

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MARX'IN İNTİKAMI

MEGHNAD DESAI

'... büyük bir zevkle okunuyor. Çok geniş bir yelpazede coşku verici düşünceleri ve tarihi kapsamlı bir taranmasını içeriyor, olayları ve düşünceleri büyük bir ölçek üzerinde ele alıyor ve onları heyecan verici bir anlatımla dokuyor.'

John Driffill,

Times Yükseköğretim Eki

M

“Meghnad Desai’nin *Marx’ın İntikamı* ciddi bir amacı olan kozmik bir şaka. Marx –yaşasaydı- bugün istekli bir küreselleşmeci olacaktı. Küreselleşme iyidir, çünkü kapitalizmin sonunu yaklaştırır. Anti-küreselleşmeciler bu durumun farkında değil, başarılı olurlarsa sadece kapitalizmi daha uzun süre ayakta tutacaklar. Parlak ve paradoksal, Desai’nin kitabı düşünceye sürekli bir dürtü.” **Robert Skidelsky**

“Meghnad Desai politik ekonominin son 25 yıl içindeki tartışmalarının, gerçek dünyadaki olaylar ve değişimler ile ilişki içinde, parlak bir yeniden inşasını üretmiş. Kitap küreselleşme ve küreselleşmenin olanaklarını anlamak için Marx’ın düşüncelerinin süregiden önemini de gösteriyor.” **Raymond Plant**

“*Marx’ın İntikamı* küresel kapitalizmin parlak bir incelemesi; ideolojik bir broşür değil cerrahi bir operasyon. Meghnad Desai her zaman açık ve ilgi uyandırıyor; bu kitap sadece iktisatçılar için hazırlanmamış. Kesinlikle okunması gerekiyor.” **Richard Sennett**

MARKX'IN İNTİKAMI

MEGHNAD DESAI

Çeviren: Gökçer Özgür

EFİL YAYINEVİ

First published by Verso 2002
© Meghnad Desai 2002
Paperback edition first published by Verso 2004
© Meghnad Desai 2004

All rights reserved

The moral rights of the author have been asserted

MARKX'IN İNTİKAMI

Genel Yayın Nu.: 120

ISBN: 978-605-4334-88-9

1. Basım, 2011

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti. ©2011
Efil©2011

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.

Sertifika Nu.: 12131

Baskı ve Cilt: Ayrıntı Basımevi

EFILE YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.

Ahmet Rasim Sokak 18/2 Çankaya/Ankara, Türkiye

Tel : (+90) 312 442 52 10

GSM : (+90) 541 232 00 96

Faks : (+90) 312 442 52 12

www.efilyayinevi.com

İçindekiler

Önsöz ve Teşekkür	vii
1 İki Devrim ve Bir Yıkım	1
2 Adam Smith ve Sosyal Astronominin İlkeleri	17
3 Hegel ve İdeal Devlet	39
4 Marx I: Alan Temizliği	55
5 Marx II: Kârlar	84
6 Kapitalizm Geleceği I: Sonu Ne Kadar Yakın?	128
7 Savaş ve Devrim	158
8 Savaş ve Emperyalizm (teoride ve pratikte)	198
9 İki Dünya Savaşı Arasındaki Yıllar: Normale Dönüş, 1919-29	217
10 İki Dünya Savaşı Arasındaki Yıllar: Kriz ve Felaket	242
11 Kapitalizmi İyileştirmek: Keynes, Schumpeter ve Hayek	263
12 Sosyalizm İşleyebilir mi?	285
13 Küresel Düzenin Temelleri	304

vi İÇİNDEKİLER

14	Ulusal Kapitalizmin Altın Çağı	331
15	Sosyalizmin Doruğu	360
16	Herşey Dağılırken	382
17	Dipsiz Kuyudan Çıkış	409
18	Yanılsamalardan Bir Şenlik Ateşi	442
19	Kapitalizmin Geleceği II: Oyunun Sonu mu Yoksa Sadece Oyun mu?	458
	Son Notlar	477
	Kaynakça	506
	Dizin	524

Önsöz ve Teşekkür

Bu kitap kızdırmayı ve kışkırtmayı ama – umarım – aynı zamanda, şu anda küreselleşmiş dünyamız olarak adlandırılan, bulunduğumuz yere nasıl geldiğimizi de açıklamayı amaçlıyor. Birçokları gibi ben de yaşamımın büyük bir bölümünü genel olarak solda yer alarak geçirdim; kapitalizmin ve sosyalizmin geleceği, Ekim Devrimi'nin ihaneti ve parlamenter sosyalizmin durumu – ya da olanaklılığı- üzerine yapılan çok sayıda ıstıraplı tartışmada yer aldım. Ama geçtiğimiz kırk yıl içinde Keynesçiliğin doruğa ulaşmasına ve düşüşüne; liberal felsefenin ani yükselişine, özellikle Hayek'in çalışmalarının popülerlik kazanmasına; çift haneli enflasyon ve işsizlik oranlarına; Çin ve Hindistan'ın talihinin dönüşüne tanıklık ettik. Britanya İşçi Partisi'nin aktif bir üyesi olarak, birçok insan gibi, ardı ardına gelen dört seçim yenilgisi yaşadım. Ardından, 1989 yılında Berlin Duvarı yıkıldı ve hemen sonrasında da Sovyetler Birliği ortadan kalktı.

1980'li yılların ortalarında, daha önce doğru olarak kabul ettiğim birçok şey üzerinde yeniden düşünmeye başladım. Hindistan'daki delikanlılık yıllarımdan beri Marx'ı okudum ve 1968'in öğrenci 'huzursuzlukları'nı izleyen baş döndürücü günlerde Marksist iktisat dersleri verdim. Keynesçilik akademik iktisat alanındaki amentüm idi ve monetarizmin bir eleştirisini kaleme aldım. Ne var ki işsizliğin ciddi boyutlarda olduğu bir dönemin ortasında Muhafazakâr Parti'nin elde ettiği seçim zaferi gerçek bir meydan okuma niteliğindeydi. Muhafazakârların 1983 yılında elde ettikleri zafer, kimilerinince Falklands Savaşı'na dayanılarak açıklansa da (ben o zaman

viii MARKX'IN İNTİKAMI

bile bunun yanlış bir teselli olduğunu düşünüyordum) İşçi Partisi'nin 1987'de aldığı yenilgi oldukça kesindi. Bu yenilgi demokratik sosyalizm yolunun sonuydu. Sovyet sisteminin çöküşü yalnızca düşüncelerimi yeniden gözden geçirme gerekliliğini teyit etmiş oldu.

Cevap hiç de beklenmedik bir yerden geldi. 1970-71 yıllarında, Delhi'ye yaptığım bir ziyaret sırasında, Lenin'in *Toplu Eserleri*'ni okumaya ve bir kitap için onun iktisadi yazılarından alıntılar yapmaya biraz zaman ayırdım. Onun Narodniklerden (küreselleşme karşıtlarının XIX. yüzyılın sonlarındaki temsilcileri) gelen popülist eleştiriye karşı kapitalizmi savunuşu beni çok etkiledi. Daha sonra bu çalışmayı bir kenara bıraktım ama 1989'da Lenin'in iktisadi yazılarını temel alan bir kitabı yayına hazırlamayı kabul ettim. Ardından Lenin'i yeniden okudum ve Rus Devrimi öncesinde Marksistlerin, kapitalizmin ilerici (en sonunda yok olmaya mahkûm olsa da) doğasına olan inançları konusunda ne kadar kararlı olduklarını iyice anladım.

Günümüzün dünyasını anlayabilmek için gerekli anahtar sunan şey işte bu klasik – yani Leninizm öncesi (Leninizm, 1924 yılında ölümünün ardından mumyalanmış olan Lenin'e gönderme yapmaktadır)- Marx okumasıydı. Marksist iktisat üzerine yazdığım kitaplarda kendimi kesin bir biçimde, onun kapitalizmin nasıl işlediğine ilişkin eleştirel anlayışıyla sınırlandırmıştım. Klasik okumaya geri dönmem ve bu araçları, kapitalizmin 1990'larda yeniden dirilişini anlamak için kullanmam –ama bu kez onun yakın ve kesin ölümünü öngören teleolojik beklenti olmaksızın- gerekiyordu.

XX. yüzyılın büyük bölümü kapitalizmin çöküşünü bekleyerek geçti. Şimdi bile, Seattle, Prag ve 1 Mayıs radikal antikapitalistleri, küreselleşmenin sonunun gelmesini arzu ediyorlar, bunu umuyorlar ve öngörüyorlar. Ama ya kapitalizm derhal ölmezse – ya da en azından bizim yaşam süremiz

içinde ölmezse ya da diyelim önümüzdeki yüzyıl boyunca ölmezse- ne olacak? Dünya o zaman neye benzeyecek? Bu sorunun cevabı ne klasik ne de neo-klasik iktisatta –veya ne de bugünlerde radikal siyasal iktisat olarak her ne kabul ediliyorsa onda- bulunabilir. Klasik ve neoklasik iktisatçılar, kapitalizmi gelecekte bekleyen olasılıkları bu biçimde tartışmaya aldırış etmiyorlar ve radikal politik ekonomistler kendilerini kapitalizmin nihai krizde olduğu düşüncesine dayandırıyorlar. Hayek’in Kendiliğinden Düzen (*Spontaneous Order*) kavramı ebedi bir düşüncedir. Kapitalizmi ayakta kalan bir sistem olarak bir tek Marx tartışır; ama bunu devrevi dalgalanmalar ve krizler, servet yaratımı ve yıkımı, yoksulluk ve zenginlik diyalektığı, işçilerin, kapitalistlerin, rantiyelerin ve toprak sahiplerinin insan davranışları yoluyla yapar. Marx’ın sırtına, onun adına yazılmış aptalca şeylerin yükünün vurulmasına gerek yok: Hele de Sovyet sisteminin çöküşünden sonra. Marx’ın kapitalizmin yıldız falına bakan ve onun belirli bir tarihte öleceğini öngören bir astrolog olarak ilahlaştırılması ya da selamlanması gerekmiyor.

Buradan hareketle bu kitap günümüzün dünyasını – küreselleşmenin dünyasını ya da yalnızca kapitalizmi - anlamaya yönelik bir girişimdir. Yüz elli yılı aşkın ya da ona yakın bir süre boyunca ortaya çıkmış olan düşüncelerin ve meydana gelmiş olayların bir değerlendirmesidir. Kitabın asıl odağı Marx olmakla birlikte, benim ‘sosyal astronomi’ adını verdiğim alanda yasaları – tarih boyunca toplumlara yön vermiş olan yasaları- ortaya koyan ilk insan olan Adam Smith’le başlıyorum. Daha sonra kısaca Hegel’e geçiyorum; felsefeci olmayan biri için riskli bir kumar. Ama Hegel, Smithçi bakışın, sivil toplumun (bugün onu adlandırdığımız haliyle piyasanın) kendi kendini ayarladığı ve özerk olduğu düşüncesine karşı bir düzeltici olarak, vazgeçilmez niteliktedir. Bunu Marx üzerine iki bölüm izliyor. 4. Bölüm genel bir sunum niteliğinde; 5.

Bölüm değer teorisini ya da kârların nereden kaynaklandığını açıklamaya yönelik girişimimi içeriyor. Kimi okurlar bu bölümde yer alan tabloları bir parça can sıkıcı bulabilirler. Eğer öyleyse, tabloları atlayın. Hiçbir şey kaybetmiş olmayacaksınız. O tablolar oraya, bu tür şeylere önem verenleri, Marx'ın teorisinin kalbinde ikna edici bir tezin yattığı gibi konularla ilgilenenlere güvence vermek için konuldu. Hiç kuşkusuz birçok insan bu tezin ayrıntıları üzerinde tartışmayı sürdürecektir.

Daha sonraki on dört bölüm bu kapitalizm anlayışının kaderinin izini sürüyor; özellikle 1914 Savaşı öncesinde, Avrupa'nın sosyal demokrat partileri, özellikle de Alman partisi üzerinden, kapitalizmin olası ve yakın bir sona yöneldiği düşüncesini ele alıyor (6. Bölüm). Birinci Dünya Savaşı'nın kendisi birçok açıdan, özellikle ilerleme ve akla duyulan inanç açısından, Avrupa ve dünya tarihinde bir dönüm noktasıydı. Savaşın nedenlerini ve sosyal demokrat partileri, bu partilerin yaşadığı bölünmeleri ve benzeri konular üzerindeki etkisini tartıştım. Rus Devrimi, Marx'ı can alıcı bir biçimde kendine mal etmiş ve kapitalizmin geleceği ile ilgili tartışmanın genel sınırlarını belirlemiş olması nedeniyle, kendi başına bir bölümü hak ediyor (7. ve 8. Bölüm). Ama başka muhalif sesler de vardı –özellikle de faşizm- ve ben iki dünya savaşı arasındaki dönemde tarihin izlediği yolu, faşizmin ve Nasyonal Sosyalizmin 1914 öncesi liberal düzenin çöküşüne verilmiş ne türden tepkiler olduğunun izini sürdüm (9. ve 10. Bölümler). Kapitalizm eleştirisini piyasa başarısızlığı üzerine kuranın ve bir piyasa ekonomisinde planlama ihtiyacını savununanın faşizm olması, bugün piyasaya müdahale edilmesinin şampiyonluğunu yapan birçoklarını şaşkınlığa sürükleyebilir. Liberal kapitalizm modeline karşı müdahaleci kapitalizm modeli tartışması, iki dünya savaşı arası dönemde çok sayıda iktisatçıyı meşgul etti. Buradan hareketle, düşünceler, olaylar kadar önemli ol-

duğundan, Keynes, Schumpeter ve Hayek'teki kapitalizm teorilerine bir bölüm ayırdım (11. Bölüm) ve ardından 1930'lu yıllarda von Mises tarafından başlatılan ve Hayek tarafından sürdürülen sosyalizmin rasyonel iktisadi ilkelere dayandırılıp dayandırılmayacağı tartışmasını ele aldım (12. Bölüm).

İkinci Dünya Savaşı, kapitalizm içindeki liberal siyasi düzenle otoriter sistem arasındaki bir çatışma olarak görülür (13. Bölüm). Bir piyasa ekonomisinde planlamanın yaygın olarak kabul edilmesi ve uygulanması nedeniyle, Nasyonal Sosyalizmin iktisadi düşüncelerinin etkisi savaş sonrası dönemde de hayatta kalmıştır. 1914'den sonra ve hatta Keynesçi Altın Çağ (1950-75) boyunca muharebeyi kaybeden taraf, savaş öncesinin liberal iktisatçılarıydı; aydınların desteğini kazanan taraf ise karma ekonomi oldu (14. Bölüm). Liberal düşüncenin yeniden itibar kazanmasının uzun gebelik döneminin izini, bir iktisat öğrencisi ve daha sonra da 1960'lardan günümüze bir akademisyen olarak, birinci elden kendi deneyimimle ilişkilendirerek sürüyorum. Elbette Marksist çalışmalarda bir yeniden canlanma ve Yeni Solun yükselişi de yaşanıyordu (15. Bölüm).

Ortodoks iktisatçıların kaçırdığı ve Marksistlerin – en azından bazı Marksistlerin- yakaladığı şey, 1960'ların sonlarında / 1970'lerin başlarında kârlılıkta yaşanan çöküştü. Stagflasyon olarak tarif edilen şey kârlılık kriziydi. 16. Bölümde petrol fiyatlarındaki yükselişin ve monetaristlerin Keynesçi politikalara nasıl meydan okuduklarının izini sürüyorum. Bu bölümde savaş sonrası iktisadın gelişimiyle ilgili bazı arka plan bilgileri yer alıyor ancak bu bilgileri verirken herhangi bir teknik gösterimden ya da tablo kullanmaktan kaçındım. Keynes'in düşüncelerine karşı meydan okumanın savaş sonrası iktisadın teorik öncüllerinden kaynaklandığını -Mao Zedong'un en sevdiği ifadelerden birini kullanırsak- 'kapitalizmin çakalları' tarafından girişilmiş sadece kaba bir saldırı olmadığını görmek

büyük önem taşıyor. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki krizlerle birlikte, aynı zamanda Sovyet bloğunda ve Üçüncü Dünya'da neler olduğuna dair bir tartışma yürütmeye çalıştım.

1980'ler bizi kritik öneme sahip bir on yıllık döneme getirir. Savaş sonrası kapitalizmi derin bir yeniden yapılandırmaya sokarak kârlılık kriziyle baş etmeye çalışan siyasetçiler –Thatcher, Reagan ve Kohl gibi- gelişmiş kapitalist ülkelerde iktidara geldi. Bu birçok açıdan gaddarca bir deneyimdi; ama işte Lenin'in de söylemiş olduğu gibi, yumurtaları kırmadan omlet yapmak da kafaları kırmadan bir devrim yapmak da mümkün değildi. Bu bir kumardı ama işe yaradı: Bu hükümetler tekrar tekrar demokratik onay aldılar (17. Bölüm). Bu sırada Sovyet sistemi kendi kârlılık (üretim etkinliği) krizinin üstesinden gelemedi ve iflas etti. Leninist sosyalizm, adalet ve açıklık şöyle dursun, daha fazla maddi refah sağlama taahhüdünü bile yerine getiremedi. Ne var ki, kapitalizmin yakın ve kesin ölümü olasılığı iyice belirsizleştiği için, demokratik sosyalizm de tarihsel yenilgisini almış oldu (18. Bölüm).

Kapitalizm, IT [Bilişim Teknolojisi], kuralsızlaştırılmış sermaye hareketleri, DTÖ'nün ortaya çıkışı gibi, yeni teknolojik ve kurumsal devrimler yoluyla hâlâ çok büyük potansiyele sahip olduğunu gösterdi. Yere yığılıp ölmek üzere değildi ne de hatta –Profesör Rostow gibi- dostlarının 1960'lı yıllarda öngördükleri gibi hasımlarına yakınsıyordu. Marx'ın geçerliliğini geri kazandığı yer işte burasıdır. O, Adam Smith'ten sonra kapitalizmin dinamiklerini anlamak için girişilmiş tek ciddi çabayı temsil etmektedir. Marx'tan sonra bunu yapmayı –Schumpeter bir ölçüde yaklaşmış olmakla birlikte- hiç kimse başaramadı. Bolşevikler ve onların Asya, Afrika ve diğer yerlerdeki kuzenleri tarafından üzerlerine yıkılan korkunç miras ıskartaya çıktıktan sonra Marx, sosyal astronominin önemli ama yanılmaz olmayan bir teorisyeni olarak ortaya çıkmaktadır (19. Bölüm).

Elinizdeki bu kitap bu konuları ele almaktadır. Kitap genel okuyucu için kaleme alındı ama ciddi ya da aşırı detaycı okur için kimi kaynak notları da verildi. Umarım okurlar bu kitabı okurken benim onu yazdığım sırada aldığım kadar keyif alırlar.

Böyle bir kitabı bir makineyle değil, yalnızca elle yazabildiğimden, bana ve el yazıma karşı gösterdiği sabır için Joanne Hay'e teşekkür etmem gerekiyor. Onun sahip olduğu beceriler, hatırladığımı sandığım referansların birçoğunun izini sürmemde yardımcı oldu. Hay hem güler yüzlü bir meslektaş hem de bir dost oldu. Dostum Alison Hooper, 5. Bölümde, 'Baş aşağı duran Marx' olarak adlandırdığım düşüncüyü bana veren kişidir. Bu sade ama keskin kavrayışa sahip olabilmek için, onun gibi ticari bir işi çekip çeviriyor olmanız gerekir. Ona bunun için ve yaptığımız sohbetler için teşekkür ediyorum. Lordlar Kamarası Kütüphanesi'nde çalışan personele de çeşitli kitapları ve referansları pek çok kez buldukları için teşekkür edilmesi gerekiyor. Gillian Beaumont mükemmel bir kopya editörü. Umulmadık çok sayıda hatayla dolu olan orijinal elyazmamı ıslah etmek için gösterdiği kahramanca çabalardan dolayı ona teşekkür ediyorum. Eğer hâlâ artakalmış kimi hatalar varsa, bunların tek sorumlusu benim.

Robert Skidelsky bütün taslağı okudu ve çok sayıda faydalı öneride bulundu. Bu önerilerin hepsini kabul etmedim ama onun çabaları kitabın geliştirilmesine katkıda bulundu. Yine de onun 1995'te yayınlanmış olan *The World After Communism* başlıklı kitabının düzeyine ulaşamamış olabilirim. Hiç kuşkusuz arta kalmış olan sorunlar ve tuhaflıklar bütünüyle bana aittir ve dolayısıyla var olan bütün hatalardan benim dışımda hiç kimse sorumlu değildir.

Bundan başka, hiçbir araştırma konseyi ya da vakfın bu kitabın hazırlanmasına tek kuruş katkıda bulunmamış olduğunu söylemek bana ender rastlanan bir keyif veriyor. Bir

xiv MARKX'IN İNTİKAMI

zamanlar akademisyenlerin bolca kullandığı, şimdilerde ise yokluğunu çektikleri, giderek kıtlaşan bir kaynağa, okumak ve yazmak için zamana, 1999 ve 2000 yıllarının yaz ayları boyunca sahip olmam, bu kitabın ortaya çıkmasını mümkün kıldı.

1

İki Devrim ve Bir Yıkım

1989 iki nedenden dolayı tarihsel öneme sahip olan bir yıldır. Bu nedenler birbirlerinden ayrı olmakla birlikte, içsel olarak bağlantılıdır. Bunlardan biri, Doğu Avrupa üzerindeki Sovyet hegemonyasının çöküşünü temsil eden ve bunu kısa bir süre sonra bizzat Sovyetler Birliği'ndeki tek parti devletinin ölümünün izlediği, Berlin Duvarı'nın yıkılışıydı. Diğer, Fransız Devrimi'nin iki yüzüncü yıl dönümüydü.

Çu En Lay'ın kendisine Fransız Devrimi hakkında ne düşündüğü sorulduğunda, 'Bir yargıya varabilmek için henüz çok erken,' diye cevap verdiği söylenir. Gerçekten de Fransız Devriminin ikiyüzüncü yıl dönümü, bu devrimin XX. yüzyılın sonları için ne anlam ifade ettiği konusunda, birbirinden epeyce farklı görüşlerin dile getirilmesine bir olanak sağladı. François Mitterand sosyalist bir cumhurbaşkanı olarak insan haklarını vurgulayarak, devrim üzerinde sosyalizm adına hak iddia etmek istedi. Mitterand'ın konuklarından biri insan haklarının, 1688 yılının Kansız Devrimi ve onu bir yıl sonra izleyen İnsan Hakları Bildirgesi tarafından Fransız Devriminden daha önce ve daha sağlam bir biçimde yerleştirildiğini iddia edecek kadar kabaydı. Başkan George Bush, bu iddiayı öne sürmüş olan Margaret Thatcher ile hemfikir olmak için faz-

i (1898-1976) Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) önderlerinden. Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık yaptı. Ç.N.

la diplomatikti, oysa ki 1776 Amerikan Devrimi, Fransa'nın maddi desteği kadar hem Fransızların hem de İngilizlerin düşüncelerinden yararlanmıştı.

1789 Devrimi tarihçiler arasında sürekli bir tartışma konusu olmuştur. François Furet ve Simon Schama, revizyonist yorumları benimsemiş olan önemli tarihçilerin yalnızca en son örnekleridir ve hiç kuşkusuz bu mücadele, bundan sonra da sürecektir.¹ Ancak uzun yıllar boyunca etkili olmuş bir yorum, 1789'un, daha sonraki devrimlerin -1848'in başarısız devriminin, 1871 Paris Komününün ve elbette 1917 Bolşevik Devriminin- bir habercisi olduğunu öne süren yorumdu. Bolşevikler kendi 1789 tarihlerini çok iyi biliyorlardı ve Termidor ve Bonapartizm gibi sözcükler ağızlarında dolaşıp duruyordu. Elbette, Terör de bu sözcüklerden biriydi. Lenin'den Robespierre olarak söz edilmesi, sık sık başvuru olan bir analogiydi. Troçki Stalin'i, Termidorun bu daha önceki devrimde temsil ettiği gericiliği cisimleştirmekle suçladı. Yine de son iki yüzyılın olmasa bile, bu yüzyılın büyük bölümünde, Fransız Devriminin feodal ve aristokratik bir *eski rejimi* [ancien regime] yıkan, geniş halk kitlelerinin katılımıyla gerçekleştirilmiş, demokratik bir devrim olarak nitelendirilmesi söz konusuydu. Devrimin erken dönem idealizmi sosyalizmin öncülerine esin kaynağı oldu; ortaya çıkışı modern çağın doğuşunun habercisi oldu ve daha sonraki çarpıtılışı –aralarında Hegel ve Beethoven'ın da yer aldığı- çok sayıda Avrupalı aydını ve sanatçıyı etkiledi.

Köklü ve güçlü bir rejimin birden bire, neredeyse bir gecede devrilmesi ve onun yerine, daha öncesinde bu rejimin egemenliği altında bulunanların geçmiş olması olgusu, dünya devrimini tanımlamaktadır. Kuşkusuz bu bir basitleştirmedir. 14 Temmuz 1789 Bastille Günü, dünyayı bir gecede değiştirmede. Devrimin başını orta sınıf çekti ve bu sınıf her zaman için kitlelerin dostu değildi. Yine de o zamandan bu yana,

devrim, bir rejimin aniden ve toptan devrilmesi ve yerine ezilenlerin yönetiminin geçirilmesi anlamına gelmektedir.

XIX. yüzyıl boyunca Avrupa'nın aklından bir türlü çıkmayan şey, işte bu, egemen –tanımı gereği baskıcı- rejimin ezilenler tarafından devrilmesi düşüncesi idi. Uzun XIX. yüzyılın (1815-1914) sonunda, bu kâbus gerçeğe dönüştü. 1917 yılında Rusya iki devrime tanık oldu: Şubat ve Ekim devrimleri. Ekim Devrimi, bilinçli bir biçimde 1789 Fransız Devriminin soyundan geldiğini iddia etti. Bunu çok geçmeden Almanya, Macaristan ve Avusturya'da yaşanan ayaklanmalar ve Kuzey İtalya'da meydana gelen karışıklıklar izledi. Bununla birlikte, Ekim Devrimi dışında, bunların hiçbirisi başarıya ulaşamadı. 1989 yılında sona eren şey işte bu devrim ve onun Doğu Avrupa'daki gayrimeşru çocuklarıdır.

Bu iki devrim arasındaki bağlantı halkası Karl Marx'tı. 1917 ile 1923 yılları arasındaki bütün Avrupa devrimlerine ilham veren şeyin onun yazdıkları olduğu öne sürüldü. Ekim Devrimi, ayakta kalarak, Marx'ı kendine mal etti ve onun mirası üzerindeki tekeli acımasız ve gerçekten de ölüm saçan bir azimle korudu. Marx'ın, kendi başarılarının peygamberi ve sosyalist devrimin dünyayı fethedeceğinin güvencesi olduğunu söylediler. Bu yalnızca Ruslara özgü bir böbürlenme değildi. Kısa XX. yüzyıla (1914-89) ait birçok ideolojik mayalanma ve bizim sosyal bilimlerimizin büyük bir kısmı, hatta devlet ile toplum, ekonomi ile politika arasındaki ilişkilere dair bütün siyasi yelpaze boyunca sahip olduğumuz görüşler, Marx'ın -Marksistler ve onların dostları ve hatta aslında düşmanları tarafından- nasıl okunduğuyla şekillendirildi. Öyleyse Duvarla birlikte, Marx ve aynı zamanda sahip olduğu etki yok mu oldu?

Berlin Duvarı yıkıldığı zaman, Tarihin Sonu ilan edildi. Bu iddiayı öne sürmüş olan Francis Fukuyama, Hegel'in felsefesinden derinden etkilenmişti. Hegel, anlaşılması aşırı dere-

4 MARKX'IN İNTİKAMI

cede güç bir yazar olarak resmedilmişti. Karl Popper, *Open Society and its Enemies* başlıklı kitabının ikinci cildinde Hegel'e yönettigi kaba saldırıda, onu totalitarizmin babası, felsefi bir parya olarak kıyasıya eleştirdi. Berlin Duvarı'nın çöküşüyle birlikte Fukuyama, Hegel'in kehanetleri doğrulanan tek kişi olduğunu öne sürdüğü zaman bu iddia, İngilizce konuşan birçok aydın ve politikacıyı hayrete düşürdü. Nasıl olurdu da 1950'lerde bir totaliter olarak kınanan bu filozofun, kırk yıl sonra, liberal demokrasinin ve kapitalizmin zaferinin peygamberi olduğu iddia edilebilirdi?²

Filozofların yeniden değerlendirmeye tabi tutulmaları bilinmedik bir durum değildir. Düşünce tarihinde revizyonizm, olayların tarihinde olduğu gibi alışılmış bir çalışma yöntemidir. Nobel ödülü sahibi Friedrich von Hayek, kırklı ve elli yaşlarında unutulduktan ve alay konusu olduktan sonra, yetmişli ve seksenli yaşlarında en büyük iktisatçı-filozoflardan biri ilan edildi. Ya da John Maynard Keynes'in kaderini ele alalım. Onun, kapitalizmi Marx'tan ve komünizmden kurtardığı söylendi. Ama kapitalizmin büyük başarı kazandığı yeniden diriliş saati geldiğinde, Keynes ölü ilan edildi. 1950'lerde ve 1960'larda büyük bir egemenliğe sahip olan düşünceleri, şimdilerde değerini yitirmiş durumda.

O halde Marx'ın durumu için ne söylenebilir? Onun düşünceleri de geri gelebilir mi? Yoksa onun adıyla ilişkilendirilmiş olan sosyalizmle birlikte, kesin olarak öldü ve gömüldü mü?

Ben, kapitalizmin büyük başarı kazandığı bu yeniden dirilişinin –ve aslında erişmiş olduğu küresel etki alanının– haklı çıkardığı tek düşünürün Karl Marx olduğunu öne sürmek istiyorum. Yalnızca bu da değil. 1917 Ekimi tarafından başlatılmış olan sosyalist deneyimin ölümü, eğer bir ateist olarak cehennemde, arafta ya da cennette bir yerde bulunuyorsa, Karl Marx'ı üzmeyecek, aksine sevindirecektir. Aslında, ekonomiyi piyasanın mı yoksa devletin mi yönetmesi gerektiği

konusunda bir seçim yapması gerekseydi, Marx'ın piyasanın tarafında yer aldığını görmek modern liberteryanları en az modern sosyalistler (sosyal demokratlar ve diğerleri) kadar dehşete düşürürdü.

Bu iddia, öylesine, üzerinde düşünülmeden ya da şaka olsun diye öne sürülmektedir. Ya da Marx'ın her durumda haklı olduğunu kanıtlamaya yönelik, umutsuz bir çaba olarak ortaya atılmaktadır. Marx'ı alaya alanların ya da ona tapanların bile acaba kaç tane onun eserlerini okumuştur? Marx'ın sanayinin ulusallaştırılmasını ya da piyasanın yerine merkezi planlamanın geçirilmesini savunmadığını bilmek onları hayrete düşürürdü. Marx işçilerin yaşam koşullarını iyileştirmek için devlete, hatta 'sosyalist' bir devlete bile bel bağlamadı. O, serbest ticaretin bir savunucusuydu ve gümrük duvarlarının dostu değildi. Tek parti yönetiminin iktidar tekeline sahip olması gerektiğini savunmadı ve asla Komünist Parti'nin – Marx ve Engels'in partisinin- proleterya önderlik edeceğini söylemedi. Siyasi bir parti kurmadı ve yaşıtı olan sosyalistlerle ilişkilerinde katlanılmaz ve demokratik olmayan bir tutuma sahip olmakla birlikte, yaşamı boyunca bir karıncayı bile incitmedi. İktidarı ele geçirmek için terörü ve hizipçi parti yönetimini kullanmak onun lanetlediği bir şeydi: Blankizm.

Marx kapitalizmin dostu değildi ama onun en iyi öğrencisiydi. Altmış beş yıllık yaşamının yarısından fazlasını kapitalizmin dinamiklerini incelemeye adanmıştı ama bunu en nihayetinde onun sonunu getirecek ve nihai olarak yerine komünizmi geçirecek olan güçleri bulma düşüncesiyle yaptı. Ne var ki bu, kapitalist bir hükümetin yerine sosyalizmi getirecek olan bir hükümetin geçirilmesi anlamına gelmiyordu. Sosyalizmin devlet tarafından getirileceği düşüncesi onun savunduğu her şeye yabancıydı.

Marx kapitalizmin olağanüstü dinamik devrimini, sahip olduğu devrimci potansiyeli daha 1848 yılında görmüştü. Fri-

edrich Engels'le birlikte yazmış olduğu *Komünist Manifesto*'da, kapitalizmin küresel doğasını göklere çıkarttı. Daha sadece otuz yaşındayken kapitalizm hakkında şöyle yazdı:

Burjuvazi, üretim gereçlerini ve dolayısıyla üretim ilişkilerini ve onlarla birlikte, bütün toplumsal ilişkileri sürekli olarak devrimcileştirmeksizin var olamaz. Bunun aksine daha önceki bütün sanayici sınıfların öncelikli varoluş koşulu, eski üretim tarzlarının değiştirilmeksizin korunmasıydı. Üretimin sürekli olarak devrimleştirilmesi, bütün toplumsal koşulların kesintisiz bir biçimde alt üst edilmesi, sonu gelmeyen belirsizlik ve çalkantılar, burjuva çağını bütün daha öncekilerden ayırt eder. Bütün sabitlenmiş, donmuş ilişkiler, eski ve saygıdeğer önyargıları ve görüşleri ile birlikte silinip gider, bütün yeni oluşmuş olanlar kemikleşmeye fırsat bulamadan eskir. Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan ne varsa ayaklar altına alınıyor ve insanoğlu nihayet gerçek yaşam koşullarına ve kendi soyuna soğukkanlı bir gözle bakmak zorunda kalıyor.

Ürünleri için sürekli genişleyen bir pazar gereksinmesi, burjuvaziye, yeryüzünün dört bir yanında av peşinde koşmaya yöneltir. Her yerde yuvalanmak, her yere yerleşmek, her yerde bağlantılar kurmak zorundadır.

Burjuvazi, dünya pazarını sömürerek, her ülkenin üretimine ve tüketimine kozmopolit bir nitelik verdi. Gericileri derin kedere boğarak, sanayinin ayakları altından üzerinde durmakta olduğu ulusal temeli çekip aldı. Eskiden kurulmuş bütün ulusal sanayiler yıkıldılar veya günden güne yıkılıyorlar. Bunlar, kurulumaları bütün uygar uluslar için bir ölüm kalım sorunu haline gelen yeni sanayiler tarafından, artık yerli hammaddeleri değil de, en ücra bölgelerden getirilen hammaddeleri işleyen sanayiler, ürünleri yalnızca ülke içinde değil, yeryüzünün her köşesinde tüketilen sanayiler tarafından yerlerinden ediliyorlar. Ülkenin üretimiyle karşılanan eski gereksinimlerin yerini, karşılanmaları uzak ülkelerin ve iklimlerin ürünlerini gerektiren yeni gereksinimler alıyor. Eski yerel ve ulusal kapalılığın ve kendi kendine yeterliliğin yerini, ulusların çok yönlü ilişkilerinin, çok yönlü

karşılıklı bağımlılığının aldığını görüyoruz. Maddi üretimde olan aynı zamanda düşünsel üretimde de oluyor. Tekil ulusların düşünsel yaratımları, ortak mülk haline geliyor. Ulusal tek yanlılık ve dar kafalılık giderek olanaksız hale geliyor ve sayısız ulusal ve yerel yazından ortaya bir dünya yazını çıkıyor.

Burjuvazi, bütün üretim araçlarının hızlı gelişimi ve kullanımı son derece kolaylaşmış haberleşme araçları eliyle, bütün ulusları, hatta en barbar olanlarını bile, uygarlığın içine çekiyor. Metallerinin ucuz fiyatları, bütün Çin setlerini yerle bir eden, barbarların yabancılara karşı duyduğu alabildiğine inatçı nefreti zorla dize getiren ağır toplardır. Burjuvazi bütün ulusları, yok olup gitmemek için burjuvazinin üretim tarzını benimsemeye zorluyor; onları kendisinin uygarlık adını verdiği şeyi benimsemeye, yani bizzat burjuva olmaya zorluyor. Tek kelimeyle, kendi suretinde bir dünya yaratıyor.⁴

Politik ekonomiyi inceleyerek kapitalizmin sırrına ulaşmaya çabalarken Marx'ın aklında, Hegel yoluyla Adam Smith'ten ve Aydınlanmanın İskoç filozoflarından miras olarak aldığı, tarih teorisinin kapsamının genişletilmesi vardı. Smith, ticaret ve özgürlüğün elde ettiği başarıyı, insanlık tarihinin en yüksek ve nihai aşaması olarak gördü. Fukuyama'yı Tarihin Sonunu ilan etmeye yönelten şey, Berlin Duvarı'nın yıkılmış olmasının, kapitalizmin (ticaretin) ve demokrasinin (özgürlüğün) evrensel, küresel gelişimini şimdi mümkün hale getirmiş olmasıydı. İnsanlık varış limanına ulaşmıştı. Marx bu nihai aşamanın ötesinde bir şey olduğunu düşünüyordu –gerek bireyci, özel mülkiyet temelli kapitalizmin gerekse de doğasında bulunan güç dağılımı eşitsizliğiyle birlikte sınıf temelli partilere dayanan parlamenter demokrasinin ötesine geçen bir şey. Bu şey komünizm olacaktı. Komünizm insanların ancak karşılıklı bağımlılıklarını kabul ettikleri zaman özgür olduklarını –bir başkası özgür değilken hiç kimsenin özgür olamayacağını- fark etmelerini sağlamaktı. Ama komünizme

köşeyi döner dönmez ulaşılmayacaktı. İzlenebilecek önceden oluşturulmuş bir zaman çizelgesi bulunmuyordu.

Dünyanın tarihin daha önceki aşamalarından nasıl geçmiş olduğunu ele alarak, buradan çıkarılması gereken bazı dersler vardı. Bu, Adam Smith, Adam Ferguson, Francis Hutcheson, John Millar gibi İskoç filozofların orijinal programıydı. Onlar insanlık tarihinin ilerleyişini avcılık ve toplayıcılıktan çobanlığa, oradan tarıma ve en nihayet ticarete uzanan bir çizgide gördüler –bu, her yerde aynı anda ya da aynı biçimde yaşanmıyordu ama İsaac Newton'ın Göklerin ve Yeryüzünün hareketinde keşfettiği birleştirici ilke gibi, insan ilişkilerinin birleştirici ögesi idi. Onların bir adım ötesine geçen Marx, bu papatya diziminiⁱⁱ ilkel komünizm, klasik kölelik ve sırası geldiğinde burjuva devrimi tarafından alt edilen ortaçağ feodalizmi olarak gördü. Ama eğer değişimin sırrını kavrayabilirseniz, o zaman değişimin o noktada durmayacağını da görebilirsiniz.

Bu dönemsel aşamaların –Marx'ın onları adlandırdığı biçimiyle üretim tarzlarının- yüzyıllarca ayakta kalmalarına yol açan şey neydi, bunlar neden iflas ettiler ve yeni bir üretim tarzını eskisi karşısında daha üstün hale getiren şey nedir? Her şeyden önce kapitalizmin feodalizm karşısında zafere ulaşmasını ve ayakta kalmasını sağlayan şey neydi? Kapitalizmin kendini yeniden üretmesinin, insanların yalnızca başka birinin –işverenlerinin- zenginleşmesine yardımcı olduklarını görebildikleri halde ücretli emeği kabullenmelerini sağlayan, kesintisiz bir biçimde büyüyebilmesinin ve ayakta kalabilmesinin sırrı neydi? Ticaret, özgürlükle birlikte geldiğine göre, nasıl oldu da, istedikleri gibi davranma özgürlüğüne sahip olan işçiler kendilerini ücretli emekçiler olarak çalışmaya teslim ettiler?

ii Bilgisayar aygıtları, dış birimler ve ağ bağlantı noktalarının birbiri ardına seri olarak bağlanmasına verilen ad (ç.n.)

Kapitalizmin doğuşu on dört ile XVI. yüzyıl arasındaki herhangi bir yere konulabilecek olsa da, kapitalizmin muazzam üretken güçlerle öne fırladığı zaman XVIII. yüzyıldır. Kapitalizm, yeryüzünün bütün köşelerinden hammaddeleri toplayıp kullanacak, bilimi, teknolojiadaki devrimleri daha da ileri götürmek için harekete geçirebilecek beceriyi kazandı. Kısacası kapitalizm kıtlığı ortadan kaldırma potansiyeline sahipti. O halde, Engels'in 1844 yılında Manchester'da dikkatli bir biçimde gözlemlemiş olduğu gibi⁴, sanayi kapitalizminin doğum yeri neden sefaletle doluydu? Kapitalizm bolluk taahhüdünü yerine getirebilir miydi ya da bunu yapmasının önünde içsel, doğasında bulunan engeller mi vardı?

Bu sorulara cevap verebilmek için kapitalizmin başlıca etkenlerini derinlemesine incelemek gerekir. Politik ekonomistler –Adam Smith, David Ricardo, James Mill ve Fransız Fizyokratları- bu konuyu ele aldılar ama şüphesiz bunu *eleştirel bir biçimde* yapmadılar. Eleştirel düşünce felsefi bir yöntemdi. Hem bir araç hem de bir silahtı. Kabul edilen egemen bir felsefeyi içinden, iç çelişkilerini –en güçlü noktalarında saklı olan zayıflığını- belirleyerek sarsmanıza yardımcı oluyordu. Bir kez dünyayı anladığınızda, o zaman onu nasıl değiştireceğinizi de bilebilirsiniz.

Ama değişimi sağlamak, bir kapıyı açmak türünden kolay bir mekanik eylem değildir. Tarihsel değişim halkın, olayların ve kurumların büyük çaplı hareketlerini gerektirir. Feodalizmden kapitalizme geçiş iki ile dört yüzyıl arasında bir süre almıştı ve o zaman bile Marx yalnızca Kuzey Avrupa'nın deneyimini incelediğini öne sürmüştü. Gerçekten de, aynı dönem içinde Elbe'nin batısında feodal bağlar zayıflarken, Doğu Avrupa'da bu bağların güçlendiğine tanık olunuyordu. Marx yaşamının son on yılında Rusya'nın toprak mülkiyeti sistemlerini –Rus feodalizminin doğasını- anlayabilmek için Rusça öğrendi. Kapitalizm oraya çok az nüfuz edebilmişti.

10 MARKX'IN İNTİKAMI

Ne var ki o sıralarda -1870'lerde- Marx çok ünlü (ama aynı zamanda kötü bir üne de sahip olan) bir adamdı. Almanya, Fransa ve İngiltere'nin yöneticileri tarafından tehlikeli bir huzur bozucu, muhtemelen bir hükümdar katili olarak görülüyordu (buna rağmen İngiltere'de yaşamasına izin verildi) ve adı, Avrupa'da ortaya çıkmakta olan birçok radikal parti arasında bilinir hale geldi. Daha genç yaşlardaki devrimciler, özellikle de Kıta Avrupasındakiler –Fransa, Almanya ve Rusya'dakiler- onun eserlerini doymak bilmez bir iştahla okudular ve teorilerini çok ciddiye aldılar. Onun teorilerini bir ideoloji –Marksizm- haline getirerek, Marx'ın o ünlü, bilebildiği kadarıyla kendisinin Marksist olmadığını belirttiği sözü söylemesine neden oldular. Onlar değişim için formüller ve reçeteler istiyorlardı. Kendilerine krizlere eğilimli ve baskıcı olduğu öğretilmiş olan sistemi devirmek için sabırsızlanıyorlardı. Ama Marx gördüğü bu ilgi karşısında minnettarlık duymadı. Alman sosyal demokratları onun görüşlerine bağlılık bildiren bir siyasi parti kurdukları zaman, onların siyasi programını sert bir biçimde eleştirdi. Rus devrimcileri ona, Rusya'nın Batı Avrupa'nın çoğu gelişmiş ülkesiyle aynı aşamalardan geçmek zorunda olup olmadığı konusunda ne öngördüğünü öğrenmek için başvurdukları zaman, önce bir duraksama geçirdi ve sonra onlara kendisinin yalnızca Batı Avrupa'nın deneyimini incelediğini ve bu acil taleple ilgili bir hüküm veremeyeceğini söyledi. Marx o sırada hâlâ Rusya'nın durumunu inceliyordu.

1883 yılında ölümünün ardından, her nasılsa, Marx'ın gerçekte kapitalizmin çok yakında yok olacağını öngördüğü söylenir oldu. Marksizmi bayrağına şimdi kesin bir biçimde yazmış olan Alman Sosyal Demokrat Partisi, sosyalizme ulaşmak için bir programa sahipti. Gerçekten de, kapitalizmin ayakta kalma şansını arttırabilmek için mutasyona uğramış ve değişmiş olabileceği düşüncesi, parti içinde, Bernstein'in (Sağ) ve Kautsky'in (Sol) taraftarları arasında büyük bir çatlağın oluşmasına neden oldu.

Kapitalizmin çok yakında çökeceğine ilişkin bu inancın 1880'li ve 1890'lı yıllarda nasıl bu derece etkili hale geldiği, daha ileride ele alacağım karmaşık bir konudur. Ama bütün bunlara rağmen, eğer bu çöküş yaşanacak olsaydı bile, bu çöküş, İngiltere'nin olgun kapitalizmi içinde gerçekleşecekti. Bu bir ölçüde mantıklıydı çünkü bir üretim tarzından diğerine geçişle ilgili Marx tarafından verilmiş olan tek kısa ve özlu ipucu, belirli bir üretim tarzının ancak bütün potansiyelini tüketmesinin ardından -sahip olduğu dinamizmi kaybettiği zaman- ortadan kalkacağıydı. Olgun kapitalizmle birlikte, özerk kolektif eyleme geçme becerisine sahip, olgun ve örgütlü bir işçi sınıfı gelmişti. Bütün bağlantılar zinciri hiçbir zaman ayrıntıları ile belirtilmemiş olsa da, kapitalizm potansiyelini tükettiği zaman, işçilerin kolektif özerk eylemi tarafından alt edilecekti.

Her kuşağın değişimin doruğunda kendisinin yer aldığına inanması, kolayca içine düşülen bir kibirlilik halidir. Ne de olsa bu tutum, XVIII. yüzyılın sonlarında ticaret ve özgürlüğün kutlanmasıyla örtük bir biçimde yer alıyordu. XIX. yüzyılın sonlarında yaşayan Avrupalı sosyalistler sabırsızdılar. Kendi çağdaş kapitalizmleri onlara olgunlaşmış ve değişime hazırmış gibi görünüyordu. Her hâlükârda 1917'de gelen değişim, bütün yanlış sinyalleri gönderdi. Eski moda Marksistler, Rus Devrimi'ni gerektiği gibi sosyalist olmamakla suçladılar. Rusya'da doğru dürüst bir kapitalizm bulunmadığından bu devrim sosyalist olamazdı. Ama bu değişim, Avrupa'nın farklı sosyalist partilerini zaten keskin bir biçimde bölmüş olan Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra meydana geldi. Özellikle Alman SPD'si, Almanya'nın savaş ilan etmesini heyecanla destekleyerek taraftarlarını -ve aslında kendisini de- dehşete düşürmüştü. Diğer sosyalist partiler de aynı şekilde hareket ettiler. Sosyalist enternasyonalizm lime lime olup dağılmıştı. İşçi sınıfı partileri, kapitalist askeri ma-

ceralara destek veriyorlardı. Marx bunun olacağını öngörmemişti.

Ekim Devrimine önderlik eden Ruslar –Lenin, Trotçki ve Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Bolşevik eğilimi (daha sonra Komünist Parti adını aldı) içinde yer alan diğerleri- bir bütün olarak, Almanya, Fransa ve hatta belki de İngiltere'de bir devrimler zincirinin patlak vermesini bekliyorlardı. Yalnızca kendileri –bütün güçlülere rağmen- ayakta kaldıkları zaman bu duruma çok şaşırdılar. Alman sosyalistlerinden farklı olarak Rusya'nın savaş çabalarına karşı çıkmış olduklarından, kendi düşüncelerinin, kendi teorilerinin ve kendi Marksizmlerinin haklı çıktığını düşündüler.

Dolayısıyla yalnızca Marx'ı değil, ama aynı zamanda onun prestijini de kendi davaları için kullanabilmek üzere, Marx'ı yeniden yorumlama ve gözden geçirme hakkını da kendi tekeline almaya yöneldiler. Bunca yıl sonra, o günlerde, kapitalizm gerçekten kuşatılmış bir halde ve hatta devrimin bir başka dalgasının çok yakınmış gibi görünüp görünmediğini bilmek çok zor. İlimli Fabian sosyalistler, Sidney ve Beatrice Webb bile, 1922 yılında, *Kapitalist Uygarlığın Çürüyüşü* [The Decay of Capitalist Civilisation] başlıklı kitaplarını kaleme aldılar.⁵ Daha sonraki yirmi yıl boyunca, Mussolini, Hitler ve bir Büyük Buhran kapitalizmin anavatanlarını ziyaret ederken, durum daha iyiye gitmedi. Rusya'da sosyalizmin gerçekten de kurulduğunu ve kapitalizmin gününü doldurduğunu öne sürmek kolaydı. En iyi dostları bile, kapitalizmin ayakta kalabilmesi için, sosyalizmin yöntemlerinden bazılarını –piyasanın kontrolü, planlamanın uygulamaya konması ve toplumsal mülkiyet- benimsemesi gerekeceğini düşünüyorlardı.

Sosyalist bir ülke olduğu için Rusya'nın durumuna karşısında Marx'ın şok geçireceği ve teorilerini savunacağı düşüncesi çok küçük bir azınlık tarafından savunuluyordu ve bu azınlık, bütün Bolşevik grupları -Leninistler, Stalinistler

ve Troçkistler- tarafından amansızca takibe uğradı. Bolşevik olmayan (gerçekte anti-bolşevik olan) Marksizmin narin çiçeği daha filizlenmeden soldu. 1956 ve Macar Devriminin ardından Sovyet Komünist Ortodoksisine Batı'da meydan okunduğu zaman ortaya çıkan Yeni Sol bile, yalnızca Bolşevizmin muhalif gruplarının –Troçkizm, Maoizm ve 'orijinal' Leninizmin- gelişimini teşvik etti. Sorun, devrimin ne zaman ve nasıl çarpıtıldığı ve ihanete uğratıldığı ile bunun kim tarafından yapıldığıydı.

Marx'ın düşünceleri yeniden ele alındı. Boşluklar ve eksiklikler keşfedildi. Onun iktisat teorileri daha 1900'lerde Rudolf Hilferding'in ve ardından Lenin'in ellerinde revizyon ve düzeltmeden geçmişti. Ama şimdi devlet, sınıf ve siyasi değişimin öznesine ait bir teorisi olmadığına işaret ediliyordu. Üretim tarzları arasındaki geçişe yönelik tahlilinin çok basit, çok mekanik olduğu söyleniyordu. Kapitalizm içindeki varlığı apaçık ortada olan zayıf halkayı ve onun sosyalizmin müjdecisi olarak taşıdığı potansiyeli görememişti; neyse ki gerekli yenileme işlemi Troçki tarafından parlak bir biçimde gerçekleştirilmişti. Tekelci kapitalizmin önemini ve bu kapitalizm türünün, kapitalizme dair saydığı bütün övgülere neden ters düştüğünü görememişti. Tekelci kapitalizm sömürücüydü ama Marx'ın zamanındaki kapitalizmin dinamizmine, devrimci potansiyeline sahip değildi. Tekelci kapitalizm, asalakça, sömürgelerin, çevre ülkelerin, Güneyin sırtından –onları azgelişmiş bırakarak- geçiniyordu. Marx'ın belli belirsiz bir biçimde dile getirmiş olduğu, olgunluğa ve yok oluşa neden olan gelişme diyalektiğinin yerine, bir durgunluk ortamında, azgelişmişliği kendi yararına kullanan bir kalkınma diyalektiği geçiriliyordu. Sovyet sosyalizmi gerçekten de kötü ve çarpıtılmış olsa dahi, sahip olduğu teknolojik dinamizm onun ilerici olduğunu gösteriyordu. Ne yazık ki diktatörce bir eğilime sahipti, ama yakında Sovyetler Birliği içindeki özerk işçi eylemi bu rejimi değiştirecekti. Troçki böyle söylemişti.

14 MARKX'IN İNTİKAMI

Bunların hepsi gözyaşları içinde sona erecekti. Rusların sosyalist girişimi, tarihin hızını artırma çabası, Marx'ın göremediği zayıf halka, yetmiş beş yıllık kısa ve fırtınalı bir yaşamın ardından birden bire tam bir çöküşe uğradı. Kapitalizm henüz sahneden çekilmeye hazır değildi. Lenin daha 1916'da emperyalizmin kapitalizmin en yüksek (en son) ama aynı zamanda nihai aşaması olduğunu ilan etmişti. 1972 yılında ise bir başka önde gelen Marksist, Ernest Mandel, *Le Troisième Âge du capitalisme* (kelime kelime çevirisi yaşlılık döneminde kapitalizm olmakla birlikte, İngilizce çevirisinde *Late Capitalism* [Geç Kapitalizm] başlığı kullanılmıştır) başlığını taşıyan bir kitap yazdı.⁶ Çürüme ve yok oluşun 1970'li yıllarda, tıpkı 1890'larda olduğu gibi çok yakın olduğu düşünülüyordu. Örneğin Walt Rostow gibi kapitalizmin dostları bile, Sovyet ve Amerikan sanayi kültürleri arasında bir yakınsamanın olacağını öngörüyorlardı.

Ama son gülen Marx oldu. Yanılmamıştı; olay ve olguları basitleştirmemişti ve mekanik değildi. Kapitalizm potansiyelini tüketinceye kadar ortadan kalkmayacaktı. Bilgi teknolojileri devrimi henüz yeni başladı. Bunun ardından daha başka nelerin gelebileceğini bilmiyoruz; biyoteknoloji, yeni maddeler, uzayın kolonileştirilmesi gibi. Henüz bütün dünya küresel kapitalizmle tamamen bütünleşmiş değil. Paul Baran, Andre Gunder Frank, Immanuel Wallerstein ve Samir Amin gibi Marksist politik ekonomistlerin kötümser öngörülerine rağmen, Asya şu anda dinamik kapitalizmin yatağı konumunda. İngiltere'de Korelilere ait fabrikalar, ABD, İngiltere ve diğer birçok ülkede Japonlara ait fabrikalar var. Bununla birlikte Latin Amerika, kapitalizmle daha önce gerçekleştirdiği bütünleşmenin ardından durağanlaştı ve Sahra-altı Afrika hâlâ küreselleştirilmeyi bekliyor.

Birçokları küreselleşme olasılığına dehşetle bakıyor. Umut-suzca küresel kapitalizme bazı sınırlamalar getirilmesini bek-

liyorlar. Bu sınırlamayı belki doğal çevre sağlar. Belki de ulus devletin yeniden canlanması ya da bölgesel bir süper devletin ortaya çıkması. Ya da hatta BM veya G-7 veya G-77 aracılığıyla ulus devletler arasında küresel düzeyde oluşturulacak bir işbirliği.

Belki. Ama kim bilir belki de değil. Marx olsaydı kapitalizme sınırlamalar getirmeleri için gözlerini bu 'dışsal' faille çevirmezdi. O, kapitalizmi ebedi olarak görmediyse de, onu değişim, yenilenme ve uyarlanma becerisinden yoksun bir sistem olarak da görmedi. Kapitalizmin sınırları, kapitalizmin en güçlü noktalarının zayıflıklarında aranmalıdır; diyalektik yöntem budur. Kapitalizmin sınırlarına, o artık ilerleme becerisini yitirdiği zaman ulaşılacaktır ancak bu sınırlar kapitalizmin çarkını çeviren insanların günlük pratiğinde kendisini gösterecektir ve onlar tarafından aşılacaktır.

XXI. yüzyılın başlarında kapitalizmin sürmekte olan dinamizmi, Marx'ın Marksistlerden –onun adına yalan söylemiş, hileye başvurmuş, cinayet işlemiş ve sahte umutlar dağıtmış olanların hepsinden- aldığı intikamdır. Bu felakete yol açmış olanlar toplumsal değişimle ilgili birçok düşüncüyü çarpıttılar. Kapitalizmin güçlü yanlarını ve dinamizminin sırlarını anlayabilmek için Marx'a geri dönmek zorunludur. Ama aynı zamanda kapitalizmin sınırlarına nasıl ulaşacağını anlamak da zorunludur. XX. yüzyılın köreltici deneyiminin ardından bu sınırlara *ne zaman* ulaşılacağını sormak ahmakça bir tutum olacaktır. Marx tarihin bir astronomuydu, astroloğu değil.

Ama Marx'la birlikte diğerlerinden de faydalanmamız gerekecek. Joseph Schumpeter, John Maynard Keynes ve Friedrich von Hayek de kapitalizmi incelemiş ve onun sırlarını ortaya çıkarmaya çalışmış olan iktisatçılardı. Aynı zamanda Marx'ın öncülerine, Adam Smith ve Hegel'e de geri dönmemiz gerekecek; ne de olsa bu toplumsal hareketin astronomisini oluşturma çalışmasını başlatanlar onlardı.

Bu kitaba Adam Smith ve İskoç filozofların toplumun hareket yasalarını kavramaya yönelik orijinal girişimleri ile başlayacağım. Amerikan ve Fransız Devrimleri hızla değişen bir yüzyılın sonunda yaşandılar. Hegel'in neden Smith'in gündeme getirdiği aynı soruyla yoğun bir biçimde uğraştığını ama onunla farklı bir yoldan başa çıkmaya çalıştığını görecekssek, bu devrimlerin kavranması gerekir. Marx, Hegel'in eleştirisinden politik ekonominin eleştirisine doğru gitti; bir anlamda Hegel'in yolculuk ettiği rotanın tersi yönde hareket etti. Kapitalizmin Marx'ın çalışmalarının yaşam boyu konusu olduğunu kavrayacaksak, onun söyledikleri –ve dahası söylemedikleri- bütün karmaşıklığıyla anlaşılmalıdır. Bu konu, bu kitabın orta bölümünde tartışılacak.

Ölümünden yüzyıl sonra yalnızca Marx'ın değil ama aynı zamanda Smith'in de düşüncelerinin inişli çıkışlı tarihinin ortaya konması gerekmektedir. Devletin ekonomiyi düzenlemesi düşüncesi; sosyalizm ve kapitalizmin yakınsaması; Sovyet tarzı Marksizmin meydan okuyuşu ve bunun toplumsal bilimlerdeki derin etkisi; Schumpeter, Keynes ve Hayek'in dikkatimize sundukları kapitalizm anlayışları arasındaki gerilim; Karl Polanyi'nin çalışmalarındaki piyasa eleştirisi ve bunun elli yıl içinde tersine dönüşü; alternatif bir felsefenin tamamının –sosyalizmin İkinci Yolunun- olasılıklar listesinden yok olduğunun XX. yüzyıl sonunda şok edici bir biçimde fark edilmesi ve yeniden dirilen bir kapitalizm koşullarında yaşam olasılığı için yeni bir yol bulmak –her hangi bir yol bulmak- için umutsuz bir arayış; ve Marx'ın (ve aslında diğer birçok XIX. yüzyıl sosyalistinin) bu soru karşısında devam eden geçerliliği: Bütün bunlar bu kitabın ilgi alanlarını oluşturacaktır.

2

Adam Smith ve Sosyal Astronominin İlkeleri¹

İsaac Newton sağlığında büyük bir beyin olarak selamlandı. Modern fiziğin çoğuna öncülük etti ve yüksek matematiğin ortak yaratıcılarından biri olduğu iddiasına sahipti. Simyayla uğraştı ve safdillikle büyücülüğe inanırdı. Cambridge, Trinity College'da başarılı bir öğretim üyesi kariyerinin ardından Darphane Müdürü oldu. Altının bir onsu için belirlemiş olduğu fiyat, £3 17s. 9d. (£3,88¾), 1933 yılında, Franklin Roosevelt ABD'yi Altın Standardından çıkarmaya karar verinceye kadar, yaklaşık iki yüzyıl boyunca değişmeden kaldı.

Bununla birlikte Newton, Göklerin ve Yeryüzünün hareket yasalarını keşfetmiş olduğu için Aydınlanmanın bir kahramanı haline geldi. Küçük bir ilkeler seti üzerinden çok sayıda şeyi açıkladı. Bir kez yerçekimini ve hareketi anladığınızda, arkası kendiliğinden geliyordu. Gezegenlerin hareketleri ve ayın halleri, bunların hepsi Newton'un keşfetmiş olduğu basit ilkelere boyun eğiyorlardı. Birçoklarına göre Newton, rastlantıyla Tanrı'nın kendi incelikli planını bulmuştu. O evrenin anlamını kavramıştı.

Ama eğer fiziksel evrende temelde yatan basit bir bütünlük keşfedilebiliyorduyse, aynı şey insan toplumları için de söz konusu olmaz mıydı? Eğer Tanrı Göklerin ahengini açıklayan gizli bir plana sahip idiyse, insanlık tarihi ve insan toplumları için benzer bir kapsamda ve belki de aynı derecede basit ilkelere dayanan bir plan var mıydı? XVIII. yüzyıl boyunca,

İskoçya ve Fransa'daki filozoflar bu özel Kutsal Kase'yi aradılar. Tamamen bilinçli bir biçimde, Newton'un adını yardıma çağırdılar. Onlar sosyal astronominin sırlarını –insan toplumlarının hareket yasalarını- bulmaya çalışıyorlardı.

Bu filozofların en ünlüsü ve toplumların hareket yasalarının temelinde yatan basit ilkeyi keşfetmiş olduğu için en sık övgü alanı Adam Smith'ti. Ama Smith yalnız değildi. Gerek öğretmeni Francis Hutcheson'ın gerekse de çağdaşı Adam Ferguson'ın belirli katkıları olmuştu. Kendisinden yaşça büyük olan çağdaşı David Hume ve Fransız bürokrat/filozof Anne Robert Jacques Turgot da faydalı kaynaklardı. Bu bağlamda, Fransız düşün adamı Baron de Montesquieu'nun adına, İtalyan Giovanni Battista Vico'nunkinden muhtemelen daha fazla gönderme yapılmıştır. Yine de Tanrı'nın yaratışında bir tasarım, kaotik görüneni anlamlı bir model oluşturacak biçimde yeniden düzenleyen sırrın kapısını açan anahtarı bulma olasılığı, Adam Smith'in son derece başarılı olduğu bir maceraydı.

Smith başını kaldırıp etrafına baktığında ortada çok sayıda kaotik durumun olduğunu görüyordu. Kendi ülkesi İskoçya, XVIII. yüzyıl boyunca birden çok devrime sahne olmuştu. Smith'in doğumundan birkaç yıl önce, İskoçya ile İngiltere arasında Birlik Antlaşması [Act of Union] imzalandı. Bu türden bütün federal birlik oluşturma antlaşmalarında olduğu gibi, bu antlaşmanın da kaybedenleri ve kazanları vardı –Smith'in hiçbir zaman tanıma şansına sahip olmadığı öz babası, kazananlar arasında yer alıyordu. Hâlâ bir öğrenciyken –gerçi şimdiye kadar yalnızca Oxford'da eğitim görmüştü– Bonnie Prince Charlie'ninⁱ taht üzerinde hak iddia etme gi-

i Hristiyan Mitolojisinde, İsa Peygamber'in Son Akşam Yemeği'nde kullandığı iddia edilen, mucizevi güçleri olduğuna inanılan kap (ç.n.)

ii İngiliz tahtına geçmeye çalışan 18. yüzyıl Jakoben prensi (ç.n.)

rişimi başarısızlıkla sonuçlandı ve bunu Culloden katliamları izledi. Adam Smith bir İskoç milliyetçisi değildi; politik ekonominin gerçek babası olmak gibi tartışmalı bir iddiaya sahip olan Sir James Steuart gibi bir Jakobit idiⁱⁱⁱ. Aslında Smith'e Edinburgh'da ilk okutmanlık işini önermiş olanlar, Oxford'da geçirdiği yılların Smith'e İngilizceyi doğru bir biçimde konuşmayı öğrettiğini belirtmeye meraklı idi.

Alçak ovaların bulunduğu bölgeden gelen bir İskoçyalı olarak, Dağlık Yerler [Highlands] ile Alçak Araziler [Lowlands] arasındaki (bugün söyleyecek olduğumuz gibi) gelişmişlik düzeyi farklılıkları, Smith'in gözünden kaçmadı. Bu bölgeler iki farklı dünya gibiydi. Ama Smith güneye, Londra'ya doğru indikçe, İngiltere'nin çok daha zengin olduğunu görebiliyordu. Glasgow Üniversitesi'ndeki profesörlük görevini, çok kazançlı bir özel öğretmenlik teklifini kabul ederek, genç aristokrat öğrencisiyle birlikte büyük Avrupa gezisine çıkmak üzere bıraktı. Burada bir kez daha Fransız düşüncesindeki yeni akımların yanı sıra zıtlıkları değerlendirebilecekti. Fransa, İngiltere'de 1688'de tamamen ortadan kaldırılmış olan Mutlak monarşiyle yönetiliyordu. Almanya'da ise çok sayıda küçük prenslik vardı. Aynı zamanda İskoçya'nın yalnızca yetmiş yıl önceki halinden pek de farklı durumda olmayan bir ya da iki tane büyük krallık da bulunuyordu. Fransız monarşisi İngiliz monarşisinin gittiği yoldan gidebilir miydi? Almanya'nın küçük krallıkları bir birlik oluşturabilecekler miydi?

Ticarette yaşanan değişimin hızı, siyasette yaşanan alt üst oluşun hızından çok daha fazlaydı. Yaklaşık olarak bin yıl boyunca tartışmasız bir biçimde yönetici seçkin konumunda olan toprak sahibi üst tabaka, şimdi tüccarlar ve bankerler tarafından gölgede bırakılmıştı. Bu XVII. yüzyıl filozofları için çok açık bir durumdu. Bu yeni zenginliğin maymun iş-

iii İngiliz tahtına geçmeye çalışan 18. yüzyıl Jakoben prensi yanlısı (ç.n.)

tahlı, değışken ve cıva gibi akışkan olan doğası, bu filozofları onu kadınlarla kıyaslamaya itti. Bu paranın sahip olduğu sihirli büyüleyicilik, bugün buradayken yarın birden bire çekip gidiyor olması, daha çok kadınların sırrına erişilemez cinsel gücünü andırıyordu. Ahlakçılar ona karşı öfkeyle doluydular. Politikacılar erdemin yok olmasına hayıflanıyorlardı. Halktan insanlar Lordlara meydan okuyordu. Sarraflar tapınağa girmiş ve onu teslim almışlardı.

Bu para nereden geliyordu? Lordların toplumsal düzene egemen olduğu ve hatta kralı bile ellerinde rehine olarak tuttuğu yüzyıllarca süren istikrarın ardından, nasıl olmuştu da bu sonradan görmeler önemli hale gelebilmişlerdi? XV. yüzyılın son yıllarında uzun mesafeli deniz yolculuğu büyük bir atılım gerçekleştirdi. Batıya giden Kolomb ve doğuya giden Vasco da Gama, yeni kıtalar 'keşfeden' birçokları arasında en önde gelen iki isimdi. VII. yüzyılda Müslümanlara kaptırılmış olan ticaret ve savaştaki dinamik önderlik, XVIII. yüzyılda Avrupa'ya geri dönmüştü.

Bu keşiflere hız kazandıran ilk atılım aslında Haçlı Seferleri ve bu seferlerin Asya'ya giden alternatif ticaret yolları bulma arayışına sağladıkları destekti. Deniz yollarının yanı sıra karayolları üzerinde faaliyet gösteren ticaret şirketleri kuruldu. Asya'da üretilen kimi metaller az bulunur hale gelince, ticaret kârlı hale geldi. Avrupa'daki krallar, kısa süre içinde, ticaretin ve ticari şirketler kurmanın, onlar için 'gerçek' zenginlik anlamına gelen toprağı elde etmek amacıyla girişmek istedikleri bölgesel savaşları finanse etmelerine yardımcı olacak, çok kazançlı faaliyetler olduğunu fark ettiler. Ticaret yoluyla elde edilen servetin daha geniş topraklara çevrilebiliyor olması, bu ticareti teşvik etmek için ayrıca bir neden oluşturacaktı.

Deniz yolculuğuyla birlikte ticaret ve elbette sömürgeler geldi. Amerika kıtalarının ve Afrika'nın Batı Sahili'nin İberler tarafından keşfedilmesi, Avrupa'nın altın yağmuruna tutul-

masına neden oldu. Roma İmparatorluğu'nun sonunda, elindeki kıymetli metaller neredeyse tamamen tükenmiş olan Avrupa, bir finansal devrimin gelip çatması karşısında şaşkınlığa düştü. XVI. yüzyılda başlayan ve XVII. yüzyıla uzanan, bir yüzyıl süren bir enflasyon dönemi yaşandı. Bazı şeylerin fiyatları diğerlerinden daha hızlı arttığından, eski değerler değişim gösterdi. Shakespeare'in karakterlerinin tekrar tekrar tanıklık ettikleri gibi, altının büyümlü güçlere sahip olduğundan şüphe edilir oldu. Ticaret arttıkça ve sömürgeler kârlı hale geldikçe değerli madenleri biriktirmek kraliyet politikasının bir amacı haline geldi.

Bununla birlikte seyahat etmek aynı zamanda diğer uygarlıkların ve ulusların bilgisini de getirdi. XVIII. yüzyılda kültürlü bir kişi, Çin ve Hindistan'ı ve onların Avrupa'ya kıyasla sahip oldukları büyük zenginliği ve ulaşmış oldukları şehirleşme düzeyini gayet iyi bilirdi. Aynı zamanda Pasifik Adaları ve Amerika'da yaşayan kabile halklarından da haberdardı. Bu halkların geçimlerini sağlamak için kullandıkları basit teknikler ve görünüşteki gelişmemiş toplumsal uygulamaları gezginlere çok çarpıcı geliyordu.

Tıpkı bir zamanlar astronomların gezegenlerin ve yıldızların konumlarını ve hareketlerini ölçebildikleri halde basit bir birleştirici teoriden yoksun olmaları gibi, XVIII. yüzyıl filozofları da farklı uluslar, uygarlıklar ve halklarla ilgili zengin bir olgular yelpazesine ulaşma şansına sahiptiler. Aynı zamanda kendi klasik tarihlerini de iyi biliyorlardı ve yaşadıkları çağın hızla değişmekte olduğunu da gözlemliyorlardı. Acaba bu şaşırtıcı olgular karmaşasının izlemekte olduğu bir model olabilir miydi?

Adam Smith yirmi dokuz yaşında, Glasgow Üniversitesi'nde Ahlak Felsefesi kürsüsünün başkanlığını üstlendiği andan itibaren, altmış yedi yaşında ölene kadar bu konu üzerinde kafa yordu, ders verdi ve yazılar yazdı. Glasgow'da on üç yıl

süreyle konferanslar verdi. Son iki yılda verdiği konferanslar, *Lectures on Jurisprudence* (Hukuk Bilimi üzerine Dersler) başlığı altında yayınlanarak kalıcılaştı. Daha sonra Buccleuch Dükü'nün özel öğretmenliğini yapmak üzere profesörlük görevini bıraktı. Bu iki yıllık seyahat ve özel eğitim onu, yaşamını sürdürmek için çalışma zorunluluğundan kurtaran bir emeklilik maaşı sağladı. Daha öncesinde insan davranışlarını neyin harekete geçirdiği sorusunu ele alan bir kitap yazmıştı bile. Bu kitap, *Theory of Moral Sentiments* (Ahlaki Duyguların Teorisi), onu üne kavuşturdu. Ama 'erken emekliliğini' izleyen on yıl boyunca kendisini, onu ölümsüzlüğe kavuşturan kitaba, *Wealth of Nations*'a (Ulusların Zenginliği) adadı. Bu kitabın 1776'da yayınlanması, bu yıl içinde yaşanan ikinci devrimci olaydı.

Adam Smith'in, hem günümüzün hem de geçmişin toplumsal yapılarının altında yatan modelin ne olduğu sorusuna verdiği cevabı anlayabilmek için *Ulusların Zenginliği* ile *Hukuk Bilimi üzerine Dersler*'in parçalarının bir araya getirilmesi gerekmektedir. *Ulusların Zenginliği*'nin yayınlanmasının iki yüzüncü yılı, Adam Smith'in bütün eserlerinin yeniden yayınlandığı harika bir dizinin ortaya çıkmasını sağladı ve bizlere onun yaşamının ve elde ettiği başarıların geniş kapsamlı bir değerlendirmesini yapma olanağını ilk kez sundu. Smith yalnızca serbest piyasanın savunucusu ya da devlet müdahalesinin başına bela olmuş biri değildi (her halükarda, bunların her ikisi de kısmi düşüncelerdir). O toplumun Newton'uydu, bir sosyal astronomdu. O yalnızca politik ekonomiyi ya da iktisadı bulmadı. Smith, bütün sosyal bilimleri kurmuş olan İskoç Aydınlanmasına da önderlik etti. Tarihin sistematik bir biçimde incelenmesinin suçunu da onun üzerine atmak mümkün olsa dahi, bu iddiaya Vico ve Montesquieu'nun destekçileri karşı çıkılabilir.

Smith yola, farklı toplumlarda adaletin nasıl farklı biçim-

lerde sağlandığını araştırarak çıktı. Öğrencisi John Millar'ın gözlemlemiş olduğu gibi: '[Smith] bu konuyla ilgili olarak Montesquieu tarafından önerilmiş olan planı izliyormuş gibi görünüyordu; en ilkel çağlardan en rafine olanına, hem kamu hem de özel hukuk sistemlerinin aşamalı gelişiminin izini sürmeye çaba göstermek ve mülkiyetin, adalette ve hükümette kendi gelişimine karşılık gelen gelişmelere ya da değişikliklere neden olarak yarattığı etkilere işaret etmek.'² Millar sözlerine, Smith'in ulaşmış olduğu sonuçları kamuoyuna açıklama niyetini gerçekleştirememiş olduğunu da ekler. Smith, Glasgow'da aynı zamanda, '*adalet ilkesi üzerine değil, çıkarıcılık üzerine kurulmuş ve bir devletin zenginliğini, gücünü ve refahını artırmak üzere tasarlanmış olan siyasi düzenlemeler,*' üzerine de konferanslar verdi. 1776 yılında *Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri üzerine bir İnceleme* başlığıyla yayınladığı kitap, işte bu konferansların bir ürünüydü.

Neyse ki bugün artık elimizin altında olan *Hukuk Bilimi üzerine Konferanslar* ile *Ulusların Zenginliği* arasında ortak bir bağ bulunmaktadır: Bir toplumun geçimini nasıl sağladığı ve mülkiyeti nasıl biriktirdiği, adalet ve hükümet üzerinde (John Millar'ın kullanmış olduğu sözcüğü kullanacak olursak) buna 'karşılık gelen' bir etkiye sahiptir. Ancak bunun hem ilerleme bağlamında hem de zaman içinde herhangi bir anda görülmesi gerekir. İnsanların geçimlerini sağlamalarında ilerlemeye katkıda bulunan beceriler aynı zamanda adaleti ve hükümeti de geliştirir. Dolayısıyla bir toplum olarak maddi planda geliştikçe ve zenginleştikçe, aynı zamanda daha uygar, daha adil ve kanunlara karşı daha saygılı insanlar haline geliriz. Bu ilerleme aşamalıdır ve aşağıda göreceğimiz gibi zorunlu olarak tersine çevrilemez değildir. Ama burada –hem ilerlemenin egemen hem de maddi yan ile hukuki/siyasi yan arasında karşılıklılık bağının keşfedilmiş olmasında– çok belirgin bir iyimserlik vardır.

Esas itibarıyla bütün sosyal bilimler bu temel önermenin farklı cephelerinin daha ayrıntılı bir biçimde ele alınıp olgunlaştırılmasından –ya da onunla girilen tartışmalardan– ibarettir. Marx ve kimi zaman da Hegel bu önermelerle özdeşleştirilmiş olsalar da, Adam Smith böyle bir özdeşleştirmeye maruz kalmamıştır. Aşağıda Hegel'in ve Marx'ın, Smith'i ne kadar izlediklerini ya da ondan ne kadar ayrıldıklarını göreceğiz. Yine de Smith'in onlardan önce geldiği şüphe götürmez. Yine de onun teorisinin devrimci doğası hâlâ gözden kaçırılmaktadır.

İlk olarak, bu ilerlemeyle–adalette ilerleme ve maddi becerilerde ilerlemeyle- ilgili bir teoridir. Evrensel bir odağa sahiptir: 'en ilkel aşamalardan başlayarak en rafine olanlarına kadar' uzanır. Burada herhangi bir coğrafi kısıtlama söz konusu değildir. Adalette sağlanan ilerlemenin izi sürülmüştür, teori buradan hareketle 'geçinme ve mülkiyetin birikimine katkıda bulunan bu becerilerin etkilerini' kapsamaya yönelir –bunu kendi başına bir amaç olarak değil, 'hukukta ve hükümette buna karşılık gelen gelişmeleri ya da değişiklikleri' belirlemek için yapar. Dolayısıyla hukukun gelişiminin incelenmesi sadece metinsel ya da hükümet biçimleriyle sınırlı değildir. Geçim ve mülkiyet biçimlerindeki ilerlemenin sistematik bir biçimde incelenmesini de kapsar (bizim söyleyecek olduğumuz şekliyle içselleştirmiştir.)

Tarihte ilerleme, geçim tarzının çeşitli aşamalarından geçmesiyle meydana gelir. Buradan hareketle Smith Glasgow'daki *Hukuk Bilimi üzerine Dersler*'de mülkiyet haklarının, özellikle de özel mülkiyetin nasıl bir evrim geçirdiğini ve yasal güvenceye kavuştuğunu tartışarak başlar:

Mülkiyetin tam olarak bu yöntemle mi yoksa diğer yöntemlerin herhangi biriyle mi elde edildiğini ele almadan önce, onunla ilgili düzenlemelerin toplumun içinde yer aldığı devlete ya da çağa göre önemli ölçüde değişiklik göstermesi gerektiğine dikkat et-

memiz uygun olacaktır. İnsanoğlunun içinden geçtiği dört ayrı aşama vardır: ilk olarak Avcılar Çağı; ikincisi, Çobanlar Çağı; üçüncüsü Tarım Çağı; dördüncüsü, Ticaret Çağı. (LJ[A], 14)³

Ülkeler, uluslar –eğer dilerseniz halklar- bu aşamalardan geçerler. Bunlar bin yıllık, dönemsel aşamalardır. Bu aşamalar aynı zamanda kapsayıcıdırlar. Dolayısıyla Tarım Çağında bir ulusun hem çobanları hem de avcıları ve toplayıcıları olacaktır. Hatta marjinal olarak bir miktar ticaret bile var olabilir ama zenginlik asıl olarak topraktan ve ondan sağlanan ürünlerden oluşacaktır. Ticaret Çağında servet sahipliğinin yeni biçimleri ortaya çıkacaktır. Bu da, bu yeni biçimler içinde özel mülkiyet haklarını güvence altına alan karmaşık kanunları gerektirecektir.

Bu mekanik bir açıklama değildir. ‘İnsanoğlu’ bu dört çağdan geçmekle birlikte, herkes aynı anda aynı aşamada yer almaz. Smith’in tahminlerine göre Ticaret Çağı, Kuzeybatı Avrupa’nın belirli bölgelerine gelmişti. Bu sadece ticaretin var olması ya da uzun mesafeli alım satım işlemleri için tüccarların kredi kullanmaların ibaret değildi. Ticaret Çağında özel mülkiyet hakkı kralın ya da feodal lordun keyfi uygulamalarına karşı güvence altına alınmıştı. Dolayısıyla XVIII. yüzyılın ortasında Fransa bile, Hollanda ve Britanya’nın bulundukları aşamaya henüz erişememişti. Çinliler, şimdi bildiğimiz gibi, daha üstün teknolojiye ve belki de Voltaire’in iddia ettiği gibi, XVI. Louis’den daha iyi bir krala sahiptiler. Oysaki Smith’in ilgilendiği konu özel mülkiyetin güvenceye alınmış olmasıydı çünkü bu yalnızca keyfi yönetimin geriletilmesi ve özgürlük alanının genişlemesiyle sağlanabilirdi. Bu açıdan Çin, Britanya’nın ve hatta Fransa’nın gerisinde kalıyordu.

Geçim tarzında sağlanan ilerlemeyle yasal ve siyasi düzenlemeler arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusuydu. Geçim tarzı ne kadar yüksekse, yasal yapı da o ölçüde karmaşık

oluyordu. Hangi anlamda daha yüksek? Çiftçilerin, işçilerin ve tüccarların çalışmalarından sağlanabilen artık –bolluk– anlamında. Keyfi yönetime karşı ve bir yasal çerçeve içinde güvencede olmak şeklinde tanımlanan özgürlüğe erişilmesi anlamında.

İlerleme ile değişim aynı şeyler değildir. İlerleme işlerin kötüye değil iyiye gittiğini ima eder. Ama bu ne kaçınılmaz ne de tersine çevrilemez bir durumdur. İlerlemeye doğru yükselen düz bir merdiven yoktur. Geriye dönüşler söz konusu olabilir. Avrupa tarihinde Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile Rönesans arasındaki dönem (her iki tarafa da bir ya da iki yüzyıl ekleyebilir ya da çıkartabilirsiniz) –Karanlık Çağlar– böyle bir dönemdi. Kuşkusuz bu diğer uluslar için bir Karanlık Çağ değildi. Atlantik'ten Urallara ve aşağıya doğru Hindistan'a, Malezya ve Endonezya takımadalarına uzanan İslam bu dönemde dinamik güç konumundaydı. Çin, güçlü bir teknolojik ve bilimsel gelişme döneminden geçiyordu. Hintli tüccarlar Batı tarafında Afrika ve Avrupa ile ve Doğu tarafında Çin ile ticaret yapıyordu. Avrupa ise Roma zamanında ulaşmış olduğu doruklardan inerek bir gerileme dönemine saplanıp kalmıştı.

Avrupa için Karanlık Çağlar boyunca gerek –yol yapımı, su kanallarının inşası, iç ısıtma gibi– teknik bilgide geriye gidiş gerekse de mülkiyet güvencesinde ve keyfi yönetim uygulamalarında bir bozulma söz konusuydu. Ama değişim birçok yoldan gelebilirdi. Buradan hareketle Smith serflüğün gerilemesinin ve *métayerin* [yarıcı çiftçi] ve daha sonra kiracı çiftçilerin ortaya çıkışının izini, ruhban sınıfının ve kralın gücünün bir bileşimi aracılığıyla sürdürdü. Ruhban sınıfı etki gücünü artırmak istiyordu ve çıkarlarını destekleyebilecek hazır bir grup olarak serfleri buldu. Kral toprak sahiplerinin gücünü azaltmak istiyordu. Çıkarlar arasındaki bu uyum toprak sahiplerini serflerine özgürlüklerini vermeye zorladı ve bunu bir

kez yaptıklarında, sabit parasal kiralara geçmek çıkarlarına en uygun düşen davranış oldu.

Smith serflikten (o buna kölelik adını vermekle birlikte) özgür kiracı çiftçilere değişimin hikâyesini anlatırken, bu değişimin ikiz koşulların ortaya çıktığı Avrupa'nın 'belirli bir köşesi' için geçerli olduğunu açıkça belirtir: 'Ruhban sınıfının sahip olduğu büyük güç Kralın gücüyle birleşince kölelerin özgür kalmasını sağladı. Ama bunun için hem Kralın hem de ruhban sınıfının otoritesi mutlak bir biçimde gerekiyordu.' Onun görüşüne göre aynı durum Polonya, Almanya, Bohemya, Avusturya ve Rusya için geçerli değildi. Bu hikâye Batı Avrupa'ya özgü olsa da, Smith'in açıklaması –deyim yerindeyse teorisi– geneldir, Kilisenin ve kralın yaptıklarının izini, onların çıkarlarını eksen alarak sürer. Buradan hareketle ruhban sınıf hakkında şunları söyler: 'O zaman üzerlerinde en büyük etkiye sahip oldukları bu insanların özgür kalmalarını sağlamanın ve efendilerinden bağımsız hale getirmenin kilisenin gücünü büyük ölçüde artırma eğilimi göstereceğini gördüler ya da düşündüler. Nitekim kölelerin kurtuluşuna büyük destek verdiler ve büyük insanların onların üzerindeki otoritesini kırmak için ellerinden gelen her şeyi yaptılar.' (LJ [A], 188).

Bütün bu anlatımla ilgili kayda değer iki şey bulunmaktadır. Bu anlatım Smith'in kendi bilimsel yöntemi olarak gördüğü, teorik ya da farazi tarihin bir örneğidir. Newton'un yöntemi deneyseldi ve gözlem ya da deneyler yapmayı gerektiriyordu. Smith'in yaşça büyük çağdaşı David Hume doğrudan duyuşsal algılamaya dayanmayan bütün anlatımlara şüpheyile yaklaşıyordu. Onun yöntemi Newtoncu anlamda bilimseldi. Smith tek bir açıklama arayışında Newton'ı izledi. Bu tek açıklama, geniş anlamda kişisel çıkardı; dostları ve düşmanları tarafından yanlış anlaşıldığı gibi bencillik ya da bireysel açgözlülük değildi. Ruhban sınıfının serflerin özgür-

lüğüne arka çıkmasındaki güdü, böyle davranmak Kilisenin çıkarına olduğu içindir diyen Smith'in farazi anlayışına dayanmaktadır. Bu, yakın zamanda ortaya çıkmış olan bilimsel felsefesi bakımından, 'test edilebilir' bir hipotez değildir. Ama doğrudan gözlemin ya da deneyin olası olmadığı sosyal bilimlerde ve tarihte güçlü bir yöntemdir. İnsanlar bireysel ve kurumsal olarak kolektif bir biçimde, kendi çıkar algılamalarına uygun bir biçimde hareket eder. Kilise çıkarlarını güçlendirmeye yönelmişti ama bu yöneliş parasal serveti artırma çabası ya da ruhban sınıfının tüketim düzeyinin artırılması olarak görülmüyordu.

Avlanmadan ticarete uzanan ilerleme yasal yapının ve ona karşılık gelen hükümetin doğasının karmaşıklığını artıran, maddi boyutta (artığın büyüklüğü) sağlanan bir ilerlemedir. Ama Smith'in çözmeye çalıştığı bulmaca kendi çağdaş dünyasıydı. Ticaret Çağı sahneye birden bire fırlamış ve bütün eski düzenlemeleri altüst etmişti. Önceki zamanlarda toprak zenginliğin tek kaynağıydı, toprak sahipleri yönetici seçkindi ve erdem kamusal yaşama katılmaya hazır olmanın köşe taşı-nı oluşturunuyordu. Yurttaşlar bu erdemli geleneğin bir parçası olarak silah taşıyorlardı. Profesyonel daimi ordular, on yedinci ve XVIII. yüzyıllarda ilahlaştırılmış olan bu Augustuscu ideal tarafından lanetlenmişti. (Bunun açık yansımaları ABD Anayasasında yer almaktadır: Silah Bulundurma Hakkı.) Bu bakış açısına göre, para daha önceleri şeref, statü ve göreve dayanan bütün ilişkilerin çözücüsü haline geldiğinden, ticaret insanların ahlaken bozulmalarına neden oluyordu. Seçkinler her yerde yaşamın bu şekilde ticarileşmesine bir son vermeye çalıştılar. Ticaret yumuşaktı; lüksü ve anonim mübadeleyi teşvik ediyordu.

Smith ticaretin savunuculuğunu yaptı. Ticaret Çağının feodal çağdan bir basamak yukarıda yer aldığını göstermek istedi. Mülkiyet giderek daha farklı biçimler alırken, aynı zaman-

da yasal alanda sağlanan gelişmeler de mülkiyeti daha güvenli hale getirdi. Mülkiyetin büyüyen boyutu, artan çeşitliliği ve daha güvenli hale gelmesi özgürlük için en iyi güvenceyi oluşturunuyordu. Smith, Avcılık Çağından itibaren ilerlemenin izini sürerek, Augustusçu idealizm ile birlikte tarım toplumunu tarihsel bir bağlamın içine oturttu. Bu bir aşamaydı ama hiçbir biçimde bir son aşama değildi. Feodalizm, soylu bir devlet olmak şöyle dursun, mülkiyet hakları üzerine mantıksız kısıtlamalar koyan kralın ve toprak sahiplerinin keyfi iktidarını hoş görmüştü; aslında bunlar üzerinde yükselmışti. Mülkiyet haklarının geçim tarzıyla birlikte nasıl değişim gösterdiklerinin hikâyesi *Hukuk Bilimi üzerine Dersler*'in ilk bölümlerinde ele alınmaktadır.

Erken ve 'kaba' aşamalarda, sahiplik tek başına bir mülkiyet hakkını güvence altına alıyordu. Bir avcı olarak yalnızca avınızın izini sürmezsiniz ve onu yaralamakla kalmazsınız; ama aslında onun işini bitirirsiniz. Smith verdiği derslerde bu evrelerin mülkiyet haklarıyla olan bağlantısı konusunda çeşitli ayrımlar geliştirdi. Eğer avın izini ben sürmüşsem, onu sen yaralamışsan ve bir başkası öldürmüşse, bu durumda ben hiçbir hakka sahip olmam ve senin de avı onu öldüren kişiyle paylaşman gerekir. Ama sıra bir çoban toplumunda hayvanların evcilleştirilmesine geldiğinde hem dolaylı çabayı hem de nihai sahipliği ödüllendirmek üzere tasarlanmış olan kanunlar çok daha ayrıntılı olacaktır. Tarımla birlikte yerleşik yaşam gelir; sabit bir ikametgâh ve fiziksel olarak mülkle ilişkili olup olunmadığına bakılmaksızın mülkiyet sahipliğinde süreklilik gelir: 'Özel mülkiyetin ilk kökenleri muhtemelen insanların sabit yerleşim yerlerine gitmeleri ve muhtemelen her gelişmiş toplumda olduğu gibi, şehirlerde bir arada yaşamaya başlamalarında yatmaktadır' (LJ [A], 22). Smith şehirler sözcüğünü bizim kullandığımız anlamda değil, herhangi bir yerleşik topluluğu tarif etmek için kullanıyordu.

Ne yazık ki: '[F]eodal hükümetin zorba yönetimi ve insanların daha alt katmanlarda yer alanlardan mümkün olduğunca çok şeyi gasbetme eğilimleri' (LJ [A], 23) daha başka kanunların çıkartılmasını zorunlu hale getirdi. Böylece daha önce serbest olan yaban avına, avın üzerinde dolaştığı toprakların sahipleri tarafından el konuldu. Gerçekten de kanunlar yaban avını yalnızca büyük toprak sahiplerinin yapmasına izin vermek üzere çıkarılmıştı: 'bu anayasa için adaletli olmanın hiçbir gerekçesi olamazdı...' (LJ [A], 24). Av ve aslında balıklar, onları her kim yakalayabilirse ona ait olacak olan, ortak mülk olmalıydılar. Bu sayede, bunlar gerçekten de 'kullanımları nedeniyle eksiltilemeyecek veya zarar göremeyecek ya da kullanılmaları nedeniyle kimseye zarar vermeyecek' ve 'herkese ait olarak görülecek' şeyler olmalıydı (LJ [A], 24). Hava, akarsu, deniz, nehir ve denizlerde seyrüsefer herkese ait olmalıdır. Bu pasajın içerdiği taşıdığı çağdaş ton dikkat çekicidir.

Mülk edinme ve onu geliştirmede ikinci temel yöntem çoğaltma, yani mülkün ürünü üzerinde hak sahibi olmaktır. Avcılar avlarını evcilleştirmediklerinden ve saklamadıklarından, ilk çağda çoğaltma söz konusu değildi. Ama çobanlık aşamasına gelindiğinde 'süt [ün sağılması] ve hayvanların yavrularıyla' birlikte bu konuda bir miktar olanak ortaya çıktı. Bu ürünler o hayvanlara her kim sahipse ona aitti. Ama tarım ve toprakta özel mülkiyet ile birlikte olanaklar daha fazla genişledi; aslında, 'neredeyse sonsuz sayıda denebilecek kadar artış gösterdi.' Toprak ve altında yatan her şey –yani madenler ve elde edilen hasat- toprağa sahip olan kişiye aittir. Ne var ki feodal çağlarda bütün topraklar mutlak mülkiyet altında tutulmuyor ama yüksek sınıftan birilerinin –toprak sahibi ve kralın- hizmetinde bulunuyordu. Toprağın altında yatan değerli madenlere sahip olma hakkı türünden keyfi haklar bu üstün sınıfa tanınmıştı. Topraktan elde edilen hasat ya da onu eken tarafından üzerinde yapılan herhangi bir şey o kişiye ait-

ti ama orijinal, işlenmemiş haline geri döndürülebilecek her şey –örneğin altın- yüksek sınıfın malıydı. ‘Bu kuralın hiçbir mantıklı temeli yoktu’ (LJ [A], 27-30).

İlerlemeyle –ve aslında ona eşlik eden özel mülkiyetin birikimiyle- birlikte eşitsizlik ortaya çıkar. Çok sayıda insanın emeği ile sağlanan az sayıda insanın zenginliği Ticaret Çağına damgasını vurur. Bir anlamda, yoksulların zenginlerin mülklerine göz ve el koymalarına engel olmak için devlete ihtiyaç duyulmaktaydı. Smith’in bu düşüncüyü ifade ediş şekli, onu liberal kapitalizmin bir savunucusundan çok, erken dönem bir Bolşevikmiş gibi göstermektedir. Ne var ki Smith daha fazla eşitsizliğin olduğunu söylemenin yanı sıra nüfusun büyük çoğunluğunun yaşam standartlarının daha önceki toplumlardan daha yüksek olduğunu da öne sürer:

Kendisine sağlanan bütün bu farklı rahatlık ve lüksü incelersek ve bütün bunlar için ne tür farklı emek çeşitlerinin harcandığını düşünürsek, binlerce insanın yardımı ve işbirliği olmadan medeni bir toplumda en mütavazi bir insanın bile alışkın olduğu ihtiyaçların, hatta çok yanlış bir biçimde sandığımız gibi basit ve kolay bir biçimde, sağlanamayacağını fark edebiliriz. Aslında bir asilin sahip olduğu abartılı lüksle kıyaslandığında, onun içinde bulunduğu koşullar hiç kuşkusuz son derece basit ve bayağı görünür; ama yine de, belki de Avrupalı bir prensin içinde bulunduğu koşullarla, çalışkan ve tutumlu çiftçinininki arasındaki fark, bu sonuncunun koşulları ile Kuzey Amerika’da yabancı bir ulusun şefininki arasındaki kadar olmasa gerektir. (Early Draft of part of *The Wealth of Nations*, ED LJ s. 563)⁴

Geçmişte toplumlar daha eşitler ama aynı zamanda daha yoksuldular. Modern dünya daha eşitsizdir ama gücü daha yüksek bir tüketim düzeyine yetmektedir. Bu yalnızca *kişi başına düşen* gelirin daha yüksek olması değildir. Smith’in *Ulusların Zenginliği*’nin İlk Taslağı’nda, yukarıda yer alan alıntının devamında söylemiş olduğu gibi: ‘Bunca kasvetli eşitsizliğin

ortasında, vahşi toplumların en saygın ve etkin üyesinin elde edebilecekleriyle kıyaslandığında, uygar toplumun en düşük ve en hor görülen üyesinin bile yaygın olarak sahip olduğu daha fazla zenginlik ve bolluğu nasıl açıklayabiliriz.' (aynı yerde.)

Smith buradan hareketle, geçerliliğinden bugün bile hiç bir şey yitirmemiş olan o yalın soruyu sorar. Küreselleşme giderek daha fazla ülkeye yayılırken, eski sosyalist toplumlar çökerken ve daha önce var olan kesinlikler ortadan kalkarken, çağdaş dünyada artmakta olan eşitsizlikle ilgili büyük bir endişe duyulmaktadır. Smith, daha büyük boyutlu eşitsizliğin, bu eşitsiz toplumda en kötü durumda olan kişinin yaşam standardının daha önceki toplumlarda en zengin olanlar için olanaklı olandan bile daha yüksek olduğu olgusuyla bir arada var olduğunu –ve aslında ondan rastlantısal olarak sorumlu olduğunu- iddia ediyormuş gibi görünmektedir. Bu durum nasıl ortaya çıkmıştı?

Bu durum, iş bölümünün mümkün kıldığı olağanüstü üretkenlikti ve bu üretkenlik, çalışmalarının ve mülklerinin meyvelerinden faydalanabilecekleri konusunda kesinliğin sağlanmış olmasının insanları daha sıkı çalışmaya teşvik etmesi olgusuna çok şey borçluydu. İnsanlar artık üstlerine –toprak sahiplerine, lonca ustalarına- bağımlı olmadıklarından, ticaret çok sayıda karmaşık ve anonim mübadeleyi olanaklı kıldı. Karmaşık mübadeleler içinde yer alabilme olasılığı geniş bir pazarı erişilebilir hale getirdi. Bu, daha önce olanaklı olandan on kat daha fazla üretim yapsanız bile, üretiminiz için hâlâ pazar bulabileceğiniz anlamına geliyordu. Bu yolla ticaret, hem imalatçıların hem de tarımın üretkenliğini artırmaya yardımcı oluyordu.

Ulusların Zenginliği toplu iğne yapımının farklı bölümlere ayrılarak ve uzmanlaşma yoluyla üretkenliğin birkaç kat artırıldığı bir toplu iğne fabrikası örneğiyle başlar. Bu nedenle iş

bölümü daha fazla üretkenliğin –sadece atölyenin içinde değil ama dışında da- anahtarıdır. Piyasanın genişlemesi ticaret, ulaştırma ve finans alanlarında sahip olunan uzmanlar sayesinde sağlanır ve daha yüksek düzeyde üretkenlik daha yüksek miktarda satış yoluyla ödüllendirilir. Piyasanın, malların hareketinin önüne herhangi bir kısıtlama konulmadan mümkün olduğunca genişlemesine izin vermek çok önemlidir.

Smith'in gösteriştten yoksun, kısa ve öz bir dil kullanmasına rağmen, bu ifadeler o günler için devrimci bir öğretiydi. Ticaret Çağından hoşlanmayanlar bu çağı, işçilerin refahına göz kulak olan sürekli efendilerin bulunduğu, yerel olarak üretilenin yerel olarak tüketildiği ve mübadelenin yalnızca anonim bir eylem değil ekonominin ötesinde yankıları olan zengin bir sosyal ayin olduğu daha mutlu bir geçmişle kıyaslıyorlardı. Birçok insanın ticaretin artışını eleştirmesi, parasal hesaplar toplumsal yaşama girdikçe eski toplumsal bağların kopmasından yakınmak ve genel olarak daha sakin, mutlu ve küçük bir toplum özlemi çekmek bugün için bile bilinmeyen bir durum değildir.

Smith, bu önceki toplumların, özellikle emeğiyle geçinen çoğunluk için, bağımlı ilişkilere dayandığını öne sürdü. Bu toplumlar aynı zamanda mülkiyeti güvensiz hale getiren, keyfi kanunlara sahipti. Güçlü olan kanunun üzerindeydi, böylece doğal olmayan ve mantıksız bir biçimde, diğer insanların çalışmalarının meyvelerine el koyuyordu. Özgürlük bu sayısız toplumsal baskıdan bağımsızlık anlamına geliyordu. Bu tür bir bağımsızlık ve mülkiyeti güvence altına alan hukuki çerçeve ile birlikte zenginlik geldi. Bu zenginliğe büyük boyutta eşitsizlik damgasını vurdu ama aynı zamanda en alttakilerin yaşam standartları da iyileşti.

Ancak modern toplumun ilk bakışta görülebilenlerin dışında başka özellikleri de vardı. Önceki toplumlarda insanların diğer insanlara bağımlılıkları doğrudan ve gözle görülebilir-

di; yükümlülükler açık ve zorla uygulanabilir nitelikteydi. Anonim mübadele ile birlikte insanların bağımsız oldukları modern bir toplumda yükümlülüğün değil, sözleşmenin esas olduğu karmaşık bir karşılıklı bağımlılık ağı var olmaya devam ediyordu, ama bu gözle görülmeyen türden bir ağıdı. Her insan kendi kişisel çıkarı doğrultusunda hareket ediyor, kendi seçtiği işi yapıyordu ancak sonuçta toplumun sayısız ihtiyaçlarını karşılamış oluyorlardı. İş bölümü çok daha karmaşık olduğundan modern toplum hep daha fazla çeşitlenmiş karşılıklı bağımlılığa gereksinim duyar.

Smith *Ulusların Zenginliği*'nde 'Görünmez El' sözcüklerini kullandığı zaman, bağımsız anonim mübadelenin gözle görünen düzeninin gerisindeki ticari bir toplumun bu gizli, karmaşık, karşılıklı bağımlılığını resmetmeye çalışıyordu. Kasabın, fırıncının ve diğerlerinin kendi kişisel çıkarlarının peşinden koşuyor olmaları, müşterilerinin ihtiyaçlarının karşılandığı mutlu sonucu doğuruyordu. Fakat kuşkusuz fırıncının ardında bir işlemler zinciri yer alıyordu: Buğday yetiştiren çiftçi, buğdayı öğüten değirmenci ve tahılı değirmenciye ve unu fırıncıya –belki de bir toptancı aracılığıyla- ulaştıran nakliyeciyi. Günümüzde, bunun sonrasında süpermarkete ürün sağlayan bir fırıncı da olacaktır. Eğer canım İtalyan ciabattası ya da Fransız kruvasan, Alman çavdar ekmeği ya da Yunan pidesi çekerse, bütün bunlar da çiftçilerin, değirmencilerin, fırıncıların, toptancıların ve bu ürünleri satın almak istediğim süpermarkete getiren nakliyecilerin oluşturduğu görünmez, karmaşık ağ sayesinde temin edilmektedir.

Kuşkusuz bu tür ekmeklerin yerel olarak üretildikleri ve yerel olarak tüketildikleri bir dönem vardı. Çiftçiler tahılı yetiştirir; karıları, anneleri ve kızları onu öğütür, ekmek yaparlardı. Yerel nalbantlar gibi, çiftçilikle uğraşmayanlar, vermeyi taahhüt ettikleri nalbantlık hizmetlerini, yıllık ekmek ihtiyaçlarının karşılanmasıyla mübadele ederlerdi. Bu tür yerel

ekonomiler kendi kendine nadiren yeterli olabiliyordu (tuz ve demir her yerde bulunabilen türden ürünler değildi) ama her zaman için yoksuldular. Yerel toprak sahibi ve papaz dışında belki de daha eşit koşullara sahiptiler. Ama onlar bile, emekçiler üzerinde uyguladıkları ağır sömürüye rağmen, sınırlı bir lükse sahiptiler.

Smith'in zamanında olduğu gibi bugün de bu eski sisteme tapan pek çok insan var. Smith bu tapınmaya verdiği cevapta, ticaretle hem ekmek çeşidinin arttığını hem de ekmeğin görece ucuzladığını söyledi. Artan üretkenlikle birlikte, ihtiyaçların karşılanması giderek daha az emek zamanı gerektirir hale geliyordu. Böylece sanayi ürünleri, topraktan elde edilen ürünlerden bile daha ucuz hale gelmektedir; haftalık bakkaliye harcamalarınızın küçük bir bölümü ile bir Swatch alabilirsiniz; bugün Britanya'da bir bilgisayar bir yaz tatilinden daha az paraya mal olmaktadır.

Smith'in önünde duran en büyük güçlük, ütopyaların ve para-piyasa ilişkilerinin Kuzeybatı Avrupa toplumlarını şaşkına çevirdiği bir sırada, ticaret ve özgürlüğün özlemle yâd edilmekte olan daha önceki tarım toplumlarından daha iyi olduğunu kanıtlamaya çalışmaktı. Eşitsizlik, en kötü durumda olanlar için insan onuruna yakışır yaşam standartları maddelerinin öteki yüzüydü. Ticari toplum bunu sağlayabilirdi çünkü mülkiyet güvencesiyle birlikte, girişim ruhunu da uyandırmıştı. Montesquieu şöyle demişti: "Ticaretin ruhuna doğal olarak tutumluluk, iktisat, ölçülülük, çalışma, basiret, huzur, düzen ve kural eşlik eder." Smith de böyle düşünüyordu ancak o, bu düşüncüyü bir ekonomik ilerleme teorisini geliştirmek için kullandı. Ticaret, beraberinde lüksü getirdi ve miskin toprak sahipleri, sahip oldukları artığı birkaç değersiz incik boncuk karşılığında tüccarlara teslim ettiler. Bu, bütünüyle olumlu bir gelişmeydi ve hayıflanacak bir yanı yoktu. Tüccar, sermayesini üretken emeğe yatırarak ulusun zengin-

liğini arttıran kahramandı; eskinin erdem deposu olan toprak sahibi ise ulusun zenginliğini yalnızca israf ediyordu. Toprak sahipleri bir yandan kral karşısında güç kaybederken, diğer yandan iyice savurganlaşmış oldukları için feodal rantları başkalarına satmak zorunda kaldılar. Buna karşılık kral, ticareti teşvik etti ve mülkiyet güvencesini sağlayarak daha fazla özgürlük yolundaki hareketi güçlendirdi. Mübadele, insanların geçimlerini sağlamalarının bir parçası haline geldiğinden, iş bölümü herkesi bir anlamda bir tüccar haline getirmektedir.

Bu ilerleme tamamen saf ve yararlı değildir; ama Smith her şey göz önünde tutulduğunda bu durumun daha önceki rejimlerden daha iyi olduğunu öne sürecekti. Bir yanda çok büyük ve iç karartıcı bir eşitsizlik vardı ama diğer yanda da bolluk vardı ve hatta iş bölümü ile ticaret ruhunun yarattığı bu bolluktan halk kitleleri de faydalanabiliyordu. Eski günlerde olduğu gibi bağımlılık söz konusu değildi, bağımsızlık vardı. Bunun da kendine özgü olumsuz yanları bulunuyordu. İş bölümü beyni uyuşturuyordu. İşçiler, 'insan yarattığı için sersemleyip cahilleşmek ne denli mümkünse,' o hale geldiler. Smith uzmanlaşmış rutin çalışmanın insanı insanlıktan çıkaran etkilerine neredeyse modern terimlerle işaret etmektedir. Şu pasaj, taşıdığı neredeyse Marksistçe tonla aşağıdaki sonuca ulaşır: 'Öyle görülüyor ki, kendi zanaatında sahip olduğu ustalığı, bu şekilde, kendi düşünsel, toplumsal ve savaşçı erdemlerini kaybetme pahasına elde etmektedir. Her gelişmiş ve uygar toplumda yoksul emekçilerin, yani halkın büyük bölümünün, hükümetin bunu önlemek için belirli bir çaba göstermemesi durumunda ister istemez içine yuvarlanacakları durum işte budur.'⁶

Son cümleinin ikinci yarısı Smith'in bütünüyle hükümet karşıtı olduğunu düşünenlere çok şaşırtıcı gelecektir. Onun yaşadığı dönemin bağlamında, devlet esas olarak bir savaş devletiydi; Britanya 1688 ve 1815 yılları arasında Kıta Avru-

pa'sında (ve zaman zaman da Amerika ve Hindistan'da) aşağı yukarı sürekli olarak savaş halindeydi. Devlet rüşvete batmıştı ve yetkililerin birçoğu atanmışlardan oluşuyordu. Aynı zamanda devlet akıl almaz bir biçimde borca batmış durumdaydı. Smith *Ahlaki Duygular Teorisi*'nde şu uyarıyı yapıyordu: 'devletin anayasası olarak adlandırılan şey, kimi zaman aslında hükümetin çıkarı, kimi zamanda ülkenin pozitif hukukunu eğip bükerek doğal hukukun öngördüğü halinden saptıran ve hükümete zulmeden insanların kendi düzenlerinin çıkarıdır.'⁷

Dolayısıyla devlete her zaman doğal adaletin yolunu izleyeceği konusunda güvenilemezdi –bu konuda ne XVIII. yüzyıl Britanya devletine ne herhangi bir çağdaş Avrupa devletine ne de bu konu özelinde Asya ya da Afrika'da herhangi bir devlete güven duyulabilirdi. Smith devlet için asgari bir gündem öneriyordu ve eğitim bunun en önemli parçasını oluşturuyordu. Ancak devletin temel görevi adaleti sağlamaktı. Bu karşılıklı uygulanan adaletti; bu adaletin amacı insanların zarar görmesini ve mülklerinin yasadışı yollardan gasp edilmesini engellemekti. Smith'e göre adalet, bireylerin birbirlerine karşı bu çerçeve içinde uygun bir biçimde davranmalarıydı. Bu özellikle önemliydi çünkü birbirlerine mübadele yoluyla bağlı olan bağımsız bireylerden oluşan bir toplumda, insanların birbirlerine uygun biçimde davranmalarını sağlamak için kardeşlik ya da acıma duygularına bel bağlanamazdı. Smith sağduyulu davranmak gerektiğini kabul ediyordu ama bu davranış biçiminin gelecekte mutlaka ortaya çıkacağını düşünmüyordu. Hukuki bir çerçeve ve karşılıklı adalet bu nedenle vardı. Fiziksel güvenliğe sahip olma doğal hakkı vardı ve ardından da mülkiyet hakkı geliyordu. Bunlar savunulabilir nitelikte haklardı.

Bütünüyle kişisel çıkara dayanan bir toplum hiç kuşkusuz işleyecekti. Bu, Smith'in hoşuna giden bir durum değildi ancak o yardımseverliğin gönüllü olması gerektiğini biliyordu:

yardımseverlik emredilemezdi. İyi bir toplum, hepimiz sağduyulu olduğumuzda, kendi kontrolümüzü sağladığımızda ve hepsinin ötesinde tahammüllü bir mizaç sahibi olduğumuzda ortaya çıkacaktı. Ne var ki yardımseverliğe bel bağlanamazdı. Yine de eğer yardımseverlik varsa, bu işleyen bir toplumu iyi bir toplum haline getirirdi.

Bununla birlikte hikâyenin özü değişmedi: eşit toplumların yoksul toplumlar olması kuvvetle muhtemeldi. Ticaret ve özel mülkiyet eşitsizliğe yol açıyordu ama aynı zamanda zenginliği sağlayarak da kitlelere uygun yaşam standartlarını sunuyordu. Ticari toplumlar da, kişinin doğal haklarına ve mülkiyete saygı duyulması anlamında adildiler. Bu ütopya değildi ama ilerlemeydi.

3

Hegel ve İdeal Devlet¹

Böylece Adam Smith modern –kapitalist- ekonominin temel sorusunu ortaya koyar. Mülkiyet haklarının bir güvencesi olarak özgürlük, beraberinde eşitsizliği ama aynı zamanda refahı da getirmektedir. İş bölümü, etkinlik ve yeniliğin teşvik edilmesiyle gelen refah, modern toplumdaki en yoksul insanlar için bile insan onuruna uygun bir yaşam standardı sağlamaktadır ve böylece bu insanlar, daha önceki dönemlerde zengin olan insanlardan bile daha iyi bir yaşam sürmektedirler. Daha önceki toplumlarda eşitsizlik daha az olmakla birlikte, bu toplumlar yoksuldu. İktidar gücü keyfi bir biçimde kullanılıyordu ve mülkiyet hakkı konusunda çok güvenilmez bir ortam vardı. Daha önceki bu toplumlarda, daha fazla bağımlılık söz konusuydu ve dolayısıyla hiç özgürlük yoktu.

Modern toplum beraberinde birçok sorunu beraberinde getirir; bunlar, iyi sonuçlar vermesi için tasarlanan insan davranışlarının istenmeyen sonuçlarıdır. İş bölümü, sürekli olarak aynı işi yapmak zorunda olan işçinin beyninin uyuşmasına neden olur. Bu sorun karşısında devletin, eğitimin, duyarlılığın azalmasına karşı bir panzehir oluşturmasını sağlaması gerekmektedir. Tüccarlar ve işadamları ticareti sınırlandırarak kamu çıkarını zarara veren gizli anlaşmaları sürekli olarak yapar. Dar ekonomik çıkarlar doğrultusunda hareket eden siyasi hizipler, kamu politikasını etkilemeye çalışır. Bu nedenle serbest ticaret ve rekabetin kiskançlıkla korunması gerekir. Bunun için sadece siyasilerin çabası yeterli değildir; sadece

—daha soylu, devlet adamı- benzeri yaratıkların oluşturduğu kulübün- kanun koyucuları *Homo civicus* ile *Homo economicus* arasındaki dengeyi sağlayabilir.

Bu, XVIII. yüzyılın görüşüydü: kapitalist, sanayi öncesi —Donald Winch'in belirttiği gibi aslında demokrasi öncesi - bir düşünceydi.² Ama Smith'in yazdığı sırada bile, onun ve benzer görüşleri savunan filozof dostlarının yangınlaştırdığı bu düşünceler, XVIII. yüzyılın Augustusçu sükûnet ortamını ortadan kaldırmak ve demokratik çağı başlatmak üzereydiler. İkiz devrimler —Amerikan ve Fransız Devrimleri- Smithçi özgürlük ve eşitlik ikiliği karşısında, birbiriyle çelişen bir duruş sergiledi. Bu ikili duruş, Avrupa'nın ve emperyal bağlantı yoluyla dünyanın büyük bölümünün tarihi üzerinde etkili oldu. Smith'in 1790'daki ölümünün üzerinden iki yüz on yıl sonra bu konu, birçoklarına göre, Fransız Devrimi karşısında Amerikan Devrimi lehine sonuçlanmış gibi görünmektedir; ancak böyle bir yorum yapmak Smith'in tek ciddi eleştirmenini, Karl Marx'ı göz ardı etmek anlamına gelecektir.

Önceki toplumlarda eşitsizlik var ise, bu toplumlar hem statü hem de zenginlikte eşitsizdi. Bugün kadınlara, etnik gruplara ya da yaşlılara karşı ayrımcılıktan söz ediyorsak, bunun nedeni, statüden kaynaklı, bazılarının dünyaya diğerlerinden üstün bir konuma sahip olarak geldikleri inancına dayanan eşitsizliğe artık tahammül gösteremiyor olmamızdır. Statü hiyerarşisi, XVIII. yüzyılda Avrupa toplumlarının (ve aslında bilebildiğimiz kadarıyla diğer bütün toplumların) üzerinde yükseldikleri temeli oluşturuyordu. Amerikan Devrimi, sömürgelerin, anavatanın yaptığı harcamaların bedelini ödemekle yükümlü olduklarını öngören İngiliz egemenliğine karşı bir isyan olarak başladı. Karşı çıkılan şey, kendi başına vergilendirme değil, salınan verginin, İngilizlerin bu hakka sahip olduklarının kabul edildiği dış ticaret üzerinden değil de, iç faaliyetler üzerinden alınıyor olmasıydı. Sömürgece ya-

şayanlar verdikleri bu savaşı kazanma yolunda eşitlik bayrağını açtılar: 'Şu gerçeklerin gayet açık olduğuna inanıyoruz: bütün insanlar' eşit yaratılmışlardır' vs... Bugünün perspektifiyle bakıldığında, bu ifadede kadınların ve köleler ile Kızılderililerin -hem erkek hem de kadınların- örtük bir biçimde dışarıda bırakılmış olmalarına itiraz etmek kolaydır. XVIII. yüzyılın sonlarında bir krallık yerine bir ulus kurmak –ve aslında bunu soyluluktan gelen bir miras olmadan yapmak- devrimci bir adımdı. Bununla birlikte Amerikan Devrimi'nin mücadelesi yabancı değil, aynı soydan gelen insanlara karşı, sömürge toplumu içinde çok sınırlı bir bölünmenin yaşandığı koşullarda verildi. Bu durum yeni Cumhuriyetin, yerel seçkinin servetine dokunulmadan, statü eşitsizliğini ortadan kaldırmasına olanak sağladı. Gerçekten de özel mülkiyetin kutsallığı ve onun meyvelerinden sınırsız bir biçimde yararlanma hakkı, toplumsal olarak eşitlikçi olan bu devrimin merkezi bir parçasıydı.

Ne var ki Fransız Devrimi'nde durum böyle değildi. Burada düşman -kralın nezaret ettiği feodal yapı- yurt içinde serpilip büyümüştü. Fransa'da statü eşitsizliği, servet eşitsizliğini koruyan ekonomik haraçlar eliyle güçlendiriliyordu. Bu nedenle Fransız Devrimi'nin eşitlikçi savaş narası yalnızca krallık ve feodalite karşıtı değildi, aynı zamanda komünist eşitliğe benzemeyi de arzu ediyordu ve bu benzerlik, kısa bir süre için, Terör döneminin ekonomik sıkıntılarının yaşanmakta olduğu sırada sağlandı. Düzen, daha sonra bir tür statü eşitsizliği biçimi altında –önce Napolyon ve daha sonra Restorasyon tarafından- restore edilmiş olsa da, bir zamanlar ilan edilmiş olan gerek ekonomik eşitliği gerekse de statü eşitliğini sağlama ideali ortadan kalkmayacaktı. Böylece Fransız Devrimi bir yandan orta sınıfın özel mülkiyetinin şampiyonluğunu yaparken, diğer yandan da toprak sahiplerinin mülkiyet haklarına

i Bağımsızlık bildirgesinde o dönemde yaygın olduğu gibi "men" (erkekler) kelimesi kullanılmıştır.

saldırmayı gerekli görüyordu ama bu özel mülkiyet hakkının statü eşitliği karşısında, ikincil konumda olduğu anlamına geliyordu. Mülk sahibi olabilirdiniz, ama yalnızca bir yurttaş olarak, bir lord olarak değil.

İlimli bir yaklaşıma sahip olan Dr. Smith bile ölümünden sonra Fransız Devrimini kışkırtmış olmakla suçlandı. Düğünceleri, tehlikeli bir biçimde radikal oldukları gerekçesiyle kınandı ve öğrencileri –özellikle ilk biyografisinin yazarı Dugald Stewart- bu suçlamaları çürütebilmek için, onu bir muhafazakârmış gibi gösterme çabası içine girdiler.³ XVIII. yüzyılda özgürlük radikal bir slogandı. Özel mülkiyete ilişkin haklar, iki ulusun monarşiyi ortadan kaldırmalarına neden oldu. Kansız Devrim sırasında John Locke tarafından ekilmiş olan tohumlar, sonrasında kan nehirlerinin akmasına yol açtı.

Fransız Devriminin mesajının Napolyon'un orduları tarafından Avrupa'nın bir ucundan öteki ucuna ihraç edilmesi, bu toplumların özellikle de Almanya'daki çok sayıda irili ufaklı krallığın daha başka çalkantılar yaşamalarına neden oldu. Jena'dan Waterloo'ya –en iyi durumda bir proto-ulus olan Almanya, toplumsal alt üst oluşların ve aşağılanmanın neden olduğu sıkıntıları yaşadı. Alman soylularının dünyası alt üst oldu. Küçük, miskin krallıklar ve bu krallıklarda yaşayan insanlar 'küreselleştiriler' –yabancı ülkelerle ve tuhaf fikirlerle bağlantı kurdular. Böylesine ani bir biçimde ortaya çıkan bu devrimci değişimi anlama ama aynı zamanda onu rasyonel, anlaşılabilir bir sistem içine yerleştirme zorlu görevi, Georg Wilhelm Friedrich Hegel tarafından üstlenildi.

Hegel'i okumanın ve yorumlamanın birçok yolu vardır ve onu yanlış anlamanın daha da çok yolu bulunmaktadır. Britanya'nın entelektüel yaşamında Hegel'in etkisi, önde gelen siyaset felsefecilerinin Hegelci oldukları XIX. yüzyılın sonlarında belirleyici nitelikteydi ancak 1950'lerde, Karl Popper'ın ona yönelik saldırısı, kendine saygısı olan hiçbir

sol liberal insanın Hegel'i okurken görölmek istememesine yol açacak kadar rağbet kazandığında, bu etki en alt düzeye indi. Aşağı yukarı aynı dönemde Fransa'da bir Hegel uyanışı yaşanıyor. Hegel, Popper'a rağmen bugün de okunmaya ve ciddiye alınmaya devam ediyor. Aslında onu, entelektüel salonlara kabul edilen bir isim haline getiren, 1990'ların başlarında Francis Fukuyama oldu.

Hegel, Adam Smith'in kesintisiz ilerleme teorisine çok önemli bir boyut ekledi: Zaman içinde ilerleme meydana gelirken, insan soyu kendisine neler olduğunun giderek daha fazla farkına varıyor, daha bilinçli hale geliyordu. Bu, İdeanın yürüyüşüydü (Hegel'in söylediklerini karikatürize ediyorum ama yalnızca bir parça). Çevremizi ve olayları –tarihi- öz bilinçli bir biçimde kontrol edemesek de, zaman geçtikçe onları giderek daha iyi bir biçimde anlar hale geliyorduk. Dolayısıyla Smith'in öne sürdüğü gibi, yalnızca geçim tarzımız değişmekle ve diğer kurumları güçlü bir biçimde büyülemekle kalmıyor ama aynı zamanda maddi ilerlemenin üzerinde ve ötesinde de bir şeyler oluyordu.

İlerleme yumuşak bir biçimde değil, bir mücadelenin, şeylere ve düşüncelere dinamik bir itki veren çelişkinin sonucu olarak, kesik kesik ortaya çıktı. Diyalektik anlaşılmaz bir garabet değildir; sadece her durumda var olan değişim potansiyelini saptamanın ve didiklemenin bir yoludur. Başarıyla gelen, halinden memnun tatmin ve bir doruk noktasına erişildiği duygusunun olduğu dönemlerde –aslında Berlin Duvarı'nın yıkılışında olduğu gibi- diyalektik felsefeci daha ileri düzeyde değişimin ve aslında ters yönde değişikliklerin tohumlarını görecektir. Sona ulaşıncaya kadar hiçbir şey bitmiş ve kesinleşmiş değildir.

Yörüngeler bir varış noktasına gereksinim duyarlar. Filozoflar, sıradan insanlardan hiç de farklı olmayan bir biçimde, bir sonu olan, derli toplu öyküleri severler. Hegel bu sonu,

gelecekte, tam öz bilinçliliğin insan soyunun evrensel niteliği haline geleceği zamanda gördü. İdea kendi için kendisini gerçekleştirmeyi, insanların eylemleri yoluyla sağlayacaktı.

David Hume bir ateist ve bir kuşkucuydu ve bunu hiçbir zaman saklamaya çalışmadı. Dostu Adam Smith kendi kuşkuculuğunu yumuşatmaya çalıştı ve gerekli gördüğünde Yaradan ile ilgili içi boş, sofuca sözler söyledi. Hegel ise farklıydı. Onun ilerleme için ortaya koyduğu muazzam plan, bir anlamda fütüristikti ve eğer diğerlerinden bir farkı varsa, hâlâ dinin egemenliği altında olan bir toplumda son derece rasyoneldi. Dolayısıyla Hegel, tarihin gelişiminde Hıristiyanlığa bir başrol vermeye karşı değildi ve eğer insanlar Tarihin Sonunu ve İdeanın kendisini gerçekleştirmesini İkinci Gelişim olarak yorumlamışlarsa, bırakın öyle düşünsünler diyordu. Kimi şeyleri, içinde bu tür duyarlılıkları barındıracak ölçüde belirsiz bırakmıştı –kimileri, onun bunu kasıtlı olarak yaptığını söylemektedir. Ama Hegel'in bir kinik olduğunu düşünmek hata olur. Onu Württemberg'deki okul günlerinden felsefeye getiren temel sorun, dindarlığın -onun görüşüne göre, o güne kadar ahlaki bir topluluğu tanımlamış olan aktif bir Protestan sivil erdeminin- yitirilmiş olmasıydı. Bu ahlaki topluluk erozyon tehdidi altındaydı. Bu nedenle Hegel'in, Alman toplumunun Napolyon'un elinde kısa bir süre önce yaşamış olduğu travmatik şokla hesaplaşması ve Prusya'nın başvurduğu otoriter reforma geri çekilmesi gerekiyordu. Gerçekten de bürokratik rasyonalite ancak Prusya'da, Hegel'in zamanında keşfedilebilirdi.

Hegel bir kuşkucu değildi ve hiçbir zaman bir ateist olmadı. Onun yaşam boyu süren arayışı, sivil toplum içinde kamusal davranışın nasıl etik olabileceğini keşfetmeye yönelikti. Fransız Devriminin olaylarını ve onu izleyen gelişmeleri –basitleştirerek söylersek- eski ahlaki topluluğun toplumsal ilişkisi içinde nasıl yeniden restore edilebileceği üzerine yeniden

düşünmek için bir davet olarak gördü. Bir kırılma yaşanmıştı; kişisel ahlak ile kamusal davranış arasındaki ideal birlik bozulmuştu. Modern yaşam, bireyleri ikili sıfatları içinde, insanlar ve yurttaşlar, özel ve kamusal oyuncular olarak bölmüştü. Bu kırılma, dindarlığın pratiğiyle üstesinden gelinebilecek bir kaza mıydı yoksa bunun daha derinlerde yatan nedenleri mi vardı? Hegel bu tür soruların cevaplarını ararken Smith'i ve İskoç filozofları keşfetti. Siyasal iktisadı keşfetti. Gerçekten de Hegel klasik kalıp içinde yer alıp iktisadı ciddiyetle dikkate alan ilk filozoftu.

Hegel'in karşılaştığı sorun, XVIII. yüzyılın başlarında İngiliz ve İskoç düşünürlerin karşılaştıkları sorunla neredeyse tamamen aynıydı. Sona ermekte olan çağ onlara katı ve kalıcıymış gibi görünmüştü. Şimdi bu çağ sona eriyordu ve onlar onun ne kadar iyi bir çağ olduğunu hatırlıyorlardı. Statü eşitliği bulunmasa da, bu toplumda herkes bir diğerine göz kulak oluyordu –serfin muhtaç hale düşmesi durumunda lort onun bakımını üstleniyordu; Kilise ahlaklı olmanın kurallarını koymuştu ve insanlar arasındaki ilişkiler kişisel bağlara dayanıyordu. Şimdi para, birdenbire bütün bunları altüst ederek sosyal ilişkilere yeni bir akışkanlık –aslında bir oynaklık- getiriyordu. Şeylere para ile değer biçiliyordu; ilişkiler kişisel olmayan mübadeleye dayanıyordu. Bu kadar gelip geçici olan bir durumda, katı olan neydi?

Görmüş olduğumuz gibi, Adam Smith bu soruya, ticareti ve kişisel olmayan mübadeleyi, neredeyse saldırgan bir yaklaşımla haklı göstererek cevap vermişti. İnsanlar arasındaki ilişkiler isimsiz ve salt kişisel çıkarla yönlendiriliyormuş gibi görünüyorsa da, aslında onlar karmaşık ama görünmez bir yoldan birbirleriyle iç içe geçmişlerdi. Bağımsız ve koordinasyondan yoksunmuş gibi görünebilirlerdi ama bunlar sanki bir Gizli El tarafından yönlendiriliyorlardı. Smith –aslında ilk kitabı *Ahlaki Duygular Teorisi*'nin göstermiş olduğu gibi- ahlaki

boyuttan habersiz değildi. Ama o, bireysel davranışa sempati gösterme teorisi ile kişisel çıkarı ve özgürlüğü yüceltiyor olması arasında bir çelişki görmüyordu. Hegel, kimi geç dönem Alman yazarlarının yaptıkları ve 'Das Adam Smith Problem'i [Adam Smith Sorununu] icat ettikleri gibi, Smith'in düşüncesindeki herhangi bir çelişki üzerinde durmadı. Var olan ilişkiler gerçek dünyanın içindeydi. Hegel ekonomik boyutun toplumsal yaşamdaki önemini kavramadan, ahlaki bir topluluğun kökenlerini yeniden keşfetme programını yürütemezdi.

Hegel'in projesi bir bakıma geriye doğru bakan, neredeyse nostaljik bir projeydi. İnsanların bir topluluk tarafından birbirlerine bağlandıkları, özel ve kamusal alanın, insanın ve yurttaşın bir olduğu Asr-ı Saadeti nasıl geri getirebilirdik? Fransız Devrimi kırılmanın kalıcı bir işaretiydi ama hiç kuşkusuz siyasal iktisada öncülük etmiş olan İskoç filozoflar, modern olanın eski olandan bir kopuş olduğunu da biliyorlardı. Adam Smith için geriye dönüş söz konusu değildi; olsa olsa gelecekte yerleşiklik kazanacak olan bir devlette hedefe ulaşmaktan ve orada durmaktan söz edilebilirdi. Oysa Hegel daha fazlasını istiyordu. O, ilerlemenin yürüyüşü için daha iyi bir varış noktası, gelecekte ortaya çıkacak olmakla birlikte, âdemoğlunun bir zamanlar sahip olduğu bütünselliği restore edecek bir varış noktası arzuladı. (Burada yazara benim ondan içtenlikle söylemesini isteyeceğim şeyleri söyletmek değil de, onun ne düşündüğünü aktarmaya çalıştığımdan, erkek terminolojisini olduğu gibi bıraktım.)

İskoç filozofların teorileştirmekte oldukları ihtiyaçların maddi alanı, bir takım çileci Hristiyan inkârcılığı içinde reddedilmeyecekti. Hegel aktif Protestan ama aynı zamanda eskiden Katolik bir kralın yönetimi altında yaşamış ve sivil yaşamı din ve siyasi eylemle iç içe olan bir dünyevi yurttaşlar geleneğinden geliyordu. Dolayısıyla sorun maddi ilerlemenin ana nedenlerini anlamak ama daha sonra da maddi ilerleme-

yi özgürlüğe, yani ahlaki toplumun gerçekleştirilmesine dönüştürecek olan anahtar niteliğindeki güçleri aramaktı. Bu anahtar, insanların, ilerleme olarak kendi eylemleri ve kendi çevrelerinin bilincine nasıl ulaştıklarını –yani, aklın maddi büyümeyle ne ölçüde birlikte yürüdüğünü- anlamakta yatıyordu. Eğer tarih aklın yürüyüşü olarak görülebilirse –ve Hegel bir filozof olduğu kadar bir tarih teorisyeniydi de- o zaman bu en son atılan ilerleme adımının, ticari ve kişiselliği ortadan kaldıran yanlarıyla her ne kadar tiksindirici görünüyor olsa da, Aklın içinde etkin olduğu, kurnazca bir yol olabileceği öne sürülebilirdi. Doğru yoldan uzaklaşıyormuş gibi görünen tarihin sahnesinin içinden onun zıttı, antitezi çıkabilir ve bu ikisi arasındaki çelişkilerin üstesinden gelinmesi daha yüksek düzeyde bir senteze yol açabilirdi. Kulağa basit hilelerle dolu bir sihirbaz şapkasından söz ediliyormuş gibi gelse de, Hegel bu kavramsal çerçeveyi kullanarak tarihin ağırbaşlı teorisini yeniden yazabildi. O, tarihin akışı içinde öz bilinçliliğin gelişimini görüyordu: bu, bilginin, hiçbir biçimde mükemmel olmamakla birlikte, aktörlere daha fazla özgürlük tanımakta olan gelişimiydi.

Fransız Devrimi, bu Aklın Hilesinin bir örneğiydi. Aydınlanma, insanları kendilerini, karmaşık ve hiyerarşik bir makine içinde yer alan bir dişli çark değil, kendi başlarına, rasyonel ve özerk bireyler olarak düşünmeye teşvik etti. İnsanlar dini bile sorgulamaya başladılar ve rasyonel bir dogma talep ettiler. Özerk birey herhangi bir prangayı kabul edemezdi; o, özgürlük istiyordu. Hegel'in düşüncesine göre, Terör döneminde doruk noktasına ulaşmış olan Fransız Devrimi, bu bireyler için mutlak özgürlüğü sağlamaya yönelik bir çabaydı. Hiç kimse başkalarının rızasını almanın dışında yetki ve otorite sahibi olma iddiasında bulunamayacağına göre ve her kişinin yönetme hakkı diğerlerinininkine eşit olduğundan, Devrim, kendisini bir çılgınlık içinde buldu. İktidarda hangi hizip

varsa, o hizip genel desteğe sahip olduğunu öne sürmek ve bundan dolayı diğer bütün rakip hizipleri şüpheliler olarak eleştirmek ve gerekli olması durumunda fiziksel olarak bertaraf etmek zorundaydı. Hegel'e göre Terör, mutlak bireysel özgürlüğün, gerçekleşmesi olanaksız bir düşünce olduğunu kanıtlamıştı.

Ama Napolyon, Avrupa'yı bir uçtan diğerine silip süpürürken ve eski düzeni –en ciddi biçimde Almanya'da- tasfiye ederken, Napolyon sonrası dünyanın hiç de öyle o kadar kötü bir yer olmadığı ortaya çıktı. Terör ve yol açtığı sonuçlar yeni bir sayfa açmış ve bireylerin topluluk içinde özgürlüklerini gerçekleştirebilmeleri için gerekli koşulları hazırlamıştı. Bireyler yalnızca onların bütünüyle bilinçli, bütünüyle gönüllü toplumsal varoluşlarıyla –aslında bir topluluk içinde yaşamaları gerektiğini içselleştirmek zorunda olduklarını fark ederek- gerçekten özgür olabilirlerdi. Topluluk, kendisini bireyler aracılığıyla gerçekleştirirken Tini oluşturunuyordu ve insanlar kendi özgürlüklerinin neden keyfi olamayacağını ama bir topluluk içinde yaşamak zorunda olduklarını tam olarak ve rasyonel bir biçimde anlarlarken, Tin kendi hedefine -kendini tam olarak gerçekleştirmeye- yaklaşıyordu.

Bu özgürlüğün farkına varacak olan topluluğun üç cephesi vardı: Aile, sivil toplum ve en tepede yer alan devlet. Adam Smith, maliyeti çok yüksek bir savaş makinesi ve rüşvete batmış olan bir devlette –XVIII. yüzyılın ortasındaki Hannover monarşisinde- yaşadı. Neyse ki bu devlet, ailelerin özel yaşamlarını ve genel olarak toplumun yaşamını kendi haline bırakıyordu. Parlamento bir yandan çok sayıda küçük mülk sahibinin çıkarlarını temsil ederken, diğer yanda Lordlar Kamarası daha büyük toprak sahiplerinin temsilcisi konumundaydı. Bu, zorba bir devlet değildi -1689 bunun çaresine bakmıştı- ama ilerici ya da reformcu bir devlet de değildi. Dolayısıyla Smith hiçbir şeyi devletin ekonomi alanı-

nı –bireysel sözleşmeler ve mübadele alanını- tamamen kendi başına bırakmasından daha fazla arzu edemezdi. Smith bu alanın –sivil toplumun- kendi yöntemleriyle işlemesine izin verilmesi durumunda serpilip gelişeceğini ve devlet eliyle yapılacak düzenlemelere ya da devlet müdahalesine ihtiyacının olmadığını öne sürdü. Kuşkusuz çağdaş devlet sürekli olarak müdahalelerde bulundu ancak Smith'in öne sürmüştüğü olduğu tutkulu tez, düşünce alanında yaşanan, onun sayesinde artık kendi kendini yöneten işletmelerin kaçınılmaz olarak anarşiye batacaklarının varsayılmadığı ve serpilip gelişebileceklerinin kabul edildiği devrimin başlangıcıydı.

Smith'e göre sivil toplum söz konusu olduğu sürece devletin üstlenmesi gereken büyük bir görev vardı. İş bölümü refahın artmasını sağlamıştı ancak işçilerin duyarlılıklarını zayıflatarak onların kayba uğramalarına neden olmuştu ve devlet bunun panzehiri olan eğitimle ilgilenmeliydi. Devlet, yurttaşlarının gelişimini sağlayarak bireyleri –Hegel'in söyleyeceği olduğu şekilde- yabancılaşmaya karşı korumalıydı.

Hegel devlete çok farklı bir açıdan yaklaştı. Onun devleti Napolyon sonrasının Prusya'sıydı. Devlet teorisini formüle etme aşamasına geldiği zaman, çok şey değişmişti, Britanya'da bile. Daha rasyonel, daha hoşgörülü, sivil toplumu daha iyi yansıtan bir devlet, ortaya çıkma mücadelesi veriyordu. Prusya devleti, reformu, bilinçli bir biçimde, bürokrasisini rasyonalize ederek benimsedi. Bu reformlar, eski olanın çoğunu silip atan ani yasal değişikliklere içerlemiş olan Romantikleri dehşete düşürdü. Onlar organik –yani daha yavaş bir tempo- da- değişim istiyorlardı. Daha çok doğal yasalara benzeyen yasalar talep ediyorlardı.

Hegel bunun için çok fazla rasyonel ve doğrusu, çok daha fazla radikaldi. Terörü onaylamamakla birlikte, sonrasında onun yapmış olduğu olumlu katkıyı görmüştü. Aklın Hilesi güverteyi temizleyerek gemiyi savaşa hazırlamıştı. Zaman,

içinde yaşayan herkesin, özgürlüğün farkına varacağı rasyonel bir devlet için olgunlaşmıştı. Bu, elbette ki bireyci ve faydacı devlet anlayışına ters düşmektedir. Demokratik oy çokluğu ile karar alınan, bireyci bir faydacı devlet (Condorcet'in fark etmiş olduğu gibi) çelişkilere düşmekten kaçınamazdı. (Bu daha sonra modern sosyal tercih teorisinde, Arrow'un Olanaksızlık Teoremi olarak ortaya çıkacaktır.)¹ Hegel özerk bireyselliğin sınırlarını araştırmak ve onu başka bir anlamda –ve aslında o bunun daha rasyonel bir anlamda olduğunu iddia ederdi- özgür kılmak için, daha yüksek bir topluluğun içinde harmanlamak istedi.

Aile, sivil toplum ve devletten oluşan üçlünün her ögesi, rasyonel düzen içinde kendi rolüne sahipti. Aile akıldan çok şefkatin, sözleşmeden çok duygunun özel alanıydı. Hegel'in görüşüne göre özel mülkiyet, aileyi, özellikle miras kanunlarıyla eliyle gerek duyulan yerlerde sağlamlaştırmıştı ve böylece bir kuşak, aile servetini arzu ettiği gibi harcayamıyordu. Aile yaşamı, bir topluluğu dolaysız, yöresel biçimi içinde temsil eder. Buna karşılık sivil toplum bireylerin bir o kadar çok sayıda kişisel çıkarla bir araya geldikleri, akdi sözleşme temelinde mübadele ve ticaret yaptıkları yerdir. Bu, geçtiğimiz yüzyıllar boyunca yaşamı devrimcileştirmiş olan, içinde, ilişkilerin giderek daha çok statü ve hiyerarşi bağlarını değil, sözleşme, anonimlik ve hukuki eşitliği temel alır hale geldiği ekonomik alandır.

Hegel sivil toplumdaki faaliyetlerin refah için kilit önemde olduğunu anlamıştı. Ekonomik alan iş bölümünü genişleterek, icatları ve uzun mesafeli ticareti kolaylaştırarak, sürekli olarak genişleyen bir ihtiyaçlar sistemini besledi. Ama Hegel, Smith'ten farklı olarak, ekonominin izlediği rota konusunda iyimser değildi. Ekonominin izlediği rota bir yandan işçiye iş bölümü içinde salt bir çark dişlisi haline getirerek yabancılaşmaya neden oluyordu. Diğer yandan kendi kendini düzenle-

mekten uzak olduğundan, aşırı zenginlik ile yoksulluğa yol açabilir ve böylece yabancılaşma duygusunu derinleştirebilirdi. Dolayısıyla kendi kendini yönetme mantığı büyük ölçüde istisna oluşturmamakla birlikte, gerçekten rasyonel bir özgür topluluk için, sivil toplumun devlet eliyle denetlenmesi zorunluydu. Hegel bir *laissez-faire* politik ekonomist değildi.

Burjuvaziye karşı ağırlık oluşturup dengeyi sağlayan unsur, sivil toplumdaki bireyler ve tarafsız memurlar sınıfıydı. Bu memurlar evrensel bir sınıf oluşturuyorlardı, çünkü çıkarları bir bütün olarak topluluğun çıkarlarıyla örtüşüyordu. Onlar sivil toplum içinde karşılıklı anlaşma ile çözüme kavuşturulamayan anlaşmazlıkları, hukuku koruyarak ve onun uygulanmasına nezaret ederek çözülmesini sağlayan doğal hakemlerdi. Memurlar devletin tek cisimleşmiş hali olan, hükümdara hizmet eden yürütme organıydı. Hükümdar, otoritesini gelecekte ya da İlahî Hak'tan değil, yalnızca topluluğun rasyonel olacağını kişisel olarak cisimleştirmiş olmasından almaktadır. Seçilmiş bir başkan çok fazla tesadüfiydi ve aşağıdan gelen baskılara fazlasıyla açık olurdu. Sadece, kalıtım yoluyla gelen bir hükümdar aynı anda hem tarafsız olabilir hem de topluluğu şahsında temsil edebilirdi. Hegel'in görüşüne göre, Tinin bu tür bir kişileştirilmesi birinci derecede önemliydi.

Hegel'in temsil konusundaki düşünceleri de pre-demokratikti. Mülk sahipleri, yasama meclisinin bir kanadında bireysel olarak temsil edilmeliydiler. Sivil toplumu temsil eden kasaba sakinleri [burghers] kendi loncaları ve kurumları aracılığıyla meclisin bir başka kanadında, dolaylı olarak temsil edilmeliydiler. Bireyler yalnızca özerk öznelere değillerdi; onlar aynı zamanda bir kolektivitenin üyeleriydiler. Dolayısıyla homojen olmaktan ziyade farklılaşmış bir yığındılar. Hegel yetişkinlerin oy verme hakkına ve delege seçimlerine güven duymuyordu, çünkü farklılaşmanın olmadığı, soyut bir homojen kitle, tehlikeli bir kalabalık haline gelebilirdi. Terör unutulmamıştı.

Yasama meclisi olarak zümre meclislerinin görevi hükümdara karşı çıkmak değil, özel çıkarları kamu, bilinçli olarak ve isteyerek harmanlamaktı. İrade kendisine karşı bölünemezdi. Topluluğun, mükemmel olarak harmanlanmış, bilinçli bir biçimde rasyonel olan tek bir iradeye sahip olması gerekirdi. Özel çıkarlar ile kamu yararı arasında gönüllü olarak içselleştirilmiş bir uyum bulunmalıydı. Kuşkusuz, iş bölümü göz önünde bulundurulduğunda, modern toplumlar, bütün yurttaşların kamu yararını dile getirdikleri Yunan şehir devleti [polis] gibi olamazlardı. Memurlar kamu yararına bağlılığın araçlarıydılar. Ama aynı zamanda kasaba sakinlerinin ve mülk sahiplerinin çıkarları da, her ne kadar bunlar özel kazanç elde etmeye çalışıyor olsalar bile, kamu yararını yansıtmalıydı. Bu, demokratisi öncesi ama 1789 sonrasına ait bir ütopyaydı. Ne Prusya ne de herhangi bir başka devlet onu gerçekleştirmeye yaklaşılabildi. Ama sivil toplum, mülk sahiplerinin çıkarları ve Napolyonik dönem sonrasında reforma bağlı olan bir hükümdara hizmet eden özgeci yürütme arasındaki denge, 1820'lerde Prusya'da, sivil toplumun alıp yürümüş olduğu İngiltere'de ya da Hegel'e göre Katolikliğin tam rasyonaliteyi engellediği Fransa'da olduğundan daha iyi durumdaydı.

Hegel bugün için eskimiş olsa da, kendi zamanının önünde giden biriydi. Onun bireyciliğe ve temsili demokrasiye karşı çıkışı, soyut bireysel özgürlüğün içinin boş olmasına dayanıyordu. O, insanların özgür ve özerk bireylerden daha fazla bir şey olmaları gerektiğini düşünüyordu. Bugün olsa, onların başka bir 'kimliğe' sahip olmaları gerekir derdi. Hedonistik zevk ve soyut demokrasinin peşinden koşmak asla tam bir tatmin sağlayamayacaktı. Ne de olsa Fukuyama'nın Hegel'i, Hegel'in Hegel'i değildi. İnsanların, onun bir parçası olarak özgürlüklerini kullandıkları bir topluluğun söz konusu olması gerekirdi. İnsan bir birey değildi; toplumsal bir varlıktı. Rasyonel tarzdaki devlet hem dar anlamdaki bireyi hem de toplumsal varlık olarak insanı kapsayabilirdi.

Dolayısıyla Hegel modern yaşamda, gelişmekte olan kapitalizmin yol açtığı bozucu etkileri, Smith'ten farklı bir biçimde tespit eder ve çözümler. Hegel'in biri mülk sahibi seçkinleri, diğeri kasaba sakinlerini temsil eden iki kanatlı Yasama Meclisi, onun zamanında Britanya'daki uygulamalara büyük bir benzerlik göstermektedir. Tarafsız, kamu çıkarı odaklı bir kamu hizmeti henüz gelişme aşamasındaydı. Aslında XIX. yüzyılın sonlarındaki Britanyalı siyaset felsefecileri arasındaki neo-Hegelciler, kamu hizmetini Hegel'in evrensel sınıfının görüntüsünde şekillendirmiş olabilirler. Devlet, sivil toplumu –piyasa ekonomisini- daha geniş çıkar adına kendisine karşı korumak durumundaydı. Bu şekilde genel olarak bakıldığında, liberal reformcuların ve Fabianların, Hegel'den (ama aynı zamanda John Stuart Mill ve diğerlerinden), Adam Smith'in devleti olmayan bir devlet anlayışını aldıkları söylenebilir.

Ne var ki Hegel'in çözümü, yasama meclisi söz konusu olduğunda uygulamaya konulmayacaktı. Fransız Devrimi tarafından başlatılan soyut özgürlüğe doğru yöneliş, genel yetişkin oy hakkı ve temsili demokrasi en çok arzu edilen siyasi düzenlemeler haline gelinceye kadar devam etti. Monarşi, Hegel'in önermiş olduğu gibi, ideal olarak kabul edilmedi. Aslında ekonomik özgürlük sorununa getirilen Smithçi ve Hegelçi çözümleri dengeleyecek olan, Fransız Devrimi'ni, tarihin nihai hedefi olarak teorileştiren Marx'ın vizyonu olacaktı. Marx, kapitalizmi hem ileriye doğru atılan muazzam bir adım hem de kendi kendini yıkan bir sistem olarak ele aldı. XX. yüzyılın tarihini bu üçüncü çözüm şekillendirecekti.

Buna gelmeden önce tartışmamızın kimi başka yönlerinin belirtilmesi gerekiyor. Birincisi, tartışmada Batı Avrupa ve Protestan Hristiyanlığın evrensel esas yapılar olarak alındıkları, çok dar bir odak noktası söz konusudur. Hegel'in tarihi, tıpkı Smith'inki gibi, tam da Avrupa'nın Karanlık Çağlardan geçtiği sırada serpilip gelişmekte olan İslam'ın dinamik

rotasını göz ardı eder. Bu diyalektik, İslam uygarlığının en ilerici uygarlık olduğu, Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle Rönesans arasındaki sekiz yüzyılı kapsamaz. Ne de sağlanan herhangi bir ilerleme konusunda, Hegel'in bilgisiz olmadığı Hindistan ya da Çin'in oynamış oldukları rolden söz edilir. Modernitenin öyküsü sadece ve cahilce, bütünüyle Avrupalı terimlerle, dünyanın geri kalanının ele alındığı durumlarda bile, bir aktif öteki olmaktan ziyade bir kurban olarak görüldüğü biçimde yazıldı.

Ama bunun fazlaca önemsenmemesi durumunda bile, bir cumhuriyet kurmuş ve o tarihte en geniş oy hakkını tanımış olan –ve aslında kendi Anayasasının temelini Avrupa felsefesine dayanarak tartışmış olan- genç Amerikan Devrimi, bütünüyle görmezden gelindi. Sivil toplum ile devlet arasındaki denge 1789'da –o can alıcı yılda- Philadelphia'da tartışıldı ve *The Federalist Papers*⁵ gibi yayınlarda açıkça dile getirildi. Amerika, Avrupalılar için belki çok yerel, belki çok uzaktı ama Atlantik'in ötesine bakamamış olmak daha sonra gelecek olan siyaset teorisi ve siyasi mücadelelerin çoğu üzerinde verimliliği azaltan bir etki yarattı. Ancak bu konuyu daha sonra ele alacağız.

4

Marx I: Alan Temizliği

Adam Smith'in doğduğu yıl (1723) ile Karl Marx'ın öldüğu yıl (1883) arasında geçen süre içinde yalnızca Avrupa toplumları değıl, bütün dünya köklü bir değışim geçirdi. Adam Smith dünyaya geldiği zaman buharla çalışan enerjide ya da eğirme makinelerinde herhangi bir çığır açıcı atılım yaşanmamıştı. Marx'ın dünyaya geldiği sırada eğirme işi devrimci bir değışim geçirmişti ama dokumacılık hâlâ bir el sanatı konumundaydı. Demiryolları, buhar gücünün bu büyük alâmetifarikası, tıpkı buharlı gemiler gibi henüz ortaya çıkmamışlardı. Marx öldüğu zaman Süveyş Kanalı açılmış, Avrupalılar Orta Afrika'nın iç kısımlarını kat etmiş, Kaliforniya yerleşim bölgesi haline getirilmiş ve telgraf herkesçe bilinir hale gelmişti. Kölelik, Avrupa ve Kuzey Amerika'da –bu sonuncusunda çok kanlı bir bedel ödenerek olsa da- ortadan kaldırılmıştı. Orta ve Doğu Avrupa'dan binlerce insan Amerika'ya göç etmiş ve Britanya Adaları'nda yaşayan insanların bazıları Antipod adalarına sürgün edilmişlerdi. Hindistan ve Çin'den gelen insan kitleleri yığınlar halinde, Avrupa hariç dünyanın bütün köşelerine –Asya, Afrika, Karayip adalarındaki diğer ülkelere ve hatta Çinliler söz konusu olduğunda Kaliforniya'ya- göç etmişlerdi. Dünya, sahip olduğu madenler –özellikle altın- ekinler, egzotik meyveler ve baharatlar için keşfedilmiş, ayrıntılı haritaları çıkarılmış, yerleşime açılmış ve sömürülmüştü. Fransa, İngiltere ve Almanya'da botanik bahçeleri, küresel bitki örtüsü ve hayvan varlığının katalogları haline gelmişti.

Smith'in doğumundan Marx'ın ölümüne uzanan 160 yıllık süre içinde dünya, kendi geçmişinden tersine çevrilemez bir biçimde uzaklaştı. 1750'lerin Glasgow'unda bile çağdaş yönetim şeklinin, Antik Yunan modelini kendisine esas alması gerektiğini düşünmek olasıydı ama 1850'lere gelindiğinde dünya artık yalıtılmış şehir devletleriyle kıyaslanabilecek bir yer olmaktan çıkmıştı. Rönesans Avrupası Romalıların elde ettikleri başarılarla hayranlık beslemiş ve okuduğu Çin ve Moğol hikâyeleri karşısında hayrete düşmüştü. Marx, orta yaşlı bir adam olduğu zaman bütün bunlar geride kalmıştı. Ortaçağın dünyası gerek gündelik yaşamda gerekse de sık sık yaşanan felaketler ve krizler nedeniyle birçok bakımdan doğanın insafına kalmış durumdaydı. Oysa ki XIX. yüzyıl Avrupası, yaşamı bilinçli bir biçimde bizzat ve sanayi teknolojisinin emrine vermiş olduğu güçler eliyle kontrol altında tutuluyor olmasına bakarak, kendisiyle gurur duyabilirdi. Gelecek otuz yıl içinde bu güçlere birçok yenileri –elektrik, içten yanmalı motor ve hava yolculuğu- eklenecekti. Tarih, çevrimsel kade-rinden kurtulmuş ve baş döndürücü, yukarı yönlü bir sarmal halini almıştı. Kapitalizm, ekonomik yaşamı düzenlemenin yerleşiklik kazanmış kuralı haline geldi; o artık egemen üretim tarzıydı.

Marx bu hızlı dönüşüme yönelik yeni ve bütünsel bir kavrayış geliştirmek gibi zorlu bir işi üstlendi. Zaman ve mekân içinde (Kirkcaldy'den Londra'ya ya da Paris'e taşındığı sırada) hızlı bir değişim döneminde yaşamış olan Adam Smith örneğinde olduğu gibi, Marx da çevresindeki dünyayı, XIX. yüzyılın ortaları boyunca değişim geçirirken gözlemledi ve onun üzerine kafa yordu. Yetişkinlik yıllarının çoğunu, 1843'ten 1883'e uzanan kırk yıllık bir dönemi, yazarak geçirdi. Bugün sosyal bilim adını verdiğimiz şeyin çoğunu ve kimi güçlü ama teknik sözcük dağarcığını –örneğin üretim tarzı kavramını- ona borçluyuz. Marx, Almanya, Belçika ve Fransa'da

yaşadı ve aslında daha otuz yaşına gelmeden önce bu ülkelerde *persona non grata* [istenmeyen kişi] ilan edildi; daha sonra Londra'ya gitti ve altmış beş yıllık yaşamının otuz dört yılını orada geçirdi.

Bununla birlikte Marx, yalnızca araştırma yapmakla ve yazmakla yetinmedi. Smith ve Hegel'den farklı olarak, toplumun toptan bir devrimci dönüşümünü sağlamak için yazdı, mücadele etti ve projeler geliştirdi. O, yalnızca tarih için Hegel'in sunmuş olduğundan farklı bir varış noktası belirlemedi; kendi dünyasını yavaş yavaş o hedefe doğru hareket ettirmek için de aktif çaba gösterdi. Bir filozofun görevinin yalnızca çevresindeki dünyayı anlamak olmadığını aynı zamanda onu değiştirmesi gerektiğini söyledi. Marx, işte bu türden bir filozoftu.

Dünya zaten her hâlükârda, son derece hızlı bir biçimde filozoftan herhangi bir yardım almaksızın değişiyordu; aslında o sıralarda o kadar hızlı bir biçimde değişiyordu ki Marx, teorize edecek geriye fazlaca bir şey kalmadığını gençliğinde düşündü ve bütün yaşamı boyunca kapitalizmin sürekli değişim gösteren dramasını kavramaya çalıştı. Gençliğinde Alman (Hegel'in) felsefesinin eleştirisinden yola çıkan Marx, yaşamının sonlarına doğru Rusya'da toprak mülkiyetini ve bunun Rus toplumunun değişimi için taşıdığı potansiyeli araştırmak ve bu konuda öngörüler yapmakla meşguldü. Bu iki dönemin arasında kalan yıllarda çağdaş kapitalizmin anatomisini öylesine ayrıntılı bir biçimde çıkardı ki, daha sonra diğer sosyal bilimciler tarafından teorisine yönelik ne türden saldırılar yapılırsa yapılsın, dünyayı değiştirmek isteyen insanlar üzerindeki cazibe gücü -sık sık öldüğü ilan edilmiş olmasına rağmen- asla ölmedi. Bugünlerde Marx'ın eskisinden daha ölü olduğu söyleniyor. Öyle olup olmadığını hep birlikte göreceğiz.

Marx, Waterloo Savaşı'ndan üç yıl sonra dünyaya geldi. Savaş sonrasında imzalanan antlaşmanın parçası olarak Ren-Vestfalya, Prusya'ya verildi ve Marx'ın doğduğu Trier kasaba-

sı da bu eyaletin sınırları içinde yer alıyordu. Bu, onu teknik olarak bir Prusyalı yapmaktadır.¹ ancak bu bölge üzerinde egemen olan güç Fransa'nın etkisiydi. Marx'ın babası, birçok filozofun beğenisini kazanmış olan Protestanlıkla kıyaslandığında daha geri bir din olduğuna inandığı Yahudiliği bıraktı. Dolayısıyla Marx'a Prusyalı ya da Yahudi damgasını vurmamız ya da vurmamamız ya da onu küçük düşürmek adına istediğiniz başka birçok özelliğini, kara çalmak için kullanmanız mümkündür. Fransız Devrimi ve onun ilerici sonuçları tıpkı Hegel'in olduğu gibi, Marx'ın yaşamı üzerinde de önemli etkiler yarattı.

Marx, babasını hoşnut etmek için öğrenimine Bonn'da bir hukuk öğrencisi olarak başladı ancak mezun olmadan önce, yalnızca bir sinir krizi olarak tanımlanabilecek bir rahatsızlık geçirdi. Berlin'e gitti ve orada felsefe öğrenimi görmeye başladı. Genç Hegelcilerin, özellikle de Bruno Bauer'in etkisi altında girdi.² Bu grup, devletin resmi dinine karşı bir eleştiri başlatmak için Hegel'in teorisini kullanıyordu. 1835 yılında Strauss, İsa'nın bir insan olarak ilk 'biyografisi' olan, *Life of Jesus*'ı yayınladı. Bauer ise Protestanlığın bir eleştirisini kaleme alıyordu. O sırada Prusya devleti muhafazakâr yüzünü gösterdi ve üniversitelerde Hegelcilere yönelik bir tasfiye hareketi başlattı. Marx doktorasını tamamlamak için Jena'ya gitti ve Genç Hegelcilerle olan bağları göz önünde bulundurulduğunda öğretim üyeliğine kabul edilmesi pek olası değildi. Gazeteciliğe başladı ve çılgın bir tempoyla yazılar yazmaya girişti. Arkadaşları, radikal ve yıkıcı olmayı amaçlayan edebiyat dergileri yayınlamayı denediler ve dolayısıyla bunların Prusya dışında –Alman-Fransız Alman ağı ve benzeri biçimler altında- basılmaları gerekti. Bunlar genellikle tek sayı olarak basılıyor ve sonrasında dergi adını değiştirmek zorunda kalıyordu.

Bugünden bakıldığında, 1830'ların sonlarındaki ve 1840'ların

başlarındaki felsefi çalışmalar, 1968 Mayısının ve Vietnam Savaşı karşıtı protestoların baş döndürücü günlerinde olduğu kadar hararetlidir. Marx'ın bir süreliğine yıldızı olduğu, parlak, düşünsel akrabalık içinde olan ve son derece güç beğenir bireylerden oluşan küçük bir grup vardı. Jenny von Westphalen ile evlendikten hemen sonra ilk önemli çalışmasını –Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'nin, ustasının tamamlanmış son yayınının bir eleştirisini- kaleme aldı ancak diğer birçok çalışması gibi bu da sağlığında yayınlanmadı. Bu eleştiri yalnızca küçük bir parçaydı ancak Marx, dostlarına Hegel ile kesin olarak hesaplaşacağı, sarsıcı bir eleştiri yazma sözü vermişti. Daha sonraki yaşamında da sık sık görüleceği gibi, yapabileceğinden daha fazlasını taahhüt etmişti. Bununla birlikte, bu niyetlenilip de yazılamamış olan kitabın önsözü yayınlanmıştır ve çarpıcı bir güce ve üsluba sahiptir. Tıpkı öğrenci arkadaşlarının öngörmüş oldukları gibi, Almanya'daki felsefe dünyasına yeni bir yıldız doğmuştu.

Ne var ki bu parçayı yazmasının üzerinden geçen beş yıl içinde ve bunun yanı sıra iki önemli eser –*Kutsal Aile* (Engels'le birlikte); 1845 yılında yayınlanan bir felsefi aile kavgası ve *Alman İdeolojisi* (keza yine Engels'le birlikte); onun temel felsefesinde önemli bir gelişmeyi temsil eden bir çalışma- kaleme aldıktan sonra Marx, felsefeyi terk etti ve politik ekonomi üzerinde çalışmaya başladı.³ Bir gazeteci olarak hanidir sorun yaratıp duruyordu ve gazetesi Prusya sansürü tarafından kapatılmıştı. Ama 1848 yılında, kıta Avrupasında geniş bir alana yayılacak olan devrimin arifesinde, Engels ile birlikte ölümsüz eseri *Komünist Manifesto*'yu yayımladı. Öncesinde de çok sayıda manifesto yayımlanmıştı ve daha sonra bugüne kadar birçok başka manifesto ortaya çıktı ama içlerinde yalnızca bu, bir buçuk yüzyıllık bir raf ömrüne sahip olabildi ve hâlâ da canlılığından hiçbir şey yitirmiş değil. *Komünist Manifesto*, diğer her şey bir yana, Avrupa dünyasında,

Fransızca ve İngilizce'de de Almanca orijinali kadar iyi olan ve o zamandan bu yana yüz küsur dile çevrilen klasik bir parçası sayılmaktadır.

Ne var ki 1848 devrimleri başarısızlığa uğradı ve Marx ağır bir yoksulluk içine düşmüş olarak Londra'ya çekildi; yaşamının geri kalanı boyunca Marx'ı desteklemiş olan sanayici dostu ve yoldaşı Engels'in cömertliği sayesinde bu geçici bir durum olarak kaldı. Marx 1850'li ve 1860'lı yılların çoğunu birçok kez yazımını tamamlama sözünü verdiği *Kapital*'in üzerinde çalışarak geçirdi. Düşüncelerin gerçekliği değiştirme gücü konusunda hâlâ sarhoşluk içinde olan Marx ve çok sayıda arkadaşı, politik ekonominin bu eleştirisinin yayınlanmasının bizzat kapitalizmin ölüm çanını çalacağını umuyorlardı. Marx kısa çalışmalarında –Proudhon ile olan polemiklerinde ve bir sunuş kitabı niteliğindeki, önsözü kitabın kendisinden daha fazla okunan ve daha fazla alıntı yapılan *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'da- düşünceleriyle ilgili çeşitli ipuçları vermişti. Yine de 1867 yılında, *Kapital*'in birinci cildi yayınlandığı zaman, Marx daha sonraki iki cildi taslak halinde hazırlamış ve iktisadi düşünce tarihi üzerine üç cildi –yaklaşık bin sayfayı- dolduracak kadar not çıkarmış durumdaydı.

Daha sonra, tıpkı aniden felsefeyi bıraktığı ve politik ekonomi üzerinde çalışmaya başladığı gibi, yine aniden yön değiştirdi. 1871 Paris Komünü'nün suçu, Marx o sırada Londra'da bulunduğu ve Komün'ün en sürükleyici 'tanıklık' tutanaklarını yazmakla meşgul olduğu halde, onun üzerine atıldı.⁴ Ne var ki daha sonraki on iki yıl boyunca *Kapital*'in diğer ciltleri için yazmış olduğu taslaklara geri dönmedi, onları I. Ciltte yaptığı gibi, yayınlanmak üzere gözden geçirip cilalamadı. Aslına bakılırsa 1883 yılında ölene kadar hiçbir önemli çalışma yayımlamadı. Zamanını, kitaplarının yeni baskılarına ve birinci cildin çevirilerine göz kulak olup denetleyerek geçirdi. Ünü giderek yayılıyordu. *Kapital*'in Rusça çevirisi Fransızca

çevirisinden bile önce ve İngilizce çevirisinin yayınlanmasından on yılı aşkın bir süre önce yayımlandı. Marx, Rusya'daki toprak mülkiyeti sistemleri ve 'ilkel' toplumların etnolojisi üzerine derin ve geniş kapsamlı okumalar yaptı. O ve Engels burunlarını Almanya'daki –daha sonra ortaya çıkarak, Marx'ın kendisini yanlış anladıklarını düşündüğü teorileri, savunacak pek çok partinin ilki olan- genç ve deneyimsiz sosyalist partinin işlerine soktular. Okurları ve taraftarları onun teorilerini Marksizm adı altında mumyalamak istediler; bu, onun onaylamadığı bir şeydi: *Tout que je sais je ne suis pas marxiste*. [Bildiğim bir şey varsa o da ben Marksist değilim.]

Ölümünden sonra yayımlanan eserlerinin sağlığında yayımlananlara oranı bakımından Marx'ın bir rekortmen olması gerekir. Smith'in *Hukuk Bilimi Üzerine Dersler*'i sadece XX. yüzyılda keşfedildi ve Smith şu anda elimizde *Felsefi Konular Üzerine Denemeler* [Essays on Philosophical Subjects] başlığı altında toplanmış olarak bulunan yazılarının yayımlanmasını yasaklamıştı. Ancak Smith'in başlıca eserleri –*Ahlaki Duygular Teorisi* ve *Ulusların Zenginliği*– sağlığında yayımlandı ve onu ölümsüzleştirdi. Smith ünlü biri olarak öldü. Marx öldüğü zaman hiç de tanınmayan biri değildi; İngilizler, Almanların, onun potansiyel bir hükümdar katili olduğu şüphesini paylaşmıyor olsalar bile, Marx'ın kötü şöhreti bütün Avrupa hükümetleri tarafından biliniyordu. Ne var ki ünü asıl olarak ölümünden sonra ve XX. yüzyıl boyunca yayıldı. Bütün yazıları kurtarıldı ve yayımlandı; şansa bakın ki yeni sansürcüleri, bunlar Marx'ın hayranları olmalarına karşın, onun sağlığında ki Prusyalı sansürcülerden daha iyi değillerdi. Şimdi onun yazılarının eksiksiz bir derlemesi olmasa bile, aşağı yukarı yüzde doksanı –bir süre için uygunsuz görülen kısımları çıkarılmış olsa da, sonunda hepsi yerli yerine konmuş bir halde- elimizin altında bulunuyor. Kırk beş cildi dolduran eserlerinin, sağlığında yayımlanmış olanları, belki de en fazla beşte birini oluşturmaktadır.

Adam Smith'in Edinburgh'un Canongate bölgesindeki mezarı oldukça gösterişsizdir. Bizlere iş bölümüne gitmemizi ve zenginleşmemizi öğütleyen bu bilgenin bir heykeli yoktur. ¹ Adam Smith'in yüzünün büyük pankartların üzerinde yer aldığı sokak yürüyüşleri, gösteriler göremezsiniz. Şimdilerde Adam Smith Enstitüleri ve hatta üzerinde onun resimlerinin yer aldığı tişörtler bulunuyor. Ama bugüne kadar hiç kimse Adam Smith'ten dönemin yöneticilerinin onaylamadıkları bir biçimde alıntı yaptığı, yanlış alıntı yaptığı ya da onu yanlış yorumladığı için hapse atılmadı ya da bir toplama kampına gönderilmedi. Ama Marx söz konusu olduğunda bütün bunlar yaşandı. Highgate mezarlığındaki mezarı heybetli bir yapıdır ve zaman zaman vandallarca yapılan saldırıları tahrik etmektedir. Belki bugünlerde Highgate Metro İstasyonu'nda trenden inen ve mezarın yolunu arayan daha az sayıda şaşkın Rus turist var. Ama işte Marx'ın mezarı orada duruyor. Ve insanlar Marx'ı okudukları ya da yanlış okudukları için toplama kamplarına gönderildiler, Partiden ihraç edildiler, sürgüne yollandılar, işlerinden atıldılar, katledildiler ve ortadan kaldırıldılar. Berlin Duvarı'nın yıkılması Avrupa tarihindeki bu utanç verici dönemi en sonunda kapattı.

Ama durum her zaman için böyle değildi. Ölümünden sonra yaklaşık kırk yıl boyunca Marx'ın düşünceleri açıkça tartışılmış, onlara karşı çıkılmış, düzeltilmiş ve kimi zaman da terk edilmişti. Batı Avrupa'da türünün en büyüğü olan Alman Sosyal Demokrat Partisi, Marksizmi teorisinin temel direği olarak kabul etti. Bebel, Liebknecht ve Kautsky, Marksizmin resmi yorumcuları olarak hareket etmelerine rağmen, parti içindeki muhalifleri cezalandırma gücüne sahip değildiler. Sol ve sağ hizipler hızla serpilip geliştiler. Marx'ın düşüncele-

i Adam Smith'in kamuya açık ilk heykeli bu kitabın İngilizce orijinalinin yayınlanmasından yaklaşık 6 yıl sonra, 4 Temmuz 2008 tarihinde, Edinburgh'da dikildi (ç.n.)

ri aynı zamanda üniversitelerde de tartışıldı. Böhm-Bawerk, Sombart, Weber ve diğer birçokları Marx'ın düşüncelerini tartıştılar. Marx'ın teorisinin tutarsız olduğu, modasının geçtiği ve hatta hiçbir yeni yanının bulunmadığı öne sürüldü.

İşin özünde iki düşünce yer alıyordu: Birincisi, kapitalizmin işlemlerini sağlayanın ne olduğunun, yani kârların işçilerin sömürülmesi yoluyla nasıl elde edildiğinin teorisiydi ve ikincisi kapitalizmin yakın geleceğine ilişkindi. İleride bu düşünceleri bir ölçüde ayrıntılı bir biçimde ele alacağım, çünkü bunlar bugün bile kapitalizmi algılayışımız bağlamında büyük önem taşımaktadırlar. Burada daha çok, hızlı bir biçimde Marx'ın görüşlerinin başına neler geldiğine şöyle bir bakmak istiyorum. *Kapital*'in birinci cildi saldırının ana hatlarını ortaya koydu ve yedinci bölümde kapitalizmdeki kârlılık ve işsizlik çevirimleri teorisi ayrıntılı bir biçimde ele alındı. Ama aynı zamanda daha uzun erimli –biz buna binyıllık diyelim– bir perspektif de vardı: kapitalizm, üretim tarzlarının oluşturduğu papatya zinciri içinde sadece bir halkaydı. Smith gibi Marx da kendine ait, aşamalarla ilerleyen tarih teorisine sahipti, ama bu teoriye göre, Hegel'de olduğu gibi, kapitalizmi aşacak olan bir ya da iki daha yüksek aşama gelecekti.

Marx'ın *Kapital*'in 1. Cildi'nin kimi bölümlerinde olduğu gibi, *Komünist Manifesto*'daki güçlü üslubu, izleyicilerinin birçoğunun kapitalizmin aşılmasının eli kulağında olduğunu düşünmelerine neden oldu. Marx'ın kendisi bile, *Kapital* halini alacak olan, giderek uzayan yazma çalışmaları sırasında (özellikle 1857'de), kapitalizmin eleştirisini tamamlamadan önce onun ortadan kalkabileceği endişesine kapıldı. Bu delişmen umut 1871'den sonra silinip gitti ve Marx, dikkatini kapitalizmin çevresine –özellikle Rusya'ya– çevirdi. Ne var ki Marx'ın Alman izleyicileri –Fransız, Rus ve kimi İtalyan izleyicileriyle birlikte– kapitalizmin aslında sınırlarına ulaşmış olduğuna ve yıkılmasının çok uzakta olmadığına ikna olmuş-

lardı. Ama daha sonra, Marx'ın ölümünün ardından, Engels 1885 yılında Marx'ın notlarından ikinci cildi yayımladı ve aynı teorelin çok uzun ve kesintisiz bir dönem boyunca, krizlerin yaşanmadığı bir kapitalist genişlemeyi anlatmak için kullanılabileceği de görüldü. Dehşet verici bir anlaşmazlık patlak verdi. 1894 yılında yayımlanan üçüncü cilt, kâr oranlarının düşme eğiliminden söz ediyor ve felaket tacirlerini yürek-lendiriyordu. O halde kapitalizmin geleceğini nasıl görmek gerekiyordu? Kapitalizm sömürücü doğasına rağmen ayakta kalabilir miydi? Bu hastalıklı sistemi yeniden canlandıracak kurnazca önlemlerin –sözgelimi sömürgelerin- devreye sokul-ması yoluyla onun cezalandırılmaktan kurtarılması söz konu-su olabilir miydi?⁵

Viyana Üniversitesi'nde iktisat kürsüsünün başında bulunan Böhm-Bawerk, 1. *Cilt*'te yer alan basit tez ile 3. *Cilt*'te yer alan emeğin sömürsünün kendisini nasıl kapitalist kâra çevirdiğine dair ayrıntılı hesaplamalar arasındaki –onun gördüğü haliyle- teorik tutarsızlığı ele alan, güçlü bir saldırı kaleme aldı.⁶ Edouard Bernstein İngiltere'de birkaç yıl kaldıktan sonra kapitalizmin değiştiğine ve Marx'ın düşüncelerinin artık uygulanabilir olmaktan çıktığına ikna oldu.⁷ Alman SPD'sinin sol kanadı aynı görüşte değildi. Sol kanadın en güçlü beyni olan Rosa Luxemburg, kapitalizmin öyküsünde yer alan dinamiklerin üç versiyonunu uzlaştırarak, bunu sömürgeler sorunuyla bütünleştirmeye çalışan uzun bir kitap yazdı. Luxemburg, en azından, gelişmiş kapitalist ülkelerin işçilerinin kapitalizmin çöküşünü –bir genel grev ya da buna benzer bir yoldan- hızlandırabileceklerine dair umudunu ko-ruyordu.⁸ Kautsky ise umudunu, işçilerin güçlerini Parti aracılığıyla adım adım artırmalarına ve sosyalizme giden parlamenter yola bağlamıştı.

1914 yılının Ağustos ayında patlak veren Birinci Dünya Savaşı dünyada pek çok şeyi ve dünyanın algılanış biçimleri-

nin çoğunu değiştirdi. Siyasetçiler, filozoflar, bilim insanları ve tarihçiler, XIX. yüzyıl boyunca aklın yükselişini ve Avrupa uygarlığının dünya çapında yayılması olarak tanımladıkları sürecin gelişimini selamlamışlardı. Belki de ilerlemenin karanlık yüzünün hep uzağında kalmışlardı. Yine de savaşın patlak vermiş olması, sadece Avrupa'nın bazı bölgelerinde orta sınıflar 'görgülü davranır' hale geldikleri için akıl dışılığın, aşırı milliyetçiliğin, kör şiddetin, sınıf ve ırk ayrımının güçlerinin yok olmadığının haşın bir hatırlatıcısı oldu.

Ne var ki daha da haşın bir şok yaşayacak olan taraf Marksistlerdi. İşçiler uluslararası düzeyde birleşmek yerine, aşırı milliyetçiliğin en kötü özelliklerini sergilediler; Alman SPD'si hevesli bir biçimde savaş kredileri lehine oy kullandı. Savaşa ve yurtsever çılgınlığa Avrupa çapında sadece bir avuç sosyalist –bunlar arasında Ramsay MacDonald, Jean Jaurès ve Lenin de yer alıyordu- karşı çıktı. Sosyalist Enternasyonal –Marx'ın 1860'larda başlattığı, daha sonra ölen ve 1889'da yeniden canlanan örgütün çocuğu- bölünmüştü. Lenin ve devrimci bozguncularⁱⁱ yollarını ayırdılar.

Daha sonrasında, bütün beklentilerin aksine, Lenin ve onun Bolşevikleri, Rusya'da, 1871'in Parisini ve aslında 1789'un Parisini hatırlatan bir devrimle iktidarı ele geçirdiler. Devrim daha sonrasında başka neye neden olmuş olursa olsun, Marx ve onun düşünceleri artık sonsuza kadar, Marksizmi kullanarak iktidara geldiğini iddia eden Partinin tekeli altına girmişti. O zamana kadar kabul edilmiş olan teoriye göre devrimin Rusya gibi geri kalmış bir ülkede meydana gelmesi istenmiyordu ama bu sapkınlık yaşandı ve Bolşevik versiyon Marksizmin tek versiyonu haline gelene kadar belgeler gün ışığına çıkarıldı, yeniden yorumlandı ve değiştirildi. Çok sa-

ii Kimi yazar ve çevirmenler "devrimci bozgunculuk" yerine "devrimci yenilgicilik" demeyi tercih ediyorlar –(ç.n.)

yıda inanç kümesinin entelektüel ve idealistçe bir koalisyonu olan şey, tek düzeliğin içine sokuşturuldu. Marx hiç de gizli kapaklı olmayan bir biçimde, yeni bir dinin kurucusu haline geldi. Marx'ın bütün Bolşevik olmayan okumalarına karaçalandı; böyle bir okumayı önerenler açıkça suçlandı. O zamana kadar yalnızca sözlü olarak kaba olan polemikler, öldürücü hale geldi, sözcüğün gerçek anlamında.

Rus Devrimini izleyen on yıl içinde, Marx'ın düşünceleri üzerine dürüstçe, açık tartışma yapma olanağı –Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi Batıda da- kalmadı. Aktif siyasi hareketler tarafından hiçbir yenilik ya da yeni bir yorum getirilmedi. Marksizm birkaç üniversitenin sınırlarına geri çekildi. Çok büyük umutlar bağlanmış olan Batıdaki ayaklanma gerçekleşmedi. Kapitalist ülkeler, karşı karşıya kaldıkları bir dizi sorun –savaşın tahribatı, hiper enflasyon ve depresyon- nedeniyle sıkıntılar yaşamış olmalarına rağmen, komünizm, sosyal demokrasinin bu yeni çeşidi zafere ulaşamadı. Faşizm, sosyalizmin diğer bir çeşidi, zafere ulaştı ve birçok insan için gerçek bir umut oldu. Faşizm, Sovyetler Birliği'nin ilk başta Hitler'in tarafını tuttuğu ve daha sonra muazzam bir fedakârlık pahasına onunla mücadele etmek zorunda kaldığı, uzun ve kanlı bir savaşın ardından ancak yenilgiye uğratılabildi.

Bunu Soğuk Savaş izledi ama bu dönem, Sovyetler Birliği'nin sanayileşmiş –kapitalist ülkelerde bir yüzyılı almış olan bu süreci her nasılsa yirmi yılda tamamlamış- bir güç olarak, hatırı sayılır bir taraftar kitlesi kazanmasının ardından yaşanacaktı. Sovyetler Birliği'nin sunduğu örnek, sömürge olmaktan yeni kurtulmuş olan Asya ve Afrika ülkeleri tarafından incelendi. Çin ve Vietnam'daki devrimler, Marx'ın Bolşevik versiyonunun cazibesini artırdı. Soğuk Savaşa rağmen Marksizm gerek üniversitelerde gerekse de kimi siyasi partilerde etkili bir güç haline geldi. Bu, neredeyse 1880'li yıllara geri dönmek gibi bir şeydi –ama resmi bir ortodoksi oyun

alanının sınırlarını çizmiş olduğundan, durum tam olarak da böyle değildi. Sapmalar ister eski bir Bolşevikten –Troçki- isterse de Marksizmin diğer çeşitlerinden –Tito, Mao, Ho- kaynaklanıyor olsun, şiddetle topa tutuluyordu.

Ardından 1956 resmi ortodoksiyi bir kez daha darmaduman etti. Genç ve deneyimsiz ayaklanmanın bastırılması için Macaristan'ın Sovyetler tarafından işgal edilmesi ve Stalin'in Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin gizli bir Kongresinde suçlanması, bu ortodoksinin nasıl zalim bir yalancılık olduğuna gözler önüne serdi. Ortodoksi Marx'ın içinde yer aldığı XIX. yüzyılın hümanist geleneğiyle olan son bağını da kopardı. Marx'ın o güne kadar yayınlanmamış ya da gündeme getirilmemiş eski el yazmaları gün ışığına çıkarıldı. Batıda Yeni Sol ortaya çıktı. Batı Marksizmi üniversitelerin hem içinde hem de dışında ciddi ve sürekli bir çalışma alanı haline geldi. Bunu izleyen otuz yıl boyunca Marx'ın kullanmış olduğu bütün sözcükler ve yazmış olduğu her cümle, bütün boyutlarıyla ele alındı, tartışıldı ve eleştirildi. Marx'ın kendi teorisinden sapmış olduğu, sınıf, devlet, devrimin öznesi, toplumsal cinsiyet, köylülük, Üçüncü Dünya, otomasyonun ortaya çıkışı, Keynesciliğin yükselişi ve refah devleti, demokrasi, milliyetçilik, etnisite, ırk ve buna benzer konularda teorisinde büyük boşluklar bırakmış olduğu keşfedildi.

Bu büyük ve devingen -neredeyse bir sefahat âlemini andıran- bir okuma ve yeniden okuma, revize etme ve başkalarını revizyonizmle suçlama, büyük sentezler ve araştırmacı eleştiri üretimi şöleniydi. Bu, bazı yanlarıyla, Marx ve Engels'in *Kutsal Aile*'de alaya aldıkları, Genç Hegelcilerin iç tartışmalarını andırıyordu. Ne var ki burada söz konusu olan zaman içinde ve ülkeler arasında büyük farklılıklar gösteren bir tartışmaydı. Yapılan yorumları, üretilen teorileri ve öngörülerini basmak için binlerce ağaç kesildi. Marx yeniden cilalandı ve yerli yerine oturtuldu. Onun ilerleme ve teknoloji için duyduğu kaba

coşku, Marx'ın teorisinin diğer temel sütunu olan üretim ilişkilerine yapılan açık uçlu, esnek ve hümanistçe bir vurgu lehine evcilleştirildi. Sosyalizm teorisi ayrıntılandırıldı; var olan sosyalist ülkeler mercek altına alındı ve bunlar çoğu durumda kusurlu bulundular ama yine de ıslah olmaz durumda değildiler. Zaman içinde bütün bunlar düzeltilebilirdi.

Ardından bir başka felaket daha yaşandı. Başlangıcında birçoklarının kapitalizmin kısa bir raf ömrünün kaldığını ve alternatifi ya sosyalizm ya barbarlık olduğunu düşündükleri –gerçekte sosyalizmin hem Bolşevik hem de faşist türünün barbarca olduğu- bir yüzyılın sonlarına doğru, Sovyetler Birliği ve bütün Doğu Avrupa'daki uydularında var olan biçimiyle sosyalizm çöktü; bu çöküş en canlı biçimde Berlin Duvarı'nın yıkılışı tarafından resmedildi. Sovyetler Birliği'ndeki sosyalizmin çarpık doğası –Çin ya da Küba ya da Yugoslavya'dan hangisinin izlediği yolun daha üstün olduğu- üzerine yapılan her türlü tartışma, bütünüyle anlamsız hale geldi. Lenin'in iddia etmiş olduğu gibi devrimin arkasında gerçekten işçi sınıfının desteğinin bulunup bulunmadığını ya da bunun en başından itibaren yalnızca çarpıtılmış bir devrim olup olmadığını belirlemek için 1917'nin St. Petersburg'unun sosyolojisini büyük bir dikkatle incelemenin; Marx'ın doğru teorisyeninin Buharin mi, Troçkimi yoksa Stalin mi olduğu konusunda yapılan tartışmaların- bütün bunların hiçbir değeri kalmadı.

Kapitalizm ayakta kaldı –yalnızca ayakta kalmakla yetinmedi ama bir kez daha, 1914'ten bu yana ilk kez, dünya çapında dinamik bir fenomen haline geldi. Teknolojik ilerleme kapasitesine sahip olduğunu gösterdi ve bu alanda yeni gelişmeler sağlayacağını taahhüt etti. Bütün dünyada insanlar sosyalizmi sorunlarına bir çare olarak görmekten vazgeçtiler. Onların istedikleri şey, iyi ve kötü yanlarıyla birlikte kapitalizmdi. Kapitalizm hâlâ çok sayıda potansiyele sahipti; yere uzanıp ölmeye henüz hazır değildi. Ne eksik tüketim ve pazar

eksikliği ne işçilerin örgütlenmeleri ve toplam gelir içinde sahip oldukları payın artması ne de imparatorluğun kaybedilmesi ya da petrol kıtlığı ne de Üçüncü Dünya proletaryasının oluşturduğu tehdit –bütün bunlar ve daha fazlası kapitalizmin çöküşünün olası nedenleri olarak sayılıp dökülmüştü- kapitalizmi durdurabilirdi. Şimdi bütün bunları kim öngörmüş olabilirdi?

1859'da (eleştirisini bitirmeden önce kapitalizmin sonunun gelebileceğini düşünmesinden iki yıl sonra) yayınlanan *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'nın önsözünde Marx şöyle yazdı:

Hiçbir toplumsal düzen, kendi içinde bulunan üretici güçler sonuna kadar gelişmeden yok olmaz ve yeni, daha ileri üretim ilişkileri, varoluşlarının maddi koşulları eski toplumun dölyatağında olgunlaşmadan önce hiçbir zaman ortaya çıkamaz. Dolayısıyla, insanlık önüne kendi çözebileceği sorunları koyar; çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi onu çözüme ulaştıracak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkmaktadır.⁹

Gerçekte Marx'ın ölümünden, ama özellikle de 1917'den bu yana yapılan bütün yorumlar, Marx'ın bu sözlerini inkâr etmeye yönelik girişimlerdir. Kaba –aslında naif- bir 'teori' olmakla suçlanan bu ifade, XX. yüzyılın sonunda haklı çıkmıştır. Kapitalizm henüz gelişme kapasitesini tüketmemiş olduğu için sosyalizm dünyaya zamanından önce gelmişti. Bu basit gerçeği, yalnızca kısa XX. yüzyıla (1914-1989) damgasını vuran ve şimdi neyse ki ortadan kalkan beklenmedik etkenler nedeniyle gözden kaçırdık. Marx'ın geçerliliğini görebilmek için bu üzücü dönemi zihinlerimizden silmemiz ve Marx'ın teorisini onun amacı doğrultusunda kapitalizmin dinamiklerini, onun güçlü yanlarını ve sınırlarını incelemenin bir yolu olarak kullanmamız gerekiyor.

Dolayısıyla, XXI. yüzyılın başlarında yaşamakta olduğumuz büyük değişimi anlayabilmek için, zihnimizi Marx ile

ilgili çok sayıdaki peşin hükümden arındırmamız ve onun teorisinin gücünden yararlanmamız gerekmektedir. Kapitalizm sonsuza kadar sürecek mi yoksa bir noktada sona erip yerini başka bir üretim tarzına mı bırakacak? Bu üretim tarzı yoksullar, sıradan insanlar, hâlihazırda zengin ya da yoksul olan ülkeler için daha iyi mi olacak? Kapitalizmin genişlemesinin herhangi bir sınırı var mıdır, eğer varsa, bu sınırlar nelerdir? Bu sınırlar - işçilerin hoşnutsuzluğu ya da gerçek ücretlerin hızla artması; ekolojik sınırlar; korumacılığı ve bölgesel blokları yeniden canlandıran milliyetçi rekabet; görünüşte anti-kapitalist olan dini fundamentalizm- kapitalizme içsel midir yoksa dışsal mıdır? Sosyalizmi -onun çeşitli tanımlarından herhangi birini- uzaktan yakından andıran herhangi bir toplumsal düzenleme, gelecekte, böyle bir gelecek önümüzdeki yüzyıl ya da iki yüzyıl içinde gelmeyecek olsa bile, ortaya çıkabilir mi?

Ne var ki daha ileriye gitmezden önce hâlâ bir ya da iki şerh düşmem gerekiyor. Birincisi yukarıda dokunup geçerek belirttiğim olgudur: Marx, sağlığında, ardında yazılı olarak bıraktıklarının yalnızca küçük bir bölümünü yayımlamıştı. Yayımlanması için hazırladığı çalışmalar üslup zenginliğiyle doludur -ince alay, ironi, espri içerir; her yerde klasik ve modern edebiyattan, İncil, Shakespeare, Heine ve Racine'den yapılmış alıntılarla karşılaşırız.¹⁰ Geride bıraktıkları genellikle kendisi için çıkardığı notlar, okuduğu kitaplardan yaptığı alıntılar, diğer insanların tezlerinin özetleri, kendisi için yaptığı açıklamalar ve birtakım parlak tahlillerdi. Marx tanrılaştırılmış olmasaydı, bunların birçoğu hiçbir zaman için gün ışığına çıkmayacaktı ya da yayımlanmış olsalar bile aynı saygıyı görmeyeceklerdi. Gerçekten de Marx'ın yazdıklarında bir tersine dönme yasası vardır. Onun yayımlanmamış çalışmaları yayımlanmış çalışmalarından daha fazla saygı gördü ve gençliğinde yazmış oldukları olgunluk dönemi çalışmalarından

çok daha fazla övgü topladı. Ne var ki bu durum, onun teorilerinin içsel değerinden çok siyasi kaderiyle –yukarıda tanımladığım gibi, özellikle 1917’den sonra ve ardından yeniden 1956’dan sonra yaşananlarla- ilgilidir. Yine de olaylar üzerinde etkili olan, onun yayımlanmış çalışmaları, bütün yazdıklarının bu küçük bölümü oldu. Yayımlanmamış çalışmalar Bolşevik Devrimi’nin ardından, Alman SPD’si tarafından Sovyetlere teslim edilen Marx’ın el yazmalarından sorumlu olan Ryazanov tarafından yürütülen sistematik bir çalışmayla gün ışığına çıkarıldı. Bu el yazmaları 1920’li ve 1930’lu yıllarda birer birer yayımlandılarsa da bunları yalnızca az sayıda insan biliyordu. Bunlar İkinci Dünya Savaşı’nın ardından akademik bir disiplin olarak Batı Marksizminin şekillenmesinde etkili oldular ancak Marksistlerin siyaset alanında zayıf olmaları nedeniyle olaylar üzerinde çok etkili olamadılar. (Bunun tek önemli istisnası bütün Avrupa üniversitelerinde ortaya çıkan 1968 olayları olacaktır.) Bu nedenle ben, Marx’ın sağlığında yayınlanmış olan yazıları üzerinde yoğunlaşmayı ve ölümünden sonra yayımlanmış olan çalışmalarına –Marx 1883’de öldükten sonra Engels tarafından yayıma hazırlanan ve yayımlanan *Kapital*’in iki cildi gibi- yalnızca çok gerekli olduğu yerlerde değinmeyi amaçlıyorum. Böyle yapmak Marx’ın daha çok ‘iktisadi’ yazıları üzerinde yoğunlaşmak anlamına gelecektir ama benim üzerinde yoğunlaştığım nokta da zaten tam olarak budur. Küresel kapitalizmin geleceğini tartışmaya başladığım zaman, bugün düşünüş biçimimizi –örneğin sosyalizm hakkında- yönlendirme gücüne sahip olduklarından, son elli yılda bilinir hale gelmiş olanları ele alacağım.

Düşmek istediğim diğer şey ise Marx’ın, tıpkı Smith gibi, arka planda geçişlerle ilerleyen bir tarih teorisine sahip olmakla birlikte, sağlığında bunu ele alan çok fazla yayın yapmamış olmasıyla ilgilidir. Aslında evrensel tarih hakkındaki yorumları, Engels’le birlikte yazmış olduğu ancak ‘farelerin kemirici

eleştirisine terk edilmiş olan' *Alman İdeolojisi*'nde özetlenmişti (yine de bu el yazmaları bulunmuş olduğuna göre ya fareler çok beceriksizdiler ya da eski sararmış kâğıtlara tenezzül etmeyecek kadar iyi beslenmişlerdi). Daha sonra kendi teorisini, yalnızca, etkileyici bir biçimde kaleme alınmış sıkıştırılmış –aşağıda üzerinde daha ayrıntılı olarak durulacak olan- bir özet içinde ele aldı. 1850'li yıllar boyunca kapitalizmin politik ekonomisi üzerine çalıştı. Marx'ın kendi başına yayınladığı, kitap uzunluğundaki ilk monografı, *Ekonomi Politikğin Eleştirisine Katkı*, 1859 yılında, kırk bir yaşındayken, Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'nin bir eleştirisi olacak olan ilk büyük kitabını yazmayı taahhüt etmesinin üzerinden on beş yıla yakın bir süre geçtikten sonra basıldı.

Ne var ki 1859'da yayınlanan bu kitap yalnızca iştah açmayı ve intihalcileri uzak tutmayı amaçlıyordu. Hazırlamakta olduğu büyük kitap her zaman olduğu gibi daha sonra yeniden ve yeniden cilalanacak olan kaba bir taslak olarak ortaya çıktı. Sonraları *Grundrisse* olarak tanınacak olan bu kaba taslak da belli –kimilerine göre *Kapital*'den bile daha yüksek- bir önem kazandı. *Grundrisse* kapitalizm öncesi toplum biçimleri üzerine kimi tartışmaları içerir. Bazıları bu notların *Katkı*'da yayınlanmış olan özetle çeliştiğini düşünürler. Marx, *Katkı*'yı daha öncesinde hazırlamış olduğu bu kaba taslaklar önünde dururken baskıya hazırlamış olduğu için, ben buradan onun ne yaptığını bildiği sonucunu çıkarıyorum. Dolayısıyla Marx'ın bu şekilde kısaca sözünü ettiğim tarih teorisi, Marx'ın ardında bırakmış olduğu teorinin çok kısa ve öz –ve kimilerine göre kaba ve mekanik- bir versiyonu olacaktır. Keşke Marx'ı tartışmak, Smith'i tartışmak kadar kolay olsaydı!

Şimdi yukarıda, kapitalizmin doğasına ilişkin olarak gündeme getirdiğim sorulara geri dönebiliriz. Sırası gelmişken, Marx, kitaplarının hiçbir yerinde 'kapitalizm' sözcüğünü kullanmadı. Bu sözcük yaşamının sonlarına doğru mektuplaştığı

bir Rus okuruna yazdığı bir mektupta yer almaktadır. Marx için kapitalizm her zaman burjuva üretim tarzı olmuştur.

Marx yola –altı aylık balayı sırasında yazdığı!- Hegel'in en olgun çalışmasının, *Hukuk Felsefesi*'nin bir eleştirisiyle çıktı. Ne var ki onun yön değiştirmesine neden olan şey bir gazeteci olarak yaptığı çalışmalar ve yaşanan önemli bir iktisadi olay oldu. Bu olay bir bakıma bugün bizim küreselleşmenin etkisi olarak tanımladığımız şeye çok benziyordu. XVIII. yüzyılın sonlarında İngiltere'de sanayide iplik eğirme teknolojisinde yaşanan devrimi, kısa süre içinde dokumacılıkta yaşanan benzer bir atılım izlemedi. Eğrilmiş iplik üretimi artarken ve bu ürünün fiyatı hızla düşerken, dokumacılar olan talep yalnızca İngiltere'de değil, bütün Batı Avrupa'da hızla artış gösterdi. Bu bölgeler arasında, Almanya ile Polonya sınırı üzerinde yer alan Silezya da yer alıyordu. Ama 1840'larda dokumacılık mekanize olunca, el tezgâhı ile yapılan dokumacılıkta elli yıl boyunca yaşanmış olan hızlı büyüme çöküşe geçti ve dokumacıların gelirleri düştü. Bu durum Silezya'da dokumacılar tarafından başlatılan bir isyana neden oldu. Bu isyanı bastırabilmek için ordunun devreye sokulması gerekti. Birçokları daha fazla hayırseverlik işlerine gereksinim duyulduğunu söyledi; diğerleri daha fazla eğitimin sorunu halledeceğini öne sürdü; bazıları ise bütün suçu işçilerin sorumsuzluğuna yükledi. Gümrük koruması sağlanması yolunda talepler de dile getirildi. Küreselleşmenin karşısında bu tür talepler bugün bile öne sürülmektedir.

Marx, devlet ile onun yasal çerçevesi, sivil toplum, sivil toplumun ekonomik kazanç arayışı ve işçilerin içinde bulundukları kötü durum arasındaki bağlantıyı kurmaya başladı. Almanya'yı iktisadi ve siyasi açıdan geri kalmış bir ülke olarak görüyordu. Yoksulluk Almanya'ya özgü bir durum değildi; aslında Yoksullar Kanunu'nu yalnızca on yıl önce reformdan geçirmiş olan İngiltere'ye baktığı zaman, bir ekonominin ne

kadar gelişmişse, bu tür sorunların yaşanmasının da o kadar olası olduğunu biliyordu. Aynı nedenden ötürü, gümrük duvarlarının yükseltilmesinin geriye gitmek anlamına geleceğini bildiğinden, bunu savunmadı. İlk yayınlanmış makalesi olan (gazete yazıları ve benzeri yazılarının dışında), asla yayınlanmayan Hegel'in eleştirisinin Önsözünde şöyle yazdı:

[S]anayi ve genel olarak zenginlik dünyasının siyasi dünya ile ilişkileri, modern çağın temel sorunlarından biridir. Bu sorun Almanların kafasını hangi biçim altında kurcalamaya başladı? Bir *gümrük korumacılığı, ulusal ekonomiye getirilen yasaklayıcı bir sistem* biçimi altında. Dolayısıyla Almanya'da bizler, İngiltere ve Fransa'da sonuna gelinmekte olan yerden başlıyoruz . . . Dolayısıyla Fransa ve İngiltere'de söz konusu olan, nihai sonuçlarına ulaşacak ölçüde gelişmiş olan tekeli ortadan kaldırma sorunuyken, Almanya'da söz konusu olan, tekelin nihai sonuçlarına kadar geliştirilmesi sorunudur.¹¹

Hegel, özel mülkiyetin, mülk sahibi –toprak ve servet sahibi- insanları temsil eden zümre meclisleriyle, kamunun çıkarlarını gözetken bürokrasiyle birlikte –bunların tümü hükümdarın kanatları altında yer almaktadır- düzenin kale burcu olduğunu öne sürmüştü. Marx bürokrasinin bu belirli zümre meclislerinin üzerinde olduğu ve bundan ötürü kamu çıkarının korunması konusunda ona güvenilebileceği –yani Hegel'in terminolojisiyle onun evrensel bir sınıf olduğu- iddiasına karşı çıktı. Marx önsel (*a priori*) bir kıyas ile buna karşı çıkar. Bu, Marx'ın yapmak üzere eğitilmiş olduğu şeydi: tutarsız olduğunu göstererek çürütmeye çalıştığı yaklaşımı veri olarak bir içkin eleştiri –olduğu haliyle içeriden bir eleştiri-yöneltmek. Bürokrasi insan kaynaklarını mülk sahibi sınıflardan sağladığından, sınıf çıkarlarının üzerinde yer alması olanaksızdı. Evrensel ve belirli çıkarların üzerinde olabilecek tek sınıf, zümre meclislerinde temsil edilmeyen sınıftı, yani hiç mülk sahibi olmayan bir sınıftı. Bu sınıf Romalıların ona ver-

miş oldukları adla proletaryaydı. Marx'ın Hegel'in mantığını tersine çeviren ateşli sözlerinde proletarya insanı hayranlıkla hayrete düşüren niteliktedir:

Öyleyse, Almanya'nın kurtuluşunun *olumlu* olanağı nerede yatıyor? *Bu soruya cevabımız şudur. Radikal zincirlere vurulmuş bir sınıfın, bir sivil toplum sınıfı olmayan bir sivil toplum sınıfının, bütün toplumsal sınıfların yıkılmasını oluşturan bir toplumsal sınıfın, acılarının evrenselliği ile evrensel bir niteliğe sahip bulunan ve özel bir haksızlığa değil ama genel olarak haksızlığa uğratıldığı için özel hak istemeyen, artık tarihsel bir nitelik değil ama yalnızca insani nitelikte övünen, Alman siyasal rejiminin salt sonuçları ile değil ama tüm ön koşulları ile de gelişen bir alanın, nihayet kendini toplumun bütün öteki alanlarından kurtarmadan ve dolayısıyla toplumun bütün öteki alanlarını kurtarmadan kendini kurtaramayan, kısacası, insanlığın toptan yitimi olan ve öyleyse insanın toptan bir yeniden fethi olmadıkça kendini yeniden fethedemeyen bir alanın oluşmasında yatıyor. Toplumun belirli bir sınıf olarak bu çözülüşü, proletaryadır.*¹²

Bu, üslup olarak güçlü bir düzyazı örneğidir. Hegel'in tarih için belirlemiş olduğu son varış noktasına karşı, toplumun kendi toptan kurtuluşunu öne sürmektedir. Aynı zamanda – Smith'e karşı- bazı insanların özgür olmadıkları yerde geriye kalanların da özgür olamayacaklarını belirten bir özgürlük anlayışını ifade etmektedir. Özgürlük bireysel bir koşul/durum değil, kolektif bir durumdur. Mülksüzler kendi kurtuluşlarını sağlayarak kendilerini ezenleri de kurtarırlar.

Bu söylenen hâlâ, üslup sahibi ve gösterişçi, atılğan bir genç insanın üretebileceği felsefi bir el çabukluğu olmaya devam etmektedir. Bu ne anlama gelmektedir? Sonuç olarak baştaki cümlelerin kabul ettiği gibi, Almanya'nın kendi proletaryasını oluşturması gerekiyordu. Kuşkusuz İngiltere ve Fransa'nın kendi proletaryaları vardı. Ama o zaman bu, proletaryayı hepimizi kurtarmaya hazır hale getirmek için, özel mülkiyet,

sanayileşme ve yoksullaştırma yoluyla üretici güçleri geliştir-memiz gerektiği anlamına gelecekti.

Marx, 1844 yılında, bu kavşağa ulaştığı zaman, proleter-yanın kendisini nasıl oluşturduğu, nasıl büyüdüğü, kendisi-ni nasıl örgütlediği konusunda çok az şey bildiğini fark etti. Bütün bu sorular politik ekonomi üzerinde çalışmayı gerekti-riyordu. Bu nedenle, Marx'ın yukarıdaki –şimdi çokça alıntı yapılan– sözcükleri yazmasını izleyen yirmi yılı aşkın sürede, bu söylem parçasının arkasına sağlam bir teorik dayanak koy-ması gerekiyordu. Kimi polemğe yönelik broşürler ve çok sayıda yayınlanmamış malzeme yazmış olsa da, teorisinin bir özet görünümünü ancak 1859 yılında verebildi ve ilk olgun meyve ancak 1867 yılında ortaya çıktı. Politik ekonomi kolay bir iş değildir.

Ne var ki gelecek beş yıl boyunca Marx'ın perspektifi, fazlasıyla Alman odaklı olmaya devam etti. Bu, İngiltere ve Fransa ile yaptığı kıyaslamalar yoluyla Almanlara onlarda neyin yanlış olduğunu söylemenin bir yolu olarak üzerinde yoğunlaştığı, Almanya'yı iktisadi ve siyasi olarak geri kalmış bir toplum olarak kuramsallaştıran bir perspektifti. Marx kısa bir süre sonra Hegelcilerden koptu ve ardından Engels'le birlikte kendi tarih teorisini geliştirdi. Bu yayınlanmamış ça-lışmanın başlığı son derece anlamlıdır: *Alman İdeolojisi*. Altı yüz sayfalık *Alman İdeolojisi*'nin büyük bölümü, diğer Genç Hegelcilerle ilgili çok sayıda çocuksu iğnelemeler eşliğinde girilmiş, can sıkıcı hesaplaşmalardan oluşur. Eğer Marx on-lara bu kadar hor bakıyor olmasaydı, bu filozofların hiçbirisi hatırlanıyor olmayacaktı. Ama *Alman İdeolojisi*'nin girişinde, Marx ve Engels'in tarih teorilerinin genel çerçevesini ortaya koydukları yüz sayfalık bir bölüm de yer almaktadır. Marx ve Engels asıl olarak bugünkü durumu ve gelecekteki kurtuluş olasılığını açıklamakla ilgilendiklerinden, baştan sona bütün tarihi açıklamaya yönelik kesin bir ihtiyaç duymuyorlardı. Bir

Genç Hegelci olarak Marx, evrensel tutkuları olan bir insandı. Ama kısa bir süre sonra bunu bir kenara bıraktı ve 1848'in başarısızlığa uğramasının ardından politik ekonomi alanında çalışmaya başladı.

Marx'ın yayımlamaya değer olarak gördüğü ilk önemli eseri, 1859 yılında basılan *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'ydı [EPEK]. O zaman bile, bu kitap sekiz yıl sonra gelecek olan büyük kitap –*Kapital, Cilt 1*– için yalnızca bir iştah açıcı niteliğindeydi. Marx'ın okuyucularının kendi tarih teorisiyle ilgili olarak bilmelerini istediği her şeyi ve aslında bu kavşağa nasıl ulaşmış olduğuna dair bir biyografik açıklamayı içerdiğinden, EPEK bugün, asıl olarak, önsözü için okunmaktadır.

Marx'ın tarih teorisi Smith'in aşamalarla ilerleyen modeline benzerlik gösterir. Smith'te geçim tarzları varken, Marx'ta üretim tarzları vardır. Her iki durumda da geniş bir hukuksal yapı ve siyasi kurumlar, üretim/geçim tarzının oluşturduğu temel üzerinde yükselir. Marx'ın üretim tarzları sadece biraz daha fazla eklemlenmiştir. Smith'de,

- avcılık/toplayıcılık
- çobanlık/göçebelik
- tarım
- ticaret

aşamaları vardır.

Marx'ta,

- ilkel komünizm
- antik/klasik
- feodal
- burjuva

aşamaları vardır.

Marx, teorisinin kapsamının salt Avrupa'yla sınırlı kalmasını sağlamak için, Asya tipi üretim tarzı kavramını orta-

ya atar.¹³ Bu, muhtemelen diğer her şeyden fazla, Hegel'in etkisinin bir sonucudur. Hegel dinlerin oluşturduğu sarmalı sınıflandırdı –Musevilik, Klasik Yunan/Roma, Hıristiyanlık. Hegel ayrıca Asya dinleriyle ilgili olarak, onları İdea'ya doğru yükselişinin içine katmaksızın, kimi sözler de söyledi. Benzer bir biçimde Asya tipi üretim tarzı da bir tür anormallikti. Bu konuyu, Marx'ın yapmış olduğu gibi, bir kenara bırakacağım. (Daha sonra, herkes bunu çok ciddiye aldığı zaman, Stalin birkaç yüz insanı Asya tipi üretim tarzını yanlış anladıkları için Gulag'a¹⁴ gönderdi. 1927'de bir Çin Devrimini kışkırtmak için oynadığı kumar sonuç vermemişti ve bunun için günah keçileri bulması gerekiyordu.)

Bu bir yana, Smith'in durumunda olduğu gibi, temel düşünce bugünü açıklamaktır ve geçmiş yalnızca bir fon oluşturmaktadır. Smith için geçmişin kullanışlılığı mülkiyet haklarının ve hukukun gelişiminin incelenmesinde yatıyordu. Marx için bu, daha önceki her bir formasyonda değişimi kışkırtması muhtemel olan bir sınıfı belirlemekle ilgiliydi. Marx için olduğu gibi, Smith için de, teorinin açıklamaya çalıştığı tarih Kuzeybatı Avrupa'nın –bugün Benelüks ülkeleri {Belçika, Hollanda ve Lüksemburg} olarak adlandırdığımız ülkelerle birlikte Fransa, Almanya ve İngiltere'nin- tarihi olmaya devam etmektedir. Yunanistan ve Roma, klasik aşamada ele alınırlar ama daha sonra gündemden düşerler. İber yarımadası, İskandinavya ve Doğu Avrupa'ya bu tabloda yer verilmez. Bu, onunla ilgili daha sonra ne türden iddialarda bulunulmuş olursa olsun, amacına hizmet etmek –yani, Batı Avrupa'nın modern çağa nasıl ulaştığını açıklamak- üzere tasarlanmış olan bir teoridir.

Ayrıca bu teori dışsal etkilere de bütünüyle arındırıl-

iii Rusça, "Devlet Kampları Yüksek Yönetimi"nin baş harflerinden oluşan bir kısaltma. SSCB'de milyonlarca insanın çok ağır koşullar altında çalıştırıldığı kamplara verilen ad - (ç.n.)

mıştır. Hem Smith hem de Marx, Karanlık Çağlar denilen –Roma İmparatorluğu’nun sona erişinden yüksek feodalizm çağı arasındaki dört ya da beş yüzyıllık- dönemde, uzun bir teknolojik gerileme yaşanmış olduğunu belirtirler. Kuzeybatı Avrupa doğal –yani büyük ölçüde parasal olmayan- bir ekonomiye geri döndü. Bu dönemde ilerleme durmuş muydu? Eğer öyleyse, ilerlemenin kaçınılmaz olduğuna neden inanmalıydık ki? *Ulusların Zenginliği*’nin V. Kitabında görebileceğimiz gibi, bu ayrıntılar Smith için sıkıntı vericiydi; ama daha önce belirtmiş olduğum gibi, Smith’in ve Marx’ın temel kaygısı tarihin genel bir teorisini geliştirmek değildi: onlar bugünü incelemek ve değiştirmek istiyorlardı. Bu geriye gidiş nedeniyle en az sıkıntı duyan Marx’tı. Ama ilginç olan şey, VII. yüzyılla XIV. yüzyıllar arasında hem askeri hem de bilimsel olarak Avrupa üzerinde egemenlik kazanmış olan İslami toplumun dinamiklerinin tümüyle göz ardı edilmiş olmasıdır. Bu dinamizm, Arap egemenliğini Sicilya’ya, Fransa’nın güneyine ve İspanya’ya taşımıştı. Haçlılar önemli bir dış temas kanalı oluşturuyorlardı. Orta Asya’nın bozkırları, göçebe ordularını Viyana’nın kapılarına göndermişti. Bütün bunlar yok sayılmaktadır. Avrupa’da değişim, bütünüyle içsel dinamiklerden kaynaklanıyor olmalıydı. Bu söylenen yalnızca, Smith ve Marx’ın eserlerini yazdıkları sırada büyük ölçüde doğru olduğu için bir anlam taşımaktadır: Kuzeybatı Avrupa kendi kaderinin efendisi haline gelmişti.

Bu geçim/üretim tarzlarının bin yıllık dönemler oldukları çok açıktır. Smith’in çobanlık ile ticari geçim tarzları arasında yer alan tarımsal geçim tarzı Avrupa tarihinin birkaç bin yılını kaplamaktadır. Marx’ın antik/klasik üretim tarzı hiç kuşkusuz Yunanistan ve Roma’yı kapsar ve bin yıldan fazla bir süreye yayılır. Feodal dönem muhtemelen bir başka bin yıllık süreyi kapsar. Bireysel hanedanlıklar, ulusal tarihler ve benzeri unsurlar bu dönemlerin içinde yer alır. Bu, betimsel

değil analitik tarihtir. Bu sıfatla iki görevi yerine getirmesi gerekmektedir. Herhangi bir geçim/üretim tarzının nasıl işlediğini ve nasıl sona erdiğini –Marx'ın terimleriyle kendisini üretmesini ve yeniden üretmesini neyin sağladığını- açıklamalıdır. Bu geçim/üretim tarzları içinde yaşayan insanlar geçimlerini nasıl sağlamaktadırlar ve bunu yaparken, sürdürmekte oldukları yaşamlarının koşullarını nasıl sürekli hale getirmektedirler? Daha sonra bu tarih anlayışının bir geçim/üretim tarzından diğerine nasıl geçildiğini açıklaması gerekmektedir: şeyler, bir geçim tarzının diğerine üstün gelmesini sağlamak üzere ne zaman, neden ve nasıl değişim göstermektedir? Kuşkusuz daha sonraki geçim/üretim tarzları daha öncekileri kapsamaktadır. Dolayısıyla hayvancılık, tarım ve hatta avcılık geçim tarzları hâlâ bir arada var olabilirler. Bu analitik hikâyede olası olmayan şey ticari ve çobanlık geçim tarzlarının çobanlık aşamasında bir arada var olmalarıdır. Zaman yalnızca tek bir yönde hareket eder: İleriye doğru.¹⁴

Marx'ın durumunda, Önsözde anlatıldığı şekliyle hikâye yalın ve basittir. 'Varoluşlarının toplumsal üretiminde insanlar, aralarında zorunlu kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine karşılık gelir.'¹⁵ Bu cümle İskoç geçim tarzı düşüncesinden herhangi bir biçimde ayrılmamaktadır. İnsanların içine girecekleri ilişkiler köle/efendi, serf/toprak sahibi, alıcı/satıcı, vergi tahsildarı/vergi mükellefi ilişkisi olabilir. Bu ilişkiler, beğenelim ya da beğenmeyelim yaşamımızı gün be gün sürdürebilmek ve geçimimizi sağlayabilmek için zorunludurlar. 'Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine karşılık gelen bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur.'¹⁶ Bu cümlenin ilk yarısı yalnızca toplumun –örneğin, Hegel'in modern zamanlar bağlamında sözünü ettiği sivil toplumun- ekonomik yapısının

bir tanımlamasıdır. Çok sayıda tartışmaya yol açmış olan bölümü altyapı/üstyapı analojisini içeren ikinci yarısıdır. İskoç felsefesinden kapsamlı sonuçlar türeten ilk yazar, *Züimrelerin Kökeni ve Farklılıkları* [Origin and Distinction of Ranks] başlıklı kitabıyla, Adam Smith'in öğrencisi olan John Millar oldu.¹⁷ Marx, daha sonra yapılan çalışmaları diğer herkesten daha fazla etkilemiş olduğu halde, bu geleneği izler. Burada sorun şudur: Altyapı ile üstyapı arasında tek yönlü mü yoksa çift yönlü mü bir ilişki vardır ve eğer bu ikisi arasında geri besleme söz konusuysa, bu durumda ekonomik yapı başat olma özelliğini elinde tutmaya devam edebilir mi?

Marx, bir üretim tarzından diğerine geçiş sorununu ele alırken İskoç modelinden önemli ölçüde ayrıldı. Bir kez daha alıntı yaparsak:

Gelişmenin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temelde yaşanan değişim, bütün bir devasa üstyapının er ya da geç dönüşüm geçirmesine neden olur.¹⁸

Smith'in mülkiyet haklarının tarihsel gelişimini nasıl ele aldığını hatırlayın. İlerlemeyle birlikte, yeni mülkiyet haklarının tanımlanması zorunlu hale geliyordu. Avcılık geçim tarzında işleyen, çobanlık geçim tarzında işlemiyordu. Yerleşik tarım çeşitli mülkiyet hakkı biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olur. Dolayısıyla, geniş anlamda üretici güçler/teknoloji ile hakların oluşturduğu çerçeve arasında bir örtüşme söz konusudur. Burada işin can alıcı noktası, bir süre sonra bu çerçevenin üretici güçlerin gerisinde kaldığı ve bir ayak bağı haline geldiği düşüncesidir. Bu durumda çerçevenin değişmesi gerekmektedir. Ne var ki bu, bin yıllık bir tarih olduğundan, söz

konusu değişim yalnızca bir kanun yapma ya da örfi haklarda değişikliğe gitme sorunu değildir. Burada söz konusu olan büyük bir değişimdir –dolayısıyla toplumsal bir devrimdir. Burada dolaysız ya da hatta kaçınılmaz bir bağlantı yoktur. 'Er ya da geç' ifadesi manevra için çok geniş bir alan sağlar. Ama eğer Avrupa, sahip olduğu ayrıntılı haklar ve kanunlar yapısı ile bu kadar çok yol alabilmişse ve gerektiği şekilde değişmeye devam etmesi durumunda, şeylerin geçmişle açık bir kopuşu işaret etmeye yetecek kadar değiştiği bir zamanın gelmesi gerekir.

Elbette, önsözün sözünü etmediği şey sınıfın oynadığı rol-
dü. Marx diğer bağlamlarda –en ünlüsü *Komünist Manifesto*'da-
bir sınıfın eski yapıdan fayda sağladığı için bu çerçevede de-
ğişiklik yapılmasına karşı direnme sorumluluğunu üstlendiğini
öne sürdü. Kazanmak üzere ayağa kalkan sınıf daha sonra
eski rejime [ancien régime] meydan okuyacak ve onu devire-
cekti. Elbette Marx için en iyi örnek feodal sınıfın burjuvazi
tarafından devrildiği Fransız Devrimiydi. (Bunun bir basit-
leştirme olduğunu biliyorum ama çok yanlış olmadığını da
düşünüyorum. Hegel ve Marx onu kesinlikle bu şekilde dü-
şünmüşlerdi.) Kuşkusuz bu, henüz Almanya'da yaşanmamıştı
ve İngiltere'de Fransız Devriminden bir yüzyıl önce meydana
gelmişti. Yani burada söz konusu olan, insanların onu daha
sonra yapmaya çalıştıkları gibi, değişmez bir kural, kesin bir
cebir formülü değildi.

Bu dönüşümün diğer yüzü ise bir üretim tarzının ancak
potansiyelini tükettiği zaman ortadan kalkacağı düşüncesiydi.
Bu, yukarıda yer alan (s. 44) kapitalizmin çöküşünün yakın
olduğu düşüncesine kapılmış olan herkes tarafından göz ardı
edilmiş olduğunu söylediğim alıntıydı. Bütün bu önbilgilerin
ardından kapitalizme dönmemiz gerekiyor. Ama bunu yap-
madan önce 1890'larda kapitalizmin çöküşü hakkındaki yay-
gın beklentilerle ilgili son bir düşünce belirtmek istiyorum.

Gerek antik/klasik gerekse de feodal üretim tarzlarının her biri bin yıl sürdüğüne göre, bir insan çok daha üretken bir üretim tarzının neden yalnızca bir ya da iki yüzyıl içinde ortadan kalkacağını düşünür ki?

Marx II: Kârlar

Marx'ın ilgisini çeken temel sorun, kapitalizmi birden bire en kudretli dinamik güç haline getirmiş olan gizli bileşendi. Silezyalı dokumacıların verdikleri tepki bunun bir örneğiydi; dostu Engels tarafından son derece çarpıcı bir biçimde betimlenmiş olan, Manchester'da işçi sınıfının içinde bulunduğu sefalet koşulları bir başka örnekti.¹ Bu iki örnek, sistemin burjuva devriminin çevresinde olduğu gibi stratejik merkezinde de büyüme ile sefaletin bir karışımını ürettiğini gösteriyordu. Ne var ki çevrede yalnızca sefalet göze çarparken, stratejik merkez alanında bu ikili süreç açık bir biçimde görülüyordu. Ancak Marx çevrenin çok geçmeden stratejik merkez alanına benzeyeceğini öngörebiliyordu. Ama şu soruların cevaplandırılması gerekiyordu: Neden, nasıl ve ne kadar çabuk?

Marx klasik politik ekonomistleri— Smith, Malthus, Ricardo, James Mill - okurken, onların bu soruların cevaplarına sahip olmadıklarını gördü. Smith iş bölümünün önemini görmüş ve onu üretkenlikteki büyük artışın ana kaynağı olarak tanımlamıştı. David Ricardo, Smith'in değer teorisini daha da ileriye götürmüş ve toprak sahiplerinin elde ettikleri kiranın, bütünüyle, toprak sahiplerinin kontrolü dışında olan güçler tarafından şekillendirilen büyümeye bağlı olduğunun nasıl gösterilebileceğini ortaya koymuştu. XIX. yüzyılın başlarında, Ricardo'nun kiranın çalışarak kazanılmamış gelir olduğunu; dahası, onun ortadan kaldırılmasının ekili tarım toprakları ya da aslında diğer herhangi bir iktisadi faaliyet

üzerinde herhangi bir olumsuz etki yaratmayacağını gösterdiğinde, kira ulusal gelirin büyük bir bölümünü oluşturmuyordu. Thomas Malthus, bu tür çalışarak kazanılmamış gelirleri, bunların lüks harcamaların bir kaynağı olduğunu ve bu tür harcamaların talep yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan krizlerin önlenebilmesi için gerekli olduğunu öne sürerek savundu. Ricardo, bu itirazı, üretilen her arzın, eş zamanlı olarak bir sektörde ya da diğerinde talebi karşılayacak geliri yaratacağını göstererek yerle bir edebildi. Ricardo hızlı büyüme dönemlerini ve krizleri reddetti: bir sektörde oluşan herhangi bir fazlanın, bir başka sektörde ortaya çıkan açığa karşılık geleceğini ama bu dengesizliklerin eninde sonunda azalarak yok olacağını savundu. Farklı sektörlerde faaliyetin sürmesini sağlayan süreç, kâr arayışıydı. Kârların bir sektörde yüksek ve bir diğerinde düşük olması durumunda, sermaye düşük kârlı sektörden yüksek kârlı olana doğru akacaktı. Suyun kendi düzeyini bulması gibi, kârlılık da –kârın sermayeye oranı– aynı düzeyi bulacaktı.²

Ricardo'nun –ya da aslında diğer herhangi bir iktisatçının– tartışmadığı şey, kârın kaynağıydı. Smith ücret, kira ve kârın, üç esas sınıfın –işçiler, toprak sahipleri ve kapitalistler– elde ettiği üç genel gelir kategorisi olduğunu öne sürdü. Ücretler emeğin geçim maliyetine bağlıydı ve bazı ahlaki ve tarihsel unsurlarla birlikte, geçimlik ücret düzeyini belirliyordu. Ricardo kiranın toprağın orijinal ve yok edilemez özelliklerden kaynaklandığını belirtti. Nüfus arttıkça ve daha fazla toprak tarıma açıldıkça, en az verimli (marjinal) toprak hiç kira elde etmiyordu. Dolayısıyla kira en verimsiz topraktaki üretimin maliyeti tarafından belirlenen ürün fiyatı ile daha verimli topraktaki daha düşük maliyet arasındaki fark oluyordu.

Böylece ücretler emeğin geçim maliyeti tarafından belirleniyordu ve kira katıksız artıktı. Pekiyi ama kârlar nasıl belirleniyordu? Ne Smith ne de Ricardo'nun bu konuda söy-

leyebilecekleri fazla bir şey yoktu. Bütün söyleyebildikleri kâr oranlarının sektörler arasında eşitlenecek olduğuydu. Ama bu eşitliğin ötesinde, kâr oranının düzeyinin nasıl belirlendiği belirsizdi.

Marx bunu politik ekonominin çözüme kavuşturulmamış temel sorunu olarak gördü. Klasik politik ekonomi bir değer teorisi öne sürmüştü: bu, emek değer teorisiydi. Bu teori, *fiyatların* belirlenmesi konusunda tatmin edici bir teori sağlıyormuş gibi görünüyordu. Dolayısıyla, eğer fiyatlar emek değerleri ve ücretler işçilerin üretilmelerinin geçim maliyeti tarafından belirleniyorsa, bu durumda acaba kârlar da bu çerçevede içinde, tutarlı bir biçimde açıklanamaz mıydı?

Marx'ın Hegelci felsefenin eğitiminden geçmiş olması, onu bu soruyu, politik ekonomiye yönelik Britanyalı yaklaşım tarzına tümüyle yabancı olan bir derinlik ve bütünsellikle ele alacak şekilde donatmıştı. Marx, *içkin eleştiri yöntemi*ni kullandı. Bu, klasik politik ekonomide tam anlamıyla uzmanlaşmak, onun mantığını kabul etmek ama daha sonra içeriden yapılan bir eleştiri olarak, onun iç çelişkilerine işaret eden ve bunları çözüme kavuşturan daha iyi bir politik ekonomi önermek anlamına geliyordu.

Klasik politik ekonominin fiyat için bir emek teorisi vardı ama ne ücretler ne de kârlar için bir emek teorisine sahipti. Madem bir malın içerdiği emek onun fiyatını açıklıyordu (o tarihte bütün iktisatçılar bu konuda hemfıkirmiş gibi görünüyorlardı), bu durumda ücretler için de bir emek teorisi sözkonusu olamaz mıydı? Kârlar neden bir bakiye olarak düşünölmeli ve tek bir değer teorisi içinde bütünleştirilmemeliydi?

Kira bir kenara bırakıldığında, bir ürünün fiyatı ücretler, maddi girdilerin maliyeti ve kârdan oluşur. Marx işe klasik politik ekonomi tarafından kabul edilen, bir malın fiyatının o malın değeri –yani içerdiği emek– tarafından belirlendiğine dair basit varsayımla başladı. Ardından eğer fiyat ürünün

içerdiği toplam emeğe eşitse o zaman bunu emek girdisinin, maddi girdinin ve kârın içerdiği emek olarak ayrıştırılabileceği sonucuna vardı. Bu durumda emek girdisinin içerdiği emek ne olabilirdi —bu yalnızca bir totoloji değil miydi? Kuşkusuz emek girdisinin içerdiği emek, çalışılan saatlerin sayısından oluşuyordu. Ücretler sadece çalışılan saatlerin fiyatıydı. Daha önceki bir aşamanın ürünleri olan maddi girdilerin yaptıkları katkı, içerdikleri emeğe karşılık geliyordu. Ama bu durumda, kârların içerdiği emek neydi?

Marx bu bilmeceyi güzel bir kavramsal aracı devreye sokarak çözüme kavuşturdu. Emek zaman elbette ki değeri niceliksel olarak ölçmenin bir yoluydu. Ama işçinin çalışma saatlerinde yaptıkları bu ölçü çubuğuyla karıştırılmamalıydı. İşçinin zamanı da alınıp satılan bir metaydı. Nitekim kapitalizm dünya tarihinde, emek zamanının ilk kez her an her yerde alınıp satılabildiği yeni bir aşama, yeni bir üretim tarzıydı. Bu nedenle emek zamanının fiyatı ve maddi girdinin fiyatı, aynı değer teorisi tarafından açıklanmalıydı.

Marx, daha sonra bu büyük teorik atılımı gerçekleştirmek için, siyasal iktisatta iyi bilinen bir aracı kullandı. Her meta'nın iki tür değeri vardı: *Kullanımdan doğan değer* (kullanım değeri) ve *mübadele içindeki değeri* (değişim değeri). Fiyat, değişim değerinin parasal bir ifadesiydi; dolayısıyla emek değer teorisi, değişim değerinin bir teorisiydi. Şeyler değişim değerleri üzerinden satılır, ama alıcı tarafından *kullanımdan doğan değerleri* için satın alınırlardı. Şimdi, kullanım değerinin ölçülemez olduğu düşünülmüş olsa da, bu değer, herhangi bir meta için her halükârda onun değişim değerine asla eşit olamayacaktı. Bir alıcı, değişim değerinden daha fazla kullanım değeri elde edecektir, çünkü aksi halde bu metaı satın alması söz konusu olmazdı. En kötü ihtimalle, kullanım değeri değişim değerine eşit olacaktır. Satıcı için bu eşitsizlik tam tersi yöndedir: değişim değeri ya kullanım değerini aşacak ya da en fazla ona eşit

olacaktır. Bunun nedeni mübadele değeri hem alıcı hem de satıcı için aynıyken, kullanım değerlerinin birbirinden farklı olabilmesidir –ve bunlar birbirlerinden farklıdır.

Dolayısıyla metalar kullanım değerleri için satın alınırdı ama onlar için değişim değerleri üzerinden ödeme yapılırdı ve bu iki değer birbirlerine eşit olmayabilirdi. Bir meta olarak emek gücünün kendi değişim değeri (ücretler) vardı ama aynı zamanda kendi kullanım değeri de vardı. Kapitalist tarafından üretim girdisi olarak satın alınan emek gücünün kullanım değeri, işçinin fabrikada harcadığı zamanın uzunluğuna eşitti. Böylelikle, kullanım değeri genel olarak ölçülebilir değilken, girdi olarak kullanılan emek gücü söz konusu olduğunda, kullanım değeri harcanan zaman aracılığıyla tam olarak ölçülebiliyordu. (Marx, emek yoğunluğu gibi konunun diğer yönlerini de, ayrıca, fabrika sürecinin yönetimine yönelik öncü bir tahlil içinde ele aldı. Bu amaç için basit bir niceliksel ölçüt asgari düzeyde yeterliydi.)

Bu durumda eğer kullanım değeri çalışılan saatlerin sayısı idiyse, değişim değeri neydi? Burada Marx, XX. yüzyılda girdi-çıktı analizi adıyla bilinecek olan şeyi öngörerek bir başka teorik atılım gerçekleştirdi. Değişim değerini açıklamış olan ücret, gıda, giyecek maddeleri, konut, ısınma, ulaşım ve benzeri kalemleri içeren bir mal sepetine harcanıyordu. Şimdi, ücretin emek zaman olarak ölçüsüne ulaşabilmek için, ücretin satın almak için harcandığı bu malların içerdiği emek miktarları toplanabilirdi. Böylece, işçi tarafından çalışılan saatlerin sayısı, ücretle satın alınan malları üretmek için gerekli olan saatlerin sayısıyla karşılaştırılabilirdi. Burada ücretlerin geçimlik düzeyde olduğunun ya da işçilerin, tüketiciler olarak seçme şanslarının bulunmadığının varsayılmadığına dikkat edin.

Dolayısıyla Marx, fiyatların, ücretlerin ve kârların kaynağını açıklayan tek bir teorinin geliştirilmesine ilişkin temel sorununu çözmüş oluyordu. Emek gücünün değişim değeri ile

kullanım değerinin birbirinden ayrılması ve bunların orantılı olarak niceliksel ölçümü, Marx'ın gerçekleştirdiği teorik atılımda merkezi bir öneme sahipti.³

Kapitalist işçiden emek gücünü satın aldığı zaman, ücretler emek gücünün –işçinin çalışma becerisinin- yeniden üretilmesinin maliyetini temsil eden mübadele değeri olarak ödenirdi. Bu, emek gücünü satan (işçi) ile alıcı (kapitalist) arasında gerçekleştirilen, gönüllü bir değişimdi. Ama satın alınan diğer birçok metada olduğu gibi, alıcı için emek gücünün *kullanım değeri*, emek gücüne ödenen *değişim değeri*ni aşıyordu. Dolayısıyla ücretin içerdiği (meta sepetinin temsil ettiği) emek, tipik olarak –ve aslında zorunlu olarak- satın alınan emek gücünün kullanım değerinin içerdiği emekten daha azdı.

Buraya kadar Marx yalnızca klasik emek değer teorisini kullandı. Onun getirdiği yenilik emek gücünü (işçiyi değil) bir meta olarak ele alması ve onun değişim ve kullanım değerleri için niceliksel değerler türetmiş olmasıydı. Bu, ona kârın kaynağına ilişkin kendi açıklamasını geliştirme olanağını verdi. O gün bu gündür Marx'ın iktisadını tartışmalı hale getiren şey, kârın bu biçimde, emek değer teorisinin terimleriyle açıklanmasıydı.

Bu anlaşmazlığın bir nedeni, Marx'ın bu aşamada kullanmış olduğu dildi. O, ücretin içerdiği emeğe, *zorunlu* emek diyordu. Kullanım değeri (çalışılan toplam saat) ile zorunlu emek arasındaki farka *artık* emek ya da *artık değer* adını veriyordu. Dolayısıyla;

$$\begin{aligned} \text{Artık-değer (emek)} &= \text{kullanım değeri} - \text{değişim değeri} \\ &= \text{toplam çalışılmış saat} - \text{zorunlu emek} \end{aligned}$$

Tipik bir kırk saatlik çalışma haftasını alalım. Diyelim ki, haftalık ücret £200 olsun. Burada, £200 ile satın alınan tipik mal sepetini –gıda, giyim eşyası, kira, eğlence- bilmek gerekecektir. Bir girdi-çıktı tablosunu kullanarak, bu mal sepetini

üretmek için gerekli olan emek zamanı hesaplamak mümkündür. Buradan hareketle gıda maddeleri çiftlikte, çiftçinin emek zamanı artı tohum, traktörler, biçerdöverler, gübre, tarım ilaçları ve benzerleri ile üretilir. Bunlar da, daha öncesinde emek artı makineler artı diğer girdiler tarafından üretilmiştir. Bu girdilerin her biri de öncesinde emek artı makineler ve benzeri girdiler kullanılarak üretilmiştir. Bütün bunlar, mevcut verilerle, bir girdi-çıktı tahlili kullanılarak ölçülebilir. Marx'ın teorisi, bu hesaplama yapıldığında, ücretin içerdiği emeğin kırk saatten daha az –diyelim ki, tipik olarak, yirmi saate karşılık, yirmi saat artık değer olarak- çıkacağını öngörür.

Marx bu basit hesaplamadan hareket ederek, iki ilave ölçüt türetir. Bunlardan biri artık değer oranı ya da sömür oranıdır. Ahlaki anlam yüklü 'sömürü' sözcüğünün, bu şekilde, Marx'a göre 'bilimsel' bir bağlamda kullanılmış olması da, yaşanan çekişmenin bir başka nedeniydi.

Artık değer oranı = artık değer bölü zorunlu emek

Kuşkusuz, şu ana kadar, diğer girdilerin katkısının ne olduğu ele alınmadı. Sonuç olarak emeğin üretkenliği makinelere bağlıdır. Bu katkı nerede bulunmaktadır? Bu katkı, toplam değer bir tahlili yapılarak hesaplanmaktadır. Toplam maliyetleri, ücret maliyetleri ve bütün emek dışı girdilerin maliyeti olarak düşünün. Makinelerin, hammadde, enerjinin ve benzerlerinin katkıları bir girdi-çıktı tablosu kullanılarak, emek zamanının eşdeğeri olarak hesaplanabilir. Böylelikle bir makinenin nihai üretime katkısı onun değerinin bir oranı (yüzdesi) olarak ifade edilecek olan aşınmaya (genel ifadesiyle amortisman) eşit olacaktır. Dolayısıyla eğer bir makine bir milyon emek saat girdiyi cisimleştiriyorsa ve aşınma oranı herhangi bir yıl için yüzde 2 ise, bu durumda bu makinenin nihai üretime katkısı yirmi bin saat olacaktır.

Marx, bütün bu farklı emek dışı girdileri tek bir kategoride topladı ve onları değişmez sermaye olarak adlandırdı. Kapitalistler aynı zamanda ücretleri ödemek için de para (sermaye) ayırdıklarından, emek girdisinin değişim değerine değişken sermaye adını verdi. Dolayısıyla üretimin toplam değeri şuydu:

$$\begin{aligned}\text{Üretimin toplam değeri} &= \text{emeğin kullanım değeri} + \text{sabit sermayenin kullanım değeri} \\ &= \text{artık emek (artık değer)} + \text{zorunlu emek (değişken sermaye)} + \text{değişmez sermaye}\end{aligned}$$

Marx'ın emek dışı girdilerin kullanım değerlerinin değişim değerlerine eşit olduğunu varsaydığına dikkat edin. Bunun nedeni emek dışı girdilerin mübadelesinde hem alıcıların hem de satıcıların kapitalistlerden oluşuyor olmasıdır; dolayısıyla var olan artık değer satıcı tarafından alıcıya satılmadan önce çekilip alınacaktır. Kimi uyumsuzluklar söz konusu olsa bile, bunlar ekonominin bütünü içinde dengelenir. Emek gücü söz konusu olduğunda, kullanım değeri değişim değerini aşar. Bunun nedeni sermaye/emek mübadelesinin kapitalistler ve işçiler arasında, bir sınıf ayrımı üzerinde gerçekleşiyor olmasıdır. Dolayısıyla bütün girdiler üretimin değerine katkıda bulunurken, artık değere yalnızca emek gücü katkıda bulunur.

Bunu daha ayrıntılı bir biçimde elde almadan önce, Marx'ın kâr oranı tahlilini göstermeme izin verin. Marx için kâr oranı, artık değerın harcanmış olan toplam sermayeye oranıdır. Dolayısıyla,

$$\begin{aligned}\text{Kâr oranı} &= \frac{\text{artık değer}}{\text{toplam sermaye}} \\ &= \frac{\text{artık değer}}{[\text{değişken sermaye} + \text{değişmez sermaye}]}\end{aligned}$$

Bu, emek dışı girdilerin önemini açıklığa kavuşturduğundan, şimdi sömürü oranı ile kâr oranını birbirine bağlayabiliriz. Bir miktar düzenleme yapıldığında şu sonuç elde edilir:

$$\begin{aligned} \text{Kâr oranı} &= \frac{\text{artık değer}}{\text{değişmez sermaye}} \times \frac{\text{değişmez sermaye}}{\text{toplam sermaye}} \\ &= \text{sömürü oranı} \times [\text{ücretlerin toplam sermaye maliyeti içindeki payı}] \end{aligned}$$

Buradan hareketle kâr oranı, sömürü oranının ve toplam sermaye içinde değişken sermayenin payının bir ürünüdür. Marx değişmez sermayenin (emek dışı girdilerin) toplam sermayeye oranını, sermayenin organik bileşimi olarak adlandırdı. Buradan hareketle değişir sermayenin toplam sermayeye oranı, bir eksi organik bileşimdi. Bu nedenle, o ünlü formül şöyledir:

$$\text{Kâr oranı} = \text{sömürü oranı} \times [1 - \text{sermayenin organik bileşimi}]$$

Marx'a gelince, o emek değer teorisini kullanarak ve onun ilkelerinin hiçbirini ihlal etmeksizin, kârın kökenine yönelik bir açıklama sunmuştu. Kapitalist, emek gücünün kullanım değeri ile değişim değeri arasına bir kama sokarak artık değere el koyuyordu. Onun emeğe ve makinelere yaptığı yatırım kâr oranını belirliyordu ama kilit rolü oynayan unsur emek gücünün katkısıydı.

Bugün için Marx'ın hesaplamalarını açıklamak kolay bir iş olsa da, onun için bu sonuca ulaşmak çok zor olmuştu. Aslında o bu hesaplamaların izini 1850'li yıllar boyunca, savaş alanından kütüphaneye çekilerek sürmüştü. Çözüm 1860'lı yılların başlarında, Silezyalı dokumacılarla ilgili yazısını yazmasının üzerinden neredeyse yirmi yıl geçtikten sonra ulaştı. Marx, en nihayetinde, kapitalizmin sırrının izini sürerek onun emeği sömürüşünün karmaşık yolunu bulmuş ama bunu sermayeyi ahlaki olarak suçlayarak değil, klasik politik ekono-

miyi ve emek değeri teorisini kullanarak yapmıştı. Emek gücü kavramını icat etti ve onun kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki farkın ölçülebilir olduğunu gösterdi. Ardından bu artık değeri kâra bağladı. Bu 'bilimsel' bir sömürü teorisiydi.

Elbette Marx 1867 yılında Kapital'in birinci cildini yayımlar yayımlamaz, kıta Avrupa'sındaki iktisatçılar arasında büyük bir tartışma başladı ve bu tartışma hiç sona ermedi. Bugün bile Marx'ın kâr teorisi, tartışmalı bir konu olmaya devam etmektedir.

Bu anlaşmazlık farklı düzeylerde izlenebilir, ama asıl olarak, yalnızca emek gücünün –canlı emeğin- artık değeri yarattığı; dolayısıyla kârların yalnızca canlı emekten geldiği önermesi etrafında yoğunlaşmaktadır. Emek dışı girdiler bir değere sahiptir ama artık değeri üretmezler. Ama eğer bu doğruysa, o zaman kim neden makine kullansın ki? Rakibine kıyasla daha fazla makine kullanan herkes, kendi organik bileşimi daha yüksek olacağından ve daha düşük bir değişken sermaye tabanına sahip olduğuna göre, aynı zamanda daha düşük bir sömürü oranına da sahip olabileceğinden, kaybeden taraf olacaktır.

Bu güçlü karşı çıkış oldukça erken bir zamanda – 1867'den bile önce - ortaya çıktı. Marx, Kapital'in her üç cildinin de öntaslaklarını, 1860'ların başlarında hazırlamış durumdaydı. Daha sonra, ilk cildin taslağını yayıma hazırlamak için cılamaya girişti. Engels, Kapital, Cilt 1'in ilgili bölümlerinin düzeltme provalarını okurken bu itirazı derhal gündeme getirdi. Marx buna, böyle bir eleştirinin geleceğini tahmin ettiğini ama birinci ciltte tahlilini basit tuttuğunu ve fiyatlarla değerleri birbirine eşit kabul ettiğini söyleyerek cevap verdi. Ne var ki bu bir tuzaktı, çünkü muarızlarının onun yanıldığını söylemeleri durumunda, son ciltte neden kendisinin doğru ve diğerlerinin yanlış olduklarını gösterecekti.¹

Marx diğer iki cildi hiçbir zaman yayıma hazırlamadı. As-

linda, 1867'den sonra, hayatının geri kalan on altı yılı boyunca, onların üzerinde çok az çalıştı. Kapital, Cilt 1'in farklı dillere çevrilmesini gözetip denetlemekle ve metin üzerinde küçük değişiklikler yapmakla meşgul oldu. Aynı zamanda Rusya'daki toprak mülkiyetini incelemeye ve bu konuda yoğun bir biçimde notlar çıkarmaya yöneldi. 1871 Paris Komünü'nü kıskırtmış olduğuna (hatalı bir biçimde) inanılan Marx, oldukça tanınmış biri haline geliyordu. Dünyanın dört bir yanından insanlar yazıştı, ağırlarından ve çektiği acılardan (hemoroiti vardı) yüksek sesle yakındı ama Kapital'in diğer iki cildini gözden geçirmedi ya da güncelleştirmedi.

Engels, *Kapital*'in ikinci cildini 1885 yılında, Marx'ın ölümünden iki yıl sonra yayımladı. Yazdığı önsözde Marx'ın eleştirmenlerine, Marx'ın hesaplamaları tarafından ortaya atılmış olan muammanın çözümünü hazırlanmalarını söyleyerek meydan okudu. Eğer artık değeri yalnızca canlı emek üretiyorsa ve kârlar yalnızca artık değerden geliyorsa, bu durumda değişken sermayenin değişmez sermayeye oranları arasında gözlemlediğimiz farklılıklar dikkate alındığında, farklı sermayelerin kâr oranları nasıl birbirine eşit olabilirdi? Diğer bir deyişle (emek dışı) sermaye kârlılıkla ilişkili miydi yoksa değil miydi?

Marx'ın çözümü 1894 yılında, *Kapital*'in üçüncü ve son cildinde yayınlandığı zaman, hiç kimseyi tatmin etmedi –aslında var olan anlaşmazlığı daha da körükledi. Bu anlaşmazlık (sözüm ona) Dönüşüm Sorunu olarak bilinir oldu. Kimi diğer ünlü bilmeceler gibi –Fermat'ın Son Teoremi [Fransız matematikçi Pierre de Fermat'nın 17. yüzyılda öne sürdüğü fakat kanıtı ancak 1994 yılında İngiliz matematikçi Andrew Wiles tarafından verilen teorem] ya da Daireyi Kare Haline Getirmek [Antik çağın ünlü problemlerinden. Olanaksızlığı 1882 yılında kanıtlandı.]– Dönüşüm Sorunu da 1894'ten bu yana, geçen yüz küsur yıl boyunca birkaç kez 'çözüldü'. Bu

sorunu ve çözümünü sergilemeden önce, bu sorunun neden adeta efsanevi bir hal almış olduğu üzerinde kısaca durmama izin verin.

Marx, kârlılığın ipucunu bulmanın kapitalizmin eleştirel bir kavranışını getireceğini ve bunun da sonrasında onun ortadan kaldırılmasına yardımcı olacağını düşünüyordu. Hem Marx hem de ailesi ve arkadaşları tarafından, ailesinin ciddi sıkıntılar yaşadığı yirmi yıla yakın bir süreyi almış olan bu çalışmanın basılmasına olağanüstü umutlar bağlamışlardı. Sanki Marx gençliğinde kaleme almış olduğu, o ünlü Feuerbach üzerine On Birinci Tezde söylediklerine ciddi olarak inanıyormuş gibiydi: 'Filozoflar bugüne kadar dünyayı çeşitli biçimlerde yorumladılar, oysa asıl olan onu değiştirmektir.' Kapitalizmin altın anahtarını bulan Marx, tıpkı Hegel'in dünyayı yorumlamış olduğu gibi, kapitalizmi derinlemesine yorumlama (anlayarak) felsefi görevini yerine getirmişti. Şimdi kapitalizmin işçilerin sömürülmesine uzanan köklerinin izi sürülmüş olduğundan, bu dünyayı değiştirme, kapitalizmi ortadan kaldırma görevi daha kolay bir hale gelmiş oluyordu. Ama eğer Marx'ın bulmuş olduğu cevap kusurlu idiyse, bu durumda onu temel alarak kapitalizmi değiştirmeyi amaçlayan bütün programlar da kusurlu olacaktı. Belirli bir felsefi eğilimden gelen Marksistler için, Dönüşüm Sorununa doğru bir çözüm bulunması, bizzat kapitalizmin ortadan kaldırılması kadar önemli hale geldi. Bu abartılı bulunabilir ama Marksizmi cazip kılan özelliklerinden biri her zaman onun bilimsel temeli olmuştu. Marx'ın, kapitalizmin emeğin sermaye tarafından sömürülmesine dayandığını 'kanıtladığı' söylenmişti. Bu 'kanıt' Marksistleri kendi davalarının doğruluğuna daha da güçlü bir biçimde inanmalarını sağlamıştı.

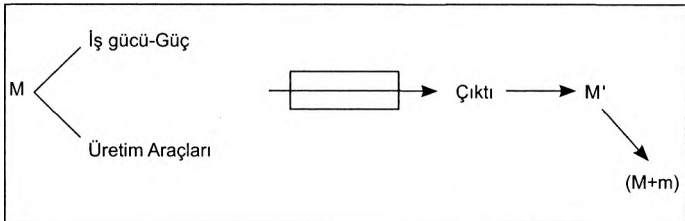
Marksizmin düşmanları da bu sorunu daha az ciddiye almadılar. Marx'ı çürütmek ya da onun kârların kaynağının sömürde olduğuna dair tezlerini yerle bir etmek bütün

Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da ama özellikle de Almanya ve Avusturya'da, neredeyse bir entelektüel Haçlı Seferi haline geldi. Viyana Üniversitesi'nde iktisat profesörü olan Eugen von Böhm-Bawerk, 'Karl Marx and the Close of His System' başlığını taşıyan ünlü bir makale yazdı. Böhm-Bawerk *Kapital*'in her üç cildi de yayınlanıncaya kadar bekledi. Şimdi, Böhm-Bawerk, Marx'ın önerdiği çözümün, 3. Ciltte verildiği haliyle tutarsız olduğunu belirtiyordu. Anti-Marksistler, o tarihten bu yana bu konuya halledilmiş gözüyle bakarlar: Marx'ın sistemi tutarsızdır.

O halde, Marx'ın konumu neydi? Marx - biri çıplak gözle görülmeyen, değer olarak ifade edilen ve diğeri çıplak gözle görülebilen, fiyat terimleriyle (ya da parasal terimlerle) ifade edilen - iki ayrı 'hesap' öne sürdü. (Bu tür bir yöntemle başvurmak iktisatta olağandışı bir durum değildir. Bir tüketicinin tüketimden sağladığı fayda gözlenemez ve esasen ölçülebilir değildir. Ama bu başlangıç noktasından hareket edilerek, mallar ve hizmetler için, ölçülebilir nitelikte talep eğrileri türetilir.)

A1

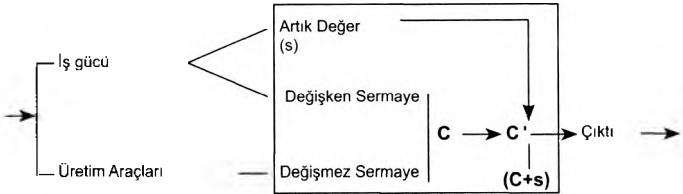
İşe M tutarında bir parayı artırmak (yatırmak) isteyen bir kapitalistle başlayın. O, bu parayla emek gücü ve üretim araçları satın alır, (Bütün makinelere ve binalara sahip olmak yerine, onları kiraladığını düşünün.) Bu girdilerle, çıktı üretilir. Bu çıktı genellikle

M' 'den daha büyük olan M' tutarındaki bir para karşılığında satılır. Dolayısıyla M' , M artı kâra (m) eşittir. Bu kâr nereden gelmektedir?

Marx'ın bu soruya cevabı, sizin gördüğünüz $M - M'$ çevrimi olmakla birlikte, bu gözle görülebilir sürecin altında gizlenmiş olan bir değer yaratma süreci yatmaktadır. Bunu görmek için yukarıdaki şekilde yer alan boş kutunun içine dikkatle bakmanız gerekir.

A2

Bu şekil, fiziksel girdi ile fiziksel çıktı süreçleri arasındaki boş kutunun içinde ortaya çıkmaktadır. Böylelikle emek gücünün, daha önce açıklanmış olduğu gibi, artık değer ve değişken sermaye olarak ikiye bölündüğünü görmüş oluyoruz. Marx değişken sermaye ve değişmez sermayenin toplamına C ; C artı artık değerden oluşan, değer olarak çıktıya C' adını verdi. Daha sonra çıktı, fiziksel biçim içinde, fiziksel girdi-çıkıtı sürecinin sonunda ortaya çıkar. Görünmez olan artık değer (s) görünür olan parasal kârların (m) kaynağıdır.

Böylece Marx'ın kâr teorisi, görünmez değer sürecini görünür parasal ve fiziksel girdi-çıkıtı sürecine bağlamış oldu.

Fiyat alanında, kâr oranları eşitti ve tıpkı modern muhasebede olduğu gibi, kârların sermayenin parasal değerine oranı ile ölçülüyordu. Değer alanında, kârların değer oranlarının eşit olması için, böyle bir eşitsizlik gözle görülür olmadığı-

dan ve sermayeyi bir sektörden diğerine geçmeye yöneltmeyeceğinden, hiçbir zorunluluk yoktu.

Dolayısıyla fiyatların değerle re mükemmel olarak eşleştiğini varsayan I. Cildin hesaplama yönteminin yerine daha ayrıntılı bir hesaplamanın konulması gerekiyordu. Değerler iktisatçı tarafından yapılan zihinsel bir hesaplamayken, fiyatlar ve parasal tutarlar açıkça gözle görülebilen büyüklüklerdi. Böylece görünmez olandan görünür olana uzanan bir köprü'nün inşa edilmesi zorunluydu. Marx bu uğurumun iki yakası arasında bir köprü kurmak için iki alternatif yol önerdi. Bir yol, bir ekonomide kârların toplam tutarının ($\sum m$)³, üretilmiş olan değerlerin toplamına ($\sum s$) eşit olduğunu varsaymaktır. Böylece tekil bir şirketin kârı elde etmiş olduğu artık değerle aynı olmasa bile, ekonominin genelinde bütün kârlar artık değerden gelmektedir. Dolayısıyla kârlarla artık-değer arasında bir köprü bulunmaktadır. Diğer yol, üretilmiş olan bütün değerlerin toplam tutarının ($\sum C'$), bütün üretimin parasal tutarıyla ($\sum M'$) aynı olduğunu öne sürmektir. Her iki şekilde de, bu iki köprü'nün bütün yaptıkları, emek zamanla ölçülen değerleri parasal tutarlara çevirmenin bir yolunu oluşturmaktır. Bu köprüler, ister canlı emekte isterse de bir makinede cisimleşmiş olsun emek zamanın parasal karşılığını sabitlemektedirler.

Her iki durumda da, Marx'ın çözümü kârın parasal değerlerinin, bazı metaların fiyatlarının değer in üzerinde, bazılarının da değer in altında kalmasıyla eşitlendiğini söylüyordu. Sermayesinin organik bileşimi (değişmez sermayenin toplam sermayeye oranı) yüksek olan metaların fiyat/değer oranı birden büyük olacaktır. Sermayesinin organik bileşimi düşük olan metalar için fiyat/değer oranı birden küçüktür.

Marx'ın çözümünü göstermenin diğer bir yolu ise, canlı emek artık-değeri üretirken, emeğe kıyasla ortalamadan daha fazla makine kullanan şirketler (sermayeler) için, fiyat/değer

oranı birden büyük olduğundan bir telafinin söz konusu olduğunu söylemektir. Emek yoğun mallar fiyatlama sürecindeki bu dengesizlik aracılığıyla artık-değeri makine yoğun mallara devrederler.

Eğer yukarıdaki açıklama karmaşık geliyorsa, tüm söyleyebileceğim, bunun Marx'ın 3. Cildin 9. Bölümünde yer alan kendi açıklamasından çok daha kolay olduğudur. Çözümü dağınık ve eksikti. Farklı organik bileşimlere sahip beş şirket (sermayeyi) örnek olarak aldı. Ama ardından, kendi çözümünü ortaya koyarken, çıktıları fiyat/değer oranlarıyla çarptı ama aynı zamanda çıktılarının da birer mal olduğunu ve benzer bir biçimde 'dönüştürülmeleri' gerektiğini unuttu.

Her halükârda, ayrıntılarda hata yapmış olsa da (Engels'e yayımlaması için gözden geçirilmemiş ve cilalanmamış bir taslak bırakmıştı), çözümü zamanın sınavından geçti. Fiyatlar değerlerden sapmaktadır, ancak çok fazla değil ve bu sapmalar ortaya sistematik bir biçimde çıkmaktadır. Bizler şimdi bunu, Marx'ın kendi düşüncelerinin öncülük ettiği girdi-çıktı tahlili gibi kimi gelişmeler sayesinde, onun yaptığından çok daha ayrıntılı bir biçimde gösterebiliriz. Erken bir çözüm 1907 yılında Alman istatistikçi Ladislaus von Bortkiewicz'ten geldi.⁶ O zamandan bu yana önerilen çözümler, Marx'ın sorunu formüle etme ve çözüme yöntemine yöneltilecek yeni itirazlarla birlikte artış gösterdi.

Mantıksal olarak kârın yalnızca artık değerden geldiğini göstermenin önünde aşılması güç sorunlar vardır. Tüm iktisat teorileri basitleştirmeye, gerçeğe ters düşen varsayımlara başvurur. Bunu göz önünde bulundursak bile, Marx'ın sorunu, herhangi bir metanın fiyatı için çözüm, diğer bütün metalar için çözümden bağımsız olarak hesaplanamayacağından karmaşıktır. Makinenin ömrü ve yeni buluşlar tarafından faydasız ve dolayısıyla -yapımına harcanan emek zamana karşın- değersiz hale gelme olasılığı gibi etmenler, makine girdilerinin

emek içeriğine indirgenmesini içinden çıkılmaz bir kabusu çevirir. (Benzer sorunlar neoklasik iktisatta da dayanıklı sermayeye ilişkin her türlü düşüncüyü içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Bu, 1960 ve 1970'lerde, yaklaşık on beş yıl süreyle, Atlantik'in her iki yakasından kimi ünlü iktisatçıların içinde yer aldıkları ünlü bir 'sermaye tartışması'na yol açmıştır.⁷

Şaşırtıcı olan şey, bu mantıksal sorunlara rağmen, teorisinin *ampirik* olarak çok dayanıklı çıkmış olmasıdır. Eğer girdi-çıktı tablolarını kullanarak emek değerlerini hesaplarsanız ve bunları ürünlerin temsili bir listesinin fiyatlarıyla karşılaştırırsanız, fiyatların değerlere orantılı olmadıklarını, ancak fiyatlar ve değerler arasındaki sapmanın çok küçük olduğunu ve bunun tam olarak Marx'ın öngördüğü yönde hareket ettiğini görürsünüz. Bu sağlam ampirik sonuç ilk olarak New York'taki New School for Social Research'ten Profesör Anwar Shaikh tarafından ortaya konulmuştur. Shaikh, İtalya (1959 ve 1967) ve ABD (1947 ve 1963) için girdi-çıktı tablolarını aldı ve değerlerle fiyatlar arasındaki korelasyonları zaman içinde bir noktada ve iki dönem arasında inceledi. 25 ve 83 sektörde korelasyonun oldukça yüksek ve istikrarlı olduğu bulundu. Bu sonuçlar Yugoslavya verileri için 1987 yılında Petrovic tarafından doğrulandı.⁸ Dolayısıyla fiyat-değer bağlantısı zaman içinde yakın ve kararlıydı. Değerler düştüğü zaman fiyatlar da düşüyordu ve bunu eşit orantılı olarak (yani birim esneklikle) yapıyordu. Dolayısıyla, koparılan bütün yaygaraya rağmen, ampirik sonuçlar Marx'ı desteklemektedir.

Bir insan fiyatların değerlerle orantılı olduğunu kabul etse bile, kârların tamamının emeğin sömürülmesinden geldiğini reddedebilir. Bir kere, Marx'ın hesaplamaları birçok sektörde üretkenliği dramatik bir biçimde artıran yeniliklerin taşıdığı önemi ihmal eder. Marx kapitalizmin teknolojik dinamizminin çok açık bir biçimde farkındaydı ve kapitalistleri maliyetlerini azaltmaya ve eski ürünleri üretmenin yeni yollarını

ve hatta bütününü yeni ürünler üretmeye yönelten rekabetin sürekli baskısını vurguladı. Marx bu iddiaları, kâr oranındaki hareketleri açıklamak için kullandı, yine de ona göre zaman içinde herhangi bir noktada kâr oranının düzeyi sermayenin üretken katkısından hâlâ büyük ölçüde bağımsızdı.

Bu kitap Marx'ın, son bir gayretle yapılmış bir savunması olmadığından, onun kârlılığın dinamiklerine yönelik niteliksel tahlilini, fiyat/değer ve kârlılığa yönelik niceliksel tahliliyle bağlantılandıramamış olmasının gerekçelerini ayrıntılı bir biçimde ele almayacağım. Gene de Marx'ın tahlilinde çağdaş kapitalizm olarak küreselleşmeyi anlamak için çıkarılabilecek temel bir kavrayış bulunmaktadır.

Başaşağı Duran Marx

Gelin Marx'ın artık değerle ilgili kavrayışını tersine çevirelim. Gelin onu, onun Hegel'e yapmış olduğu gibi başaşağı tatalım. Gerçek şu ki, hiçbir kapitalist kendisini istihdam maliyetinden daha fazla değer üretmeyen bir işçiyi çalıştırmayacaktır. Dolayısıyla, ücretlerin aradaki bu farkın azalmasına neden olacak ölçüde artması durumunda, bir kapitalist zarar etmektense fabrikasını başka bir yere taşımayı tercih edebilir.

Bu terse çevirme işleminin sonuçları çok kapsamlıdır. Marx, bütün süreci kapitalistlerle işçiler arasında yaşanan bir çatışma olarak gördü. Bir hızlı büyüme döneminde istihdamın artacağını, işsizliğin azalacağını fark etti. Bu durum ücretler üzerinde baskı oluşturabilir ve böylece işçilerin payını artırıp, kâr oranlarının payını aşağıya çekebilirdi. Bu aşamada, Marx, kapitalistlerin emek tasarruf eden teknolojileri kullanacaklarına, gerek istihdam ve ücretlerdeki artışı gerekse de kârlardaki azalmayı tersine çevireceklerine işaret etti. Bu on ile yirmi yıl arasında değişen sürelerle bir devrevi dalgaların ortaya çıkmasına yol açacaktı. Marx kârları eski haline getirme çabasının

sadece devrevi dalgaların ortaya çıkmasına yol açmayacağını, uzun vadede kâr oranının da düşme eğilimi göstereceğini düşünüyordu. Kâr oranlarının düşüşü tüm klasik iktisatta sürekli olarak ele alınmış olan bir konudur. Ama Marx'ın dünyasında kârlılığın düşme eğilimi, bizzat kapitalizmin ayakta kalma olasılığıyla içi içe geçmiş durumdadır.

Devrevi dalgaların ve kârlılıktaki uzun vadeli eğilime aşığıda döneceğim, ancak, eğer terse çevirme işlemimizi uygularsak, yukarıda yer alan tahlilin bir sonucu açıktır. Eğer istihdam edilebilirlik yüksek kârlılığa bağlıysa, bu durumda işçiler kârları yüksek tutmak için işverenlerle *işbirliği* yapmak isteyeceklerdir. Bu sermaye ile emek arasındaki uzlaşmaz çelişki öğretisine doğrudan ters düşmektedir. Eğer işçiler 'kâr yoksa istihdam da yok' kuralını biliyorlarsa, bu durumda toplam üretim içinde ücretlerin daha büyük bir paya sahip olması için değil, kendi istihdam şanslarını maksimize eden pay için mücadele edeceklerdir. Yüksek kârlılığın alternatifinin kapitalizmin sonu değil, sermayenin diğer ülkelere göç ederek oralarda istihdam yaratması ve işçilerin işsiz kalması olduğu koşullarda, durum böyle olabilir.⁹

İktisatçılar ve politika yapıcılar Marx'ın kâr teorisini kötü-lüyor olsalar da, artık değerın temel fikri günümüz tartışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır. Dolayısıyla, eğer artık değer oranına e dersek, $(1 + e)$ emek tarafından üretilen toplam değerın onun elde ettiğı ücret tutarına oranıdır. Şimdi, bizlerin bir şirket ya da bir sektör veya bir ekonominin rekabet gücü dediğimiz şey genellikle üretimin birim emek maliyeti ile ölçülmektedir. Birim maliyet ne kadar düşüğe, ürünün/ sektörün/ekonominin rekabet gücü o kadar fazla olur. Bu şu şekilde de ifade edilebilir: daha yüksek sömürü oranı, daha düşük birim maliyet ve daha rekabetçi bir ekonomi. Bunun nedeni $(1 + e)$ 'in tersinin üretimin birim emek maliyetiyle ya da rekabetçilik düzeyiyle özdeş olmasıdır.

Üretimin birim emek maliyeti = $1 / (1 + e)$

Dolayısıyla, altında yatan iktisat teorisine hangi etiketi yapıştırırsanız yapıştırın, mesaj aynıdır. Kârlılık işçi başına üretim içinde ücret oranını düşürme ya da sömürü oranını yükseltme meselesidir. Ekonominin rekabetçi olabilmesi için, kârlılığını artırma -yani sömürü oranını- artırması gerekir.

Dolayısıyla, kârlılığın uzun vadeli eğiliminin izlediği çizgi kapitalizmin geleceğine yönelik olarak yapılacak herhangi bir tahmin açısından yaşamsal önem taşımaktadır. Eğer ekonomi kârlı kalırsa, o zaman kapitalizm sağlıklı bir geleceğe sahip olur. Eğer kârlılık düşüyorsa, bu durumda kârlılığı yeniden sağlamak için ekonomi de -ve hatta bazen, siyasette ve toplumda- köklü değişiklikler gerekli hale gelebilir. Hatta yapılacak hiçbir değişiklik aslında kârlılığı yeniden sağlamak için yeterli olmayabilir. Bu kapitalizmin son maçı olacaktır.

Kapitalizm kendi iç çelişkilerinin bir sonucu olarak -örneğin, kârlılığın azalması halinde- sona erebilir mi? Yoksa bunun için, onu devirecek olan devrimci güçlerden gelecek bir saldırıya mı gereksinim duyar? Ya da, yine, tıpkı Batı Avrupa'da feodalizmin yerini kapitalizmin almış olması gibi, kapitalizmin yerini alacak olan daha üstün bir üretim tarzı mı ortaya çıkacaktır?

Eğer bu sorulara Marx'ın çalışmalarında cevap ararsak, hangi metinden alıntı yaptığınıza bağlı olarak her üçünün cevabı da evet olacaktır. Ama aynı zamanda *Kapital'in 2. Cildinde*, onun izleyicileri için oldukça endişe verici bir biçimde, Marx'ın kapitalist bir ekonominin hiç krize girmediği ve sürekli büyüme gösterdiği sayısal bir şema da yer almaktadır. Bu farklı tutumları kapitalizmin uzun vadeli geleceği bağlamında nasıl değerlendirebiliriz?

Kapital'in üç cildinde kapitalizmin dinamiklerinin tahlilinin üç kolu vardır. Her üç cilt de aynı zamanda, 1860'ların

başlarında yazılmış olduğundan, bunların sadece yapılan değişikliklerle ortaya çıkmış hatalar değil, aynı modelin tutarlı yönleri olduklarını varsaymak gerekir. Ayrıca -daha sonra göreceğimiz gibi- pratikte *Komünist Manifesto*'dan alınarak tekrarlanan ve *Kapital*'in geri kalanı ile uyumlu olmayan vahiysel bir bakış açısı da bulunmaktadır.

Dolayısıyla Marx'ın, kapitalizmin dinamikleri sorusuna verdiği, bütünüyle birbiriyle çelişkili olmayan üç cevabı vardır.

Devrevi büyüme

Kapitalist bir ekonomi, kâr oranında yaşanan dalgalanmalar nedeniyle devrevi bir yol izler. Kapitalistler kâr etmek için işçileri istihdam ederler ama onlar daha fazla işçi istihdam ederken işsizlik aşağıya iner. Bu reel ücretlerin yükselmesi yönünde bir baskı yaratır. Gerek reel ücretler gerekse de istihdam artış gösterirken, kârın payı azalır ve kâr oranında bir sıkışma yaşanır. Devrenin bu hızlı büyüme aşamasında, kapitalistler emek tasarruf eden teknolojilere yatırım yapıp, bu yolla istihdam artışını yavaşlatarak -hatta azaltarak- karşılık verirler. İşsizlik arttıkça, reel ücretleri yukarıya doğru iten baskı hafifler ve hatta reel ücretler gerileyebilir. Bu ekonomik gerileme aşamasıdır. Kârlılık artışa geçer; bu, kapitalistleri işlerini şimdi, yeni teknolojiyi kullanarak büyötmeye teşvik eder ve çevrim yukarı doğru çıkışına devam eder.

Bu, *Kapital*'in 1. Cildinin, 'Kapitalist Birikimin Genel Yasası' başlıklı 23. Bölümünde kısa ve öz bir biçimde anlatılmıştır. Bu bölümün son üçte birlik kısmı, yukarıda özetlenen teoriyi ortaya koyar; bunu 1846 ile 1866 yılları arasında Britanya ekonomisinin hem kentsel hem de kırsal kesimlerine ilişkin olarak verilen ayrıntılı ampirik bilgiler izler.

Marx bir devrevi dalgalanma teorisi geliştirmiş olan ilk

klasik iktisatçıydı. Ricardo genel bir arz fazlası olasılığını kabul etmezdi ve John Stuart Mill, babası James Mill ve bizzat David Ricardo'nun çocukluğunda ona zorla içirmiş oldukları (Mill ilk iktisat derslerini, on iki yaşında bir genç olarak, Ricardo ile yürüyüşlere çıktığı sırada almaya başlamıştı) bu Ricardocu doktrinle ilgili şüphelerini daha yeni yeni itiraf etmeye başlayabilmişti. Ama arz fazlası devrevi dalgalanma ile aynı şey değildir. Keynes, bir sonraki yüzyılda yayımlanan *Genel Teori*'sinde, bir piyasa ekonomisinde arz fazlasının -eksik istihdam dengesinin- ortaya çıkması olasılığının yüksek olduğunu gösterdi ama bizzat bir devrevi dalgalanma teorisi geliştirmeye yönelmedi. (Birçok Keynesci bunu yapmaya girişti –bunun üzerinde aşağıda, yeri geldiğinde duracağım). Marx, ekonominin tam istihdamda ya da tam istihdamın altında asla kararlı denge durumunda kalmadığı bir devrevi dalgalanma sahipti. Kârlılığın yön verdiği bir kapitalist ekonomide, çevrimsel bir rota izleyen içsel bir dengesizlik eğilimi vardı ancak burada kârlar işçilerin istihdam edilmemesinden kaynaklanıyordu.

Marx'ın sözünü ettiği devrevi dalgalanma yaklaşık on yıl uzunluğundaydı ve Kapital'i yazdığı sırada, 1860'larda, 1820'lerin ortasından başlayarak dört adet on yıllık dalgalanmanın yaşanmış olduğunu tespit etmek mümkündü. Marx adından söz etmese de, bir Fransız istatistikçi, Clément Juglar, 1860'lı yılların başlarında, devrevi dalgalanma üzerine bir tez yayımladı.¹⁰ Marx'ın dalgalanmanın mekanizmasına ilişkin temel düşüncesi zamanın sinamasından başarıyla geçti. 1950'lerde, LSE'li [Londra School of Economics] iktisatçı A. W. H. (Bill) Phillips parasal ücret oranları ve işsizlik arasındaki ilişki hakkında, Phillips Eğrisi'nin doğmasına neden olan ve yeni ufuklar açan bir makale yayımladı.¹¹ Phillips, Britanya'nın 1861-1913 yıllarına ait verilerine baktı ve bu elli iki yıllık dönemde sekiz yıl uzunluğunda altı buçuk adet çevrim buldu. Bu çevrim – Phillips, Marx'tan hiç söz

etmemiş olsa da, büyük ölçüde Marx'ın açıklamış olduğu şekilde- ücret oranları ve işsizlikteki dalgalanmaları izliyordu. Elbette, çok daha fazla dikkat çeken şey dalgalanmalar değil, Phillips'in verilerinin içine oturttuğu, parasal ücretteki değişim oranı (ücret enflasyonu) ile işsizlik arasında kararlı ve uzun vadeli (tam-devrevi) bir ilişki olduğunu gösteren bir eğriydi. Phillips'in makalesinin 1958'de yayınlanmasını izleyen yaklaşık yirmi yıl boyunca iktisatçılar Phillips Eğrisi üzerinde enflasyon ve işsizliğin uygun bir bileşimini seçerek, enflasyonla mücadelenin Kutsal Kasesini bulduklarını düşündüler. Bütün bunlar gözyaşları içinde son bulacaktı ama bu daha ileriki bölümlerde ele alınacak (bkz 14. Bölüm).

Marx'ın teorisinin özünü, dalgalanmaların emek ile sermaye arasındaki temel bir uzlaşmaz çelişkiden kaynaklandığı ama aynı zamanda bunların karşılıklı olarak birbirlerine bağlı oldukları -işçiler sadece kapitalistlerin sağlayabileceği işlere gereksinim duyarlar; kapitalistler kâr etmek için işçilere gereksinim duyarlar- düşüncesi oluşturuyordu. *Kapital*'in 1. Cildinin yayımlanmasından tam bir yüzyıl sonra, Cambridge'den bir iktisatçı, Richard Goodwin, Marx'ın modelinin zarif bir matematik formülasyonunu geliştirdi.¹² Biyoloji de iyi bilinen avcı-av modelini kullanarak, Marx'ın çevrimini bir çift diferansiyel denklem olarak formüle etti. Bu formülasyon Marx'ın kavrayışını büyüyen bir ekonomi bağlamında, iki temel değişkende -ulusal gelirden ücretlerin payı (ya da bu ikisinin toplamı bire eşit olduğundan, kârların payı) ve istihdam edilen emek gücünün oranı (ya da bu ikisinin toplamı bire eşit olduğundan, işsizlerin oranı)- yaşanan dalgalanmaları özetliyordu. Ekonomi bu iki yapı taşına sahip iki denklem tarafından açıklanıyordu:

- İstihdam belirli bir eşiğin üzerinde artış gösterdiğinde reel ücretlerin artış hızı (ve dolayısıyla ulusal gelirden ücretlerin payı) yükselir;

- Ücretlerin ulusal gelir içindeki payı yükseldikçe istihdamın büyüme hızı geriler.

Bu yapay ekonomi ilginç ‘denge’ özelliklerine –işgücüne katılımları soğurmaya yetecek büyüklükte sabit bir büyüme hızı ve istihdamın sürdürebilecek sabit bir kâr oranı- sahiptir. Ama ekonomi asla *dengede* değildir. Sürekli olarak bu denge- nin etrafında, ya onun üstünde ya da altında salınır. Goodwin modelini iki denkleme indirebilmek için çok sayıda basitleştirici varsayımda bulundu: nüfus artışı ve verimlilik artışının sabit olduğunu; kapitalistlerin bütün kârları yatırıma dönüştürdükleri ve işçilerin tasarruf yapmadıkları sabit bir sermaye-çıktı oranının olduğunu varsaydı. Goodwin’in modelinde vergilendirme, dış ticaret, kamu sektörü ve refah devleti yer almaz.

Bu basitleştirici varsayımlar gevşetilebilir, ama bu Goodwin’in öyküsünün basitliğini ve zarafetini ortadan kaldırır. Goodwin temel olarak, Marx’ın artık-değer ve benzeri gereçlerini kullanmadan Marx’ın devrevi dalgalanmasını matematiksel olarak formüle edilebileceğini göstermiştir. Ücretler ve kârlar ulusal gelirin iki payıdır; emek ve sermaye bunun üzerinde mücadele eden iki talep sahibidir. Ne var ki bunların mücadelesi aynı zamanda karşılıklı bağımlılıklarını kabul eder. Goodwin’in önerdiği matematiksel formülasyon sabit uzunluk ve sabit büyüklükte devrevi dalgalanmalar üretir. Dolayısıyla Marksist retorüğün büyük bölümünün öne sürdüğü gibi ‘krizler’ giderek daha büyük ve daha sık yaşanır hale gelmezler. Kâr oranı devre sırasında yukarı ve aşağı doğru dalgalansa da *devrenin genelinde* sabit kalır. Bir yıldan diğerine yukarı ve aşağı doğru dalgalansa da, işsizlik oranı da çevrim genelinde başka bir sabittir. Dolayısıyla kapitalizmin dinamiklerine verilebilecek bir cevap da onun bazı sabit ortalama kârlılık ve işsizlik oranları etrafında sürekli olarak salınıp

duracağını söylemektir. Ama eğer durum böyleyse, kapitalizmin asla sona ermeyecek midir?

Dengeli Büyüme

Gerek Marx'ın izleyicileri gerekse de ona kara çalanlar, kapitalizmin uzun ömürlülüğüne dair bu mesajı *Kapital*'in 1. Cildinin merkezi önem taşıyan bir mesajı olarak okumadılar. Aynı ciltte yer alan diğer bölümlerde (özellikle sondan bir önceki, 32. Bölümde –ileride bu bölüm üzerinde daha fazla duracağım) ve Marx'ın diğer yazılarında kapitalizmin ölüm çanı çalınıyordu. Ne var ki hevesle beklenen, şiddeti giderek artan krizler efsanesinin daha sonraki ciltlerde ele alınacağı taahhüt ediliyordu.

1885 yılında, Engels *Kapital*'in ikinci cildini yayımladı. Bu cildin en son bölümünde Marx'ın kapitalizmin dinamikleri sorusuna verdiği ikinci cevap gizlenmişti. Bu cevap bir dizi rakamsal tablo ya da Marx'ın onlara verdiği adla 'şemalar'la formüle edilmişti.¹³ Bu şemalar büyüyen bir ekonomide çıktı, gelir ve harcamalar arasındaki ilişkileri göstermek için tasarlanmıştı. Marx, şimdi ulusal gelir muhasebesinde rutin hale gelmiş olan pek çok şeyin öncülüğünü yapıyordu, ama bu erken dönemde bunları kavramsallaştırmak son derece güç bir işti.

Hiç büyümeyen bir ekonomiyi ele alalım. Hiç kuşkusuz bu kapitalist bir ekonomi söz konusu olduğu sürece soyut bir örnektir. Ama kimi kavramları netleştirmek için basitleştirmeye başvuruyoruz. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi, ekonominin, her ikisi de dayanıklı mal niteliğinde olmayan makineler ve ücret malları ürettiğini düşünün. Konuyu daha da basitleştirmek için, makineleri ve ücret mallarını emek değerlerine çeviriyoruz; böylece tamamen farklı öğeleri toplama konusunda endişelenmemize gerek kalmıyor.

Elimizde aşağıdaki basit şema yer almaktadır:

	Sabit sermaye	Değişken sermaye	Artık değer	Toplam değer
I (Makineler)	4.000	1.000	1.000	6.000
II (Ücret malları)	2.000	500	500	3.000
<i>Toplam değer</i>	6.000	1.500	1.500	9.000

Kesim I (Marx'ın ona verdiği adla) 6.000 birim değerinde makine üretir. Bunu yaparken, 4.000 birim makine girdisi ve ücretleri 1.000 birim değerinde olan, değişir sermaye olarak görünen emek girdisini kullanır. Emek ise yüzde 100 oranında artık değer üretir. Benzer bir biçimde, Kesim II 2.000 birim makine girdisi ve emeğe ücret olarak ödenen 500 birim değişir sermaye kullanır. Yine burada da yüzde 100 oranında artık değer yaratılması söz konusudur.

Üretim sonunda, üretilen yeni makinelerin değeri (6.000) kadar değer, iki kesim tarafından tüketilir. İki kesimin değişir sermayeleri (1.500) artı yaratılmış olan artık değer (1.500) ücret mallarına harcanabilir. Ardından ekonomi tekrar aynı biçimde işlemeye başlayabilir. Büyüme yoktur, değişiklik söz konusu değildir; sadece sürekli tekrar vardır. Elbette, burada önemli olan ilk satıra ve ilk sütuna bakarak çıktılarının nasıl girdilerden geldiğini ve bu çıktılarının daha sonra yeniden bir sonraki dönemin çıktısı için girdi haline geldiğini görmektir. Bu şekilde, ekonominin içsel bağlantıları ortaya konulmuş olur.

Modern ulusal gelir tahlilinde, üretim sırasında tüketilen 6.000 birim makine girdisi gelir olarak sayılmamaktadır. Hesaba katılan 'katma değer'dir. Bu yalnızca artık değer (1.500) değildir; değişken sermayeyi de içerir. Dolayısıyla modern ifade ediliş biçimiyle elimizde şunlar bulunmaktadır:

Ücretler: 1.500 (değişken sermaye)

Kârlar: 1.500 (artık değer)

Ama harcamalar bakımından net çıktı sadece 3.000 birim ücret malıdır. Bu ekonomide hiç net yatırım bulunmamaktadır. Yalnızca tüketim vardır ve tüketim gelire eşittir.

Tüketim: 3.000

Net yatırım: 0

Bu ekonomide gayri safi yatırım 6.000'dir ama bunun tamamı üretimde kullanılmış olan sermayeyi yerine koymak içindir. Gayri safi milli gelir 9.000 olacaktır. Dayanıklı sermayeye sahip modern bir ekonomide, yenileme toplam üretimin çok küçük bir bölümünü oluşturduğundan, gelirin hızlı bir ölçütü olarak Net Milli Hâsıla yerine Gayri Safi Milli Hâsılayı kullanırız.

Şimdi, makinelerin çıktısının onların yenileme girdileri olarak kullanılmalarını aştığı, büyüyen bir ekonomiyi ele alalım. Eğer yukarıda yer alan örnek basit yeniden üretimse, şimdi ele alacağımız genişleyen yeniden üretimdir. Aşağıdaki tabloda, benzer rakamlar kullanıldı ancak bunu farklı bir zaman diliminde bir önceki ekonomi olarak değil, farklı bir ekonomi olarak düşünmelisiniz.

Girdi-Çıktı

	Sabit sermaye	Değişken sermaye	Artık değer	Toplam değer
I (Makineler)	4.000	1.000	1.000	6.000
II (Ücret malları)	1.500	750	750	3.000
<i>Toplam değer</i>	5.500	1.750	1.750	9.000

Bu ekonomide, 6.000 birim makine üretilir, ama aynı çıktı düzeyini yeniden üretmek için sadece 5.500 birime gereksinim duyulur. Dolayısıyla 500 birim makine artıktır ve bunlar tüketilebilir değildir. Diğer taraftan, üretilen 3.000 birim ücret malı 3.500 birim değişir sermaye ve artık değer ile karşı karşıya kalır. Burada bir dengesizlik söz konusudur.

Marx, bu dengesizliği çözümlemek için basit bir kurala başvurdu. Kesim I'deki kapitalistlerin elde ettikleri artık değerın yarısını yatırıma dönüştürerek, değişmez sermayenin değişken sermayeye oranının sabit kalmasını sağlıyor olsunlar. Bu durumda Kesim II'de yer alan kapitalistler makinelerde ortaya çıkan arz fazlasını 'emebilirlerdi'. Bu mekanik bir kuraldır ve kulağa kafa karıştırıcı gelmektedir. Kuşkusuz Marx, büyüyen bir ekonominin ulusal gelir hesaplarının nasıl görünebileceğini ele alan bir ekonomi modeli oluşturmaya çalışmıyordu. Ama onun basit kuralı, bu basit kural böyle bir ekonominin sonsuza dek büyüyebileceğini ve asla bir kriz yaşamayacağını gösterdiği için, Kapital'in 2. Cildinin yayımlanmasından yaklaşık elli yıl sonra Marksistler arasındaki tartışmalar üzerinde derin bir etkiye sahip oldu.

Gelin birkaç dönem için bu kuralı sonuçları üzerinden takip edelim ve bunun nasıl olduğunu görelim. İşe Kesim I'deki kapitalistlerin sektörlerindeki 500 birim (1.000'in yarısı) artık değeri, 4/5'i ekstra makinelere ve 1/5'i ekstra emeğe gidecek biçimde yatırıma dönüştürmeleriyle başlıyoruz ve bu böyle devam ediyor.

Gelir-Harcama

4.000 + 400	1.000 + 100	500	6.000
1.500 + 100	750 + 50	600	3.000
6.000	1.900	1.100	9.000

Yukarıda yer alan gelir harcama hesapları bu ekonomide 3.500 birim gelir sağlandığını ve bunun 3.000 biriminin (1.900 + 1.100) ücret mallarına harcandığını ve 500'ünün makinelere yapılan net yatırıma gittiğini gösteriyor. Ama bir sonraki dönemde daha yüksek girdiye ve daha yüksek çıktıya sahip oluruz.

Girdi-Çıktı

4.400	1.100	1.100	6.600
1.600	800	800	3.200
6.000	1.900	1.900	9.800

Bir kez daha yenileme için gerekli olandan daha fazla makineye sahip olma durumuyla –aslında bir önceki dönemin 500 birim artığına kıyasla 600 birim artıkla- karşı karşıyayız. Ama aynı kural yeniden işler:

Gelir harcama

4.400 + 440	1.100 + 110	550	6.600
1.600 + 160	800 + 80	560	3.200
6.600	2.090	1.110	9.800

Daha ileriye gitmenin bir anlamı yok çünkü bu aşamada neredeyse mucizevî bir şey gerçekleşmiş durumda. Bu dönemden itibaren Kesim I'deki kapitalistler elde ettikleri artık değerin ½'sini ve Kesim II'deki kapitalistler elde ettikleri artık değerin 3/10'nunu yatırıma dönüştürürler. Bu oranları hiçbir zaman değiştirmek zorunda kalmazlar. Sabit sermayenin değişken sermayeye oranını asla değiştirmek zorunda kalmazlar. Ekonomi her yıl yüzde 10 oranında büyüyecektir. Devrevi dalgalanmalar, krizler ve sorunlar yaşanmaz.

Bu, tahmin edebileceğimiz gibi, verilen mesajı çok ciddiye alan ilk kuşak Marksistler için kötü bir şoktu. Kapitalizmde sorunsuz sürekli büyüme nasıl olabilirdi? Sistemin büyüme potansiyelinin hiçbir sınırı, yukarıya doğru yükselişinin önünde duran hiçbir engel yok muydu? Kapitalizm sonsuza kadar yaşayacak mıydı?

Bugün, bu şemayı, iki sektöre bölünmüş bir ekonominin planlama modeli olarak görüyoruz. Nitekim bu şema Sovyetler Birliği'nin, bir Rus iktisatçısı, Grigoriy Alexandroviç Feldman tarafından oluşturulmuş ilk planlama modelinin temeli oldu. Bu dünya içinde planlamacı, Kesim I'ı yüzde 50 oranında ve Kesim II'yi yüzde 30 oranında birikim yapmaya yönlendirebilirdi. Bu tarz bir planlama modelinde fiyatların ya da kârlılığın göz önünde bulundurulması söz konusu değildir.

Ama elbette bütün bunlar henüz yaşanmamıştı. 1880'li yıllarda ne Marksistler ve aslında ne de bir başkası, Marx'ın modeliyle karşılaştırılabilecek nitelikte, tüm ekonomiyi kapsayan bir modele sahipti. Marx, sadece ulusal gelir hesaplarını kendisine ve (Engels sayesinde) okurlarına açıklamakla kalmadı ama buna ek olarak günümüzde iki sektörlü genel denge büyüme modeli olarak adlandırılan büyüme modelini bulmayı da başardı.¹¹ İktisatçılar özdeş bir makineler/ücret malları sınıflandırmasını kullanarak, iki sektörlü modeller üzerinde çalışmaya 1960'lı yıllara kadar geri dönmediler.

Tüm bu modeller arasında, Marx sadece işlemeye başladıktan sonra, ikinci dönemde, dengeli bir büyüme yoluna giren ilk modeli değil, fakat aynı zamanda bu biçimde işleyen biricik modeli inşa etmiş oldu. Bu, kapitalist ekonominin tipik bir modeli değildi; son derece özgün bir modeldi.

Marksistler arasında yaşanan acı veren tartışmaya 6. Bölümde geleceğim ama Marksist panteonda¹ yer alan bütün şöhretlerin -Lenin, Rosa Luxemburg, Buharin ve diğerleri- bu tartışmaya katılmış olduğunu söylemek yeterli olacaktır. İnsanlar küreselleşmenin bir sınırının olup olmadığını ya da sonsuza kadar devam edip etmeyeceğini sordukları için, bu tartışma bugün içinde önem taşımaktadır.

Buradaki amaçlarımız açısından Kapital'in 1. Cildinin devrevi büyüme modeli, hiç kuşkusuz gerçek ekonomiler modelleri tam olarak izlemiyor olsa da, sabit bir büyüme hızı etrafında yaşanan dalgalanmalar olarak görülebilir. 2. Cilde geldiğimiz zaman, Marx sürekli ekonomik büyümeyi hem ekonominin her iki sektörüne (tüm sektörlerine) genişletir ve dalgalanmaları bütünüyle ortadan kaldırır. Bu durumda kârlılık üzerindeki baskıya ne olmaktadır? Sonsuz miktarda artık emek olduğu için ücretler asla yükselmemekte ve kârlar asla düşmemekte midir? Ya da -sabit olmasa bile- çok uzun vadeli daimi bir büyüme yönergesinden ve dalgalanmaların yalnızca bu büyüme patikasının etrafındaki kırıksıklıkları oluşturmamasından mı söz ediyoruz? Sonuçta, kapitalizmde -inişli çıkışlı olmakla birlikte- son iki yüz yıldır (en azından iki yüz yıldır; ne var ki gelir verileri ancak bu kadar geriye gitmektedir) daimi büyüme yaşanıyor ve uzun vadede çevrimler sistemi onun çökmesine neden olacak ölçüde etkileyebilmiş değil. Acaba Marx'ı (yine bir kez daha!) baş aşağı çevirip, onun yazdıklarından kapitalizmin geleceğiyle ilgili iyimser bir mesaj çıkarabilir miyiz? Tam olarak değil -en azından şimdilik.

¹ İlk olarak Antik Roma'nın tüm tanrıları için tapınak olarak inşa edilmiş yapı -ç.n.

Kâr Oranlarının Düşüşü

Marx, *Kapital*'i her zaman üç ciltten oluşan bir eseri olarak planladı. Birinci cilt temel kavramları son derece yüksek bir soyutlama düzeyinde ortaya koyar. Basitleştirici varsayımlar -örneğin, birinci ciltte değerlerle fiyatların orantılı olduğu; ekonominin sanki tek bir mal ürettiyormuş gibi makro ekonomik terimlerle tahlil edilebileceği ve bu sermayenin dayanıklı olmadığı varsayımları- yapılmıştır. İkinci ciltte Marx para sermaye, fiziki sermaye ve meta sermayesi alanlarını etkileşim içinde ana hatlarıyla ortaya koydu. Sermayenin dayanıklılığına ilişkin sorunları ele aldı ve ardından son bölümde, yukarıda gördüğümüz gibi, iki sektör ayrımı bağlamında ulusal gelir hesaplarını inceledi.

Bunların hepsi son ciltte karmaşık bir biçimde bir araya gelecekti. Burada Marx fiyat-değer dönüşümü sorununu (görmüş olduğumuz gibi biraz savrukça) ele aldı; aynı zamanda farklı sermaye türlerini -ticaret sermayesi, sanayi sermayesi ve finans sermayesi- tarihsel olarak ortaya çıkarırken inceledi. Ricardo'nun ünlü teorisine bir meydan okuma olarak kendi kira teorisini ortaya koydu. Ayrıca, en önemlisi, *Kâr oranlarının düşüşü yasası*nı açıkladı. Bu, kapitalizmin dinamikleri hakkındaki üçüncü yorumdu.

Adam Smith'ten itibaren her klasik iktisatçının, bir kâr oranlarının düşüşü teorisi vardı. Ekonomi geliştikçe kâr oranının düşeceği düşüncesi -bu düşüşün nedenleri farklı yazarlara göre değişmekle birlikte- klasik siyasal iktisatta merkezi bir yere sahiptir. Ekonomi kârlı olanakları tüketebirdi (Smith) ya da esnek olmayan toprak arzı engeline çarpacak, böylece kira kârları yiyip bitirecekti (Ricardo) ve benzeri. Böyle bir durumda ulaşılan nihai konumun -durağanlık halinin- mutlu ya da korkunç bir durum olarak görmek de bir beğeni sorunu-uydu.

Marx'ın içkin eleştiri yöntemi, klasik iktisatçılarla onların topraklarında savaşmak zorunda olduğu anlamına geliyordu. Eğer onların bir kâr oranlarının düşüşü teorisi vardiysa, onun da olacaktı. Elbette, Marx'ın kapitalizmin nihai çökeceği öngörüsü göz önünde bulundurulduğunda, onun kâr oranlarının düşüşü teorisi bir durağanlık haline değil, bir başka üretim tarzına yol açmaya yazgılıydı. Kuşkusuz, Marx yaşamının en büyük eserinde sosyalizmin doğası hakkında herhangi bir spekülasyonda bulunmaktan kaçındı. Ancak kâr oranlarının düşüşü politik ekonominin standart bir parçasıydı.

Kapital'in 3. Cildindeki kâr oranlarının düşüşü hikâyesi, *Kapital*'in 1. Cildinin devrevi tahliliyle buluşur. Kapitalistler her aşırı tam istihdam/emek kıtlığı/ reel ücret artışı döneminden sonra, kârlılığı eski düzeyine yükseltmek için mücadele ederken, emeği makinelerle ikame eden bir teknoloji kullanmak zorunda kalırlar ya da Marx'ın teorisinde, sermayenin organik bileşimi artar. Ama sermayenin organik bileşimindeki artış artık değer oranını yeterince artırmazsa, bu durumda kâr düşecektir. Bu basit, ilk adımda ortaya çıkan nedendir. Bu kavramları yukarıda açıklamış olduğum için, basit bir formülasyon yeterli olacaktır:

$$\text{Kâr oranı (değer)} = \frac{\text{Artık değer}}{\text{değişmez sermaye} + \text{değişken sermaye}} = \frac{s}{c+v}$$

Bunu şu şekilde yeniden yazabiliriz:

$$= \frac{s}{v} \left\{ 1 - \frac{c}{c+v} \right\}$$

$$Q = r [1 - g]$$

Burada, Q parasal olarak değil, değer olarak ölçülen kâr oranı, r artık değer oranı ve g sermayenin organik bileşimidir.

Şimdi eğer g yükselirse, r 'nin bu yükselişi karşılayacak kadar artış göstermemesi durumunda Q azalır. Ne var ki sermayenin organik bileşimi artarken artık değer oranını da artırabilir. Ama sadece r 'yi artırmakla kalmaması, onu g 'deki artışın Q 'da neden olduğu azalışı ortadan kaldırmaya yetecek kadar artırması gerekir. Basit ifadesiyle, teknoloji emek üretkenliğini emeğin birim maliyetini yeterince azaltacak kadar artırmalıdır. Aksi halde kâr oranı düşecektir. Gazetelerin ekonomi sayfalarının ve etrafları kuşatılmış maliye bakanlarının her zaman söyledikleriyle aşağı yukarı aynıdır. Ücretler üretkenlikteki artıştan daha hızlı artmamalıdır.

Ama elbette bu basit formülasyona çok sayıda karmaşıktırıcı unsur eklenebilir. Böylece herhangi bir dönemde yalnızca bir bölümü kullanılıp yok olan dayanıklı sabit sermayeye sahip olabiliriz ve bu nedenle değişmeyen sermayenin yalnızca cari akımına değil, bir 'stok' ölçütüne de ihtiyaç duyarız. Burada parasal tutarla değil, değerlerle uğraşıyoruz ve kâr oranına değer terimleriyle değil parasal terimlerle bakmamız gerekir. Marx ve bütün klasik (ve neoklasik) iktisatçılar kâr oranlarının bütün sektörler genelinde eşitlendiğini varsayarlarken, bizler sektörel kâr oranlarına bakmak isteyebiliriz.

Temel sorun Marx'ın kâr oranlarının düşeceğini öngördüğünün söyleniyor olmasıdır. 1870'den ve marjinalist neoklasik iktisadın ortaya çıkmasından sonra, kâr oranı üzerine yapılan her türlü tartışma, onun herhangi bir düşme eğilimine sahip olduğunun inkâr edilmesi dışında, demode hale geldi. Neoklasik mikro iktisat, rekabetçi bir ekonomide, denge durumunda, kârların bir firma ve bir sektörde sıfır olacağını göstermektedir. Teorinin bir diğer parçası kâr oranlarının tüm firma ve sektörlerde eşitleneceğini söylemektedir. Nitekim Friedrich von Hayek, Marx'ın kâr oranı kavramını sömürüyle

ilişkilendirerek tatsız bir hale getirdiği için, bu kavramdan bir süre için hiç söz edilmediğini belirtmiştir.¹⁵ İktisatçılar bunun yerine doğal faiz oranından söz ettiler; aynı şeyi bir başka şekilde adlandırdılar.

Burada amacım neoklasik iktisada saldırmak ya da onu savunmak değil. Neoklasik iktisat zihinlerin eğitimi bakımından çok faydalıdır ama gerçek ekonomileri incelemek bakımından sadece bir ölçüde faydalıdır. Bu durumda Marx'ın kâr oranının düşme eğilimine ilişkin öngörüsü için durum nedir? Kâr oranları düştü mü? Eğer düştüyse, neden hâlâ kapitalizm var? Eğer düşmediyse, bu durumda Marx yanlışlanmış oluyor mu?

Marx, 3. Cildin 3. Kısımında, kâr oranlarının düşmesi temasını geliştirdiğinde, ona Kâr Oranlarının Düşme Eğilimi Yasası adını verir. Bu mutlak bir yasa değil, bir eğilimdir. Yukarıda görmüş olduğumuz gibi, temel işleyişin dile getirilmesinin ardından, konulan kayıtlar gelmektedir. Ücretler geçimlik düzeyin altına düşebilir. Üretim yöntemleri, sadece genel olarak emek üretkenliğini artırmakla kalmayıp, onu makine yapımı ve değişmeyen sermayeyi (hammaddeler, enerji) oluşturan metalleri üreten diğer sektörlerde daha hızlı artmasını sağlayabilir ve böyle değişmeyen sermayenin *değeri* onun fiziksel tutarından daha düşük bir hızla artar. Böyle bir durumda işçiler tarafından kullanılan çok sayıda makine ve hammadde görebilirsiniz ama değeri olarak, sermayenin organik bileşimi artmıyor olabilir. Bilgisayar fiyatları son otuz yıl içinde büyük bir hızla düştüğünden modern bilgisayar teknolojisi bunun hazır bir örneğidir. Yine de hâlâ insanların giderek daha fazla bilgisayar kullandıklarını ve işçi başına düşen bilgisayar oranı fiziksel olarak artış gösterdiği halde, değeri açısından o kadar artmış değil.

Önemli bir sınırlandırıcı etken dış ticarettir; gerek sermaye gerekse de ucuz hammadde ve ücret mallarının ithalatı.

Bu etken bugün, küreselleşmeyle birlikte, XIX. yüzyıl İngiltere'sinde olduğu ölçüde önem taşımaktadır. Eğer kâr oranı gelişmiş bir ülkede düşükse ama organik bileşimin düşük olduğu daha az gelişmiş bir ülkede yüksekse, bu durumda sermaye ihracı ve kâr transferi, kâr oranlarının düşüşü sorununa bulunabilecek bariz bir çözümdür.

Bu tür karşı etkenler '(kâr oranındaki) bu düşüşü engelleyen, yavaşlatan ve kısmen de felce uğrattırlar'. Yine de Marx yenilgiyi kabul ediyor değildi. Bu karşı etkenler 'yasayı ortadan kaldırmazlar, ama etkisini azaltırlar'. Bunun nedeni, Marx'ın iktisadi verilerin dikkatli bir gözlemcisi olarak, kâr oranının XIX. yüzyıl ortasının İngiltere'sinde hızlı bir biçimde düşmediğini fark etmiş olmasıdır; bu nedenle Marx alıntı yapmakta olduğum bu paragrafı şu şekilde sona erdirdi: 'Böyle olmasaydı, genel kâr oranındaki düşmenin değil, daha çok, bundaki nisbi yavaşlamanın anlaşılması güç olurdu. Demek ki, *yasa, yalnızca bir eğilim olarak işlemektedir*. Ve ancak, bazı koşullar altında ve uzun süren dönemlerden sonra etkileri göze çarpar hale gelmektedir' (*Kapital*. Cilt 3, s. 239).

Kâr oranının uzun vadede eğiliminin ne olduğunu aşağıda göreceğiz. Ancak Marx, kâr oranlarındaki bir düşüşle mücadelede iki mekanizmaya kısaca değinir. Bunlardan biri metalleri daha ucuz hale getirecek ya da yeni talep yaratacak ve kârlılığını artıracak olan yeni buluşlardır. Diğerisi ise sermayenin yoğunlaşmasını artıran birleşmeler ve satın almalar sürecidir. Bu süreç küçük kapitalistleri yok eder ve büyük birimlerin ortaya çıkmasına neden olur. Ama elbette, bu çevrim sırasında, tekil kârlılıkları düşüyor olsa da, bunun birleşme yoluyla önlenebildiği üretim birimlerini bir araya getirmenin bir yolu olarak ortaya çıkar.

Bu süreç içinde, kâr oranları düşme eğilimi gösterirken, elbette devrevi dalgalanmalar söz konusu olmaktadır. Sonuç olarak, kâr oranının gidişatı, yatırım dalgalanmasının –ya

da Marx'ın ifadesi ile birikim sürecinin – diğer yüzünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla, 1. ciltte tartışılan dalgalanma, bu aşamada, sermayenin aşırı üretimine yani aşırı yatırımlara ve metaların aşırı üretimine bakılarak desteklenmiştir. Kısmen açgözlülük süreci birikimi yönlendirir. Ancak krizin gelişi fiyatlarda büyük bir düşüşe yol açar; sermaye değersizleşir ve hızla eksilir; işsizlik artar. Böylece toparlanmanın tohumları krizin içinde bulunur. Sermayenin değeri düşer; böylece verili bir kâr miktarı şimdi daha yüksek bir kâr *oranına* denk gelir.

Marx kâr oranlarındaki bu düşüşün tartışmasını üç gözlemle sonuçlandırır. Bu gözlemler bir önceki tartışma ile ilgisiz görünebilir ve Marx'ın geride bıraktığı el yazmalarını düzenlemek gibi zorlu bir görevi olan Engels tarafından keyfi olarak buraya konmuş olabilir. Ancak bu gözlemler amacımız için oldukça uygundur.

Kapitalist Üretimin Üç Temel Olgusu;

- (1) Üretim araçlarının (bir ya da) birkaç kişi elinde yoğunlaşması vasıtasıyla üretim araçları emekçilerin doğrudan mülkü olmaktan çıkar ve toplumsal üretim kapasitesine dönüşür. Başlangıçta kapitalistlerin özel mülkiyeti olsa bile. Bunlar, burjuva toplumunun müteveli heyetidir ve bu mutemetliğin bütün gelirini ceplerine atar.
- (2) İşbirliği, iş bölümü ve emeğin doğal bilimler birleşmesi ile emeğin toplumsal emek olarak örgütlenmesi. Bu iki anlamda kapitalist üretim tarzının özel mülkiyeti ve özel emeği, zıt biçimlerde olmakla birlikte, kaldırması.

(3) Dünya piyasasının kurulması

Kapitalist üretim tarzı altında kalkınmanın nüfusa göre muazzam üretkenliği, aynı oranda olmasa da (sadece maddi olarak değil tüm) Sermaye değerlerinin artışı ve bu artışın nüfustan daha hızlı büyümesi karşısında, genişleyen servete kıyasla sürekli daralan temel, birbiri ile

çeliştir; oysa ki bütün bu muazzam üretkenlik bu temel için çalışır. Bütün bunlar, bu şişkin sermayenin değerini artırmasını hazırlayan koşullar ile de çeliştir. Böylece krizler gelir. (Kapital, Cilt 3, s. 226)

Zekice hazırlanmış olmalarına rağmen, bu üç gözlemin muamması, kâr oranının çöküşünün ne Kâr Oranının Düşmesi üzerine hazırlanmış bu bölümün olası bir sonucu olduğunu ne de kapitalist sistemin nihai yıkılışına yol açabileceğini belirtmeyişidir. *Komünist Manifesto*'nun ya da *Kapital*, Cilt 1, 32. Bölüm'ün kıyametçi vizyonu, sadece burada değil, 3. Cilt'in hiçbir yerinde bulunmaz. Kapitalizm büyür ve bu büyüme çelişkili bir biçimde krizler ve dalgalanmalar ile gerçekleşir. Kâr oranlarının düşme eğilimi bulunur ancak bu düşüşü durduracak karşı eğilimler vardır. Bütün bunlar ne anlama gelir?

Komünist Manifesto hiddetli gençlik döneminin eseridir. İlham ve heyecan veren bir bakışın metni olarak bugüne dek hayatta kalmıştır. Yüz elli yılın ardından dahi tartışma yaratmakta ve dikkatleri çekmektedir. Marksizm'in popüler biçimi Manifesto'dan doğmaktadır. Lenin bu durumu yanlış anlamıştır: Avrupalı işçi sınıfının kutsal kitabı *Kapital* değil, Manifesto idi.

Kapital çok farklı bir çalışma türüdür. Vizyoncu ya da müjdecî değildir. Manifesto ya da *Alman İdeolojisi*'nin birkaç bölümünde olduğu gibi tarihin büyük pusulasını içermez. Bir üretim tarzı olarak kapitalizmin işleyişinin eleştirel bir çalışmasıdır. Son derece zahmetli ve zor bir çalışmadır; bunun nedeni, sadece konunun zorluğu ve Marx'ın konuyu uzlaşmaz sunuş biçimi değil, aynı zamanda da son iki cildinin bitirilmemiş ve yayınlanmamış el yazmasından Engels tarafından yeniden oluşturulmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu çalışma, 1851'den 1867'ye dek yoğun olarak, Marx'ın hayatının büyük bir kısmını işgal etmiştir; Marx'ın yaşamının son on altı yılı aralıksız olarak bu çalışma ile geçmiştir.

Ancak buna rağmen *Kapital*, kapitalizmin dinamiklerine dair tek bir hikaye sunmamıştır; kapitalizmin nihai çöküşüne dair her hangi bir öngöründe –hatta türlü koşullarla sarmalanmış bir öngöründe dahi- bulunmamaktadır. Bu durum, Marx'ın, kapitalizmin kendi sınırlarına asla ulaşmayacağını ifade ettiği anlamına gelmez, ancak Marx'ın ifade ettiği sınırlar belirli bir takvim değil mantıksal bir zaman sınırıdır. Kapitalizmde devrevi dalgalar vardır. Krizler vardır. Ancak bütün bunlar, devamlı bir büyüme ve kısmen düşme eğilimine sahip bir kâr oranı ile bir arada bulunur.

Kapital, Cilt 1'in sondan bir önceki, 'Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi' başlıklı 32. Bölüm'de bulunan ve sıkça alıntı yapılan bir paragraf *Komünist Manifesto*'nun ruhunu yeniden alevlendirir. *Kapital*, Cilt 1'in son kısmı olan, 8. Kısım, İngiltere örneğini kullanarak kapitalizmin feodal kökenlerinden doğuşunun tarihsel olarak anlatılmasıdır. Bu kısım 'İlkel Birikim' başlığı altında adlandırılmıştır. Feodalizmden kapitalizme geçişin tarihinin takip edilmesi ve iki sınıfın, burjuvazi ve proleteryanın, doğuşunun açıklanması için tasarlanmıştı; üretim araçlarının asimetrik mülkiyeti ve emek-gücünü satma zorunluluğu ile bu iki sınıfın varlığı, ücret/sömürü ilişkisinin merkezinde yer alır.

32. Bölüm, Çitleme hareketinin korkunç öyküsünün anlatıldığı altı bölümün ardından gelir; bu hareket ile İngiliz köylüsü XV ile XVIII. yüzyıllar arasında tarım alanlarından çıkarılmış ve mülksüzleştirilmiş, İngiliz kapitalist çiftçi ve sanayi kapitalisti doğmuştur. Ardından gelen 32. Bölüm, ağırlıklı olarak küçük, bağımsız üreticilerin yok edilişi ve sanayi kapitalistinin doğuşu ile ilgilidir. Böylece, 'küçük meta üretimi' (modern neoklasik ders kitaplarında hâlâ kullanılan bir iktisadi üretim modeli) yok edilmiş ve kapitalist üretim ortaya çıkmıştır. Bu durum, şöyle ya da böyle Manifesto'da zaten açıklanmıştır.

Ardından gelen son üç paragraf kapitalizmin uzun dönemli gelişimini tasvir eder ve şimdiye değin tartıştığım analitik malzemeye göre, Marx'ın çok çok daha 'popüler' bir mesajını içerir (bugünlerde birçok sol yayın bu mesajdan alıntı yapmaktadır). Belki de bunun nedeni, 1930'lardaki Halk Cephesi döneminde basılan iki ciltlik Marx ve Engels seçme eserleri içinde *Kapital*'den alınan tek bölüm olmasındandır.¹⁶ Bu seçki, muhtemelen, Marx'ın yazılarının yaygın olarak bulunan ilk derlemesiydi. Üçüncü Enternasyonal insanların Marx ve Engels okumasını istiyordu:

Eski toplumun tepeden tırnağa yeterince ayrışması, emekçilerin proleteryaya dönüşmesi, kapitalist üretim tarzının kendi ayakları üzerinde durması, ardından emeğin daha çok toplumsallaşması ve toprak ile diğer üretim araçlarının daha fazla toplumsal sömürüye açılması biçimindeki bu dönüşüm süreci gerçekleşir; bu sürecin hemen ardından, böylece, özel mülkiyetin daha fazla şeye el koyması ile ortak üretim araçları yeni bir biçim alır. Artık sadece emekçinin kendi için çalışmasına el konmaz, kapitalist birçok emekçiye sömürür. Bu sayede el koyma, kapitalist üretimin hali hazırda bulunan kanunlarının kendi eylemi ile, sermayenin merkezileşmesi ile, başarılıdır. Bir kapitalist birçok kapitalisti yok eder. Bir avuç kapitalistin birçok kapitaliste el koyması ya da sermayenin merkezileşme sayesinde, emek sürecinin işbirliği biçimi, bilimin bilinçli teknik uygulaması, toprağın sistemli ekimi, emek aletlerinin sadece ortak kullanılabilir aletlere dönüşümü, üretim araçlarının birlikte kullanılmasıyla bütün üretim araçlarında tasarruf edilmesi, emeğin toplumsallaşması, bütün halkların dünya piyasası ağı içinde birbirine geçişi ve bütün bunlar ile kapitalist rejimin uluslararası özelliği sürekli artan bir ölçekte birarada gelişir. Bu sürecin bütün avantajlarını gasp eden ve tekeline alan sermaye kodamanlarının sayısının sürekli olarak eksilmesi ile sefalet, baskı, kölelik, alçalma ve sömürünün boyutu artar; ancak bunların yanı sıra işçi sınıfının, sayıları sürekli artan ve kapitalist üretim sürecinin kendi mekanizmaları tarafından birleştirilen,

örgütlenen ve aralarında disiplin sağlanan sınıfın, başkaldırısı da büyür. Sermayenin tekeli içinde doğduğu, yanında ve altında geliştiği üretim tarzı için bir kösteğe dönüşür. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması sonuna ulaştığı noktada, bu ikili kendi kapitalist kabukları ile uyumsuz hale gelir. Bu kabuk patlayarak parçalarına ayrılır. Kapitalist özel mülkiyetin ölüm haberi duyulur. En koyanlara el konulmuştur.

Kapitalist üretim tarzının sonucu olan kapitalist ödeme biçimi, kapitalist özel mülkiyeti üretir. Bu, mülk sahibinin emeği üzerine kurulmuş bireysel özel mülkiyetin ilk yadsımadır. Ancak doğa kanununun insafsızlığı ile, kapitalist üretim kendi yadsınmasını yaratır. Bu yadsımanın yadsınmasıdır. Bu, üreticinin özel mülkiyeti yeniden kurmaz, ancak kapitalist dönemin kazançlarından edinilen özel mülkiyeti üreticiye verir: ortak toprakların ve üretim araçlarının işbirliği ile mülkiyeti.

Bireysel emekten doğan, dağınık özel mülkiyetin kapitalist özel mülkiyete dönüşümü, doğal olarak -hali hazırda zaten toplumsallaşmış üretime dayanan kapitalist özel mülkiyetin toplumsal mülke dönüşmesinden- kıyaslanamaz biçimde daha uzun, şiddetli ve zor bir süreçtir. İlk durumda birkaç gaspçının geniş halk kitlelerine el koyması, ikincisinde birkaç gaspçıya geniş halk kitleleri tarafından el konulması geçerlidir.¹⁷ [Son paragrafın bitiminde bulunan bir dipnot, aynı düşüncüyü *Komünist Manifesto*'dan yapılan bir alıntı ile vurgular.]

İlk paragraf, Marx'ın yazılarından en çok alıntı yapılan bölümlerden biridir. Bu kısım, Marx'a kahince bir görüntü veren müjdecî bakış açısidir. Kapitalizmi küresel bir olgu olarak görür: 'bütün halkların dünya piyasası ağı içinde birbirine geçişi.' Ancak aynı zamanda, sermayenin yoğunlaşmasının acımasız yürüyüşü içinde birbirini yok eden kapitalistlerin sayısında bir azalma olur. İşçilerin sefaleti artar ve 'işçi sınıfının, sayıları sürekli artan ve kapitalist üretim sürecinin kendi mekanizmaları tarafından birleştirilen, örgütlenen ve aralarında disiplin sağlanan sınıfın, başkaldırısı da büyür.' Bu, serma-

ye ve emeğin diyalektik olarak iç içe geçişidir. Ardından, bu yoğunlaşma süreci ile *Ekonomi-Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözündeki tahmin arasındaki bağlantıya ulaşırız: 'Sermayenin tekeli, içinde doğduğu, yanında ve altında geliştiği üretim tarzı için bir kösteğe dönüşür...' Sürekli gelişen üretim güçleri ile üretim ilişkileri –kapitalist tekel- arasındaki bu uyumsuzluk kapitalizmin altını oyar. Ardından *Sturm und Drang* gelir: 'Kapitalist özel mülkiyetin ölüm haberi duyulur. En koyanlara el konulmuştur.'

Bu kısımlar, ününü hak eden retorik parçaları olmakla birlikte, Kapital'in çerçevesini çizdiğim analitik bölümleri uyumsuzdur. Yoğunlaşma nasıl artar, yoğunlaşmanın artması büyüme/devrevi dalgalanma mekanizmasını ya da artık-değer/kâr ilişkisini durdurur mu? sermayenin yoğunlaşmasının artması ile kâr oranındaki düşme eğiliminin durdurulamayıp sadece geciktirildiğini 3. Cilt'ten biliyorsak, kapitalizmin nihai çöküşünü kâr oranlarındaki düşme mi, işçi sınıfının ayaklanması mı yoksa her ikisi birlikte mi getirecek?

Ancak, Marksist partilerin değişmez iyimserliğini bu devrimci bakış açısı verdi. Kanaatimce, bilimsel bölümler bu kıyametçi bakış ile uyumlu değil, çünkü analitik kısımlar böyle bir sonuca işaret etmiyor. Nihayetinde Marx bu paragrafı 1848'te, artık-değerin sırrını keşfetmeden önce yazmış olabilir. Sadece *Komünist Manifesto*'yu tekrar edecekse, bütün bu çalışmaya ve üç cilde ne gerek vardı?

Bu düşünceler tartışmamız açısından önemsiz değildir. Tartışmanın merkezinde yer alır; çünkü Marksizm devrimci mesajın ağına düşmüş, bilimsel temeli ise çok daha karmaşık -ve bence- yaratıcı ve benzersiz bir kapitalizm incelemesine yer vermiştir, bu analiz devrimci sonuçlara yönlendirmemektedir. Ancak gerilim sadece takipçileri arasında değil Marx'ın kendi yazılarında da bulunur.

Bu durumu açıklamanın iki basit yolu bulunur. Bu bölüm

Kapital, Cilt 1'in sonunda olabilirdi, bu durumda kapanıştan önceki güçlü açıklama olurdu. Ancak Marx, bu bölümün ardından doğrudan ve açık bir 'Modern Sömürgecilik Teorisi' ile devam ediyor. Kapitalizmin büyüen tarihinin, doğuşundan 32. Bölüm'deki çöküşüne dek olan planı olduğu gibi çizildikten sonra, kapitalizmin sonunun kehanet edilmesinden önce olsa yer alması gereken başka bir önemli konunun tartışılmasına neden yer veriliyor? Marx'ın 1. Cilt'i yayına hazırlaması, çeşitli çevirilerini ve baskılarını bu sıralamayı değiştirmeden gözden geçirmesine rağmen bu önemsiz bir konudur; ancak yine de insan bu kehanetçi bakışı neden sondan bir önceki bölüme koyduğunu merak ediyor. Ancak gerginliği belirten başka bir neden bulunmaktadır. El koyanlara el konulmasının ardından 32. Bölüm iki paragraf daha devam eder. İlk olarak temel bir nokta belirtilir; kapitalist özel mülkiyet, küçük meta üretiminde olduğu gibi, mülk sahibinin emeğine değil bütün işçilerin toplumsallaşmış emeğine dayanır. Bu, bireysel mülk sahibinin kendi yadsımasının yadsınmasıdır.

Bu bölümün son paragrafı, bireysel emekten doğan, dağıntık özel mülkiyetten –bir tür John Locke dünyasından– kapitalist özel mülkiyete geçişin uzun, şiddetli ve zor bir süreç olduğunu söyler. Nihayetinde bunlar, Marx'ın önceki altı bölüm boyunca izini sürdüğü, dört ile altı yüzyılı kaplayan bir süreçtir. Ancak bir sonraki aşamanın, hali hazırda zaten toplumsallaşmış üretime dayanan kapitalist özel mülkiyetin toplumsal mülke dönüşmesinin, çok daha kısa bir vakit alacağından emindir. Marx'ın bununla, değişim çok yakında mı yoksa kaçınılmaz mı olduğunu kastettiğini söylemek zordur. Marksist partilerin sağ/sol ayrımı bu belirsizliğe dayanır. Metnin hararetli dili değişimi çok yakında yapabilir; ancak diğer –daha az gösterişli ama daha analitik– kısımlar çok çok kaçınılmazlığı destekler.

Yüz küsür yılın ardından kapitalizmin dinamiklerini an-

lamada yardımcı olan, analitik kısımlar olmaktadır. Kaçınılmazlığın her hangi bir takvimi yoktur. İsa'nın ikinci gelişigibidir. Günlük siyasi ve iktisadi yönelişler için dalgalanmanın gidişatı ve büyüme projeksiyonlarının makul incelenmesi, yoksulluk ve eşitsizliğin etkileşimi daha uygun olur. *Kapital*'in bu türden bir 'ılımlı' okuması birçok okuyucuyu şaşırtıp şok edecektir. Çok az kişi *Kapital*'in üç cildini de okumuştur. *Kapital* ve politik ekonominin eleştirisinden çok daha fazla fazlası Marx'ın tarih teorisi ve tarihsel materyalizm hakkında yazılmıştır. *Kapital* üzerine yazılarda, değer-fiyat sorunu, son yüz yıl içinde, kapitalizmin dinamiklerinden çok daha büyük bir tartışmaya ilham vermiştir. Engels, Marx'ın kapitalizmin işleyiş yasalarını keşfettiğini öne sürmüştü ve bu iddia eleştirilmeden kabul edilmiştir. Kimse bu kanunların kapitalizmin geleceğine dair ne söyleğini sormamıştır. Marx'ın *Kapital*'de kapitalizmin çözülüşüne dair analitik bir iddiaya yer verdiği görüşü, kimi büyük otoriteler de dahil olmak üzere birçok kişi tarafından doğrudan kabul edilmiştir.

Ancak *Kapital*'i okurken yaptığımız keşfe göre, her hangi bir okuyucu kapitalizmin devrevi dalgalanmalar ve kâr oranının devrevi düşme eğilimi ile yaşayacağı sonucunu çıkarılabilir. Kapitalizm büyüdükçe ve küresel olarak yayıldıkça, krizleri de dünya çapında yaşanır. Ancak Marx, kapitalizmin uzun dönemde hayatta kalması konusunda, düşmanları ya da takipçilerinin ona atfettiğinden daha iyi bir iddiayı hazırlamış olabilir mi?

6

Kapitalizm Geleceği I: Sonu Ne Kadar Yakın?

Sunuş

Marx 1883 yılında öldüğü zaman kapitalizm uzun süreli iktisadi darboğazlarından birini yaşıyordu. Fiyatlarda uzun vadeli bir düşüş eğilimi vardı. Bu durum daha hızlı ulaşım araç ve tesislerinin –buharlı gemiler, Süveyş Kanalı- ve iletişim alanında gerçekleştirilen atılımların –telgraf, transatlantik kablo- bir sonucuydu. Avrupalılar tarafından daha önce bilinmeyen ya da ufuklarında yalnızca marjinal bir yere sahip olan topraklar, gıda ve hammadde sağlamak için yağmalandı. Avustralya ve Yeni Zelanda, Hindistan, Kuzey ve Güney Amerika hammadde sağlayan kaynaklar haline geldiler. Demiryolları Avrupa ülkelerinde bir uçtan ötekine uzanır hale gelmişti ve bütün Kuzey Amerika boyunca yaygınlaşıyordu. Hindistan ilk demiryoluna 1853 yılında sahip oldu. Pamuklu tekstil fabrikaları da –iplik eğirme ve dokuma- gerek Hindistanda gerekse de Batı Avrupa ve Kuzey Amerikada kökleşti.

İngiltere serbest ticaret öğretisini vazetti ve gıda ithalatı politikasını serbestleştirdi. Bu, 1840lı yıllarda ülkeyi meşgul etmiş olan Tahıl Kanunu tartışmasının özünü oluşturunuyordu. Yeni sanayileşen ülkelerin hepsi serbest ticaret kuralını izlemedi. ABD ve Almanya ayak diredi ve Fransa her zaman için serbest ticaretin gönülsüz bir katılımcısı olagelmmişti. Serbest

ticaret ilk sanayileşmiş ülke olarak imalatçıları için pazarlara ve tasarrufları için yatırım olanaklarına ihtiyaç duyan Britanyanın çıkarına uygun düşüyordu. Londra, zenginlerin tasarruflarını dünyanın geri kalanındaki kârlı pazarlara dağıtmanın çok yönlü aracı haline geldi. Tasarruflar Batı Avrupadan Amerika kıtalarına, Orta ve Doğu Avrupaya akmaya başladı. Batı Avrupa, Asyanın en uzak köşelerine ulaşacak ve aynı zamanda Afrikayı da yirmi beş yıl içinde sömürgeleştirecekti.

Sanayileşmiş ülkeler kulübüne katılmayı talip olmak isteyen her ülkenin Altın Standardına uyum sağlaması gerekiyordu.¹ Altın haç, İç Savaşın enflasyonist yıllarında büyük tutarlarla borçlanmış ve şimdi bunları ürünlerinin fiyatları altın olarak düşerken geri ödeyen Amerikalı çiftçiler tarafından lanetlendi.² Ama altın, gümüşün küçük ortağı olarak işlev görmesiyle birlikte, evrensel olarak tercih edilen para birimi haline geldi. Hindistan gümüş rupi kullanıyordu ve gümüş bozuk paralar Amerikanın Batısından Avrupanın steplerine uzanan çok geniş bir alanda yaygın olarak kullanılıyorlardı.

Aynı zamanda Avrupanın merkezlerinden Amerika kıtalarına ve Antipodlara doğru kitlesel bir insan akımı da yaşanıyordu. Hintliler Güney Asyaya, Afrikaya ve Batı Hint Adalarına göç ettiler; bunlar genellikle sözleşmeli işçilerdi ama aralarında aynı zamanda tüccarlar ve tefeciler de vardı. 1891 yılında bir avukat olarak Gandiyi, davalarına bakması için Güney Afrikaya davet ettiler. Çinli işçiler ABDnin batı kıyısına, Avustralyaya ve Güney Asyaya gittiler. Ne var ki emeğin bu dolaşımı bütünüyle serbest değildi. Avrupanın artık beyaz nüfusu Amerika kıtalarına ve Antipodlara gitti. Asyanın kahverengi ve sarı halkları periferiye –Afrika, Asya ve Amerikanın kenar bölgelerine- gittiler. Bu model bir yüzyıl boyunca değişmeden kalacaktı.

Yine de bu küreselleşmiş bir dünyaydı. Afrikada pay kapma

yarışı Marxın ölümünden kısa bir süre sonra en üst noktasına ulaşacaktı. Ama emek gibi sermaye de yerküre üzerinde bir anlamda, serbestçe –hiçbir zaman eşit bir biçimde olmamakla birlikte- dolaştı. Teknolojik ilerlemeler hem mesafeleri hem de zamanı kısaltıyordu. Sör Charles Napier, 1843 yılında Sind'in ele geçirilmesini Whitehalldaki [Londrada hükümet dairelerinin bulunduğu mahalle-ç.n.] efendilerine telgrafla tek sözcükten oluşan bir mesaj olarak –Peccavi (Günah işledim [Sind])'- gönderebiliyordu. Yerkürenin tam haritası oldukça iyi bir biçimde çıkartılmıştı; geriye yapılabilecek herhangi bir önemli keşif kalmamıştı.

Ekonomik büyüme 1870-1913 döneminde, modern küreselleşmenin birinci döneminde hız kazandı. Bu erken döneme ait gelirle ilgili veriler her zaman sınırlı ve bir dereceye kadar güvenilmez olmuştur. Ulusal gelir kavramı bile henüz yeniydi ve yukarıda görmüş olduğumuz gibi Marx ulusal gelir hesaplarını güçlkle kabullenebilmişti. Ama şimdi, Angus Maddison'un öncü çabaları sayesinde, bu konuyla ilgili elimizde kimi iyi sonuçlar var.³ Veriler Avrupanın daha gelişmiş kapitalist ülkeleri (Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Norveç, İsveç, İsviçre ve Büyük Britanya) artı Kanada, ABD, Japonya ve Avustralya üzerinde yoğunlaşıyor. Bu on altı ülkenin nüfusları 1820de 150 milyon civarına, 1870de 295 milyona ve 1913te yaklaşık olarak 495 milyona ulaştı. Doksan üç yılda üçe katlanan nüfusla birlikte, gelirler de artış gösterdi. İlk elli yıl içinde (1820-70) gelirler *kişi başına* reel olarak yılda ortalama yüzde 0,9 oranında arttı. Sonraki dönemde (1870-1913) ortalama artış hızı yüzde 1,4e

i Napier 1843 yılında, Hindistanın Sind bölgesini İngiliz topraklarına kattığında, Whitehalla "günah işledim " anlamına gelen "I have sinned " cümlesinin Latince karşılığı olan tek kelimedenden ibaret bir telgraf çeker : "Peccavi ". Bu ifade İngilizce bir kelime oyununa dayanır, aynı zamanda "Sind benim oldu " anlamına gelmektedir –(ç.n.)

yükseldi. Bunun yavaş olduğunu düşünenler yüzde 0,9luk artışla gelirin seksen yılda, yüzde 1,4'lük artışla ise elli yılda ikiye katlandığını göz önünde bulundurmalarıdır.⁴

Böylece *kişi başına* gelir ve benzer bir biçimde nüfus da kabaca üçe katlandı. Böylelikle toplam gelir –bu on altı ülkenin GSYİHleri- yüzyıl boyunca dokuz kat arttı. Bu, kuşkusuz eşi görülmemiş bir durumdu. Bu genel toplam içinde kimi ülkeler –Kanada, ABD, Almanya ve İsveç- daha hızlı büyürlerken, öncü sanayileşmiş ülke –Büyük Britanya- daha yavaş büyüdü. Elbette devrevi dalgalanmalar da yaşanıyordu. Elli yıla yayılan (onlar hakkında ilk kez 1920li yıllarda yazmış olan Rus iktisatçısı Kondratieffin adıyla anılan dalgalanmalar) uzun süreli salınımların tarihi, 1810-17den 1844-51e darboğazlar ve 1844-51den 1870-75e yükselişler; 1870-75ten 1890-96ya yeniden darboğazlar, ardından 1890-96dan 1914-20ye bir yükseliş olarak belirlendi. Bunlar yaklaşık tarihlerdir ve Kondratieff kendi dalgalarının modern araştırmacıların uygun gördüklerinden çok daha düzenli olduklarını iddia etmişti.⁵ Ama bizim amacımız açısından, kapitalizme özgü olan devrevi bir büyüme tablosu –buna ilk işaret eden iktisatçı Marx'tı- sunar. Elbette büyüme ne bir ülke içinde, ne dünya ölçeğinde ne de zaman içinde eşit değildi. Feodal çağlarda gelir ve servet eşitsizliği çok keskindi. Kapitalizmle birlikte bu eşitsizlikler artmadı ancak kentleşme ve yeni lükslerin elde edilebilir hale gelmesiyle birlikte çok daha göze batar oldu.⁶ Kalabalıklaşan konutlar ve kaynakları sokaklarıyla birlikte artan kentsel nüfus, zengin sınıflarda ayak takımı' korkusunun doğmasına neden oldu. Bu durumdan endişeli olan orta sınıf aydınlar ve radikal reformcular, bu kadar çok gözle görülür sefaletle yol açmış olan sanayileşmenin ve iktisadi ilerlemenin doğasını sorgulamaya başladılar. Lanarkshiredan Robert Owen daha 1813te radikal bir çözüm önermişken, Thomas Carlyle ve John Ruskin bu yeni düzene yöneltile eleştirinin en ön

saflarında yer alıyorlardı. İnsanlık tarihinde ilk kez yoksulluğun ortadan kaldırılabilceğini öne sürmek mümkün hale gelmişti. Londrada yaşayan Charles Booth ve Yorkta yaşayan Seebohm Rowntree tarafından yapılan çalışmalar, dikkatleri yoksulların düşük yaşam standartlarına çekti.⁷ Adam Smithin öngörmüş olduğu gibi gelir ve servet eşitsizliği kapitalizmin yayılmasıyla birlikte artış göstermişti; ama acaba toplumun en yoksul katmanı, daha en önceki yüzyıllarda yaşamış olan hali vakti iyi olanların sahip olduklarından bile daha iyi bir yaşam standardına sahip miydi?

Bu tür düşünceler birçok insanın zihninde nadiren ön plana çıkıyordu. Avrupanın orta sınıflarının ve yönetici seçkininin endişe duyduğu bir şey varsa, o da işçilerin galeyana gelmeleri idi. Hem sendikalar hem de işçiler adına konuştuklarını iddia eden siyasi partiler kuruluyordu. Her yerde oy hakkının genişletilmesi için bir hareket vardı. Avrupanın (Fransa ve Hollanda hariç) büyük bölümüne hükmeden aristokrasi, işçi kitlelerinininki şöyle dursun, sonradan görme burjuvazinin siyasi iktidar talebini uzlaştırmakta yeterince güçlük çekiyordu. Bu dönemde (1870-1913) egemen seçkinin spektrumunun adım adım aşağıya doğru ve aristokrasinin dışına burjuvaziye doğru hareket ettiği anlamına gelen reformlar vardı; ya da burjuvazi iktidarı işçi sınıfına teslim ediyordu. Kapitalizm kendisini giderek daha fazla tahkim ederken, aynısını işçi sınıfı da siyasi iktidar ve ekonomik koşullarının iyileşmesi için yapıyordu.

Alman Sosyal Demokrat Partisi⁸

Kitlesele desteğe sahip bir işçi sınıfı partisi 1875 yılında Almanyada ortaya çıktı. Almanya o tarihte ne kapitalist üretim ne de siyasi katılım açısından en gelişmiş ülke konumunda olmadığından, bu kendi içinde bir çelişkisi olan bir durumdu.

Bu parti Marxa bağlılığını bildirmiş olan bir hiziple, Ferdinand Lassalle'i izleyen bir başka hizbin birleşmeleri sonucunda kuruldu. Lassalle, ancak kapitalizmin ortadan kaldırılmasıyla ortadan kaldırılabileceğini söylediği Ücretlerin Tunç Kanununa inanan, popüler bir Romantik figürdü. Marx, Lassalle'in kafası karışık ve dürüstlükten uzak biri olduğunu düşünüyordu ancak Lassalle'in erken ölümü iki hizbin birleşmelerini kolaylaştırdı. Gothada yapılan bir kongrede ASİP (Almanya Sosyalist İşçi Partisi) kuruldu. Bu ilk Marksist parti olabilirdi (adı daha sonra Almanya Sosyal Demokrat Partisi –SPD- olarak değiştirildi) ama programı Marx'ı memnun etmedi: Marx parti programının fazlasıyla Lassalleci olduğunu düşünüyordu. Nitekim yeni partinin önderlerinden biri olan Wilhelm Brackeye bir mektup yazarak, kendisinin ve Engels'in söz konusu İlkeler Programından kendilerini ayıracaklarını ve onunla hiç bir ilişkileri olmadığını bildireceklerini⁹ belirtti. Hiç kimsenin, onun ve Engelsin partiyi uzaktan yönettiklerini düşünmelerini istemedi ama programınbütünüyle mahkûm edilmesi gereken ve moral bozucu'.¹⁰ olduğunu düşünüyordu. Marx, kendi teorilerini yansıtıyormuş gibi görünen, ama gerçekte Lassalle'in teorilerini yansıtan birkaç sorunlu noktaya işaret etti. Programın ilk sözcükleri –Emek bütün zenginliğin ve kültürün kaynağıdır... '- yanlıştı. Emek bütün zenginliğin kaynağı değildi:Doğa da, tıpkı, bir doğa gücünün, insan emek-gücünün deyimlenmesinden başka bir şey olmayan emek gibi kullanım-değerlerinin (ve kuşkusuz maddi zenginlik de bu değerlerden meydana gelir!) kaynağıdır.¹¹ Aynı zamanda, programın birinci cümlesinin yaptığı gibi,emeğin geliri, tümüyle, eşit hakla, toplumun bütün üyelerine ait,¹² olduğunu söylemenin mantıksız olduğuna dikkat çekti. Marx eleştirisinde bu önermeyi komünist bir toplumda bölüşüm için olası bir plan olarak ele aldı ve onu kendi keskin eleştirisine tabi tuttu:

'Emek araçları ortak mülkiyet konumuna yükseltilmelidir! Burada muhtemelen ortak mülkiyete dönüştürülmelidir demek isteniyor. Ama bunun üzerinde fazla durmuyorum.

'Emeğin geliri nedir? Emeğin ürünü müdür, yoksa onun değeri midir? Ve bu sonuncu durumda da, ürünün tüm değeri midir ya da yalnızca, emeğin tüketilen üretim araçlarının değerine eklemiş olduğu yeni değer kısmından mı oluşmaktadır?

'Emeğin geliri, Lassalle tarafından, belirli iktisadi kavramların yerine kullanılan gevşek bir kavramdır.

'Adil bölüşüm nedir?

Burjuvazi bugünkü bölüşümün adil olduğunu iddia etmiyorlar mı? Ve gerçekten de bugünkü üretim tarzı esasına göre bu bölüşüm sistemi, biricik adil bölüşüm sistemi değil midir? İktisadi ilişkiler, hukuksal kavramlar tarafından mı düzenlenmiştir, yoksa tersine, hukuksal ilişkiler iktisadi kavramlardan mı doğar? Bizzat sosyalist hizipçilerin adil bölüşümle ilgili çok farklı görüşleri yok mudur?

Burada kullanıldığı haliyle adil bölüşüm ifadesiyle kastedilenin ne olduğunu anlamak için, birinci paragrafı bu paragrafta birlikte ele almamız gerekmektedir. Bu son paragraf "emek araçlarının ortak mülkiyet olduğu ve toplam emeğin topluluk tarafından düzenlendiği " bir toplum varsayıyor, birinci paragraftan da "emeğin gelirinin, tümüyle, eşit hakla, toplumun bütün üyelerine ait olduğunu" öğreniyoruz.

"Toplumsal bütün üyelerine" mi? Çalışmayanlara da mı? O zaman "emeğin gelirinin tümü" ne oluyor? Toplumsal yalnız çalışan üyelerine mi gidiyor? O zaman toplumun bütün üyelerinin "eşit hakkı" ne olacak?

Ama besbelli ki "toplumsal bütün üyeleri" ve "eşit hak," gelişigüzel söylenmiş şeyler. Bunun özü, bu komünist toplumda, her işçinin, Lassalle'vari "emeğin tüm ürününü" alması gerektiğidir.

Önce "emek geliri" sözünü, emek tarafından yaratılan nesne anlamında alırsak, topluluğun emeğinin geliri toplam toplumsal üründür.

Bundan şunlar çıkarılmalıdır:

Birincisi, yıpranan üretim araçlarının yerine konmasının karşılığı.

İkincisi, üretimin genişletilmesi için ek kısım.

Üçüncüsü, doğa olaylarının vb. neden olduğu sıkıntılar ve aksaklıklar için yedek ya da sigorta fonları.

"Emeğin tüm geliri"nden yapılacak olan bu çıkarmalar, iktisadi bir zorunluktur, ve bunların büyüklüğü var olan araçlara ve güçlere göre, kısmen de olasılık hesabı ile belirlenebilir, ama hiçbir yönden adaletle hesaplanamazlar.¹³

Marx'ın mektubu kısa vadede çok az bir etki yarattı. Lasselleci hizip SPD içinde çoğunluğa sahipti ve onların görüşleri her ne kadar Marx'a bulanık görünüyor olsalar da galebe çaldılar. Ama daha sonra Bismarck büyük bir işçi sınıfının çeşitli orta sınıf reformist partilerle birleşmesinin ve işçilerin çıkarlarını ve demokrasiyi geliştirmeye yönelik talepler üretmesinin yol açacağı tehlikeleri gördü. O tarihte Almanya'da oy kullanma hakkına sahip olan yetişkin erkeklerin oranı diğer gelişmiş ülkelerdekinden daha yüksekti –bu oran 1869-73 yıllarında İngiltere'de yüzde 14,9 ve on iki Avrupa ülkesindeki ortalama olarak yüzde 17,8 iken, Almanya'da yüzde 33'tü. Yalnızca Fransa (yüzde 43) ve İsviçre (yüzde 38,7) daha geniş bir oy kullanma oranına sahiptiler. Bu nedenle Bismarck 1878 yılında SPD'yi yasadışı hale getirdi; önderlerinin çoğu sürgüne gönderildi ve partinin faaliyetlerine getirilmiş olan yasak yalnızca 1890 yılında kaldırıldı. Bu yıllarda SPD seçimlere katılmaya devam etti ve seçim performansını 1881'de aldığı 312.000 oydan 1890'da 1.427.000 oya yükseltti.

Ne var ki partiye getirilmiş olan yasak ve önderlerinin sürgüne gönderilmiş olması aynı zamanda SPD'yi radikalleştirmişti: SPD daha açık bir biçimde Marksist bir parti haline geldi. SPD'nin düşünsel önderi Karl Kautsky, Marx'ın güvenilir sesi olarak hâlâ hayatta olan Engels ile yakın işbirli-

ği içindeydi.¹⁴ Gotha Programının Eleştirisi' 1891 yılında –o tarihte hâlâ hayatta olan kimi önderlerin itibarını sarsmamak için kimi bölümleri çıkartılmış olarak olsa da- yayınlandı. Ama artık, SPD Avrupadaki genç ve deneyimsiz sosyalist partiler içinde en büyüğü ve en saygını haline gelmişti. Partinin öğretisi sosyalizmle demokrasiyi, reformla devrimi kaynaştırıyordu. SPD 14 Temmuz 1889'da Fransız Devriminin yıl dönümünde, Paris'te Uluslararası İşçi Kongresi'ni kurmak için bir araya gelen partilerin önderi konumundaydı. Marx ve Engels bu türden bir Kongreyi ilk olarak 1864 yılında kurmuşlardı ama bu örgütlenme 1874 yılında feshedilmişti. Bu toplantı o tarihte bu Kongrenin, çok daha fazla sayıda ülkenin temsil edilmesiyle ve daha büyük partilerle canlandırılması ve yeniden inşa edilmesiydi. Bu partiler iktidarı ele geçirme yolunda demokratik yöntemlere bağlıydılar ve sosyalist bir hedefe sahiptiler. Amacımız işçilerin kurtuluşunu, ücretliğin emeğin ortadan kaldırılmasını ve bütün kadın ve erkeklerin cinsiyetlerine ya da milliyetlerine bakılmasızın bütün işçiler tarafından üretilen zenginlikten faydalanabildikleri bir toplumun yaratılmasıdır.¹⁵ Burada da Marxın Gotha Programında eleştirmiş olduğuna benzer düşüncelerin –'bütün işçiler tarafından üretilen zenginlik'- tekrar ediliyor olması anlamlıdır. Ancak sosyalizmin bir son dönem bir tarihçisinin işaret etmiş olduğu gibi hareketin *uzun vadede hedefi* kapitalizmin yıkılması ve üretimin üreticilerin birleşik denetimine tabi olduğu bir toplum kurulması' olduğu halde, yakın ve kısa vadeli perspektifi reformistti; kapitalizm altında işçi sınıfının yaşamını katlanılabilir ve insan onuruna yakışır hale getirmek.' Ne var ki, Marx'ın onları uyarmış olabileceği bir sorun vardı –ve aslında Marx kapitalizmin izlediği rota konusunda yaptığı çeşitli analitik değerlendirmelerde bu uyarıyı yapmıştı: Sosyalistler daha başarılı hale geldikçe, kendilerini kapitalizmin başarısına daha bağımlı bir halde buldular.¹⁶

Bu paradoks SPD tarafından keskin bir biçimde hissedildi. Partinin kuruluşu ve büyümesi, Alman kapitalizminin yaşadığı hızlı bir büyüme dönemiyle çakıştı. *Kişi başına* düşen gelir *yıllık* olarak yüzde 1,6 oranında artış gösteriyordu (1870-1913 döneminde iki kattan daha fazla arttı) ve Almanyanın nüfusu yüzde 70 oranında artış gösterdi. SPD, 1891 yılında –özellikle Marksist olan- yeni Erfurt Programını yayınladığı zaman, uzun vadeli bir devrimci perspektifi temel alıyordu ancak derhal reformist taleplere saplanıp kalmıştı: yetişkinlere genel oy hakkı, gizli oy, devlet görevlilerinin doğrudan seçimle belirlenmesi, artan oranlı gelir vergisi, sekiz saatlik işgünü, on dört yaşın altında çocuk emeğinin kullanımının yasaklanması ve benzeri.

Yine de devrimci ve reformist talepler arasındaki gerilim ortadan kalkmayacaktı. SPD krize ve sermayenin yoğunlaşmasına rağmen yaşamanın sürdürmesi beklenen bir sistemle mi uğraşıyordu ve bu nedenle acil kısa vadeli kazanımlar elde etmek için mi savaşım veriyordu? Yoksa kapitalizmin kaçınılmaz sonunu hızlandırmak için savaşım veren devrimci bir parti miydi? Bu gerilim -5. Bölümde görmüş olduğumuz gibi- Marx'ın kendi formülasyonlarındaki bir belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Komünist Manifesto'nun devrimci vizyonu Kapital'in 1. Cildinin bir bölümünde tekrarlanıyordu ama kapitalizmin işleyişinin karmaşık analitik kavranışı Marx'ı çok daha nüanslı bir anlayışlı yönelmişti. Hangisi geçerli olacaktı?

Siyasi partiler –bir kez belirli bir boyuta eriştiklerinde ve gerek kitlesel bir üye tabanına gerekse de bir seçim gündemine sahip olduklarında- ideolojik berraklık üzerine inşa edilemezlerdi. SPD Marx'ın düşüncesinin bir kolunu ya da ötekini seçmek yerine Marx'ı seçti. Marx'ın sözüne güveniliyordu ama Marx kendisiyle çeliştiği zaman bir başka sözüne güvenilir figürün –çoğu durumda Karl Kautsky'nin- durumu yorumlaması ve farklılıkları uzlaştırması gerekiyordu. Bir insanın

düşüncesini bu tür bir eleştirel olmayan konuma yükseltmek daha sonrasında sorundan başka bir şey getirmeyecekti. Ama SPD Marx'ın yazdıklarına ciddi bir biçimde bağlanmıştı. Bundan sonra vereceği savaşım yalnızca Alman egemen sınıfları ile sınırlı değildi, kendi saflarının içinde de –sendikacılar ve teorisyenler arasında ve teorisyenlerin içinde devrimci yoldan yana olan Sollla, reformist yoldan yana olan sağ arasında- bir savaşım veriyordu. Elbette yaşanmakta olan tartışma kapitalizmin dinamikleriyle ilgiliydi.

SPD'nin sağ kanadını oluşturan sendikacılar üyeleri için daha yüksek ücretler ve iş güvencesi sağlamakla ilgileniyorlardı. Bu talepler hızlı ekonomik büyüme koşullarında, ekonomik kriz koşullarında olduğundan çok daha kolay bir biçimde sağlanabilirdi. Onların grev silahını kullanmaları siyasi olmaktan çok araçsaldı. Amapolíticos' –Solda ve hatta Sağda yer alan kimi aydınlar- kapitalist düzeni çökertmek ve devre dışı bırakmakla ilgileniyorlardı. Lassalle sendikaların ücretlerin Tunç Kanununa meydan okuyamayacaklarını öne sürmüştü. Yapılması gereken şey kapitalizmi demokratik yollardan, toptan devirmektir. Kapitalizmin birbirini izleyen krizlerinin giderek daha ciddi hale gelmesi durumunda, Solun sistemi yok etmek için mücadele etme stratejisi haklı çıkmış olacaktı. Oysaki kapitalizm sürdüğü sürece krizler işçiler için sefalet yarattı, patronlar için değil.

Ama Solda bile kapitalizmin hızla büyümesini savunabilen bir kesim vardı. Marx'ın formülasyonuna göre, işçiler büyük ölçekli sanayi kuruluşlarında çalışarak –bunlar ne kadar büyük olurlarsa o kadar iyiydi- disiplinli bir ordu haline gelebilirlerdi. İşçilerin devrimci örgütlerinin daha güçlü hale gelmeleri için kapitalizmin büyümesi gerekiyordu. Kapitalizm henüz erken aşamalarında olduğu bir sırada –yani burjuvazi gerici feodalizmin güçlerine karşı hâlâ mücadele verirken- onun büyümesine karşı çıkmak, nesnel' olarak mücadeleyi

zayıflatmak anlamına geliyordu. Ne de sosyalizme hızlı bir geçiş yapmayı hayal etmenin bir anlamı vardı. Bu tür rüyalar Rus Marksistleri arasında yaygındı ve daha sonra göreceğimiz gibi onları Marx'ın sosyalizmin ancak kapitalizmin tam olarak gelişmesinin ardından gelebileceğini kanıtlamış' olan teorisini kullanarak yenilgiye uğratabilecek olan kişi Lenin'di.

Kapitalizmi Tartışmak: Alman Tartışmaları

Avrupalı Marksistler arasında kapitalizmin izlediği yörünge konusunda parlak veren tartışmaların ilk kıvılcımı Edouard Bernstein tarafından çakıldı. SPD önderlerinin sürgünde oldukları yıllarda Bernstein önce İsviçre'ye yerleşti ama 1888'de oradan da sürgün edildi ve İngiltere'ye gitti; SPD'nin 1890 yılında yasallaşmasına rağmen 1901'e kadar orada kaldı. Kapitalizme devrimci yoldan son verileceği öngörüsüne meydan okuyan revizyonist teorisini bu dönemde oluşturdu. SPD içindeki önde gelen bir Marksist, Engels'in yakın çalışma arkadaşı ve partinin teorik dergisi *Sozial-Democrat*'ın editörü olarak Bernstein genel kabul gören Marksizm anlayışını ayaklar altına aldı. Daha sonra SPD'nin emektar önderi August Bebel'e yazmış olduğu gibi, Marx'ın öğretilerini esneterek, onları pratik gerçeklerle uyumlu hale getirmeye çalışmıştı.' Bu gerçekler, kapitalizmin ayakta kalmaya devam etmesi ve devrevi dalgalanmaların görece ılımlı doğasıydı.

Bernstein, Britanya'daki türüne bakarak kapitalizmin gerek yeni toplumsal gelişmeler, gerekse de yeni teknoloji tarafından ona yöneltilen meydan okumalara uyarlanma kapasitesine sahip olduğunu fark etti. Dolayısıyla Marx'ın teorisinin şu ya da bu yanına yönelik küçük bir lokal eleştiriyle yetinmek yerine, köklü bir revizyon gerçekleştirmek istedi. 1896 ile 1898 yılları arasında SPD'nin yayınlarından *Neue Zeit*'ta *Probleme des Socialismus* [Sosyalizmin Sorunları] başlığı altın-

da yayınlanan bir yazı dizisi ile giderek şiddetlenen krizler ve çalışan sınıfların artan yoksulluğu tezlerinin üzerine şüphe düşürdü. Bernstein, bir alternatif olarak, sosyalizme giden evrimci, reformist bir yol olabileceğini düşündü.

Bernstein, SPD'nin Marx'ın ölümünün ardından kurmuş olduğu yeni Marksizm Kilisesinin ayrılan ilk mürted idiⁱⁱ. Marx'ın kendisinin bütün yazılarının harfi harfine doğruluğu üzerinde ısrarcı olup olmayacağı tartışmalı bir noktadır. Marx, Birinci Enternasyonal'daki çalışma arkadaşlarıyla olan ilişkilerinde –Rus anarşisti Bakunin'in şikâyetçi olduğu gibi– genellikle diktatörce davranan biriydi. Ancak Rus Marksisti Vera Zasuliç'le olan yazışmasında kendi tarih teorisinin kapsamı konusunda, kendi taraftarlarının öne sürdükleri iddialara kıyasla daha alçak gönüllü bir tavır içindeydi. Burada konu Marx'ın kişiliği değil. O bir insandı, tam anlamıyla bir insandı ve dolayısıyla büyük hatalar yapmaya açıktı. Ne var ki 1890'ların sonlarında, SPD'nin önderlerinin –Karl Kautsky, August Bebel, Wilhelm Liebknecht– Marx'ın öğretisi olarak kararlaştırdıkları şeye bağlılık göstermek Gerçeğin kendisiydi. Bu öğreti bir bütün olarak Kapital'den çok, asıl olarak *Kapital*'in 1. Cildinin 32. Bölümünde yer alan o tek paragrafa dayandırılmıştı. Dolayısıyla 1891'de kabul edilen Erfurt Programında yer alan bir ilkede şöyle deniyordu:

Proletarya ve giderek yok olmakta olan orta sınıf, küçük işletme sahipleri ve çiftçiler için [tekelci kapitalizm] geçimlerini sağlamak konusunda giderek artan belirsizlik; sefalet, baskı, esaret, aşağılanma ve sömürü anlamına gelmektedir.

Proleterlerin sayısı sürekli olarak artarken, yedek işçi ordusu daha devasa boyutlar alırken ve sömürenlerle sömürülenler arasındaki karşıtlık giderek keskinleşirken...

Mülk sahipleri ile mülksüzler arasındaki uçurum sanayi buna-

ii Bir dini bırakıp başka bir dine geçmiş olan kimse –(ç.n.)

lımları tarafından daha da genişletiliyor. Bu bunalımların nedenleri kapitalist sistemin içinde yatmaktadır ve sistem geliştikçe, daha kapsamlı ve yıkıcı hale gelmektedirler.¹⁷

Bu popüler Marksizmdi, Marx'ın tüm dünyada milyonlarca sosyaliste sunulan biçimiydi. Yukarıda belirttiğim gibi, burada resmedilen kapitalizm, Marx'ın *Kapital*, Cilt 1, 7. Kısım'da çerçevesini çizdiği kriz teorisi ya da *Kapital*, Cilt 3'teki kâr oranlarının düşme teorisi ile uyumlu değildi. Muhakkak, sayısı sürekli artan bir yedek işçi ordusu teorisinin önemli bir parçası değildir, en fazla, bir ekonomik gerilemeden diğerine giderken işsiz sayısının artacağı tahmininde bulunulabilir; ancak XIX. Yüzyıl'ın farklı dönemlerinde bu öngörünün bile sayısal olarak sürmesi çok zordur. Bernstein'in cevabı şöyleydi: Ben, burjuva ekonomisinin yakın bir gelecekteki çöküşünü beklememiz gerektiği ve bu tür yakın bir çöküşün beklentisi ile Sosyal Demokrasinin taktiklerini bu varsayıma uyarlamaya ikna edilmesi yönündeki görüşlere karşı çıkıyorum.¹⁸

Ateşin koruyucusu ve Marksizmin Papası Kautsky bunun üzerine çok öfkelenmişti:

Senin Marksizmin çöktü. Teoriyi daha yüksek bir aşamaya geliştiremedin ama onu düşmanlarına teslim ettin... Bir İngiliz olmaya karar verdin; o zaman bir İngiliz ol ve sonuçlarına katlan... Geçirdiğin değişim seni Sosyalizm'den olmasa da Sosyal Demokrasi'den uzaklaştırır. İngiliz hareketi içinde kendine bir yer edinmeye ve İngiliz Sosyalizminin bir temsilcisi olmaya çabala.¹⁹

Kautsky burada, daha sonra sosyalizmin bütün renkleri için çok daha ciddi bir hal alacak bir soruna kazara işaret ediyor. Kapitalizm küresel bir ölçekte gelişmişti. Çeşitli ülkelerde eşit olmayan bir biçimde gelişmişti ve bu eşitsizlik kapitalizm sürecinin önemli bir parçasıydı. Ancak sosyalist hareketler ulusalı; çünkü amaçları, barışçı ya da devrimci yollar ile, siyasi

iktidarın ele geçirilmesini sağlamaktı. Sosyalist hareketler, Fransız Devrimi'nin iktidarı ele geçirme modeline bağlanıp kalmıştı. Ancak kapitalizm küresel bir süreçse, nasıl olur da tek bir ülkedeki sosyalistler tarafından başarılı bir biçimde tehdit edilebilirdi?

Marksist tartışmalar huzursuzca devam etti; bu tartışmalar, küresel kapitalizm teorilerinden biri olan Marx'ın teorisini alarak belirli partilerin büyüdüğü belirli ülkelere uyarladı. Ancak Devrimci Sol enternasyonalist idi; Alman, Polonyalı, Rus, Fransız, Hollandalı. İçlerinden en zekisi Rosa Luxemburg idi; aktif politik yaşamının tamamını SPD'de sürdüren ve 1919'da bir grup hoşnutsuz Alman askerin ellerinde hayatını kaybeden Polonyalı bir iktisatçıydı. Rosa Luxemburg, kapitalizmin dinamizmi sorusunu Berstein ya da diğerlerinin asla yapamayacağı entellektüel bir derinlikle ortaya koydu.

Elbette ki, sorunlardan biri kapitalizmin beklenen nihai krizinin tarihini belirlemektir. Kapitalizmin çöküşü ne kadar yakındı? SPD'nin bu konudaki söylemi karışıktı, ancak SPD krizlerin gittikçe daha ağırlaştığı görüşünü sürdürüyordu. 5. Bölüm'de belirttiğim gibi, *Kapital*'in kıyamet tellalı 32. Bölümü dahi, kapitalizmin çok yakındaki çöküşünün bir tahmini olarak okunamaz. Bu bölümün, daha çok dolambaçlı bir biçimde, bütün söylediği kapitalizmden sosyalizme geçişin, feodalizmden kapitalizme geçişten daha az zaman alacağıdır. Ancak bu, dört ile altı yüz yıl arasında her hangi bir zaman dilimi anlamına gelebilir. Hiçbir siyasi parti, taraftarlarına bu tür bir söz vererek ayakta kalamaz. Bu nedenle SPD zaman süresini kısaltmalıydı.

Ancak bir de *Kapital*, Cilt 2'in sonunda bulunan Marx'ın Yeniden Üretim Şemaları meselesi vardı. Krizin olmadığı ve istikrarlı büyümenin devamlı olduğu bu şemalar, kapitalizmin gerçek ya da olası gelişiminin şemaları mıydı yoksa yatırım davranışlarının kapitalistler arasında koordinasyonunu

zorunlu kıldığı için bu tür bir sonucun imkansız olduğunu mu gösteriyordu? Her iki durumda da, meta üretiminin – kullanım değerinin- sürekli artışının bir pazar bulabileceğine Marksistler nasıl inanabilirdi? Ekonomi genişledikçe işçilerin yoksullaşması gerekiyordu; bu nedenle işçiler tüketim malları piyasasına katkı sunamazdı. İşçiler tarafında bu piyasaya katkı sunulamaması muhakkak sistemin altını oyacaktı. Nihayetinde, yatırımların tek amacı, kâr ile satılacak mallar üretmektir. Mallar satılamazsa kapitalistler neden yatırım yapmaya devam etmeliydi?

Bu sorunun tam zıddı ise, birçoklarının Marx'ın kehanet ettiğini düşündüğü gibi, kapitalizmin neden kendi kendini yok etmediği idi. Bernstein, büyük birimlerin ortaya çıkması, sermayenin yoğunlaşması sayesinde kapitalistlerin ürün miktarı ve aşırı üretimi kontrol etme becerilerinin iyileştiğini öne sürdü. Ancak durum böyleyse, sermayenin yoğunlaşmasının Marx'ın tahmininin tersi bir etkisi vardı; Marx sermayenin yoğunlaşması ile rakiplerin eksileceğini ve sınıf mücadelesinin şiddetleneceğini öne sürmüştü. Böylece, kapitalizmin XIX. Yüzyıl'ın ötesinde hayatta kalıp kalamayacağının tartışması devam etti ve Avrupalı Marksistler arasındaki en ateşli tartışma konusu haline geldi. Keynes'in efektif talep konusunu 1936'daki *İstihdam, Faiz ve Para'nın Genel Teorisi*'nde ortaya atmasıyla anaakım iktisadın parçası haline gelecek birçok mesele, bu tartışma sırasında gündeme geldi. Ancak bu konu üzerine yazarken o günlerin anaakım iktisatçıları, eksik tüketim ya da aşırı yatırım konularıyla ya da Menger, Jevons veya Marshall gibi önde gelen iktisatçıların çalışmalarıyla ilgilenmiyordu.

Bu oldukça geniş ve düzensiz yazının en iyisi Rosa Luxemburg'un *Sermaye Birikimi* idi. Luxemburg, SPD'nin sol kanadında bulunuyordu ve (Sol'a karşı) reformist bir uygulama ile (Bernstein'e karşı) devrimci teorik bir duruşu biraraya

getiren Kautsky'nin etkili bir eleştiricisiydi. Luxemburg'un katkısının önemi, Marx'ın Yeniden Üretim Şemalarına karşı içeriden bir eleştiri getirmesi idi; Luxemburg, bütün bu yıllar boyunca Marx'ın yöntemini ona karşı kullanan tek Marksist olmuştu. Şemada, hatırlacağı gibi, makina ve tüketim malları üreten iki Kesim (sektör) işçi, talep ya da kredi kıtlığı çekmeden paralel olarak genişliyordu. Kesim I'ın kapitalistleri, bütün mallarını sattıktan yani değeri ve artık-değeri gerçekleştirdikten emin olmadan yatırım yapacak parayı nereden buluyordu? (5. Bölüm'ü ve $M \rightarrow C \rightarrow C' \rightarrow M'$ şemasını hatırlayın.) Marx nasıl olur da ürün satışı, işçi bulunması ya da maddi girdilerin ve emek gücünün satın alınması için gereken parayı göz ardı edebilirdi?

Luxemburg kitabında, Marxçı iktisada iki büyük katkı yaptı. İlk olarak, gelişmiş kapitalist bir ülkedeki talep sorununu o ülkenin emperyal çevresine bağladı. Marksist partiler, elbette ki, gelişmiş kapitalist ülkelerde ortaya çıkmıştı ve Avrupa-merkezci bakış açısına sahipti (elbette onlar kendilerine enternasyonalist diyordu). Bu dönemde Almanya'nın herhangi bir imparatorluğu yoktu (bu durum Büyük Britanya ve Fransa ile arasındaki kavgalardan biriydi). Luxemburg imparatorlukların gelişmiş ülke malları, özellikle de makina malları (örneğin demiryolları), için piyasalar olduğunu söylemişti. Bu, Kesim I'ın devamlı genişlemesi için bir gerekçe sağlıyordu. Aynı zamanda, sömürgeleşmiş bölgeler hammadde ve gıda ürünleri sağlıyordu. Bu erzaklar ücretli kesimin tükettiği malların emek içeriklerinin artmasını engelliyordu. Bu sayede, nominal ücretler artmadan ve kârlar düşmeden reel işçi ücretleri tüketim malları cinsinden artabilir. Bu sayede, tüketim malları cinsinden reel ücretler ile işçi tarafından üretilen mal cinsinden reel ücretler arasında ayrım olacaktır. Büyük Britanya için bu önemli bir ayrımdı.

Bu iddianın teknik ayrıntıları ne olursa olsun (Luxemburg'un

Marx'ı içeriden eleştirmesine dair ateşli bir tartışma da sürüyordu), Luxemburg Marksist kapitalizm teorisinin küresel bakış açısını yeniden kurdu. SPD'nin içine kapıldığı ulusal bakış açısı genişlemişti. İktisat tarihçileri, yıllardan itibaren sürekli olarak, imparatorlukların yöneten ülkeler için kârlı olmadığını öne sürdü; ancak emperyalizmin, kapitalizmin yaşam süresini nihai çöküşünün ötesine uzattığı düşüncesi Sol iktisadın önemli bir parçası oldu. Fazla mallar için pazar ve hammadde için kaynak olarak, sömürgeler ortakyaşamsal bir bağlılık mantığı ile merkez ülkelere bağlanmıştı. Luxemburg, bu çevre ülkelerinin artık sermaye alanları haline gelebileceğini ve ardından ucuz yerel işgücünü istihdam edebileceğini elbette ki öngörememişti. Ardından sermayenin yurtdışına göçü içerideki işçilere zarar verecekti. Ama bunlar henüz gerçekleşmemişti.

Luxemburg'un ortaya koyduğu diğer bir tema Marx'ın şemasına Üçüncü bir Kesim'in eklenmesiydi. Bu Kesim'in görevi ürün fazlasını masnetmek ve işçilerden, diğer tüketicilerden ya da devletten gelmeyen talep için ürün üretmektir. Bu Kesim silah sanayi idi. Böylece, silah sanayi Kesim I'in makina fazlasını masnedebilir ve devletin alması için silah üretebilirdi.

Buradaki bakış açısı, kapitalizmin makinaların ürün fazlasını yutacak bir havuz' sektöre ihtiyaç duymasıydı. (Marx'ın şemaları ile makinaların ürün fazlası sorununu çözmesi gerektiğini hatırlayın.) Elbette ki, diğer bütün sektörler gibi silah sanayinin de ortalama kâr oranını elde etmesi gerekiyordu. Bir miktar istihdam yaratması da gerekiyordu yoksa bu sektörde artık-değer olmazdı. Sonraları, bu bakış açısının israf sektör kavramına genişletilmesiyle, Kesim III kamu mülkiyetinde olabilir ve her hangi bir kâr elde etmeyebilirdi (ayrıntıları aşağıda yer verilecek). Soru hâlâ aynıydı: hükümet bu alımları nasıl ödeyecekti? Bir çözüm kârların ya da ücretlerin vergilendirilmesiydi. Marksistler, silah alımlarının

finanse edilmesi için işçilerin tüketiminin vergilendirileceğini varsaydı. Dolaylı vergilerin hükümet gelirlerinin ana kaynağı olduğu Almanya'da, silah harcamalarının finansmanı konusundaki bu varsayım mantıklıydı. Büyük Britanya'da ise gelir vergileri hatta ölüm harçları bulunuyordu.

Luxemburg Marx'ı eleştirip geliştirdiği için, kendisi de çok sık eleştiriliyordu.²⁰ Marx'ın ortodoks savunması birçok yazar tarafından yapıldı. Ancak bir kez daha, ayrıntılar burada bizi ilgilendirmiyor. Marksistler, kapitalizmin hayatta kalmaya devam etmesinin çözülmesi gereken bir bulmaca olduğunu kesinkes kabul ediyordu. Luxemburg bunu merkez ülkeleri çevreye bağlayarak açıkladı. Emperyalizm burada siyasi hakimiyet anlamına gelmiyordu: Merkezin makina malı sattığı ve hammadde satın aldığı bir mübadele ilişkisiydi. Bu ilişki elbette ki kalıcı değildi; er ya da geç çevre doygunluğa ulaşacak ve piyasalar kuruyacaktı. Luxemburg'a göre bu durum kapitalizmin kendini yeniden üretebilmesinin sınırı olabilirdi.

Kapitalizmin hayatta kalma meselesine verilen diğer yanıtlar daha revizyonist bir yol izledi. Varsayımlarını kabul edip sonuçlarına karşı çıkarak Marx'a içerden bir eleştiri getirmek yerine, dışsal ve ampirik bir eleştiri hazırladılar. Marx, klasik iktisatçıların yaptığı gibi, rekabetçi bir ekonomi varsayımında bulunmuştu. Marx'ın döneminde, sanayi kuruluşlarının çoğu kabaca aynı büyüklükteydi ve sayıları fazlaydı. Sermaye bir sektörden diğerine hareket etmekte serbestti ve en azından teoride, tekeller bulunmuyordu. Ancak şimdi, XX. yüzyılın başında, çelik, kimya ve elektrik firmalarının devasal oldukları söyleniyordu. Her bir sanayi de birkaç büyük ve bir dizi küçük firma bulunuyordu. Bu sektörlerde, ABD ve Almanya lider ülkelerdi. Büyük Britanya geride kalmıştı. Bu yeni sanayileşen ülkelerde belirgin bir kartelleşme eğilimi vardı. Kimi Marksistler bu kartellerin, rekabet-dışı davranışın yeni bir dünyasının kehanet ettiklerini söylüyordu.

Büyük sanayi birimlerinin piyasayı kontrol etmek için kartel oluşturma eğilimi, kendine has bir Alman kurumu olarak doğdu. Büyük Britanya'da sanayi devrimi olurken, sanayi girişimleri kırsal bankalar ve özel borçlar ile finanse edilmişti. XIX. Yüzyıl'ın sonu itibariyle kırsal bankalar birkaç büyük ciro bankası tarafından yutulmuş ve sanayi finansmanından çekilmişti. Yerine canlı bir borsa gelişmiş ve Britanya sanayisi ağırlıklı olarak hisse senedi ile finanse edilmişti. Ancak Almanya'da bankalar, şirketlerin finansmanında çok aktif bir rol oynadı. Bankalar sanayi firmalarının hisselerine sahipti ve banka yöneticileri bu şirketlerin yönetimlerinde yer alıyordu. Bankalar, Alman kapitalizminde baskın ortaklı.

Büyük birimlerin karteller oluşturmaları ile büyük bankalarca finanse edilmesi Rudolf Hilferding'i finansal kapitalizm [*Finanz-kapital*] fikrini geliştirmeye yönlendirdi.²¹ Bunun, Marx'ın teorize ettiğinin dışında kapitalizmin yeni bir aşaması olduğu, söyleniyordu. Kâr oranının düşmesi ertelenebilir ve ürün fazlası yığınlarını finanse edecek geniş bir kredi arzı sayesinde mallar koşullar düzelince satılabilirdi.

Hilferding yeni bir değer teorisi sunmadı; büyük sanayi birimlerinin bankalar tarafından finanse edilmesinin Marx'ın *Kapital*'in üç cildinde yaptığı hesaplamaları nasıl değiştirdiğini ya da boşa çıkardığını da göstermedi. Bazı birimler inanılmaz kârlar elde ettiyse, bu durum bütün sektörlerin aynı kâr oranını elde ettiği anlayışından bir sapma anlamına gelir mi? Eğer öyleyse, farklı kâr oranları nasıl devam eder? Bunlar sadece akademik sorular değil. Luxemburg Marx'ın teorik yapısında karşılaştığı zorluklarla uğraşmıştı. Hilferding Marx'ın açıklamalarına bir düzeltme sundu ama teorik yapısına geliştirmede.

Bir mi yoksa Birçok Kapitalizm mi?

Finans-kapital Alman kapitalizmine ya da en fazla kıtasal Batı Avrupa'ya özgü bir fikirdi. (Her ne kadar XIX. Yüzyıl'ın sonunda kimi İngiliz yorumcular Alman ekonomisinin dinamizmine kıskançlık ile bakmaya başlamışsa da) Büyük Britanya'nın tecrübesi bu şablona uymuyordu. ABD kartel kavramını Almanya ile paylaşıyordu ve kartellere karşı cılız bir mücadele ABD Kongresi tarafından bu dönemde yürütülüyordu. Ancak bankaların sanayi finansmanındaki rolüne gelince Anglo-Saxon modeli Alman şablonunun tamamen zıddıydı. Borsalar ABD ve İngiltere'de önemli olarak kaldı. Tek bir kapitalizm değil birçok ayrı model varmış gibi görünmeye başlamıştı.

Amerikalı ve İngiliz sosyalistler için Marksizmin çekiciliği zayıftı. Bu ülkelerde Marx'ın takipçileri bulunuyordu ama Marksizm hiçbir zaman önemli büyüklükte bir siyasi partinin felsefesi olmadı. Aslında Anglo-Saxon sosyalistler Marksizme özellikle sırtını döndü. İktisadın antiklasik marjinal teorisi çok hızlı moda oldu. Fabian sosyalistler Marx'ın artık-değer teorisini tartıştı ama kısa süre sonra marjinal fayda ve marjinal üretkenlik konularının değer ve bölüşüm konularını daha iyi açıkladığına ikna oldular.²² Malların değeri içerdikleri emek miktarından değil talebe kıyasla kıt olmalarından kaynaklanıyordu. Tüketiciler Marjinal fayda (kullanım değerinin ölçütü) ile fiyatları eşitler. Üreticiler çeşitli miktarlarda üretim faktörleri –emek, makina vb...- alır ve üretim sonunda her bir faktör marjinal ürününü alır. Böylece üreticinin kârı maksimize olur. Ancak daha sonra, üreticiler arasındaki rekabetten dolayı, kârlar yalın bir minimuma iner: normal kârlar. Anormal kârlar sıfırlanmıştır. Kâr ve kârlılık yeni iktisadın –neoklasik iktisadın- inceleme alanından çıkmıştır.

İngiliz sosyalistler –ve Whiglerin radikal kanadı- John Ruskin ve Thomas Carlyle'nın kapitalizmin yaşam kalite-

si üzerindeki etkileri hakkındaki eleştirilerine katılıyordu ve bu eleştiriler bugün işçilerin yabancılaşması olarak adlandırıldığımız kavrama denk düşüyor. Ruskin ve Carlyle'in eğilimi reformistti. Fabianlar tarafsız ve teknokratik bir kamu hizmetinin piyasa ekonomisi üzerinde değişiklik yapabilme gücüne inanıyordu. Bu dönem -1890 ve 1900'ler- İngiliz Neo-Hegelcilerin devlet görüşlerinin en etkili olduğu dönemdi. Hegel'in *laissez-faire*'e inanmadığını hatırlayın. Sivil toplum kendi aşırılıklarına karşı devlet tarafından düzenlenmeli ve bürokrasi tarafından yönlendirilmeliydi. Neo-Hegelci siyaset filozofları çoğunlukla Oxford'da bulunurken, Cambridge iktisatçıları, özellikle Alfred Marshall ve Politik Ekonomi Profesörü olarak halefi Arthur Cecil Pigou²³, vergiler ve sübvansiyonlar ile piyasa müdahalesine cevaz veren iktisat teorisini geliştiriyordu. İktisadi refah, devletin, piyasa işleyişine kısıtlı ama uygun müdahaleleri ile güçlendirilebilirdi; fabrika bacaları, gürültü ve hava kirliliği vergilendirilmeli ve işçilerin eğitimi sübvanse edilmeliydi. Amaç kapitalizmin etkilerini hafifletmektir.

Marx'ın piyasa müdahalesi hakkında söyleyecek bir sözü yoktu. Bu anlamda Marx, daha çok Adam Smith ve David Ricardo gelenekten bir klasik iktisatçıydı. Sistemin kendi mantığı bulunuyordu ve kapitalistlerin kâr arayışı davranışları ile bu mantık çerçevesinde gelişmişti. Çalışma sürelerinin kısıtlanması gibi reformlar, şayet gerçekleşirse, sınıf mücadelesinin bir sonucuydu ve her ülkede farklı biçimlerde gerçekleşebilirdi. Marx'ın gözlemlerine göre, Fransa'da sanayinin tamamı için daha kısa bir çalışma haftası kanunu kabul edilirken İngiltere'de bu reformun tek tek bütün sanayi işkollarında işçiler ile işveren arasında pazarlık edilmesi gerekmişti.

Marx'ın yabancılaşma üzerine olan gençlik çalışmaları XX. Yüzyıl'ın ortalarına dek gün yüzüne çıkamadı ve Marksistler bu türden kapitalizm eleştirilerini Romantizm olarak algıladı. Marksistler Britanya sosyalizminin Hristiyan, konformist

olmayan yönleri ile de uyum sağlayamadı. Marksistler ateistti. Geleceği nasıl olursa olsun ve ne kadar sefaletle yol açarsa açsın kapitalizm ilerici bir üretim tarzıdır ve geçmişte kalan diğer bütün biçimlerine tercih edilmelidir, biçimindeki görüşe Marksistler sıkı sıkıya bağlıydı. Marksistlere göre, Romantikler, hiçbir zaman olmamış bir geçmişe sadece özlem duyuyor ya da eskiden kalanların neden daha uzun sürmediğine üzülüyordu.

Rus Tartışmaları

Aynı tartışma Rusya'da farklı bir kisve ile ortaya çıktı.²⁴ Rusya serfligi 1861 gibi yakın bir tarihte kaldırmıştı ve yaşamı boyunca Marx, Çarlığı Avrupa gericiliğinin kalesi olarak görmüş ve Çarlığın Almanya'da 1848 Devrimi'nin yenilgiye uğratılmasında oynadığı rolü asla unutmamıştı. Ancak Rusya en eski Marksist gruplardan birine sahipti. Almanca baskısının çıkmasından beş yıl sonra, henüz Fransızca baskısı çıkmadan, *Kapital* 1872'de Rusça'ya çevrilmişti. Çevirmen Nikolai Frantsevich Denielson üç cildin tamamını çevirmiş ve Marx ve Engels ile yazışmıştı. Nikolaion mahlası ile yazan Danielson, Narodniklerin, Halk Partisi'nin lideriydi. Narodnikler Rus köylülerinin arasına gitmiş, yaşam koşullarını incelemiş ve radikal reformlar önermişti. Narodniklerin önemli bir payandasına göre, Rusya'da kırsal kurumsal düzenlemeler ile toprağın ortak mülkiyeti bulunması ve köy içi düzenli gelir paylaşımının yapılması nedeniyle Rusya bu kurumları yıkıp toprakta özel mülkiyeti kurmaktan sakınmalıydı. Aslında, Rusya kapitalizmin korkunç sefalet dönemini atlayarak ortak mülkiyeti gerektiren sosyalizme doğrudan geçebilirdi. Kapitalizmin içinden geçilmesi arzu edilmeyen bir dönem olduğu biçimindeki görüşlerini desteklemek için Marx'a atıfta bulundular. Benzersiz bir Rus deneyimi olacaktı.

Diğer bir kararlı Marksist gruba ise Plekhanov öncülük ediyordu; Marksistler siyasi bilince sahip Rus gençliğinin liderliği için Narodniklere meydan okuyordu. Tabii ki bu iki grup da yasaklanmıştı ve yayınlarının gizli olması gerekiyordu. Liderleri sık sık ya sürgünde ya da Çar hapisanelerinde idi. 1881'de Marx bu Marksist sürgünlerden biri olan Vera Zasulich'ten bir mektup aldı.²⁵ Mektup Marksistler arasındaki tartışma konusunda Marx'ın hakemlik yapmasını istiyordu; tartışma, Marx'ın tarihsel materyalizm kanunlarının, her ülkenin – antik, feodal, burjuva ve sosyalist- aynı ardışık üretim tarzı aşamalarından geçmesini öngördüğüne inanan Marksistler ile Rusya'nın kapitalizmi atlayıp feodalizmden doğrudan sosyalizme geçebileceğine inanan Narodnikler arasında geçiyordu. Lütfen, beyefendi, tartışmamızı karara bağlayabilir misiniz?

Marx Vera Zasulich'e kısa ve öz bir cevap yazdı. Mektubun dört müsvette taslağını hazırladı. Bu taslaklar, 1920'de Ryazanov tarafından basılmasından itibaren, taslaklar incelenmeye devam edildi. Her zamanki gibi, taslaklarda nihai metinde olduğundan fazla gerçek bulunuyordu. Bana göre, bütün bu taslaklar Marx'ın taslaklarının ne kadar iyi bir editör olduğunu gösteriyor. Sonu gelmeyen bu taslaklar ile Marx kısa bir cevap hazırladı. İlk olarak tarihin Genel Kanunlarını bulduğu iddiasını alçakgönüllülük ile reddetti. Teorisi sadece Batı Avrupa için uygundu. Rus koşullarını dikkatlice incelemiş ancak öğrendiklerini telaffuz edecek yeterlikte bilgi sahibi olduğunu düşünmüyordu. Mülkiyetin kolektif sahipliğine izin veren bir kurum olan *Rusmir*'i güçlü bir yapıydı; ancak nasıl hayatta kalabileceğini söylemek zordu. Rusya'nın genel eğilime karşı geleceği olasılığını göz ardı edemezdi ama bunu nasıl yapacağını da tahmin edemezdi. Rusya her iki yola da yönelebilirdi. *Kapital, Cilt 1*'in Rusça bir değerlendirmesine verdiği yanıtta olduğu gibi: Rusya eğer kapitalist bir ulus olmaya çabalarsa ve son yıllarda bu yönde büyük çaba gösterdi,

ilk olarak köylülerinin büyük bir kısmını proletaryaya dönüştürmeden bunu başarması zor ve ardından, kapitalist sistemin eşliğinden bir kez geçtikten sonra böyle bir sistemin amansız kanunlarına boyun eğmek zorunda kalacaktır.²⁶

Bu aslında çok esnek bir geç' Marx idi: Bu tür kaçınılmaz Tarihın Kanunları yok. Ama kapitalizme geçerseniz –Rusya'nın resmi politika olarak o günlerde gerçekten yapmaya çalıştığı gibi- sistemin amansız kanunları' olacaktır. Engels'in bu türolanaklı' görüşler için çok az vakti vardı. Gelişmiş Batılı ülkelerdeki Devrim ile uyumlu bir Rus Devrimi olmalıydı. Bu nedenle *Komünist Manifesto*'nun yeni Rusça edisyonunun 1882'de baskısının, Marx ve Engels tarafından imzalanan, önsözünde Engels'in görüşleri hakim olmuş gibi görünüyor:

Ancak Rusya'da, hızla serpilen kapitalist dolandırıcılığın ve burjuva mülkiyetinin yüz yüze gelişmeye başladığını görüyoruz. Toprağın yarıdan fazlası köylülerin ortak malı. Soru şimdi: büyük ölçüde zayıf düşmüş ama toprağın ilkel bir ortak mülkiyet biçimi olan Rus *obstchina*'sının, doğrudan daha yüksek bir komünist mülkiyet biçimine doğrudan geçip geçemeyeceğidir. Ya da tam tersi, ilk olarak, Batı'nın tarihsel evriminin oluşturduğu aynı çözülme sürecinden mi geçmelidir?

Bu sorunun bugün için mümkün olan tek cevabı şudur: Rus Devrimi, Batı'daki proleter devrime işaret olursa, her iki devrim birbirini tamamlar, toprağın bugünkü ortak mülkiyeti komünist bir kalkınma için başlangıç noktası olur.²⁷

Kitabın Rusça tercümesi Vera Zasulich tarafından yapılmıştı, ancak önceki yılki mektubuna Marx'ın verdiği cevap o tarihte pek fazla bilinmiyordu. Bu formülleştirme Batı'daki bir proleter devrimine büyük bir önem veriyordu. Bir Rus Devrimi, kapitalist gelişmenin böylesine erken bir aşamasında belli ki proleter bir devrim olmayacağından, Batı'daki proleter bir devrime tamamlayıcı olmalıydı. Ancak bu sayede Rusya kapitalizmi atlayıp komünizme geçebilirdi, tam tersi mümkün

değildi; her ne kadar Engels bahsetmemişse de bu aşamada bir Rus devriminin hiçbir olanağı olmadığını düşünüyordu.

Ancak Rusya paldır küldür kapitalist gelişmeye doğru ilerliyordu. Çar tepeden modernizasyonun en iyi seçenek olduğuna karar vermişti. Yabancı sermayenin, çoğunlukla Fransız, ilgisi çekilmeliydi. Demiryolları inşa edilmeli, limanlar geliştirilmeliydi. Rusya Kuzeybatı Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri için önemli bir tahıl ihracatçısı olmalıydı. Alışıldığı üzere, pamuk fabrikaları elli yıl önce Manchester'da olduğu gibi beraberindeki sefalet ile yükselmeye başladı; bu süreç en güzel Gorki'nin *Ana* romanında tasvir edilir. Narodnikler, Rusya'daki bu geniş kapsamlı değişimden hiç hoşlanmadı. Bu değişimin Rusya'da bir geleceği yoktu; çünkü fabrika üretiminin getireceği büyük ürün miktarı için yeterli büyüklükte bir pazarı yoksul Rus köylüsü asla oluşturamazdı. Kapitalizm yakın bir zamanda kârsızlaşacak ancak bu arada çok fazla sefalate neden olacaktı. Bu nedenle Narodnikler tüm olanaklar ile kapitalizme direnmeyi tercih ediyordu.

Marksistler bu tür davranışlara karşıydı ve Narodniklerin incelemelerini hatalı buluyordu. Rus Marksizminin yükselen yıldızı, Vladimir İliç Ulyanov, daha sonraları bilinen adıyla Lenin, Rusya'da kapitalist gelişimin durumunu eleştiren ve Narodniklerin iddialarını çürüten bir dizi makale ve kitabı 1890'larda yazdı.²⁸ Bu kitaplardan biri, Lenin'in ilk basılı eseri, *A Characterization of Economic Romanticism* olarak adlandırılmıştı. Narodnikler ekonomik romantiklerdi. Liderleri Danielson tezini, *Kapital, Cilt 2*'te bulunan Marx'ın Genişletilmiş Yeniden-Üretim Şeması ile açıklamaya çalıştı. Ancak, On the So-Called Question of the Home Market' başlıklı uzun bir makalede Lenin, Danielson'un Marx'ı yanlış okuduğunu gösterdi. Marx aslında kapitalizmde neden bu tür bir iç piyasa (efektif talep) limitinin olmadığını gösteriyordu. Makalede Lenin, doğal bir ekonomi durumuna geri dönerek

Marx'ın şemasını genişletiyordu; piyasanın olmadığı geçimlik üretimde bulunan artık, takas ile el değiştiriyordu. Lenin ardından, piyasa ilişkilerinin başlamasıyla parçalanmış bu doğal ekonomide paralel bir iç piyasanın nasıl ortaya çıktığını gösteriyordu. Köylüler zenginleşiyordu. Fabrikalardaki istihdam için kentlere göç başlıyordu. (İktisatçılar bugün bu modeli, Nobel ödüllü W. Arthur Lewis'in 1954'teki klasik makalesi nedeniyle, Lewis Kalkınma Modeli olarak biliyor.)²⁹ Böylece köylülük artık homojen değil, farklılaşmıştır.

Bugünlerde küreselleşmeye karşı çıkan birçok kimsenin, tıpkı Narodniklerin yaptığı gibi, geçimlik ürünlerden ihracata yönelik ürünlere geçilmesinin Üçüncü Dünya'yı mahvedeceğini söylemeleri nedeniyle Lenin'in sonuç bölümünden bir alıntı yapmak faydalı olacaktır. Lenin Denielson'dan bir alıntı yaparak başlar: 'paraya ihtiyaç duyan köylü ürün alanını aşırı bir biçimde genişletir ve mahveder.' Ardından buna cevap gelir:

Ancak sadece varlıklı köylü ürün alanını genişletebilir, ekim için tohumu ve yeterli miktarda hayvanları ve aletleri olanlar. *Bu tür köylüler* (bildiğimiz gibi azınlıkta) gerçekten de ürün alanlarını genişletiyor ve tarımı, kiralık işçilerin yardımı olmadan yürütmeyecekleri bir seviyeye dek artırıyorlar. Ancak köylülerin çoğu, stokları ya da yeterli üretim araçları olmadığından, tarımı genişletmek için ihtiyaç duydukları gerekli parayı karşılayamaz. Böyle bir köylü gerekli parayı bulmak amacıyla dışarıda istihdam' arar; yani ürününü değil emek-gücünü piyasaya sunar. Doğal olarak, evden uzakdaki iş tarımda daha fazla bir düşüş gerektirecek ve sonunda köylü kendi payını topluluğun zengin üyelerine kiraya verecektir; toprağı kullanan zengin üye, elbette ki kiraladığı toprağın ürünlerini kendisi tüketmeyecek ve piyasaya *gönderecektir*. Böylece halkın yoksullaşması, kapitalizmin büyümesi ve piyasanın gelişmesini elde ederiz. Ancak hepsi bu değil. Genişleyen tarımı ile tamamen meşgul olan zengin köylümüz, artık bütün ihtiyaçlarını, örneğin ayakkabılarını, kendisi üretemez; bunları

piyasadan satın almak ona daha avantajlı gelir. Yoksullaşan köylüye dönersek, onun da ayakkabı alması gerekir, artık bir toprağı olmaması basit gerçeğı nedeniyle bunları kendi çiftliğinde üretmez. Böylece ayakkabı talebi ve tahıl arzı ortaya çıkar, girişimci köylü tarafından bolca üretilir...

Lenin daha sonra benzer bir biçimde el zanaatlarının gerilemesi ve piyasaların büyümesini inceler:

Yeniden, halkın yoksullaşması, kapitalizmin büyümesi ve piyasanın gelişmesini elde ederiz; emeğin sosyal iş bölümünün daha fazla gelişmesi ve yoğunlaşmasına yeni bir hız verilir. Bu hareket nerede biter? Tıpkı nerede başladığı gibi, kimse nerede biteceğini söyleyemez ve nihayetinde önemli de değildir. Önemli olan karşımızda tek bir yaşayan organik süreç, meta ekonomisinin gelişme süreci ve kapitalizmin olduğudur. Başlangıcında, erken aşamalarda, kırsal alandaköylülüğün ortadan kaldırılması' bu sürecin başlangıcını gösterir; kentlerdeki geniş ölçekli kapitalizm sürecin sonunu, eğilimini, gösterir. Bu kavramları ayırmayı denir, ayrı ayrı ve birbirinden bağımsız incelemeye çalışırsak iddia bir arada durmaz; bu kavramlardan ne biri ne de diğeri, ne halkın yoksullaşması ne de kapitalizmin büyümesi açıklanabilir.³⁰

Dolayısıyla kapitalizmin büyümesi önünde her hangi bir efektif talep sınırı bulunmuyordu. Daha sonraları, proletaryanın boyutu kapitalizmin yanı sıra büyüyebilir ve kapitalizmin mezarını kazabilirdi. Ancak 1890'lardaki Lenin için, yoksullaştırıcı etkilerinin tamamen farkında olmakla birlikte, kapitalizm *ilerlemeci* bir seçenektir. Marx'ın serbest ticaret üzerine görüşleri de ilginçtir. *Economic Romanticism*'de Lenin, Marx'ın Ocak 1848 Brüksel ticaret fuarında yaptığı bir konuşmaya yer verir:

İddanın tamamı şu sonuca gelir: *Serbest Ticaret üretken güçleri artırır*. Eğer sanayi büyüyorsa, eğer zenginlik, eğer üretken güç, eğer, kısacası, üretken sermaye emek talebini artırıyor, emeğin fiyatı ve sonuç olarak ücret oranı da artar. *İşçi için en faydalı*

*durum sermayenin büyümesidir. Bunun kabul edilmesi gerek. Sermaye durağan kalırsa, sanayi sadece durağan kalmaz, küçülür ve bu durumda işçi ilk kurban olur. Kapitalistten önce işçi duvara toslar. Sermayenin büyümeyi sürdürdüğü durumda, işçi için en iyi olduğunu söylediğimiz koşullarda, işçinin payına ne düşer? Aynı şekilde duvara toslar.*³¹

Ancak son cümleye rağmen, Marx serbest ticareti –tıpkı Lenin’in makalesinde yaptığı gibi- desteklemiştir; çünkü serbest ticaret üretken güçlerin gelişmesine yol açar. Bunun nedeni:

Kapitalizmi, olması gereken bir soyut toplum ile (yani tamamen bir ütopya ile) karşılaştırmak yerine Marx, kapitalizmi toplumsal ekonominin *önceki aşamaları* ile karşılaştırdı; birbirinin yerine başarıyla geçen kapitalizmin farklı aşamalarını karşılaştırdı ve toplumun üretken güçlerinin kapitalizmin gelişmesi sayesinde geliştiği gerçeğini saptadı.³²

Bunlar benim klasik Marksizm olarak adlandırdığım görüşlerdir; kapitalizm yeni bölgelere ve eski ülkelere yayılırken, devletin ekonomiyi düzenlemeye asla çalışmadığı, emeğin ve sermayenin küresel dolaşımının olduğu bir küreselleşme çağında şekillenmiş bir XIX. yüzyıl bakış açısı. Marksistler kapitalizmin geleceğini tartışırken, kapitalizmin en kuvvetli genişlemelerinden birinin gerçekleşirken dahi, gelişimin tersine çevrilmesine ya da yavaşlatılmasına çalışmadılar. Marksistlerin umudu kapitalist gelişmenin hızlanması, bir an önce sona ulaşmasıydı. Bu nedenle, ne *Komünist Manifesto*’da, ne de elli yıl sonra, Lenin’interk edilmiş köy’ hakkındaki yazılarında herhangi bir Romantizm bulunmuyordu: terk edilmiş köy’de el sanatları terk ediliyor, köylüler fabrika işçisi olmak için köyden göç ediyordu. Tarih ileri ilerliyordu ve Marksistler onunla birlikte gidiyordu.

Ancak birden bire –Hegel’in ifadesiyle- Aklın Hilesi ye-

niden vurdu. Avrupa için Karanlık Çağlar döneminde yaptığı gibi, tarih ileri gitmemeye karar verdi. Ağustos 1914'te I. Dünya Savaşı başladı ve tarihin tekerleri beklenilmeyeni yaptı. Gelecek yetmiş beş yılda (1914-89), kısa XX. Yüzyılda, ne kapitalizm ne de Marksizm aynı değildi.

Savaş ve Devrim

Birinci Dünya Savaşı 4 Ağustos 1914'te patlak verdi. Savaş, Avrupa'da yaşamın bütün alanlarında, daha önceki yüzyıl boyunca olağan karşılanmış olan hemen her şeyi köklü bir biçimde değiştirdi. Akla ve aşamalı bir ilerlemeye inanan -1914'ün kendileri için bir akıldışılık dünyasına giriş anlamına geldiği gören Bertrand Russell ve Bernard Shaw gibi- bir aydınlar kuşağını dehşete düşürdü.¹ Savaş aynı zamanda küreselleşmeyi de durdurdu ve rotasını tersine çevirdi. Kapitalizm -sermaye ve emeğin akışkanlığı, serbest ticaretin ağıni genişletiyor olması ve parasal disiplini koruyan Altın Standardıyla birlikte- dünya çapında sınırsız erişime sahip olmanın tadını çıkarmıştı. Bu, liberal düzendi. Kimileri savaşın eşığıne gelinceye kadar serbest ticaretin savaşların yaşanmasını olanaksız hale getireceğini iddia ediyordu.

Savaş, Norman Angel gibi liberal ütopyacıları düş kırıklığına uğrattı. Kapitalizm daha sonraki yetmiş beş yıl boyunca başka bir aşamaya girecekti ancak bunun olacağını çok az sayıda insan öngörebildi. Aslında hiç kimse bir savaşın patlak vereceğini düşünmüyordu. Ne de olsa iki Fas krizi -1905 ve 1911- diplomasi yoluyla çözüme kavuşturulmuştu ve Almanya'nın Kuzey Afrika'ya yönelik emelleri kontrol altında tutulmaktaydı. Donanmayı güçlendirmeye ve silahlanmaya yönelik çalışmalar sürüyordu. Alman ordusunun savaşı, demiryolu tarifelerinin en ince ayrıntısına varıncaya kadar o tarihte planlanmış olduğunu şimdi biliyoruz. Yine de savaşın yaşanacağı öngörülüyordu.

Marksistler savaş karşısında şaşkınlığa düşmemek için en iyi nedene sahip olan kesimdi. Emperyalizm, savaş ve sosyalistlerin bunlarla nasıl mücadele etmeleri gerektiği konusunda uzun yıllardır sürmekte olan bir tartışma yürütmüşlerdi. 1907 yılında, Sosyalist Enternasyonal'in Stuttgart Konferansı'nda SPD'nin hoşuna gidecek olandan çok daha radikal, Doğudan gelen yeni sosyalist dalganın.—Polonya'dan Rosa Luxemburg ve yeni sona ermiş olan 1905 Rus Devrimi'nden Lenin'in-beğenilerine çok daha uygun düşen, savaş karşıtı bir karar önergesi kabul edildi. Fransız sosyalistleri gelecekte yaşanacak bir savaşın bir işçi ayaklanmasına çevrilmesi gerektiğini öne sürdüler. SPD kısa bir süre önce, 1907 seçiminde, Alman kamuoyu şovenist bir ruh hali içinde olduğundan, çok sayıda sandalye kaybetmişti. SPD'nin revizyonist kanadı, Fransızların ayaklanma önerisiyle ilişki içinde olunmasını istemiyorlar, bu öneriyi Sorrelci anarşizm olarak suçluyordu. Ancak tartışma sona erdiği zaman kabul edilen karar önergesi oldukça radikaldi:

Savaşın patlak vermesi tehdidinin baş göstermesi halinde, savaşçı önlemek, ilgili ülkelerdeki işçi sınıfının ve Uluslararası Büro'nun sağlayacağı destekle birlikte, onun parlamentodaki temsilcilerinin görevidir. Onlar sınıf mücadelesinin keskinliğine ve genel siyasi duruma bağlı olarak, kendilerine en uygun gelen araçları kullanacaklardır. Savaşın patlak vermesinin kaçınılmaz hale gelmesi durumunda, Savaşın derhal son bulması ve yol açtığı ekonomik ve toplumsal bunalımdan, halkın en geniş katmanlarını harekete geçirmek ve kapitalizmin egemenliğinin çöküşünü hızlandırmak yolunda yararlanmak için bütün güçleriyle müdahale etmek onların sorumluluğudur.²

Bu, Enternasyonalist çizgiydi, yine de içinde belirli ulusal farklılıkların yer almasına izin verilmişti. Rosa Luxemburg, Fransızların da yaptığı gibi, kitle grevi silahının açıkça belirtilmesini istedi ancak Almanlar 'kendilerine en uygun gelen

araçlar' ifadesinin olduğu gibi kalmasını sağladılar. Yine de savaş için gösterilen çabalarla hiçbir biçimde işbirliği yapılmayacaktı. İşçilerin anavatanı yoktu. Onlar, savaşı kapitalizmin çöküşünü hızlandırmak için kullanacaklardı.

Ama düşmanlıklar bir kez başladığında, bu enternasyonalizm buharlaşıp yok oldu. Enternasyonal için en büyük şok kaynağı SPD parlamento grubunun tutumu oldu. Revizyonistlerin ve sendikacı unsurların pragmatik oldukları, sistemin içinde çalışmak istedikleri ve SPD'nin parlamento grubunun çoğunluğunu oluşturdukları herkesçe biliniyordu. Parti, 1912 seçiminde elde etmiş olduğu dört milyon oyla parlamentodaki 445 sandalyenin 110'nuna sahip olan en büyük grup konumundaydı. SPD'nin sloganı her zaman, 'Bu sisteme tek bir kuruş, tek bir insan vermeyeceğiz' olmuştu. Partinin Erfurt Programı her adımda hükümete karşı çıkmaya, ama özellikle de her askeri bütçeye karşı çıkmaya adanmıştı. Ama aradan geçen bütün bu süre içinde, özellikle de 1907'de yaşadığı kaybın ardından, SPD bütün parlamenter sosyalist partilerin karşı karşıya kaldıkları ikileme yüzleşmek zorunda kaldı. Seçmen şovenistçe bir tepki verilmesini isterken, parlamentoda sandalye kazanmak isteyen bir parti buna karşı durmaya devam edebilir miydi? Oy toplamaya çalışan bir parti ulus-karşıtı görülmeyi göze alabilir miydi?

SPD'nin sol kanadında Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Franz Mehring ve Klara Zetkin tarafından temsil edilen çok radikal unsurlar yer alıyordu. Merkez solda ise, sosyalizme evrimci parlamenter yoldan ulaşılabileceği umudunu hâlâ korumakta olan Kautsky yer alıyordu.³ Ama geriye kalanlar ya acil kazanımlar elde etmek için çalışmak istiyor – sendikacılar – ya da sistemin kendisini yok etmesini dahi arzu etmiyorlardı – revizyonistler. Her an bozulmaya hazır bu koalisyon, iki vitesli Erfurt Programı tarafından bir arada tutuluyordu: hemen şimdi reform, ama en nihayetinde devrim. SPD, parlamenter

sosyalist partilerin o tarihten beri yaşadıkları bütün deneyimleri yaşayıp tüketmişti; bu parti, türünün ilk örneği idi. Aktif parti ile bürokrasi, genel merkez ile yerel örgütler, önderlik ile Konferans arasında, her iki tarafın da birbirini sekterlikle suçladığı ve birlik vazettiği o olağan mücadele yaşanıyordu.

Ama barış yılları boyunca SPD seçimlere katıldı ve partinin parlamentodaki grubu giderek büyüdü. SPD 1903'te 81 sandalyeye sahipti, bu sayı 1907'de 43'e düştü ve 1912'de yeniden artarak 110'na çıktı. Buna rağmen SPD, Alman toplumunda, dışlanan bir parti olarak kaldı. Muhafazakârlar ve tarım partisi, ulusal liberaller ve ilericiler, bunların tümü sonuçta düzen yanlısıydılar ve düzene karşı olan bir tek SPD vardı. Muhafazakâr Herr von Oldenburg auf Januschan'ın Reichstag'da alkış sesleri arasında söylemiş olduğu gibi: 'Prusya Kralı ve Alman İmparatoru her zaman için herhangi bir teğmene, "Yanına on adam al ve Reichstag'a ateş aç" diyebilecek durumda olmalıdır.'⁴ Elbette onun burada kastettiği Reichstag'da yer alan sosyalistlerdi.

Bütün bu çelişkilere ve verilen ödönlere rağmen, SPD'nin parlamenter taktiklerinin, onları iktidara taşımak konusunda başarılı sonuç verip vermeyeceğini söylemek zordur. SPD, Marksizme bağlılık yemini etmiş ilk ve en büyük parlamenter sosyalist parti olarak, bu yol ayrımında çok ilginç olaylara karşıt soruları gündeme getirmektedir.

Savaş, partiyi bütün o ikileleriyle, tek bir seferde yüz yüze getirdi. İş ciddiye bindiği zaman SPD oy birliğiyle askeri krediler lehine oy kullandı; 4 Ağustos 1914'te parti böyle bir şeyi ilk kez yapıyordu. Daha öncesinde almış oldukları karar gereği, SPD parti içinde yürüttüğü tartışmaların ardından, her zaman blok halinde oy kullanıyordu. Çoğunluk, askeri kredilere onay verilmesinden yanaydı ama sesi gür çıkan bir azınlık, verilecek bir evet oyunun gerek Erfurt Programını gerekse de savaşa karşı kabul edilmiş olan Stuttgart Konferansı

Karar Önergesini ihlal etmek anlamına geleceğini öne sürüyordu. SPD'nin verdiği oyun yol açtığı şok bütün Avrupa'daki sosyalist partiler tarafından hissedildi. Öncü Marksist parti, şovenist olmuştu. Avrupa sosyalizmi bir daha asla eskisi gibi olmayacaktı. Marksist partiler ilelebet sürececek bir bölünme yaşadılar.

Bunu neden yaptıkları konusunda bugüne kadar sayısız tartışma yapılageldi ama o zamandan bu yana proletarya enternasyonalizminin hiçbir zaman pratik siyaset olmadığını ve parlamenter bir siyasi partinin, ödün vermekle eş anlamlı olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. O esnada yaşanan şok ve ihanet duygusu çok açıktı. Savaş sırasında SPD parçalandı ve 1917 yılının Ocak ayında Sol –radikal ve merkez- kendi Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'sini (USPD) kurdu. Kautsky, Luxemburg ve Liebknecht'e katıldı. Savaş Almanya'nın yenilgisiyle sona erdiği ve cumhuriyet ilan edildiği zaman, daha önce SPD'nin Genel Sekreterliğini yapmış ve partinin sağ kanadının temel direği olan Friedrich Ebert ilk cumhurbaşkanı oldu. Bunun ardından yaşanan ayaklanmada, Ebert'in eski yoldaşları Luxemburg ve Liebknecht askeri görevliler tarafından dövülerek öldürüldüler. Bunun öncesinde Rus Devrimi gerçekleşmiş ve Alman Komünist Partisi kurulmuştu.

Birinci Dünya Savaşının diğer önemli etkisine –Rus Devrimi'ne- gelmeden önce, Carl Schorske'nin klasik eserinde, SPD'nin parlamento grubunun neden bu şekilde oy kullanmış olduğuna dair söylediklerini aktarmama izin verin:

Reichstag'daki Sosyal Demokrat grubun savaş kredileri lehine oy kullanma kararı, bir ölçüde, bir başka 4 Ağustos'u - şiddetli bir korku nöbetine tutulan Fransız soylularının yaptıkları oylama ile kendi ayrıcalıklarını ortadan kaldırdıkları ve fiilen, kendi toplumsal örgütlenme ilkelerinden kamuoyu önünde vazgeçtikleri 1789 yılının 4 Ağustos'unu- andıran bir atmosferde alınmıştı. 1789'da siyasal yaşamın sert gerçeklerinin –hepsinden önemli-

si de soyluluğa karşı güç kullanma tehdidinin- ikinci zümrenin {Esasen ortaçağa özgü olan, toplumun resmi olarak bölündüğü üç kesimden her biri} sol kanadını güçlendirmiş olduğu gibi, 1914'te de soğuk gerçekler, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin sağ kanadının elini güçlendirmişti.⁵

İkinci Enternasyonal tam anlamıyla darmaduman oldu. Fransa'da, pasifist bir sosyalist olan Jean Jaurès, savaş karşıtı ilkelerine bağlı kaldığı için suikasta uğradı. İngiltere'de, ne Marksist ne de pasifist olan, genç ve deneyimsiz İşçi Partisi de koroya katıldı; yalnızca önderlerinden Ramsay MacDonald bunun dışında kaldı. Küresel kapitalizmle çeşitli tekil ulusal ekonomiler arasındaki çelişkiler çözüme kavuşturulamadı. Kapitalizm hâlihazırda birbiriyle savaşan ayrı ulusal ekonomilerin oluşturduğu grupların içine çekildi ama barış geldiği zaman küresel bir sisteme geri dönmeye başarısız oldu. Bu, XX. yüzyılın modeli olacak olan, 'tek ülkede kapitalizm' aşamasıydı. Bu, küreselleşmenin şiddetli bir biçimde tersine döndürülmesiydi.

Tecrit Alman ekonomisine daha neredeyse ilk günden itibaren dayatılmaya başlandı. Almanya hammadde ithalatına göbekten bağımlı durumdaydı ve bel bağlayabileceği herhangi bir emperyal ağa sahip değildi. Dinamik ve genç bir iş adamı olan Walter Rathenau, savaşın ikinci gününde Alman askeri yetkililerine kıt hammadde kaynaklarını gereğince koordine edilmiş bir biçimde tahsis etmeyi önerdi. Rathenau derhal Alman savaş mekanizmasının içine alındı ve onun ilk merkezi planlayıcısı oldu. Planlama düşüncesi iktisatçıların yabancıları oldukları bir konu değildi; İtalyan iktisatçı Vilfredo Pareto bütünüyle planlamaya dayalı bir ekonomi üzerine yazmıştı ve bir başka İtalyan iktisatçı, Enrico Barone, Pareto'nun kurgusunu çok daha ileriye götürmüştü. Bu konuya ileride yeniden döneceğim. Rathenau'nun çalışmaları, kaynakların planlı olarak tahsis edilmesi konusunda pratik bir deneyim sağladı.

Ekonominin bir makine gibi kontrol edilebileceği fikri, XIX. yüzyılın düşüncesinin büyük bölümüne yabancıydı. Marx için ekonomi kendi kendini düzenleyen bir süreç olduğundan, o bunu hiçbir zaman ciddi biçimde ele almadı. Bir gün 'toplum', ekonomiyi bilinçli bir biçimde işletecekti ama bu gelecekte olacak bir şeydi. Klasik ve neoklasik politik ekonomi, ekonomiyi kendi kendini düzenleyen bir organizma olarak gördü. Sosyalistler kendi kendini yöneten topluluklar üzerine yazılar yazdılar. Charles Fourier kamuya ait bir dizi fabrika (*falansterler*) kurma planları yapmıştı ancak bu sistem içinde kaynak tahsisinin nasıl yapılacağı belli değildi. Marx, Proudhon'un emek değer tabanlı bir ekonomi oluşturmaya yönelik anarşist planıyla bol bol alay etti. Piyasa, adaletsiz sonuçlara yol açabiliyor olsa da çok sofistike bir kaynak tahsisi sistemiydi.

Almanlar, planlı savaş ekonomisi deneyimlerini 'savaş sosyalizmi' olarak adlandırdılar.⁶ Bu, gelişmiş bir ekonominin bilinçli olarak merkezden yönetildiği ilk örnekti: sosyalistlerin belirsiz terimlerle sözünü ettikleri şey, burada canlı ve somut olarak ortaya çıkmıştı. Almanya'nın savaş sosyalizmi deneyimi, özellikle de Rus sosyalistleri Almanya'nın elde ettiği başarıya büyük bir hayranlık duymaya başladıkları sırada, Rusya'da büyük ilgi uyandırdı. Lenin savaş sırasında Zürih'te sürgündeyken, Alman savaş ekonomisi hakkında, Yuri Larin tarafından yazılmış birkaç makale okudu. Alman deneyimine olan hayranlığı daha sonra, 1917 yılının Kasım ayında iktidara gelmesinin ardından, Lenin'in düşüncü biçimini şekillendirecekti. Aşağıda bunu daha ayrıntılı olarak ele alacağım.

Ne var ki savaşan diğer güçler de üretim planlarının ve kıt kaynakların tahsisinin, bir tür merkezi koordinasyonla yapılması üzerine kafa yormaya başladılar. Sendikalar iktidarın kapa-
pısında ilk kez sıcak bir biçimde karşılanıyorlardı. Kesintisiz tam istihdam sağlanmıştı. Altın Standardı askıya alınmıştı.

Ekonomilerin bürokratlar, ordu personeli ve işadamlarının oluşturduğu komiteler eliyle işletilmesi gerekiyordu. Uluslararası ticaret ciddi biçimde kesintiye uğramıştı ve sermaye hareketleri kurumuştı.

Birdenbire ortaya yeni bir iktisat mantığı çıktı. Daha önce de savaşlar olmuştu ve ordular her zaman planlı ekonomiden hoşlanmışlardı. Ama bu kez yaşanmakta olan topyekûn kitlesel bir savaştı: hiçbir şey savaşa yönelik faaliyetlerin dışında kalamıyordu. İşletmeler özel ellerde kaldığı halde ekonominin mantığını oluşturan etken artık piyasa değildi. Bu, yeni bir durumdu. Bu, kapitalizmin yeni bir dönemi idi.

Savaşın ortasında, Batı Avrupa'da, kapitalizmin odak noktasını değiştiren iki önemli olay yaşandı. İlk olay Amerika'nın, Müttefiklerin yanında savaşa girmesiydi. Böylece XX. yüzyıla damgasını vuracak olan Anglo-Sakson ittifakı doğmuş oldu. Amerikan personeli, kaynakları ve değerleri Eski Dünya'da önemli hale gelmeye başladı. Amerika'da feodalizm hiç olmamıştı ve bu ülkenin yaşamış olduğu tek emperyal deneyim İspanyol-Amerikan Savaşı idi. Amerikan kapitalizmine, devrim için olgunlaşmış ve devrime hazır gözüyle bakılamazdı. Nitekim Avrupalı Marksistler ABD hakkında çok az şey biliyorlardı ve yaptıkları kurgularda bir etken olarak ona yer vermiyorlardı. Amerika'nın, Avrupa'nın politik yaşamına girişinin kapitalizmin dinamikleri üzerinde uzun vadeli bir etkisi olacaktı. Diğer hiç beklenmeyen olay Rusya'daki, daha sonra Bolşevikler iktidarı Kerenskiy hükümetinin elinden zorla aldıkları zaman Ekim (Kasım) Devrimi haline gelen, Şubat Devrimiydi. Rus Devrimi, 1789 Fransız devrimini anımsatıyordu. Ani bir darbe olarak ortaya çıktı. Güçlü ve aristokratik Çarlık devrilmişti ama liberal bir demokrasi ya da bir oligarşi kurulmak yerine, iktidara Marksist bir parti gelmişti. Bu durum düşmanları için olduğu kadar, Bolşevikler için de büyük bir sürpriz olmuştu.

Ama Bolşeviklerin iktidarı elde tutma konusunda hiç şansları yoktu. Bizzat Bolşevikler bir Rus devrimini ayakta tutabilmek için Almanya'da ve belki de Fransa'da da bir devrimin olması gerektiğini düşünüyorlardı. Ama savaş henüz sona ermemişti. Almanya, Bolşevik Rusya'ya aşağılayıcı bir antlaşma dayattı ve ülkede açlık kol geziyordu. Yine de Bolşevikler Almanya'nın ayaklanması gerektiği yolundaki kendi önermelerinden emindiler. Almanya'nın 1918'de yenilgiye uğramasının ardından bu isyan gerçekleşti.⁷ Kiel'de, donanmada bir isyan başlamıştı ve Bağımsız Sosyal Demokrat Parti içinde yer alan, Luxemburg ve Liebknecht'in önderliğindeki Spartakist hizip, devrimci Alman güçlerine katıldı. Bolşevikler bu devrimin ayakta kalmasını sağlamak için Almanya'ya vagonlar dolusu, kıt bulunan hububat ürünleri göndermeye hazırdılar. İş burada da bitmiyordu. Avusturya ve Macaristan'da Marksist eğilimli sosyalist partilerin iktidara geldikleri ayaklanmalar yaşanıyordu. Kuzey İtalya kargaşa içindeydi. 1918'in sonlarında-1919'un başlarında Avrupa bir süre için yeniden 1848'deki gibi görünüyordu ve Marksist kehanetleri haklı çıkarıyordu.

Her yerde işçi konseyleri, bazen de işçi ve asker konseyleri - 1905 Rus Devriminde ve daha sonra 1917'de bunlara verilen adla Sovyetler - ortaya çıkmıştı. Ve bu devrimlerin tümü başladıkları kadar ani bir biçimde sona erdiler. Alman, Avusturya ve Macar devrimleri birer birer silinip yok olup gittiler. 1919'un sonlarında hâlâ iktidarda olan sadece Bolşeviklerdi. Dahası Bolşevikler Batılı güçler tarafından dayatılan bir abluka ve kıtlık ortasında yaşanan bir iç savaşa rağmen ayakta kaldılar.

Rus Devrimi'nin, Bolşevik önderliğiyle birlikte ayakta kalması, XX. yüzyılın akışını köklü bir biçimde değiştirdi.⁸ Bir kere, Marksizmle ilgili konularda otorite SPD'den Bolşeviklere geçti. Kautsky tarafından kurulmuş olan Marksizmin Yük-

sek Kilisesi, şimdi başında Lenin'in yer aldığı ve daha sonra da Stalin'in yer alacağı, çok daha hoşgörüsüz olan Marksizmin Kalvinist kilisesi haline gelmişti. Marx'ın sözleri, bir yandan tahrif edilirken diğer yandan mutlak doğrular olarak ilan edildi. Bir dev ama aynı zamanda mükemmel olmayan bir aydın olan Marx, tanrılaştırılmış oldu. Birinci Dünya Savaşı'nı önceleyen otuz yıl boyunca yaygın olan Marx eleştirisi, Marksist partilerde yasaklandı. Bütün Marksist partiler Bolşevikler tarafından kurulmuş olan Üçüncü Enternasyonal'de yer almak ve belirli temel ilkeleri kabul etmek zorundaydılar. Marksist partiler uzun vadeli devrimci bir perspektife sahip olan parlamenter partiler olmaktan çıkıp, anti-demokratik, komplocu ve merkezîyetçi partiler haline geldiler. Bu, Lenin'in devrimci parti modeliydi ve Rusya'da işe yaramıştı, öyleyse başka her yerde de işe yaraması gerekirdi.

Ne var ki bu kuşağın Marksistleri için cevaplanması gereken soru şuydu: Rusya'da kapitalizm bu kadar geri bir durumdayken, bu ülkede nasıl olup da bir sosyalist devrim yaşanabilmişti? Marksist teorinin öngörülerine bu derece ters düşen bir devrim nasıl olurdu da Marksist olarak adlandırılabilirdi? Proletaryanın yeni yeni ortaya çıkmakta olduğu bir ülkede, bir proleter devrimi nasıl söz konusu olabilirdi? Lenin'in devrimi, Marx'ı haklı çıkarmaktan çok onu yalanlamıyor muydu? Geri kalmış bir kapitalizmde bir Marksist devrim yaşanmışsa, o halde gelişmiş ülkeler kendilerini bu beladan nasıl kurtarabiliyordu? Ya da Rus Devrimi bir sapma, tarihte yaşanmış bir kaza mıydı?

Bugünün bakış açısıyla, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından, bunları artık hiçbir önemi kalmamış olan sorular olarak göz ardı etmek kolaydır. Kimileri, Marx'ın teorisinin 1917'de iflas etmemiş olsa bile, 1989'da kesinlikle iflas ettiğini öne sürebilir. Ne var ki edinilmiş bu bilgi ve tecrübenin verdiği avantajı bir an için göz ardı etmenin önemi, kapita-

lizm ve sosyalizm, Marx ve piyasa hakkındaki düşünüş biçimimizin büyük bölümünün Rus Devriminin özgüllükleri tarafından derinden etkilenmiş olmasında yatmaktadır. Rus devriminin ortaya çıkışının, ayakta kalışının, Stalin'in yönetimi altındaki korkunç uygulamalarının ve Brejnev'in yönetimi altında yaşlanıp köhneleşmesinin anlaşılması gerekmektedir. Dolayısıyla, Rus Devrimini tartışırken, Sovyetler Birliği'nin daha sonrasında çökmüş olduğunu sanki bilmiyormuşuz gibi davranmama izin verin. Sözgelimi, odağınızı 1980'e kaydırın. Bunu yapmamız halinde Rus Devrimini nasıl kavrayabiliriz?

Rus Devrimi: Tarihsel bir Düşük mü?

bir Rus devrimi, geçici bir süre için başarılı olsa bile, tarihsel olarak bir düşüğü ifade edecektir ve elde buna işaret eden yeterince kanıt bulunmaktadır . . .

(Troçki, *Savaş ve Enternasyonal* [The War and the International], ss. 20-21, [aktaran, Cliff, *Lenin*, 2. Cilt, s. 21])

Rus Devrimi'nin doğası üzerine, belki de hiçbir zaman sona ermeyecek bir tartışma sürüp gitmektedir. 'İhanete Uğrayan Devrim' sürekli olarak dile getirilen bir slogandır, ama bu ihanetin ne zaman ve kim tarafından gerçekleştirildiği konusunda çok sayıda farklı fikir bulunmaktadır. Bu ihanetin köklerini yüzyıllar olmasa bile, onlarca yıl geriye giderek izini süren ve olumsal, yapısal ve tarihsel nedenleri içeren çeşitli açıklamalar geliştirilmiştir.

Rusya'nın parlamenter liberal bir demokrasi (dilerseniz bir burjuva demokrasisi) haline gelmiş olmasını arzu edenler, bu ihaneti 1917 yılının (eski tarz takvime göre) Şubat ile Ekim aylarının arasına yerleştirir. Çar'ın daha öncesinde Duma'ya olan sadakatının zayıflığı, orta sınıfın kırılğanlığı, yerel yönetimin yavaş tempolu gelişimi, Kerensky'in ya da çok sa-

yıda bakanın şu ya da bu nedenle başarısız olması, Sosyalist Devrimcilerin (SR'lar: bir köylü partisi) saflarında yaşanan bölünme ve benzeri gerekçeler, bu görüşü desteklemek için öne sürülebilir. Bu konuda Beyaz Ruslar arasında öteden beri çok sayıda tartışma yaşanmaktadır.

Bir başka biçim, ihanetin tarihini 1917 yılının Aralık ayına kaydırarak, Bolşevikleri, Kurucu Meclisin kararını reddettikleri için suçlamaktır. Burada, parlamenter bir sosyal demokrasiyi arzu etmiş olanlar, Menşevikler ve sol SR'lar tartışmaya katılacaklardır. Bolşevikler 1917 yılının Ekim ayının sonlarına doğru Sovyetlerin Kongresinde az farkla çoğunluğu sağladılar ama Aralık ayında bu çoğunluğu koruyamadılar. Bu koşullar altında istifa etmeleri gerekiyordu. Durum böyle de olabildi ama aşağıda göreceğimiz gibi, Bolşevikleri tanıyan hiç kimsenin onların iktidara yapışıp kalma kararlılığı karşısında şaşkınlık duymaması gerekirdi. Ne var ki bu yalnızca *ex post* bağlamda can alıcı bir olay olarak görünmektedir. Ne Alman ne de Macar sosyalist devrimi çok uzun ömürlü oldu. Bolşeviklerin daha şanslı olmaları için hiçbir neden yoktu. Nitekim Ekimin hemen sonrasındaki dönemde, diğer partilerin de böyle düşündükleri anlaşılıyor. Onlar Bolşeviklerin iktidarda kalabileceklerini ummuyorlardı. Geriye şu soru kalmaktadır: neden ayakta kaldılar? Burada belirleyici etken Lenin'dir.

Lenin, Rusya'ya devrimden altı ay önce, 1917 yılının Nisan ayında, giriş yaptı ve üç ay sonra izini kaybettirip saklanmak zorunda kaldı. Ama Sovyet Kongresinde Bolşeviklerin çoğunluğu elde etmeleriyle ikili hükümetin diğer kolunun çöküşü – Bakanlar Kurulu'nun istifası- üst üste geldi. Kışlık Saray'a bir baskın düzenlenmesi bile gerekmiyordu (Eisenstein'in *izniyle*); Bakanlar Kurulu tam o sırada sorumluluklarını devretmişti. Bu koşullar altında Bolşeviklerin sağladıkları en önemli farklılık *iktidara bir kez geldiklerinde, onu ellerinde nasıl tutacaklarını biliyor olmalarıydı. Ex ante*, yani, sözgelimi bir ay ya da bir yıl,

hatta yirmi yıl öncesinde hiç kimse Bolşeviklere fazlaca bir başarı şansı tanımayacaktı. Lenin'in 1902-05 döneminde yazdıkları (*Ne Yapmalı; Sosyal Demokrasinin İki Taktiği*) esas olarak bir sosyalist partinin küçük, disiplinli ve komplocu olması ve parlamenter yoldan uzak durması gerektiğini savunan bir tez olarak okundu. Birçokları bu tezin Lenin'in 1917 yılının Ekim ayında elde ettiği başarıyla haklı çıktığına inanmaktadır. Ama ben Petrograd Sovyeti'nde çoğunluğun kazanılmasının Leninist Parti modeliyle pek bir ilgisinin bulunmadığını öne sürmek istiyorum. Bolşevikler Şubat sonrasının değişen koşullarında bir kitle partisi haline gelebilmek için üye topluyor, dolayısıyla Leninist modeli inkâr ediyorlardı ve bu yöneliş Ekim ayından itibaren giderek daha fazla başarı sağladı. Partinin üye sayısı 1917 yılının Şubat ayında 24.000 iken, aynı yılın Ağustos ayında on kat artarak 240.000'e yükseldi. O tarihte Parti Başkanı olan Sverdlov 16 Ekim'de Partinin üye sayısının 400.000 olduğunu öne sürdüyse de bu iddiayla ilgili şüpheler bulunmaktadır. 1918 yılında, 7. Parti Kongresinde Sverdlov partinin üye sayısının 300.000 olduğunu ileri sürdü.⁹ Parti, sahip olduğu prestijin çoğunu kaybetmesine yol açan maceracı bir ayaklanmaya giriştiği 1917 yılının Temmuz ayına kadar, merkezi bir yapıdan ve disiplinden yoksun durumdaydı. Geçici hükümette yaşanan bölünmenin, Kornilov'un başkente doğru yürüyüşe geçmesinin ve Bakanlar Kurulu'nun buna verdiği sefilce tepkinin yol açtığı genel kargaşa ortamında Bolşevikler, kitleleri giderek daha fazla kendi yanlarına çektiler ve en sonunda Sovyetlerin İkinci Kongresinde çoğunluğu elde ettiler.

Hayır, Bolşevikler iktidarı Leninist parti yapısı sayesinde elde etmediler. Leninist merkezîyetçi aygıt onlara iktidarı bir kez ele geçirdikten sonra onu *ellerinde tutmaları* konusunda yardımcı oldu. Sıkı disiplin, seçkin önderlik anlayışı, partinin davasına kesintisiz bir biçimde, toptan bağlılık gösterilmesi

koşulu – bunların tümü Bolşeviklerin 1917'nin Ekim ayından itibaren karşılaştıkları her fırtınayı atlatmalarına ve iç savaşı sona erdirmelerine (1921) yardımcı oldu. Kronstadt isyanına¹⁰ ve Sol muhalefete rağmen ayakta kalabildiler. Lenin'in sıkı bir biçimde dokuduğu parti yapısının işe yaradığı yer işte burasıydı. Lenin çoğunluğu bir kez sağlayınca, tıpkı Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nde (RSDİP), Partinin yayın organı *İskra*'nın yazı kurulları için yapılan oylamada bir oy farkla çoğunluğu sağladığı zaman, bunu diğer taraflar üzerinde, bunlar partiden ayrılincaya kadar acımasız saldırılar düzenlemek için kullanmış olduğu gibi, Rusya'nın kontrolünü elinden bırakmadı. Ne var ki Menşevikler 1902 yılında, daha sonrasında da olduğu gibi, RSDİP'in üye tabanında çoğunluk hizbiydi ancak Bolşevikler bu tek oylamayı kazanmalarının ardından çoğunluğu oluşturan taraf olduklarını ileri sürdüler.

Leninistler için 1917 yılının Aralık ayında yaşanmış olan olayların bir önemi yoktur. Onlar, Ekim Devrimi'nin bir proleter devrimi ve onun ardından ortaya çıkmış olan devletin ilk işçi devleti (proletarya diktatörlüğü) olduğundan emindirler. Onlar Ekim Devrimini, Lenin'in siyasi örgütlenme dehası sayesinde, Marx'ın 1848 vizyonunun haklı çıkışı olarak görürler. Teleolojinden [erekselcilikten] uzak durmak güçleşir. 1902 yılında, adı pek az duyulmuş bir Rus partisinde yaşanmış olan bir bölünme dünya çapında önem kazanır; Menşeviklerin daha sonra yaşayacakları yenilginin tohumları burada atılmıştır; Lenin'in her konudaki – iktisat, siyaset ve felsefe - haklılığı bu andan itibaren başlar ve sonsuza dek sürer.

Genel temamız bağlamında bizi daha fazla ilgilendirecek olan şey işte bu Leninist "eğilim" (yorum?) olacak. Bu yorum daha sonra başka bir boyut kazandı. Bu yorumlar içinde daha etkili olanı –en azından de-Stalinizasyondan bu yana Batıda-Troçki'nin yorumudur. Bu yorum Devrimin 1920'li yılların sonlarında Stalin tarafından; Tek Ülkede Sosyalizm öğretisi,

Parti bürokrasisinin işçi aktivistlerin yerini alması (ikamecilik), işçilerle köylüler arasındaki koalisyonun parçalanmış olması (bu sonuncusu rolünün hakkını verememiş olsa da) ve Stalin'in kolektifleştirme politikası tarafından ihanete uğratıldığını söyler. Bu görüş 1956 yılına kadar bir azınlık görüşü olarak kaldı: 'Troçkistlerin' Devrime ihanet etmiş hainler oldukları söyleniyordu. Çoğunluk görüşüne göre Stalin, her şeye rağmen, hâlâ sosyalist kampın önderiydi; Sovyetler Birliği hâlâ, sosyalist *bir* ülkeydi; Rusya örneği, diğer sosyalist partiler tarafından izlenmesi gereken stratejiydi (Leninist strateji). Tasfiyeler çok az sayıda insanın güvenini sarstı; birkaç tanesi de Molotov-Ribbentrop Paktıyla birlikte harekettten ayrıldı ama Halk Cephesi ve İkinci Dünya Savaşının 1941-45 dönemi ayrılan her insanın yerine Komünist Partiye daha fazla sayıda insanı taşıdı. Fransa'da FKP'yi iktidar ortağı yapan ve hatta ABD'de savaş sonrasında Amerikan Komünist Partisi'ni saygın bir konuma getiren etken işte bu güçtü. Soğuk Savaş, Anglo-ABD eksenindeki Komünist Partileri savaş öncesindeki statükoya geri götürürken, Parti, Kıta Avrupa'sında saygınlığını korudu. Çoğunluğun görüşünü değiştirmesine neden olan ne Soğuk Savaş ne de McCarthyci cadı avı değil, Kruşçev'in 20. Parti Kongresinde yaptığı konuşma oldu. Komünist Parti, solda genel olarak ciddi bir siyasi güç olmaktan çıktı. Raphael Samuel 1956'dan önceki günlerde bir Komünist olmanın ne anlama geldiğini parlak bir biçimde anlatmıştır.¹¹ Bugün bu ortamı yeniden yaratmak olanaksızdır. 1956'dan sonra Batı Avrupa'da Leninist meşale Troçkist grupların eline geçti. Marx ve Lenin'in gerçek mirasçısı olduklarını iddia edecek olanları kendisine doğru çeken şimdi onlardı. Leninizm, Üçüncü Enternasyonal ve 1917'den bu yana geçen yıllar, Avrupa sosyalizmi için olağandışı bir durum yaratmıştı: geriye Bolşevik olmayan Marksist bir hareket kalmadı. Leninist değilseniz, Marksist de değilsinizdir.

Troçkist Hikayesi

Troçkistler radikal gençliğin bağlılığını kazanabilmek ve Yeni Sol üzerinde hegemonya kurabilmek için – Kruşçev'in itiraf ettiği, Batıda zaten bilinmekte olan korkunç uygulamaların suçunu üstlenmeden Rus Devrimi'nin ve Lenin'in mirasının erdemlerini sahiplenebilmek için - ustalıklı bir ayak oyunu sergilemek zorundaydılar. Bu, Troçki'nin 'İhanete Uğrayan Devrim' sloganı öne çıkarılarak yapıldı. Ama ne kadar güçlü olursa olsun, Devrime bir birey tarafından nasıl olur da ihanet edilebilirdi? Hiç kuşkusuz tarihsel maddecilik, bir yöntem olarak Devrime karşı girilmiş olan ihanetin bir sınıf tahlilinin yapılmasını talep ediyordu. Bürokratikleşme nasıl güç kazanmıştı? Nasıl olmuştu da bir işçi devrimi, yozlaşarak Bonapartist bir felakete dönüşebilmişti? Bu konuyla ilgili sayısız kitap, makale ve broşür yayımlandı ve üzerinde çok sayıda polemik yapıldı. Hizipler bölündüler; insanlar Stalinist Partinin mini versiyonlarından ihraç edildiler. Bu konuda kendini haklı göstermeye çalışanların yazdıkları hâlâ dergilerin ve kitapların sayfalarını doldurmaktadır.

1917'de yaşananın bir işçi devrimi olduğunu kabul etmeniz durumunda, işçi sınıfının gücünü ve devrimci geleneğini, Devrimden on yıl sonra (buna birkaç yıl ekleyip çıkarabilirsiniz) ihanete uğramasına neden olacak ölçüde ve çabuk bir biçimde nasıl yitirmiş olduğunu da açıklamamız gerekir. Troçkizm için Yeni Sol'un ele geçirilmesinde büyük öneme sahip olan bir versiyon İssac Deutscher'in Troçki biyografisiydi.¹² Troçki'yi Rus Devriminin bir büyük Romantik figürü olarak yaratmanın (Soykırım sonrası yıllarda Troçki'nin Yahudiliğini kullanarak yaratılan 'peygamber' imgesi) dışında, Deutscher, Devrimin yozlaşmasıyla ilgili kendi açıklamasını da sundu: Devrimi yapan asıl işçi sınıfı ciddi biçimde sosyalist/Marksistti ve iç savaş nedeniyle ağır kayıplar vermişti. İşçi sınıfının üye-

leri –bir ya da birkaç kuşaktır kentlileşmiş, Bolşevikler tarafından sosyalist siyaset içinde eğitilmiş, teorik konularda tam anlamıyla bilgi sahibi ve devrimci pratiğinde dirençliydi ve- başlangıçta yeni hükümette kilit mevkileri işgal etmişti ama iç savaş -açlık, çatışmalarda verilen kayıplar ve ağır bitkinlik yoluyla- telafisi mümkün olmayan bir tahribata yol açmıştı. Bu tükenmiş ve büyük bölümü yok edilmiş işçi sınıfı, Stalin'in bürokratik güçleri tarafından yenilgiye uğratılmaya hazır durumdaydı. Yeni işçi sınıfı, köylülüğün saflarından devşirildi ve bu insanlar işçi sınıfı kültüründen, sendikal mücadele deneyiminden, teorik bilgiden ve devrimci pratik için gerekli cesarettten yoksundular. Dolayısıyla Stalin'in orijinal Leninist devrimi yozlaştırması karşısında pasif kalmaları sağlanabilirdi. Böylelikle, Rus Devrimi, Beyaz karşı devrimi yenilgiye uğratarak bir işçi devleti olarak fiziksel varlığı koruyarak, ruhunu yitirmişti.

Bu, çekici bir tezdır çünkü yozlaşmanın suçunu, Solun bütün kanatlarının kötü olduğu konusunda hemfikir oldukları dışsal bir etkene -Beyaz Ruslara- yüklemektedir. Ayrıca Romantik bir havası da vardır. Cesur, atılgan işçiler Devrimi savunurken öldüler ve böyle yaparak, uğruna can verdikleri davayı kaybetmiş oldular. Bu tez, Devrime içsel olan herhangi bir şeye dokunmamaktadır. Suçlu olan iç savaş olduğundan, Lenin ve Troçki eleştiri dışı kalmış görünmektedir. Gizli polisin yükselişi, sendikaların militarizasyonu ve muhalefetin susturulmasının ardından Parti içinde tartışmanın –tamamen ortadan kaldırılmasa bile- manipüle edilmesi, Stalin'in önünü açacak olan Politbüro içinde iktidarın merkezleştirilmesi uygulamasının bizzat kendisi ve Troçki'nin Lenin'in ölümüyle kendisinin sürgüne gönderilmesi arasında geçen süre içinde yaşadığı çok sayıda yalpalama, bunların hepsi, olayların bu biçimi tarafından tahlil edilmeyerek bir kenara bırakıldı. Fabrikalarda olduğu kadar siyasi parti içinde de daha fazla merke-

ziyetçiliğe kayılması politikasına yönelik Sol Muhalefet ve Sol anarşist gruplar tarafından dile getirilen eleştiriler, bu tahlilde göz ardı edilmektedir. Böyle bir tahlil fazlasıyla derli toplu, fazlasıyla amaca uygundur.

Deutscher'in bu yorumu diğer başka yorumlarla desteklenebilir ama her zaman başka bir yorum da varolagelmıştır. Tıpkı liberal-demokratik itkinin zayıflığından orta sınıfın yokluğunun sorumlu tutulması gibi, sosyal demokrat itkinin zayıflığının köklerinin izi de işçi sınıfının yokluğunda ya da küçük boyutlu olmasında sürülebilir. Rusya böylesine zayıf bir kapitalist temel üzerinden nasıl olup da sosyalizme doğru yol alabilirdi? İşçi sınıfı sayısal olarak küçüktü ve belli merkezlerde yoğunlaşmış durumdaydı. Marx'ın sosyalizm için zorunlu önkoşul olarak gördüğü olgun bir kapitalizmin bulunmadığı koşullarda Rusya'nın sosyalizmi kurabileceği nasıl umulabilirdi? İnsanları, Rusya'nın bir işçi devleti olduğunu düşünmeye ikna edenin, yalnızca küçük burjuva Bolşevik önderliğin öne sürmüş olduğu iddia ve itirazlar olduğu söylenmektedir. Bu, genel olarak Menşevik çizgiydi ve aynı zamanda Alman USDP'sinin gerek ilımlı hizbi (Karl Kautsky) gerekse de Uç-Sol hizbi (Rosa Luxemburg) tarafından Ekim Devrimine yöneltilen eleştiride de bir ölçüde yansımaları buluyordu.¹³

Burada söz konusu olan, sosyalizme geçişin klasik (yani Lenin öncesi) Marksist modelidir. Kapitalizm, kendi üretim ilişkileri –ücretli emek, üretim araçlarının özel mülkiyeti, kâr için üretim ve kârı artırmak ve değerleri azaltmak için birikim gibi- üretici güçlerin gelişimine, yani üretkenlik artışına, artık katkıda bulunamaz hale geldiğinde ve vadesini doldurduğu zaman ortadan kalkar. İktidarın proletarya tarafından kıtlık koşullarında, değer yasasının hâlâ bağlayıcı olduğu bir yerde, zamanından önce ele geçirilmesi durumunda ortaya çıkacak olan sonuç, sosyalizm değil çarpık kalkınma olur. Bu klasik görüş, Lenin tarafından, 1890'lı yıllarda Lenin Narodnikler-

le yaptığı tartışmalarda kesin bir biçimde savunuluyordu. Bu görüşe göre sosyalizme geçiş 'kuşaklar değilse de on yılları' alması beklenen uzun bir süreçti. Bu süre içinde kapitalizm, Marksistler için taşıdığı uzlaşmaz çelişkilere rağmen, kendi potansiyelini tüketinceye kadar, ilerici bir üretim tarzı olarak kaldı. Rus Marksistleri, işte bu nedenle Narodniklerin aradaki kapitalist aşamanın üzerinden atlayarak, Rusya'nın kırsal bölgelerinde sosyalizmi kolektif toprak sahipliği temelinde inşa etme teorisine karşı çıkıyorlardı.

Ne var ki bu iddiayla ilgili sorun, 1917'nin Ekiminde ne olduğunu ve daha da önemlisi o tarihte Bolşeviklerin iktidardaki konumları ne kadar kırılğan olursa olsun, iç savaş, kıtlık ve iktisadi çöküntü sırasında iktidarı nasıl ellerinde tutabildiklerini açıklayamıyor olmasıdır. 1921'deki Kronstadt isyanına kadar Petrograd'da Bolşeviklere karşı neden hiçbir ciddi muhalefet yoktu?

Bolşeviklerin bu başarısının açıklaması, tam da işçi sınıfının küçük boyutlu olmasında yatmaktadır. İşçi sınıfı yalnızca sayıca az değildi ama aynı zamanda birkaç kentsel merkezde aşırı derecede yoğunlaşmış durumdaydı; Bolşeviklerin merkezizetçi bir partiye dayalı siyasi stratejisini uygulanabilir hale getiren bir biçimde (Alman işçi sınıfının aksine) açık tartışma ve yasal olarak serbest örgütlenme deneyimine yeterince sahip değildi. Bununla birlikte Bolşeviklere verilen desteğin güçlü olmasını sağlayan unsur bu küçük işçi sınıfı değildi. Bu destek, kendi başına yeterli olamazdı. Bolşeviklere destek sağlayan güç hem kırsal bölgelerdeki hem de asker üniforması içindeki köylülüktü. Ekim Devrimi, devrimci potansiyeli yalnızca işçi sınıfında görebilen bir Marksist partinin önderlik yaptığı bir köylü devrimiydi. Partiyi iktidara getiren devrim meydana geldiği zaman, o, bunu sadece bir işçi devrimi olarak yorumlayabilirdi.

Bolşeviklerin iktidara gelmelerinin (yani Sovyetlerin İkinci

Tüm Rusya Kongresinde çoğunluğu elde etmelerinin ve İkinci Kongrenin açılışının hemen öncesinde Bakanlar Kurulunu derdest eden hükümet darbesinin) rastlantı sonucu ortaya çıkan bir olay olduğunu ama iktidarı ellerinde tutabilme ve aldıkları desteği sürdürebilme becerilerinin işçi sınıfının doğasının, Rus köylülüğünün karakterinin ve Leninist Partinin yapısının bir sonucu olduğunu kavrayabilmek için, kimi bildik konuların üzerinden yeniden geçmemiz gerekmektedir.

1917 yılının Şubat ayında yaşanmış olan şey, işçi ve köylülerin destek verdiği bir burjuva devrimiydi. Ama burjuva partiler, köylülerin toprak talebini karşılamayacakları için bu desteğin sürmesini sağlayamadılar. Ne de yeni sağlanmış olan özgür ortamda haklarını aramakta olan işçileri kontrol altında tutabildiler. Teoride burjuva partiler, Menşeviklerin ve SR'ların desteğiyle istikrarlı bir koalisyon oluşturabilirlerdi ancak savaş koşullarının acil talepleriyle ve Çarlık muhalefetiyle -Kornilov'un Temmuz ayında örneklediği gibi- uğraşmak zorunda kaldılar. İktidarda kalabilmek için askerlerin desteğine ihtiyaçları vardı ve bu askerler -çoğunluğu köylülerden oluşuyordu- hem barış hem de toprak istiyorlardı.

1917 yılının Temmuz ayından sonra Bolşevikler, işçiler arasında çoğunluğu sağladı ve toprak ve barış vaat ederek asker ve köylü Sovyetlerinin desteğini kazandı. Bolşeviklerin toprak, ekmek ve barış politikaları, SR'ların programında yer alan kimi unsurlarla birlikte istenilen sonucu verdi. İşçi sınıfının Bolşeviklere olan -St. Petersburg'da Temmuz ile Ekim ayları arasında çok büyük bir önem taşıyan- desteğinin derinliği sürekli olmadı. Ekim ayının sonlarında Bolşevikler, Moskova'da bile kontrolü sağlamanın dört gün gibi bir süre aldığını gördü. İç savaşın güçlükleri kendisini hissettirmeye başlarken, Bolşeviklerin 1918'in ortalarından itibaren, sanayi geriler ve işsizlik artarken işçiler arasında sahip oldukları desteği kaybetmeleriyle birlikte, Menşevikler ve Sol anarşistler

önemli destek elde etti. İnancını yitirmiş olan işçiler, Bolşevik Parti'yi terk etti. 1917'nin Ekim ayında can alıcı öneme sahip olan unsur, Bolşeviklerin uygun anı yakalama ve sonrasında bundan sürekli olarak yararlanabilme becerileriydi.

Köylülüğün, Bolşevik iktidarın sürmesi açısından can alıcı öneme sahip olduğu tezi daha önce ileri sürülmüştü. Devrimin doğasını ele almanın bir yolu, ondan kimin kazançlı çıkmış, sonuç olarak kimin 'kazanımlarının' en dramatik biçimde değişmiş olduğuna bakmak olacaktır. Bunu yaptığımızda, köylüler ile işçiler arasındaki kazanım eşitsizliğinin ne kadar çarpıcı olduğunu görürüz. Köylüler, devrimin hemen sonrasında toprak sahibi oldular; topraksız köylü sayısı azaldı (Bolşevikler tarafından 1918 yılında kırsal kesimde gıda ürünlerinin nakliyatını iyileştirmek için kurulmuş olan yoksul köylü komitelerinin [*kombediy*] [Kombediy Komitetiy Bednotiy (Yoksul Köylü Komiteleri)] başarısızlığa uğramasının nedenlerinden biri buydu) ve küçük toprak sahiplerinin ve orta köylülüğün sayısı arttı. Köylülüğün, yeni sahip oldukları toprakların Beyaz Ordular tarafından ellerinden alınacağından şüphe etmelerini gerektirecek hiçbir nedenleri yoktu. Artık kendi topraklarına sahip olduklarına göre (ki bu kırsal alanda servet dağılımını köklü bir biçimde düzeltmişti), şimdi köylülüğün hükümetle olan mücadelesi, satabilecekleri gıda maddesi miktarı ve bunu hangi fiyat üzerinden satabilecekleriyle ilgiliydi. Hükümet 1918 ile 1920 yılları arasında orduya ve şehirlere tahıl teslimatını zorla sağlamaya çalıştı. Orduya tahıl sağlanabildi ama şehirler söz konusu olduğunda kamu dağıtım sistemi, azaltılmış yiyecek istihkakının büyük bölümünü bile sağlayamıyordu. Şehirlerin yiyecek ihtiyacını karşılayanlar, şehirlerdeki açık pazarlar ve şehirlerin yakınlarında yer alan kırsal alanlarda, yiyecek peşinde koşan işçilerin başlattıkları özel girişimlerdi. Köylüler, zorunlu teslimat politikasına, bu politikanın terk edildiği iç savaşın sonuna

kadar, daha az ekim yaparak, yiyecek stoklayarak ve benzeri yöntemlere başvurarak başarılı bir biçimde direnç gösterdiler. 1921 yılında köylülük Bolşeviklere verdiği desteği başarılı bir biçimde gerçek ekonomik kazanımlara -geniş bir ölçekte toprakta özel mülkiyet, tahıl ve gıda maddelerinde serbest bir piyasa- çevirmişti.

İşçilerin durumu bununla taban tabana zıttı. Bunun bir işçi devleti olduğu iddia edildiği halde işçiler bu işten ne ekonomik ne de siyasi olarak kazançlı çıkmışlardı. Fabrikalarda işçi denetiminin sağlanmasını öngören kararname Devrimden hemen sonra kabul edilmişti. Ne var ki, 1918 yılının Şubat ayında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra işçiler sahip oldukları özel konumlarını yitirmeye başladılar. Tek adam yönetimi işçi denetimine tercih edildi ve fabrika komiteleri 1918 yılının sonunda dağıtıldı. İşçilerin sanayiye yönetme hakkı -hem fabrika düzeyinde hem de sendikalar aracılığıyla merkezi düzeyde- bir daha asla kabul edilmedi. Sendikalar adına son bir girişim 1921 yılının Mart ayında İşçi Muhalefeti tarafından yapıldı ancak bu girişim de yenilgiye uğratıldı. Lenin'in ileri sürmüş olduğu gibi,

proletaryanın öncüsü olan parti, parti üyesi olmayan işçi kitlelerine ... en sonunda bütün ulusal ekonominin yönetimini kendi ellerine almalarını sağlamak için ... önderlik eder. Sanayinin yönetimi üyelerinin onda dokuzu parti üyesi olmayan işçilerden oluşan sendikalar tarafından atanacaksa ... bir partiye sahip olmamızın ne anlamı var?¹⁴

İşçiler ayrıca sahip oldukları sendikal ayrıcalıklar bakımından da önemli bir kayıp yaşadı. 1921 yılında sendikalar üzerine yapılan ünlü tartışmada, Lenin'in uzlaştırma formülü, işçi muhalefetinin sendikalist görüşü ve Troçki'nin sendikaları militarize etme önerisi karşısında galebe çaldı. Yine de 1922'de, yeni yılla birlikte sendikalar, Troçki'nin önermiş ol-

duğu gibi devletleştirildiler. İşçi sınıfı, Bolşevikler tarafından millileştirildi.

Gelir açısından işçiler 1922-23 yıllarında, gerçek ücretleri 1913'deki düzeyinin yalnızca yüzde 50'si kadar olduğundan, kayba uğradılar. 1918-23 döneminde işsizlik artışa geçti ve çok sayıda fabrikanın kapısına kilit vuruldu. Partiye ye olan işçiler güçlü bir biçimde devletle özdeşleştirilirken ve hatta ikinci derecede önemli devlet dairelerinde personel olarak görev alırken, Bolşevik Parti'ye ye olan işçilerin sayısında bir azalma yaşanıyordu. İşçilerin yaşadıkları sıkıntılar 1921 yılının başlarında kritik bir noktaya ulaştı ve Kronstadt'daki denizci ayaklanmasıyla doruk noktasına ulaştı. Ne var ki, köylülerin gösterdikleri direniş, köylülüğe ödünler verilmesini sağlarken, işçilerin direnişi kentsel alanların Parti tarafından daha sıkı bir biçimde kontrol edilmesine yol açtı. 1921 yılının Mart ayında yapılan 10. Parti Kongresinde sendikalar üzerine yapılan tartışmanın ardından muhalefet yasaklandı ve İşçi Muhalefeti feshedildi. Proletaryanın sayıca az olması Bolşeviklerin buradan gelen her türlü direnişi ezmelerini kolaylaştırdı. Köylüler kazanan taraf oldular çünkü sayıca oktular.

Böylece, Devrimden kimin kazançlı çıktığına, kimin kayba uğradığına yönelik bir inceleme, köylülerin istediklerini kesin olarak elde ettiklerini ve 1921'e kadar kazanımlarını artırarak, arzu ettikleri her şeye –toprak ve tahıl için serbest bir pazar- sahip olduklarını gösterecektir. Hâlâ elde ettikleri para karşılığında satın alabilecekleri sanayi mallarından yoksundular; yine de elde ettikleri kazanımlar sağlamdı. Bürokrasinin hükümet ve Partinin içinde büyümesi, Bolşeviklere her durumda destek vermemiş olan ama uzun yılların verdiği deneyimle her durumu kendi avantajına çevirmeyi bilen kentli orta sınıfın açıkça yararına olmuştu. İşçiler, bir yandan kendilerine bunun bir proletarya diktatörlüğü olduğu söylenirken, hiç durmadan büyük kayıplara uğramış olan tek grup

konumundaydı. İşçilerin kayıpları yalnızca geçici, yalnızca iç savaşla sınırlı olan kayıplar değildi. NEP (Yeni Ekonomik Politika) döneminde de herhangi bir kazanım elde edemediler. İşçiler kazanamadılar çünkü yeterli sayısal güce sahip değildiler. Birkaç kentsel bölgede yoğunlaşmış olmaları da bir işe yaramadı – kısmen 1918 yılının Haziran ayından sonra istihdamda yaşanan ani gerileme nedeniyle kısmen de bizzat bu yoğunlaşmanın Bolşeviklerin onları kendi işçi Sovyetleri, kendi sendikaları ve kendi yerel Parti örgütleri aracılığıyla kontrol etmelerini kolaylaştırdığı için.

Bolşeviklere kinizm atfetmek için herhangi bir neden söz konusu değildir. Onlar devrimin öncüsü olan işçi sınıfını temsil ettiklerinden emindiler. Uzun yıllar boyunca işçiler adına, sürekli danışmayı sağlayacak pek az mekanizmanın bulunduğu koşullarda faaliyet yürütmüşlerdi. İktidara gelmeden önce, grevlerde, lokavtlarda ve benzeri eylemlerde sağladıkları desteğe bakarak, arkalarındaki desteğin ne kadar kuvvetli olduğunu görebiliyorlardı. Devrimden sonra Bolşeviklerin birinci önceliği Parti içinde iktidarı, her ne pahasına olursa olsun ellerinde tutmaktı. 26 Ekim 1917’de sağladıkları çoğunluk, onlara yönetimi sonsuza kadar ellerinde tutma yetkisini verdi. İç savaş süresince, işçi sınıfının büyük bölümü savaş ve ekonomik çöküş tarafından yok edilinceye kadar, içtenlikle işçileri temsil ettiklerini düşünüyorlardı. 1921 yılında, Bolşevikler, içinde hiç işçinin bulunmadığı bir işçi hareketine önderlik ettiklerini fark ettiler ama onlar, sürekli geri bildirim ve seçimler olmadan ve yalnızca kendi aygıtlarına dayanarak çalışmaya alışkindılar. Dolayısıyla 1921’den sonra da yola bu biçimde devam ettiler. Parti, üye tabanının büyük bölümü aparatçiklerden oluşan bir parti haline geldi. Daha sonra yaşanacak olan hiçbir olay bu temel dönüşümü değiştiremeyecekti.

İşte bu nedenle Şubat Devriminin, köylülerin, askerlerin ve işçilerin baskısı altında yapılan bir burjuva devrimi olduğu

öne sürülebilir. Bolşevikler, Sovyet Kongresinin çoğunluğunun onlardan yana olduğu sırada, bu durumdan yararlanacak iş uyuma ve kararlılığa sahiptiler. İktidara geldikleri sırada, (a) iktidarda kalmanın onlar için yaşamsal öneme sahip olduğuna ve (b) kendi Partilerinin işçi sınıfını temsil ettiğine içtenlikle inanıyorlardı. İktidarda kalabilmek için köylülüğe ödünler vererek onu memnun etmek zorundaydılar – bunu, köylülüğe hatırı sayılır büyüklükte ekonomik kazanımlar sağlayarak yaptılar. Parti işçi sınıfını temsil ettiği varsayımını, kendi tahliline göre, işçi sınıfının desteğini kaybederken bile asla terk etmedi. Bolşevikler bu varsayımı –bir Marksist parti olarak, işçi sınıfının öncüsü oldukları ve bu işçi sınıfının, (tek) devrimci sınıf olarak, Devrimi yapmış olması gerektiği varsayımını– kabul ederek, yürekten bağlı oldukları Marksist inançları yansıtıyorlardı. Dolayısıyla, işçi sınıfı bizzat gözleminin önünde dağılıp giderken bile bir işçi devletine öncülük ettiklerine olan inançları asla sarsılmadı.

Maddi gerçeklik bunun tam tersiydi. İşçilerin sesi başkente daha fazla duyulduğu ve burada daha görünür oldukları halde, Devrim ve iş savaşı en büyük desteği köylülük –aynı sınıfa ait olan askerlerle birlikte- veriyordu. Köylülük istediğini elde etmiş, kazanımlarını pekiştirmişti ve ona meydan okunması ancak 1929'dan sonra söz konusu olacaktı. Devleti güçlendirmek için verilen siyasi mücadele içindeki sürekli aktif unsur, 1921 yılında bile giderek daha fazla orta sınıf kariyerist bir üye tabanına dayanan Parti tarafından sağlanıyordu.

Ekim Devrimi'ni, görünüşte Marksist bir partinin önderliğinde yapılmış bir köylü devrimi olarak nitelendirmenin önemi, bu tezin işçi devletinin çürüyüşü ya da yozlaşmasıyla uğraşmayı gerektirmeyecek olmasındadır. Bu devlet ilk andan itibaren, maddi anlamda hiçbir biçimde bir işçi devleti değildi. İktidardaki partinin ideolojisi dışında, 1917-23 yıllarında ve sonrasındaki rejimi bir *işçi* devleti yapan hiçbir şey

yoktu. Hiç kimse ona ihanet etmedi. Gerçeklerle çeliştiği biz-zat kabul edildiği halde bunun bir işçi devleti olduğu inancı-
nın nasıl sürüp gittiği konusunda ancak tahmini yorumlarda bulunabiliriz. Ama köylülüğün ağır basmasını sağlayan güçlü bir ekonomik temel vardı. İç savaş, köylülüğün eline, normal zamanlarda sahip olabileceğinden daha fazla güç verdi. Ne zaman bir savaş ve (genelde olduğu gibi kısmen savaşın ne-
den olduğu) bir kıtlık olsa gıda çok önemli hale gelir ve gıda üreticisi/satıcısı büyük bir ekonomik nüfuz elde eder. Gıda üreticilerinin nüfusun büyük bölümünü oluşturdukları ve or-
duya insan gücü sağladıkları durumda, bir sınıf olarak sahip oldukları siyasi güç ürkütücü boyutlarda olabilir. Rusya, bir ülke olarak iç savaş süresince savaş öncesi dönemin yalnızca altıda biri hacme sahip bir sanayi üretimiyle yaşayabiliyordu; gıda söz konusu olduğunda ise aynı lükse sahip değildi. Sanayi proletaryası köylülükten hem maddi olarak daha az önemliydi hem de sayısal olarak ondan daha küçüktü. İşçiler 1917'nin Şubat-Ekim aylarında başkentte seferber edilecek siyasi bir grup olarak önemli olabilirlerdi ama Rusya, iktisadi bakımdan, onların iktisadi katkısı olmadan bir iç savaşı sürdürebilirdi ve dahası bunu yaptı da. (Bu söylenen, ne işçilerin askerler olarak orduya alındıklarında oynadıkları rolün değerini azaltmak ne de birkaç grubun –örneğin demiryolu işçilerinin- yaşamsal öneme sahip bir katkı yaptıklarını inkâr etmek anlamına gelmektedir.) Zaman içinde, işçi sınıfı giderek daha fazla göz ardı edilebilirdi.

Rusya'daki sanayi sektörünün tam üretim düzeyindeyken bile (sözgelimi 1914 yılında) küçük olduğu yalnızca inkâr edilemez bir olgu değildi, aynı zamanda Lenin'in, Rus kapitalizminin geri kalmışlığının Marx'ın teorisini Rusya'ya uygulanmada belirleyici bir etken olduğu tahlilinin önemli bir parçasını oluşturuyordu. Onun 1890'lı yıllarda Narodniklerle yapmış olduğu tartışmalar, bunu açıkça ortaya koymuştu. Le-

nin 1917'den sonra, Rusya'yı hızlı bir biçimde –devlet kapitalizmi yoluyla olsa da- sanayileştirme ihtiyacıyla birlikte, bu tahliline geri döndü. Bu bağlamda Lenin, kapitalist üretim tarzının genişlemesinin ilerici bir olgu olduğuna dair klasik Marksist görüşe bağlı kalıyordu. Kuşkusuz, onun görüşüne göre bir işçi devleti olan bu devletin kurulmasının ardından kapitalist toplumsal ilişkilerin sürüyor olması –karar alma hiyerarşisi (tek adam yönetimi), iktisadi hesabın (kâr hesabının) önemli olması, yüksek oranlı bir artık değer elde etmek için Taylorizm ve diğer teknikler (parça başı çalışma), ücretli emek- bir ölçüde farklı bir biçimde haklı gösterilmek zorundaydı. Siyasi bağlam değişmişken, kapitalist cephede ekonomik olarak gelişmek gerektiğinin fark edilmesi, Brest-Litovsk sonrasına kadar söz konusu olmayacaktı. Ekim 1917'yi izleyen ilk altı ayda Bolşevikler, ekonomiyi, Paris Komünü modelini –fabrika komitelerinde ademimerkeziyetçi yönetim, işçi denetimi, azami kitlesel inisiyatif ve katılım ve benzeri özellikleri- esas alarak işletmeye çalıştılar. Ne var ki 1918 yılının Mart ayından itibaren, ekonomik gerçeklik kendisini dayattı ve Lenin, merkezi yönetim modeline geri döndü.

Lenin, bu seçimi yapmaya sadece sanayi sektörünün küçük boyutlu olması tarafından değil, sanayi sektörünün savaş ve devrimin bir sonucu olarak yıkıma uğramış olması tarafından da zorlanmıştı. Nitekim yönetim biçimi ve benzeri konularda yapılan bütün tartışmalara rağmen sanayi üretimi, iç savaş sonrasına kadar eski gücüne kavuşamadı. Vâki olduğu üzere, Rus ekonomisinde ilk yapısal değişikliğe neden olan şey, 1920'lerin ikinci yarısında kitlesel ölçekte planlı sanayileşmeye geçme kararının alınması oldu. O tarihe kadar artığı elinde tutan tarafın köylülük olduğu çok açıktı. Sanayide işçi sınıfının genişleyebilmesi için, köylülerin elinden bu artığı çekip almanın bir yolunu bulmak gerekiyordu. Preobrajenskiy'in *Yeni İktisat*'ı [New Economics] bu konuda çok açık sözlüydü.¹⁵ O

zaman bile, Birinci Beş Yıllık Plan köylülükten çekip alınan artıkla değil, sanayide reel ücretlerin düşürülmesi yoluyla finanse edildi.

Köylülüğün kolektivizasyonu, yönetici elitin –Parti ve bürokrasinin- köylülüğün sahip olduğu siyasi gücü yok etmesinin bir yoluydu. Ama köylülük bu girişime derhal sermaye stoğunun (özellikle canlı hayvanların) kitlesel imhasıyla ve sürekli olarak düşük düzeylerde seyredecek olan bir üretkenlik düzeyiyle karşılık verdi. Böylelikle, tarımsal artıktan eskiden olduğundan daha fazla bir *pay* çekip alınabilecek olsa dahi, bu artığın *büyüklüğü* sürekli olarak düşük düzeylerde kaldı. Bu durum, Sovyet sanayileşmesinin birikim sorunu tarafından sürekli olarak engellendiği anlamına geliyordu. Sanayileşme ancak sanayideki işçi sınıfını düşük bir reel ücret düzeyini kabul etmeye zorlayarak sürdürülebilirdi. Bunu yapabilmek için köylülüğü, sahip olduğu güçlü konumdan uzaklaştırdıktan sonra işçilerin siyasi iktidara hiçbir erişimlerinin olmamasını sağlamak gerekiyordu.

NEP döneminde, zenginleşmiş bir köylülük ve hafif tüke-tim malları sanayii yoluyla Buharinci bir kalkınma alternatifi önerildi. Altmış yılı aşkın iktisadi kalkınma deneyiminin ardından, böyle bir rotanın ancak dış borçlar/dış yardımla finanse edilebileceği çok açıktı. Deng Şiaoping'in yönetimi altındaki Çin, 1978'den sonra bazı yönlerden Buharinci bir yola kaydığını ama Çin'in komünlere dayalı sistemi daha iyi bir tarımsal performansa sahipti. Ama tam da ablukanın kaldırılabilmiş ve Britanya (TUC'nin [İşçi Sendikaları Kongresi; Britanya'da işçi sendikalarının ulusal merkezi.] Rusya'ya 1927 yılında yaptığı ziyaret aracılığıyla) ekonomik ilişkiler kurabileceği gibi görüldüğü bir sırada Stalin, Çin Komünist Partisi'ni iktidarı ele geçirmek için harekete geçmeye teşvik etti. Bu girişim başarısızlığa uğradı ve Çinli Komünistleri yirmi küsur yıl süreyle ıssız kırsal bölgelere çekilmeye zorladı.

Bu, aynı zamanda Rusya ile Batı arasındaki ilişkilerde buzların çözülmesi sürecinin durmasına neden oldu. Böylece Rusya'ya, yabancı yatırım girişi söz konusu olmadı.

Buna bağlı olarak Rusya'nın iktisadi ve siyasi kalkınma modeli birbiriyle içsel olarak bağlantılı üç etken tarafından belirlendi: sanayide zayıf bir işçi sınıfı, iktidarı elde tutmaya kararlı ve buna muktedir küçük bir Marksist parti ve büyük, güçlü bir köylülük. Parti, köylülüğün desteği ve işçilerin gösterdiği tahammülle, feodal ve kapitalist sınıfların kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. İç savaş yılları boyunca işçilere başarılı bir biçimde boyun eğdirdi; böylece 1922 yılına gelindiğinde işçilerin hiçbir siyasi nüfuzu kalmamıştı. Bürokrasi, çok geçmeden, 1930'ların başlarında uygulamaya koyduğu kolektifleştirme yoluyla köylülüğe de boyun eğdirdi ama bunun bedelini reel ücretlerin sürekli olarak düşük düzeyde seyretmesiyle ödemek zorunda kaldı. Sanayide, işçi sınıfı sayısal olarak büyüdükçe, onun siyasal iktidara herhangi bir biçimde erişim sağlamasını engellemek için giderek daha fazla baskı uygulamak gerekiyordu. Ama bu koşullar altında, Rus ekonomisini ve devletini nasıl olur da Marksist terimlerle tanımlayabiliriz?

Marx'ın *Katki*'ya yazdığı önsözü genel, evrensel olarak geçerli bir tarihsel şema olarak düşünürsek, Rusya'daki gelişmeleri yorumlamakta çeşitli sorunlar olduğunu görürüz. Feodalizm-kapitalizm-sosyalizm üçlüsünü basit bir zincir olarak kurgulamamız durumunda, şu soru gündeme gelmektedir: 1917 sonrasında Rusya'da hüküm süren hangi üretim tarzıydı? Üretim araçlarının millileştirilmiş olduğu ve yönetici partinin devleti bir işçi devleti olarak nitelendirdiği göz önünde bulundurulduğunda, bu üretim tarzı kapitalizm olamazdı. İşçi sınıfının düşük iktisadi ve siyasi konumu göz önünde bulundurulduğunda, bu üretim tarzı terimin hiçbir anlamında sosyalizm olamazdı. Bu tuzağa düşmemiz için herhangi bir neden bulunmamaktadır. Rusya'da kapitalizm hiçbir biçimde

tam anlamıyla gelişmiş durumda değildi. Aslında kapitalizm ekonomiyi dönüştürmeye neredeyse hiç başlamamıştı. 1917 yılına gelindiğinde sanayi kapitalizmi yaklaşık 150 yıllık bir tarihe sahipti ve bu kadar kısa bir dönem içinde bile İngiltere, Fransa, Almanya, İskandinavya, ABD ve Rusya'nın yaşadıkları deneyimlerde, devletin faaliyetleriyle özel mülkiyeti bir araya getirmenin farklı yolları daha şimdiden ortaya çıkmış durumdaydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Lenin'i, devlet kapitalizminin bir modeli olarak, çok etkilemiş olan Almanya'nın savaş seferberliği deneyimi, kapitalizmin ve merkezi devlet kontrolünün –kısa bir süre için ve bir burjuva devletin egemenliği altında olmakla birlikte- bağdaşabilir olduğunun bir başka kanıtıydı.

Ne var ki, kapitalizme geçiş yalnızca biçimsel olarak farklılıklar göstermedi; tarihte hareketin her zaman ileriye –'daha yüksek' üretim tarzlarına- doğru olduğunu varsaymak için hiç bir neden yoktur. Tarihin gelişimi içinde, uzun sürelere yayılan geri dönüş dönemleri de ortaya çıkabilir. Dolayısıyla, kapitalizmin ortadan kaldırılması durumunda bunu, devlet yozlaşmış olsun ya da olmasın, sosyalizmin herhangi bir biçiminin izlemesi zorunlu değildir. Rusya'nın, 1917 yılında bir işçi devleti haline geldiğini öne sürenler, kapitalist olmayan Rus ekonomisini bir kapitalizm sonrası üretim tarzı olarak nitelendirmenin bir yolunu bulmak zorundadırlar. Troçkist görüş, Lenin tarafından tanımlandığı ve savunulduğu haliyle devlet kapitalizmi ile Stalin tarafından kurulan devlet kapitalizmini –ilkini geçici bir uzlaşma, ikincisini bir yozlaşma olarak- birbirinden ayırır. Bu iki aşama arasındaki farklılık, bunları birbirinden ayırt etmeye yetecek kadar büyük değildir. Bu durumda, devletin niteliğinin bu süre zarfında değiştiğinin –bir anlamda yozlaştığının- öne sürülmesi gerekir ama bu, sorunu halledilmiş varsaymak olur. Rusya'da toplumsal üretim ilişkileri 1918 yılının Mart ayından sonra değişikliğe

uğramadı. Bu siyasi oluşumun en başından itibaren bir işçi devleti olmadığını daha önce zaten öne sürmüş olduğumuzdan, devlet kapitalizminin türleri arasında bir ayrım yapmamıza gerek yoktur.

Tarımsal artığı azaltarak yapılan kolektifleştirme, işçi sınıfının daha fazla fedakârlık yapmasını gerektiriyordu ancak iş savaş süresince bile esas fedakârlığı yapan taraf bu sınıf olmuştu. NEP sırasında kentli işçilerin tüketim düzeylerinde marjinal bir iyileşme yaşandı ama bu iyileşme kısa bir süre içinde eriyip yok oldu. Rusya'yı yönetmiş olan bürokratik bir yönetici sınıf tarafından köylülüğe karşı girişilen bu savaşın beraberinde getirdiği siyasi baskıların, birikimin ihtiyaç duyduğundan daha fazla baskı ve mutlak sömürüye işçilerin maruz kalmalarıyla birlikte, Rusya'nın verimsiz ve geri kalmış bir devlet kapitalizmi biçiminin içine sıkışıp kalmasına yol açmış olduğunu öne sürülebilir.

Rusya'daki devlet kapitalizminin doğası üzerine yapılan bu yorumlar, bizim burada yürütmekte olduğumuz tartışmayla sadece devrim sonrası Rusyasını bir işçi devleti olarak adlandırmaktan vazgeçmenin sonuçlarını çıkartmanın bir yolu olması itibariyle ilişkilidir. Devrim sonrası Rusyasını bir işçi devleti olarak adlandırmaktan bir kez vazgeçildiği zaman, Devrime ihanet edilmesi, işçi devletinin bürokratik yozlaşmaya uğraması ve devlet kapitalizminin değişikliğe uğramış olan biçimi üzerine yapılan tartışmalar ortadan kalkar. Ama –dahası- 1917 sonrasında Avrupa'da yaşanan gelişmelerin uluslararası bağlamını anlamak da kolaylaşır. Bolşevikler, kendi devrimlerinin, Avrupa'da -özellikle de Almanya'da- yaşanacak olan birçok işçi devriminin yalnızca ilki olduğuna içtenlikle inanıyorlardı.

Nitekim Sovyet dış politikası –aynı zamanda 1918-23 yıllarında Üçüncü Enternasyonal'in stratejisi de- bunun olacağı öngörüsüne dayanıyordu. Alman Devriminin çöküşünden –

diğer birçok etkenin yanı sıra- gerek Komintern'in tavsiyeleri gerekse de KPD (Kommunist Partei der Deutschland) önderliği sorumlu tutuldu. Ama mademki Rus Devrimi bir işçi devrimi değil, bir öncü işçi partisinin rastlantısal olarak başında yer aldığı bir köylü devrimiydi (yani çoğunluğun desteğiyle yapılmış bir devrimdi), bu durumda daha uygun kapitalist ülkelerde işçilerin bir devrime omuz vermelerini neden beklemeliydik ki? Avrupa işçi sınıfının ayaklanması için hangi maddi ve ideolojik koşulların bulunması gerekiyordu ve bu koşullar 1918 yılında mevcut muydu? Avrupa işçi sınıfı 1914 yılında devrimci olamamışsa, 1918 yılında neden böyle olmalıydı? Bundan sonra ele alacağımız sorular bunlar olacak.

Avrupa Proletaryasının Başarısızlığı

Lenin'in tahliline göre Avrupa proletaryası iki kez başarısızlığa uğradı. Bu başarısızlıkların ilki proletaryanın 1914 yılında, savaşa giren efendilerine şovenistçe destek vermesiyle ve işçi sınıfı önderliğinin çeşitli parlamentolarda savaş kredileri lehine oy kullanmasıyla yaşandı. İkinci başarısızlık, proletaryanın 1918-23'te eski rejimlerin yaşadığı çöküntüden faydalanarak bir işçi devleti kuramaması, yani Rusya örneğini izleyememesiydi. Gelin bu iki aşamayı, sırasıyla ele alalım.

SPD'nin tarihini Lassalleci kökenlerinden, Gotha'daki birleşmeye ve sonrasına uzanan bir çizgiye yerleştirerek okursak, bırakın Lenin gibi kurnaz bir politikacıyı, sıradan bir insanın bile SPD'nin Almanya'nın savaş çabalarına karşı çıkmasını beklemesi şaşırtıcı bir durum olmalıdır.

SPD, her zaman, sosyalizme geçişin çok uzun bir süreç olduğu görüşüne sahip oldu. SPD'nin parlamenter faaliyetleri Almanya'ya barışçıl bir burjuva demokratik devriminin getirilmesine verilmiş bir katkı olarak görülebilir. Almanya 1914 yılında burjuva demokratik aşamaya henüz ulaşmamıştı. Bu bakımdan ABD, Britanya ve Fransa'nın çok gerisinde kalmış-

tı. Almanya'da aristokrasi, egemen bir grup olarak çok güçlüydü ve kapitalist-sanayici kesinlikle ikincil konumda olan bir ortaktı. Marx, burjuva devriminin tarihini Fransa'da 1830 ve Britanya'da 1832 olarak saptamıştı (*Kapital*'in 1. Cildinin önsözü, ikinci baskı). Ama bu tarihsel olarak yanlıştı. Aristokrasinin siyasi (daha az olarak da iktisadi) varlığını ortadan kaldırmak bakımından Fransa'nın bunu ancak 1789 ile 1871 yılları arasında yaşanan dört devrimin ardından gerçekleştirmiş olduğu söylenebilir. Fransa'da aristokratların etkisini dışlayarak ülkeye sürekli sivil yönetimi getirmek ancak Üçüncü Cumhuriyetle mümkün oldu. Nitekim Paris Komünü'nün yenilgiye uğratıldığı sırada bile burjuvazinin elini aristokrasinin *karşısında* güçlendirmiş olduğu söylenebilir. Bunun XIX. yüzyıl boyunca Britanya'da hiçbir zaman yaşanmamış olduğu şimdi çok açıktır. Oy verme hakkı 1832, 1867 ve 1884 yıllarında genişletilmiş olmakla birlikte, Britanya siyasetinde aristokrasinin etkisinin ancak 1911 yılından ve Lordlar Kamarası reformundan sonra (ortadan kaldırılmamış olsa bile) sınırlandırıldığı söylenebilir. (ABD tarımsal/asilzade bir cumhuriyet olarak yola çıktığı ve 1820'lerde Jackson'ın başkanlığıyla birlikte daha halkçı bir biçim kazanmış olduğu için bir istisna oluşturmaktadır.)

Öte yandan 1848 Devrimi, Almanya'da bir burjuva demokrasisi kurmakta başarılı olamadı. Sanayi işçilerinin hakları o derece sınırlıydı ki, Lassalle bile işçilerin kazanımlar elde etmeleri yolunda en iyi alternatif olarak Prusya hükümdarını gördü (Bismarck'ın çok uzun olmayan bir süre sonra, işçilerin sigortalması vb. unsurları içeren, paternalist bir refah devleti oluşturmak için attığı adımlar göz önünde bulundurulduğunda, Lassalle'ın bu yönelişi, bugün için düşünülebilecek olduğundan daha az garip bir durumdu.) Farklı Eyaletlerde [Länder] oy kullanma hakları sınırlandırılmıştı. Reich kurulduğu zaman oy hakkı konusunda kimi bölgelerden daha ileri-

ci düzenlemelere sahipti. SPD, Alman Reich'ını demokratikleştirme mücadelesinin ön saflarında yer alıyordu.

İşçilere ve önderlerine karşı Bismarck ve yönetici partiler tarafından alınan düşmanca tutum SPD'yi kendi kaynaklarına dayanmaya itti. Bugünden baktığımızda, 1870'lerde ve 1880'lerde işçi sınıfı ile toplumun geri kalanı arasında bir tür apartheid olduğunu kafamızda canlandırmamız güçtür. İşçilerin sosyal ve sportif tesislere, bankalara ve benzeri yerlere girmelerine izin verilmiyordu. Bu, sadece Almanya'ya özgü bir durum değildi, ancak bu ülkede uygulama çok daha katıydı. SPD'yi yalnızca bir parti değil, bir hareket haline getiren şey işte bu ayrımcılıktı. SPD işçi kulüpleri kurdu, işçiler için spor etkinlikleri, tatiller düzenledi; onların gazetelerini yayımladı. Toplantılarına olağan polis koruması sağlanmadığı için, parti kendi gönüllü güvenlik kuvvetlerini örgütlemek zorunda kaldı.

SPD'nin Reichstag'da sağladığı ilerleme olağanüstü nitelikte olmakla birlikte, Almanya'daki aristokratik iktidar tekelî tarafından değersizleştirilmeye devam ediyordu. SPD, iktidarın iç kalesine eşit bir biçimde kabul edilmek için kapıları sürekli olarak zorladı. Dışlayıcı politikalardan mümkün olduğu ölçüde uzak durmaya çalıştı. SPD, işçi sınıfının oyu üzerindeki egemenliğini korumanın ötesinde, Liberallerle geçici bir koalisyon oluşturmaya çalıştıysa da, bu girişimin önü, Sağ tarafından oynanan koalisyon siyaseti tarafından kesildi. SPD –en azından çoğunluğu- hiçbir zaman pasifist ya da anti-militarist olmadı. Partinin savunma bütçesine yönelik politikası, bütçenin daraltılmasını değil, artan oranlı vergi ile finanse edilmesini talep ediyordu. SPD, orduya asker alımının, işçiler dâhil herkese açık olmasını istiyordu. İşçilerin Reich'ın parçası haline gelmelerini istiyordu.

Rusya'da durum farklıydı. Henüz 1905 yılında başlamış olan parlamenter siyaset büyük ölçüde bir danışıklı dövüş ni-

teliğindeydi. Bolşeviklerin parlamenter yoldan iktidara gelme konusunda hiç umutları yoktu. Halk desteği açısından Menşeviklerin ve SR'ların çok gerisindeydiler. Bolşevikler bozguncu, anti-militarist bir tutum alabiliyorlardı çünkü böyle yapmaları hiçbir şey üzerinde herhangi bir etki yaratmıyordu. O zaman bile Lenin, kendi bozguncu politikalarının St. Petersburg'taki Bolşevikler tarafından kabul edilmesini sağlamak için, 1917 yılının Nisan ayı gibi geç bir tarihte zorlu bir mücadele vermek zorunda kaldı. Almanya'da durum niteliksel olarak farklıydı. SPD, Rusya analojisini kullanacak olursak, RSDİP (Bolşevik)'in değil, Menşeviklerin artı Bolşeviklerin artı çeşitli Legal Marksist unsurların dengi bir partiydi. SPD, Rusya'daki bütün bu hizipler bir araya konulduğunda, her zaman bunlardan daha büyük ve daha fazla halk desteğine sahip olan bir örgüt olmuştu.

Lenin ve benzer kafa yapısına sahip olan birkaç grup, 1916 yılında, İkinci Enternasyonal'in muhalifleri tarafından düzenlenen Zimmerwald toplantısında bile azınlıktaydılar –yani muhalif olanların arasında bile aşırı bir grup konumundaydılar. SPD içindeki bölünme de benzer bir yapıya sahipti. SPD çoğunluğu bir arada durdu ve savaşa girmiş olan diğer tüm ülkelerin işçi/sosyal demokrat partilerinin yaptığı gibi savaş çabalarına destek verdi. 1917 yılında kopan ve USDP'yi oluşturan azınlık, parti içinde gerek Kautsky ve Bernstein'in Sol Merkezci hiziplerini gerekse de Spartakist Liga haline gelmiş olan Liebknecht ve Luxemburg grubunu içeriyordu.

Savaş, savaşa girmiş olan ülkelerdeki işçi önderlerinin ve sonuç itibarıyla işçilerin kurumsal konumlarını dönüştürdü. Britanya'da, hükümet, kapitalistler ve işçiler arasındaki üçlü düzenlemeler kurumsal hale geldi. Almanya'da SPD'nin sendikal kanadı savaş çabalarıyla aktif olarak işbirliği içine girdi ve kurumsal statüye kabul edildi. Savaş ve SPD'nin savaş içinde oynadığı rol, Bolşeviklerin nefretini toplamaya kar-

şın, Almanya'da işçilerin kurumsal statüsünü iyileştirdi. Kayzerin rejimi, uğradığı yenilgi nedeniyle itibarını kaybedince, Almanya Kasım 1918'te burjuva demokratik devriminin tamamlanışına tanık oldu. Ama bu burjuva demokratik devrim, hükümet kurma becerisine sahip tek güç olan SPD tarafından sonuca ulaştırıldı. Bu, Almanya'nın Şubat Devrimine karşılık geliyordu ama Rusya'dakinden farklı olarak Almanya'da parlamenter bir gelenekle birlikte, güçlü bir burjuvazi vardı. Bu yol ayrımında SPD ezici bir çoğunluk desteğini arkasına aldı ve 1891'den beri uğruna mücadele ettiği şeyi elde etti.

Almanya'da Kasım Devrimi işçiler tarafından başlatıldı. Büyük şehirlerde çok sayıda işçi ve asker konseyleri oluşturuldu. İşçi ve Asker Konseyleri Berlin Federasyonu, SPD ve USPD'nin birlikte iktidarı almalarını öngören bir anlaşmayı (ve Bakanlar Kurulu üyelerinin isimlerini) onaylamış olduğundan, Rusya'daki durumla yakın bir paralellik bile söz konusuydu. Bu aşamada ve sonrasında, yaygın olarak atılan slogan kapitalizmin alaşağı edilmesi değil, 'birliğin sağlanması'ydı. SPD'nin uzun yıllardır savunduğu öğretisi ve klasik Marksizmin ilkelerine göre, sosyalizme geçişin zamanı henüz gelmemişti. Bu ancak kapitalizmin daha fazla olgunlaşmasının ardından ve yalnızca Sosyalist Parti nüfusun çoğunluğunu gönüllü olarak arkasına alabildiği zaman gündeme gelebilirdi. Bu çoğunlukçu demokratik dürtü Rosa Luxemburg ve Spartakist Liga için, SPD/USPD için olduğu kadar güçlüydü. Yaşanan anlaşmazlık bunun uygun zaman olup olmadığı konusunda düğümleniyordu. Luxemburg'un görüşüne göre kapitalizm kendisini tahrip etmişti ve içinde daha fazla yaratıcı yaşam belirtisi kalmamıştı. Sosyalizmin inşasına başlanamaması durumunda alternatif, barbarlık olacaktı. Ama sosyalizm bile işçi ve asker konseylerinde çoğunluğun desteğiyle gelmek zorundaydı.

Rusya'da ekmek, toprak ve barış programı işçiler ve köy-

lüler/askerler arasında bir koalisyonun oluşmasını sağlarken, Almanya'da durum böyle değildi. Köylülüğe toprak verilmesi –Rusya'da asla RSDİP'in değil, SR'ların programının önemli bir dayanağıydı- hiçbir zaman SPD'nin gündeminde yer almadı. Onlar bunu ilerici bir adım olarak değil, Fransız Devriminden sonra Fransa'da olduğu gibi, karşı devrimci restorasyonun garantisi olarak görüyorlardı. Luxemburg, Bolşeviklerin bu yönde attıkları aceleci adımları özellikle eleştiriyordu çünkü bağımsız, küçük toprak sahibi bir köylülüğün sosyalist bir hükümet için yaratabileceği tehlikeyi görüyordu. Eski SPD'nin bütün kanatları bu konuda fikir birliği içindeydiler.

Bununla birlikte, SPD işçi konseyleri içinde dahi çoğunluğa sahipti. USPD azınlıkta yer alıyordu ve Spartakist hizip az bir desteğe sahipti. Spartakist Liga, Bolşeviklerin, Sovyetlerin Tüm Rusya Kongresi'nin birinci ve ikinci kongresi arasında çoğunluğu elde ederken gerçekleştirdikleri sıçramayı taklit etmeye hiçbir biçimde çalışmadı. İşçi Konseyleri Tüm Almanya Kongresi'nin ilki, SPD/USPD hükümetine ancak 1918 yılının Aralık ayının başlarında büyük çoğunlukla destek verdi. Dolayısıyla hükümet Aralık ayının sonlarında, Spartakistlerle bir çatışmayı kışkırtmak amacıyla orduyu harekete geçirdiği sırada, ezici bir desteğe sahipti. Spartakistler darbeci bir sekt olarak görülüyorlardı. 9 Ocak 1919'u izleyen sarhoş edici günlerde, Liebknecht bile, kısa bir süre için iktidarı ele geçirebileceklerini düşündü. Bu düşünce Spartakistlerin politikasına aykırıydı ve Luxemburg ve Leo Jogiches gibi insanları şaşkınlığa uğrattı. Ama Spartakistlerin iktidarı ele geçirmelerine -Berlin'de bile- olanak yoktu. Baskın düzenlenebilecek bir Kışlık Saray bile yoktu. İşçilerin belirli bir süreyle işgal ettikleri tek bina, *Vorwärts*'ın (SPD'nin gazetesi) binasıydı.

Spartakist ayaklanmanın yenilgisi kanlı ve çabuk oldu. Luxemburg ve Liebknecht acımasızca öldürüldüler. *Vorwärts*'ı savunanların birçoğu da öldürüldü. Birkaç gün içerisinde Ulu-

sal Meclis seçimleri yapıldı ve seçimde SPD/USPD çoğunluğu elde etti. Sahip olduğu halk desteği daha sonra Üçüncü Enternasyonal tarafından fazlasıyla abartılmış olmakla birlikte, ayaklanmanın yaşandığı sırada Karl Radek, Liga'nın kendisini, iktidarı alma hedefinin çok daha gerisinde kalan belirli taleplerle sınırlandırması gerektiğini düşünüyordu. Luxemburg ve Liebknecht'in şehit edilmeleri Üçüncü Enternasyonal'in kullandığı bir tema haline geldi ama aslında ne onlar Leninist bir strateji izlemişlerdi ne de Bolşevikler o sırada Rusya tipi bir ayaklanmanın gündemde olduğunu düşünüyorlardı. Nitekim Bolşevikler, Spartakistlere, kendilerinin 1917 yılının Temmuz ayında coşku içindeki işçileri ayaklanmadan nasıl vazgeçirdiklerini anlatmışlardı. Ardından Lenin gizlenmek zorunda kalmıştı. Onun Alman akranları daha az şanslıydılar.

1919 yılının Ocak ayı uygun bir an olmasa da, Üçüncü Enternasyonal bir Alman devrimini hâlâ olanaklı görüyordu. Yeni kurulmuş olan KPD sonraki dört yıl içinde bunu, ilki 1921 yılının Mart ayında ve daha sonra 1923 yılının Eylül ayında iki kez denedi –her iki denemede de başarısızlığa uğradı. Benzer bir biçimde Kapp darbesi –büyük ölçüde Kornilov olayının bir benzeri- tehdidi ortaya çıkınca, SPD ve sendikalar, işçileri bu *hükümet darbesine* karşı bir genel grevle seferber ettiler. Kapp darbesi başarısızlığa uğradı.

Bolşevikler içtenlikle –ve neredeyse açıkça- Alman işçi sınıfının bir devrim başlatacağını umuyorlardı. Lenin'in, İkinci Enternasyonal'in aldığı tutumla ilgili tahlili, savaşın patlak verdiği günden itibaren böyle bir ayaklanmayı talep ediyordu. Hatta savaş sona ermeden önce, Bolşevik Merkez Komitesi'nde Brest Litovsk'un koşulları üzerine yapılan tartışma sırasında, Buharin ve Radek gibi insanlar, başka türlü hareket etmenin Alman Devrimine zarar vereceği gerekçeyle, hiçbir biçimde teslim olmama politikasının izlenmesini arzu ediyorlardı. Lenin onlara, devrimin olacağına ilişkin ke-

sine yakın bir beklentiye sahip olmakla, devrim zaten olmuş gibi hareket etmek arasında bir farklılık olduğunu hatırlatmak zorunda kaldı.

Bu Leninist öngörü, ilk önemli sınavında başarısızlığa uğradı. 1918'in Kasım ayı ile 1923'ün Eylül ayı arasında Alman tarihinin akışına bakıldığı zaman, Alman işçi sınıfının devletin yasallığını Bonapartist darbelere karşı, büyük kitleler halinde greve çıkararak savunmak konusunda son derece istekli olduğu çok açık bir biçimde görülür. Ayrıca Rusya'dan farklı olarak, işçilerin ve askerlerin ittifak halinde olduklarının söylenemeyeceği de çok açıktır; bunların çıkarları birbirinden farklıydı. Ama aynı zamanda, Rusya'da olduğu gibi devleti sol bir darbe ile devirmeye yönelik bir girişimin hiç başarı şansının olmadığı da doğrudur. Böyle bir tahlil akla şu soruyu getirebilir: yenilgi sonrası bir ortamda bile işçi sınıfı devletin yasallığını neden savundu? Tıpkı Rus köylülüğünün Beyaz ordunun kendisi için daha kötü sonuçlar doğuracağından korkmuş olması gibi, Alman işçi sınıfı da Kapp darbesinin kendisi için daha kötü olacağına mı inanıyordu? İşçi sınıfının yasallıkta bir paya sahip olduğuna dair bu bilinci yanlış bir bilinç miydi, SPD önderliğinin eliyle yapılmış bir manipölasyon muydu ya da uzun yıllar boyunca yaşanmış olan olgunlaşma sırasında edinilmiş olan bir şey miydi?

Avrupa'daki devrimci potansiyelin niteliği ve Marksist partinin görevlerine yönelik Leninist tahlil aşırı derecede dardı. Dört sözcükle şunu söylüyordu: Rusya'nın gittiği yoldan gidin. Esnek olunması konusunda yapılan çok sayıda uyarıya ve sözü edilebilecek buna benzer kimi uygulamalara rağmen, Üçüncü Enternasyonal'e kabul edilmek için konulmuş olan yirmi üç koşul ancak Leninist çizgilerde şekillendirilmiş olan –son derece merkezîyetçi, seçkin ve parlamenter sosyalizmin ödünlülerinden kaçınan- partilerin başarıya ulaşabileceklerini öne sürüyordu. Nitekim Rusya'nın yolunun bütün ayrıntıla-

ıyla birlikte evrensel olarak öylesine geçerli olduğunu düşünüyordu ki Lenin, Macar Devrimi'nin –neredeyse Rusya'da olduğu gibi, Macaristan'da da Sovyetlerin İkinci Kongresi'nin yeniden sahneye konmasıyla- işçi ve köylü Sovyetleriyle birlikte hazır olarak doğmasını bekledi. Aynı zamanda Almanya'nın da sovyetlerle dolarak, Rusya gibi bir Sovyetler Kongresine sahip olması bekleniyordu. Diğer ülkelerin niteliksel olarak farklı yapıları ve bu ülkelerdeki sınıf ittifakları –ya da daha ziyade köylülerin, askerlerin ve işçilerin rastlantısal olarak bir araya geldikleri durumlar- bütünüyle göz ardı edildi.

Dolayısıyla Üçüncü Enternasyonal başlangıcından itibaren, işçi devrimlerinin yakınlığı konusunda duyulan sabırsızlıkla ve Rus Partisinin tek doğru model olduğu konusunda duyduğu katı inançla maluldü. Hatalar için Üçüncü Enternasyonal'in bürokrasisini suçlamak (Cliff'in *Lenin*'in 4. Cildinde yaptığı gibi) kolaydır, ama kusurlu olan teorinin –Leninist teorininkendisiydi. Teori Leninist partinin, birkaç kentsel merkezde yoğunlaşmış, demokratik ve açık sendikal faaliyet içinde eğitilmemiş küçük bir işçi sınıfına sahip bir ülkede kendini kurabileceği gerçeğini kavrayamadı. İşçi sınıfının büyük olduğu ve bu sınıfın mücadelede uyumu ve sendikalarda uzlaşmayı tecrübe ettiği bir yerde bir işçi partisi –işçilerin sadakatının tekelini değilse de- ağırlığını sadece açık olarak, kısmi kazançlar sağlar görünerek ve siyaset oyununu oynayarak sürdürebilir. Alman SPD'si işte böyle bir partiydi. Almanya'da işçi sınıfı siyasetinin tarihi göz önünde bulundurulduğunda, bu ülkede bir Leninist partinin iktidarı aniden ele geçirmesinin sözkonusu olamayacağı görülmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi Leninist parti, iktidarı örgütsel özelliklerinin bir sonucu olarak elde etmedi. İktidara rastlantı sonucunda geldi ama onu planlı ve kasıtlı bir biçimde elinde tuttu. KPD için sorun iktidarı ele geçirmektir ve devletin meşru görüldüğü bir ülkede bir azınlık darbesi, bunu yapmanın akla yatkın bir yolu değildi.

Savaş ve Emperyalizm (teoride ve pratikte)

I. Dünya Savaşı'nın aniden patlak vermesi, sadece Marksistleri değil, herkesi etkiledi. Liberaller için büyük bir şok oldu; serbest ticaretin savaşın panzehiri olduğuna olan inançları sarıldı. Yukarıda bahsettiğim gibi, akılsızlığın yükselişi, Bertrand Russell ve Bernard Shaw gibi entellektüeller açısından şok ediciydi. Orta sınıf Viktorya davranışı için sadece ince bir cila katmanı olmakla birlikte, akıl ve kademeli ilerlemenin kaçınılmazlığına dair genel bir anlayış bulunmaktaydı. Bu anlamda Marx da, Aydınlanma tarafından başlatılan bu geneleğin bir parçasıydı. Entellektüel beceri ve bilimsel anlayışın teknolojik yeniliklerle birleşmesi Sanayi Devrimi'ne yol açmıştı. Zaman zaman kesintiye uğramakla birlikte dünyanın tecrübe ettiği en uzun dönem için yenilikler gelmeye, bilim ilerlemeye devam etti ve sanayi büyümesi sürdü. Yaklaşık 1780'den 1914'e dek kapitalizm büyüdü ve yayıldı. Akıl nasıl galip gelemezdi, ilerleme nasıl geri dönebilirdi?

XIX. yüzyıl akıla inandıysa, XX. yüzyıl akılsızlığın keşfinin dizginlerini koyverdi. Bu durumun kökleri geçmişte, aslında XIX. yüzyıl'ın kendisinde bulunuyordu. Görüşlerine kulak kabartacak herkes için Nietzsche kendi durumunu ortaya koymuştu. Viyana'da Sigmund Freud bilinçaltını keşfe diyordu. Milliyetçiliğin kökenleri, Almanya'da henüz XIX. yüzyıl kadar önceden, antikitenin mitlerine dayandırılmıştı. Avrupa'da kapitalist genişleme döneminde nüfusun üçe kat-

lanması sayesinde, 'linç takımı' yeni bir gerçeklik olarak ortaya çıkmıştı. Teosofistler¹ moda olmuştu ve Wagner müziğinde eski mitleri uyandırmıştı.

Güçlü kudretler, Fransız Devrimi ve takip eden Napoleon (Napolyon) Savaşları tarafından dizginlerinden kurtulmuştu. Fransız Devrimi kısa sürede emperyalist bir biçim alan kendi milliyetçiliğini peydahlamıştı. Ancak Fransız Devrimi'nin kendini aklın ve ilerlemenin yürüyüşünün bir parçası olarak görmesi, devrimin akla ve sosyalizme adanması da burada doğmuştu. Akıl ve akıldışılık bu dönemden itibaren diyalektik bir ikili haline geldi. Bu dönemin tarihin daha önceki dönemlerinden farkı, akıldışı güçlerin ulaştırma, sanayi üretimi ve savaş teknolojilerindeki devrim tarafından akılcı teknoloji ile donatılmasıydı. I. Dünya Savaşı, bir bakıma küreselleşmenin, gelişmiş sanayi kapitalizminin ilk savaşıydı. Etki alanı açısından küreseldi; bu nedenle sadece bir Avrupa savaşından çok bir dünya savaşı idi. Halkların kitlesel olarak harekete geçirilmesi ve ekonominin topyekün bir savaşın güdümüne sokulması da sıradışıydı. Ama, şehirlerin yok edilmesi, Avrupa'nın, Asya'nın ve Amerika'nın gençliğinin katledilmesi de beklenmedik olaylardı.

Bu bir imparatorluklar savaşıydı ve sömürgeler de anavatanlarının kavgasına dahil olmuştu. Ama savaşın nedeni imparatorluklar değil miydi? Savaşın nedeni sayılabilecek birçok olay içinde, Sol, emperyal rekabeti ana neden olarak kavramıştı. II. Enternasyonel'in hazırlıklarının kaçınılmaz bir savaş için yapıldığını daha önceden görmüştük. Savaşın patlak vermesi, halkların –hatta kendisine büyük umutlar bağlanmış işçi sınıfının- milliyetçiliğinin karşı konulamaz olduğunu göstermişti. Avrupalılar, ulus ve imparatorluk adına birbirlerine karşı inanılmaz bir vahşet uygulamaya hazır ve istekliydiler. Bu

1 Ruhun, Tanrı ile doğrudan iletişime geçebileceğine inanan dini anlayış. (ç.n.)

kargaşanın nedeni, milliyetçilik mi, emperyalizm mi yoksa atavik aristokratik feodalizm miydi? Aklın merkezi Avrupa, nasıl olur da liberal ilerlemenin muhteşem bir yüzyılının ardından böylesine telkifsiz bir zalimliğe düşkünlük gösterirdi?

Kardeş insanoğullarına karşı, zalim ve haksız davranış, elbette, tarih için yeni değildi. XIX. yüzyıl'ın sadece kısa bir döneminde, Avrupa'nın küçük kuzeybatı köşesinde, en azından iyi durumdaki insanlar için, bu tür canavarlıklar sona ermiş gibi görünmüştü. Bölge dışında Avrupalı, medeniyet götürme misyonuna sahip iken, iyi, insani veya medeni olmak dışında herşeyi yapıyordu. XVI. yüzyıl'da İber Yarımadası'nın dışa açılmasıyla başlayan süreçte, Avrupalılar ile dünyanın geri kalan kısımlarının sakinleri arasındaki karşılaşma hiçbir zaman barışçı olmamıştı. Hindistan ve Çin'de kadim kentli medeniyetlerde yerleşmiş Asya, Kuzey ve Güney Amerika'nın yerli kabileleri, Meksika ve Orta Amerika'nın yerleşik krallıkları, Antipodlarⁱⁱ ve Afrika yerlilerine göre kısmen ucuz kurtuldu. Reform'un akıllara tereddüt ve şüpheciliği getirmesi sonrasında, aralarında bölünmelerin başlamasıyla Avrupalı Hristiyanların bakış açıları değişti. XVIII. yüzyıl ile birlikte Aydınlanma, diğer uygarlıklara dair sağlıklı bir merakı teşvik etti ve Avrupalılar, dünyanın dört bir yanındaki dilleri öğrenmeye ve derlemeye, diğer insanların alışkanlıklarını ve kurumlarını kaydetmeye başladı. Voltaire Fransa'nın yönetimi için iyi bir örnek oluşturduğu düşüncesiyle Çin'e hayran kaldı; Rousseau, Soylu Vahşi'yi kutladı.¹

Sanayileşmenin ilerleyişi, Avrupa'nın dışarıdaki yayılmasının çerçevesini değiştirdi. Sanayi kapitalizmi döneminde, Asya ve Afrika'da yeni bir imparatorluklar dalgası görülmeye başladı. Arayış artık, altın, baharat ya da zarif dokumalar için

ii Dünyadaki her hangi bir noktanın, dünyanın merkezine göre simetrisi anlamına gelir. İngilizce'de genellikle Avustralya, Yeni Zelanda ve civar adaları tanımlamak için kullanılır. (ç.n.)

değil, pazarlar ve hammaddeler içindi. Bölgesel genişleme halen önemliydi ancak ticareti kontrol etmek daha önemliydi. Bu nedenle, Hindistan büyük ölçüde Britanya'nın egemenliği altına girerken, Çin sadece limanlarının kontrolünü kaybetmekle zarara uğradı. Özgürlüğünü İspanya'dan kazanmasının ardından Latin Amerika'nın büyük bir kısmı bağımsız olarak kaldı, ancak Londra ve Paris'ten yayılan ticaret ağının bir parçası oldu.

Hem toprak ele geçirme hem de ekonomik nüfuz olarak emperyalizm, aklın ve akıl dışılığın garip bir birleşimiydi. İngiliz radikal liberali J. A. Hobson'a göre emperyalist uğraşlar, toprağın artık bir zenginlik kaynağı olmadığı bir dönemde, kapitalizm öncesinden kalma aristokratik toprak açlığının bir işaretiydi. Hobson İngiltere'nin, yüzyılın dönümünde Güney Afrika'da gereksiz bir savaşa girmemesini istiyordu, kırlarda sürecektir bu savaşta kazanılacak fazla bir şey yoktu. Britanya sanayisinin ihtiyaç duyduğu canlı piyasalar, Asya ya da Afrika'da değil, alımgücünün olduğu Kuzeybatı Avrupa'da bulunuyordu. Bu nedenle Hobson emperyalizmi, akıl ve ekonomik anlayış hakim olunca kendi kendine yok olacak atavizme ait bir geçmiş olarak görüyordu.²

Uzun yıllar Harvard'da ders veren Avusturyalı iktisatçı Joseph Schumpeter, 1919'da emperyalizm üzerine kısa bir broşür yazdı.⁴ Schumpeter, Marksist değildi ancak Marx'ı derinlemesine okumuş ve Marx'ın çalışmalarına hayran olmuştu. Aslında, *Theory of Economic Development* kitabında tamamen bilinçli bir biçimde Marx'a alternatif bir kâr teorisi hazırlamıştı, bu konuya daha sonra değineceğim. Schumpeter'e göre kapitalizm, kâr peşinde koşarken ve kaynakları kullanırken etkinliğin ve akılcılığın diyarıydı. Belirli bir dönemde geçerli olan ve arazi sahiplerinin toprağa olan duygusal bağları hariç tutulursa, toprak tek başına zenginliği temsil edemez:

Dolayısıyla emperyalizm özellik olarak atavistiktir. Somut her toplumsal durumda önemli bir rol oynayan ve eski çağlara ait özelliklerin hayatta kalmış bir parçasıdır. Diğer bir ifadeyle, bugünün değil geçmişin yaşam koşullarından doğan bir öğedir, –ya da tarihin iktisadi yorumu açısından ifade edilirse- güncel üretim koşulları ile değil geçmiş üretim koşulları ile ilgilidir.⁴

Bu nedenle Schumpeter emperyalizmi eski üretim tarzlarına bağlar. Teorisi 1919'da tuhaf görünüyordu, özellikle de Marksistlere, ancak Schumpeter açıkça tahminde bulundu: 'Teorimiz gerçekse, emperyalizme sonradan maruz kalan bir halkın ve bir kültürün tarihinde Emperyalizm vakalarının şiddeti azalacaktır.'⁵

XX. yüzyıl'ın sonu itibariyle, dünya tarihinin emperyalist dönemi sona ermiştir. Kimse kesin olarak öngörememişti, ama I. Dünya Savaşı Avrupalı emperyal monarşiler arasındaki son savaş oldu. Ancak emperyalizmin ve savaşın açıklaması olarak usdışılığa dayanmak dönemin akılcı ruhuna uygun değildi. Britanya Liberal Partisi'nin radikal kanadı anti-emperyalist üyelere sahip olmakla birlikte, imparatorluk genellikle güzel ve kârlı bir fikir olarak görülüyordu. Kautsky Hobson'a benzer bir konum almıştı. O da, zaman geçtikçe gelişmiş ülkelerin, çıkarlarının çatışmada değil anlaşmada olduğunu görececeklerini düşünüyordu. Kartel olmanın mantığı buydu. Almanya ve Büyük Britanya bir araya gelecek, bir başka ülkeyi –örneğin Fransa'yı- dünyanın geri kalanını ortaklaşa sömürmek için kurdukları süper-kapitalist klübe davet edecekti. Sonunda bu durum gerçekleştiğinde, 1960 Roma Anlaşması ile süper-kapitalist klübü başlatanlar Fransa ve Almanya oldu.

Marx, Aydınlanma'nın bir sonucuydu ve akla kesin bir inançla sarılıyordu; ancak kapitalizmi, kapitalistlerin akılcı olarak sürdürdüğü kâr arayışı ve birikimin krizler gibi usdışı sonuçlara yol açabileceği bir üretim tarzı olarak görmüştü. Bu nedenle, Adam Smith için bireysel akılcılık herkes için hayırlı

bir sonuca neden olurken, Marx için tam tersi geçerliydi. I. Dünya Savaşı'nın nedenlerini ararken Lenin, bu anlayışı ele aldı. Lenin'e göre savaş usdışıydı, ancak kapitalist rekabetin mantıklı bir sonucuydu. 1916'da İsviçre'de sürgünde iken en çok okunan makalesini yazdı: *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. Ancak 1919'a dek basılmadı. Bu nedenle, makale savaş sırasında Marksist tartışmaları etkilemedi ya da II. Enternasyonel'deki hizipleşmede bir rol oynamadı. Ancak daha sonraki yetmiş yıl boyunca Marksistlerin –yani sıra birçok diğer sosyalistin ve muhafazakarın- kapitalizm hakkında ki görüşlerini kesin bir biçimde şekillendirdi.

Emperyalizm Hilferding'in karteller ve bankalar (*finans kapital*) hakkındaki görüşlerini Hobson'un emperyalizm kavramı ile birleştirir. Ancak Lenin'in görüşleri, Hobson'a taban tabana zıttır. Hobson, emperyalizmin usdışı ve kârsız olarak görüyordu, ama 'emperyalizm' ile toprak ele geçirmeyi, yani merkez ile çevre arasında dikey bir ilişkiyi ifade ediyordu. Lenin emperyalizmi, banker kredileri ve silah imalatçılarının açgözlülüğü tarafından beslenen farklı uluslardaki rakip karteller arasındaki umutsuz rekabetin bir sonucu olarak görüyordu. Emperyalizm, çevredeki ekonomileri parçalıyordu. Ancak bu genişleme sürecinin kendi kendini yok ettiğini düşünüyordu: kısmen dünyanın tanık olduğu şiddetli askeri çatışmalar ile, özellikle de çevrenin proleterleşmesi ve nihayetinde kapitalizme karşı ayaklanması ile.

Sahip olduğu büyük şöhrete rağmen *Emperyalizm* hiçbir biçimde Lenin'in en ikna edici çalışması değildir. Sol'da olan birçokları gibi Lenin de bu çalışmada, büyük olmanın kötü anlamına geldiği gibi, tutarsız bir düşünce ile işe başlıyordu. Bu nedenle, büyük şirketler ile tröstler ve sermaye yoğunlaşmasının derecesinin artması *ipso facto*ⁱⁱⁱ şeytani olarak görül-

iii Yalnız bu nedenle. (ç.n.)

yordu. Teknolojik zorunluluğun küçük-ölçekli çelik fabrikalarını verimsiz yaptığı gerçeği (1950'lerin sonunda Mao'nun da keşfedeceği gibi), çelik fabrikalarının –örneğin pamuk fabrikalarının aksine- büyük ve az sayıda olması anlamına geliyordu. Ancak bu durumun, Marx'ın ortaya koyduğu kârlılık ve artı-değer mantığını, her hangi bir biçimde nasıl değiştirdiğini anlayamıyorum. Rosa Luxemburg emperyalizmi klasik Marksist şemaya dahil etmeye çalışırken, Lenin –ondan önce Hilferding'in yaptığı gibi- ampirik betimleyici datanın yargısını bulandırmasına izin verdi. Güçlü bir biçimde yazılmasına rağmen *Emperyalizm*, Marksist iktisadi titizlikten sapmaktadır. Aslında Lenin'in Narodnikler ile tartışmaları *Emperyalizm*'e göre çok daha yüksek bir titizlik düzeyi gösterir.

Emperyalizm başka bir ironik yönü de vardır. Narodniklere karşı Lenin kapitalizmin Rusya için kaçınılmaz olduğunu iddia etmiş ve, aslında, Rusya'nın sorunun kapitalizmin varlığı değil geri kalmışlığı olduğunu belirtmişti. (Silezyalı dokumacılar konusunda Marx'ın Prusya politikasına eleştirisi de bu duruma benzemektedir: Almanlar korumacılık peşindeyken, İngiltere ve Fransa çoktan korumanın ötesine geçmişti.) Yukarıda bahsettiğim gibi, Devrim'den sonra Brest-Litowsk'un ardından ilk çöşkunun sona ermesiyle, Lenin devlet kapitalizminin erdemlerini yüceltti, Almanya'da savaş sosyalizmi olarak uygulanmış bu sistem hakkında Lenin çok şey okumuştur. Bu sistem sosyalizm değildi, ancak özel kapitalizmden çok daha iyiydi. Amaç Rusya'da sermaye birikimini hızlandırmaktı, bunu yapmanın yolu ise iyi muhasebe tutmak, hiyerarşik işletme ve işçi disipliniydi. Sonuç olarak Lenin, klasik Marksist perspektife geri dönmüştü; sosyalizm olasılığının gerçekleşmesinden önce kapitalizmin gelişmesi gerekir. Bir Alman devrimine dair umutların tamamen yok olduğu 1919'dan sonra bu görüş daha önemli hale geldi.

Lenin bu iddiaları iktidara geldikten sonra birçok maka-

lede açıkça ifade etti. Bunların başlıcasısı Aralık 1918'de basılan *The Chief Task of Our Day: 'Left Wing' Childishness and the Petty-Bourgeois Mentality* oldu. Aynı görüş, Mayıs 1921'de Yeni Ekonomi Politikası'nı resmen başlatan *Tax in Kind* içinde daha kapsamlı olarak tekrarlandı. Bu görüşler, Lenin'in bu dönemdeki tavsiyelerinin alışlagelen özelliklerini taşıyordu:

Düzenli ve dürüstçe parasal hesapların muhasebesini tutun, iktisadi yönetimde bulunun, tembel olmayın, çalmayın, en sıkı emek disiplini sürdürün; burjuvazinin sömüren bir sınıf olarak yaptıklarını gizlerken kullandığı ve devrimci proleteryanın aşağıladığı bu sloganlar, şimdi, burjuvazinin devrilmesinden itibaren içinde bulunduğumuzun dönemin acil ve asli sloganları haline gelmektedir.⁶

Lenin devlet kapitalizmini, özel mülkiyete dayalı kapitalizm ile sosyalizm arasında bir geçiş dönemi olarak tanımlamıştı. Ona göre Rusya, devlet kapitalizmi aşamasındaydı. Aralık 1918'de Almanya'yı devlet kapitalizminin başlıca örneği olarak tanımlamıştı:

Burada, *Junker-burjuva Emperyalizminin* hizmetine sunulmuş modern geniş ölçekli Kapitalist mühendislik ve planlı yönetime dair 'son söze' sahibiz. İtalik kelimeleri karalayıp ve militarist, Junker, burjuva, emperyalist devlet yerine Devlet'i koyun, işte böylece proleterya Devlet'i ortaya çıkar ve Sosyalizm için zorunlu koşulların tamamını elde edebilirsiniz.

Modern bilimin en son keşifleri üzerinde yükselen geniş ölçekli Kapitalist mühendisliği olmadan, Sosyalizm düşünülemez. On milyonlarca işçiyi üretim ve bölüşümde en katı biçimde birleşik bir standarda tabi tutan bir Devlet planlaması olmadan, düşünülemez.⁷

Devlet kapitalizmi, daha sonraları Troçkizm'in, Sovyetler Birliği'ndeki Stalinist toplumsal düzeni tanımlamada kullanılmasıyla aşağılayıcı bir yafta haline gelecekti (7. Bölüm'e

bakınız). Vurgulamak istediğim nokta, Lenin'in, işçilerin devleti kontrolünü, geniş ölçekli kapitalizm ile planlamanın bir bileşimi olarak görmesiydi. Kapitalizme dair bu tutum burada olumsuz olarak yer almaz ve 1921'de Lenin 1918'deki makalesinden aldığı bu pasajı onaylararak tekrarlar. Müdahale döneminde, Rusya iç savaşta savaştı ve kazanmıştı, ama büyük bir maliyetle. Mayıs 1921 itibarıyla Rusya'nın, yakın zamanda güçlenen köylülere tahıl alabilmesi gerekiyordu. Lenin, gıda tahıl fazlasını elde etmenin bir yolu olarak serbest ticareti, yani zorunlu işelendirme yerine kırsal kesim ile kent arasındaki ticareti övüyordu. Rusya'nın savaş komünizminden, paranın ya da ticaretin olmadığı bir ekonomi yaratan bu kısa ömürlü ütopyik deneyden, vazgeçmesini istiyordu. Bu deney sadece, iç savaş ve beraberinde getirdiği korkunç kıtlık sırasında ortaya çıkan bir acil önlem olabilirdi. Şimdi, Mayıs 1921'de, Lenin tercih ettiği devlet kapitalizmiyle geri dönmüştü: 'Teorik ve pratik olarak asıl sorun, Kapitalizm'in gelişimini, (bir yönüyle ve bir dönem için kaçınılmaz olan) Devlet Kapitalizmi'nin yoluna sokmanın doğru araçlarını bulmak ve [Devlet Kapitalizmi'nin] yakın gelecekte Sosyalizm'e dönüşmesini temin edecek koşullar ile nasıl çevreleyeceğimizi belirlemektir.'⁸

Bu durum, yabancı uzmanlara aşırı yüksek maaşlar ödemeyi ve ayrıcalıklar vermeyi (yerli ve yabancı sermayenin büyük ölçekli işletmelere yayılmasını kabul etmeyi) mazur gösterir. Ana amaç, ekonomiyi '(hem ataerkil hem de küçük-burjuva olarak) küçük mülk sahipliği' durumundan çıkarmak ve geniş ölçekli kapitalizme doğru ilerletmekti. Buradaki iddia tamamen klasik Marksizm'in ruhuna aitti. Kapitalizm feodalizmden daha iyidir; büyük ölçekli örgütlenmiş kapitalizm küçük meta üretiminden daha iyidir; elbette ki sosyalizm kapitalizmden daha iyidir. Bir Alman devriminin yokluğunda Lenin, Rusya için devlet kapitalizminin önemini pekiştirmişti.

Elbette ki bu durum, bir yönüyle Marksizm içinde bir yenilikti; çünkü Alman savaş ekonomisinin -gelişmiş bir kapitalist ekonominin savaş dönemi planlamasının emrine verilmesi- bir yenilikti. Ekonomi kapitalizm altında olgunlaşmadan, işçi ve köylülerin iktidarı ele geçirmesini sağlayarak Rusya da yenilenmişti. Bu nedenle Lenin, Alman kapitalizminin devletçi bir biçimini Rusya'nın içinde bulunduğu koşullara aşıladı ve devlet kapitalizminin erdemlerini ilan etti.

İsterse devlet kapitalizmi olsun, kapitalistlerin olmadığı bir kapitalizmi kurmanın mümkün olup olmadığı biçimindeki hayati sorunu daha sonra değerlendireceğim. Şu an için, Lenin'in, hem savaştan önce Narodnikler ile yaptığı tartışmalar hem de Devrim'den sonra pratik bir politika uygulayıcısı olarak kapitalizmi olumlu ele alış biçimi ile *Emperyalizm* eserindeki olumsuz ve karanlık kapitalizm görüşlerini karşılaştırmak istiyorum.

Lenin'in kapitalizme dair arkasında bıraktığı anlayışın, kapitalizmin olumsuz ve karanlık özellikleri olduğu kabul edilir. Aslında bu anlayış, XX. yüzyıl Marksizm'i olarak görülür. Marksizmin yeni ortodoksisi olan III. Enternasyonal, Marx'ın kapitalizm üzerine görüşlerinin -1883 ile 1913 arasında yayın olan anlayıştan- oldukça farklı bir biçimini kabul etmiştir. Kapitalizmin nihai bir kriz içinde olduğu ifade edilmiştir. II. Enternasyonel'in sosyalistleri başta olmak üzere, işçi sınıfına ihanet edenler, bu durumu inkâr etmeye çalışsa da kapitalizmin bir geleceği kalmamıştır. Ölüm döşegindeki kapitalizm liberalizm maskesini indirecek ve gerçek saldırgan yüzünü, militarizme yönelerek, gösterecektir. Ancak dört bir yandaki komünist partiler, devrimci liderliği işçi sınıfına vererek sosyal demokrasinin işbirlikçileri ile savaşmalıdır. Bolşeviklerin Rusya'daki başarısının gösterdiği gibi, Sosyalizm gerçekleşmek üzeredir. Bir dünya devrimi yakındır.

Bu görüşe göre, kapitalizmin hiçbir ilerici özelliği ya da her

hangi bir geleceği yoktur. Nihai çöküş çok kısa bir zaman diliminde ortaya çıkacağından, Alman Marksistlerin 1890 ve 1900'lardaki tartışmalarda zaten öne aldıkları bu çöküşün takvimi bir kenara bırakılmıştır. Kapitalizmin nihai olarak yok olduğu düşüncesi, Schumpeter gibi, Marksist olmayan birçok aydını da etkilemiştir. Walt Rostow dahi *Non-Communist Manifesto*'da (1960) Sovyet ve Amerikan modellerinin gelecekte birbirine yakınsayacağını düşünmüştür.⁹ Amerikalı radikal gazetecei Lincoln Steffens, 1920'lerin başında Rusya'dan döndüğünde şu sözleriyle birçok kişinin duygularına tercüman olmuştur: 'Geleceği gördüm ve işe yarıyor.'

Gelecek komünizme aitti; sosyalizm ve kapitalizmin Bolşevik biçimi dönemehakim olmuştu. En büyük demokratik Marksist partinin dağıldığı ve Dünya Devrimi'nin öncüsü olarak görülen Alman Devrimi'nin yenildiği günlerde, Bolşevikler ve daha sonraki yılların gözler önüne sereceği gibi daha başka birçokları, kapitalizmin tükendiği ve geleceğin sosyalist olduğuna kendini inandırmıştı. Tarihin hükmü ne olacaktı?

Emperyalizm hakkındaki Marksist tartışmalardan bağımsız olarak gerçek imparatorluklar da I. Dünya Savaşı'nca sarsılmıştı. Büyük Britanya, Fransa, Belçika ve Hollanda gibi eski emperyal güçler savaşın sonunda imparatorluklarını elde tutabilmişti, ancak savaş milliyetçi bir uyanışın dizginlerini salmıştı. Bu güçlerin verdikleri tepki ilginç farklılıklar gösteriyordu. Denizci ve ticarete dayalı imparatorluklar ile toprağa bağlı, tarımsal/feodal olanlar farklı sonuçlarla karşılaştı; bu durum Hobson ve Schumpeter'in eski zenginlik kaynaklarının yok olduğu görüşlerini kısmen doğruluyordu. Uzak ülkelere yayılmış, denizci imparatorluklar ayakta kalmıştı. Ancak Avrupa ve Batı Asya anakarasında iki büyük imparatorluk, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı çözülmüştü. Güneydoğu Avrupa ve Orta Doğu'daki sömürgeleri çatışma bölgeleri haline gelecekti (sadece Kosova ya da Filistin'i düşünmek yeterli

olacaktır). Kuzeybatı Avrupa, Orta ve Doğu Avrupalı rakiplerini bir kez daha alt etmişti. Rusya İmparatorluğu her ne kadar kendini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olarak yeniden bir araya getirirse de, çarlık da yok edilmişti.

Ancak ayakta kalabilen imparatorluklarda milliyetçi bir yükseliş vardı. Sömürge halkları çoğunlukla ana imparatorluk adına savaşmıştı, ancak süreç içinde bilinçleri değişime uğradı. Yenilmez görünen efendilerinin yenilebilir olduğu görüldü. Savaş çabalarını destekleyebilmeleri için ekonomileri sanayi üretiminin güdümüne girdi. Büyük Britanya bu dönemde Hindistan'ın sanayileşmesini düşünmeye başladı ve yavaş adımlarla Hindistan'ı özerkliğe yöneltecek bir anayasa reformunu kabullendi. Avustralyalı askerlerin Çanakkale'de canlarını feda edişi, Avustralya'da, ana vatan tarafından işlenen bir adaletsizliğin acısı olarak halen yer bulur.

Savaş, Avrupa'nın her bölgesinde demokratikleştirmeyi hızlandırdı. Herkese oy hakkı ya savaş sırasında ya da hemen ertesinde yayıldı; özellikle de kadınlar bütün Batı Avrupa'da (Britanya'da militan ve şiddet öğeleri içeren bir seçme seçilme hakkı hareketinin ardından) seçme ve seçilme hakkını kazandı. Liberalizm savaş tarafından engellenmişti, ancak eski sanayileşmiş ülkelerde hayatta kaldı. Seçme seçilme hakkının mülk sahipliği ile kısıtlanmasından herkese seçme seçilme hakkı verilmesine geçilirken bu hakkın çelişkileri de ortaya çıktı. Hegel'in şemasına göre mülksüzlerin temsili yoktu. Marx Hegel eleştirisinde bu olgudan, proleteryanın –mülksüzlerin– Hegelci devletin temsil kurumlarının dışında olmasından, bir erdem meydana getirdi. Ancak yeni dönemde, mülkiyet yeterliliğine bakılmaksızın tüm erkekler ve kadınlar için seçme seçilme hakkı bulunuyordu. (Kadınların erkekler ile aynı seçme seçilme haklarını almaları birkaç on yıl daha aldı, ancak bu hakların başlaması 1914-1920 döneminde oldu.)

Kuzeybatı Avrupalı güçlerin Merkez Avrupa üzerindeki

zaferi, paradoksal bir biçimde, eski bir sömürgecinin yardımıyla oldu. 1916'da Amerika'nın savaşa katılması, güç dengesini Müttefiklerin lehine çevirdi. Amerika Birleşik Devletleri anavatanından bağımsızlığını kazanmak için savaşıyordu. 1776 Amerikan Devrimi, John Locke'un ve 1688 Kansız Devrimi'nin bir çocuğuydu. Özgürlüğü özel mülkiyet ile bağdaştırmıştı. Özgürlük, büyük bir askeri güce karşı yapılan bir muharebenin ardından kazanılmıştı. Amerikalıların gayri meşru vergilere olan öfkelelerini Britanyalılar yeterince kavramamıştı. İsyanın yapısını da yanlış anlamışlardı, bu son hataları değildi. Örneğin Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında Earl Gower, bağlılık yanlıları karşısında isyancıların sayıca küçük bir azınlık olduğunu, 'Britanya özgürlüğü ve Amerikan tiranlığı arasındaki farkı tatmış' bağlılık yanlılarının 'sadakatlarını memnuniyetle sürdüreceklerini' Lordlar Kamarası'na söylemişti.¹⁰

Ancak elbette ki ABD bağımsızlığı, Britanya özgürlüğünün feodal aristokrasi olmadan sadece farklı bir biçimiydi. Zenci köleler karanlık noktalardan biriydi; ancak 1776'da Hristiyan Kiliseleri dahi, meşru bir özel mülkiyet olarak köleliği savunuyordu. Kölelikle başa çıkmada yetersiz kalınması, Amerika'nın kendi iç savaşına mal olacaktı; savaştan sonra bile Siyah Amerikalıların sivil toplumun eksiksiz bir parçası olabilmesi için bir yüzyılın daha geçmesi gerekiyordu. Ancak şüphesiz ki muazzam olan bu hata bir kenara konursa, Amerika sosyal olarak eşitlikçi bir toplumdur. Ekonomik farklılıklar olmakla birlikte, statü temelli farklar yoktu: lordlar, dükler ya da krallar gibi. Avrupa'nın yoksullarının ülkeye dökülmesiyle bu gelenekler toplumla bütünleşti, hemen olmasa da ikinci kuşak sırasında. Ülkeye gelen göçmeler, Engels'in Manchesterlı işçiler arasında gözlemlediği koşullara benzer biçimde, kentlerde yoksul koşullarda yaşıyordu. Ancak göçmen çocukları aynı mekanlarda ya da aynı işlerde oylanmıyordu. Canlanan bir ekonomi ve ilerlenebilecek topraklar mevcuttu. İç Savaşı

Kuzey'in kazanması ile Amerika bir sanayi toplumu olarak yükseldi. Yerli Amerikalıların katli XIX. yüzyıl'ın sonlarında gerçekleşecekti.

Amerikan İç Savaşı, Rusya'da serfliğin kaldırılmasıyla aynı yılda başladı: 1861. Bunlar, kıtasal büyüklüğe sahip, nüfusun görece az olduğu ve müthiş bir potansiyele sahip iki ülkeydi. Ancak takip eden elli yıl boyunca, bu iki ülke birbirinden çok farklı rotalar izledi. XIX. yüzyıl'ın sonunda Amerika bir sanayi ülkesi haline geldi ve I. Dünya Savaşı'nda gücünü ispat etti. Sanki 1688 ve 1776 devrimleri –yani John Locke Devrimleri- Avrupa'nın imdadına yetişti. Savaş sonrası düzenlemeler için liberal-demokratik bir programla, belki de Woodrow Wilson'ın bir miktar safça kişiliği ile, geldi. Şüpheli Avrupalı diplomatlara göre, Amerika, Viyana Konferansı ve öncesindeki bütün savaş sonrası müzakerelerinde güç kapmak için ortaya çıkmıştı; bu durum radikal bir değişiklikti. Yankee'lerin toplam sayısı meçhuldü, ama savaşta sonra dahi kullanabilecekleri kaynakları vardı. Kapitalizm ve liberal demokrasinin geleceği, Avrupa iç savaşına yapılan Amerikan müdahalesinden büyük ölçüde etkilendi.

İlk olarak, savaşın ekonomik düzlemde küreselleşmenin sonunu getirmesi ve 1870 ile 1913 yılları arasında hüküm süren sermaye ile emeğin serbest dolaşımından geri adım atılmasına rağmen savaş ile politik bir küreselleşme başladı. Bundan sonra savaşlar, (sadece Avrupa'nın değil) dünyadaki bütün büyük güçlerin tasası olarak görülecekti. Ancak savaşın ardından Amerikalılar, uluslararası ilişkilerde demokratik kurallara, dolayısıyla sadece bir Avrupa Uyumuna yerine Milletler Topluluğu'nun kurulmasına, yalnızca Büyük Güçlerin değil her bir ulusun küresel yönetime dahil edilmesi arzusunun safça bağlanmıştı. Bu vakitsiz bir istekti ve başarılı olamadı. İkinci olarak, Amerika Avrupa'nın kendi iç işlerinde liberal düzenlemelere destek verdi. Amerika'nın demokrasiye

bağlılığı mutlaktı. Takip eden yirmi beş yıl boyunca Avrupa demokratik olmayan bir dizi yöntemi denerken ve liberalizm köşeye sıkışmışken, –anavatan Büyük Britanya'nın yanı sıra- Amerika'nın 1688 Devrimi'ne bağlılığı günü kurtardı. Avrupa'nın entellektüelleri arasında içkin olan Anti-Amerikancılığa ve üzerinden zaman geçmiş olmasına rağmen bu gerçek asla inkar edilemez.

Üçüncü olarak, Amerika kapitalistti ve bundan utanmıyordu. Fransız Devrimi ve devrimin eşitlikçi ekonomik mesajı Amerika'ya nüfuz etmemişti. I. Dünya Savaşı'ndan önceki otuz yıl, kıtasal Avrupalı sosyalist düşüncenin Amerikan politik yaşamı üzerindeki etkisinin belki de doruk noktası olmuştu. Marx'ın ölümü, New York'daki Cooper Union Square'de dev bir mitinge vesile olmuştu, birçok farklı dilde saygılar sunulmuştu. IWW (International Workers of the World- Dünyanın Uluslararası İşçileri) Avrupalı tarzda bir devrimci işçi sendikasıydı. Avrupalı göçmenler beraberlerinde ideolojik bagajlarını da getirmişti, Doğu Kıyısı ve Chicago'daki kent- sel bölgelerde önemli sayılara ulaşmışlardı. Ancak sonunda Amerika liberal ve kapitalist olarak kaldı. Siyaset, bugün de olduğu gibi, ideolojiden yoksun bir alan olarak devam etti. Bu durum, siyasi partiler arasında hiçbir farklılığın olmadığı anlamına gelmez, ama siyasi teorisinin –Marksist, sosyalist, faşist olarak- kalıcı etkileri olmadı. Ülkenin vatandaşları (Güneydeki Siyahlar hariç), seçme-seçilme hakkı için Avrupalıların yaptığı gibi mücadele etmek zorunda kalmadı. Amerikalılar, haklarının vatandaşlık statülerinde doğasında olduğuna ve bu hakların hükümet tarafından verilmeyip sadece tanımlandığına inanırlar. Çağdaş Avrupa ile karşılaştırıldığında 1916'nın Amerikası liberal-demokratik bir ütopyaydı. Ve de zengindi.

Amerikan'nın istisnai durumunun bir nedeni var mıydı? Marx'a göre vardı. Amerika, Avrupalı zihinlerce henüz faz- laca fark edilmese de, Marx yaşamı boyunca Amerika'daki

gelişmelere aşınaydı. Marx, *New York Tribune* için ara sıra makaleler yazıyor ve 1870'lerde ABD'ye göç etmeyi dahi düşünüyordu. Ancak burada ilgilendiğimiz konu Marx'ın Amerikan kapitalizmine dair sistematik görüşleridir. *Kapital Cilt 1*'in –kıyameti anlatan 32. bölümü takip eden- en son bölümünde 'Modern Sömürgecilik Teorisi'nin çerçevesini çizer. Bu bölümün neden en sonda olduğu hakkında daha sonra spekülasyon yapacağım. Ancak sömürgeleri ve sömürgelerin kendine özgü özelliklerini betimlerken Marx, Eski Dünya ile Yeni Dünya kapitalizmlerini aşağıdaki (biraz uzun) pasajda karşılaştırır:

Kapitalist üretimin muhteşem güzelliği bundan ibarettir, ücretli işçiyi ücretli işçi olarak sürekli yeniden üretmekle kalmaz, sermaye birikimine oranla, ücretli işçilerden oluşan nisbi bir artık nüfusu üretir. Dolayısıyla emeğin arz ve talep kanunu daima doğru aralıkta tutulur, ücretlerin dalgalanması Kapitalist sömürüyü tatmin edecek sınırlar içinde kalır ve son olarak, vazgeçilmez zorunluluk olan emekçinin Kapitaliste toplumsal bağımlılığı güvence altına alınır; politik ekonomistin kendini beğenmişliğine neden olan bu açık bağımlılık ilişkisi, içerde, anavatanda alıcı ile satıcı, aynı derecede bağımsız meta sahipleri, sermaye metasının sahibi ile emek metasının sahibi arasında özgür bir sözleşmeye dönüşebilir.

Bu, o zaman, Eski Dünya'nın anavatanın kapitalizmidir. Marx devam eder:

ama sömürgelerde, bu sevimli hayal parçalara ayrılır. Birçok emekçi bu dünyaya çalışmaya hazır yetişkinler olarak girdiğinden, burada mutlak nüfus anavatana göre çok daha hızlı bir biçimde artar; ama emek piyasası yine de yetersiz kalır. Emeğin arz ve talep kanunu parça parça dağılır. Bir taraftan sömürüye ve 'imsaka' susamış Eski Dünya devamlı olarak sermaye ekler; diğer taraftan ücretli emekçinin olağan yeniden üretimi, ücretli emekçi en küstah ve kısmen aşılmaz engellere çarptıkça devam

eder. Sermaye birikimine oranla gereğinden çok üretilen ücretli emekçiye ne olur? Bugünün ücretli işçisi yarın bağımsız köylü ya da kendi için çalışan zanaatkar olur. Emek piyasasından yok olur ama fakirler yurduna da düşmez. Ücretli emekçilerin, sermaye yerine kendine çalışan ve Kapitalist soylular yerine kendini zengin eden bağımsız üreticilere daimi dönüşümü emek piyasasının koşullarında çok aksi tepkilere yol açar. *Ücretli emekçinin sömürü derecesi edepsizce düşük olmakla kalmaz.* Ücretli emekçi, bağımlılık ilişkisinin yanı sıra kanaatkar sermayeye olan bağımlılık duygusunu, pazarlığı kaybeder.¹¹

Marx'ın, Amerika'da sömürü derecesinin 'edepsizce düşük olduğu' ifadesini ben vurguladım. Elbette ki, bu görüşe yöneltilecek soru: sömürü derecesi (oranı) düşükse, Amerikan iş dünyası, yabancı sermayeyi kıyılarına çeken kârları nasıl elde etti? Buna cevap, elbette ki, Marx'ın mutlak ve görelî sömürü derecelerini karşılaştırdığı *Kapital, Cilt 1*'de 3. kısım (Mutlak Artı-Değerin Üretimi) ve 4. kısımda (Nispi Artı-Değerin Üretimi) bulunur. İlk durumda, işçilerin üretkenliği düşüktür ve çalışma saatleri uzatılarak kapitalist yeterli artı-değeri elde eder. İkinci durumda ise, yüksek ücretler daha yüksek üretkenlik ile birleştirilebilir. Yüksek ücretler çok fazla sermaye kullanılmasını zorunlu kılar. Ancak emek değeri olarak, Yeni Dünya'da değişken sermayenin sabit sermayeye oranı Eski Dünya'dan yüksektir ve bir kez daha bu durum Amerikan sanayisinin Avrupa sermayesine göre daha fazla sermaye kullanmasına rağmen geçerlidir.

Daha güncel bir dil kullanılırsa, yüksek ücretler ama yine daha yüksek üretkenlik, Amerika'da ücretlerin toplam üretim içindeki paylarının Avrupa'ya nazaran daha düşük olmasını zorunlu kılar. Sömürü oranı düşükse, 'bir artı sömürü oranı'nın tersi yüksek olacaktır. Okuyucuların anımsayacağı gibi, bu yeni oran toplam gelir içinde ücretlerin payı ile aynıdır. Amerikan sanayisi daha sermaye yoğun, ama Ame-

rikan becerisi sayesinde sanayinin üretkenliği daha yüksekti; bu beceri 1851'de Crystal Palace'taki Büyük Sergi'de İngiliz ziyaretçileri etkileyen yaratıcılıkta görülmüştü.

Eldeki veriler bunu göstermektedir. Elbette Marx'ın elinde bu tür veriler yoktu, ama yine de içgüdülerinin ne denli sağlam olduğuna bir kez daha bakmaya değer. 1870'te Amerikan üretkenliği –kişi başına düşen işgücü saatine göre GSYİH- 100 olarak alınırsa, on dört diğer sanayileşmiş ülke ortalaması 62 idi (Almanya 50, Fransa 56, İngiltere 104). 1913'te ABD daha da ileri gitti. ABD yine 100 alındığında, on beş ülke ortalaması 54'tü (Almanya 50, Fransa 48, İngiltere 78). (Aslında, ülke ortalamaları 1973'e dek 1870 seviyesine çıkamadı.)

Amerikan ekonomisi 1820 ile 1870 arasında yıllık yüzde 4,5 ve 1870-1913'te yüzde 3,9 oranında büyüdü; aynı dönemlerde (ABD'nin de dahil olduğu) on beş ülke ortalaması yüzde 2,4 ve yüzde 2,5 olmuştu. Sonuçta ilk elli yılda Amerikan GSYİH'si sekiz kat büyüdü (her on altı yılda bir ikiye katladı) ve takip eden kırk üç yıl boyunca dört kattan fazla büyüdü (her on sekiz yılda bir ikiye katladı). Ancak Amerika bu yarışa uygun doğal kaynaklar/nüfus dengesi avantajı ile başlamıştı. 1820'de Amerika'da kişi başına düşen gelir (1985 ABD fiyatlarıyla) 1048 dolar iken, İngiltere'de 1405, Almanya'da 937 ve Fransa'da 1052 dolardı. 1913 itibarıyla, muazzam bir nüfus artışına rağmen, bu değerler ABD'de 4854, İngiltere'de 4024, Almanya'da 2606 ve Fransa'da 2734 dolar oldu. Sonuç olarak 1820'de en zengin olmasa da oldukça zengin bir ülke olan Amerika, 1913'te en zengin sanayi ülkesi İngiltere'yi geçmiş, Almanya ve Fransa'yı daha da geride bırakmıştı.

1913 itibarıyla ABD, sadece en zengin kapitalist ekonomi değil aynı zamanda nüfusu en kalabalık ülkeydi; İngiltere'nin 45,6 milyon, Almanya'nın 67 milyon ve Fransa'nın 40 milyon nüfusuna karşın 97 milyonluk bir nüfusa sahipti. Toplam

GSYİH değerleri, ABD'de 460 milyar dolarken, Almanya için 175 milyar dolar, Fransa için 108 milyar dolar ve İngiltere için 180 milyar dolardı (tüm değerler yaklaşık olarak yuvarlanmıştır). Amerika ekonomik açıdan, büyük üç Avrupa ekonomisinin toplamına eşitti.

Marx bütün bu ayrıntılara girmemişti. Belki de girmeliydi; çünkü Amerikan kârlılığı, yüksek ücret/yüksek kârlılığın gerçekleştiği kapitalizmin yeni bir dönemini kehanet ediyordu. Yüksek ücret/yüksek kârlılık → yüksek sermaye üretkenliğinin yanı sıra düşük ücret payı bileşimi bir tesadüf değildi. Feodal aristokrasinin yokluğu batıya doğru genişlemenin gerçekleşmesi ve Güney Amerika'da olduğu gibi toprağın tekelleşmemesi ve latifundialara^{iv} bölünmemesi anlamına gelmişti. Bu durum emek piyasasını daraltmıştı. Ancak ABD'de okuma yazma oranı da Avrupa'ya kıyasla çok yüksek seviyelerdeydi. Bir göçmenin vatandaş olabilmesi için okuma bildiğini ve Amerikan Anayasası hakkında bir miktar bilgi sahibi olduğunu ispatlaması gerekliydi. Amerika'da yüksek okuma yazma oranı, sonuç olarak, vatandaşlığın bir ihsan değil hak olduğu kavramı ile ilgiliydi.

Takip eden yirmi yıl, liberal ve otoriter siyaset biçimleri arasındaki yarışa sahne olacaktı. Ama kapitalizm, hem içeride hem de rakip ekonomik örgütlenme biçimlerinden en büyük meydan okuma ile karşı karşıya kaldı. Sonuçta, Marksizm demokratik siyaset duruşunu kaybetti ve otoriter devlet kapitalizmi biçimi ile kapitalizm ve demokrasiye meydan okur hale geldi. Ancak, sağcı otoriter biçimlerden, özellikle de faşizmden- gelen meydan okumalar da vardı. Bir sonraki hikaye bu olacak.

iv Geniş çiftlikler. (ç.n.)

İki Dünya Savaşı Arasındaki Yıllar: Normale Dönüş, 1919-29

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, aristokrasinin, Avrupa'nın her yerinde yönetici konumundan uzaklaştırılmasına büyük bir hız kazandırdı. Hohenzollern monarşisinin yerine cumhurbaşkanı, bir SPD aparatçığı olan -Friedrich Ebert¹- bir cumhuriyet konuldu. Alman SPD'sinin devrimci Sol kanadı şimdi Spartakist Liga'yı kurmuş ve kendisini 1918'in sonlarına/1919'un başlarına doğru Romantik ve maceracı bir ayaklanmada tüketip yok etmişti. Eski sağcı ve revizyonist sendika önderliği üstünlüğünü korudu ve duruma hakim oldu. Teorisyenlerin ve ajitatörlerin en parlağı olan Rosa Luxemburg, paralı bir asker grubu olan Freikorpsların [Almanya'da 18. yüzyıldan sonra, genelde kırdan oluşturulan düzensiz silahlı birliklere verilen Freikorps adı zaman içinde anlam değiştirmiş ve 1918 yılından sonra I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak ülkeye dönen askerlerle beraber ortaya çıkan düzensiz ama silahlı birlikler bu adla anılır olmuştur. Bu gruplar o tarihte yenilgiye uğramış olan Alman devletinin elindeki tek silahlı unsurdur. Bu birlikler Savunma Bakanı ve Almanya Sosyal Demokrat Partisi üyesi Gustav Noske'den maddi destek alacaktır. Noske bu birlikleri kullanarak Spartakist Liga'nın başını çektiği

ayaklanmayı bastırdı ve 15 Ocak 1919'da hareketin önderleri Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg'u öldürttü. (ç.n.)] elinde korkunç bir biçimde öldürüldü.² Daha sonra, Bolşevikler ona bir şehit olarak sahip çıktılar ve eski SPD'yi devrimci geleneğe ihanet etmiş bir parti ilan ettiler.

Ama SPD'nin bir parya konumundan iktidar partisi haline gelmiş olması –eski bir Avrupa monarşisinin dağılıp gitmiş ve yerine bir cumhuriyetin gelmiş olması– olgusu yeterince devrimci bir olaydı. Habsburg İmparatorluğu çökmüş, yerine Avusturya Cumhuriyeti ve Macaristan, Çekoslovakya ve Güneydoğu Avrupa'nın başka yerlerinde kurulmuş olan bağımsız ülkeler gelmişti. Aristokrasi, İngiltere'de de iktidardan çekildi; 1902 yılında görevi bırakan Salisbury Markisi'nden bu yana hiçbir XX. yüzyıl Başbakanı Lordlar Kamarası'nda oturmadı. Lordlar Kamarası'nın yetkileri 1911 yılında –daha savaştan önce- tırpanlanmıştı.³

Ayrıca Aristokrasi, beceriksizliğinin ve kimi zaman da silahlı kuvvetleri kaşarlanmış bir tutumla yönetiyor olmasının sonucu olarak itibar kaybetti. Her yerde demokratik eşitliği sağlama ruhu egemen hale geldi. Gelecekte, lider olmak için liyakat, doğumdan daha fazla önem taşıyacaktı. Genel oy hakkının yaygınlaşmasıyla birlikte, hesap vermekle yükümlü hükümetler kurallara uygun bir biçimde seçilebileceklerdi. Sendikalar savaş boyunca ücretler konusunda kayda değer bir sabır göstermişti; şimdi harekete geçeceklerdi. Avrupa'da, işçi eylemleri muazzam bir güç haline geldi. Hatta Britanya Başbakanı Lloyd George bile, demiryolu, liman ve kömür işçilerinin birleşik güçleri karşısında korkuya kapılmıştı. Hobson ve Shumpeter herkesten daha fazla haklıydılar: savaş, 1914'e dek iktidara yapışmış olan feodal aristokrasinin son atavistik darbesi olabilirdi. Şimdi işlerine son verilmişti.⁴

Sosyalizm: Bir mi, Birçok mu?

Savaş sosyalist partilerin konumunu değiştirdi. Kuşkusuz, İkinci Enternasyonal'deki bölünme ve Üçüncü Enternasyonal'in kurulması bir parçalanmaya neden oldu, ama aynı zamanda sorunların açıklık kazanmasını da sağladı.⁵ Siyasi ve ekonomik sistem içinde çalışmayı isteyen reformist, parlamenter sosyalist partiler İkinci Enternasyonal'de kaldılar. Siyasi durum, monarşi karşıtı, daha demokratik bir yönde ilerleyen dramatik bir dönüşüm geçirmişti. Ekonomik sistem aynı kaldı. Kapitalizm ayakta kaldı, ama o da —daha sonra göreceğimiz gibi— dönüşüm geçirmişti. Ne var ki kapitalizmin geçirmiş olduğu bu dönüşüm sosyalist partilere fayda sağlamadı. Sorun onlarda değildi; sorun kapitalizmdeydi.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesini izleyen yirmi yıl, kapitalizmin tarihinin en kötü yıllarıydı ve bu dönem, o yıllarda hayatta olanların belleklerinde derin bir kriz ve çöküntü izlenimi bıraktı. Kapitalizmin çöküşünün yakın olduğunu öngörmekte olan Üçüncü Enternasyonal için bu yıllar erken gelen bir Noel gibiydi. Reformistler haksız ve devrimciler haklı çıkmış gibi görünüyordu. Reformistler kendi ılımlı politikalarını izlemekte ısrarcı olduklarından ve başarısızlığa uğrayan bir kapitalizmin yol açtığı olumsuz etkiler tarafından sıkıştırıldıklarından, komünistler, onları kapitalizmin nihai çöküşünü engellemekle suçladı. 32. Bölümün kıyametçi vizyonu, başka yerlerde bulunan daha farklı sonuçlardan daha yerindeymiş gibi görünüyordu. Propaganda savaşında, kaba anti-kapitalist, kapitalizmin sonunun astroloğu Marx, kapitalizmin dinamiklerini kendinden önce ya da sonra gelen herkesten daha iyi anlamış olan Marx'ı gölgede bıraktı.

Böylece ortaya siyasi alanda çekişme içinde olan iki sosyalizm vizyonu ortaya çıkmış oldu. Bir yanda, Kapitalizm *içi* Sosyalizm (KiS) adını vereceğim İkinci Enternasyonal'in vizyonu vardı. Burada amaç, kapitalizmi insanileştirmek, olum-

suz etkilerini yumuşatmak, işçilerin ve yoksul katmanların koşullarını iyileştirmek ve bir refah devleti inşa ederek, daha iyi kamu hizmetleri -sağlık ve eğitim, ulaştırma, yaşlılara ve işsizlere koruma sağlamak- sunmaktı. Ama tüm bunlar kâr sistemine temelden bir meydan okuma söz konusu olmaksızın yapılacaktı. Öngörülen en radikal adım bazı sektörlerin -genellikle yalpalamakta olanların- devlet mülkiyetine alınmasıydı. Devlet mülkiyetinin ve kontrolünün giderek yaygınlaşması, Enternasyonal'in radikal unsurları için, kapitalizmi gizlice ele geçirmenin bir yoluydu. Britanya İşçi Partisi 1917 yılında, Dördüncü Madde (dördüncü kısım) olarak ün kazanmış olan, üretim araçlarını kamu mülkiyetine geçirme taahhüdünü tüzüğünün başköşesine yerleştirdi. KiS için sorun, başarısının, müreffeh ve iyi işleyen bir kapitalizme dayanıyor olmasıydı. 1914 öncesi SPD örneğinde görmüş olduğumuz gibi, sendikalar ve SPD üyeleri yüksek istihdam ve hızla büyüyen bir ekonomi ortamında serpilip geliştiler. Ama böylesi zamanlarda, kapitalizm yanlısı partiler -liberal, muhafazakâr, Hıristiyan Demokrat- seçimlerde başarılı sonuçlar aldılar. Sosyalist partiler iktidara genellikle -özellikle 1919 ile 1939 yılları arasındaki dönemde- sadece sistemin başı deritte olduğu -grevlerin, yüksek işsizliğin, hiper-enflasyonun ve benzeri sorunların yaşandığı- tam da KiS'in davasının ileriye götürülemeyeceği sırada gelirler. Kapitalizmi koruma ve daha iyi işlemesini sağlama görevini üstlenmiş olurlar. Bu, Bolşevikler tarafından ihanet olarak adlandırılabilirdi, ama aslında çok mantıklı bir durumdu. Kapitalizm işlemez hale geldiği zaman ilk kayba uğrayanlar işçiler olmaktaydı. Her krizin devrimci fırsatlarla dolu olduğunu düşünmek Romantik bir hataydı.

Üçüncü Enternasyonal'in Bolşevikleri, Kapitalizm *dışında* Sosyalizm (KdS) istediler. Marksist bir parti önderliğinde bir işçi hükümeti kurarak (en azından, onlar böyle olduğunu düşünüyorlardı), klasik Marksizm tarafından öngörülme-

miş olan bir doğrultuda yol almışlardı. Lenin'in 1890'dan bu yana sürekli olarak öne sürmüş olduğu gibi Rus kapitalizmi az gelişmişti, ama şimdi burada, görevi kapitalist gelişmeyi hızlandırmak olan bir işçi iktidarına sahiptiler. Bu, *Komünist Manifesto*'da ya da hatta 'Gotha Programının Eleştirisi'nde öngörülen sosyalizm değildi. Bu, devlet kapitalizmiydi; ama bu bile Rusya'da – Bolşeviklerin, Almanya'da doruk noktasına ulaşmış olduğunu düşündükleri şeyle kıyaslandığında- hastalıklı bir yaratıktı. Avrupa devrimi olasılığı –en azından 1921 yılında- ortadan kalkmış olduğundan Bolşevikler, kapitalizme karşı Rus ekonomisinin gelişmesini sağlayacak olan bir alternatif inşa etmek gibi olağandışı bir işe soyundular. Asla yılgınlığa düşmeyerek kendilerininkini -kapitalizmin olgunluğa erişmesinin ardından gelen değil, onun yanı başında liderliğe oynayan- gerçek sosyalizm olarak tanımladılar. Almanlar planlamayı savaş yıllarında kullanmışken, Ruslar onu bütün bir ekonomiyi kapsayan bir biçimde kullanacaklardı. İlkel birikim için, kırsal kesimi kullanacaklardı: ya Lenin'in düşündüğü gibi mübadele yoluyla ya da Stalin'in uygulamaya koyduğu gibi Çitleme hareketinin izinden giderek, müsadere yoluyla. Kapitalist gelişmenin ilk yılları, şiddet ve yoksullaştırma yüklü olduğuna göre benzerini uyguladığı için devlet kapitalizmini kim suçlayabilirdi ki? Kapitalizmin tarihinde kullanılmış olan tekniklere benzer teknikleri kapitalistler olmadan kullanarak, ivmesi artan bir hızla gelişmekte olan bir ekonomi inşa etmek, bu Kapitalizm dışında Sosyalizmdi.

Bir de hiç uygulamaya geçme şansını bulamamış olan –ya da en azından henüz bulamamış olan- üçüncü bir vizyon vardı elbette: Klasik Marxçı, Kapitalizm ötesinde Sosyalizm (Kös) vizyonu. Bu, Hegel'in izleğinde olduğu gibi, kapitalizmin, *toplumsal* iş bölümünden kazanç sağlayan bir *özel* mülkiyet sistemi olarak artık başka herhangi bir iyileşme sağlayamayacağının farkında olan, ekonominin kontrolünü eline almaya

yönelecek öz bilinçli bir toplumdur; dikkat ederseniz, devletten değil, toplumdan söz ediyoruz. Marx'ın yazdıklarında, bununla ilgili fazlaca bir şey söylenmiyor olsa da, öz-bilinçli kontrolü eline alanın devlet değil, toplum olduğuna şüphe yoktur. Marx bunun nasıl ve hangi yöntemlerle olacağı üzerinde durmadı, çünkü bunun acil bir sorun olduğunu düşünmüyordu: toplum, zamanı gelince kendi çözümünü bulacaktı. Proletarya, iktidarı alırken ve sınıf farklılıklarına son verirken, bir geçiş aşaması olacaktı. Marx'ın sosyalizm anlayışında güçlü bir anarşist damar vardır. İnsanlar karşılıklı bağımlılık içinde olduklarını bir kez bilinçli olarak kavradıklarında -bir kez Adam Smith'in Görünmez Eli herkesçe görülebilir hale geldiğinde- ekonomik işleyişi öyle bir biçimde düzenlemeye başlayacaklar ki, herkesin ihtiyaçları en önde gelecektir. İnsanlar çalışmaya devam edecektir -emek-güçlerini satarak değil, genelleşmiş toplumsal mübadelenin bir parçası olarak. Avusturyalı Marksistler arasında (özellikle Otto Neurath), sosyalizmde paranın ortadan kaldırılacağını düşünen bir grup vardı. Nitekim o zaman -sosyalizmin kısa bir süre önce yerini almış olduğu olgun kapitalizmin gelişmiş üretici güçleri sayesinde- kıtlık bile yok olabilirdi. Her insan toplum için çalışırken, kendisi için de çalışıyor olacaktı. Her insan, ekonominin nasıl işleyeceği konusunda bilinçli karar alma sürecine dâhil olacaktı.

Bu iki anlamda ütöpik bir vizyondur: Üzerinde ayrıntılı olarak çalışılmamış olduğundan; aynı zamanda, gündelik hayatın sert gerçekliğiyle asla yüzleşmek zorunda kalmadığı için. Bilinçli kontrolün 'toplum' tarafından nasıl uygulanacağı, insanların ihtiyaç ve isteklerinin nasıl iletilebileceği ve böyle bir toplumun, tasarruf ve yatırıma ilişkin kararları nasıl alacağı, bunların hepsi araştırılıp açılmamış sorulardı. Bu vizyonun hipotetik bir tasarımı - bir simülasyonu ya da senaryo inşası - bile söz konusu olmamıştır. Bu konu, Troçkist hiziplerle

Ortodoks (Stalinist) Komünist partiler arasında yaşanan polemiklerde, kısaca ve nadiren gündeme geliyor olsa da, her iki taraf da sloganların ötesine gitmemiştir. Her üç vizyonla ilgili olarak çözüme ulaştırılmamış bir konu vardı. Eğer kapitalizm, farklı ülkelerde eşitsiz gelişmesine rağmen, küresel bir sistem olacaksa, sosyalizmin de – küresel olmasa bile - uluslararası bir düzeyde gerçekleştirilmesi gerekmez miydi? Ama eğer klasik Marksizme göre, kapitalizmin tam olgunluğa erişmesini (adeta ilerici gücü tükeninceye kadar) beklemek gerekiyorsa, bu durum onu ortadan kaldırmadan önce kapitalizmin son gelişmekte olan ülkede -gelişimini en son tamamlayacak olanında- gelişmesi gerektiği anlamına mı gelecekti? 1883 ile 1913 yılları arasında yapılan tartışmalar çok dar bir Batı Avrupalı perspektife sahipti. ABD bile sosyalistlerin gelecek vizyonuna bir etmen olarak dâhil edilmiş değildi. Sosyalizme ilk geçecek olan ülke, en gelişmiş ülke –Büyük Britanya- ya da en hızlı gelişen ülke –Almanya- olacakmış gibi görünüyordu. Daha az gelişmiş olan bölgeler sosyalizme muhtemelen daha sonra geçeceklerdi (ve bu, hiçbir yerde açıklığa kavuşturulmuş bir görüş değildi). Kullanılan retorik enternasyonalist olsa da, kapitalist gelişmenin, Batı Avrupa'da bile eşitsiz olması, sosyalizm arayışlarında, onun ne şekilde ve ne zaman geleceği konusunda önemli niteliksel farklılıklar anlamına geldiğinden, bu konu belirsizlik içinde bırakıldı.

İkinci Enternasyonal, bilindiği gibi orta vade için reformist olan perspektifi ve sadece uzun vade için geçerli olan devrimci amacıyla, bu konuda fazla bir sorun yaşamıyordu. Yapılan birçok konferansta (1907 yılında Stuttgart'ta düzenlenen konferans gibi) ortak bir karar önergesi kabul edilmeye çalışılmışsa da, farklı ülkelerin kendi yollarını izleyecekleri her zaman için kabul ediliyordu. Üye partilerin hiçbirisi iktidarda değildi ve dolayısıyla diğerlerini bir şeyleri kabul etmeye zorlayacak güce sahip değildi. Burada hiçbir partinin bir diğerinin işine

ve tercihlerine karışmadığı bir ortam olmak zorundaydı. Durum daha sonraki seksen yıl boyunca da böyle olacaktı.

Üçüncü Enternasyonal tamamen farklıydı. Bir kere, iktidara gelmiş bir ulusal parti tarafından yönetiliyordu ve bu parti sadece ilk başarılı devrimci parti olmanın saygınlığına değil kendi iradesini uygulayacak kaynaklara da sahipti. Bolşevikler, her halükarda demokratik uzlaşmaya dayalı bir parti değil, hiyerarşik, yukarıdan aşağı ve önderliğin egemen olduğu bir partiydi. Enternasyonal, bu nedenle, Rus partisi tarafından hiyerarşik olarak idare edilecekti. Ama Rus Bolşevikleri aynı zamanda enternasyonalizm doktrinine de yürekten bağlıydılar; bu doktrine göre sosyalizm geldiğinde, birçok ülkeye eş zamanlı gelecek ve gelişmiş ülkeler bu sürece önderlik edecekti. Gerçeğin başka türlü olduğu 1921 yılında ortaya çıktı ve bu durumun, sosyal demokratların ihanetinin ayrıntılı bir retoriği sayesinde teori ile uzlaştırılması gerekiyordu. Buna rağmen Rusya'nın erken doğmuş devrimin haklı gösterilmesine ihtiyaç vardı. Aslında bir anlamda Almanya, Avusturya, Macaristan, Kuzey İtalya ve Rusya'da eş zamanlı olarak devrimler gerçekleşmişti, ama 7. Bölümde açıklanan nedenlerden dolayı, devrimi sadece en az gelişmiş ekonomi koruyabildi. Troçki, Parvus (Alexander Helphand) ile birlikte, kapitalist ülkeler zincirindeki en zayıf halkanın ilk önce kırılabileceği ve ardından devrimin yayılacağı düşüncesini geliştirmişti. Troçki bu görüşe, başka bir yerde bir ayaklanma yaşanması konusunda çok az bir ümit olmasına ve son umutsuz devrim girişimi Almanya'da başarısızlığa uğradığı halde, 1923 yılından sonra bile sahip çıkmaya devam etti. Teorik olarak bunu kabul etmeyecek olsa bile, aslında Üçüncü Enternasyonal de, İkinci Enternasyonal gibi, farklı ülkelerde devrimin sahip olduğu farklı hızlarla birlikte yaşamak zorundaydı. 'Tek ülkede sosyalizm' bir tercih sorunu değil, olgusal bir gerçektir. Vaki olduğu üzere, onu Troçki ya da Buharin yerine Stalin uygula-

maya koydu ama bu, sistematik ya da yapısal değil, rastlantısal bir sonuçtu. Bunun uygulayıcısı kolaylıkla diğer ikisinden biri olabilirdi.

Parçalanma, Restorasyon ve Parçalanma

‘Tek ülkede sosyalizm’ vardı ama o tarihte, aynı zamanda, farklı ülkelerde farklı sosyalizmler de vardı, çünkü iki dünya savaşı arasındaki dönemde kapitalizm kendisini küreselleşmenin zıttı bir yöne sokmuştu. Ülkeler arasındaki ticaret yavaşladı. Altın Standardı savaş sırasında askıya alınmıştı ve savaşa katılan Avrupa ülkeleri onu restore edebilmek için meşakkatli girişimlerde bulunmak zorunda kaldılar. Amerika, sahip olduğu en büyük altın stokuyla birlikte, ortaya en güçlü ve en müreffeh ülke olarak çıktı. Küresel kapitalist sistemin o döneme dek önderi olan Büyük Britanya savaşı finanse edebilmek için yabancı varlıklarını satmak zorunda kaldı ve yalnızca yedi yıl sonra terk etmek üzere Altın Standardına geri dönüşü altı yıllık bir süre alacaktı. Yurtdışında yatırım yapabilme becerisi zayıfladı. Britanya hükümeti, yaklaşık altmış yıl süreyle sağlam bir kamu maliyesine sahip olduktan sonra, savaşa katılan her ülke gibi devasa bir kamu borcu biriktirmişti. Fransa fiziki olarak yıkıma uğramıştı ve Versay’da Almanya ile çok ağır bir savaş tazminatı antlaşması yapılması konusunda ısrarcı oldu. Woodrow Wilson’ın idealizmi iki kez yenilgiye uğratıldı: Bunlardan biri Amerika’nın Milletler Cemiyeti’ne katılmasını reddetmiş ve bu yolla bir anlamda Amerikan demokrasisinin gücünü teyit etmiş olan kendi Kongresiydi. Ama aynı zamanda, Versay antlaşması gerçekte, toprak kapmacı anlayışıyla Wilson’un eski moda idealizmden çok, daha eski dönemin Avrupa antlaşmasına benziyordu. Fransa için bu bir dünya savaşı değildi, Fransız-Alman mücadelesinin yeni bir raunduymdu.

1919 ile 1939 arasındaki yirmi yıl (bir ölçüde keyfi bir biçimde) üç evreye ayrılabilir. İlk evre (1919-25), savaş öncesinin liberal küreselleşmiş düzenin normalliği olmamakla birlikte, normale dönüş evresiydi. Bir sonraki evre (1926-30) küreselleşmenin tersine dönmüş kapitalizmin bu yeni dünyası için normallik evresi oldu. Üçüncü evre (1931-39) felaket getiren Büyük Buhran ve bir başka dünya savaşının patlak vermesi bağlamı değiştirinceye kadar etkisiz kalan bir toparlanma evresi oldu. Kapitalizm neredeyse dibi boyluyordu. Kapitalizm soldan ve aynı zamanda 'tek ülkede kapitalizmin' bağnaz, baskıcı bir türünü uygulamakta olan sağdan gelen meydan okumalarla karşı karşıya kaldı. Hitler'in yönetimi altındaki Almanya'nın kıskırtmasıyla patlak veren İkinci Dünya Savaşı, kapitalizmin bu meydan okumaya karşı mücadele vermesini ve ABD-Britanya önderliği altında 'tek ülkede kapitalizm'in liberal serbest ticaret versiyonunu egemen model olarak yeniden oluşturmaları mümkün kıldı. Küreselleşmenin XIX. yüzyıldaki rotasını bıraktığı yerden izlemeye devam etmesi 1939 yılından sonra bir başka elli yılın geçmesi gerekecekti. O sırada tek ülkede sosyalizmin otoriter biçimi de çökmüştü.

Normale Dönüş (1919-25)

Ancak konuyu fazla ileriye götürmüş durumdayım. İki savaş arasındaki yirmi yıllık dönem içinde, siyasetçilerin ve politika yapıcılarının 1914 öncesi dünyasının restore edilemeyeceğini fark etmeleri biraz zaman aldı. Savaşın sona ermesini izleyen ilk yıllar Avrupa'nın büyük bölümünde enflasyonistti. İngiltere'de ücretler, 1919 ve 1920 yıllarında ortalama yüzde 20 oranında yükseldi. Savaş yılları tam istihdam yılları olmuştu ve sendikalar güçlenmişti. Fransa'da da durum aynıydı. Savaş tazminatı ödemeleri, yenilginin yol açtığı bitkinlik ve emek cephesindeki militanlığın etkisiyle Almanya'nın beli

bükülmüş durumdaydı. İngiltere’de, Cuncliffe Para ve Döviz Komitesi, Altın Standardına olabildiğince çabuk bir biçimde geri dönmenin City of London’ın geleceği açısından yaşamsal öneme sahip olduğunu bildirdi. Altın Standardına dönüş, enflasyonun kontrol altına alınmasını gerektirecekti ve 1921 yılında hükümet bütçesinde ciddi bir deflasyonist kesinti yapıldı; ücretler yüzde 20 oranında düştü ve işsizlik hızla arttı. Daha şiddetli dozda bir deflasyon 1925 yılında, Winston Churchill, Maliye Bakanı olarak, kendi Hazine uzmanlarının sterlinle ABD doları arasındaki, 1 poundun 4,86 dolara eşit olduğu savaş öncesinin paritesini restore etme tavsiyesini gönülsüzce onayladığı zaman yaşandı. John Maynard Keynes bu karar karşısında dehşete kapıldı, çünkü o restorasyonun daha düşük bir paritede yapılmasını tercih ediyordu. İngiliz ekonomisi on yılın geri kalan bölümünde aşırı değerli sterlinin getirdiği yükün altında ezildi. 1920’li yılların geri kalanı boyunca İngiltere’de işsizlik oranı yüzde 10 düzeyinde kalacaktı.⁶

Oysa 1919 ile 1925 arasındaki yıllar Birleşik Krallık’ta aynı zamanda siyasi kargaşa yıllarıydı. Bir iç savaşın ardından, İrlanda’nın bağımsızlığını kazanmasına [1916 Nisan’ındaki Paskalya Başkaldırısı’nın ardından gelen baskı döneminde, İrlandalı gönüllüler IRA (Irish Republican Army, İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu) çatısı altında örgütlenerek Britanyalılar’a karşı bir gerilla savaşına giriştiler. İngiliz başbakanı David Lloyd George biri Kuzey İrlanda, diğeri Güney İrlanda için olmak üzere iki parlamento kurarak kontrolü elinde tutmaya çalıştı. Gerçekten, Protestan Kuzey İrlanda’da (Ulster) parlamento toplandı. Ancak katolik Güney İrlanda, İngilizlere ödün vermeyi reddetti. Bunun üzerine İngiliz başbakanı Lloyd George İrlandalı yurtseverlerle görüşme masasında barış yaptı. Anlaşma sonucunda Güney İrlanda uygulamasında İrlanda Bağımsız Devleti adıyla bağımsızlığını kazandı (6 Aralık 1921, İngiltere-İrlanda Anlaşması). Kuzey İrlanda ise

İngiltere'ye bağlı kaldı.], Bölünme ve Ulster'ın İngiltere'nin bir parçası olarak kalması eşlik etti. Hindistan'da, 1919 yılının Nisan ayında barışçıl göstericilere karşı General Dyer tarafından girişilen Jallianwala Bagh katliamı, Mahatma Gandhi'nin önderliğinde büyük bir sivil itaatsizlik hareketinin parlamasına neden oldu. Beyaz Britanyalı milletler topluluğunun [commonwealth] ülkelerinden belirli bir düzeyde siyasi özerklik-dominyon statüsü- sağlayacak önlemlerin alınması talepleri yükseliyordu. Filistin üzerine yapılan Balfour Deklarasyonu" Pandora'nın kutusunu açtı ve bu girişimin etkileri bugün de hâlâ hissedilmektedir. Lloyd George'un koalisyon hükümeti Muhafazakârlar tarafından bozuldu ama Muhafazakârlar iktidarda kalamadılar ve 1924 yılında bir İşçi Partisi hükümeti kuruldu. Koşullar İşçi Partisi'nin başarılı olması için elverişli değildi ve Muhafazakârlar bir yıldan daha kısa bir süre içinde iktidara geri döndüler. Üç yılda üç hükümet değişikliği Britanya'da siyasetin alışık olduğu bir durum değildi.

Almanya daha büyük bir travma yaşadı. Weimar Cumhuriyeti, SPD'nin gurur duyduğu eseri idi. Bu, potansiyel olarak, Bismarkçı temeller üzerinde inşa edilen ama çok daha evrensel hale gelmekte olan, ilk modern refah devletiydi. Ama enflasyon bir sorun olmaya devam etti; ekonominin sahip olduğu sermaye büyük bir tahribata uğramıştı ve kamu gelirleri düşük düzeyde kaldı.⁷ Ülkeye yabancı yatırım girişi durmuştu. Almanya savaş tazminatlarını ödeyemeyince, Fransa Ruhr'u işgal etti ve savaş tazminatlarının karşılığı olarak zorla kömür ve çelik ihraç etti. Alman hükümeti böyle bir haka-

i İrlandalılar tarafından kullanılan bir terim. İrlanda devleti tarihte dört bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgelerden olan Ulster kabaca Kuzey İrlanda topraklarını tamamını ve İrlanda Cumhuriyetinin üç ilini kapsar (ç.n.)

ii Lloyd George'un başbakanlığındaki Britanya savaş kabinesinde Dışişleri Bakanı olan Althur Balfour'un girişimiyle başlatılan ve sonuçta Filistin'de bir Yahudi devletinin -İsrail'in- kurulmasıyla sonuçlanan girişim (ç.n.)

ret karşısında öfkeye kapıldı ve kendi parasını sabote etmeye karar verdi. Ruhr'daki tüm Alman yetkililere ücretleri ödenmeye devam edildi ve zaten yoksullaşmış olan Almanya'da üretim daha da düşük bir düzeye inince, enflasyon astronomik hale geldi. Markın değeri, bir dolar alabilmek için milyarlarca marklık ödeme yapmak gerekli hale gelinceye kadar düştü. Almanya bu yıllar boyunca, solcular tarafından düzenlenen isyanlarla karşı karşıya kaldı ve Nazi Partisi'nin yeni lideri Adolf Hitler, Bavyera'ya bağımsızlık kazandırmak için 1924 yılında, Münih'te bir darbe girişiminde bulundu. Bu türden bütün bu girişimler Cumhuriyet tarafından yenilgiye uğratıldı ama siyasi şiddetin düzeyi keskin bir yükseliş gösterdi. Amerikalıların başını çektiği bir uluslararası müdahale ile savaş tazminatından doğan borçlar ertelendi ve Almanya'nın toparlanmasına yardımcı olmak için Amerikan kredileri kullandırılacağı sözü verildi. 1925 yılında, her şey yolunda görünüyordu. İstikrarı sağlayacağı söylenen yeni bir para birimi piyasaya sürüldü ama 1923-24'ün hiper-enflasyonu, yaşamlarını tasarruflarıyla sürdürmeyi uman pek çok orta sınıf aileyi yıkıma uğrattı.

Amerika 1920'lerde refah içinde bir on yıl yaşamış olan tek ekonomi oldu. 1925 yılında uzun bir normale dönüş dönemi ya da bir vites değişikliği söz konusu değildi. İçki ya sağ, siyaseti yozlaştırmamanın dışında başka bir işe yaramadı, ama çiftçiler refahtan tam olarak pay almasalar da, imalat ve finans gelişti. Borsa her zamankinden çok daha fazla sayıda insanın aktif ilgisini çeken bir alan haline geldi ve Wall Street bir patlama yaşadı. Amerika, Avrupa ekonomilerinin bankacısı oldu. Büyük Britanya ve Fransa savaş sırasında almış oldukları borçları geri ödemek zorundaydı ve bu sırada Amerika, bu kredileri Avrupa'da, özellikle de Almanya'da yeniden dönüşüme sokuyordu. New York, Londra'nın yerine, uluslararası finansın başlıca merkezi olarak ortaya çıkıyordu.

Buna rağmen Amerikan merkez bankası yetkilileri, İngiltere Merkez Bankası'nın XIX. yüzyılda Altın Standardını kısa vadeli faiz oranında yaptığı küçük ve ince değişikliklerle 'yönettiği' sırada sahip olduğu küresel perspektiften yoksundular. Amerika'nın politika odağı uluslararası olmaktan ziyade ulusaldı. Amerika'nın ekonomik liderliği üstlenmeye gerçekten hazır hale gelmesinden önce bir kuşağın geçmesi gerekecekti. İki dünya savaşı arasındaki yıllar boyunca, ne İngiltere ne de ABD böyle bir önderlik sergileyebilecek durumdaydılar.

Batı ve Orta Avrupa'dan ve Kuzey Amerika'dan uzakta, yeni kıpırdanmalar başlamıştı. Japonya, 1905 yılında Rusya'yı yenilgiye uğratarak, XX. yüzyılın başlarında dünya sahnesinde boy göstermişti. Altın Standardına katılabilmek için gerekli olan yüksek ekonomik gelişme düzeyine ulaşmıştı. Kore'yi ele geçirerek kendisini bir imparatorluğa dönüştürdü ve Japon liderlerin Japonya'nın emperyalist kulübün diğer üyeleri gibi hareket etmesini amaçladıkları çok açıktı. Asya, bir buçuk asırlık bir aradan sonra artık küresel siyasi toplumun bir parçası haline gelmişti. Çin 1911 yılında bir cumhuriyet olmuştu ve Milliyetçi Parti Kuomintang Çin'in modernleşmesinin önderliğini devralmıştı. Çin'de Antlaşmalı Limanlardaⁱⁱⁱ yabancı güçlerin kurmuş oldukları egemenliğe karşı derin bir hınç duyuluyor olsa da, Çin -diğer bir kalabalık nüfuslu Asya ülkesi olan Hindistan gibi- kapitalist gelişme yoluna tereddütlü bir giriş yapıyordu. Şangay, modern ulaştırma biçimleriyle -tramvaylar, otobüsler, trenler- birlikte, tıpkı Kalküta'nın gelmekte olduğu gibi, modern bir şehir haline gelmişti.⁸

Cumhuriyetçilik -ama demokrasi değil- Latin Amerika'daki eski İspanyol sömürgelerine ulaşmıştı. Bunlar henüz çok

iii Treaty Ports; Eşitsiz Antlaşmalar adı verilen antlaşmalar yoluyla dış ticarete açılmış olan Çin, Japon ve Kore liman şehirlerine verilen ad (ç.n.)

kırılgan bir sanayi sektörüne sahip olan, ağırlıklı olarak tarım ülkeleriydi. Kendi tarımsal kaynaklarını geliştiren ve önemli bir et ve tahıl ihracatçısı olarak ortaya çıkan Arjantin, önde gelen ekonomi konumundaydı. Büyük ölçüde Antipotlarda ^{iv} olduğu gibi, kapitalist modernleşmenin temelini tarım oluşturunacaktı; bu Batı Avrupa modelinden farklı bir durumdu. Sadece Rusya ayak diriyordu. Bu ülkede yaşanan iç savaşın bedeli çok ağır olmuştu ancak kısa bir süre önce devrimcileşmiş ve uzun yıllardan bu yana ilk kez toprak sahibi olan köylülük Bolşevikleri desteklemeyi sürdürdü. Köylülük üstünlüğü ele geçirmişti ve hükümet 1921 yılında onların nüfuzunu kabul etmek zorunda kaldı. Rusya'nın sanayi ekonomisinde yaşanan herhangi bir canlanma, köylülüğün elindeki tahıl fazlasından vazgeçme konusundaki isteksizliğinin habercisiydi. Sanayi sektörünün bu tahıl fazlası karşılığında verebileceği çok az şey vardı ve ticaretin koşulları bütünüyle köylülerin lehineydi. Lenin, Yeni Ekonomi Politikasını uygulamaya sokarak, gıda fazlasının bir bölümünün 'ayni vergi' ^v olarak verildiği ve kalanının mübadele edilmesine izin veren bir uzlaşma teklif etti. Rusya'nın yaşamış olduğu en kötü kıtlıklardan birine yol açmış olan savaş komünizmi döneminde denenmiş olduğu gibi, gıda fazlasına zorla el konulması söz konusu olmayacaktı.⁹

1925 yılında Rusya'da sanayi ve tarım ekonomisi arasında kırılgan bir ateşkes sağlanmıştı. Ticaretin koşulları dalgalanmayı sürdürdü ama o zamana değin hükümet işçilerden gelen tüm muhalefeti ortadan kaldırmıştı. Bolşevikler hariç tüm partiler yasaklanmıştı ve önderleri ya hapse atılmış ya da sürgüne gönderilmişti. Sendikalar (Troçki'nin en sevdiği ifadeyi kullanacak olursak) 'militarize' edilmişlerdi ve üyelerinin değil, hükümetin amaçlarına hizmet etmek üzere kullanılı-

iv Desai, burada Avustralya ve Yeni Zelanda'yı kastediyor (ç.n.)

v Para yerine mal olarak ödenen vergi (ç.n.)

yorlardı. Millileştirmeler askıya alındı ve kimi özel şirketlerin gelişip güçlenmelerine izin verildi. Lenin 1924 yılında ölmüştü ama şimdilik liderlik kollektifti ve başında Stalin, Troçki ve Buharin yer alıyordu. Batıdan gelen ziyaretçiler -Bernard Shaw, Bertrand Russell ve H. G. Wells- gördüklerinden çok etkilendiler ve izlenimlerini aktardılar. Rusya uluslararası toplumun normal bir üyesi haline gelecekti.

Normallik (1925-29)

1920'lerin ikinci yarısını kapsayan beş yıllık dönem, iki dünya savaşı arasındaki yıllarda normalliğe en fazla yaklaşılan dönem oldu. Siyasetçiler ve aydınlar 1914 öncesinin günlerine geri dönmenin söz konusu olmadığını anlamaya başladılar. Kapitalizmin bu dünyası -devletin ekonomide nispeten küçük bir rol oynadığı, uluslararası parasal disiplin kurallarına ve yurtiçinde ihtiyatlı maliye politikalarına sahip, küreselleşmiş bir dünya- sonsuza dek gitmişti. Ülkeler hâlâ ticaret ve kredi ilişkileriyle birbirlerine bağlıydılar ama ortaya çıkmakta olan şey küresel olmaktan ziyade devletlerarası ya da uluslararası bir ekonomiydi. Genellikle yanlış bir biçimde ulus-devlet olarak adlandırılan devlet, ekonomide önemli bir oyuncu olarak ortaya çıkmıştı. Savaş, devleti vatandaşlarının refahı için sorumluluk üstlenmek durumunda bırakmıştı. Şimdi ortaya çıkmış olan 'sosyal devlet'¹⁰ yurttaşlarını yabancılardan ayırıyordu. Bütün Avrupa'da, serbest dolaşımı tehdit eden pasaportlar kullanıma sokuldu. Devletin sadece kendi vatandaşlarına refah sağlaması bekleniyordu. Geriye kalanlar yabancılar, göçmenler ve mültecilerdi. Her yerde talep edilen şey 'kahramanlara layık bir ülke' idi; burada söz konusu olan kendi kahramanlarımızdı, başkalarınıninkiler değil.

Yaşadığı travmalardan başarıyla sıyrılmış olan Weimar Cumhuriyeti bu rüyayı gerçekleştirebilmek bakımından en

donanımlı devletti. Sahip olduğu sosyal refah mevzuatı, sendikal hakları genişletmiş olması ve uluslararası ilişkilerdeki ağırbaşlı çizgisi onu öncü konumuna getirmişti. Bütün bunlar bir sonraki fırtınada yok olup gidecek olsa da, SPD (şimdi, elbette sahiplenilmeyen) Erfurt Programı'nın reformist bölümünün gereğini yerine getiriyordu. Karşılaştığı pek çok ekonomik soruna rağmen, iktidardaki SPD'nin verdiği sözleri yerine getirdiğine şüphe yoktu.

Britanya ekonomisi, Altın Standardına \$4,86 üzerinden dönmesinin bir sonucu olarak, ikinci bir deflasyon dönemine girmişti. İhracat gelirlerinde yaşanan kayıp, kömür sektöründe bir sıkışmaya neden oldu ve bunun üzerine maden işçileri greve gitti. TUC tarihinde ilk ve tek genel grevi ilan etti. Bu, muhtemelen açık sınıf savaşımının en keskin anıydı. İşçi Partisi zayıftı; Liberaller bölünmüştü. Muhafazakâr hükümet ödün vermedi ve grev fazlaca bir değişikliğe yol açmadı; grevin romantik coşkusu ise, zaman içinde, geçmişte kaldığı ölçüde daha parlak hale geldi. İşsizlik yüksek düzeylerde seyretmeye devam etti ve reel ücretler üzerinde bir baskı oluşturdu. Yine de Baldwin hükümeti görev süresini zamanında tamamladı; 1920'li yıllarda bunu yapabilmiş olan tek hükümetti.

Fransa, Altın Standardına yeniden girişini İngiltere'denn daha iyi koşullarda gerçekleştirdi. Fransız frankının altına karşı değeri, frankın değer kaybetmesine izin verecek şekilde ayarlandı ve bu durum Fransa'nın ihracatına katkıda bulundu. Üçüncü Cumhuriyet, savaştan sağlam bir biçimde çıkmıştı ve eski düşman karşısında elde edilmiş olan zafer sayesinde halkın sadakatini elinde tutabilmişti. İrlandalı, Britanyalı ve Amerikalı yazarların kaldırım kafelerine doluşmalarıyla birlikte Paris sanat ve edebiyatın, hatta İngiliz edebiyatının bile uluslararası merkezi haline geldi. Fransız sosyalistleri de İkinci Enternasyonal ve Üçüncü Enternasyonal kanatları arasında bölünmüşlerdi. Ama her halükârda, Fransız Sosyalist Partisi,

SPD kadar güçlü olmamıştı ve iktidara gelmeden önce bir süre daha beklemek zorunda kalacaktı.

İzlenecek iktisadi strateji konusunda giderek artan bir anlaşmazlık yaşıyor olmasına rağmen Rusya da normal bir beş yıl geçirdi. Troçki köylülüğün eline çok fazla güç vermiş olan aşamacı NEP'ten, tarımsal artığın (sanayi sektörüne) daha elverişli bir biçimde transfer edilmesiyle finanse edilecek olan hızlandırılmış bir sanayileşme programına geçilmesini istiyordu. Buharin, tarım ve sanayide dengeli bir büyüme ile birlikte, NEP'in sürdürülmesinden ve güçlendirilmesinden yanaydı. Hatta bir süre için Rusya'nın dış yardım alabileceğini düşündüren bir görünüm ortaya çıkmıştı. İngiltere'den bir TUC heyeti 1927 yılında Rusya'yı ziyaret etti ve ticaret ve kredi ilişkisinin kaldığı yerden devam etmesi konusunda görüşmeler yapıldı. Ama daha sonra Üçüncü Enternasyonal dışını gösterdi ve genç ve deneyimsiz Çin Komünist Partisi'ni Şanghay, Kanton ve Hangzhou kent merkezlerinde bir devrim başlatmaya teşvik etti. Bu devrim girişimi, Moskova'da eğitim almış olan Çan Kay Şek'in önderliğindeki Milliyetçi hükümet tarafından acımasızca bastırıldı. Bu, 1919 ile 1923 yılları arasında Alman Komünist Partisi'nin maceracılığının bir tekrarıydı; üstelik Alman Partisi'nin Çin Partisi'ne kıyasla bunun için daha iyi nedenleri vardı. Britanya heyetinin hazırlamış olduğu olumlu rapor hükümet tarafından göz ardı edildi. Rusya, uluslararası toplumun normal, sorumlu bir üyesi olarak değil, bir haydut devlet olarak görüldü.

Almanya savaştan daha iyi bir durumda çıkmış olsaydı, Rusya'nın doğal ekonomik iş ortağı olurdu, ama Almanya hiçbir biçimde sermaye ihraç edebilecek konumda değildi. Fransızlar, Çarlık Rusyasına yoğun bir biçimde yatırım yapmışlardı ve vermiş oldukları borçlar reddedilmiş ve ödenmemişti. Britanyalılar aceleyle çekildiler: Rusya birikim sorununu yalıtılmışlık koşullarında çözmek durumunda kalacaktı.

Bu, isteğe bağlı olarak ortaya çıkmış bir durum değildi. Lenin yabancı uzmanları ve yabancı sermayeye tanınan ayrıcalıkları memnuniyetle kabul etmişti. Bolşevikler yabancı şahıslar konusunda dogmatik olmalarına karşın Rusya'nın iktisadi kalkınması söz konusu olduğu zaman esnek bir tutum alabiliyorlardı. Yalıtılmışlık koşulları zorla sanayileşme yoluna işaret ediyordu. Stalin, Buharin'le işbirliği yaparak Troçki'ye karşı üstünlük sağladı ve Troçki sürgüne gönderildi. Şimdi Stalin, Troçki'nin hızlı sanayileşme politikasını devralıyor ve Buharin'i yönetimden saf dışı ediyordu. Devrimci Marksist panteona iki Romantik şehit daha gönderilmiş oldu.

Stalin geri kalmış bir ekonominin sanayileşmesini sağlamak için planlı bir ekonomi oluşturma yolunu tutarak, daha önce hiç denenmemiş bir işe girişti. Marx'ın genişletilmiş yeniden üretim şemaları Sovyetler Birliği'nin Birinci Beş Yıllık Planı için kullanılan alet çantası haline geldi.¹¹ İki Kesim ayrımı -makine malları ve ücret malları- bir temel olarak kullanılmıştır. Makine mallarının üretimine -temel sanayilere- öncelik verildi. Tüketim, bir tunç yasası katılığıyla kontrol edilecekti; bütün iktisadi artık, makine-malları sektörünün genişletilmesine yatırılacaktı. Kesim I sürücü koltuğunda oturuyordu. Çoğu kırsal bölgelerden göç etmiş, yeni işe alınmış eğitimsiz yeni işçiler, düşük ücretlerle çalıştırılmaya başlandılar. Birinci Beş Yıllık Plan süresince, reel ücretler düşecekti. Ama aslında, bundan çok daha kötüsü de olacaktı. 1929 yılına gelindiğinde Stalin iktidarını perçinledi, Rusya'yı hızlı sanayileşme yoluna soktu ve Marksizm'in Ortodoks Kilisesinde Lenin'in halefi olarak kabul edildi. Bundan böyle, Marksizmin içindeki eleştirel gelenek, dünya üzerindeki bütün komünist partilerden kapı dışarı edildi. Her Marx okuması, Marx, Lenin veya Rusya hakkında yazılan her şey, kesinlikle Stalin'in görüşleri doğrultusunda olmak zorundaydı. Hatta Marx'ın yazmış olduklarının, Stalin'in Marksizm görüşünden ayrıldığı durum-

larda, bu tür yazılar göz ardı edilecek, hasıraltı edilecek ya da kesip atılacaktı. *Kapital*'i okumaya gerek yoktu artık; Lenin'in *Emperyalizm*'i, *Komünist Manifesto*'yla birlikte onaylanmış metin haline geldi. Fiyat-değer dönüşümü veya Yeniden Üretim Şemaları veya kâr oranıyla ilgili gerçeklerin, onun düşeceği öngörüsüyle ne kadar uyduğuna dair tüm tartışmalar, yavan skolastisizm olarak dışlandı. Cevaplar biliniyordu. Marksizm bir ilmihâller yığını haline geldi.

Ama Üçüncü Enternasyonal bir açıdan, İkinci Enternasyonal'den daha iyi performans gösterdi. İkinci Enternasyonal'in liderleri, iktidara geldikleri zaman, emperyalist ülkeleri yönettiler. Sömürgecilik karşıtı tavırlarından ödün verdiler ve kendi ülkelerinin çıkarlarına hizmet ettiler. Üçüncü Enternasyonal, emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı cesur ve ödün vermeyen bir tutum aldı. Dolayısıyla, Asya ve Afrika ülkeleri söz konusu olduğunda, Üçüncü Enternasyonal, dogmatik olsa bile, onların tarafında yer alıyordu. Böylece Üçüncü Enternasyonal'in himayesinde, Brüksel'de düzenlenen bir Anti-Emperyalist Kongre'de, genç Jawaharlal Nehru basitleştirilmiş Marksizmin güzellikleriyle tanıştırıldı. Bu, 1927 yılında olmuştu ve Nehru yirmi yıl sonra Hindistan'ın Başbakanı olduğu zaman bile –bir ölçüde kaba ve yobazca olsa da- Marksizmin onun üzerinde yaratmış olduğu etki unutulmuş değildi. Şimdi Üçüncü Dünya ülkeleri olarak adlandırılan ülkelerin birçoğu sömürgecilik karşıtı mücadelelere, Üçüncü Enternasyonal'in Marksizmi yoluyla katılmış olan önderler çıkardı. Onlara emperyalizmin kapitalizmin son biçimi olduğu söylendi. Anti-emperyalist olmak antikapitalist olmaktı. Onlara kapitalizmin –Marx'ın sömürgeler üzerine yazmış olduklarıyla alay edercesine- sakatlanmış ya da çarpıtılmış gelişmenin bir ajanı olduğu söylendi. Marx, British East India Company'nin [Britanya Doğu Hindistan Şirketi] Hindistan'da eski, kapitalizm öncesi kurumları orta-

dan kaldırma konusunda oynadığı rolü memnuniyetle karşılamıştı; tek şikâyeti, bu işi 1857 yılında, Britanya hükümeti ülkenin yönetimini doğrudan üstlenene kadar, gereği gibi bitirememiş olmalarıydı. O ve Engels, Fransa'nın Cezayir'i ele geçirmesini olumlu karşılamışlardı. Marx'ın görüşüne göre, kapitalizm eski üretim tarzlarını, bir sömürgeci güç eliyle olsa dahi yok etmesi gereken ilerici bir güçtü. Marx bir milliyetçi değildi. Bu utanç verici miras ya örtbas edildi ya da kimi mantıklı açıklamalar getirilerek kuşkuların dağıtılmasına çalışıldı. Marx'a sıkı bir anti-emperyalist olduğu kadar sıkı bir antikapitalist yazar rolü verildi. Narodniklerin kapitalist aşamayı bütünüyle atlamak ve sosyalizme sıçramak konusundaki sanrıları, şimdi genel kabul gören Marksist yaklaşım haline gelmişti. Rusya, Narodnik programı uygulamaya koymuş ve arada yer alan sömürücü özel kapitalizm aşamasının üzerinden atlamıştı; imanı tam olanlara söylenen buydu. Bunu şimdi herkes yapabiliirdi.¹²

Verdikleri iktisadi mesajın yararlılığı her ne olursa olsun, komünistler tüm sömürgecilik karşıtı hareketlere kararlı bir destek sağladılar. Avrupa'nın göbeğinde sömürgecilik karşıtı mücadeleye yardımcı olmak isteyen çok az sayıda insan varken, Sovyetler Birliği'nin ve ilmi hâlcî Marksizmin Üçüncü Dünya ülkelerinde sağladığı popülerlik, böyle bir destek karşılığında elde edilmiş küçük bir kazanımdı. Bu açıdan bakıldığında Britanya İşçi Partisi'nin ya da Fransız, Hollandalı ve Belçikalı sosyalist partilerin sicilleri acınacak bir haldeydi.

Hindistan 1925-29 yıllarında sakin dönemlerinden birini yaşıyordu. Gandhi aşramına [Antik Hindistan'da orman içinde ya da dağda, bilgelerin dünyanın telaşından uzak, huzur içinde yaşadıkları yerlere verilen Sanskritçe bir ad (ç.n.)] çekilmişti ve Kongre Partisi, 1919 Reformu kapsamında oluşturulan yasama organlarında yer almaya başlamıştı. Çin, komünist ayaklanmayı bastırarak milliyetçi yönetimin egemenliğini

pekiştirmişti. Tarım ürünleri ihracatı için beklentiler olumlu görünüyordu ve bu ülkelerin bazılarında bir miktar sanayileşme söz konusuydu. Serbest ticaret eğilimi zayıfladı, gümrük tarifesi koruması, sanayileşmeyi teşvik etmek veya çiftçileri zenginleştirmek için her yerde kullanıma sokuldu. Liberal düzenden çok sayıda ödün verildi.

Liberal düzene yönelik gerçek -ve çok daha büyük olan- tehdit henüz ortaya çıkmamıştı ama dikkatle bakılması durumunda bunun işaretleri İtalya'da görülebilirdi. Her Avrupa ülkesi gibi, İtalya da savaş sonrasında sıkıntılı yıllar geçirdi. Sosyalistler sayıca çoktular ama onlar da bölünmüş durumdaydılar ve komünistler, sanayileşmiş kuzeyde kendiliğinden ortaya çıkan grevlerde etkin bir biçimde yer alıyorlardı. Ne var ki İtalya da kendi sağcı otoriter ve monarşist partilerine sahipti. Versay Antlaşması'nda İtalya Trieste'yi Avusturya'dan almıştı ancak Fiume için öne sürmüş olduğu talep kabul edilmemişti. İtalyan şair Gabriele D'Annunzio, çok farklı türden insanların oluşturduğu maceraperest bir güruha önderlik etti ve Fiume'yi İtalya için ele geçirdi. D'Annunzio kendisini bir lider olarak hayal ediyordu ve ritüeli ölüm simgesi ve izleyicilerinin giydiği siyah gömlektен oluşuyordu. Otoriter liderlerin modasını o yarattı. İktidardaki liberal koalisyон zayıftı ve sorunlarla başa çıkamıyordu. Daha sonra İtalyan Sosyalist Partisi'nin eski sol-kanat lideri olan Benito Mussolini, sol ve sağ gruplarla bir koalisyон oluşturdu. Bu partinin felsefesi, sol sosyalist duyarlılıkla sağcı milliyetçiliğin bir karışımıydı ama verdiği asıl mesaj, parlamenter demokrasinin *passé* [modasının geçmiş] olduğu ve İtalya'nın, sorunlarını çözebilmesi için güçlü bir öndere ihtiyaç duyduğuydu. Mussolini çok sayıda taraftarının seçilmesini sağlamakta başarılı oldu ve bir koalisyон hükümeti kabinesine davet edildi. 1925 yılında yandaşlarının Roma'ya doğru yaptıkları bir yürüyüşün yarattığı kriz atmosferi sayesinde hükümetin başına geçti. Faşist Parti, içinde iş-

çilerin, köylülerin, orta sınıftan insanların ve zenginlerin yer aldığı, tüm sınıfları kapsayan bir koalisyondur. Ama partinin temel talebi basit sloganlardan ve zorlayıcı, sert çözümlerden oluşuyordu. Mussolini kısa süre içinde hükümetin kontrolünü tümüyle ele aldı. Mussolini'nin hükümeti için 'totalist' –ya da bizim kullandığımız şekliyle 'totaliter'– ifadesini icat eden kişi, aslında kendi hükümetinde yer alan bir aydın olan Giovanni Gentile'ydı. Ne var ki Mussolini asıl felaket değildi; o yalnızca daha sonra olacakların bir işaretiydi.¹³

Amerika'nın ulaşmış olduğu zenginlik dünyaya parmak ısırtmaya devam etti. Avrupalılar, Amerika hakkındaki kibir ve bilgisizliklerinin üstesinden gelirken zor anlar yaşadılar ama Hollywood filmleri, Amerikan yaşamı ve kültürüyle ilgili bilgileri dünyaya yaymaya başlamıştı. Radyo ve televizyondan bile önce, evrensel çekim kapasitesine sahip olan ilk yayın organı sinemaydı.¹⁴ Hollywood'un sessiz filmleri her yerde izlenebiliyordu. Charlie Chaplin dünyaca ünlü bir palyaço, belki de kendi türünün ilk örneği oldu. Sinema, Avrupa'da 1890'lı yıllarda başlamıştı ama 1920'li yıllara gelindiğinde ABD, Avrupa film sektörünü gölgede bırakmıştı. Hollywood, sinemayı bir sanayi olarak gördü ve kapitalist kâr elde etme mantığını film yapımına -filmlerin üretim, dağıtım ve gösterimine- uyguladı. Çeşitli Avrupa film sektörleri -Britanyalı, Fransız, Alman, İsveç- sinemayı bir zanaat ya da opera gibi bir sanat türü olarak gördüler. Ara sıra klasik haline gelen filmler üretilir ama Avrupalı oyuncular, yönetmenler, kameramanlar ve yazarlar için bir cazibe merkezi haline gelmiş olan Hollywood karşısında, pazar için verdikleri mücadeleleri sürekli olarak kaybettiler. Mülkiyeti Amerikalılara ait olmasına rağmen, Hollywood, filmleri aracılığıyla ilk küresel kültür fabrikasını kurdu. Avrupa için kültür seçkin bir kavramdı; alt sınıfların sahip olmadığı ya da zevk almayacağı bir şeydi. Popüler olan her şeyin cahillik ve zevksizlik olarak yaftalanması kuvvetle

muhtemeldi. Amerikalıların aristokrasisi yoktu ve zengin-yoksul ayrımı olsa da, orta sınıf, ABD'de nüfusun Avrupa'da olduğundan daha büyük bir bölümünü oluşturunuyordu. Her halükârda işçiler bile daha yüksek gelire sahiptiler ve sinemaya gitmeye, dışarıda yemek yemeye ve spor yapmaya daha fazla para ayırabiliyorlardı. Hollywood'un ihraç ettiği kültür, işte bu kitle tüketim kültürüydü. Bu kültür ihracatı bütün dünyada kısa sürede başarıya ulaştı. Avrupa buna ancak kültürel korumacılığın kurnazca taktiklerine başvurarak, Amerikan dar kafalılığıyla alay ederek ya da Amerika ile kendi sahasında rekabet etmeye yönelik sonuçsuz kalan girişimlerde bulunarak karşılık verebiliyordu. Model ortaya çıkmıştı: Hollywood'un bir film sanayi vardı; Avrupa'da sanat filmleri vardı. Hindistan, Çin ve Japonya, Hollywood örneğini izlediler ve büyük ve kârlı bir sinema sanayi geliştirdiler. Latin Amerika, Avrupa'nın yolunu izledi.

Normallik yılları Amerika için süper-normal, aslında, huzur dolu yıllardı. Cumhuriyetçi Parti her üç başkanlık seçimini de kazandı: 1920, 1924 ve 1928. Warren Harding'in yerine Calvin Coolidge geçti ve onu da Herbert Hoover izledi. Bir mühendisten başarılı bir işadamı haline gelmiş olan ve devrim sonrası Rusya'da açlık ve iç savaş sırasında yürüttüğü başarılı yardım çalışmalarıyla uluslararası düzeyde tanınan Hoover, yeni bir siyasetçiydi, bir meritokratikti; yani olağan yozlaşmış parti aygıtı siyasetçiler zincirinin dışında yer alan bir teknokrattı. Hoover düzgün bir biçimde işleyen ya da hatta küçük marjinal onarımlarla rayına oturtulan bir kapitalizmin yönetilmesinde son derece başarılı olurdu. Ama karşı karşıya kalacağı şey kapitalizmin toptan bir çöküntüye uğraması olacaktı. Bir meritokrat veya teknokrat bir daha asla ABD Başkanı olmadı.

Kitlesel tüketimin ilk dalgası ABD'ye bu dönemde geldi. Radyolar, elektrikli ocaklar hatta çamaşır makineleri artık

yaygın olarak kullanılıyordu. Ofis ekipmanları –daktilolar, hesap makineleri, yazar kasalar– gibi, ev aletleri de hızla çoğaldı. Henry Ford ve yeni montaj-hattı teknolojisi sayesinde araba fiyatları orta sınıfın cebine uygun hale geldi. Siyah Model T Amerika’nın dört bir yanında yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Burada yine, Avrupa otomobil sanayi seçkin, el yapımı, lüks ürün anlayışına bağlı kaldı. Avrupa bu yeni Sanayi Devrimini öğreninceye kadar daha pek çok yıl geçmesi gerekecekti. Amerika, bir süre için, en önde gelen kapitalist ekonomi olarak liderliğini korudu. Amerikan binaları daha yüksek, Amerikan şirketleri daha büyük hale geldi ve borsa daha önce akla hayale gelmeyen seviyelere yükseldi. Bu, iki dünya savaşı arasındaki kapitalizmin pastırma yazıydı.

Daha sonra, 1929 yılında, felaket gelip çattı.

10

İki Dünya Savaşı Arasındaki Yıllar: Kriz ve Felaket

Dinamik sistemlerin modern matematiğinde, felaket ya da kaos teorisi olarak bilinen yeni incelemeler mevcuttur. Kaos teorisi, dinamik bir sistemin karakterini hangi yollardan değiştirebileceğini, sistematik bir biçimde, matematiksel terimlerle incelemenin bir yoludur. Bir sistem sadece iki denklem ve iki değişkenle tanımlanabilir; üç denklem elde edilebilecek olan tüm ilginç sonuçların neredeyse tamamını tüketmeye yeterli olacaktır. Yukarıda 5. Bölümde verdiğim örnekte, Richard Goodwin'ın Marx'ın modelini iki-denklemlle karakterize edişi, dinamik bir sistemdir. Bu sistemler değişkenler (iki veya üç adet) ve katsayıları –bir değişkenin bir diğeri üzerindeki etki gücü- eliyle karakterize edilir. Bir sistem statik olabilir; yani, bir dönemden bir sonrakine hiçbir hareket içermez: Marx'ın Basit Yeniden Üretim Şeması bunun bir örneğidir. Ya da sistem kararlı –her dönem için sabit oranda- büyüme sergileyebilir. Marx'ın Genişleyen Yeniden Üretim Şeması rastgele seçilmiş bir noktadan başlar, ama böyle bir kararlı büyüme durumuna doğru yaklaşır. Katsayılarda yapılacak küçük bir değişiklikle, böyle bir sistem, tıpkı Goodwin'ın sisteminin yaptığı gibi, büyümenin yanı sıra düzenli çevrimler gösterebilir. Bütün bu olasılıklar basit, iki –ya da üç- denklemlile, doğrusal olmayan dinamik bir sistem içinde yer alırlar.¹

1929 yılında, kapitalist sistem normal devrevi büyüme rotasından saparak, felaket bir depresyona girdi. İki dünya savaşı arasındaki dönemin geri kalan bölümünde tam bir toparlanma söz konusu olmayacaktı. Bu dönemde üretim ve istihdam, normal kapasiteye göre, hiç olmadığı kadar düşük bir düzeye indi. Kriz en güçlü kapitalist ekonomiyi, ABD'yi, en sert biçimde vurdu.² İşsizlik toplam işgücünün yüzde 25-30'una kadar yükseldi. Borsa çöktü –Büyük Çöküş– kısa bir süre önce zenginleşmiş olan çok sayıda insanı mahvetti. Ekonomiyi canlandırmaya yönelik her girişim -ithalata karşı gümrük vergileri– krizi daha da derinleştirdi. Gümrük vergilerinin işe yaradığı birkaç durumda –İngiltere'de olduğu gibi– bunun bedelini ödeyen taraf, artık eskisi kadar çok ihracat yapamayan ülkeler oldu.

1929'un Büyük Çöküşünü, 3 Büyük Buhran izledi. 1931 yılında, tüm gelişmiş kapitalist ekonomiler, eş zamanlı olarak dibe vurdu. Daha önce 1920'lerde düşüş yaşamış olan ekonomiler –İngiltere bunun önde gelen bir örneğini oluştuyordu– hızlı ekonomik büyümeye sahip olmuş ekonomilerden -ABD ya da Fransa gibi– daha az düşüş gösterdiler. Almanya 1925 yılına gelindiğinde, İngiltere'den çok daha düşük olan işsizliğiyle birlikte, toparlanmış durumdaydı ve bu nedenle düşüşü oldukça sert oldu. Çok büyük boyutlu banka iflasları yaşandı ve Viyana'daki Kredit Anstalt'ın iflası bunların en korkunç üne sahip olanıydı. Ücretlerde keskin bir düşüş yaşandı ancak tarım ürünlerin fiyatları daha da hızlı bir biçimde geriledi. 1920'lerde bir ihracat patlaması yaşamış olan Asya ve Latin Amerika ülkeleri -Hindistan, Arjantin ve Çin- çok büyük miktarlarda ihracat gelirleri kaybına uğradılar.

Büyük Buhran'ın nedenleri üzerine sonu gelmeyen tartışmalar yapıla gelmiştir. Her büyük kapitalist ülkede -ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya- Buhrana yol açan nedenleri yerel tarih içinde arayan ayrı bir tartışma mevcuttur. Dolayısıyla

ABD'de Federal Rezerv Sistemi (Fed) tarafından oynanan rol ve Fed'in para arzını pompalamamış olmasının Buhrana yol açıp açmadığı konusunda yapılan bir tartışma mevcuttur.¹ Diğer bir açıklama biçimi, özellikle İngiltere'de, suçu kamu harcamaları konusundaki Hazine Ortodoksluğunda ve açık verme korkusuyla işsizlikle mücadele edilmesine atan, Keynesçi bir açıklamadır. Ayrıca Altın Standardı ve aşırı değerli bir sterlinin toparlanmayı hangi yollardan engellediği sorusu da mevcuttu. Banka iflasları ve Weimar hükümetlerinin zayıflığı, Almanya'daki sorunları ağırlaştırmıştı ve benzeri.

Ama asıl olarak, iki dünya savaşı arasında ekonomiyi daha düşük bir aktivite düzeyine itmiş olan şey, küresel ekonominin, sermaye ve emeğin güçlü hareketliliği, malların serbest ticareti ve hükümetlerin ekonomiye müdahale etmeme yaklaşımları ile birlikte ortadan kalkmış olmasıydı. Ne var ki sistem uluslararası olmaya devam etti ve bağlantılar -savaş öncesi dönemin kredi ve ticaretine kıyasla zayıflamış olsalar da— hâlâ önemliydi. Borsada yaşanan çöküş ABD'de banka kredilerini kuruttu; bu da Avrupa'ya verilmiş olan kredilerin geri çağrılmasına ve likidite sıkıntısının orada da yayılmasına yol açtı. Gümrük vergisi savaşları giderek kötüleşti; gümrük vergilerini yükselten Hawley-Smoot Yasası ile ABD bu konuda en kötü sicile sahip olan ülke oldu. İngiltere'de Muhafazakâr Parti korumacı bir çizgi izlerken, İşçi Partisi ve Liberal Parti serbest ticaret yanlısı partilerdi. Ama Liberaller bile, önde gelen iktisatçıları John Maynard Keynes'le birlikte, 1930'lu yıllarda korumacılık yanlısı bir çizgiye kaydılar. İmparatorluk içinde ticareti artırmak ve diğer ülkeleri dışarıda tutmak için, bir İmparatorluk Serbest Ticaret Bölgesi (bir ölçüde bir Ortak Pazara benzeyen) oluşturulmasından söz edilir olmuştur. Fransa ihracattan daha fazla pay kapmak için deva-lüasyona yöneldi. Önde gelen kapitalist ülkeler tarafından bir komşunu-yoksullaştır oyunu oynandı. Uluslararası kapitalist

sistemin zayıf olan bağlantıları daha da zayıfladı. İktisadi soyutlanma politikası iktisadi enternasyonalizmin yerini aldı.

Kimi tarihçiler suçun iktisadi yönetimde yaşanan aksaklıklarda olduğunu söylediler. 1914 öncesi küresel ekonomide Britanya'nın hegemonyası mevcuttu ve İngiltere Merkez Bankası'nın küresel ekonomiye yeterince likidite sağlanmasına göz kulak olduğu öne sürülüyordu. İngiltere Merkez Bankası bunu faiz oranlarında, küçük ve ince manipölasyonlar yoluyla gerçekleştirdi. İki dünya savaşı arasındaki dönemde hegemonyayı elinde tutan herhangi bir güç bulunmuyordu.⁵ New York güçlüydü ama küresel ekonominin kendi sorunu olduğunu düşünmüyordu. O bütünüyle yurtiçine odaklanmış durumdaydı. Dolayısıyla çöküşün hemen sonrasında banka kredilerinin kısıtlamalara tabi tutulması, bir iç soruna verilmiş olan, tamamen içeriye yönelik bir cevaptı. (Bu yanlış bir cevaptı ama o günün genel anlayışı bunu gerektiriyordu.) Bunun yarattığı uluslararası yankılar, bunlara (diğerlerinin yanı sıra) İngiltere Merkez Bankası tarafından işaret edildiği zaman bile, Fed tarafından göz ardı edildi.

Bir şeyin nitelik ve önemini sonradan anlamak tarihçiler ve sosyal bilimciler için kullanışlı bir araçtır. Şimdi Keynesçi politikalar izleyerek –talebi ya yüksek kamu harcamaları ile ya da parasal gevşeme yoluyla artırarak- bir depresyondan kaçınmanın mümkün olabileceğini biliyoruz. Ama o tarihte -1929-32 yılları- ortada hiçbir berrak yanıt bulunmuyordu. Denk bütçe ve açık verme korkusundan oluşan mali ortodoksiye genellikle karşı çıkmasına rağmen, Keynes dahi bu durumdan nasıl çıkılacağını bilmiyordu. Çok az kişinin fark edebildiği sorun (ve bunları da yeniden küreselleşen bir kapitalizm çerçevesinin sağladığı çifte bir anlayış sayesinde söylüyorum), küresel bir kapitalizmden tek ülkede kapitalizme geçilmesi, kapitalizmin mantığını yeniden düşünmeyi gerektiriyordu. Serbest ticaret ve genişleyen piyasalara sahip küresel bir eko-

nomide efektif talep eksikliği hiçbir ülke için sorun olmaz. Birim emek maliyetlerinin çok yüksek ya da para biriminin aşırı değerli olması nedenleri ile bir ülkenin rekabet gücü yoksa, bu ülkenin arz yönlü sorunları olacaktır. 1914'ten önceki elli yıl boyunca küresel ekonomi piyasaları ve serbest ticareti genişletiyordu. Bu dönemin son aşaması, 1896 ile 1914 arası, uzun Kondratieff dalgasının uzun yükseliş dönemi olmuştu. Sanayi üretiminin sürekli artan mal hacmi için piyasa bulunabiliyordu. Avrupa ekonomilerinin artan kentli nüfusları tarım ihracatçıları için Pazar sağlıyordu. Amerika ve Antipodların, Avrupa'nın artık emeği için yeterli yeri vardı. California ve Avustralya'daki altın keşifleri dünya akıcılığını koruyordu. Rekabetçi fiyatları olan açık bir ekonomi, serbest ticaret oldukça, talep kıtlığı çekmiyordu.

Bu olanlar Rosa Luxemburg'un, Marx'ın Genişletilmiş Yeniden-Üretim Şemaları mantığını anlama biçimi ile benzeşiyordu. Luxemburg soruyordu: Bütün bu ekstra mal için talep nereden geliyordu? Luxemburg'un görüşüne göre genişleyen bir iç piyasa olasılığını elemek gerekliydi, çünkü işçilerin yoksul olması ve sömürülmesi gerekiyordu. Ancak dış piyasalar bulunuyordu: Bunları emperyalizm olarak adlandırdı. Sanayileşmiş bütün ülkeler tek bir ekonomi olarak düşünülürse, ticaret için geriye sadece çevre ülkeleri kalır. Dış piyasalar canlı olduğu müddetçe kapitalizm her hangi bir sınırı olmadan genişleyebilir. Marx'ın şemalarının ardındaki sır buydu.

Ancak şimdi, küresel piyasalar tarife vergileri ile sekteye uğramış, borçlar ile daralmış ve Altın Standardı koşullarında bulunmayan döviz kuru çalkantılarıyla yüz yüze kalmıştı. Ekonomiler ihracat odaklıydı ancak şimdi ülkelerin birbiri ardına koyduğu tarifeler nedeniyle ihracat azalmıştı. Kârlı olabilmek için kapitalistlerin yeni piyasalar bulması gerekiyordu. Bunlar yerli piyasalar oldu. Ekonomilerin yerli piyasalara bağıllığı 1930'larda güçlendi. İngiltere, şaşırtıcı bir biçimde,

çizgiyi ilk geçendi. 1920'leri yüksek bir işsizlik (ortalama yüzde 10) ile geçirdikten sonra ilk toparlanan ekonomi oldu: Toparlanmanın anahtarı uluslararası (en azından İmparatorluk dışındaki) bağlantıların daha da koparılması olmuştu. Altın Standardını terk etmiş, faiz oranlarında sert indirimler yapmıştı. Tarife vergilerini yükseltmişti. Kamu harcamaları artmadı, ancak devalüasyon ve gevşek bir para politikası toparlanmayı başlattı. Orta sınıflar için yapılan konutlara ek olarak, fırın, dikiş makinesi, çamaşır makinesi gibi dayanıklı tüketim malları piyasası ve kimi nadir durumlarda otomobil satışları bu toparlanmayı başlattı. İhracat odaklı değil, iç talepçe yönlendirilen bir toparlanmaydı.

Popüler anlayışa göre bütün suç bankerlerindi. Amerikan çiftçileri ödeyemedikleri mortgage borçları nedeniyle çiftliklerini kaybetti, küçük işletmeler iflas başvurusunda bulundu, hatta zengin borsa simsarlarının brokerlarından aldığı kredilerde bir düşüş yaşandı; bütün bu insanlara göre suçlu onlara para vermeyi reddeden bankalardı. Amerikan siyasi tasavvurunda, ülkenin batısına gittikçe, bankalardan şüphe eden insan sayısı artıyordu. Texas Tavasapındaki ya da kırlarındaki Popülistlerin süslü çeklere harcanacak zamanı yoktu, sadece gümüş dolarlara güveniyorlardı. Ancak iyi zamanlarda, fiyatlar yüksekken borç yapmışlardı. Amerika için ekonomik genişleme 1914'te bitmedi, 1929'a dek devam etti; ama şimdi bunların geri ödenmesi gerekiyordu, yüzde 50 daha düşük fiyatlar ile.

Avrupa'da bankerler uzun süredir Yahudiler ile tanımlanıyordu. Bu, Avrupa'nın bin yıllık anti-Semitizm'inin bağlarından biriydi. İngiltere, hoşgörünün öğrenilmesinin zorlu görevine XIX. yüzyıl'ın başlarında başlamıştı. Katolikler resmi hoşgörüyü ilk elde edenler olmuş, ardından birkaç on yıl sonra da Yahudiler elde etmişti. Önyargılar sonsuza dek yok almadı ama en azından resmi kisveden sıyrıldı. Bu durum Fran-

sa, Almanya ya da Avusturya için geçerli değildi. I. Dünya Savaşı'nın ardından Sol hareket güçlendi ama aynı zamanda sağ hareketler de büyüdü. Bu gruplar genellikle büyük işadamlarına, vurgunculara ve bankerlere karşı yaygın bir öfkeyi paylaşıyordu. Irkçılık ve anti-Semitizm bu hareketlerin içinde yer buluyordu. Daha ciddi Marksistler ırk ya da din yerine sınıf üzerine odaklanmaya çalıştı, ancak popüler düzeydeki sloganlar bu ayrımı genellikle bulandırdı.

Böyle bir durum içinde Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP-Nasyonal kelimesi hariç 1875'te Gotha'da kurulan parti ile aynı isme sahipti) öne çıktı. Bavyera'da darbe yapmak gibi maceracı bir çabanın ardından Nasyonal Sosyalistler ancak 1929'dan sonra toparlandı. Sıkı bütçeler ve uluslararası kredilerin çöküşü sonunda SPD'nin sevgili Weimar Cumhuriyeti'nin sonunu getirdi. Liberal ve muhafazakar türlü partiler, koalisyon hükümetleri kurmaya çabaladı. Anayasayı geçersiz kılacak güçlü bir liderlik fikri oldukça modaydı. Nasyonal Sosyalistler Temmuz 1932 seçimlerinden en büyük parti olarak çıktı; Komünistler ve SPD çok geride değildi. Ancak Komünistler, Nasyonal Sosyalistler ile değil, SPD ile savaşmaları için Stalin emri altındaydı. Kasım 1932'de diğer bir seçimdeki gerilemeye rağmen Nasyonal Sosyalistlerin lideri (*Führer*) Adolf Hitler Başkan Hindenburg tarafından Ocak 1933'te Şansölye' olmaya davet edildi.

1917 Rusya Ekim Devri ile 1933'te Nasyonal Sosyalistlerin Almanya'da iktidarı ele geçirmesi arasında esrarengiz bir paralellik bulunuyor. Her iki durumda da kazanan parti iktidara şans eseri geldi ve çok az kimse ayakta kalabileceğini düşündü. Her iki durumda da gözlemciler, partinin ve liderin doğasını gözardı etti. Lenin önderliğindeki Bolşeviklerin ve

i Başbakan. (ç.n.)

biçimi benzersizdi. Bolşevikler kitlesel bir parti haline ancak Ekim 1917’de geldi; ama iktidarı tutmak için hayati konumda olan partiyi Lenin’in sıkı dokunmuş modeli yönlendirdi. Hitler’in benzer bir durumu vardı. O da güçlü bir liderliğe dayanan ve hiyerarşik bir yapısı olan kitlesel bir parti kurdu. Hitler de militan parti üyelerini polis ya da diğer partiler – özellikle SPD- ile olan kavgada harekete geçirebilirdi. Ocak 1933’te iktidara geldikten sonra Hitler, anayasal güçlerini kullanarak Komünist Parti’yi (KPD) yasakladı ve düzenlediği yeni seçimlerde Nasyonal Sosyalistler ortalığı sildi süpürdü. Ardından Anayasayı yeniden yazabilirdi. Haziran 1933’te Almanya totaliter bir devlet olmuştu. Mussolini’nin birkaç senede yaptığını, Hitler birkaç ayda başardı. Lenin konumunu, Kurucu Meclis seçimlerini gereksizlik nedeniyle reddederek güçlendirdi. Hitler KPD’yi yasaklayarak ve istediği gibi davranmasına izin veren yeni seçimlere giderek yapacağını yaptı.

Lenin ve Hitler elbette ki aynı değildi. Sert metinlere ve NKVD-OGPU’yu kullanmaya olan tutkusuna rağmen Lenin, asla Hitler’in yaptığı katliamlara neden olmadı. Lenin, Almanya öncülüğünde başlayacak bir dünya devriminde, Rusya’nın küçük bir ortak olacağına samimi olarak inandı. Lenin’in kapitalistlere ya da bankerlere karşı retorğinde herhangi bir ırkçılık ya da anti-Semitizm bulunmaz. Bu ikisi arasında karşılaştırma yaptım, çünkü her ikisinin de iktidarını pekiştirme hızı ne dostları ne de düşmanlarınca öngörülmemişti. Bu yöndeki başarıları ile, komünizm ya da faşizm hakkında ne düşünülürsek düşünülelim, XX. yüzyıl’ın kendine has özelliklerini resmettiler: Geriye doğru bakınca, başarıları bir takım meçhul siyasi olaylara dayanıyordu; Lenin’in durumunda, Rus Sosyal Demokrat Emek Partisi’nin 1903’te Menşevikler ve Bolşevikler olarak ikiye bölünmesi; Hitler’in durumunda ise 1924 Birahane Darbesi. Hitler iktidara gelmeseydi, Alman işçileri partisinin (Nasyonal Sosyalistlerin 1920’lerde bilinen

adı) yirmi beş maddelik manifestosu (Troçki'nin ünlü kavramını kullanırsak) 'tarihin çöp tenekesi'ne emanet edilecekti. 1917'deki olaylar olmasaydı, çok az tirajı olan solcu bir Rus dergisinin -*Iskra*- editör kurulundaki küçük bir bölünme en zayıf akademik çalışmayı hak ederdi. Küçük başlangıçlarla ortaya çıkan benzer sürprizlerin, dünya çapında hızla önem kazanması Çin ve Vietnam komünistlerinin durumu ya da Kamboçya'daki Kızıl Kmerler'in korkunç işleri için de geçerli olabilir. Bu tecrübelerin ardından hiçbir şey gerçekleşmesi mümkün olmadığı gerekçesiyle göz ardı edilemez; hiç bir şey daha belirsiz daha tuhaf daha zorlama olamaz.

Liderlik, iyi ya da kötü, her durumda canlı bileşendi. Ancak XX. yüzyıl'ın değişen siyasi çerçevesi de önemliydi. Avrupa nüfusu XIX. yüzyıl'da üçe katlanmış, savaşın aldığı bedele karşın, büyümeyi sürdürmüştü. Monarşi ve aristokrasinin çöküşü ve demokratik dürtülerin güçlenmesi ile kitleler siyaseti değiştirdi. Bu eğilim -gazeteler, radyo ve filmler gibi- yeni medya tarafından da desteklendi. Propaganda bir XX. Yüzyıl icadıydı. Teknolojik yenilikler, bu yeniliklerden iş fırsatları da çıkarabilecek -Edison, Marconi, Lumière Kardeşler gibi- dahiler tarafından yapılıyordu. William Randolp, Lords Northcliffe ve Beaverbrook gibi gazete baronlarının her ülkede emsalleri vardı. Baskı ucuz ve gazeteler en düşük gelirdeki insanlar için bile uygun fiyatlıydı. Bu dönemde kendine gelen tabloidler sarı gazeteciliğe saygın ve yaygın bir tiraj kazandırdı. Lenin'in yazıları ve Hitler'in davranışlarının tanıklık edeceği gibi, propagandacı politikacı, radyo ve sinemanın gücünün tamamen farkındaydı. İnsanların bağlılığını bekleyen ve elde eden bir kralın aksine, bir diktatörün de popüler olması gerekiyordu.

Nasyonal Sosyalistlerin karmakarışık sol ve sağ görüşleri vardı. Kapitalistlerden değil vurgunculardan nefret ediyorlardı. Bazı ütopyacı sosyalistler gibi, bankacıardan nefret ediyor

ama paraya karşı değillerdi. Yahudilerden tutkuyla nefret ediyordu, programlarında kesin ve net olan tek şey buydu. Mali ortodoksi ve para disiplinine bağlı bir görüntü çizme projesini Hitler yürütüyordu. Finans Bakanı Kont Schwerin von Kossigk parti dışından geliyordu ve 1945'e dek Finans Bakanı olarak kaldı. Hitler'in merkez bankası guvernörü tercihi, güvenilir para konusunda bir saygınlığı olan Hjalmar Schacht idi. Alman iş dünyası, Nasyonal Sosyalistlerin birçok seçim manifestosunda yer verdiği millileştirme acendasından korkuyordu. Kimi partililer –örneğin Feder- bunu ciddiye alıyordu. Ancak Hitler hiçbir iktisadi teoriye inanmıyordu. Partisi için paraya ihtiyacı vardı ve büyük işletmeler ile dosttu; bu işletmeler sonuç ne olursa olsun Hitler'in kendilerini koruyacağını düşünüyordu. Ancak karşılarındaki ilk büyük savaşta, işsizliğe karşı, Nasyonal Sosyalistlerin de iş dünyasının işbirliğine ihtiyacı vardı.

Nasyonal Sosyalistler 1933 ile 1935 arasında işsizliği yarıya indirdiklerini iddia ediyordu. Almanya'da 1929'da ortalama 1,9 milyon olan işsiz sayısı 1932'de üçe katlayarak 5,5 milyona ulaştı; aylık rakamlar daha geniş bir aralığa işaret ediyordu: Temmuz 1929'da 1,25 milyondan 1932'de 6,1 milyona çıkmıştı. İstihdam 1929'da 20 milyondan 1933 başlarında 11,4 milyona düşmüştü. İşsizliği azaltma tedbirleri –ağırlıklı olarak iş yaratma programları ile- Hitler iktidara glemenden önce başlamıştı. Ekonomi devrevi dalgalanmanın dip noktasına 1932'de ulaşmıştı ve doğal dalgalanma koşullarıyla toparlanmaya başlamıştı. Ancak bu olgular şimdi, geçmişte olduğundan, daha açık görünüyor. İşsizlik kapitalizme musallat olan hayaletti; liberal düzenin tercih ettiği serbest piyasa iktisadı ve mali/para ortodoksisi işsizlikten kurtulmayı başaramıyordu. 1933'te Harvard Üniversitesi'nin İktisat Bölümü, yeni seçilen Başkan Roosevelt'i, başkan bütçeyi denkleştirmezse ortaya çıkacak enflasyona karşı uyarıyordu.

Nasyonal Sosyalistler, 1934'te işsizliği 2,8 milyona ve 1935'te 2,1 milyona indirdi. Hitler'in rejimine dair bütün olaylar gibi, bu iktisadi başarıları da Almanya tarihçileri arasında büyük bir tartışmaya yol açtı. Ancak istatistiki katakulliler (işsizliğin tanımını değiştirmek, vs.) bu azalmada, hiç bir şüpheye yer vermeyecek biçimde, sadece marjinal bir rol oynamıştır; belki de İngiltere'nin 1980'lerdeki benzer çabalarına göre daha küçük bir rol oynamıştır. Bu dönemde Almanya'da bütçe açığı ile finanse edilen büyük kanu projeleri bulunmuyordu. Bu noktada, 1935'te, vergi indirimleri artı kimi gevşek para politikarı, büyük bir çarpan etkisi ile işe yaramış gibi görünüyor. İşçi sendikaları Hitler rejiminin ilk yıllarında paramparça edilmişti ve işadamları kârın yeni rejimle işbirliğinde yattığını görebilecek kadar kurnazdı. İşçiler, sendikalı ya da sendikasız, bir işleri olduğu için mutluydu.

Bu ılımlı genişleme Hitler'in iktisadi stratejisinin ana amacı değildi.⁶ 1935'ten sonra, Alman yeniden silahlanma programı ciddiyetle başladı ve bütün ekonomi bu amaç için harekete geçirildi. Hitler ekonomiyi siyasi amaçları için bir kaynak olarak görüyordu; gelecekteki bölgesel bir genişleme –*Lebensraum*– savaşı için yeniden silahlanmak gerekiyordu. Hitler Dört Yıllık Planı bu amaçla başlattı. Ayrıntılar farklı olmakla birlikte, 1929-33 Sovyet Beş Yıllık Planı ile Alman Dört Yıllık Planı arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Rosa Luxemburg'un, Marx'ın Genişletilmiş Yeniden-Üretim Şeması'na yaptığı eleştiriye yeniden göz gezdirirsek farklılıklar ortaya çıkar. 9. Bölüm'de bahsettiğim gibi, Stalin bu şemayı (Feldman adındaki Rus iktisatçının yaptığı katkı ile) Kesim I'e –makina üretimine- öncelik vermek için kullandı. Ancak Luxemburg'un Kesim III'ün –silahlanmanın- artığı yutabileceğini söylediğini hatırlayın. Almanya'da olduğu gibi, Sovyetler Birliği için sorun artığı yutmak değil kıt kaynakların bölüşümünü yapmaktı. Stalin Kesim I'i seçti, çünkü

çok daha az gelişmiş bir ekonomiye sahipti ve başlayabileceği geniş bir Kesim I bulunmuyordu. Savaşın verdiği hasara rağmen, Alman ekonomisi –demir-çelik, elektrik, ulaşım araçları ve mühendislik gibi- makina malları kapasitesini, Rusya'ya kıyasla, büyük ölçüde koruyabilmişti. Bu nedenle, Hitler'in ücret-malları ya da silahlanma arasında bir tercih yapması gerekiyordu. Hitler'in bütün siyasi felsefesi Almanya'nın yeniden silahlanması üzerine kurulmuştu.

Hitler'in bu aşamada (yani *Kristallnacht*'tanⁱⁱ çok önce), Müttefik Güçlerin temsil ettiği liberal düzene yönelik tek tehdidi, serbest piyasayı reddetmek ve kapitalizmi dizginlemektir. Hitler, kapitalizme ve kâr etmeye dokunmadan serbest ticaret, sermaye ve emeğin serbest dolaşımı ve *laissez-faire*'in liberal ilkelerini terk etmişti. Planlama serbest ticaretin yerine geçti. Tarife vergileri ve ithal ikâmesi serbest ticaretin yerini aldı. Ardından gelen savaş ve Holocaust tarihi, Nasyonal Sosyalistlerin itibarına öylesine zarar verdi ki, bugünlerde çok az kimse, gelişmekte olan ülkelerin 1945 sonrasındaki planlamacılığının Alman deneyinin düşünceleri üzerine kurulduğunu kabul eder. Sovyetler Birliği'nin model alındığı daha sık iddia edilir; ancak kapitalizm ve planlamanın bir arada yaşadığı bir durumda orijinal model Alman deneyi olmuştur.

Ancak Hitler, sadece liberal iktisadi düzene değil aynı zamanda liberalizmin siyasi ilkelerine de meydan okudu. Çeşitli toplumsal güçlerin gönülsüz çabaları ile XIX. yüzyıl liberal düzeni Avrupa'da oy hakkının genişletilmesini kabul etmişti. Bu nedenle sürekli daha demokratik hale geldi. Bu durum, elbette ki, Batı Avrupa'da geçerliydi. Liberal düzen ABD'de, Avrupa'da olduğundan çok daha uzun bir süredir, çok daha demokratikti (bir kez daha Siyah ve Yerli Amerikalılar hariç). XIX. yüzyıl boyunca kadınların Atlantik'in her iki yakasın-

ii Kristal Gece, 9-10 Kasım 1938'de Nazilerin Almanya ve Avusturya'da Yahudi ve iş yerlerine karşı düzenlediği saldırı ve pogromun genel adı. (ç.n.)

dan da oy hakkı bulunmuyordu; ancak hükümetlerin seçilmiş yasama organına karşı sorumlu olması gerekiyordu ve farklı partilerin iktidara gelme şansı bulunuyordu. Fransa, ABD, İngiltere, tamamı bu kalıp içindeydi. Almanya I. Dünya Savaşı öncesinde henüz bu noktaya gelememişti; SPD'nin iktidara gelmesine asla izin verilmemişti ve Kaiser Reichstag'a karşı sorumlu değildi. 1919 sonrasında Weimar Cumhuriyeti liberal klübe katıldı. Hitler kapitalizm içinde tek parti iktidarını kurarak liberalizme meydan okudu. Sovyetler Birliği liberal demokrasiyi reddetti.

Liberal iktisadın yanı sıra liberal demokrasinin reddi II. Dünya Savaşı sonrasında da moda olacaktı; ancak bu örnekler yarı-Marksist kisveler giyecek bu rejimlere –hatalı olarak- sosyalizm denecekti. Stalin ve Hitler arasındaki temel fark, kapitalizme bakış açılarında bulunuyordu. Stalin'in liberal düzene karşı çıkışına göre, çok yüksek bir düzeyde ekonomik kalkınma ve sanayileşme özel mülkiyet ve kâr amacı gütmekten sağlanabilirdi. Bu, birikim ve iktisadi büyüme için kâr güdüsünün gereksiz olduğunun açıklanmasıydı. Hitler'in karşı çıkışı, serbest piyasanın müsrif ve kapitalist iktisadi büyüme için gereksiz olduğunun açıklanmasıydı. Almanya I. Dünya Savaşı sırasında planlamayı zaten denemişti. Serbest ticaretin bir İngiliz geleneği olarak reddedilmesinin köklü bir geleneği vardı; Frederic List Amerikan hayal gücünü yakalamış daha çok bir Alman iktisatçıydı. Marx'ın küçümsemek dışında List'e dair bir görüşü yoktu ve Marx serbest ticareti kuvvetle savunuyordu. List bir gümrük birliği içinde (*Zollverein*) sermaye ve emeğin serbest dolaşımına inanıyor ancak yabancı mallara karşı tarife vergilerini destekliyordu. Tek bir iç piyasa ve ithalata karşı tarife vergileri ile Avrupa Topluluğu, Adam Smith'ten çok Listçi bir modeli temsil eder. Ancak Hitler, List'in yerli *laissez-faire* görüşlerini reddediyordu. Bu çiftte red-diye Nasyonal Sosyalistleri, (kin dolu Anti-Semistizm'i çıkarı-

larak) birçok gelişmekte olan ülkede 1945 sonrası sosyalizmin öncüsü yaptı.

Liberal siyasi düzenin yeniden onaylanması Franklin Roosevelt'in Yeni Anlaşması (*New Deal*) ile başarıldı.⁷ Liberal iktisadi düzen sonunda Yeni Anlaşma'da birkaç gedik açmakla birlikte, Roosevelt de saf *laissez-faire*'i reddediyordu. Sosyal güvenlik ve sendikal haklar güçlendirildi, çiftçiler fiyat garantileri biçiminde özel ayrıcalıklar kazandı; ayrıca, potansiyel her bir ev alıcısı için daha kolay mortgage finansmanı sağlandı. Bankacılık, diğer bölgelere ve finansal servislere yayılma özgürlüğü kısıtlanarak reform edildi (Glass-Steagall Kanunu). Roosevelt'in müdahalesi asgari idi ancak yine de büyük bir tepki toplayacak kadar yenilikçiydi. Sonraki izlenimlerin aksine, Roosevelt mali ortodoksiden de çok fazla ayrılmamıştı. ABD, Hazinesi ile altın fiyatını sabitleme görevini ele alarak Amerikan gücünü gösterdi. Roosevelt'in hedefleri, asgari müdahale ile, demokrasi ve kapitalizmi korumaktı. Liberal düzene hafifçe meydan okuyarak liberal düzenin gücünü yeniden vurguladı.

Ancak liberal düzen en büyük tehdit ile bu on yıl içinde karşılaştı. Kapitalizm bu dönemde, Üçüncü Enternasyonal tarafından vaaz edilen Marksizmin kaba yorumundaki bütün korkunç tahminleri doğruluyor gibi görünüyordu. İşsizliğin yedek ordusu adamakıllı genişlemiş ve çalışanların ücretleri güvenilirmez bir durumdaydı. (Gıda fiyatları nominal ücretlerden daha fazla düştü ve istatistikler, bu dönemde istihdam edilenlerin reel ücretlerinin arttığını gösteriyor.) Kendi işine sahip kişiler ve küçük ölçekli sanayiciler, dükkan sahipleri, çiftçiler ve profesyoneller gibi, orta sınıfın alt tabakalarının tamamı bir hurda yığınına itildi ve yedek işsizliğin ordusuna katıldı. Hızlı bir devrevi toparlanma yoktu ve 1870'lerin aksine kitleler daha büyük ve bilinçliydi.

Savaşın hemen ardı sıra (1919-23), Almanya, Macaris-

tan, Avusturya, Kuzey İtalya ve elbette ki Rusya'da solcu devrimci ayaklanmalar olmuştu. Yukarıda belirttiğim gibi, Rusya dışında tamamı yenildi. İşçiler, komünist alternatifi reddetmeyi ve reformist sosyalizme bağlı kaymayı seçti. Ancak bu dönemde bile İngiltere ve Fransa ciddi ayaklanmalar görmedi. İngiltere için İrlanda ve Hindistan'da sorunlar vardı ama içerde ciddi bir şey yoktu. Büyük Buhran sırasında ortam komünist bir devrim için çok uygundu ama hiçbir gelişmiş kapitalist ülkede bu gerçekleşmedi. Almanya ve İtalya'daki sağcı otoriter rejimler, Macaristan ve ardından İspanya ve Portekiz için model oldu. Sosyalist partiler faşist ülkelerde yasaklandı. İngiltere'de İşçi Partisi 1929'da, bir sosyalist parti için en kötü dönemde, iktidara geldi. İki yıl içinde sorunların altında boğuldu.⁸ Reform yapmak bir yana, kapitalizmi istikrara kavuşturma görevini başaramadı. Ancak İngiltere, Oswald Mosley'in çabalarına rağmen, faşizmin içine düşmedi. Parlamenter bir sağ parti, Muhafazakar Parti, Ramsay MacDonald ile Ulusal Hükümetin omurgasını oluşturdu.⁹ Bu koalisyon, Altın Standardından ayrılabilirdi; bu, önceki İşçi Hükümetinin asla yapamayacağı bir politikaydı. Liberal Parti 1931 seçimlerin yok oldu ve İşçi Partisinin meclisteki sandalye sayısı çok düşük seviyelere indi. Ancak ne sol ne de sağ bir devrim gerçekleşmedi.

Fransa'da da durum benzerdi. Burada da sağ hareketlerin, özellikle de *Action Française*, sayısında önemli bir artış vardı. Üçüncü Cumhuriyet, kısa ömürlü hükümetlerin yanı sıra koalisyonlara alışkındı. Sosyalistler 1936'da iktidara geldi ve Léon Blum hükümeti –tamamen kuşatılmasına rağmen– çalışma koşullarında önemli bir reform yapmayı başardı: Ücretli tatil. Hükümet İspanya İç Savaşı nedeniyle düştü; faşist güçler Franco'yu desteklerken Blum Hükümeti Cumhuriyetçileri açık ve cesur olarak desteklemeyi başaramadı. Ama Fransa, 1940 dek faşist olmadı.

Yeni bir sosyalizm deneyi İsveç'te yürütüldü.¹⁰ İsveç Sosyal Demokratik İşçilerin Partisi [Socialdemokratiska Arbetare Partiat - SAP] Eduard Bernstein'in felsefesiyle oldukça uyumlu bir revizyonist duruş benimsedi. Kapitalizmin nihai çöküşü ile değil iş koşullarının hemen iyileştirilmesi ile ilgileniyordu. 1920'ler boyunca toplam oyların üçte birine sahip oldular ve 1932'de iktidara geldiler. Çiftçilerin Partisi ile uzun dönemli bir anlaşma yaptılar. Bu işçi ve çiftçi koalisyonu devam eden kırk beş yıl boyunca iktidarda kaldı ve olabilecek en iyi Kapitalizm içi Sosyalizm durumuna yaklaşabilme gücüne sahip oldu. SAP, fiyat istikrarı politikasını asla bırakmadan, kademeli vergilendirme ve yüksek kamu harcamaları yürüterek işsizliğin üstesinden geldi. Konut inşa ve iş yaratma programları ile yeni işler yaratıldı ve işçilere annelik izni ve ücretli tatil verildi. İsveç ulusal seviyede üçlü bir ücret pazarlığı sisteminin kurulmasına öncü oldu: Sendikalar, işverenler ve hakem olarak da devlet bulunuyordu. Bu politika en yaratıcı ve ortodoks olmayan kimi iktisatçıların da beğenisini kazandı: Myrdal Lindsahl, Lundberg ve Ohlin, tamamı, öyle ya da böyle Knut Wicksell'den –en tanınmış İsveçli iktisatçıdan- ilham aldı. İsveçli iktisatçılar –haklı olarak- Keynes'in teorilerini gördüklerini iddia ediyordu.

Komünist alternatifin gelişmiş kapitalist ülkeler tarafından savaş arası dönemde iki kez reddedilmesi tesadüf değil sistematik bir durumdur. Artık oy hakkı da bulunan işçi sınıfının büyük bir bölümünün tercihi, reform edilebilir bir kapitalizm olasılığı içinde kalmaktı: Eşitsizlik ve sömürüye rağmen kapitalizm sendikalar haklara izin veriyordu. Lenin ve Luxemburg'un sendikacıların kısıtlı bakış açısı olarak kınadığı Ekonomizm, daha iyi günlerin geleceğine dair işçileri ikna etmeye yeterli güçte olduğunu ispatladı. Demokratik hükümetler, sağcılar dahi, işçilerin yaşadığı zorlukları hafifletmeye çabaladı. (Belki de kendilerinin yaptığı) Mali ve pa-

rasal kısıtlarla karşı karşıya kaldılar. Çokça ajitasyon ve şiddet bulunuyordu. Ancak XIX. Yüzyıl devlet adamının işsizlere davranışının duygusuzluğu artık mümkün değildi. I. Dünya Savaşı liberal düzeni demokratikleştirmişti.

Bu yöndeki rastlantısal bir olgu da Stalin'in idaresindeki Üçüncü Enternasyonal tarafından yönetilen komünist partilerin aptallığı idi. Almanya'da Komünist Parti, SPD'li rakiplerini tasviye etmek için Hitler ile işbirliği yapmaya bile hazırды. Stalin, İkinci Enternasyonal partilerini 'sosyal faşist' olarak adlandırmıştı. Komünistler kendilerini izole etti ve kaybettiler. Troçki, hayatında en azından bir kez, Stalin'in Almanya'daki yanlış politikasına dair açık görüşlü parlak bir analiz yapmıştı. Ancak Troçki sürgündeydi ve hiçbir şey yapamazdı.¹¹

Stalin, elbette ki, siyasi hayatının en büyük ve en gereksiz hatasına kendini adamıştı. Stalin, tarımsal artığın sanayileşme için harekete geçirilmesindeki yavaş hız nedeniyle sabırsız ve Rus köylülerinin ürün fazlası için istedikleri fiyatı ödemeye isteksizdi; bu nedenle 1931'de kolektivizasyon kampanyasını başlattı.¹² Hiçbir hükümet kendi halkına karşı bu denli acımasız bir savaş başlatmamıştı. 'Sınıf Savaşı' ifadesi Marx ve Engels tarafından, gerçekten değil, analogik olarak kullanılmıştı.

Savaş komünizmi döneminde (1919-21) kırsal kesime karşı savaşın sinsi örnekleri olmuştu. Bolşevikler bu savaşı kaybetmiş ama köylülerin desteği sayesinde iç savaşı kazanmıştı. Şimdi Stalin, sıradan köylülerin değil *kulak*'ların sınıf düşmanı olduğu türünden şüpheli bir gerekçe ile kırsal kesime karşı bir program başlattı. Aslında hiçbir zaman -1917-18'de köylülerin toprağa el koymasından sonra bile- çok fazla zengin kulak olmadı. Birçok küçük toprak sahibi köylü, ürün fazlasını satarak bir miktar gelir elde etme imkanını henüz kazanmıştı. Denizciler 1921'de ünlü Kronstadt isyanında ayaklandığında ve sol muhalefet proleteryanın desteği ile onları destekledi-

ğinde bu köylüler sadık kalmıştı. Lenin ve Troçki Kronsadt'ı bastırmayı ve sol muhalefeti yok etmeyi başarmıştı çünkü kırsal kesim NEP ile satın alınmıştı. Şimdi bu acımasız kampanyayı Stalin fiziksel olarak kazanmıştı ama Rus tarımı onyıllarca geriye gitmişti. Köylüler sığırlarını ve sahip oldukları kıt stoklarını yok etti. Rus tarımında üretkenlik birden bire düştü ve ancak kırk yıl sonra toparlanabildi. Tarımsal artık, Lenin'in 1921'de gerçekleştirdiği gibi, piyasa mübadelesi ile harekete geçirilebilirdi; Stalin tarımsal artığı etkin olarak harekete geçirmek yerine, bir süreliğine artığı büyük ölçüde düşürdü. Sovyetler Birliği tüketim mallarının zor bulunmasından takip eden kırk yıl boyunca zarar görecekti.

Kolektivizasyon gereksiz bir panik uygulamasıydı. Stalin parti içinde bir tehditle karşı karşıya değildi ya da Rusya dış bir tehdit ile de karşılaşmamıştı. Marksist iktisatta ya da başka bir iktisatta hiçbir şey ama hiçbir şey, bu tür bir aptallığı önermez. Kolektivizasyon, sanayileşmenin sefaletini yüz kat artırdı ve Rusya'yı Büyük Petro zamanına geri itti. Hiçbir ülke tarımsal işlerin kolektivizasyonunda başarılı olmamıştı; çok az ülke bunu denemişti. Özel mülkiyet için bir reklam olsaydı bu zengin kapitalist ülkelerden değil Rus kırsalındaki kapitalist öncesi küçük mülk sahiplerinden gelecekti.

Ancak Stalin, tıpkı dünyayı toplama kampları hakkında karanlıkta bıraktığı gibi, bütün bu sefaleti iyi gizlemeyi başardı. Sovyetler Birliği'nin temsil ettiği 'Yeni Medeniyet' için aptalca bir heves, 1930'larda Sidney ve Beatrice Webb tarafından gösteriliyordu.¹³ Reformist sosyalizmin öncüleri için acı bir dönemdi. Bürokrasiyi seviyorlardı, onlara göre bürokrasi –tıpkı Hegel'de olduğu gibi– herşeyi bilen özverili bir evrensel sınıftı; bu nedenle bürokrasinin örneğini de sevdiler: SSCB'yi. Kendi arka bahçelerindeki sıradan insanların çok büyük zorluklarla kazandığı özgürlüklere değer vermemek aklın iflasıydı ve bu özgürlükler Sovyetler Birliği'nde kaybedilmişti. Ko-

münist Parti'ye katılmış olmak gibi bir mazeretleri de yoktu. Birçok diğer insan, komünistler ve dost gezginler, entellektüel iflasın bu tür davranışlarını 1956'da biten Stalinizm dönemi boyunca tekrarlayacaktı.

1935 itibariyle Stalin Alman tehdidinin ciddiliğini fark etti. Almanya tarihsel olarak doğu sınırındaki topraklara göz dikmişti ve Batı cephesindeki Fransa gibi, Rusya da doğu cephesinde Almanya'nın baş düşmanıydı. Weimar hükümeti Sovyetler Birliği ile, askeri alanda dahi, sessizce işbirliği yapmıştı, ama Hitler farklıydı. Artık iktidardaydı ve Stalin'in Alman kumarı başarısız olmuştu, tıpkı Çin üzerine oynadığı kumar gibi. Stalin taktik değiştirdi ve halk cephesi fikrini başlattı. Komünistler, sosyalistler ve 'bütün ilerici güçler' ile işbirliği yapacaktı. Bu dönem Batı'da Marksist çalışmaların gelişmesine yol açtı. Elbette komünistler ortodoksinin koruyucusu olarak hareket etti. Yansıtılan Marksizm, rüzgar değirmeni-feodalizm, buhar makinası-kapitalizm türünden daha kaba bir Marksizm anlayışıydı. Ancak Marksist tarih yazımı, sosyoloji ve felsefede büyük bir büyüme vardı. Şimdiye değin basılmamış elyazmaların, örneğin *Grundrisse*'in, çevirisi ve baskısı teşvik edildi. Marksist felsefe içinde, Georg Lukaçs ve Frankfurt Okulu sayesinde, tabii ki, güçlü bir Alman geleneği bulunuyordu.¹⁴ Ancak 1936 itibariyle Frankfurt Okulu batıya doğru göç etti ve ABD'ye yerleşti. Lukaçs susturuldu ya da en azından Üçüncü Enternasyonal'in entellektüel bir esiri yapıldı.

Ancak Marksçı iktisatta çok az yenilik vardı.¹⁵ Sovyetler Birliği, elbette ki, Marksçı iktisatta her hangi ciddi bir inceleme yapmayı ya da bu iktisadı kullanmayı –hayaletleri ve muhalifleri def etmek haricinde- bırakmıştı. Ancak bu dönemde (1936-39), Keynes *Genel Teori* kitabı sayesinde, ilgi konusu haline geldi. Keynes'e solcu bir yorum kazandırmak amacıyla, Keynes ve Marx arazında benzerlikler kurmak için çaba

gösterildi. Bugün bildiğimiz Marksçı iktisat 1936 sonrası bir Batı girişimidir. Marx'a dair tartışma 1913'te kesintiye uğradı ve sonunda 1929'da bitti, ancak kimi yönleriyle 1936'da yeniden devam etti. Ancak bu dönemde, arkasında ciddi bir siyasi parti bulunmuyordu. Marksçı iktisat siyasi bir silah yerine —elbette ki Batı'daki komünist partiler haricinde— akademik bir disiplin olarak geri geldi. Ama bütün bunların bir önemi yoktu, kapitalizmin nihai krizinde olduğuna dair nasıl bir retorik kullanılırsa kullanılsın, Stalin ve Üçüncü Enternasyonal Batı'da komünist bir devrim fırsatının elden kaçtığıнын farkındaydı. Devrim, Batı Marksizminin geçekliği değil retoriği olacaktı.

1936 itibariyle, II. Dünya Savaşı'nın çok uzak olmadığı da anlaşılabilecekti. Japonya 1931'de Mançurya'yı işgal etmiş ve 1937'de Çin'e yönelmişti. İspanyol İç Savaşı yeni askeri teçhizat için bir deneme sürüşüydü. Sadece Anglo-Saxon güçler —ABD ve İngiltere— barış yanılığını sağlamca sürdürüyordu. Versailles Anlaşması ardından idealistçe başlatılan Milletler Topluluğu dünya polisliği yapmayı başaramamıştı ve Müttefik Güçler savaşa hazırlıksızdı. İngiltere'de sadece Winston Churchill Alman yeniden silahlanma programının tehlikesini açık olarak görmüştü; ancak, Hindistan'a dair eski emperyalist duruşu nedeniyle gemilerini yakmıştı. İtalya Habeşistan'ı (Etiyopya) işgal etti ve bu işgal yanına kâr kaldı, tıpkı Japonya'nın Çin'de yaptığı gibi. Uluslararası ilişkilerde hukukun üstünlüğü diye birşey yoktu. Hitler bu durumdan faydalandı, askerden arındırılmış Rhineland'ı yeniden işgal etti, Avusturya'yı bir Anschluss'aⁱⁱⁱ zorladı ve Çekoslovakya'nın kimi bölgelerinde hak iddia etti; bu hak iddiası İngiliz Başbakanı Neville Chamberlain tarafından kolayca kabullenilmişti.

Emperyalist bir anlayış Avrupa'da hâlâ devam ediyordu.

iii Avusturya'nın Almanya tarafından ilhakına verilen ad. (ç.n.)

Fransızlar ve İngilizler Almanya'nın bir imparatorluk için 'meşru istekleri' olduğunu düşünüyordu. İngiliz ve Fransız imparatorlukları deniz aşırı ülkelerde iken, Almanya Avrupa'da toprak istiyordu. 1648 Westphalia Anlaşması'ndan itibaren, bir devletin ya da krallığın egemenliği Avrupa diplomasisinde tanınmıştı. Ancak Anglo-Fransız ilişkilerinin XVIII. yüzyıl'ın tamamında gösterdiği gibi bunlar savaşları engellemedi. Yine de, Avrupa kıtasında toprak genişletmeye kötü gözle bakılıyor hatta buna karşı savaşıyordu. Napoleon bir Avrupa imparatorluğu elde etmeyi ısrarla denedi ama sonunda Büyük Britanya'nın öncülüğünü yaptığı Avrupalı güçlerin bir koalisyonu tarafından Waterloo'da yenilgiye uğratıldı. Hitler Almanya için Doğu'da bir kara imparatorluğu olasılığını yeniden başlatıyordu. Batılı Müttefikler –Britanya ve Fransa- Çekoslovakya konusunda ödün verdi ama sıra Polonya'ya gelince direndiler. Stalin Molotov-Ribbentrop Anlaşması'nı imzalayarak Hitler'in taleplerini kabullendi. Bu anlaşma, Hitler'in iki ayrı düşman grubuna da yeniden silahlanmak için zaman kazandırdı, ancak Avrupa emperyalizminin bitmemiş gündemi II. Dünya Savaşı'na yol açacaktı.

Bu savaş, bir dünya savaşına dönüştü çünkü Japonya'nın, Avrupalı emperyal güçlerin Asya mülkleri üzerinde planları vardı. Japonya'nın büyüyen ekonomisi için piyasalar ve hammadde bulmak için de olsa Japon emperyalizmi Hitler'in *Lebensraum* mantığını paylaşıyordu. II. Dünya Savaşı Avrupa imparatorluklarının son savaşı oldu; ancak bu savaş monarşilerin aktif bir yürütme görevi olmadan yapıldı. Almanya Haziran 1941'de SSCB'yi istila ederek bu ülkeyi savaşa dahil etti. Japonya aralık 1941'de Pearl Harbor'a saldırarak savaşı tam bir dünya savaşına çevirdi. Yüzyıl içinde ikinci kez ABD bir Avrupa savaşına dahil oldu ancak bu kez kendi arka bahçesi de Japonya'nın saldırısı altındaydı.

Kapitalizmi İyileştirmek: Keynes, Schumpeter ve Hayek

Günümüzde iktisat – bir miktar tartışmalı olmakla birlikte – çok büyük bir üne sahip. Gazetelerde iktisatçılardan sık sık alıntılar yapılıyor, hükümetler ve uluslararası kuruluşlar çoğu zaman onlara fikir danışıyor. Bir dizi ülkede, iktisatçılar köklü reformlar yapmak ya da yapısal uyum programlarını uygulamak üzere Maliye Bakanı –bir teknopol¹- olarak görev yaptılar: Polonya’da Balcerowicz, Meksika’da Aspe, Hindistan’da Manmohan Singh. İktisatçı, kâhin, bilge ve kurtarıcı olarak her yerde hazır ve nazırdı.

Ama durum her zaman böyle değildi. İki dünya savaşı arasındaki yıllarda, iktisadi dünya ciddi bir kriz içindeydi ve iktisat ne krizi öngörme konusunda ileri görüşlü olabildi ne de sorun ortaya çıktığı zaman çözümler önermek konusunda hızlı hareket edebildi. Ortodoks liberal iktisatçılar -mesleğin ezici çoğunluğu- asgari devlet müdahalesiyle birlikte piyasaların serbest bir biçimde işlemesine izin verildiğinde, ekonominin kendi kendini düzeltebileceğine inanıyorlardı. I. Dünya Savaşı’nın küresel kapitalizmde yarattığı temel yapısal kırılmayı göremiyorlardı. Bunun nedeni kısmen, savaş öncesinin normalliğine geri dönmeyi hedefleyen politikaları savunmaya devam ediyor olmaları ama aynı zamanda kısmen de iktisat teorisinin 1870 ile 1920 yılları arasında inşa edildiği haliyle – marjinal devrimin – içinde ne yerin ne de zamanın önemli bir rol oynadığı bir teori olmasıydı. Fransız iktisatçı

Leon Walras'ın adıyla birlikte anılan Genel Denge Teorisi, çok sayıdaki, ayrı ama birbiriyle bağlantılı mal ve hizmet, emek, toprak ve sermaye piyasalarının eşzamanlı –dolayısıyla genel– bir denge oluşturabileceklerini gösteren, anıtsal boyutta zarif bir mantıksal yapıydı. Alfred Marshall'ın başını çektiği Britanya Okulu, ekonominin işleyişini sektör sektör anlamak için çok çaba harcadı ve özel ile sosyal faydanın özdeş olduğu yerlerde piyasanın marjda kimi düzeltmelere ihtiyaç duyabileceğini kabul etmeye başladı. Carl Menger'in öncülüğündeki Avusturyalı iktisatçılar, liberal iktisadi düzene korkunç bir kıskançlıkla sahip çıkıyorlardı. Müdahale için hiçbir neden görmüyorlardı. Eugen von Böhm-Bawerk tarafından sermayenin elde ettiği geliri haklı göstermek için bunun emeğin sömürülmesinden değil, daha karmaşık ve zaman alıcı bir teknolojiye geçmekten kaynaklandığını öne süren özenle hazırlanmış bir teori geliştirilmişti. Zaman hiçbir belirsizliğe yol açmıyordu ve gelecekte ziyade (makinede somutlaşan) geçmiş zaman olarak temsil ediliyordu. Bütün iktisat okulları şiddetle enflasyon karşıtıydı ve bütçe disiplininin sağlanmasını vazediyorlardı. Bununla birlikte bir önerme üzerinde fikir birliği içindeydiler: Kendi haline bırakılması durumunda ekonomi kaynakların tam istihdamını sağlayacaktı.

Burada liberal düşüncenin bir örneğini incelemek faydalı olacaktır. Ludwig von Mises Avusturya Okulunun önde gelen bir üyesi, Böhm-Bawerk'in öğrencisi ve XX. yüzyılın çok etkili bir düşünürüydü. Onun öncü niteliğindeki kitabı *Sosyalizm* [Socialism] (1922)², üretim araçları üzerinde kolektif mülkiyetin oluşturulması ve serbest piyasaların askıya alınmasıyla birlikte, sosyalist bir ekonominin mümkün olup olmadığı sorusunu kapsamlı bir biçimde ele alıyordu. Mises'i daha ileride tartışacağım (12. Bölüm). Ancak Mises liberal bir ekonominin işleyişini, 1932 yılında daha önce kullanmış olduğu ifadeyi değiştirmeden tekrarlayarak, işte şu şekilde açıklamıştı:

Üretimin mükemmel bir biçimde dengede olduğu yerde işsizlik yoktur. İşsizlik, iktisadi değişimin bir sonucudur ve üretimin, kamu otoriteleri ve sendikaların müdahaleleriyle engellenmediği yerde, her zaman, sadece ücret hadlerindeki değişimin ortadan kaldırmaya eğilimli olduğu, geçişsel bir olgudur. Uygun kurumlar aracılığıyla, örneğin engellerin bulunmadığı piyasada, iktisadi mekanizmanın içinden evrilecek olan emek mübadelelerinin artmasıyla –yani bireyin mesleğini ve çalıştığı yeri seçmekte ve değiştirmekte özgür olduğu yerde– münferit işsizlik vakalarının süresi o kadar kısaltılabilir ki, işsizlik artık ciddi bir bela olarak görülmemekten çıkacaktır.³

Bu nedenle işsizlik, iktisatçıların bugün söyleyecek oldukları gibi, geçici ve sürtünmeden kaynaklanan bir durumdu. Eğer kalıcılaşmışsa, yanlışlık ‘kamu otoritelerinin ve sendikaların müdahalelerinde’ yatmaktaydı. Büyük Buhran sırasında, önde gelen iktisatçılar aşağı yukarı aynı mesajı yinelediler. Ekonomi sadece geçici olarak denge halinden uzaklaşmıştı; ona mümkün olduğunca az müdahale edilmeliydi ve her şey yoluna girecekti.

Daha önce belirttiğim gibi, I. Dünya Savaşı öncesindeki elli yıl, gelişmiş kapitalist ülkelerde ekonomi için istikrarlı büyüme, istikrarlı ya da düşen fiyatlar ve artan yaşam standartları yıllarıydı. Ama aynı zamanda bu dönemde devrevi dalgalanmalar da yaşandı. Marx devrevi dalgalanmaları teorisinin merkezi bir parçası haline getiren ilk iktisatçıydı; dalgalanmaları kapitalist büyümenin ayrılmaz bir parçası olarak görüyordu. Dalgalanmalar genel denge teorisiyle bütünleştirilmemişti; aslında bugün için bile dalgalanmaları genel dengeyle bütünleştirmek verimli bir araştırma alanı olmaya devam etmektedir. Dalgalanmalar ile ilgili çok sayıda istatistikî hesaplama vardı ve çok sayıda ‘kaçık’ bunların neden ortaya çıktığı konusunda çeşitli teorilere sahipti. Ünlü Britanyalı ik-

tisatçı William Stanley Jevons, dalgalanmaları, tarımsal üretim ve fiyatları etkileyen güneş lekelerinin ortaya çıkış sıklığına dayandıran bir açıklama geliştirmeye çalıştı. Bazı insanlar dalgalanmaların banka kredilerinin fazlalığından ya da eksikliğinden kaynaklandığını düşündüler ve bundan Yahudileri sorumlu tuttular. Genel Denge Teorisi para ya da krediden uzak durdu; reel ekonomiyi, içinde paranın hiçbir rol oynamadığı bir takas işlemleri kümesi olarak modelleştirdi.

Bunun önemli bir istisnası vardı ve bu kişi İsveçli iktisatçı Knut Wicksell'di.⁴ Wicksell, 'nüfus sorunu' –emekçi sınıflar arasında yoksulluğun nedeni- konusunda büyük bir endişe duyduğu için gazetecilikten iktisada biraz gecikmeli bir geçiş yapmıştı. Wicksell, aşırı nüfus artışının yoksulluğun en önemli nedeni olduğunu düşünüyordu ve doğum kontrolünü savundu. Henüz yirmi dokuz yaşındayken, 'Toplumsal Sefaletin, En Başta Ayyaşlığın, En Önemli Nedenleri ve Çözümü Konusunda Söylenmiş Birkaç Söz' [A Few Words on the Most Important Causes of Social Misery and its Remedy, with Special Reference to Drunkenness] başlığını taşıyan bir broşür kaleme aldı. Wicksell, Rusya'nın işgal etmesi durumunda İsveç'in direniş göstermeden teslim olması gerektiğine inanan bir pasifistti ve Hristiyanlığa karşı saygısız bir tutum içindi. Walras'ın teorisiyle içli dışlı olmuştu ve Avusturya Okulu'nun sermaye teorisi konusunda uzmanlaşmıştı. Klasik iktisat konusunda çok bilgiliydi ve Marx'ın çalışmalarına aşinaydı. Meslektaşlarının birçoğundan farklı olarak, Wicksell sosyalist eğilimlere sahipti.

Wicksell, faiz oranı -bir yatırımcının karşı karşıya kaldığı borçlanma maliyeti ve bu yatırımdan elde edebileceği getiri oranı- üzerinde durdu. Marx, bu sonuncusunu kâr oranı olarak adlandırmıştı ama –Hayek'in daha sonra 1930'lu yıllarda açıkladığı gibi⁵– bu adlandırma, kârı iktisatçılar için kirli bir sözcük haline getirmişti. Wicksell, getiri oranını doğal oran

olarak adlandırdı. Bazı insanlar paralarını tasarruf eder ve bankaya yatırırdı ya da finansal varlıkları –tahvil, hisse senedi– satın almaya yönelirdi. Ama tasarruf sahipleri genellikle pasiftiler ve istikrarlı bir getiri oranı elde etmekten dolayı memnundular. Bu durumda bankalar da kredi alanlar için faiz oranlarını sabitleyerek, kredi faizlerini oldukça istikrarlı hale getirebilir ve sık sık değiştirmeye gerek duymayabilirlerdi. Ama doğal oran, yeni bir buluş ya da yeni bir pazar nedeniyle bir anda artış gösterebilirdi. Doğal oranın, faiz oranının üzerine çıkması durumunda, girişimciler borçlanmaya teşvik edilmiş olacaktı. Bu, yeni fabrikaların kurulmasına, yeni dükkânların veya demiryolu hatlarının açılmasına ve istihdam artışına yol açacaktı. Bu türden ekstra faaliyetler, talep üzerinde kendi olumlu etkilerini yaratacaktı ve diğer insanlar kredi alabileceklerini ve para kazanabileceklerini fark edeceklerdi. Bu, yığılımlı dinamik bir süreç haline gelen, hızlı ekonomik büyümedir. Bir depresyon, yatırdıkları sermayeden borçlanmanın maliyetini karşılayacak bir getiri elde etmeyi bekleyemeyeceklerinden, banka kredisinin girişimciler için pahalı hale gelmesiyle birlikte, bunun tam tersidir. Bu durumda yeni işletmeler kurulmaz ya da kurulacak olsalar bile kısa süre içinde kapanırlar. İflaslar artar ve bu da iktisadi faaliyetleri daha da zayıflatır. Dolayısıyla dalgalanmalar yatırımcılar/girişimciler ve onların getiri oranına yönelik beklentileriyle, akıllarındaki istikrar düşüncesiyle faiz oranlarını sabitlemiş olan muhafazakâr bankacılar arasındaki bir karşılıklı etkileşimdir.

Wicksell'in teorisi ortodoks iktisatta ondan daha önce gelen her şeyden daha gerçekçiydi. Walras'ın teorisinde girişimciler sıfır gelir için -hayırseverlik adına- çalışırlardı! Ne var ki Wicksell'in, hızlı iktisadi büyümenin depresyona nasıl döndüğü konusunda –yani çevrimin nasıl bir dönüm noktasına sahip olduğu konusunda– hiçbir açıklaması yoktu.

Joseph Schumpeter Avusturya Okulu'nun başına buyruk bir üyesiydi. Aynı zamanda kendinden çok emin olan biri olarak, Avrupa'nın en iyi at binicisi veya en iyi iktisatçısı veya en iyi aşığı olmak istediğini ilan etmişti. Yaşamının sonlarına doğru bu üç emelinden ikisine ulaştığını itiraf etti ancak bunların hangi ikisi olduğu konusunda ayrıntıya girmede. Otuz yaşına gelmeden önce, en etkili kitabı olan *İktisadi Kalkınma Teorisi*'ni⁶ [The Theory of Economic Development] kaleme aldı. Bu kitap 1934 yılına kadar İngilizce'ye çevrilmedi ama kitabın argümanı iyi biliniyordu. Schumpeter, liberal iktisat alanında uzmanlaşmıştı ama Marx'ı da çok yakından okumuştur. Kitabı Marx'ın kârların kökeniyle ilgili sorduğu soruya verilmiş dikkatli ve ayrıntılı bir cevaptı. Schumpeter'in Marx'ın verdiği cevaba alternatif bir cevabı vardı: Kârlar emeğin sömürülmesinden değil, *yaratıcı yeniliklerden* (innovation) geliyordu ve yenilikleri başlatanlar girişimcilerdi.

Schumpeter'in yenilikten kastı sadece daha iyi bir fare kapanı icat edilmesinden daha fazla bir şeydi. Onun yenilik kavramı sanayi teknolojisindeki yeni atılımları içeriyordu: 1780'lerin buhar teknolojisi; 1830'ların demiryolları; XIX. yüzyılın sonlarında buharlı gemiler ve daha sonra elektrik, çelik ve kimyasallar; XX. yüzyılın başlarında otomobiller ve uçaklar. Bugün olsa bunlaraa mikroçip devrimini ve interneti eklerdik. Schumpeter bunlara ayrıca Süveyş Kanalı ve Panama Kanalı gibi yeni ulaşım yollarını, yeni toprakların, yeni finansal hizmetlerin -çekler ve takas bankaları- keşfini de dâhil etmişti. Bu yeniliklerin çoğu bilimsel veya teknolojik *buluşlar* eliyle öngörülmüştü, ancak bu buluşları kullanarak elde edilecek ticari fırsat sadece vizyonu ve büyük tutkuları olan biri -girişimci- tarafından görülebilmisti. Süveyş Kanalı'nı düşünmüş ve onun için para toplamış olan Ferdinand de Lesseps böyle biriydi. 1990'lı yıllarda bu kişi Windows ile Bill Gates olacaktır.

Yenilikler çoğu kez üst üste yığılır ve bir Sanayi Devriminin ortaya çıkmasına neden olurlar. Ama bu devrimler sadece periyodik ve kesintili olarak, dalgalar halinde ortaya çıkarlar. Bir yenilikler dalgası gelecek ve eski durağan ekonominin kılıplarını kıracaktır. Öncüler kredi kullanacak ve yeniliklerini piyasaya süreceklerdir. Bunlar geçici bir tekel konumuna sahip olacak ve çok büyük kârlar elde edeceklerdir (hayatta aynı zamanda başarısızlıklar da söz konusu olduğundan, bu söylenen söz konusu öncülerin başarıya ulaşmaları durumunda geçerlidir). Bu yenilikler, ekonomiyi yirmi ile yirmi beş yıl arasında sürebilecek olan bir yükselişle birlikte, büyüme yönüne oturtacaktır. Ama kısa süre içinde taklitçiler devreye girecek ve girişimcilerin elde ettikleri aşırı kârları törpüleyecektir. Üretim artacak ancak fiyatlar düşmeye ve kârlar azalmaya başlayacaktır. Ekonomiye bir başka yenilik dalgası çarpıncaya kadar iniş dönemine girilecektir. Sonuç olarak, Schumpeter yenilikler dalgası tarafından harekete geçirilen bir dalgalanın, bir Kondratieff dalgasına oldukça benzer bir biçimde, elli yıl sürdüğünü düşünüyordu.

Ancak yenilikler aynı zamanda yıkıcıydı. Buhar gücüyle çalışan pamuk eğirme makineleri elle eğirmeyi gereksiz hale getirdi; aynı şey Silezyalı dokumacılar örneğinde görmüş olduğumuz gibi, dokumacılık için de geçerliydi. Britanya'nın pamuklu tekstil sanayi bu ürünlerin fiyatını o kadar çok ucuzlatmıştı ki, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Hindistan'daki daha eski el zanaatlarında kullanılan yöntemler ortadan silinip yok oldu. Demiryolları, kanalları ve at arabalarını gereksiz hale getirdi. Bu, 'yaratıcı yıkım fırtınası'ydı. Ürünlerin ve hizmetlerin fiyatları çok keskin bir düşüş gösterdi, üretim genişledi ancak çok sayıda eski işletme de yıkılıp yok oldu.

Böylece kapitalizm yenilikler eliyle, bir yaratıcı yıkım dalgasından ötekine uzanarak büyür. Kârlar hızla artış gösterir ve daha sonra rekabet arttıkça, başka bir dalga gelene kadar normal şartlardaki düşük seviyelerine geri döner. Bu sırada,

emek üretkenliği büyük bir hızla artar, hammaddeler uzak mesafelerden düşük fiyatlarla getirilebilir, mallar sıradan insanların erişebilecekleri hale gelir. İlerleme sağlanır ama bu eski teknolojinin ve işletmelerin yok edilmesi pahasına olur.

Dolayısıyla Schumpeter'in kapitalizme bakışı diyalektiktir; iyi ve kötü, birbirine ayrılmaz bir biçimde bağlıdır. Kayıpların ortaya çıkmaması için eski teknolojileri korur ve girişimi sınırlandırırsanız, yeniliklerden ve büyümeden mahrum kalırsınız. Bu, aynı zamanda büyüme ve dalgalanmalara, kâr oranında iniş ve çıkışlara izin verir. Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da kapitalizmin elde ettiği başarıları tanımlarken söyledikleri gibi: 'Katı olan her şey buharlaşıyor.'

XIX. yüzyıl liberal iktisat teorisi, piyasaların dengeye geleceğini göstermeye çok fazla yoğunlaşmıştı; o kadar ki, hızlı büyüme ve çöküşleri göz ardı ettiler. Adam Smith'in Görünmeyen El vizyonunu kendi yeni ve sofistike değer teorileriyle payandalarken, onun büyüme vizyonunu ve büyümenin yol açtığı istenmeyen sonuçlar anlayışını gözden kaçırdılar. Büyük bir zerafetle piyasanın durağan bir denge kurmak için 'işlediğini' kanıtlamış olsalar da (ve o günden bu yana bu kanıtlar matematiksel olarak giderek daha kesin hale getirildi), liberal düşünce okulu piyasa ile kapitalizmin aynı şey olmadığını unutmuştu. Piyasalar kapitalizmde son derece yaygındırlar, ancak dinamik, sürekli değişen bir dengesizlik bağlamında işlerler. İktisatçıların 'piyasa'sının amacı, kaynakları etkin bir biçimde tahsis etmektir. Kapitalistin amacı kâr etmek ve işini büyütme, birikimdir. İktisatçı için bir piyasa kâr ortadan kaldırıldığı zaman işler. Kapitalizm için bu bir felaket olurdu. Piyasalar ister işliyor olsunlar ister olmasınlar, sistem kârlı olmak, yani istihdam sağlayabilmeleri ve üretim yapabilmeleri için şirketlere faaliyetlerini sürdürmeye yeterli olacak kadar kâr sağlamak zorundadır.

Schumpeter, piyasaya ve sıfır kâra durağan bir ekonominin

koşulu ve artıda olan ama dalgalanan kâra dengesizlik içinde büyüyen bir ekonominin koşulu olarak bakarak, bu iki görüşü birleştirir. Er ya da geç her büyüme dalgası hızını kaybeder ve bir sonraki dalga gelinceye kadar durağan bir hale gelir. Elli yıl uzunluğundaki Kondratieff dalgaları arasında hem Marx'ın tartıştığı türden on yıllık dalgalanmalar (Juglar dalgalanmaları adı verilen) hem de çok kısa ömürlü olan, üç-dört yıllık (Kitchin dalgalanmaları adı verilen) dalgalanmalar vardı. 1931 yılının Büyük Buhranı bu üç tür çevrimin iniş aşamalarının üst üste gelmesiyle ortaya çıkmıştı. Schumpeter'in cevabı buydu, ama onun bir ekonominin bu durumdan nasıl çıkabileceği konusunda herhangi bir politika önerisi yoktu. Bu noktada Schumpeter ortodoks liberal bir iktisatçı olarak kaldı.⁷

Büyük Buhran'ın acilen çözülmesi gereken bir sorun olmak bir yana, ekonominin sağlıklı özelliklerinin tedavi edilmesini sağlayacak bir çare olduğunu iddia eden iktisatçılar vardı. Dolayısıyla, kriz ne kadar uzun sürerse sürsün ve ne kadar çok sefalete neden olursa olsun, ekonominin kendi rotasında ilerlemesine izin verilmeliydi. Dalgalanmalar, aşırılıkların ve dengesizliklerin belirtileriydiler. Hızlı ekonomik büyüme dönemi, yatırımcıların, bankacıların kredi maliyetini getiri oranıyla uyumlu hale getirmekteki başarısızlıklarıyla beslenen, temelsiz iyimserliklerinden kaynaklanıyordu. Otuz yaşındaki Avusturyalı iktisatçı Friedrich von Hayek, London School of Economics'te verdiği dersleri temel alan *Fiyatlar ve Üretim* [Prices and Production]⁸ adlı kitabıyla çok sayıda genç iktisatçıyı derinden etkiledi. Wicksell ve Mises'in düşüncelerini geliştirerek, hızlı büyümenin bankacıların düşük faiz oranlarıyla neden oldukları kredi genişlemesinin bir sonucu olduğunu söyledi. Bu da yatırımcıların uzun yatırım sürelerine sahip olan projelere yönelmelerine, böylece kaynakların tüketim malları üretiminden yatırım malları üretimine kaymasına ne-

den oluyordu. Bu durum enflasyona ve reel ücretlerde beklenmedik bir düşüş yaşanmasına neden olarak, daha yüksek ücret taleplerinin ortaya çıkmasına ve hâlâ yatırım projelerini tamamlamaya çalışmakta olan üreticilerin daha fazla kredi talep etmelerine yol açıyordu. Bu yatırım projelerinin tamamlanmasına izin verilmesi durumunda, üretkenlik ve piyasada bulunabilen tüketim mallarının miktarı artardı ve fiyatlar yeniden düşebilirdi. Ne var ki bankaların tipik davranışı paniğe kapılmak ve yatırım projeleri tamamlanma aşamasına gelmeden önce kredi musluklarını kapatmak olur. Bunların sonucu olarak depresyon ortaya çıkar. Projeler tamamlanmamış bir halde bırakılır ve bütün bu sermaye 'yanlış yatırım' haline gelir. Çare bu projelerin bitmesine olanak sağlamak için ilave kredi vermek –reflasyona neden olmak– değil, kredi fazlasının olumsuz etkilerini, ekonominin kendi işleyişiyle, faiz oranı doğal orana –yani elde edilebilen kâr oranına– eşit hale gelinceye kadar temizlemesine izin vermektir.

Hayek'in teorisi çok büyük heyecan yarattı, çünkü o banka kredisi teorisiyle 'reel' bir dalgalanma teorisini birleştiriyordu. Hayek, bütün bir Britanyalı ve Amerikalı öğrenciler kuşağını Avusturya sermaye teorisinin incelikleriyle tanıştırdı. Verdiği derslerde, bazı ilginç grafikler kullandı ve tarzı oldukça soyut ve yalındı.

Genç Paul Sweezy –daha sonra Amerika'nın en tanınmış Marksist iktisatçısı–kendisine 'Hayek'in kapitalizmin anahtarına sahip olduğu' söylendiği için Harvard'dan LSE'ye gittiğini anlatır.⁹ Bununla birlikte Hayek eski kafalı liberal bir iktisatçıydı. Onun dünyasında, bir ekonomi, piyasanın doğal biçimde işlemesine izin verildiği ve fiyatlar 'çarpıtılmadığı' sürece, sakin ve istikrarlı bir biçimde, herhangi bir dalgalanma söz konusu olmadan gelişebilirdi. Bedeli uzun bir depresyonla ödenmesi gereken hızlı ekonomik büyümenin kıvılcımını çakan, faiz oranlarını çok düşük düzeylere indiren bankacıları.

Hayek'in teorisi bir çare sunmuyordu; aslında, bizzat herhangi bir kestirme çözüme karşıydı. Para arzı ve banka kredileri kontrol altında tutulmalıydı, böylece bunlar ne enflasyona ne de hızlı ekonomik büyümeye neden olurlardı. Ama o durumda bile, Hayek'in bütün felsefesi, piyasa güçlerinin doğal özgür işleyişinden kaynaklanmayan herhangi bir çözüme karşıydı. 1931'in Büyük Buhranı halk ve politika yapımcılar açısından onun katı tavsiyesini dikkate almalarına izin vermeyecek kadar şiddetliydi. Kısa bir süre sonra Keynes halkın imgeleminde Hayek'in yerini aldı ve Hayek 1970'lere kadar haklılığını kanıtlamak şansına sahip olamadı.

İktisadı bütünüyle dönüştüren *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* [The General Theory of Employment, Investment and Money]¹⁰ kitabıyla Keynes oldu. Kitap 1936 yılında yayımlandığı zaman, Keynes sadece iktisadı devrimcileştirmede; Keynes iktisadın itibarını kurtardı ve hatta iktisadı doğal bilimlerle eşit prestije sahip olan tek sosyal bilim haline getirdi. Eğer bugün iktisatçılar dünya çapında rağbet görüyorlarsa (insanlar onların hakkında şakalar yapıyor olsalar bile) bu durum Keynes'in sayesinde. Her şeyden önce, Keynes insanlara umut verdi; insan aklını ve yaratıcılığını kullanarak işlerin daha iyi gitmesi sağlanabilirdi. Piyasa her şeyin en iyisini bilmiyordu ve piyasanın işleyişinin ortaya çıkardığı sonuçlar her ne olursa olsun, ondan daha iyisini yapmak mümkündü.

Genel Teori'ye yazdığı önsözde Keynes, kitabının iktisatçı meslektaşlarına hitap ettiğini söyler. *Genel Teori*, popüler, kolay okunan bir kitap değildir; zor, düz bir biçimde yazılmamış ve dikkat gerektiren bir kitaptır. Kitabın mesajı yayımlandığı günden beri tartışılıyor ve bugün bile, Keynesçiliğe karşı çıkan kitaplar ve monografiler yazılıyor. Ama bunların çoğu akademik iktisatçılara bırakılabilir. Şu andaki amacım açısından, Keynes'in makro iktisadı nasıl yarattığını belirtmek yeterli olacaktır. Keynes bize dünya ekonomisiyle

bağlantıları kesilmiş olan tek bir ekonominin teorisini verdi. Keynes, Britanya'nın sorunlarıyla çok yakından ilgileniyordu; aynı zamanda Amerikan ekonomisi için geliştirdiği çözümlerle Roosevelt'i de bombardımana tuttu. Ne var ki Keynes, az ya da çok kapalı bir ekonomiyi teorileştirmeyi tercih etti: Ne uluslararası ticaretin ne de sermaye hareketlerinin önemi vardı. Keynes, bu 'tek ülkede kapitalizm' için, düzenlenme ve denetim araçlarını şekillendirdi. Ne Alman savaş sosyalizmi/Sovyet devlet kapitalizmi ne de Mises ve Hayek'in liberal serbest piyasası olan bir çözüm buldu. Keynes'in çözümü, Nasyonal Sosyalistlerin Almanya'ya dayatmış oldukları gibi, ekonomi üzerinde totaliter bir kontrol oluşturulmasını gerektirmiyordu. Keynes liberal siyasal düzenin başına konmuş olan bir talih kuşuydu. O, ülkeler için, ekonomik felaketi önleyebilecek bir iktisadi reçete hazırladı. Ama bunun karşılığında, liberal iktisat teorisinin terk edilmesini istedi.

Keynes'in önermelerinin (bugüne kadar) en tartışmalı olanı, bir serbest piyasa ekonomisinin, kendi haline bırakıldığı zaman, varılacak yerin büyük olasılıkla eksik istihdam dengesi olacağıydı. Bu, tam istihdamın, kendi haline bırakılmış başıboş bir serbest piyasa ekonomisi tarafından otomatik olarak garanti edilemeyeceği anlamına geliyordu. Ekonomi tam istihdam altında bir istihdam düzeyine ulaşabilirdi, ama bu düzeyde de kalırdı. Bu önerme, ister bir emek değer teorisine isterse de bir marjinalist değer teorisine dayanıyor olsun, bütün klasik ve neo-klasik teorilere ters düşüyordu. Bir serbest piyasa ekonomisinin eksik istihdam dengesi içinde hapsolabileceğini, yani istemsiz işsizlik olasılığını, ima eden bu önerme bugüne değin çeşitli meydan okumalara maruz kaldı. Modern makro iktisat, aşağıda göstereceğim gibi, Keynes'in meydan okuduğu liberal iktisat teorisini restore edecek biçimde bu önermeler üzerinde değişiklikler yaptı (bu satırları yazdığının ertesini günü, Samuel Brittan, sanki Keynes'in hâlâ tartışılıyor

olduğu iddiamı doğrulamak istercesine, 'Keynes'in mirasının lehine ve aleyhine polemikler'¹¹ konusuna geri döndü).

Ancak elli yıl boyunca, Keynes'in sözü geçti; sadece bir teorisi yoktu Keynes aynı zamanda bir çare de öneriyordu. Bu çare, ilk adımda istihdam ve gelir artışı sağlayacak olan kamu harcamalarıydı. Bu ilk harcama enjeksiyonunun ardından gelir ve istihdamı birkaç kat artıran bir çarpan süreci yaşanıyordu. İlk başta yapılan kamu harcaması, ortaya çıkan ekstra gelir üzerinden elde edilen ek vergi geliriyle telafi edilebilirdi. Çarpan süreci, Keynes'in psikolojik yasa adını verdiği, tüketimin gelire oranının birden düşük olmasına dayanıyordu. Gelir ne kadar yüksekse, bu oran o kadar düşük oluyordu. Dolayısıyla insanlar zenginleştikçe tasarruflar artış gösteriyordu. Ama tüketim gelire bağlı istikrarlı bir fonksiyonu ve hükümetler bu fonksiyona güvenebilirdi. İstikrarsızlık göstermesi muhtemel olan özel yatırımlardı; bu harcamalar, girişilen herhangi bir yatırımın gelecekteki kârlılığı ile ilgili beklentilerde oluşabilecek değişimlere duyarlıydı. Yatırımcılar iyimser ise 'hayvani içgüdüleri' de canlı olacak ve bu durumda ekonomi aşırı tam istihdam durumuna bile ulaşabilirdi. Ama yatırımcılar karamsar ise yatırımlarını erteleyeceklerdi. Bankaların faiz oranlarını aşağıya çekmeleri durumunda bile, yatırımcılar buna karşılık vermeyeceklerdi. Dolayısıyla kârlılık tarafından harekete geçirilmeyen kamu yatırımlarının rolü işte burada devreye giriyordu. Kamu yatırımları tasarrufla özel yatırım arasındaki boşluğu doldurmaktaydı.

Keynes, ortodoks iktisat teorisinin verdiği standart cevapların geçerli olmadığını gösterdi. İşsizliğin olduğu durumda, ücret indirimi ne mümkündü ne de etkili olma olasılığına sahipti. İşçiler parasal ücretleri için pazarlık etmişlerdi ve reel ücretlerini tek yanlı olarak azaltamazlardı. (Sonuçta, Buhran sırasında parasal ücretler düşerken, fiyatlar daha fazla düşüğü için, reel ücretler artmıştı.) Ancak reel ücretleri düşürmek,

mümkün olsa bile, sadece talepte bir azalmaya yol açacaktı; düşük ücret gelirleri işletmeleri kârsız hale getirecekti. Yatırımları canlandırmak için faiz oranları aşağı çekilemezdi. İşadamları gelecekteki kârlılıkla çok daha fazla ilgileniyorlardı ve faiz maliyetleri ikinci derecede önem taşıyordu. Ama faiz oranlarının düşebileceği bir alt sınır vardı çünkü sıkıntılı dönemlerde insanlar nakit tutmaya yönelir ve faiz oranı yeterince yüksek olmadığı sürece likidite üzerindeki komuta gücünü ellerinden bırakmak istemezlerdi. Böylece serbest piyasa, teorik olarak inandırıcı gerekçelerle, her aşamada tıkanmıştı.

Keynes'in teorisi yeni hesaplanmaya başlanmış olan ulusal gelir, tüketim ve yatırım ölçütlerini kullandı. Ulusal bir ekonominin hesaplarını dengeye getirmenin kolay bir yolunu sundu ve bunu yaparken, aynı zamanda gelir ve istihdamı geliştirmenin yollarını da buldu. Bu, bir devrevi dalgalanma teorisi değil, bir ekonominin ulaştığı gelir düzeyini belirleyen etkenlerin teorisiydi. Bu teori, hükümetlere, yüksek istihdam ve gelir düzeylerine nasıl ulaşabilecekleri konusunda tavsiyelerde bulunabilen yeni bir uzman iktisatçılar ordusunun ortaya çıkmasına neden olacaktı. Keynes dünyaya yeni bir dil ve ona eşlik eden yeni bir dilbilgisi verdi. İktisadın ne kadar faydalı olduğu konusundaki şöhreti gibi, sözcük dağarcığı da değişime uğramıştı.

Keynes'in zamanlaması mükemmeldi. Büyük Buhran süresince politika önerilerinde bulunmuş ve insanları, yeni bir teori öne süreceği konusunda uyarmıştı. Bernard Shaw'a yeni teorisinin Einstein'ın görelilik teorisi gibi -tamamen devrimci- olacağını söyledi. Ancak *Genel Teori*'nin 1936 yılında yayımlanması, eski kuşağın Keynes'in iddialarının geçerliliğinden şüphe duymasıyla ve genç kuşağın onu yalayıp yutmasıyla birlikte, şiddetli bir tartışmaya yol açtı. Keynes kendisini eleştirenlere karşı zorlu bir savaş verdi. Bunların bir kısmı Keynes'in vazet-tiklerini zaten uygulamakta olan ve hatta onunkinden farklı

olmayan teoriler geliştirmiş olan İsveçli iktisatçılardı. Ne var ki 1931'deki dip noktasından başlayan devrevi toparlanma 1937 yılında durakladı. Bu durum, Keynes'in, işsizlik oranı ABD ve İngiltere'de hâlâ yüzde 10 olduğu halde, ekonominin kendiliğinden tam istihdamı sağlayacak şekilde toparlanmadığı ve aslında düşüşte olduğu görüşünü doğruluyordu. Ortodoks denk bütçe anlayışının terk edilmesi gerekiyordu. Roosevelt bile 1937 yılında bu radikal yolu izlemeye hazırды. Keynes, silahlanmayı finanse etmek için İngiliz hükümetini borçlanmaya aktif olarak teşvik ederek, bu borcun ekonomide sağlanacak olan canlanmanın yaratacağı gelirle karşılanacağına işaret etti. Keynes hükümetlere, yapmayı çok istedikleri ama yapmaktan korktukları şeyi –kamu harcaması için borçlanma- yapmaları için mükemmel bir gerekçe sundu. Keynes bir bütçenin –durgunluk dönemlerinde açık, hızlı ekonomik büyüme dönemlerinde fazla vererek- devre boyunca dengede olması gerektiği düşüncesini her zaman savunmuş olmakla birlikte, faiz oranları, borçlanma maliyeti düşük düzeyde tutulabildiği sürece, hükümetlerin borçlanmalarını memnuniyetle karşılıyordu. Bu yaklaşım, sermaye hareketleri üzerinde kontrollerin bulunmasını gerektiriyordu. Böyle bir kontrolün söz konusu olduğu durumda, tasarruf sahipleri tasarruflarını daha yüksek getiri elde etmek için yurtdışına aktaramaz ve yatırımcılar da yurtdışından borçlanamazlardı. Keynes küreselleşmeden uzaklaşmış dünya ekonomisini bir erdem haline getirdi. Hükümetlerin ekonomiyi yönetme görevini kolaylaştırdığı için, ekonomilerin sermaye hareketlerinden yalıtılmış olmalarını tercih ediyordu.¹²

1914-18 savaşıandan sonra ortaya çıkan ulus-devleti 'bölgesel (*territorial*) sosyal devlet' olarak tanımlamak daha doğrudur.¹³ Bu devlet 1918'i izleyen yirmi yıl boyunca, yurttaşlarının ekonomik refahını sağlama konusunda verdiği sözleri yerine getiremedi. Siyasi gündemi liberal iktisat ile ters düş-

tü. Kapitalizmin içine girdiği darboğaz, devleti daha da fazla sıkıştırdı. Almanya gibi kimi ülkeler, kapitalizmin planlı, düzenlenmiş bir biçimiyle birlikte olsa da çözümünü totaliter bir hükümette aradı. Keynes devletin eline yeni araçlar verdi ve bu sayede, planlama ve fiziksel kontroller gibi -bir liberal olarak Keynes'in nefret ettiği- araçlar olmadan devlet kapitalizmi idare edebilirdi. Demokratik devlet vergileri ve harcamaları ustalıkla idare ederek, faiz oranlarını düşük tutarak ve ekonominin kapılarını sermaye hareketlerine kapatarak hem pastasının durmasını hem de karnının doymasını sağlayabilirdi. Bu mucizevi bir çözümdü ve sonraki kırk yıl boyunca, bir rüya gibi işledi.

Keynes'in Marx'a bir cevap vermiş olduğu düşünüldü. Schumpeter'in aksine, Keynes, Marx'a çok az saygı duyuyordu ve onun iktisadını abartılı buluyordu. Ama bir yönüyle Keynes, temel bir anti-Marksist önerme geliştiriyordu: İşsizlerin yedek ordusu kapitalist birikim için sadece gereksiz değil, aynı zamanda kesinkes zararlıydı. Efektif talepte bir eksiklik olması durumunda hükümet devreye girmeye hazır olduğu müddetçe, yüksek bir istihdam seviyesi ve yüksek kârlar bir arada olabilirdi. Marksistlerin Keynes ile bir sorunu vardı.¹⁴ *Genel Teori*'nin yayımlandığı sırada, Üçüncü Enternasyonal adına Halk Cephesi taktığı, komünistlerin pozitif ve İşbirliğine açık bir tutum içinde olmalarını gerektiriyordu. Komünistler 'ilerici güçlerin' dostluğunu kazanma çabası içindeydiler. Keynes işsizliğin meydan okumasına cevap verdiği için bu ilerici güçler tarafından seviliyordu. Dolayısıyla komünistler Keynes'i, kapitalizmin krize eğilimli olduğu konusunda Marx'ın bakış açısını doğruladığı için övmekle, ama enflasyonist mali politikalar eliyle istihdam yaratılabileceğini söyleyerek halkı yanılttığı için eleştirmek arasında kararsız kaldılar. Keynesçilik egemenliğini sürdürdüğü süreçte, bu ikili kucaklama ve inkâr modeli varlığını korudu.

Kuşkusuz, 1930'lu yıllarda Marksizmin eleştirel geleneği hâlâ canlılığını koruyor olsaydı, çok daha ayrıntılı bir yaklaşım bile söz konusu olabilirdi. Keynes, Marx'ın 'gerçekleşme sorunu' adını verdiği şeyin önemine işaret ediyordu: Malların emek tarafından üretilmesi –böylece artık değerın aktarılması vb.– kendi başına yeterli değildi; bunların satılmaları ve artık değerın kâr olarak 'gerçekleştirilmesi' de gerekiyordu. Malların satılmamaları halinde, artık değer sadece hayalidir, gerçekleşmemiştir. Bu durumda emek boş yere sömürülmüş olur. 5. Bölümde kullanılan terimlerle söylersek, M'in, P' haline gelmesi gerekmektedir. Ama Marx, eleştirdiği bütün klasik iktisatçılar gibi, kendi modelinde kamu harcamasına herhangi bir rol tanımamıştı. Onun kapitalizmi bütünüyle özel sektör kapitalizmiydi. Keynes, işsizliğe çare olarak kamu işlerini savunan ilk kişi değildi. Ancak Keynes, toplam üretim seviyesinin iktisadi bir teorisini inşa eden ilk kişiydi, bu seviye hükümet harcamaları nedeniyle yüksek ya da düşük olabilirdi.

O tarihlerde Stalin'in gözünde Rosa Luxemburg'un bir itibarı kalmamıştı ve dolayısıyla hiç kimse Keynes'in teorisini Luxemburg'un Kesim III'ü ile ilişkilendirmedi. Luxemburg'un, devletin vergi gelirleriyle finanse edilen bir silahlanma sektörünün Marx'ın Genişleyen Yeniden Üretim Şemasının gerçekleşme sorununu çözeceğini düşünmüş olduğunu hatırlayın. Keynes'in teoride devlet harcamalarını savunması ve 1937-38 yıllarında Britanya hükümetini silahlanma harcamalarını artırması konusunda teşvik etmesi, Luxemburg'un modeline mükemmel bir biçimde uyuyordu. Elbette, Kesim III silahlanmadan oluşmak zorunda değildi; Kesim I mallarındaki arz fazlasıyla rekabet etmeyecek herhangi bir şey olabilirdi. Marx ve Luxemburg'un çalışmalarına aşına olan, Polonyalı bir iktisatçı, Michal Kalecki, bağımsız olarak, Keynes'inkiyle benzer bir modele ulaştı. Kalecki'nin

denklemleri Marx ve Luxemburg'un şemalarını yansıtıyordu.

Ne var ki Keynes bir açıdan bunların hepsinin ötesine geçmişti. Bütün klasik ve neoklasik iktisatta, ya harcama yaparsınız ya da tasarrufta bulunursunuz. Harcama yapmanız durumunda, tüketim mallarını (Kesim II) satın alırsınız. Tasarruf yapmışsanız, otomatik olarak yatırım yapmış olduğunuz –Kesim I mallarını satın aldığınız– varsayılır. Keynes, parasal bir ekonomide, bir üçüncü tercih hakkınızın olduğunu gördü. Tasarruflarınızı nakit olarak bir banka mevduat hesabında tutabilirdiniz ya da harcamayabilirdiniz. Buna karşılık bankalar bu parayı ancak girişimcilerden gelen bir kredi talebinin olması durumunda başkalarına kullanılabiliyorlardı. Hayvani güdüler kaplan gibi değil de fare gibiyse, kredi için her hangi bir talep bulunmayacaktır. Düşük faiz oranları bir faydası olamayacaktı; aslında, insanlar paralarını faiz getiren mevduatlarda tutmak isterse faizler de düşürülemezdi.

Kapital'in üç cildini incelersek -borç ile alacakların ödenmesi için paraya ihtiyaç duyulan ve ve takasın yeterli olmadığı- parasal bir ekonominin alım ve satım arasında bu tür bir boşluğa yol açabileceği konusunda Marx'ın benzer düşüncelere sahip olduğunu görürüz. Bir şey satmanız halinde, parasal bir ekonomide, paranızı elinizde tutabilirsiniz. Bir takas ekonomisinde, her satış bir satın almadır. Yukarıda açıklamış olduğum gibi, 1870 ile 1920 arasında inşa edilmiş olan zarif genel denge teorisi, içinde paranın hiç bir rol oynamadığı bir takas teorisiydi. Sadece Marx'ın değil, John Stuart Mill'in de benzer itirazları vardı. Ne de olsa bu durum sağduyunun gereği idi; her ne kadar bunu kabul etmek olanaksız olsa da.

Ne var ki iktisatçılar sağduyuya saygı göstermez. İktisatçılar bir şeyin pratikte işleyebileceğini kabul etmeden önce, o şeyin teoride işliyor olması gereklidir; bunun tersi söz konusu değildir. Keynes'in iddiası teorisinin, ortodoks teorisyenlerin alışkın olduğu kimi kavramların yanı sıra onların düşünce

yapılarını da kullanarak eksiksiz bir iddia sunduğuydu. Likidite tercihi teorisi kilit konumdaydı; tüketim/gelir ilişkisinin psikolojik yasası ve gelecekteki kârlılık beklentilerinin yatırımcılar üzerindeki etkisiyle birlikte, üç sacayağından birini oluşturuyordu. İnsanlar nakit tutmayı tercih ederdi; nakitten vazgeçmeleri için kendilerine bir ödül –faiz oranı– sunulmadığı sürece likidite tercih edilirdi. Bu nedenle faiz oranları, eski teoride olduğu gibi tasarruf ve yatırım dengesini sağlamıyordu. Faiz oranları likiditeyi elden çıkarmanın karşılığıydı. Yani parasal bir ekonomi, takasa dayalı bir ekonomiden farklı kuralları izliyordu.

Keynes'in para teorisi, onun *Genel Teori*'sinin güç durumdaki bir parçası olmaya devam etmektedir. Birçok insan, devlet harcamaları ile tam istihdam arasındaki bağlantının en önemli, en pratik bölüm olduğunu sezinliyordu. Likidite tercihiyle ilgili gereksiz teorik süsler önem taşımıyordu. Keynes, bir tasarruf bolluğunun ortaya çıkacağı, ama likidite tercihinin, faiz oranlarının düşük seviyelere hatta sıfıra düşmesine engel olacağı korkusuyla hareket ediyordu. Savaş sonrası yıllarda bu korkunun temelsiz olduğu ortaya çıktı. Hiç kimse buna önem vermiyormuş gibi görünüyordu. Ekonomide istihdamı düzenleyebilmek için yeterince büyük bir alan vardı. Ama Keynes aynı zamanda para arzının önemini de azımsamıştı. Genel denge için, paranın bulunmadığı mal mübadelesinde - arz ve talep - tüm metaların *görelî* fiyatlarını belirliyordu; toplam para arzı, paranın miktar teorisi aracılığıyla, fiyatların *mutlak* düzeyini sabitliyordu. Böylece, sözgelimi yirmi koyunun bir ineğe karşılık gelmesi genel denge modeli içinde belirlenirken, koyunun £10 ve ineğin £200 olması toplam para arzı tarafından belirlenecekti. Para arzının iki kat artması durumunda 20:1 olan koyun/inek oranı bundan etkilenmeyecekti. Bu reel ekonomiydi. Ama mutlak fiyatlar ikiye katlanacaktı: Koyunun fiyatı £20 ve ineğin fiyatı £400 olacaktı. Para arzı-

nı artırmanız durumunda, fiyatlar artar. Dolayısıyla ortodoks teoride enflasyon -fiyatlardaki artış- tamamen parasal bir olguydu. Ayrıca, liberal iktisatçılar enflasyona, geçici olarak gördükleri işsizliğe karşı olduklarından, çok daha güçlü bir biçimde karşıydılar.

1936 yılı itibariyle, İngiltere'de neredeyse on beş yıldır hiç bir enflasyon yaşanmamıştı. Gelişmiş kapitalist ülkelerde 1924-1936 dönemi, durağan ya da düşen fiyatlar dönemi olmuştu. Birinci Dünya Savaşı (1919-1923) sonrasındaki her yerde (ve 1919-24 yıllarında Almanya'da) yaşanan enflasyon şoku ortodoks iktisatçılar tarafından unutulmamıştı. Yukarıda 10. Bölümde sözü edilen, 1933 yılının Ocak ayında Harvardlı iktisatçılar tarafından Franklin Roosevelt'e gönderilmiş uyarıyı hatırlayın. Keynes enflasyon konusunda çok fazla endişe duyuyormuş gibi görünmüyordu. *Genel Teori*'de, Fiyat Düzeyi (21. Bölüm) üzerine bir bölüm bulunuyor olsa da, Keynesciler onun teorisini bir reçete kitabına dönüştürerek, tıpkı para arzını göz ardı ettikleri gibi, enflasyonu da göz ardı ettiler. Keynes, para politikasının önemini küçültmüştü çünkü onun işsizliği ortadan kaldırma konusunda yeterince çabuk sonuç vermediğini —o da eğer herhangi bir etkiye sahip olabiliyorsa- düşünüyordu.

Keynes daha sonra tesvir edildiği gibi bir enflasyonist değildi. II. Dünya Savaşı'nın başlarında, savaş yıllarında enflasyonun nasıl önlenebileceğini göstermek için, *Genel Teori*'nin mantığını kullandığı, *Savaşın Bedelini Nasıl Ödemeli*¹⁵ [How to Pay for the War] başlığını taşıyan bir broşür yayımladı. Ne var ki enflasyonun ve para arzının ihmal edilmesi, 1945 sonrası Keynesçiliğin bir özelliği haline geldi. Kamu borçlarının büyüklüğü konusunda da benzer bir umursamazlık söz konusuydu. Kamu borcunun, halkın çoğunluğu tarafından küçük bir borç verenler kesimine —rantiyelere- borçlu olunan bir tutar olduğu söyleniyordu. Dolayısıyla iç borçlanmanın, geliri

vergi mükelleflerinden alıp rantiyelere dağıtmanın dışında başka bir etkisi yoktu. Faiz oranları düşük tutulabildiği ve ciddi bir para arzı fazlalığı olduğu sürece borç, Keynesçiler için bir sorun oluşturmuyordu; ya da onlar bunun bir sorun oluşturmadığını düşünüyorlardı.

Bu sorunlar daha sonra 1960'lı yıllarda ve sonrasında tekrar ortaya çıkıp Keynesçilerin ensesine yapışacaktı; ancak Keynesçiliğe karşı saldırıyı başlatan en önemli önerme aynı zamanda Keynesçiliğin en büyük başarısıyla –tam istihdamın ücret talepleri üzerindeki etkisiyle- ilgiliydi. 1930'lu yıllarda sürdürülen tam istihdam konusunda endişe duymak güçtü. II. Dünya Savaşı sırasında William Beveridge – onun yanı sıra Michal Kalecki - tehlikeyi görmüştü. Kuşkusuz Keynes bu tehlikeyi, *Genel Teori*'de değil, *Savaşın Bedelini Nasıl Ödemeli*'de ele almıştı. İstihdamın artması durumunda, reel ücretler er ya da geç yükselmeye başlayacaktı. Yükseliş döneminde ücretlerdeki artışın kârlılığı azaltacağı bir an da gelecekti. Ücretlerin payı kârların gerek payını gerekse de oranını aşındıracak ölçüde yükselecekti. Kâr hacmi –Marksistlerin ona verdikleri adla **kâr kütlesi**– daha yüksek olabilirdi, çünkü toplam gelir tam istihdamda daha yüksek olacaktı. Buna karşılık Marx'ın *Kapital*'in 1. Cildinin 7. Kısımında öne sürmüş olduğu gibi, kapitalistlerin kârlılığı –kâr oranlarını– restore etmek için bir şeyler yapmaları gerekecekti. Savaş sonrası dönemde yaşanan yirmi yıllık tam istihdamın ardından olan şey buydu. Kapitalistler bir şey yaptılar: Daha yüksek kâr arayışı içinde yurtdışına kaçtılar.

Ama bir kez daha, hikâyemin önünde gidiyorum. Keynes kapitalizme bir çözüm sunmuş, 'yeni bir ekonomi' inşa etmişti.¹⁶ Nobel ödülü sahibi (ve benim hocam olan) Lawrance Klein'in kitabının başlığını kullanarak söylersek, bir 'Keynesçi devrim' söz konusuydu.¹⁷ Kapitalizm en kötü yıllarını ayakta kalarak atlatmayı başarmıştı. Bir süreliğine, silahlanma ve

savaş tarafından kurtarılmıştı. Ancak Keynes ona totaliter olmayan bir bağlamda, barışçıl gelişimin reçetesini vermişti. Kapitalizm bir daha asla benzer bir çöküşle yüz yüze gelmeyecekti. Kapitalizmin nihai bir kriz içinde olduğu bir daha asla söylenemeyecekti. Lenin kapitalizm ile savaşını kaybetmişti; ancak 1941'de Hitler'in Rusya'yı işgali nedeniyle çok az kişi böyle bir ışığı görebilirdi.

Sosyalizm İşleyebilir mi?

Avusturya, görece küçük bir ülke olmasına rağmen, XX. yüzyılın düşünsel yaşamı üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Habsburg İmparatorluğu, Robert Musil tarafından, *Niteliksiz Adam* [The Man Without Qualities] başlıklı romanında İmpkralya olarak alaya alınmıştı. Kimileri Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu çürümüş bir imparatorluk olarak görürken, kimileri de onu sanatsal ve felsefi etkinliklerin çiçek açtığı bir yer olarak görebiliyordu. Sigmund Freud, Ludwig Wittgenstein, Bronislaw Malinowski ve Fredrich von Hayek modern zamanlar üzerinde kendi izlerini bıraktılar. Düşüncelerin taşıdıkları önem ölçüsünde, Viyana yaşamlarımızı hâlâ şekillendirmekte olan güçlerin kaynaklandığı merkez olmaya devam etmektedir.

Bu durumda sosyalizmin doğası üzerine en önemli ve geniş kapsamlı tartışmanın Avusturya'da yaşanmış olması şaşırtıcı bir durum değildi. Bu, gerçek yaşamda ortaya çıkan olaylardan –maddi koşullardan da denebilir– olduğu kadar, Viyana'nın canlı düşünsel yaşamından da kaynaklanıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın tetiklediği birçok Avrupa devrimi arasında Avusturya demokratik sosyalist bir devrimin tek örneği idi. Avusturya SDP'si Almanya'daki SDP'nin kardeş partisiydi, ama kendi Marksist geleneğine sahipti; Avusturya-Marksizmi Alman emsalinden çok daha az dogmatikti. Avusturya-Marksizminin önde gelen temsilcisi olan Otto Bauer düşüncelerini, Marksizmin baş belası olan Eugen von Böhm-

Bawerk tarafından düzenlenen büyük seminerde savunmuştu. Bu, Carl Menger'in marjinalist teorisinin tartışıldığı ve geliştirildiği seminerdi. Çeşitli zamanlarda, Rosa Luxemburg ve Nikolay Buharin de bu seminerlere katılmışlardı.

Marginalist teori, üç merkezde birbirlerinden bağımsız bir biçimde ortaya çıkmıştı. 1870 yılı civarında, İngiltere'de William Stanley Jevons, Fransa'da Léon Walras ve Avusturya'da Carl Menger, klasik emek değer teorisine karşı bir alternatif ortaya koydular. Bu teorinin ipuçları daha önceki on yıllarda kendisini göstermişti ve *père* Walras' bu öncülerden biriydi. Ama marjinalist devrim iktisat teorisini daha analitik ve bireysel davranış biçimlerine çok daha fazla dayanır hale getirdi. Marjinalist devrimin temel anlayışı, değişim değerinin kullanım değeri ile açıklandığı, ama bunun algılanması güç bir yoldan gerçekleştiği idi. Bireyler gündelik faaliyetlerinde sahip oldukları kaynakları öyle idare ediyorlardı ki, marjinal fayda ile bunun için ödedikleri fiyatı (değişim değerini) eşitliyordu; marjinal fayda, tüketilen bir metanın ek bir biriminden elde edilen fayda (kullanım değeri) idi. Bir kişi bir maldan ne kadar çok tüketirse, ilave olarak tükettiği her birimden daha düşük bir fayda elde eder. Böylelikle her tüketici –fiyatı veri olarak alarak– elde ettiği marjinal fayda fiyatla dengeye gelineceye kadar tüketimde bulunur. Kuşkusuz, farklı tüketiciler, gelirleri gibi zevkleri de farklılık gösterdiğinden, farklı miktarlarda tüketim yaparlar.

Aynı hikâye üretim tarafıyla ilgili olarak da anlatılabilir. Üreticiler marjinal hasılayı –bir birim daha fazla satarak elde edilen ilave hasıla- onun marjinal maliyetiyle –bu birimi üretmenin yol açtığı ilave maliyet- eşitleyerek kârlarını maksimize edeceklerdir. Her tüketici ve her üretici, fiyatı kendi müdahalelerinin ötesinde yer alan bir veri olarak alır. Buna karşılık,

i Baba Walras anlamında. Desai burada Leon Walras'ın babası Auguste Walras'tan söz ediyor – (ç.n.).

bu fiyatlar onların gerçekleştirdikleri çeşitli satın alma ve satış işlemleri arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak belirlenmiştir. Dahası, Walras tüm piyasaların eş zamanlı olarak dengeleneceğini gösterdi. Bir genel denge durumu söz konusu olacaktı.

1914'ün öncesindeki yarım yüzyıl, klasik ve Marksist emek değer teorisi ile marjinalist (daha sonra Britanyalı iktisatçı Alfred Marshall tarafından neoklasik olarak adlandırılan) teori arasındaki savaş alanı oldu. Bununla birlikte, her ikisi de, kendi kendini düzenleyen, kendi kendine dengeye gelen piyasa görüşünü paylaşıyorlardı. Marx, bu tür kendi kendini düzenleme özelliğinin, sistem kendisini yeniden üretirken, devrevi dalgalanmalar ve krizler eliyle altüst olabileceğini öngörmüş olduğu için belki de bir istisna oluşturunuyordu. Ama özünde bu Adam Smith'in Görünmez El hikâyesinin analitik bir yeniden anlatımıydı. İktisadi faaliyetlerimizin temelde yatan yapısal karşılıklı bağımlılığı bizim için gözle görülebilir değildir, ama yine de var olan bir durumdur. Bizler elde ettiğimiz marjinal faydayı bilinçli bir biçimde hesaplamayız ne de işletmeler marjinal maliyetlerinin bundan daha fazla bilincindedirler. Ama bütün sistem sanki böyle yapıyormuşuz gibi işler. Ortaya çıkan sonuç, devletin herhangi bir müdahalesi ya da emek veya sermayenin herhangi bir tekele sahip olmadan –ya da aslında bunlar söz konusu olmadığından– yüksek düzeyde refah üreten, kendi iç dinamikleriyle işleyen bir sistemdi.

İktisat onunla temasa geçenlerde her zaman kafa karışıklığına yol açmış ve onları şaşkınlığa sürüklemiştir. İktisatçılar, bir yandan, gündelik yaşam içinde gösterilen faaliyetlerden –satın alma, satış yapma, çalışma, tasarrufta bulunma– söz ederler. Ancak bunu gerçekliği yadsıyan varsayımlar ve çıkarımların oluşturduğu bir çerçeve içinde yaparlar. Marjinal ya da diğer türden olsun, fayda adı verilen şeyin varlığına ilişkin hiçbir kanıt ortaya konulmuş değildir. İktisatçılar faydayı

tanımlamak, ölçmek ya da psikologlara bu tür hesaplamaya dayalı davranışın onlara mantıklı gelip gelmediğini sorma ihtiyacını hissetmediler. Onlar fayda ve onun matematiksel işleyişinin onlara istediklerini –bir fiyatların oluşumu teorisini- vermiş olmasından dolayı mutluydular. Yaklaşımları ampirik olmaktan daha çok önselciydi: Deneysel olmaktan çok anekdotaldı. Yine de bu yaklaşım ekonomik yaşamın görünüşte karmaşık ve kaotik doğasını anlamlandırmakta son derece etkilidir.

Aynı derecede zengin mal ve hizmetler dizileriyle karşı karşıya gelen, malları satın alma ya da işe girme, kariyer değiştirme –hatta kimileri hilekârlık yapma ve suç işlemeyi de ekleyecektir– konularında kararlar alan milyonlarca tüketici. Bunların hepsi, bu insanların kim olduklarını, sınıflarının ya da kastlarının ya da kültürlerinin ne olduğunu, ne sattıklarını ve ne aldıklarını bilmeye gerek olmaksızın, tek bir basit çerçeve içinde açıklanabilmektedir. İktisatçı bütün bunları, okuru kızdırmak için, bir grafikte ya da yüksek matematik kullanarak yapmaya devam eder. Bütün bunlar ne anlama geliyor olabilir?

Marjinalizm iktisadın yoğun bir biçimde matematikselleşmesine yol açtı. İktisatçılar, kendi soyut bireyci yaklaşımlarını yücelterek tarihçiler ve diğer sosyal bilimcilerle mücadele ettiler. Yine de ayrıntılı ve karmaşık teorilerinin çok basit bir temeli vardı: Alternatifler arasında seçim yapma ve bunların tümüne sahip olmaya engel olan kaynak kısıtı koşulları altında insanlar iktisadi mantıkla hareket ederler. Elleriinde olanı kullanarak en fazlasını elde edebilmek için makul ve rasyonel seçimler yaparlar. Fiyatlar ya da kendi beğenileri değişim gösterirken, onlar bu değişime uyum gösterirler ve bir şeyi ötekini yerine koyarlar. Bunu onlara bırakmanız halinde, ortaya en iyi sonuçlar çıkacaktır – birey için olduğu kadar toplum için de.

Bu, önselci iktisadi mantık yapısı sadece herhangi bir tarihsel, sosyolojik ya da siyasi ayrıntıdan yoksun olmakla kalmaz, ama aynı zamanda ideolojik olarak da görece tarafsızdır. Onun öncülerinden Walras, bütün yaşamı boyunca kooperatiflere ilgi duymuş olan bir sosyalistti. İngiliz kolu -Alfred Marshall ve Arthur Cecil Pigou'nun Cambridge Okulu altında gelişim gösterdiği haliyle- seçilmiş durumlarda ılımlı müdahaleden yanaydı. Liberal ideolojinin savunuculuğunu en tutkulu biçimde yapan Carl Menger'in Avusturya versiyonu oldu. Bu, sadece teknik bir matematiksel egzersiz değildi; Viyana Okulunun iktisatçıları için, bu geniş kapsamlı bir sosyal felsefeydi.

Bu felsefe, tekeller ve karteller, sendikalar ve başkalarının işlerine burnunu sokan siyasetçilerden uzak, vergileri düşük ve bütçeleri dengeli tutan, Altın Standardına bağlı olan aklı başında siyasetçiler tarafından yönetilen bir kapitalizmin, barışın ve tüm insanların -zengin ve fakir benzer şekilde- refahının en iyi güvencesi olduğuydu. Piyasadan daha iyisini yapmaya yönelik her türlü girişim -yoksulluğu azaltmak, istihdamı artırmak, vergilendirme yoluyla sosyal güvenlik sağlamak ya da herhangi bir şekilde özel mülkiyet haklarını engellemek- sadece başarısız olmakla kalmayacak, ama istenilenin tam tersi bir etki yaratacaktı. Yoksul, yoksul kalacak ya da daha da yoksullaşacak, istihdam artmış göstermek yerine azalacak, sosyal güvenliğin sağlanması insanları aciz ve kendilerine bakmaz hale getirecekti. İyiliğin, temel amacı iyilik yapmak değil, sadece azami kâr ve azami fayda olan piyasa tarafından yapılmasına izin verilmeliydi.

Uluslararası ilişkilere doğru genişletildiğinde, bu felsefe evrensel serbest ticareti ve liberal düzenin dünya ölçeğinde genişlemesini savunuyordu. Irkı, dini, cinsiyeti, sınıfı ya da statüsü ne olursa olsun herkes piyasadan yarar sağlayabilirdi. Hiç kimsenin rasyonel davranış gösterme becerisinden yoksun

olduğu varsayılmamalıydı. Kalıcı irrasyonel davranış sadece, ağırlıklı olarak siyasi otoriteler tarafından dayatılan, yabancı nitelikte ekonomik olmayan kısıtlamalardan kaynaklanabilirdi.

Bu düşünceler kümesine yönelik meydan okuma Otto Neurath'dan geldi.¹ Neurath doktora tezini Almanya'da, Menger ve marjinalistlerin rakibi olan Alman Tarihsel Okulu altında yapmıştı. Neurath gerek Antikitenin iktisadi tarihini gerekse de iş, ticaret ve tarım üzerine antik iktisadi düşüncüyü inceledi. Bir yerine, hem iktisat hem de felsefe üzerinde çalıştığı iki tez yazmış olan –bu onun yaşamı boyunca tipik özelliği oldu- Neurath, Avusturya Devriminde yer almış bir eylemci, bir Alman edebi klasiğini kendi yazdığı 500 sayfalık bir önsözle yayıma hazırlamış bir bürokrat ve benzeri özellikleri taşıyan biriydi. Neurath bir sosyalistti ve temel düşüncesi sosyalist bir ekonominin kapitalist bir ekonomiden farklı ilkeler üzerinde işlemesi gerektiğiydi. Fiyatları parasal terimlerle ifade etmek kullanım değerlerinin çarpıtılmasına neden olduğundan, para, yanlış kaynak tahsisine ve eşitsizliğe yol açıyordu. Savaş zamanında Almanya'nın uygulamaya koyduğu planlama, kaynakların doğrudan, fiyatı temel almadan tahsis edildiği cesur bir deney olarak, Neurath'ı (aslında Lenin'i de olduğu gibi) derinden etkilemişti. Savaş önceliği kârlılıktan (değişim değeri) daha çok üretkenliğe (kullanım değeri) verdi. Böylelikle parasal mübadelenin yerine takas geçirilebilirdi.

Neurath bu düşüncüyü, Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu devrimler içinde sosyal demokrat (Marksist) bir partiyi iktidara taşıyan tek devrim olan Avusturya Devrimi sırasında daha da geliştirdi. Marx bu türden ütöpik spekülasyonu uygun görmediğinden, Marksistler sosyalist bir ekonominin nasıl işleyeceği konusunda ayrıntılar üzerinde spekülasyon yapmayı reddetmişlerdi. Neurath bu tavsiyeye uygun davranan biri değildi. Kârı değil, mutluluğu maksimize etmek üzere

çalışacak olan bir ekonomi için bir plan hazırlamaya başladı: 'Azami kâr, kapitalist ekonomide bireysel ticaretin amacıdır . . . azami mutluluk, bir topluluk içinde yaşamdan azami zevk almak ve azami fayda elde etmek sosyalist bir ekonominin amacıdır.'²

Ama elbette, mutluluk faydadan daha fazla ölçülebilir nitelikte değildi. Bunun üzerine Neurath yaşam standardının bir ölçüsünü oluşturmaya öncülük etti. Beslenme, sağlık, yaşam beklentisi, konut, giyim ve suç oranı gibi, şimdi artık iktisatçıların aşına oldukları değişkenleri aldı. Ayrıca bunları tek bir ölçüt içinde bir araya getirmeye çalıştı ve bu ölçütün hem düzeyi hem de dağılımı sosyalist plancının ilgi alanı içinde yer alacaktı. Neurath planını son derece detaylı bir biçimde anlattı. Aynı Hesaplama Merkezi tarafından yardımcı olan bir Merkezi İktisat İdaresi olmalıydı. Bu Merkez, yaşam standardını evrensel bir istatistik olarak hesaplayacak ve iktisadi karşılıklı ilişkileri, bu tür bir istatistik tarafından bir bütün olarak ölçülen çıktılar üretirken biçimlendirecekti. (Günümüzde Gayrisafi Milli Hasılaya [GSMH] var ve pek çok ülkede bunun hesaplayan istatistik kurumları bulunuyor. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın [UNDP] İnsani Gelişme Raporlarındaki İnsani Gelişme Endeksi, yaşam beklentisini, eğitimi ve geliri birleştiren, uluslararası düzlemde karşılaştırılabilir bir ölçüttür. Neurath zamanının on yıllarca ilerisinde olan biriydi.)

Ekonomik etkinliği, işçilerin performansını artırmak, sağlık ve refahlarını iyileştirmek üzere üretimi rasyonalize etmek için, bankacılık için ve bölgesel ekonomik faaliyetin eşgüdümünü sağlamak için başka örgütler de olacaktı. Para bir kez kullanımdan kaldırıldığında, bankalar üretken ekipmanların dağıtım merkezleri haline geleceklerdi. Üretim kararları, içinde gerek işçilerin gerekse de ev kadınlarının (tüketici temsilcileri olarak) yer aldığı fabrika konseyleri tarafından alınacaktı.

Ayrıca bu kararların eşgüdümünün sağlanacağı yerel, bölgesel ve federal konsey katmanları olacaktı. Her düzeyde istihdam edilmiş bilimsel uzmanlar –beslenme uzmanları, eğitimciler, psikologlar ve benzerleri– bulunacaktı.

Sosyalist ekonominin özü onun parasız doğasıydı. Neurath'ın 1923 yılında yayımlanan bir makalede yazdığı gibi: 'Sosyalist iktisat teorisi, iktisadi bir plan temelinde, kâr-zarar hesabı yapmadan ve ister madeni para isterse de emek biçiminde olsun paranın dolaşımını temel olarak almadan, üretimi düzenleyen ve yaşam standardını şekillendiren tek bir yönetici ya da üretici –toplumu– tanır.'³ Böylece piyasa ve alım-satım olmayacak ve sadece bütün malların, öngörülen ihtiyacın bilimsel olarak hesaplanması temelinde doğrudan tahsisi söz konusu olacaktı. Üretim kararları demokratik denetime tabiydi ve para ya da kâr sosyalist bir ekonomide hiçbir role sahip olmayacaktı. Kısa ömürlü Bavyera ve Avusturya devrimleri sırasında Neurath bazı düşüncelerinin uygulamaya koyma şansını bulmuş olsa da, sonuçta bunlar sadece bir plan olarak kaldılar.

Uygulamaya konulmuş olmamalarına rağmen, Neurath'ın düşünceleri, çağdaşı anti-sosyalist liberal Viyanalı iktisatçılar tarafından çok ciddiye alındı. Ludwig von Mises, 1923 yılında yayımlanan kitabı *Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus*'un (*Sosyalizm: İktisadi ve Sosyolojik bir Tablî*)⁴ hatırı sayılır bir bölümünü Neurath'ın düşüncelerine ayırdı. Mises doğal hesaplama –doğrudan tahsise dayalı, paranın olmadığı mübadele– sorununu ele aldı. Bu tür parasız mübadelelenin verimsizliğe ve irrasyonaliteye yol açacağını öne sürdü. Mises, bunun, iktisadın göstermiş olduğu gelişimin yardımıyla kanıtlanabileceğini söyledi: 'İnsan akıllı, kendi hareket yasalarını, sadece para kullanımına dayanan iktisadi hesaplamanın doğasında var olan rasyonalizasyon yoluyla anlayabilir ve bu yolla onun izini sürebilir hale gelebilir.'⁵

Mises'in saldırısı çok kapsamlı bir saldırıydı. Mises'in iddiasının özü, kullanım değerini doğrudan hesaplanmanın ne mümkün ne de rasyonel olduğuydu. Piyasa güçlerinin serbest işleyişi tarafından belirlenen parasal fiyatlarda yansıtıldığı biçimiyle değişim değerleri, kullanım değerinin olabilecek en iyi ölçütüydü. Tüketici beğenilerinde, işçilerin becerilerinde, farklı girdilerin çok yönlülüğünde sonsuz çeşitlikler söz konusudur ve merkezi olarak bütün doğru takas fiyatlarını hesaplamak insan becerisinin ötesine geçen bir durumdur. Hatta bunu, nihai tüketime hazır tüketim malları için takas hesaplamalarını yapabilecek olsanız bile, piyasaların bulunmadığı koşullarda bunu sermaye malları için yapmak olanaksızdır: 'İş bölümüne dayalı toplumlarda, mülkiyet haklarının dağılımı, onsuz ne ekonominin ne de sistematik üretimin mümkün olabileceği bir tür zihinsel iş bölümünü meydana getirir.'⁶

Dolayısıyla iş iki farklı üretim süreci arasında seçim yapmaya -örneğin büyük boy bilgisayarları kişisel bilgisayarlarla ikame etmek- geldiğinde, bunların hangi fonlar üzerinden mübadele edilmeleri gerektiğine dair doğal/takas hesaplamalarını yapmak olanaksız olacaktır. Sosyalist bir ekonomi, hiçbir risk alınmasına izin verilmeyebileceğinden, yeni yöntemleri denemek yerine eski yöntemlere bağlı kalabilir. Kapitalist bir ekonomide, böyle şeyler girişimcilerin sermayeyi yeni süreçlerde riske atmalarıyla ve birçok durumda iflas etmeleriyle olur. Tüm takas oranlarının en nihayetinde hesaplanabildiği, değişmeyen durağan bir ekonomi düşünülebilir, ama bu kurgusal bir durumdur. Hiçbir gerçek ekonomi değişime karşı bağışıklı hale getirilemez.

Mises, iki dünya savaşı arasındaki dönem boyunca sürmüş olan bir tartışmayı sonuçlandırmaktan çok başlatmış oldu. Hayek bayrağı Mises'den devraldı ve daha sonra 1931 yılında, Mises'in kitabının İngilizce çevirisi için düzenlenmiş olan bir etkinlik için LSE'ye geldi. Ayrıca sosyalist bir ekonomi-

de iktisadi hesaplama sorunu konusunda bir derlemeyi yayıma hazırladı ve katkıda bulundu. *Kolektif Ekonomik Planlama* [Collective Economic Planning] 'Sosyalizmin Olasılıkları üzerine Eleştirel İncelemeler' [Critical Studies on the Possibilities of Socialism] alt başlığını taşıyordu.⁷ Bu derlemede, Hayek tarafından yazılan bir giriş ve sonsözle birlikte, bir Hollandalı (Pierson), bir Alman (Halm), bir Avusturyalı (Mises) ve bir İtalyan (Barone) iktisatçının yazmış oldukları dört makale bir araya getiriliyordu. Bu, dünya hâlâ 1931'in Büyük Buhranının artçı sarsıntılarını yaşamakta olduğundan, başarısızlığa uğramış olduğu apaçık olan bir kapitalizme yönelik alternatifler hakkında hararetili tartışmaların yaşanmakta olduğu bir zamandı. Planlamada Bolşevik deney, Sovyetler Birliği'nde, görünüşe göre inanılmaz bir başarı ile yürütülüyordu. Nasyonal Sosyalistler piyasa sistemini denetim altında tutarak istihdam yaratma taahhüdünde bulunmuşlardı. Roosevelt, zaten New Deal'i uygulamaya koymak üzere kollarını sıvamış durumdaydı. Hükümetler her yerde serbest ticaretin ortodoksluklarını ve Altın Standardını terk ediyorlardı. Dünya sosyalizm için olgunlaşmış gibi görünüyordu.

Avusturyalı liberal iktisatçılar tarafından başlatılan sosyalist hesaplama tartışması, onların niyet ettiklerinden farklı bir biçim aldı. Sorun, liberaller tarafından kullanılan başlıca silahın iki ucunun da keskin olduğu ortaya çıkmasıydı. Sosyalist bir ekonomide –ya da aslında her tür ekonomide– fiyatların hesaplanması sorunu, Walras'ın çalışmaları sayesinde, matematiksel olarak gösterilebilirdi. Nitekim Enrico Barone, Mises'ten önce davranmış (her ne kadar Mises'in bunu bilmiyor olmasına karşın) ve sorunu 1908 tarihli 'Kolektivist Devlette Üretim Bakanlığı' [The Ministry of Production in the Collectivist State] başlıklı makalesinde ortaya koymuştu.⁸ Burada ekonomi, tüketim malları, varolan sermaye ve yeni sermaye için bir dizi talep ve üretim denklemleri şeklin-

de gösterilmektedir. Piyasanın bu denklemleri çözebildiğini (Walras'ın sayesinde) biliyoruz. Ama merkezi planlamacının milyonlarca tüketicinin, işçinin ve üreticinin bağımsız eylemlerini taklit etmesi ne ölçüde mümkün olabilirdi?

Sorunun bu şekilde ortaya konulması, ilk bakışta göze çarpmıyor olsa da, Mises'in mülkiyet hakları ve dinamik bir ekonomide risk-almayla ilgili kaygılarından – liberaller için – talihsiz bir vurgu kayması yaşanmasına neden oldu. Konu gerçek bir ekonominin işletilmesinden çıkıp, bir hesaplama sorununun çözülmesi haline geldi. Burada –Mises'in izniyle– nefis bir ironi vardı. Walras'ın tüm talep ve arz denklemleri paradan soyutlanmıştı. Nitekim Walras'ın denklemler sisteminde para sadece bir hesaplama birimi rolü oynamaktaydı; yani on çift ayakkabının değişim değerinin bir buzdolabına eşit olduğunu göstermek için, bir çift ayakkabının fiyatının otuz dolar ve buzdolabının fiyatının üç yüz dolar olduğunu söyleyebilirsiniz. Ne var ki Walrasçı genel dengenin aslında taklit ettiği şey devasa bir –parasız– takas mübadelesi hesaplamasıydı. Sistemi matematikselleştirme sürecinde kapitalizmin bütün kurumsal ve tarihsel özgüllükleri bir kenara itilmişti.

Şu halde sorun şuydu: Planlama Bakanlığı, piyasanın gerçekte çözdüğü on binlerce denklemi fiilen çözebilir miydi? Tüketiciler ve benzer bir biçimde üreticiler kendi denklemleri eliyle temsil edilebileceklerinden, Walrasçı iktisat insan etmenini dışarıda bırakmıştı. Bu denklemlerin şekillendirdiği ekonomi, bu aşamada dinamikler henüz genel denge teorisine dâhil edilmemiş olduğundan, her halükarda durağan bir ekonomiydi. Bu denklemler fiyatların piyasanın gizli eli tarafından hesaplanmasını, günlük hatta saatlik olarak yansıtmayı amaçlıyordu. Özgürlük, mülkiyet hakları, risk üstlenme ve girişimcilğe ilişkin büyük konular –ilgisiz görüldükleri için olmasa bile– çözümü gereksiz yere karmaşıklaştırdıkları gerekçesiyle dışarıda bırakılmışlardı.

Sosyalist hesaplama ile ilgili yanıt ABD'den geldi. Seçkin ve kıdemli bir iktisatçı –hiçbir biçimde bir sosyalist olmayan F. M. Taylor- Amerika Ekonomi Birliği'nde yaptığı Başkanlık Konuşmasında bu sorunu ele aldı. Taylor'un bu konuşması, bir bilim adamı olarak iktisatçının 'değer yargılarından uzak' yaklaşımını içeriyordu. Onun önerileri, Polonya asıllı, Chicago'lu iktisatçı Oscar Lange tarafından vurulan zarif bir matematiksel *coup de grâce* [öldürücü darbe] yoluyla daha ayırtıcı bir biçimde ortaya konuldu. Sosyalist hesaplama sorununa yönelik Lange-Taylor çözümü liberal saldırıya verilen cevap oldu.⁹ 1929 tarihli, 'Sosyalist bir Devlette Üretimin Rehberliği' [The Guidance of Production in a Socialist State] başlıklı makalesinde, Taylor yukarıdaki paragrafta yapmış olduğum sözlerimi ilerisürdü. Eğer tüm bilgileri bir denklemler sistemi halinde kâğıda dökülebiliyorsanız –yani, planlamanın tüm tüketici tercihlerinin, teknik girdi/çıktı bileşimlerinin, doğal kaynakların tedarikinin ve benzeri konuların tam bilgisine sahip olduğunuzu varsayabiliyorsanız- bu durumda planlamanın görevi denklemleri çözmekten ibaret olacaktır. Hayek bu tartışmayı özetleyerek, şu yorumda bulundu:

Bu çözümün, mantıksal bir çelişki anlamında, imkansız olmadığı artık kabul edilmesi gerekir. Ancak, mantıksal olarak akla uygun böyle bir yöntem ile fiyatların belirlenmesinin, olası bir çözümün bulunmadığı iddiasını çürüttüğünü öne sürmek, sadece sorunun gerçek doğasının anlaşılmadığını ispatlar. Bu yöntemin uygulanmasının pratikte ne tür sonuçlar vereceğinin zihnimizde canlandırılması gereklidir; bu canlandırma, insanlık bakımından kullanışsız ve imkansız olan sonuçların saf dışı bırakılması için gereklidir. Pratikte asıl önemli olan sistemin biçimsel yapısı değil, sayısal bir çözüm aranacaksa ihtiyaç duyulan somut bilginin miktarı ve doğası, ayrıca her hangi modern bir toplumu kapsamak zorunda olan bu sayısal çözümün büyüklüğüdür.¹⁰

Çok fazla miktardaki sayısal hesaplamaların pratik olmadığına yapılan vurgu Hayek'in taktiksel hatası oldu. Başka bir dizi inandırıcı şey söylemesine rağmen, hesaplanabilirlik temel konu oldu. 1930'larda Oscar Lange en iyi ekonomi teorisyenlerinden biriydi ve Walrasçı genel denge üzerine bir tür otoriteydi. Aynı zamanda bir sosyalistti (II. Dünya Savaşı'nın ardından Polonya'ya geri döndü ve Polonya hükümetinin çeşitli yüksek kademelerinde hizmet etti). Lange uygulanabilirlik konusundaki tıkanıklığı çok basit bir araç ile aştı.

Sosyalist hesaplama için bütün tartışma, gelişmiş bir piyasa ekonomisinin sosyalist olacağını varsayıyordu. Bu durum üretim araçlarının kolektif mülkiyeti anlamına geliyor; ama aslında meslek ve tüketici tercih özgürlüğünü içeriyordu. Bu nedenle emek ve tüketim piyasalarına dokunmayıp sermaye malları piyasası yok edilebilirdi. Bolşeviklerin Rusya'da karşılaştığı sorun bu değildi; Rusya'daki sorun geri kalmış bir ekonomide kalkınma ve sermaye birikimi idi. Kimi fiyatların varolmasına izin verildiği için, Neurath tarafından ortaya atılan soruna da benzemiyordu. Bu savaş sosyalizmi değil, piyasa sosyalizmi idi.

Lange, yeni sosyalist rejimin varolan fiyatları başlangıç için kabul edebileceğini önererek hesaplama sorununu çözdü. Bu fiyatlar bir anlamda şüphesiz denge fiyatlarıydı. Bu noktadan sonra planlamacının tek yapması gereken, yeni bilgi geldikçe fiyatları aşağı ya da yukarı kaydırmaktı. Bu nedenle, bütün bilgiyi toplamaya gerek yoktu, çünkü varolan fiyatlar bu bilgiyi özetliyordu. Bu açıklama Walrasçı teorisinin sağlam bir ilkesiydi ve etkin piyasalar teorisinin temel bir varsayımı olarak kaldı. Böylece, piyasa dengesi teorisi kapitalist düzeni yıkmak ya da haktan gelmek için kullanıldı!

Lange bütün bu üretim kararlarını merkezi planlamacının almasına gerek olmadığını ayrıca belirtti. Tek yapılması gereken, üretim birimleri yöneticilerini -verili fiyatı marjinal

maliyete eşitlemek biçimindeki- kâr maksimizasyonu kurallarını taklit etmeye yönlendirmektir. Kârlar topluma gidecek ama üretim piyasa anlamında etkin olacaktı. Sosyalizm sadece rasyonel ya da uygulanabilir değil ama aynı zamanda Walrasçı genel denge ile de uyumluydu. Aslında, kimi iktisatçılar daha ileri gitti ve piyasa sosyalizminde gelir dağılımı daha eşit olacağı için, piyasanın kapitalizm koşullarındaki kimi kusurlarının sosyalizm tarafından ortadan kaldırılacağını iddia etti. Walras'ın gerçekten nasıl çalıştığını görmek için sosyalizme ihtiyaç vardı. Sonuç olarak, Otto Neurath'ın piyasa fiyatlarını toptan reddetmesiyle başlayan tartışmayı, sosyalistler istedikleri yöne çekmeyi başardı; piyasa fiyatları sakınılacak şeyler değil sosyalizmin erdemi haline gelmişti. Piyasa hesabı sadece mümkün değil, planlı ekonomide istenilen bir araçtı.

Bu durum, bütün sosyalistlerin piyasa sosyalizmini beğendiği anlamına gelmiyordu; ancak Lange-Taylor çözümünün yaptığı iş, mantıksızlığın sosyalist bir ekonomi kavramının dışına çıkarılmasıydı. Bunu, Neurath'ın yapmaya çalıştığı gibi, bir ekonominin günlük işleyişinin gerçekçi ve idari bir planını çıkararak yapmadı. Bulunan çözüm paranın, fiyatların ya da piyasaların rolünü tehdit de etmedi. Walras ve takipçilerinin, sayısız sorunları olan gerçek bir ekonomiyi bir dizi denkleme indirgediği ve bütün zorlukları varsayımlar ile bir kenara bıraktığı için, gerçeklik sosyalistlerin üzerinde mücadele etmesi gereken bir temel değildi. 1940'da Lange-Taylor kitabını (ve İngiliz iktisatçı H. D. Dickinson'ın bir kitabını¹¹) değerlendiren Hayek, gerçek hayattaki hiçbir sorunun bu 'çözüm' ile halledilmediğini sabırla göstermeye çalıştı. Örneğin, satış beklentisiyle üretilen ve 'raftan' satın alınan malların arz ve talep eğrilerinin olduğu düşünülebilir. Ancak, gemi ya da büyük makineler gibi, büyük ve kütleli mallar sipariş üzerine üretilir ve bu malların arz ya da talep eğrileri bulunmaz. Hayek, ayrıca, fabrika yöneticilerine fiyatları sabit kabul etmele-

rini söylemenin, bu fiyatların ne kadar süre sabit kalacağı konusunda birşey söylemediğine işaret ediyordu. Ancak bir kez daha belirtmek gerekir ki, Walras bu tür ıvır zıvır ayrıntılar ile ilgilenmiyordu. Marjinal okulun başarısının zirvesi olarak kabul edilen matematiksel iktisattaki gerçekçilik eksikliği, sosyalizmin liberal eleştirisinin felaketi oldu.

Sorun, Walrasçı modelin gerçek bir kapitalist ekonomi ile hiçbir ilgisinin olmamasıydı; gerçek bir ekonomide değişim ve belirsizlik yaygındır, risk alanlar ve iflaslar bulunur, sürekli yeni ürünler ve yeni süreçler denirir. Bu dinamik ve dengede olmayan süreç Walras tarafından teorize edilmedi ve Avusturya okulu bu konuda bir alternatif sundu. Menger'in Walras ile gerçek felsefi farklılıkları bulunuyordu, ancak emek değer teorisinin bu yeni teori tarafından yenilgiye uğratılması kutlanırken bütün bu farklılıklar bir kenara bırakıldı. Ricardo'nun rekabetçi denge teorisini (farklı bir terminoloji içinde) ele aldığı anda Marx da benzer bir tuzağa düşmüştü. Bu nedenle, Menger'in dengede olmayan dinamik süreçle dair bakış açısı, denge fiyat ve değerlerin hesaplanmasına gevşekçe bağlıydı. Ancak, düşünceler, özellikle gerçekçi olmayanlar, iktisat dünyasında çok güçlü sonuçlara neden olabilir.

Lange'in sosyalist hesaplama tartışmasına olan etkisini abartmak zordur. Makalesi, 1938'de çıkan ve Taylor'ın makalesinin¹² yeniden basımına yer veren bir kitap ile ortaya çıktı. Bu konu derhal çözülmüş sayıldı. O sırada Keynes'in *Genel Teori*'si çıktı ve Hayek ve liberal düzenin diğer savunucularını savunmaya itti. Dünya yeni bir savaşa doğru sürükleniyordu. Akademi dünyasında, sosyalist hesaplama tartışması, sosyalistler tarafından kazanılmış olarak görülüyordu. Sosyalizmin yeniden bir olasılık olduğu 1945'ten sonra, uygulanamazlık ya da mantıksızlık bir itiraz olarak ortaya konamazdı. Kapitalizm içi Sosyalizme bağlanmış herkes için Lange-Taylor piyasa sosyalizmi bir çözümdü. Hugh Gaitskell, Evan Durbin,

Douglas Jay ve James Meade gibi İngiliz İşçi Partisi'nin genç kuşağı için piyasa sosyalizmi, eğer bir gün sosyalizmi kurabileceklerse, bulunacak ideal çözümdü. Aynı mesaj, Batı Avrupalı sosyalist partilerin tamamınca alınmıştı.

Tartışma, insan davranışının istemeden yol açtığı sonuçları –ki liberal filozofların favori örneğidir– dokunaklı bir biçimde gözler önüne serdi. Ancak atmış yıllık anlayışın ve diğer taraftan devletçi sosyalizmin çöküşünün (bkz. 17. ve 18. bölümler) ardınan, sosyalizmin etkin olmadığı iddialarının neler olduğuna bakmak yararlı olabilir. Sosyalist planlamacının ortaya koyduğu iktisadi sorunun yanlış tasarlandığını ilk fark eden, henüz Lange'in yanıtı yayınlanmadan önce, Hayek oldu; çünkü kapitalist bir ekonominin iktisadi sorunu yanlış anlaşılmıştı. Bu durum bir kez kabul edilince, sosyalizmde mülkiyet hakları ve kapitalistlerin olmamasının yanı sıra, piyasa kapitalizmi ve piyasa sosyalizmi arasındaki simetri, pratik uygulanabilirlik açısından değil teorik bir sorun olarak görülmeliydi. Ancak Hayek'in 1930'ların sonundaki görüşleri bir elli yıl daha göz ardı edildi.

Kasım 1936'da Hayek'in Londra Ekonomi Klubü'nde verdiği ders, Şubat 1937'de LSE'in dergisi *Economica*'da 'Economics and Knowledge' başlığı ile yayınlandı.¹³ Bu yazının XX. yüzyılda iktisat alanında yazılmış en yaratıcı makale olduğunu söylemek abartı olmaz. Aslında, o kadar yaratıcıydı 1970'lere dek fark edilmeden kaldı. Bugün bile bu makaledeki görüşler iktisatçılar tarafından tamamen sindirilmiş değil. Hayek, iktisatçıların Adam Smith'ten bugüne dek iş bölümünün önemi kavradıklarını, ama bilginin iş bölümünün ekonomik yaşam için çok daha önemli olduğunu fark edemediğini öne sürdü. Walrasçı teori, tüketicilerin bütün mal fiyatlarına dair mükemmel bilgiye sahip olduğunu ve bunların arasından seçim yaptığını rutin olarak varsaydı. Üreticiler kâr maksimizasyonu yapmadan önce, faktör ve mal fiyatlarının yanı sıra bütün

alternatif üretim tarzlarını biliyordu. Bu bilgiyi toparlamanın maliyeti göz ardı edildi; ama aslında, piyasanın temel noktası bu tür bilginin idareli kullanılmasıydı.

Teknoloji, tercih ve vasıflara dair bilgi, bireyler arasında farklılıklar gösterir. Her bir birey, kendi çevresi ve 'yerel' muhiti hakkında bilgi sahibidir ya da olmalıdır. Kimse her şeyi bilemez. Malumat sürekli değişir ve bu değişiklikler bireyler tarafından farklı yerel seviyelerde algılanır. Dağınık bilgi parçaları arasında zayıf bir bağlılık bulunur ve bilginin yerel 'muhitleri' içinde hafif bir örtüşme vardır.

İnsanların çok fazla şey bilmeye ihtiyacı yoktur, çünkü bütün bu bilginin işaretini fiyatlar verir. Koordinasyon görevi piyasa tarafından yürütülür ve fiyatların telekomünikasyon özelliği bulunur. İnsanlar kendi muhitlerinin yerel bilgisi ile daha iyi fırsatları araştırabilir, fiyatlardan öğrenebilir ve yeni duruma uyum sağlayabilir. Optimum duruma ulaşmadan önce birçok araştırma ve el yordamıyla yoklama olur. Ancak bu sırada yeni malumat gelebilir. Durağan bir iktisadi modelde olduğu gibi bir denge ya da mola yeri bulunmaz. Daha iyi bir fiyat ya da ürün için, artan sayıdaki tüketicilerin, bu daimi ve kararsız arayışı, Walrasçı iktisadın modellediği mükemmel bir piyasa resmi ile tezat oluşturur. Hayek şöyle açıklar:

Mükemmel [bir] piyasada her olay anında bütün üyeler tarafından bilinir. Denge analizinin bütün varsayımlarını sağlayan mükemmel piyasanın, tekil meta piyasalarının belirli piyasaları ile sınırlı tutulamayacağını burada hatırlamak gerekir; ekonomik sistemin tamamının herkesin herşeyi bildiği tek bir mükemmel piyasa gibi işlediğinin varsayılması gereklidir. Mükemmel bir piyasa varsayımı bu durumda, topluluğun bütün üyelerinden başka bir şey değildir, bu üyelerin her şeyi kesin olarak bilmesi gerekmesede, en azından kararları ile ilgili olan herşeyi otomatik olarak bilmeleri beklenmelidir. Görünen o ki, dua ve oruç ile başımızdan def ettiğimiz dolaptaki iskelet, 'iktisadi insan,' herşeyi kısmen bilen birey biçiminde arka kapıdan geri geldi.¹⁴

Sonuç olarak, birçok denge kuramı, bilginin elde edilmesi- nin kolaylığı ve kullanılabilirliğine dair sözlerin tekrar edilmesi ya da bir totolojidir. Bütün kuramlar gerçekliği inkar eden varsayımlarda bulunur; ama genel denge bu kategori içinde de uç noktadadır. Akla daha yatkın bir hikaye, bireylerin ellerindeki bilgi ile yapabileceklerinin en iyisini (yani optimizasyon) yapmasıdır. Kendi beğenilerindeki değişim ya da diğer ilişkili olaylar nedeniyle, bildiklerinin nesnel gerçeklere uymadığını tecrübeleri ile öğrendikçe davranışlarını değiştireceklerdir. Her bir konum elde bulunan bilgiye göre dengeye bir adım daha yaklaşır. Ancak bu durum sürekli değişir. Ekonomi asla dengede olmaz, çünkü bu arayış asla durmaz.

Bütün bunlar iktisatçı olmayanlara sağduyu olarak görünebilir. Nihayetinde alışverişe gittiğinizde, almak istediklerinizin bir listesine sahipsiniz; bir süpermarkete gidip bütün alışverişinizi bu dükkandan yapıyorsunuz. Bütün dükkanları dolaşıydınız, kimi fiyatların kimi marketlerde diğerlerinden daha ucuz olacağını bulacaktınız ama bunu bilmeyi hiçbir zaman umursamayabilirsiniz. Bilmemeniz size zaman kazandıracaktır. Ne istediğinizi bildiğinize göre istediklerinizi aldınız. Sık alınmayan daha pahalı kalemler, örneğin bir ev, için daha uzun araştırma yapacaksınız ama bulunduğunuz bölgedeki bütün evlerin, sadece bugünkü değil gelecekte olması muhtemel, fiyatlarını öğrenmeye çalışmayacaksınız.

Dünyamızı anlama çabamızda tekrar ve tekrar fark ettiğimiz konu, düşüncelerin hatta soyut ve gerçekdışı düşüncelerin çok ciddiye alındığıdır. Soyut düşüncelerin rakip gruplarının çarpışmasının, sağduyunun yapabileceğinin çok ötesinde sonuçları olur. Hayek, denge kuramının o yıllarda -ve hâlâ okullarda öğretilen halinin bütün temelini alt üst ediyordu, ama düşünceleri bir süre göz ardı edildi. Risk alımının, mülkiyet haklarının, iflasların, ve yaratıcı yeniliklerin göz ardı edilmesinin sonuçları, Sovyet tipi ekonomilerin destekçileri ka-

dar düşmanları tarafından da abartılması oldu. Kapitalizmin savunucuları yarışın maddi temelde olduğunu düşünüyordu ve iktisadi modeller görece başarının değerlendirilmesinde en iyi rehber olarak görülüyordu. Milyonlarca bireyin sürekli daha iyiyi aradığı ve bütün bu insanların yerel bilgi temelinde hareket ettiği bir ekonominin, kendi kendini örgütleyen bir süreç olduğu düşüncesi unutulmuştu, bu Marx'ın Hayek ile paylaştığı bir düşünceydi. Mesele sosyalist bir planlamanın bütün denklemleri hesaplayamaması değildi. Sorun, en uç varsayımlar yapıldığında dahi bilginin merkezileştirilmesinin imkansız oluşuydu. Daha da fazlası, bilginin merkezileşmesi etkin değil, hatta fena halde etkisizdi. Avrupa'nın yarısı bu dersi, sosyalist hesaplamanın bitişini takip eden, bir sonraki yarım yüzyılda öğrenecekti.

Küresel Düzenin Temelleri

İkinci Dünya Savaşı 1939 yılının Eylül ayında Batı Avrupa'da patlak verdi. Japonya'nın 1931 yılında Mançurya'yı ve 1937 yılında Çin'i işgali, Doğu ve Güneydoğu Asya'nın diğer bölümlerine doğru devam etti. Dolayısıyla bu anlamda, Eylül 1939 rastlantısal bir tarihtir. Avrupa'da bile, 1936-38 yıllarında İspanya İç Savaşı bütün sertliğiyle sürüyordu ve o sırada Hitler'in Avusturya'ya yönelik saldırısı başlamıştı. Fransa'nın Ruhr'dan çekilmesiyle bu bölgenin Almanlar tarafından yeniden işgal edilmesi arasındaki kısa dönem -1924-36 dönemi diyelim- Avrupa'da görülen tek 'barışçıl' dönem oldu.

Ama başka bir bakış açısından, Avrasya kıtası üzerindeki savaş ancak 1941 yılında bir dünya savaşı haline geldi. Hitler'in Rusya'ya saldırmasının hiç kimseyi şaşırtmamış olması gerekir; bu saldırı, o tarihte Avrupa'da Almanya ile savaş halinde olan tek ülke konumundaki Britanya'nın üzerinde oluşmuş basıncı ortadan kaldırdı. Gerek Hitler tarafından yenilgiye uğratılmış olan (sözelimi Polonya) gerekse de işbirliği yapan (Fransa gibi) çeşitli ülkelerden direniş grupları da faaliyetlerini İngiltere üzerinden yürütüyorlardı. Ama ABD'nin savaşa girmesini ve savaşın Avrasya kıtasının ötesine geçerek bir dünya savaşı haline gelmesini tetikleyen, Pearl Harbor'ın Japonlar tarafından bombalanmış olmasıydı. Her ne kadar ABD iki cephede savaşmak zorunda kaldıysa da, 1941'den sonra savaşın sonucu kuşku götürmez hale geldi. ABD ve SSCB'nin bir araya gelerek oluşturdukları güç Hitler'in direnemeyeceği

kadar büyüktü. Japonlar, Amerikalılar için daha çetin bir düşman olduklarını kanıtladılar. Bütün Pasifik'te başka bir Müttefik kuvvetin desteği olmadan verilen savaş, Amerikalıların Asya savaşını kendi başlarına verdikleri anlamına geliyordu (Çan Kay Şek'in komutasındaki Çinlilerden de söz etmek gerekir ancak bunların oynadığı rol abartılmamalıdır.) Güneydoğu Asya'da, Britanya ve Hint askerleri, Japonları Hindistan sınırının hemen önünde durdurdular.

İkinci Dünya Savaşı liberal düzenin vermek zorunda olduğu iki savaştan birini çözüme ulaştırdı. Kapitalizmin otoriter modeli -faşizm- yenilgiye uğratıldı. Faşizm soykırımcı eğilimleriyle hayal edilemeyecek ölçüde kötülük dolu olduğunu ortaya koydu ancak onun hoşgörüsüzlüğü Yahudilerin ötesine geçti ve eşcinselleri, Çingeneleri ve işgal edilmiş çok sayıda ulusu da kapsadı. Buchenwald'ın Goethe'nin son ziyaret ettiği yerlerden biri olması Avrupa uygarlığının yaşamakta olduğu trajediyi tam olarak ortaya koyuyordu. Aydınlanmanın bütün insancıl yönleri faşizmden elenip çıkarılmıştı. Anti-semitizm hiçbir biçimde bir Nazi icadı değildi ne de yalnızca Almanya'ya özgüydü. Bu, Avrupa Hristiyanlığının ayrılmaz bir parçası olagelmışti. Bununla birlikte Nazizm, anti-Semitizmi mantıki sınırlarına taşıdı ve onun bağrında en modern ölüm teknolojisiyle birlikte uygulamaya konulduğu zaman, ne tür korkunç olasılıklar taşıdığını gösterdi.

Ama elbette, gaddarlık söz konusu olduğunda Stalin hiç de elini ağırdan alan biri değildi. 1930'ların ortalarından itibaren Rus toplama kampları ağzına kadar dolu kaldı; ilk başlarda kamplara gönderilenler esas olarak muhalif Menşevikler, Sosyal Devrimciler, Sol muhalefetçiler ve Stalin ile yollarını ayır-

i Buchenwald pek çok bağlı kampla birlikte, Naziler tarafından kurulan en büyük toplama kamplarından biriydi. Goethe'nin doğum yeri ve 1919'daki Alman anayasal demokrasinin, Weimar Cumhuriyeti'nin doğum yeri olarak bilinirdi (ç.n.)

muş olan eski dostlarından oluşuyordu; ama kısa bir süre sonra diğer Bolşevikler, kulak" olduğu düşünülen köylüler ve nihayet Stalinist bürokrasinin içinde en alt düzeyden en yüksek düzeye kadar yer alan herhangi birini gocunduran herkes toplama kamplarına gönderildi. Burada Aydınlanmanın insancıl yanından bir başka kopuş söz konusuydu. İşin acı yanı, Aydınlanma felsefesinin en parlak figürlerinden biri olan Marx'ın böyle bir barbarlığı desteklemek için kurban edilmiş olmasıdır. Rosa Luxemburg, yaşamının son yıllarında, 'Ya sosyalizm ya barbarlık' şiarını ortaya atmıştı. Burada sosyalizm barbarlık *olarak* ortaya çıkıyordu.

Yine de Sovyetler Birliği bir müttefikti ve Nazi saldırısının en ağır bölümüne göğüs germiştir. Ayrıca Hitler'in yenilgiye uğratılması için yaşamsal önem taşımaktaydı. Hiç kuşkusuz Kuzey Afrika'daki muharebeler gibi, Batı cephesi de zaferin kazanılmasına yardımcı olmuştu. Ama savaşın bir sonucu olarak Sovyetler Birliği'nin ve onunla birlikte Sovyet iktisadi planlamasının itibarı çok büyük bir artış gösterdi. Rus-Alman Savaşı iki planlama modelinin bir çatışması haline geldi. Nasıyon Sosyalist planlama modeli 1936 yılından itibaren neredeyse sadece savaş için yapılan hazırlıklar üzerinde yoğunlaştı. Bu hazırlıklar, Alman Yüksek Komutanlığının 1918 yılında aldığı yenilginin neredeyse ertesi gününden itibaren planlamakta olduklarıyla uyumluydu. Özel sektöre ait sanayi ile birlikte kaynakların toptan seferber edilerek, savaş ekonomisinin emrine sunulması, planlamanın kapitalist bir ekonomide ilk topyekün uygulanması oldu.

Stalin'in sanayileşmesi savaş ekonomisine giden alternatif bir yoldu. Hitler'e kıyasla işe daha zayıf bir temel üzerinde başlıyordu ve yola daha önce koyulmuştu. Ama on iki yıllık 'devlet kapitalizmi 1929'dan 1941'e dek,' Kesim I mallarının

ii Zengin köylülere Rusçada verilen ad (ç.n.)

hızla silaha –Kesim III mallarına- çevrilmesi konusunda Sovyetler Birliği'ne yüksek bir kapasite ile birlikte güçlü bir temel sağlamıştı. Ama Almanya ve SSCB örneklerinin her ikisinde de tam istihdam söz konusu olmasına rağmen, reel ücretler bakımından kayba uğrayan taraf tüketiciler/ücretliler oldu.

Stalin, savaşı çok sayıda insanın hayatı -25 milyon ölü- ve maddi yıkım pahasına kazandı. Başlangıçta 1914-18 yıllarındaki Alman savaş sosyalizminden esinlenmiş olan Sovyet planlaması, bir savaş ekonomisi inşa etmek konusunda, aynı deneyimden ilham almış olan ama özel sermaye ile kamu mülkiyetinin bir bileşimine dayanan Almanya'nın kendi modelinden daha iyi bir yol olduğunu kanıtlamış oldu. Sosyalist planlamayı aşağılayan bütün liberaller –Mises, Hayek ve diğerleri- şimdilik gözden düşmüş durumdaydılar. Sosyalist planlama olanaksız değildi; 1941-45 yıllarında önem taşıyan o tek amaç için etkili bir araçtı.

Ama aynı zamanda ABD'nin plansız kapitalist ekonomisi de kendi üretim potansiyelini gösterdi. Yeni Uyumⁱⁱⁱ sırasında, zaten 'serbest piyasa'ya kimi müdahalelerde bulunulmuştu. İngiltere üretimi savaş için düzenleme konusunda muhtemelen ABD'den daha *mutlak devletçi* bir yaklaşıma sahipti. Amerikan ekonomisinin –yukarıda I. Dünya Savaşı bağlamında sözünü ettiğim- devasa boyutları, Amerikalıların iki cephede tüketicilerin fazlaca bir yokluk yaşamalarına neden olmaksızın savaş verebilmesi anlamına geliyordu. Britanya karşısı Amerikalılar, savaş sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nde Britanya Büyükelçisi olan Lord Halifax'a yumurta attılar. O da buna karşılık olarak Amerikalıların kendisine atacak kadar yumurtaya sahip oldukları için şanslı olduklarını söyledi. ABD'de yumurta, silah ve tereyağı bulunabiliyordu. ABD'nin

iii New Deal, Franklin Delano Roosevelt yönetimince 1929 Büyük Buhranının doğurduğu politik sorunlara karşı uygulamaya konulan plana verilen ad (ç.n.)

GSMH'si, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın GSMH'lerinin toplamının iki katından daha fazlaydı.

Savaş 'karma ekonomi' anlayışını, devletin gözetiminde özel girişimi güçlendirmişti. Britanya modeli 1945 sonrasında 'hakim tepeleri' kamu mülkiyetine alarak daha da ileri gitti. Amerikalılar, kendi denetim aygıtlarını parça parça ortadan kaldırırsa da, ekonomiyi devletin işletmesi gerektiği –ve işletebileceği- düşüncesi var olmaya devam etti. Tam istihdam hedefinin benimsenmesi ve Keynesçi iktisadın genel felsefesi bu düşüncüyü güçlendirdi. Ekonomi piyasaya bırakılamazdı.

Böylece savaş tartışmayı, liberal bir siyasi düzenin –anayasal temsili hükümetle birlikte yetişkinlere genel oy hakkı verilmesi- lehine sonuçlandırmış oldu; ama liberal bir ekonomik düzenin savunusu güç kazanamadı. Tam aksine, liberal bir ekonomik düzenin savunusu, modası geçmiş iktisat felsefeleri müzesine düştü. İktisat itibar kazandı, ama ahlaki bir felsefe olarak değil; şimdi artık o operasyonel bir yaklaşıma dayanıyordu. İktisatçılar nicel matematiksel modeller kurdular ve iktisadi sonuçları tahmin etmeye yöneldiler. Onların geliştirdikleri teknikler savaşta nakliye gemilerinin güzergahlarının belirlenmesinde, karneyle dağıtılan gıda maddeleri talebinin tahmin edilmesinde, üretim potansiyelinin ve onun gerektirdiği büyüme hızının hesaplanmasında kullanıldı.

Özel sektör bu gelişmelerden hiç şikâyetçi olmadı: Büyük sanayi şirketleri savaş ihaleleri ile büyüdü. Devletle şirketler arasında, şirketlerin sipariş defterlerini şişkin tutmak için devlete bel bağlayabilecekleri ortakyaşamsal bir ilişki gelişti. Eyalet düzeyinde ya da yerel düzeyde faaliyet gösteren küçük işadamları bu bürokratik salğından hoşnut değillerdi. Bunlar Cumhuriyetçi Parti'ye doğru kaydılar.

Ama azınlıktaydılar. Friedrich von Hayek, 1944 yılında, *Kölelik Yolu*'nu [Road to Serfdom] yayımladığı zaman, bu kitap özel sermaye çevreleri tarafından bile utangaç bir suskun-

lukla karşılandı.¹ Hayek, liberal iktisatçıların, serbest piyasaya yapılacak –yerel bir alışveriş merkezinden üretim araçlarının devlet mülkiyetinde bulunmasına uzanan- her türlü müdahalenin, totaliterlik tehlikesinin ufukta belirmesiyle birlikte, özgürlüğün kaybedilmesinin bir işareti sayan saf çizgisini izliyordu. Aşağıda ele alacağım bu kitap ikna edici, iyi yazılmış bir kitaptır ama bir tür devlet müdahalesi ile diğeri arasında ayırım yapan herhangi bir ölçekten yoksun olması onun doğrudan etkisini azaltmıştır. Winston Churchill *Kölelik Yolu*'nu, İşçi Partisi'ni, bir gün iktidara gelmesi durumunda büyük olasılıkla Gestapo yöntemlerini benimseyecek olmakla suçlamak için kullanınca, kitap bir süre için kötü bir üne sahip oldu. Muhafazakâr Parti, Hayek'in kendilerini de düşmanları arasında saydığı konusunda pek bir fikre sahip değildi. Hayek çok ıssız bir yol seçmişti kendisine.

Serbest piyasa liberalizminin geri çekilişinin nedenleri, kuşkusuz ki I. Dünya Savaşı'na ve 1914 yılında başlayan küreselleşmenin tersine dönmesine uzanmaktadır. Ama ABD bir serbest piyasa ülkesi olarak kaldı; rekabete inanıyordu ve kartellere karşı yasal düzenlemeler yaptı. Büyük işletmelere ve bankalara karşı yaygın –aslında popülist- bir hoşnutsuzluk söz konusuydu. Coğrafi olarak, bu bir Orta Batı ve Güneydoğu fenomeni idi. Depresyon, bu fenomeni keskinleştirmiş ve daha popüler hale getirmişti. Roosevelt iktidara geldiği zaman kartelleri parçalamak ve rekabeti yeniden sağlamak konusunda ısrarlı taleplerle karşı karşıya kaldı. Bir Yüksek Mahkeme yargıcı olan Louis Brandeis, tröstleri ortadan kaldırmayı hedefleyen hareketin radikal savunucusu olarak tanınıyordu. Sanayi sektöründe dengeler, piyasaya müdahalede bulunulmasına karşı ve rekabetin yürürlüğe konmasından yanaymış gibi görünüyordu.

Roosevelt için durumu kurtaran Keynes ve onun teorisi oldu.² Keynes aciliyet taşıyan işsizlik sorununa makroekon-

mik bir odakla bakarak, küçük işletmelere karşı karteller tartışmasının yakıcı sorunlarını etkisiz hale getirdi. Keynes daha yüksek bir istihdam düzeyinde herkesin –hem büyük hem de küçük işletmelerin- daha iyi durumda olabileceğini taahhüt etti. Ardından, savaş ekonomisinin mantığı, savaş sözleşmelerini yerine getirme konusunda güvenilebilecek olan büyük şirketlerin korunması gerektiği görüşünü kısa bir süre içinde güçlendirdi. Planlamacılar birkaç büyük şirketle pazarlık etmeyi tercih ederler; bu, idari açıdan daha etkin bir uygulamadır.

Aynı zamanda teknolojik yenilikler de yaşamı büyük şirketler için daha iyi hale getiriyordu. II. Dünya Savaşı, Birincisinden de fazla, laboratuvarlarda ve üniversitelerde verildi. Bu amaçla, matematikçiler ve iktisatçılar gibi, doğa bilimciler de istihdam edildi. Bilimsel buluşların ekonomik olarak anlamlı üretime çevrilmesi işi, büyük şirketler tarafından daha iyi bir biçimde gerçekleştiriliyordu. Bu şirketler çok geçmeden bilim adamlarını doğrudan istihdam etmeye ve kendi Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) bölümlerini kurmaya başladılar. Savaş sırasında bilimle sanayinin, üniversiteyle hükümetin bu mutlu evliliği, Kansalı bir çiftçi çocuğu ve daha sonra ABD Başkanı olan Dwight David Eisenhower'ın askeri-sanayi kompleks adını vereceği şeyin temellerini attı. Keynesçi makroekonomik politika, bu farklı kurumsal unsurları -büyük sanayi şirketleri, üniversiteler, sendikalar ve devletin satın alma kuruluşlarını- bir arada tutan çerçeveyi sağlıyordu.

Böylece liberal idealist, geçmişte kalmış bir çağı –eğer böyle bir çağ yalnızca iktisadi metinlerde değil, gerçek yaşamda da var olmuşsa- yâd ediyordu. Rekabet hiçbir zaman Avrupa'nın kapitalist kültürünün bir parçası olmamıştı. Büyük Britanya bile rekabet konusunda olumlu bir politikaya sahip olmak yerine, kısıtlayıcı uygulamalara *bırakınız yapınlar* (*laissez-faires*) bir hoşgörüyle yaklaşıyordu. Böylece rekabetçi olmayan

uygulamalar –örneğin, eski okul kravatı^{iv} eliyle uygulanan giriş engelleri- güç kazandı. City of London^v 1980’lerdeki ‘Büyük Patlamaya’^{vi} kadar enformel kartellerin ve sınıf önyargıları temelinde seçici istihdamın rutin olduğu bir yerdi. Liberal düzenin savunucularının içinden çıktığı Avusturya ve Almanya, hiç de rekabetçi tutumun canlı birer örneği değildi. Rekabetçi düzeni andıran bir dönemin yalnızca XIX. yüzyılın ortalarında –ve yalnızca Büyük Britanya’da çok çok 1835-85 yılları arasındaki dönemde- sağlanmış olduğunu söyleyebiliriz; ama bu bile öncü sanayileşen ülke olarak Britanya’nın imalat sanayi ürünlerinin uluslararası ticareti alanında sahip olduğu tekel konumu tarafından destekleniyordu. Kuşkusuz, o zaman bile İmparatorluğun sahip olduğu güç, *de facto* bir koruma sağlamak için yeterli oluyordu. Bunun için sadece, yerel halkı Britanyalıların en iyi oldukları konusunda eğitmenez gerekiyordu.

Ayrıca komünistlerin algılanışı da değişmişti. Hâlâ bazı şüpheler duyuluyor olsa da Joe Amca^{vii} popüler bir figürdü. Onun yönetimde olduğu dönemde Marx, Engels ve Lenin’in düşünceleri yeni bir farkındalık kazandı. Bu indirgemeci bir Marksizmdi, ama o güne kadar yayımlanmamış metinler ortaya çıkmaya başlamıştı. Marx üzerine yazmak ve tartışmak yaygın bir uygulama haline geldi. Neoklasik ve Keynesçi iktisatçılar Marx ile yüzleşmeye başladılar. Schumpeter 1942 yılında yayımlanan *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* [Capitalism, Socialism and Democracy] başlıklı kitabında Marx’a

iv Özellikle Britanya’da aynı okul mezunlarının ekonomik ve sosyal yaşam içinde dayanışma içinde olmalarını, birbirlerini kayırmalarını ifade etmek için kullanılır. (ç.n.)

v Londra’nın merkezinde yer alan finans ve iş merkezi. Kısaca “city” olarak da anılan bölge Avrupa’nın en yoğun finansal akışının yaşandığı yerdir. (ç.n.)

vi ‘Big Bang’: 1980’li yıllarda Londra sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi için kullanılan terim (ç.n.)

vii Joe Amca (Uncle Joe) İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet lideri Stalin’e Amerikalıların verdiği isim (ç.n.)

etkileyici bir takdir nişanesi sundu. Hem John Robinson'ın *Marksçı İktisat Üzerine Bir Deneme*'si [Essay on Marxian Economics] ve hem de Paul Sweezy'nin *Kapitalist Gelişme Teorisi* [Theory of Capitalist Development] başlıklı kitapları 1940'ların ürünüydü. Sweezy aynı zamanda Böhm-Bawerk'in 'Karl Marx ve Marksist Sisteminin Bitişi'ni Bortkiewicz'in (5. Bölümde tartışılan) çözümünüyle birlikte yayımlayarak, fiyat-değer dönüşümü sorununu İngilizce konuşan dünyanın dikkatine sundu.³ Tarihçiler ve sosyologlar şimdi artık ABD'de bulunan Frankfurt Okulu *göçmenlerinin* yayınlarından haberdar oldular.

Bu etki Batı Avrupa ülkelerinde daha da fazla oldu. Fransız Komünist Partisi, Direniş ile özdeşleştirildiğinden itibar kazandı. İngiltere'de komünistlerin popülaritesi 1936 yılında başladı ve Molotov-Ribbentrop Paketi'ne rağmen 1945 yılına dek sürdü ve sonrasında da devam etti. İşçi Partisi hiçbir zaman için Marksist olmamıştı ama şimdi Marksist olan çok sayıda genç üyesi vardı. Parti Başkanı ve London School of Economics'de Profesör olan Harold Laski bir Marksist olmadığı halde, Marksizme çok büyük sempati duyan biriydi. İşçi Partisi 1948 yılında, yayımlanmasının yüzüncü yılı vesilesiyle *Komünist Manifesto*'yu -anonim de olsa- resmi bir önsöz ve Harold Laski tarafından kaleme alınmış bir girişle yayımladı. Bu İşçi Partisi'nin tarihinde bir daha hiç tekrarlanmayacak olan ender bir andı.⁴

Savaş ayrıca anti-emperyalist güçlerin yelkenlerini şişirdi. İki önde gelen müttefik, hem ABD hem de SSCB anti-emperyalist ve sömürgecilik karşıtı güçlü seçkinlere sahiptiler. Bu durum İngiltere için, özellikle de Winston Churchill inanmış bir emperyalist olduğundan, bir sorun doğurdu. Konu Hindistan sorunu olunca Churchill Hindistan Ulusal Kongresi'nin talepleri karşısında büyük bir baskı altındaydı; Hindistan Ulusal Kongresi savaş hazırlıkları alanında kendilerine daha büyük bir resmi rol verilmesini talep ediyordu.

Hindistan savaş için insan ve malzeme tedarikçisi olarak çok büyük bir öneme sahipti ve Churchill bu konuda hiç riske girmeyecekti. Ama savaş sırasında yapılan müzakerelerin gidişatı İngiltere'nin en büyük sömürgesini kaybetme yoluna girmiş olduğunu açıkça ortaya koydu.

Hindistan, Endonezya, Asya ve Afrika'nın diğer yerlerindeki milliyetçilere göre siyasi bağımsızlık iktisadi bağımsızlığın anahtarı olmalıydı. Bununla tarım, madencilik, sanayi, ticaret ve finans şirketlerinin yabancıların –genellikle emperyalist ülkelerin- mülkiyetinden kurtarılmasını kastediyorlardı. Bu, serbest ticareti engelleme ve gümrük tarifelerini kullanma hakkı anlamına geliyordu. Serbest ticaret üzerine verilen liberal vaazlar çevrede hoş karşılanmamıştı. Kahramanları David Ricardo değil, Friedrich List'ti. Serbest ticaretin reddedilmesine paralel olarak serbest piyasaya yönelik bir kuşkuculuk ortaya çıktı. Keynes'in iktisadı ve gerek SSCB gerekse de Japonya örneği, Asyalı milliyetçileri, devlet tarafından teşvik edilen hızlı iktisadi büyümenin en yüksek öncelik olduğuna ikna etti. Hindistan Ulusal Kongresi 1938 yılında, sınai kalkınma için planlar hazırlamak üzere bir Ulusal Planlama Komitesi kurmuştu. Sanayileşme, iktisadi bağımsızlığı sağlamanın sihirli reçetesi oldu. Marx, Lenin ve Sovyetler Birliği, bunun gibi her perspektif içinde önemli bir yer işgal ediyordu.

1943 yılında Müttefiklerin savaşı kazanma yolunda oldukları açıkça görülebiliyordu. Stalingrad düşmemişti ve Almanlar Rusya'dan geri çekilmeye başlamıştı. Japonlar kendi güney kanatlarında Hindistan ve Burma sınırında ve Pasifik'te Midway Muharebesi'nde durdurulmuştu. Savaş sonrasının çözüm planı Metternich ve Woodrow Wilson'ın makul bir karışımı olacaktı. Savaş sonrası barıştan Büyük Güçler sorumlu olacaktı, ama bir Birleşmiş Milletler de olacaktı. Büyük Güçler, Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri olarak dizginleri ellerinde tutacaklardı ancak bir Genel Kurul aracılığıyla tüm bağımsız

ölkelerin temsiline olanak sağlanacaktı. BM'nin sahip olduğu potansiyelle ilgili olarak ortama genel bir idealizm egemendi. Daha sonraki deneyimler bu idealizmin büyük bölümünü törpüleyecekti.

Ne var ki Keynesçi Altın Çağ'ın temellerini atmakta savaş sonrası iktisadi düzenin daha etkili olduğu ortaya çıktı, çünkü Keynes onun oluşturulmasında önemli bir oyuncuydu.⁵ Bu sırada Keynes çok yüksek bir itibara ve Britanya Hazinesinde resmi bir mevkiye sahipti. Savaş sonrasında döviz düzenlemelerini tasarlarırken, İngiltere'nin savaşı finanse etmekten dolayı yoksullaşabileceğinin kesinlikle farkındaydı. Hem sermaye hareketleri üzerine kontrol konulmasını hem de serbest ticaret üzerine kısıtlamalar getirilmesini istedi. Oysaki Amerikalılar arazi kiralamaya daha savaşa taraf olmadan önce izin vermişlerdi. Amerika'nın tarafsızlığını bu şekilde terk etmiş olmasının (Washington, D.C.'de güçlü bir Alman yanlısı lobi vardı) bir bedeli vardı. Roosevelt'in Ticaret Bakanı Cordell Hull, serbest ticaretin ateşli bir savunucusuydu. Hull, Britanya'nın, emperyalist ve korumacı olduğunu düşündüğü İmparatorluk Serbest Ticaret Bölgesi'ni ortadan kaldırılmasını istiyordu. Britanyalılar savaşı sürdürmek için Amerikan ürünlerini istiyorlarsa, o zaman Amerikan ihracatını kendi pazarlarından uzak tutmaya çalışmayacaklarına söz vermeliydiler. Dolayısıyla savaş sonrasında kurulacak herhangi bir düzen için liberal bir ticaret düzenlemesi birinci derecede önemliydi.

Ancak Keynes Britanya'nın altın ve döviz rezervlerinin düşük düzeyde olacağını ve konvertibl bir sterlinin sürdürülemez olacağını biliyordu; bu nedenle bazı sermaye kontrollerinin konmasını istedi. Britanya, İmparatorluk ölkelerinin sterlin hesaplarını Londra'da tutmalarının sağladığı avantajdan uzun yıllar boyunca faydalanmıştı. Bu ölkeler, savaş sırasında insan ve malzeme sağlamış, aslında Majestelerinin Hükümetinin borcu olan sterlin ödemelerini yapmayı üstlenmişlerdi.

Bu borçlar Britanya'nın başına bela olmaya devam edecekti; bundan dolayı serbest rezervler göründüklerinden bile azdı. Ayrıca Keynes, kendi iktisat teorisinin nispeten kapalı bir ekonomiyi temel aldığını da biliyordu. Ticaret, Keynesçi modelde bir 'sızıntıydı'. Serbest sermaye hareketleri bir hükümetin tasarruf ve yatırım ya da faiz oranları üzerinde sahip olacağı denetime ket vururdu. Böylece Keynes tam istihdamı hedefleyen her ülke için ve özel yükümlülükleri nedeniyle İngiltere için sermaye kontrolleri istedi.

Harry White tarafından temsil edilen Amerikalılar, serbest ticaret ve serbest sermaye hareketleri istediler.⁶ Amerika'nın rezerv kıtlığı sorunu yoktu ve ihracat için büyük bir kapasiteye sahipti. Amerikalılar Altın Standardının restore edilmesini ve Amerika'nın dünya pazarlarını ele geçirmesini istiyorlardı. Bunun fesat içeren bir yanı yoktu —dünya ekonomisi XIX. yüzyılda, egemen iktisadi güç Britanyalıların, Amerikalıların kabullenici konumunda bulunmalarının dışında, tam da bu şekilde işliyordu. Ticaret ne de olsa rekabete açık, karşılıklı mutabakata dayalı bir faaliyettir. Dolayısıyla eğer Amerikalılar mallarını dünyaya satıyorlarsa, bu onların mallarının daha ucuz ve daha iyi olmasından kaynaklanıyordu. Ama Avrupa'nın tekrar eski korumacı alışkanlıklarına dönmesi ve ardından Kongre'nin misillemeye bulunması ve Büyük Buhranın yeniden ortaya çıkması olasılığı Roosevelt, Hull ve Hazine Bakanı Morgenthau'nun sürekli olarak gördükleri bir kâbustu.

Bretton Woods'da varılan uzlaşmaya göre Amerikalılar dolarlarını ons başına \$35 sabit fiyatla altına bağlayacaklardı. Böylece altın ve dolar eşdeğerli hale gelmiş oldu. Dünyanın ticaret açıklarını finanse etmek için altına gereksinimi yoktu; bunu dolarla yapabiliyordu. Britanyalıların itibarını zedelememek için sterlin de bir 'anahtar para birimi' olarak ilan edildi ve fiyatı dolar cinsinden sabitlendi. Diğer Avru-

pa ülkeleri hâlâ işgal altındaydılar; onların bu düzenlemeye, amacı sabit döviz kuru sistemini izlemek olan bir Uluslararası Para Fonu kurulduğunda katılacakları düşünülüyordu. Bu Fon aynı zamanda geçici olarak dış ticaret dengesi açığı veren herhangi bir ülkeye yardımcı olmak için kullanabileceği kaynakları da elinde bulunduracaktı. Bu, 1930'lu yılları alt üst etmiş olan para birimlerinin değer kaybetmesini önleyecekti. Fon, üyelerinin başlangıçta yapacakları katkılarla inşa edilecekti. Dönemin iktisadi koşulları göz önüne alındığında, en büyük katkıyı Amerikalılar yaptılar ve böylece Fonun yönetim organında en büyük oy hakkına sahip oldular. Yeni üyeler katılırken, gelişmiş kapitalist ülkelerin katkısı elbette ki gelişmekte olan ülkelerinkinden daha büyük oldu, dolayısıyla bunlar oy hakkının da büyük bölümüne sahip oldular. Ayrıca bir ülkenin yaptığı katkı miktarı, o ülkenin alabileceği borç miktarını da belirliyordu. Fon, kurulmasını izleyen yirmi yıllık dönem boyunca, para birimlerinin değeri dolara karşı sabitlenmiş olan gelişmiş ülkeler eliyle, büyük ölçüde gelişmiş ülkeler için yürütülen bir organ oldu. Bu ülkelerin açıkları sürekli ve yapısal olmaktan ziyade geçici ve devrevi nitelikteydi. Sadece Amerika'nın açığı önem taşımıyordu. Bu açık aslında diğer ülkelerin bu dolarları elde edip birbirleriyle ticaret yapabilmeleri için gerekliydi. Amerika'nın dünyanın likidite tedarikçisi olması gerekiyordu.

Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) ikiz kuruluşu Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'ydı (IBRD). IBRD'nin kurulduğu sırada amacı kalkınmadan ziyade, savaştan etkilenmiş olan ekonomilerin yeniden inşa edilmelerini sağlamaktı. 1943-44 yıllarında, kalkınma henüz, kısa bir süre sonra olacağı gibi büyük fikir konumunda değildi. Önce University College London'da ardından MIT'de bulunan Paul Rosenstein-Rodan tarafından kaleme alınan öncü bir makalede, Güneydoğu Avrupa'nın yeniden yapılandırılması üzerinde

duruldu.⁷ IBRD daha sonra Dünya Bankası olarak bilinecek, 1950 ve 1960'lı yıllar boyunca dünya çapında görev alacaktı; Dünya Bankası eski sömürge ülkelerin kalkınması için uzmanlık desteğinin yanı sıra uzun dönemli krediler sağlayacaktı. Daha öncesinde emperyal hükümetlerin her biri tarafından desteklenen 'sömürge kalkınması' desteklenmişti; bu çabalar Hollanda, Fransız ve Britanya imparatorluklarındaki sömürgecilik karşıtı hareketlerin artan baskısına bir cevap olarak yapılmıştı (Portekiz ve Belçika imparatorlukları bunun istisnasıydılar). Dünya Bankası birçok sömürge kalkınma bürokratını başlangıçta işe aldı. Birkaç yıl sonrasına kadar yeni bir kalkınma teorisi icat edilmedi (bkz. 15. Bölüm).

Bu iki Bretton Woods kurumu, kısa vadeli –ve uzun vadeli– sermaye ihtiyaçlarının sağlanması görevini üstleneceklerdi. Bunların varlık nedeni rekabetçi devalüasyonlara ya da kalkınmak amacıyla faşist bir otarşiye kayılmasına karşı sigorta görevi görmektir. Ama ticaret hâlâ sürüncemede kalmış bir sorundu. Üçüncü kurum, Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO), Havana Sözleşmesi'nin^{viii} bir sonucu olarak önerildi. Ama bu kurum, Amerika'nın ekonomik egemenliğine zarar vereceğinden endişe edildiği için, ABD Kongresi açısından kabul edilebilir bir kurum değildi. Neyse ki savaş sonrası ekonomik düzen için, hızlı bir biçimde (esas olarak, daha sonra Nobel İktisat Ödülü'nü alacak olan Britanyalı iktisatçı James Meade'in çabaları sayesinde) bir Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) önerildi.⁸ GATT'ın üye sayısı ve etki gücü yıllar içinde yavaş bir tempoyla artış gösterdi. GATT, gelişmiş ülkeler arasında çok taraflı tarife indirimine yönelirken, bağımsızlığını yeni kazanmış sömürgeleri kendi korumacı aygıtlarıyla baş başa bırakan mütevazı bir programla yola çıktı.

viii 1948 yılında Küba'nın başkenti Havana'da imzalanan ve Birleşmiş Milletler bünyesinde Uluslararası Ticaret Örgütü'nün oluşturulmasını öngören sözleşme. (ç.n.)

Böylece savaş sonrasının iktisadi düzeni döviz kurunun istikrarını güvence altına alıyor ve para birimlerinin –en azından ticaret amacıyla- konvertibl olacaklarını umut ediyordu. Daha serbest ticaret, gerek bu düzenleme gerekse de (daha sonra 1948’de gelen) GATT eliyle desteklenecekti. Ticaret ve döviz kurunun istikrarına yapılan bu vurgunun bedeli sermaye hareketlerine getirilen kontroller oldu. Bu, Amerika’nın diğer gelişmiş ülkelere verdiği ödündü; bu ülkelerin çoğunun savaş sonrasında önemli sorunları bulunuyordu. Sermaye kontrolleri daha sonraki otuz yıl boyunca ulusal kapitalizmler sisteminin ayrılmaz bir parçası haline geldi.

Ne var ki Amerikalılar, bir yandan savaş sonrası ekonomik düzenlemeler konusunda Avrupalılara cömert davranırken, diğer yandan güçlü bir anti-emperyal duruş sergilediler ve Britanya, Fransız ve Hollanda imparatorluklarının dağılıp parçalanmasını memnuniyetle karşıladılar. Britanyalılar bu konuda Amerika’nın duruşuna karşı düşmanca bir tutum aldılar. VJ Gününün^{ix} ardından Britanyalılar Hint Ordusu’nun bir bölümünü, Fransa’nın Hindişin’i yeniden ele geçirmesine yardımcı olmak üzere gönderdiler. Ayrıca kısa bir süre sonra Endonezya adını alacak ülkeyi yeniden ele geçirmesi için Hollanda’ya da yardım etmeye çalıştılar. Amerikalılar bağımsızlık hareketlerini desteklediler. George Washington, Japonlara karşı savaştıktan sonra Fransızlarla savaşmaya başlamış olan Ho Şi Minh’in gözünde bir kahramandı. Doğu Asya’da, Japon ve daha sonra Fransız İmparatorluğu’nun parçalanarak dağılmaları Soğuk Savaşla iç içe geçti ve 1975 yılına dek sürdü; bu dönem itibariyle Amerikalılar anti-emperyalizmlerini, anti-Komünist bir haçlı seferi uğruna terk etmişti.⁹

ix VJ Day. İngilizce’de “Victory over Japan Day”in (Japonya’ya karşı Zafer Günü) kısaltması. Japonya’nın İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda ilk teslim anlaşmasını imzaladığı güne verilen ad (ç.n.)

Savaştan kısa süre sonra yaşanan iki önemli olay vardı; ama aslında bu olaylar, bu savaşın bir sonucuydular. İlk olay 1947 yılında, Hindistan'ın bağımsızlığını kazanması ve bölünmesiydi. Hindistan'ın bağımsızlığını kazanması sömürgecilikten kurtulma sürecinin dizginlerinden boşalmasına yol açtı. Hindistan'ın İmparatorluk'tan ayrılmasını izleyen yirmi yıl içinde, Britanya neredeyse tüm denizaşırı topraklarından vazgeçti. Hong Kong'un devredilmesindeki gecikme bu açıdan bizi yanıltmamalıdır. Asya, Afrika ve Karayipler kendilerini Britanya'nın sömürge yönetiminden çabuk ve -genellikle- şiddet içermeyen iktidar transferleri yoluyla kurtardılar. Fransız İmparatorluğu'nun dağılması, özellikle Hindişin* ve Cezayir'de daha şiddetli oldu. Ama zaman dilimi açısından 1970 bu sürecin dış sınırını oluşturdu. Savaşın dışında kalmış olan Portekiz, sömürgelerden çekilme sürecine katılmadı. Savaş dışında kalmış olan Portekiz'in, Goa^{xi}, Angola ve Mozambik'ten çekilmesinden önce şiddetli çatışmaların yaşanması gerekti. Portekiz, sömürgelerinden çekilmeyi ancak 1975 yılında, bir demokrasi haline geldikten sonra kabullendi.

Diğer önemli olay, Çin'deki komünist devrimiydi. Çin devrimi, geri kalmış bir tarım ülkesinde meydana gelerek daha önceki Rus devrimini bir anlamda güçlendirmiş oldu. Ama Çin örneğinde –Rusya'dan farklı olarak- devrilen hükümet ne monarşi ne de genç ve deneyimsiz bir cumhuriyetti. Çin, 1911 yılından beri bir cumhuriyetti ve Devlet Başkanı Çan Kay-şek, çağdaşları tarafından önde gelen bir Asyalı önder olarak kabul ediliyordu. Çan Kay-şek, ulusal ve uluslararası düzeyde saygın bir kahraman olan Sun Yat-sen'in rolünü devralmıştı.

x Güneydoğu Asya'da, kabaca Hindistan'ın doğusu ve Çin'in güneyinde kalan ve Myanmar, Tayland, yarımada Malezya'sı, Laos, Kamboçya ve Vietnam'ı kapsayan bölge. (ç.n.)

xi Hindistan'ın batı kıyısında bulunan bir şehir. (ç.n.)

Japonya'nın Mançurya ve ardından Çin'in içlerine düzenlediği saldırılar, Çin'in milliyetçi partisi Kuomintang'ın itibarının sarsılmasına neden oldu. 1930'lu yıllarda ulusal hükümette yolsuzluk gibi, bölgesel savaş ağalığı da çok yaygın bir hale gelmişti. Mao'nun Yenan'daki üssünden gerek Japonlara gerekse de milliyetçilere karşı yürüttüğü harekâtlar herkesin beklediğinden çok daha kısa sürede ve çok daha başarılı oldu.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) –Stalinist dayatmayla değil, gerçek bir Çinli komünist hareket tarafından- kurulması, Marksizmin saygınlığını artırdı. Şimdi Asya da artık kendi yerel komünist devrimine sahipti. Bir müttefik olarak Çin, savaş sırasında, Büyük Güç olarak kabul edilmişti. Böylece Komünistler şimdi Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ülkenin ikisinde iktidardaydı (ancak Amerikalıların yumuşamaları ve ÇHC'ni Çin'in meşru hükümeti olarak kabul etmeleri yirmi iki yıllık bir süreyi aldı). Ne var ki Çin komünizmi, tarım sorunuyla cebelleştiği ve onu merkezi bir sorun olarak gördüğü için Batı komünizminden farklıydı. Alman SPD'si Kautsky'nin *Die Agrarfrage*'sinde [Tarım Sorunu] tarım sorununu ikincil bir sorun olarak ele almıştı.¹⁰ Lenin Kautsky'den çok etkilenmişti ve onun kavramlarını Rus köylülüğüne uyarladı. Lenin'in anlayışı, etkili bir anlayış olmasına rağmen, yine de Batılı ve kent yönelimli olarak nitelendirilebilirdi. Narodnikler -ve daha sonra Sosyal Devrimciler- Rusya'nın gerçekliğine Marksistlerden çok daha yakındılar. A. V. Çayanov'un Rus köylülüğünü ele alan olağanüstü çalışması, tarımın dinamikleri hakkında Lenin'in eserlerinden çok farklı bir görüş ortaya koydu.¹¹ Rus Marksizmi köylülüğü anlamayı asla başaramadı. Marx'ın kendisi de, Rusya'yı incelediği yaşamının son yıllarına kadar onları önemsemedi.

Mao'nun köylülüğe ilişkin anlayışı bütünüyle farklıydı. O, bu bağlamda Çayanov'a, Lenin ve Kautsky'e olduğundan çok daha yakındı. Mao, köylülerin arasında büyümüştü. Kent yö-

nelimli Çin Komünist Partisi, 1927 yılında giriştiği maceracı ayaklanmayla intihar etti. Ardından Mao yavaşça ve sabırlı bir biçimde Parti üzerinde kendi kontrolünü sağladı. Yenan'a yapılan Uzun Yürüyüş ve orada özerk Komünist iktidarın kurulması, önderliğini pekiştirdi. Komünistler, insanların refahına hizmet eden toprak reformunu ve diğer politikaları uygulamaya koymak zorundaydılar. Bu yüzden Çinli komünistler iktidara geldikleri zaman, Bolşeviklerden farklı olarak, politikaların belirlenmesi ve uygulamaya konulması konusunda zaten sağduyu kazanmış durumdaydılar. Çok daha az teorik ve kurgusaldılar.

Aynı zamanda Komünistler, Japonları yenilgiye uğratmış ve savaşlar kazanmış bir askeri güçtü; dolayısıyla Halk Ordusu, Çin Komünist Partisi'nin yönetim aygıtının ayrılmaz bir parçasıydı. Asya komünizmi, başarıya ulaştığı her yerde -Çin, Laos, Vietnam ya da Kamboçya'da- Partinin içinde yer alan bir askeri kola sahipti. Durumun böyle olmadığı bir ülkede, Endonezya'da, Endonezya Komünist Partisi (EKP) muazzam bir yenilgi yaşadı. Çin Halk Ordusu, ataklığını kısa bir süre sonra, 1945 sonrasının Soğuk Savaş dünyasında yaşanan ilk çatışma olan Kore'de gösterdi. Kore harekâtının iniş çıkışlı seyri ve 1954 yılında soruna bulunan çözüm, Amerikalıları, Asyalı Komünist orduların azmi konusunda uyarmış olmalıydı. Bu ders ancak 1975 yılında, Vietnam'da, çok daha büyük bir bedel ödenerek öğrenildi.

Ama bir kez daha, kendi hikâyemin önünde koşmaya başladım. Savaş liberal düzen için çelişkili bir durum yarattı. Kapitalizm güven altına alınmıştı ama küresel olmaktan ziyade ayrı ayrı ulusal kapitalizmlerin oluşturduğu bir yapboza benziyordu. Kuzeybatı Avrupa'da liberal demokrasi yeniden kuruluyordu (İber Yarımadası otoriter kaldı). Ama elbette ki, Avrupa, liberal demokratik ve komünist kamplara bölünmüştü ve bu bölünme en çarpıcı biçimde gerek Almanya'nın ge-

rekse de Berlin'in bölünmüş olması tarafından resmediliyordu. Avrasya'da, Elbe'den başlayıp Çin'in denizlerine uzanan bir coğrafyada iktidar, komünistlerin elindeydi. Yunanistan, komünistlerin ucu ucuna kaybettikleri bir iç savaşın içine düştü. Amerikalılar komünizmin ilerleyişine karşı işte burada mücadele etmeyi ve onu burada durdurmayı seçtiler.

Soğuk Savaş, revizyonist tarihin çeşitli katmanlarına tanık oldu. Amerikalı tarihçiler ABD'yi bu savaşı başlattığı için hem kutlayıcı hem de eleştirel bir tavırla övdüler. Ama ABD, İngiltere ve SSCB arasındaki savaş ittifakı hiçbir şekilde kalıcı olmayacaktı. Faşizmin ortadan kaldırılması bu mücadeleye açıklık kazandırdı. Şimdi artık kapitalizm ve anti-kapitalizm vardı ve temel sorun özel mülkiyet ve kârı temel alan bir sistemin karşısında zıddının yer alıyor olmasıydı. Elbette, savaş sonrası kapitalizmde bir 'planlama' unsuru ya da karma ekonomi vardı ama karma ekonominin doruğuna ulaştığı sırada bile sanayi, finansal ve ticari sermayenin büyük bölümü özel ellerde bulunuyordu.

Soğuk Savaş, askeri ve ideolojik cephelerde verildi ve bütünüyle iktisadi olan konular ön saflarda yer almıyordu. ABD'nin kitlesel bir ölçekte tüketim malları sağlayabilme becerisi (Nixon'ın Başkan Yardımcısı olarak, Moskova Fuarı'nda Amerikan Pavyonunu ziyaret ettiği sırada gösterdiği gibi) bir ideolojik mücadele silahı haline gelirken, liberallerin gündemi –serbest piyasa, serbest ticaret ve *laissez-faire*- Batı tarafından hiçbir zaman benimsenmedi. Savaşın büyüme oranları, yaşam standartları ve teknoloji (uzay ve silahlanma) alanında veriliyordu. Konu liberal değerler olduğu zaman kapitalist dünya, farklı kurumsal düzenlemelere sahipti ve Soğuk Savaş, Amerikalıları 'özgürlük' kampında yer aldıkları sürece demokratik olmayan rejimlere karşı hoşgörülü bir tutum almaya yöneltti.

Böylece iki sistem birbirleriyle karşı karşıya gelirken, giderek farklılaşmak yerine birbirlerine benzemeye başladı.

Her ikisi de yerel halka yaptıkları propagandada bir diğerini karikatürize etti ve yarışmanın (iktisadın da öyle olduğunu iddia ettiği gibi) 'değer yargılarından bağımsız' olduğunu öne sürdü. Joseph Schumpeter gibi adanmış bir liberal bile ekonomiyi iktisadi etkinlik bağlamında, mekanik bir anlayışla nitelendirir hale geldi.¹² Schumpeter büyük şirketlerden ve onların artan verimliliğinden o kadar etkilenmişti ki, bizzat bu etkinliğin kapitalizmin sosyalizme yaklaşmasını sağlayacağını düşündü. Bireysel girişimcinin kullanım dışı kalacağını ve yönetimin dümenine şirketin geçeceğini düşündü. O zaman kapitalist bir şirketin sosyalist bir şirketten hiçbir farkı kalmayacaktı.

Diğer yandan Schumpeter demokrasinin, piyasanın mantığını izleyeceğini öne sürdü. ABD'de sadece iki büyük siyasi parti bulunduğundan ve bunlar Batı Avrupalı partilere nazaran ideolojisiz olduklarından, Schumpeter onları birbirleriyle rekabet eden, sıradan ürünlerin satıcıları olarak görebiliyordu. Firmalar kârlarını maksimize ederler, dolayısıyla politikacılar da oylarını maksimize etmektedirler. Bunu yapmak için seçmenlerin ne istediğini araştırırlar ve azami sayıda seçmene (alıcıya) cazip gelmesi beklenen bir program (bir ürün) üretirler. Schumpeter'in bu düşünceleri, 1957 yılında *Demokrasinin İktisat Teorisi*'ni [An Economic Theory of Democracy] önermiş olan bir iktisatçı, Anthony Downs tarafından ele alınıp geliştirildi.¹³ Dolayısıyla siyaset, iktisattan daha aşağıda kalmayan bir biçimde, pozitivist, araççı bir çerçeveden görülebilirdi. Böylece politika, değer yargılarından bağımsız bir hale geldi. Sistemler 'ürün' sağlayan mekanizmalardı ve birbirleriyle verimlilikleri açısından karşılaştırılmaları gerekiyordu. Artık komünizmin kapitalizme meydan okuyuşu maddi üretim temelinde gerçekleşiyordu; insanlığın kurtuluşu, Marx'ın sözde mirasçıları için artık bir önem taşımıyordu ve Batı da buna, özgürlüğe ve insan haklarına, GSMH'den daha fazla önem

verdiği iddiasını öne sürerek karşılık vermiyordu. Marx, kapitalizmin egemen ideolojisini –insan ilişkilerinin yerini meta mübadelesinin almasını- meta fetişizmi olarak adlandırmıştı. Kuşkusuz şimdi komünizm de meta-fetiştisi haline gelmişti.

Savaşın sonunda, XX. yüzyılın ortasında kapitalist toplumların durumuna ilişkin birbirine taban tabana zıt iki tahlil öne sürüldü. Hem Polanyi hem de Hayek Viyanalıydılar. Her ikisi de kelimenin geniş anlamında iktisatçıydılar. Her ikisi de piyasanın insan toplumlarında oynadığı rolle meşgul oluyordu, ama bir tanesi, Radikal Liberaller ve Reformcu Sosyalistler tarafından piyasa ilişkilerine getirilmiş ve yüzyılın dönümünden bu yana norm haline gelmiş olan kısıtlamaları memnuniyetle karşılıyordu. Karl Polanyi *Büyük Dönüşüm*'de [The Great Transformation] siyasi demokratikleşmenin bir sonucu olarak emek piyasasına getirilmiş olan sınırlamaları, serbest piyasa düzeninin imkânsız bir ütopya olduğunun kanıtı olarak gördü.¹⁴ Polanyi, liberal piyasa düzenini yaşamın bütün yönlerinin metalaştırılması olarak nitelendirdi. Dolayısıyla Marx'ın kapitalizmin ayırt edici özelliği olarak gördüğü şey –emek gücünün alınıp satılması- Polanyi için çizmeyi aşmak anlamına geliyordu. 1830'larda Yoksullar Yasası'nda yapılan reformu emek gücünün serbest piyasaya bırakılması olarak yorumladı ama buna karşı oluşan tepki ve emeğin ticarileştirilmesini sınırlandırmak üzere getirilen yasal düzenlemeler ona göre serbest piyasanın sınırlarını gösteren önemli işaretlerdi.

Polanyi'nin kitabı çok etkili oldu. Piyasa başarısızlığı kavrayışı zaten Keynes tarafından makroekonomik politikanın kalbine yerleştirilmiş ve mikro-ekonomik piyasa başarısızlığının Pigoucu versiyonu onu tamamlamıştı. Dolayısıyla piyasaların başarısızlığa açık oldukları ve tepeden yapılan düzenlemelere gereksinim duydukları düşünülüyordu. Polanyi iyi işleyen bir piyasanın bile, demokratik hümanist politikalarla uyumsuz olması nedeniyle bir başarısızlık olduğunu söyleyerek, bu

tezi daha da ileri götürdü. Polanyi için, bir ekonomiyi serbest piyasa ilkeleri üzerinde işletmeye yönelik anlayışın tamamı alabildiğine distopyacıydı (yani negatif ütöpikti). Piyasalar mükemmel oldukları zaman en kötü hallerinde oluyorlardı ve çeşitli kısıtlamalara tabi tutulmalıydılar.

Polanyi'nin fikirleri genellikle Marksist adlandırıla gelmiştir ama Marx yaşıyor olsaydı Polanyi'nin görüşlerine sempati göstermezdi. Kapitalizm var olduğu sürece, piyasalar belirleyici kurumlar olacaktır; neyin üretileceğinin belirlenmesinde mübadele değeri kullanım değerinden daha büyük önem taşır. Kârlar pazarda satış yaparak realize edilmelidir; kendi başına artık değer yeterli değildir. Marx olsa, piyasaların ancak özel mülkiyet ortadan kaldırıldığı zaman aşılabileceklerini söylerdi. Emek gücü piyasaları, her bireyin kendi özvarlığında sahip olduğu özel mülkiyet hakkından kaynaklanır. John Locke özel mülkiyetin kökenini insan emeğinin toprakla karışması olarak tanımlamıştı. Locke'un teorisi, sömürü yoluyla birikime izin vermediği için neo-Marksistler tarafından çokça eleştirildi. Ne var ki insan emeğindeki özel mülkiyetin kökeni, insanın özvarlığında özel mülkiyetin bulunduğunu varsayar. Marx, emek gücü dâhil her türlü metanın alım satımına sınırlama getirilmesi girişimini erken ve Romantik olarak nitelendirirdi. Onun serbest ticaret ve Tahıl Yasası karşısı ajitasyon karşısında aldığı tutum tam olarak, serbest ticaretin ideal olmadığı ama bunun öncesinde var olan durumdan daha iyi olduğu şeklindeydi. Korumacılık, serbest ticaretten daha iyi bir seçenek değildi (7. Bölümde görmüş olduğumuz gibi). Aynı tahammülsüzlük onun 'Gotha Programının Eleştirisi'nde de açıkça görülür. Marx, emeğin bütün ürünleri konusunda öne sürülen Lassalleci iddiaları, bunları kapitalist bir toplumda birikimin gereksinimleriyle bağdaşmaz gördüğü için reddeder. Marksizm daha sonra, Bolşeviklerin etkisi altında, kapitalizmin büyümesini geriye doğru bir gidiş olarak gören, *in toto*

[bütünüyle] anti-kapitalist bir öğreti haline geldi. Piyasalar kapitalizm altında eşitsizlik ve sömürüyle eş anlamlı olarak kabul edilir oldular. Serbest piyasa ve serbest ticaret, solcu hareketlerin *bêtes noires*'i [can düşmanları] haline geldi.

Ne var ki Polanyi'nin tezi tümüyle Avrupa-merkezciydi. Onun klasik kapitalist ülke olarak ele aldığı Britanya, gerçekten cüretkâr bir liberalizasyon programından geçmişti. 1832 yılında çıkarılan Büyük Reform Yasası'nı izleyen on beş yıl içinde, Yoksullar Yasası reforme edildi, para politikasını rasyonelize etmek için bir Bankacılık Yasası çıkarıldı ve serbest ticaret, Britanya tarımının, üzerinde yeniden örgütlendiği temel haline geldi. Bundan kısa bir süre sonra, bu politikada bir geri dönüş başladı. Buna bakarak Britanya'nın birinci Sanayi Devrimine öncülük etmiş olmasının onu zengin bir ülke haline getirdiğini ama bu ülkenin asla tam anlamıyla kapitalist olmadığını söylemek mümkündür. Marksist terimlerle ifade edecek olursak: Britanya asla tam bir burjuva devrimi yaşamadı, çünkü Britanya devletindeki aristokratik unsur 1832 yılında iktidarını yitirmedi. Yaşanan, iktisadi ilişkilerin güçlü bir biçimde liberalleştirilmesinin, siyasal iktidarın orta sınıfla bağımlı bir konumda paylaşılmasıyla değiş tokuş edildiği bir sınıf uzlaşmasıydı, ancak tam liberalizasyon, kısa bir süre sonra, aristokrasi ve büyüyen işçi hareketi (Çartizm ve ardından sendikalar) arasındaki bir çapraz sınıf ittifakı tarafından engellenecekti. Bu durum, Disraeli'nin hem romanlarında *-Sybil* ve *Coningsby-* hem de onun daha sonraki siyasi kariyerinde yansımaları bulmuştur. Peel'den sonra Muhafazakâr Parti, serbest piyasa yanlısı bir liberal parti değildi. Salisbury Markizi, Disraeli'den hiç de aşağı kalmayan bir biçimde, Muhafazakârları, yoksulları piyasanın yarattığı tahribattan koruyan kalkan gibi göstererek Britanya politikasında kendisine bir kariyer yaptı. XIX. yüzyılın ortalarında serbest piyasanın savunucuları (örneğin Gladstone) Liberal Parti'de

yer alıyorlardı. Daha sonra Radikal Liberaller piyasanın düzenlenmesinin soldan savunuculuğunu yapmayı tercih ettiler. Britanya burjuvazisi gümrük duvarlarının yükseltilmesini isteyen imalatçılarla, City of London'daki liberal inançlarına bağlı kalan finansal çıkarlar arasında bölündü.

Britanya'da hiçbir zaman bir burjuva devriminin yaşanmadığı düşüncesi, 1960'larda *New Left Review*'de Perry Anderson ve Edward Thompson arasında canlı bir tartışmanın odak noktası oldu.¹⁵ Bu tartışmaya yol açan şey Britanya Hastalığı ile ilgili daha geniş bir tartışmaydı: Britanya ekonomisinin, Avrupa'nın kapitalist ekonomilerinin savaş sonrası dinamizmlerine kıyasla geride kalmış olmasıyla ilgiliydi. Burada bu tartışmayı açıklamak istemiyorum; amacım sadece –Polanyi'nin söylediğinin aksine– Britanya'nın asla, herhangi bir zaman dilimi içinde bir serbest piyasa deneyimine sahip olmadığının söylenebileceğini belirtmek.

Hiç kuşkusuz, kapitalizmi en gelişmiş haliyle incelemek için en uygun yer Avrupa değil, ABD'dir. ABD'de feodal ve aristokrat kurumların kalıntıları bulunmadığından, kapitalizm öncesi güçlerin ideolojik muhalefeti olmadan serbest piyasa kapitalizmini benimseyebilirdi. Amerikan kapitalizmi, Avrupa kapitalizmine göre, her zaman çok daha fazla serbest piyasa yönelimli olmuştur. ABD, emek piyasasında, daha az düzenlemeye ve daha zayıf bir sosyal yardıma sahiptir. 'Sosyal refah', Amerikan siyasetinde New Deal günlerinden beri siyasi olarak tartışmalı bir konu olmuştur. Buhran ve savaş yılları boyunca, 1933-52 dönemindeki yirmi uzun yıllık Demokrat Parti yönetimi, bir refah devleti için elverişli bir iklim yarattı. Keynesçi çeyrek yüzyılda (bkz. 14. Bölüm) şirketlerin, sendikaların ve hükümetin kaynaşmaları (Amerikalıların ona verdikleri adla Büyük Hükümet), Lyndon

Johnson'ın Büyük Toplum programının^{xii} somut örneğini oluşturdu, giderek genişleyen bir refah devleti için geçici bir siyasi uzlaşmanın ortaya çıkmasını ve iki büyük partinin buna destek vermesini sağladı. Ama 16. Bölümde de göreceğimiz gibi, bu uzlaşma, 1981 yılında başkanlığa Cumhuriyetçilerin geri dönüşleriyle bozuldu. Eğer Britanya'nın serbest piyasayla olan deneyimi en çok elli yıl sürmüştü, ABD'nin de serbest piyasadan sapma gösterdiği benzer bir dönem vardı.

Amerikan toplumu ideal bir toplum değildir -hiç bir toplum öyle değildir- ama sahip olduğu güçlü demokratik gelenekler ve sosyal eşitlikçi dünya görüşü milyonlarca göçmenin Amerikan ekonomisine entegrasyonunu sağlamada önemli bir rol oynadı. Emek gücünün alınıp satıldığı bir serbest piyasa olmadan bunu gerçekleştirmek zor olurdu. XIX. yüzyılın büyük bölümünde, Britanya'da olduğu gibi, istihdamın önünde sendikaların oluşturduğu engeller ya da din temelinde ayrımcılık (söz gelimi, Anglikan olmayanlara getirilmiş olan Oxb-ridge^{xiii} yasağı, kamu istihdamında Katolikler ve Yahudilere karşı ayrımcılık yapılması) söz konusu olsaydı, siyah alt sınıfta çok daha fazla sayıda insan olurdu.

Dolayısıyla Polanyi'nin tezi uzamsal olduğu kadar zamansal olarak da spesifikti. Lenin'in Narodniklerle tartışmasını hatırlatan bir biçimde, piyasaya büyük çapta müdahaleler yapılmasına izin ve destek verenin kapitalizmin gelişmemişiği olduğu söylenebilir. Kapitalizm geliştiği ölçüde bu tür sınırlamaları güçlendirmekten ziyade budama eğilimi gösterir. Bu söylenen tartışmasız olmasa da, bu temaya kitabın son bölümlerinde döneceğim için, Polanyi'nin tezinin kapitalizmin geleceğiyle ilgili tartışmada ana eksenlerden birini oluşturduğuna işaret etmekte fayda var.

xii Lyndon Baines Johnson (1908 – 1973), Amerika Birleşik Devletleri'nin 36. başkanı. Yoksullukla mücadelede "Büyük Toplum" ve "Yoksullukla Savaş" sloganlarını kullandı. (ç.n.)

xiii Oxford ve Cambridge üniversitelerinden birlikte söz edilirken verilen ad (ç.n.)

Hayek'in *Kölelik Yolu*, Polanyi'nin piyasalar ve devlet hakkındaki tezlerinin kutupsal karşısını oluşturunuyordu. Hayek'in sosyalizmde iktisadi rasyonellik hakkındaki düşüncelerini daha önce ele almıştık. Ama savaş sırasında, bombalar Londra'nın üzerine düşerken Hayek, totalitarizmin köklerinde yattığını düşündüğü, liberal düzenden kolektivist ve korporatist sapsmaların derin ve kapsamlı bir eleştirisine girişti. *Kölelik Yolu*, onun (Adam Smith'in) Ulusal Özgürlük Sisteminin felsefi temellerini arama yolundaki uzun ve yalnız kariyerinin ilk adımıydı. Hayek, Marx'ın yaptığı gibi kapitalizmin daha önceki toplumlardan dramatik bir kopuşu temsil ettiğini düşünmez. Ama Carl Menger'den ve hatta XIX. yüzyılın daha başlarındaki Alman düşünürlerden, kendi kendini düzenleyen bir organik süreç olarak –insan tasarımı değil, insan eyleminin bir sonucu olan– toplum düşüncesini alır. Kendi kendini düzenleyen bir varlık olarak toplum düşüncesi, onun çalışmalarında zaman dışı olarak sunuluyor olsa da, tarihsel olarak bu toplum ancak dinin ve feodal otoritenin düşüşe geçmelerinden sonra (yani Aydınlanma çağında ve sonrasında) ortaya çıkabilirdi. Böylece Adam Smith'in aşamalı gelişme teorisi, kendi kendini düzenleyen bir toplumun ortaya çıkması için bir zemin oluşturunuyordu. Bir toplumun daha önceki aşamalarından kendi kendini düzenleyen bir toplum haline nasıl geldiği –yani daha önceki üretim tarzlarından kapitalizme ya da doğal özgürlük sistemine geçişin nasıl gerçekleştiği– Hayek'in ele almadığı bir sorundur.

Hayek'in rakip bir toplum görüşü –Fransız sosyalist filozof Saint Simon'a atfettiği konstrüktivist bir görüş– üzerinde duruyordu. Bu yaklaşım, toplumların insan tasarımı, planlama ve daha iyi bir toplum için hazırlanan ayrıntılı projeler yoluyla değiştirilebileceğine inanır. Ama bu konstrüktivist rasyonalizm projesi, kendi kendini düzenleyen bir toplumun organik sürecine müdahalede bulunduğundan, özgürlük karşıtıdır.

Görünmez El sakatlanmış ve yerine başarısızlığa eğilimli mekanik bir sinyal konulmuştu. Özerk, kendi kendini dengeleyen sivil toplum (piyasa ekonomisi) özgürlüğün garantisidir.

Hayek'in kitabı Polanyi'nin elde ettiği başarıya ulaşamadı. Polanyi'nin kitabı 1940'ların -müdahaleci, piyasaya şüpheyle bakan ve liberalizmin en nihayet toprağa verilmiş olduğu konusunda kendisinden emin olan- ruhuyla uyum içindeydi. Aynı zamanda çok daha kanlı canlı, okunması heyecan veren bir kitaptı. Hayek'in kitabı ciddidir ve tarzı ölçülüdür -neredeyse antiseptiktir. Hayek, tıpkı Polanyi'nin yaptığı gibi Avrupa uygarlığının yaşadığı çöküntüyü tahlil ediyordu, ama çok daha kötümser bir bakış açısına sahipti. 1944 yılının hemen ardından, Hayek arka plana itildi, ama o, Keynesçi uzlaşmayı havaya uçuracak olan ağır yanan bir fitili otuz yıl sonra ateşlemişti. Ama buna gelmeden önce, bu otuz yıla bakmamız gerekiyor.

Ulusal Kapitalizmin Altın Çağı

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki otuz yıl, zaten oldukça olaylı geçen XX. yüzyıl'ın ilk kırk beş yılından çok daha ürkütücüydü. Bu otuz yıl (kimilerince yirmi beş yıl: 1948-73) 'Kapitalizmin Altın Çağı,' Keynesçi çeyrek yüzyıl ya da 'Keynes'in Çağı'¹ olarak adlandırılır. Ancak bu dönem imparatorlukların çözülüşünün ikinci evresini de gördü, Britanya'nın, Fransa'nın, Hollanda'nın, Belçika'nın ve Portekiz'in deniz imparatorluklarının. Bu çağ, bağımsızlığını yeni kazanmış birçok bölgede (ulusta) yeni devletler kurulmasındaki artışı gördü. Kapitalizmin altın çağı aslında bir grup gelişmiş kapitalist ülkeye has bir biçimdi. Bağımsızlık süreci, dünya nüfusunun daha büyük bir kısmını kendine has bir küresel politik sistem içine kattı. Bağımsızlık süreci pürüzsüz ya da barışçıl değildi. Komünist dünyada yeni gelişmeleri vardı. Çin'de 1949'daki devrim, devrimci sosyalizmin takipçilerini son derece güçlendirdi. Savaş sonrası gelişmelerin bir sonucu olarak komünist kampa istekleri dışında eklenen yeni üyeler oldu; Sovyetler Birliği Polanya, Macaristan, Çekoslovakya, Bulgaristan, Doğu Almanya ve Romanya'nın yanı sıra Litvanya, Letonya ve Estonya gibi Baltık devletlerini nüfuzu altına aldı. Kapitalizmin altın çağı belki de Doğu Avrupa için pek de altın değildi.

Paradoksal bir biçimde, bu otuz yıllık dönem kapitalizmin olduğu kadar sosyalizmin de saygınlığını artırdı. Bu dönemde

revaçta olan kapitalizm, iki savaş arasında çöken kapitalizm ile aynı kapitalizmdi, ama şimdi başarılı olarak görülüyordu. Bu, ulusal kapitalizmdi, ya da yukarıda belirttiğim gibi, tek ülkede kapitalizmdi. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki türlü ulusal kapitalizm biçimleri, insan refahındaki gelişme açısından bu ülkelerin tanık olduğu en yaygın ve kapsamlı ilerlemeye ulaşabilmişti. Tam istihdam, sadece yüzeysel dalgalanmalarla kesintiye uğrayan sürdürülebilir büyüme, özel malların yanı sıra kamu malları da dahil olmak üzere yüksek kitlesel tüketim seviyeleri, sağlık, konut ve eğitimde iyileşme, bütün bu gelişmeler bu yıllarda yaygın deneyimler haline geldi. İlk defa olmasa da, gelişmiş kapitalist ülkelerde insanlar, bu durumu kapitalizmin yeni ama kalıcı dönemi olarak algılamaya başladı. Berstein ilüzyonunun geri dönüşüydü.

Ancak sosyalist hareket de güçlendi. Parlamenter reformist sosyalist partilerin birçoğu iktidara geldi. Aslında kapitalizmin popülarlığının nedenlerinde biri de Kapitalizm için Sosyalizm (KiS) taraftarlarınca kapitalizmin dönüştürülmüş olmasıydı. Bu dönem II. Enternasyonal için de (bu dönemki adıyla Sosyalist Enternasyonal) bir altın çağdı.² Kapitalizm dışında Sosyalizm (KdS) olarak adlandırdığım diğer eğilim de, Leninist Sosyalizm, bu dönemde güçlü bir varlık haline geldi. Marx, Engels, Lenin ve Stalin'in eserleri çevrildi ve yayıldı. Mao Zedung, Leon Troçki ve Che Guevara gibi diğerleri, pantheonun genellikle tartışmalı ve madun üyeleri oldu. Marksizm, gelişmiş kapitalist ülkelerin hiç görmediği bir biçimde üniversitelerde, basılı eserlerde ve diğer medyada büyüdü. Bağımsızlığını yeni elde eden ülkeler KiS için istekliydiler ve kendi KdS biçimlerini, kendi ulusal sosyalizmlerini uygulamaya geçirdiler. Küba, Vietnam, Kuzey Kore, Etiyopya ile (kısa süreli ve kanlı olmakla birlikte) Kamboçya gibi birkaç ülke KdS yolunu bile seçti.

Devam eden soğuk savaş elbette ki bu dönemden sonra da

sürdü. Nükleer silahlarla kuşanmış kapitalizm ile sosyalizm arasındaki karşılaşma dönem boyunca devam etti. Bu karşılaşma 1962 Küba füze krizi ile zirveye ulaştı, ancak şans eseri bu nükleer karşı karşıya geliş gerçek bir savaşa dönüşmedi. Silah harcamaları her iki tarafta devasa boyutlara ulaştı ve belli başlı lider ülkelerde askeri kültür kamusal yaşamın birçok yönüne nüfuz etti. ABD ve Fransa'da, II. Dünya Savaşı'nın bire r kahramanı iktidara geldi. Eisenhower'ın Başkan olmasının ardından her hangi netameli bir durum yoktu, 1952 ve 1956'da ezici çoğunlukla seçimi kazandı; De Gaulle'in 1945'te iktidara yükselmesinin ardında da endişe edilecek bir durum yoktu, ancak De Gaulle'in 1960'taki dönüşü Bonapartist bir darbe idi. Ancak askeri komutanlar siyasi lider olmamıştı. Pentagon,' ABD tarihinin daha önceki 170 yılında görülmemiş biçimde, ABD siyasi yaşamı içinde geniş bir yere sahip oldu. Sovyetler Birliği devlet kapitalizmi/savaş sosyalizmi politikasını planlama mekanizması ile sürdürdü. Rosa Luxemburg'un Kısım III'ü Soğuk Savaş'ın her iki tarafında da öne çıkmaya başlamıştı.

Soğuk Savaş kaba bir siyasi dil üretti. Batı karşısında Doğu, Kuzey ve Güney, Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünya gibi kavramlara sahip olduk. Doğu, vatandaşlarının pozitif ekonomik ve toplumsal özgürlüklere sahip olduğunu söylüyordu; Batı sadece negatif-siyasi-özgürlükleri garanti edebiliyordu. Batı demokrasiye sahip olduğunu söylerken Doğu kendi sistemini halkların demokrasisi olarak adlandırıyordu. Bağımsızlığını kazanan ülkeler, maruz kaldıkları emperyalist zararlara işaret ederek Batı'nın demokrasi iddialarını boşa çıkardılar.³ SSCB ile ABD, İngiltere ile Fransa arasındaki ihtilaflar olduğu kadar BM Güvenlik Konseyi'nin beşinci daimi üyesi Çin'de değişen siyasal durum, BM'yi işlevlerini yerine getirmekten aciz

i ABD Savunma Bakanlığı, (ç.n.)

bir konuşma merkezi haline getirdi. BM'nin 'Büyük Güçlerin Uyumlu' ögesi bu nedenle işlevsizdi. BM'nin demokratik ögesi, Genel Kurul çeşitli yapmacık tavırların takınıldığı bir yer oldu. Üye sayısı artarken ve BM ajansları faydalı işler yaparken BM'nin kalbi felç oldu. Metternich'in güç kavramı olmadan Woodrow Wilson'un demokratik idealizmi boş kalıyordu.

Bütün bu sürede kaybedenler, XIX. yüzyıl liberalizmine sadık kalanlar oldu. Siyasi olarak, demokratik hükümetlerin tüm yetişkin vatandaşlar tarafından seçilmesinin yaygınlık kazanması, demokratik devletin doğasını değiştirdi. Mülkiyete dayalı seçme hakkı ve özel mülkiyetin korunması ile müdahale etmeyen devlet anlayışı, A. V. Dicey'in¹ idealize ettiği devlet biçimi, ortadan kayboldu. Ekonomik alanda, liberaller daha fazlasını kaybetti. Muhafazakarlar sosyalistlerden geri kalmıyordu, kapitalistler ve sendikacılar 'karma ekonomi'nin erdemleri üzerinde anlaşmışlardı. Karışımın derecesi -devletin ekonomide oynadığı rolün kapsamı- ABD ve Kuzeybatı Avrupa arasında farklılık gösteriyordu. Avrupa içinde dahi farklılıklar vardı. Ancak genel olarak, kontrolsüz ya da serbest piyasa kapitalizmi kaybedilmiş bir dava olarak görünüyordu. GSYİH'ye oranla kamu bütçesi barış döneminin en yüksek seviyesine ulaştı ve dönem boyunca artmaya devam etti. Gürültü, çevre kirliliği ve trafik tıkanıklığı gibi 'dışsallıkların' neden olduğu yayılma etkilerinin düzeltilmesi için vergilerin ve/veya sübvansiyonların gerekli olduğu düşüncesi ve piyasa başarısızlığı kavramı geniş kabul gördü. Makroekonomide, -para ve mali politikaların farklı bileşimleri ile- Keynesçi çözümler, Almanya'nın nadir istisnai durumu hariç, tüm gelişmiş kapitalist ülkelerde uygulanmaya kondu. Keynes, piyasa başarısızlığı olasılığına makroekonomik düzeyde işaret etmişti. Sonuç olarak 'piyasa işlemiyor' düşüncesi yerleşik genel kanının bir parçası haline geldi.

Diğer taraftan, Sovyetler Birliği'nce yürütülen planlama, özellikle de bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelere, ekonomik büyümeye ulaşmada mükemmel bir yol olarak görüldü. Sovyetler Birliği, az gelişmiş (o dönemki ifade kullanılacak olursa geri kalmış) ile gelişmiş bir ekonomi arasındaki farkı rekor zamanda katetmiş olarak görülüyordu. Savaşta büyük yıkımlara maruz kalmasına rağmen Sovyetler Birliği endüstriyel başarıları ile dünyayı etkilemişti. ABD'den kısa bir süre sonra nükleer ve termonükleer silahlara sahip oldu. Ardından 1957'de, Sputnik'i, ilk insansız uzay aracını fırlattı ve böylece uzay yarışında ABD'nin önüne geçti. XX. yüzyıl boyunca ilk kez, Amerikalılar başka bir ülkenin gerisinde kaldıklarını hissetti. 1960 ABD başkanlık seçimleri sırasında ABD'nin 'büyüme açığı'nın yanı sıra 'füze açığı'nın olduğu söyleniyordu. Yeni Başkan, Amerikalıların aya ayak basmasını programının önemli bir parçası haline getirdi. Kennedy bir insanın aya inmesini görece kadar yaşamadı ama aya iniş Kennedy'nin kararlılığı sayesinde gerçekleşti.

Yukarıda gördüğümüz gibi, planlı ekonomi özerklik elde etmeye uğraşan kapalı bir ekonomi idi. 1927 sonrasında Sovyetler Birliği'nin izolasyonunda da görüldüğü gibi, I. Dünya Savaşı sırasında Alman savaş ekonomisinin planlamadan başka bir seçeneği yoktu; ancak bağımsızlığını yeni kazanmış birçok ülkenin kalkınma girişimleri söz konusu olduğunda bu sistem en iyi uygulama doktrini halini geldi. İhracata yönelik genel bir kötümserliğin yanı sıra Latin Amerikalı iktisatçı Raul Prebisch ve İngiliz Keynesçilerinin öncülerinden Hans Singer tarafından geliştirilen yeni ve güçlü bir tez ortaya çıkmıştı; buna göre ticaret hadleri, imalat mallarına kıyasla, hammadde üreten ülkelerin aleyhine oluyordu.⁵ Bu nedenle, ticaret gelişmekte olan ülkeler için büyümenin motoru olamazdı. Bu ülkeler Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler doktrinine güvenemez, çünkü hammaddelerde uzmanlaşmak

imalat mallarını ithal etme olasılıklarını azaltacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmesi, sanayileşmek için ithal ikâme sistemine geçmeleri gerekmektedir.

Bu piyasa başarısızlığı türü, gelişmiş kapitalist ülkelerin (GKÜ) dünyanın geri kalanından ayrıldığı bir örnekti. On üçüncü bölümde çerçevesini çizdiğim gibi, savaşın ardından Müttefikler arasında (daha sonra SSCB hariç) yapılan pazarlıklarda, tamamen olmasa da, daha serbest bir ticaret anlayışı hakimdi. ABD Kongresinin isteksizliği nedeniyle Uluslararası Ticaret Örgütü'nün kuruluşunun başarısızlığa uğraması, derhal GATT'ın kurulması ile düzeltildi. GKÜ'ler sözkonusu olduğunda, bu ülkeler çok taraflı gümrük tarife vergilerini kendi aralarında düşürecek bir yolda ilerleyecekti.

GKÜ arasında uluslararası ticaretin sürekli olarak daha serbestleştirilmesi yönündeki bu adım, XIX. yüzyıl liberal ekonomik düzeninin hayatta kalan tek prensibi olarak kaldı. Bu yöneliş, gelecekte liberal ekonomik düzenin kaderini tersine çevirecek güçlü bir iğne ucu olduğunu ispatlayacaktı. Ancak Altın Çağ boyunca, ekonomik ethosu büyük ölçüde korumacılık ve Frederick List belirledi.⁶ Bu durum, Avrupa Ekonomi Topluluğu'nun (AET) altı Batı Avrupalı ülke arasında kurulmasıyla güçlendi. İthalata karşı yüksek tarife duvarları ve kendi içinde artan oranda serbest ticaret ile AET, Listci bir örgüttü. Gelişmiş bir kapitalist ülke olma yolunda hızını artırmak için Japonya da sıkı sıkıya kontrol edilen bir ticaret rejimi uyguladı. Sonuç olarak, en büyük kapitalist ülke –ABD– Anglo-Saxon cenahta olduğundan, GKÜ arasında dahi serbest ticarete sadakat büyük ölçüde bir Anglo-Saxon hastalığı idi. GATT rejiminin genişletilmesi ABD'nin dış ekonomik politikasının temel taşı oldu. Bu, uzun dönemli hayati bir sadakat olacaktı.

I. Dünya Savaşı ertesinin aksine ABD bu kez izolasyon politikasını terk etti ve savaş sonrası Avrupa'sının şekillenmesin-

le aktif olarak rol oynadı. Marshall Yardımı cömert ve güçlü bir müdahaleydi ve bu müdahale, Leninist bir sosyalizm ya da faşizmin dönüşü karşısında Kuzeybatı Avrupa'daki güç dengesini kapitalizm, hatta KiS, lehine değiştirdi. Muazzam boyutta, ABD GSYİH'sinin yüzde 5'i kadar, bir kaynak aktarıldı; hükümetler arası gönüllü transferlerde bu boyutta bir aktarım bir daha asla tekrarlanmadı. Aktarım, alıcılar kadar ABD'nin de lehine işledi ve Keynesçi mantığın gücünün farklı bir biçimini gösterdi.

Kapitalizmin Altın Çağı, bütün bilimlerde araştırma ve yüksek öğrenimde devasa bir büyüme ile eş zamana denk geldi. Sosyal bilimler, doğa bilimlerinden çok daha hızlı büyüdü. Bu büyümeden en çok, artık kasvetli bir bilim olmayan, iktisat faydalandı. Sosyal bilimlerin en 'bilimseli' olan iktisadın itibarı, operasyonel ve matematiksel/nicel yaklaşımlara dayanıyordu. İktisadi modeller artan sıklıklarla ortaya çıkarken, iktisatçılar danışman olarak önemli ve görünür roller oynadı. Piyasa başarısızlığı paradigmasını birçok araştırma ile tahkim ettiler ve bu araştırmaları ders kitapları ve monograflar ile yaydılar. Hakim yaklaşım pozitivist ve enstrümentaldir. Ekonomi git gide bir makinaya benzetiliyordu; bu siberetik sistem öğrenilebilir, ardından kontrol ve düzenlemeye tabi tutulabilirdi.⁷ Savaş sırasında icat edilen bilgisayarlar, zaman geçtikçe boyutları büyümekle birlikte daha güçlü ve hızlı hale geldi. İktisatçılar, ekonominin ya da sektörlerinin bilgisayar modellerini oluşturdu. Leontieff, II. Dünya Savaşı'ndan hemen önce girdi-çıkı analizini geliştirmişti (bkz. 5. Bölüm). Bu analiz, modern bir ekonomide sektörler arasındaki ilişkinin ayrıntılı haritalarının oluşturulmasını sağladı. Bu yöntem, elbette ki, birçok ülkede askeri ve ekonomik büyümenin planlanmasında faydalı oldu. Yapılanlar, Walras'ın genel denge metodolojisinin pratik bir uygulaması ve sosyalist bir ekonominin uygulanabilirliğini sorgulayan liberal iktisatçılara bir yanıtı.⁸

Savaş sırasında Müttefikler, Atlantik'te ulaşmaları gereken birçok nokta bulunurken gemi taşımacılığında nakliye kapasitesi sıkıntısı çekmişti. Bu çerçevede içinde, Amerikalı iktisatçı George Dantzig ile eşzamanlı olarak Hollandalı iktisatçı Tjalling Koopmans, 'ulaştırma sorunu'nun çözümü için yeni bir matematiksel tekniğin öncülüğünü yaptı. Ulaştırma sorununun çözümünün genel adı lineer programlama olarak adlandırıldı.⁹ Bir dizi lineer hedef fonksiyonunun (ulaştırılacak miktarın tonunun) maksimize edilmesi ya da (gemilerin boşta kaldığı zamanın) minimize edilmesi gerekiyordu. Gemilerin kapasitesi, kat edeceği mesafe, ulaşabilecekleri maksimum hız gibi bir dizi kısıt bulunuyordu. 'Kısıt altında maksimizasyon' yapmanın iktisatçıların uğraştığı temel sorun olduğu anlaşıldı. Tüketiciler fayda maksimizasyonu ve harcama minimizasyonu yapıyordu. Eldeki gelir, ulaşılmak istenen refah; konu emtialar ise bunların dağıtımını kısıtlar olabirdi. Ya da firmaların -üretim, teknoloji, vb... gibi- kısıtlar altında kârlarını maksimize etmesi gerekiyordu. Lineer programlama, lineer denklemler kullanarak eldeki sorunları basitleştiriyordu; Princetonlu iki matematikçinin, Harold Kuhn ve Abraham Tucker, lineer olmayan programlama sorununu çözmesiyle bu yöntem kısa süre içinde aşılabilecekti.¹⁰ Marjinal devrimin" ardından ekonomistlerin yaklaşık yetmiş yıl boyunca tartıştığı genel teorik konular, artık kesin ve hesaplanabilir hale gelmişti. İktisat ile matematiğin evliliği, verimli teorik ve pratik sonuçlar sağlayacaktı. Bu nedenle, savaşın hemen ardından liberal iktisadın altı biraz daha oyulmuş oldu. Liberal iktisatçıların karşı saldırısı için bir otuz yıl daha geçmesi gerekecekti.

Maddi ilişkilerin nicel hesaplanmasının, piyasa fiyatlarını göz ardı ettiği ve rasyonel olmayan kaynak dağılımına yol

ii Fayda, gelir, maliyet vb.. konularında mutlak yerine marjinal değerlerin kullanılması savunulan ve 1870'den itibaren iktisat disiplini neredeyse hakim olan görüş. (ç.n.)

açtığı biçimindeki itiraza, kuşağının en güçlü iktisatçısı olan Paul Samuelson etkileyici bir cevap verdi. Samuelson, bu tür maddi kaynak dağılımına denk gelen bir 'gölge' fiyat sisteminin kendiliğinden oluştuğunu gösterdi. Samuelson'un çözümü, basit ama lineer sistemlerin yaratıcı bir matematiksel uygulamasıydı; ancak bu çözüm, piyasa başarısızlığı ile liberal paradigma arasındaki tartışmada derin bir iz bıraktı. Mises ve Hayek'in öne sürdüğünün aksine, fiyatlar sadece piyasada oluşmuyordu. Lineer sistem matematiği kullanarak gölge fiyatlar hesaplanabilirdi. Gölge fiyatlar ile, mümkünse, piyasa fiyatları ile karşılaştırılabilirdi. Nerede bir piyasa başarısızlığı varsa, bu iki fiyat arasında bir tutarsızlık olmalıydı. Ancak piyasa başarısızlığı durumunda -örneğin temiz hava için ya da bir firma, bakanlık için ya da firma içi ya da şubeler arasında kaynak dağılımı için- genellikle bir piyasa bulunmuyordu. Bu durumlarda elde sadece gölge fiyatlar vardı. Dolayısıyla, gölge fiyatlar kümesi, piyasa fiyatları kümesinden daha büyüktü. Piyasa fiyatlarının göz ardı edilmesinin sosyalist ekonomik cehalet ile bir alakası yoktu; maddi kaynak dağılımı yöntemi, piyasa başarısızlığı görüşünün genellenmesine yol açtı ve piyasa kaynak dağılımından çok daha güçlü bir hale geldi.¹¹

Bu nedenle iktisat sosyal bilimleri devletçi bir yöne yönlendirdi. Devlet, vatandaşların refahını korumada, en önemli değilse de, asli özne haline geldi. Felsefi bir kategori, toplumsal bir kurum ve politik bir gerçeklik olarak devlet iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji gibi sosyal bilimler için büyüklü bir nesne haline geldi. Adam Smith tarafından formüle edilen ve sivil toplumun özerk olduğuna dair eski düşünce artık terk edilmişti. Toplum artık organik değil mekanik bir varlık olarak görülüyordu. Lenin Rusya'daki gelişmeleri organik bir süreç olarak tanımlamıştı. Smith, Hegel ve Menger'de olduğu gibi Marx'a göre de kapitalizm kendi kendini örgütleyen organik bir süreçti. Ama şimdi, Marksistler bile, ekonomiyi daha ön-

ceki bir dizayna göre inşa edilebilecek ya da düzenlenebilecek bir makina ya da bina olarak görüyordu. Devlet ekonomiyi kontrol edecekti. Devlet evlilik, boşanma, ergen hamilelikleri, suç ve bir dizi diğer toplumsal sorunların çözümünden sorumlu olacaktı. Sosyal bilimler bu tür reformlar, düzenlemeler ve kontroller için gerekli araçları sağlayacaktı. Sosyal bilimler, doğa bilimleri gibi devletin amacının tamamlayıcı bir parçası olmaktan memnundu. Sosyal bilimlerin (Hegelci anlamda) eleştirel olması gerektiği anlayışı gözden düştü. Artık hepimiz pozitivist olmuştuk.

Altın Çağ döneminde Batı kapitalizminin ekonomik performansı olağanüstü olmuştu. Toplam gelir yılda ortalama yüzde 3,8 büyüyerek iki savaş arasına kıyasla mucizevi bir büyüme gerçekleştirdi; bu oran 1914'ten önceki dönemde en fazla yüzde 1,4 olmuştu. Emek üretkenliği, yıllık yüzde 5,5 oranında, hızla arttı ve reel ücretler bu artışı takip etti. Sadece tam istihdam değil aşırı istihdam da ortaya çıkarak yabancı işçilerin Batı Avrupa ve ABD'ye net göçüne yol açtı. Ama bu ülkelerin kendi içinde de (düşük üretkenliğe sahip) tarımdan (yüksek üretkenli) imalat sanayine büyük bir nüfus transferi gerçekleşti. Bu durum kırsal kesimin gerilemesine ve kent alanlarının aşırı kalabalıklaşmasına yol açtı. Amerikan Güneyinin Siyah ortakçıları Chicago, Detroit ve New York'a göç etti. İç Savaş'ın sonunda Kuzey, köleleri özgürleştirmiş ama onları güneyin sınırları içinde tutmuştu. Seksen yıl sonra şimdi eski köleler kendilerini Kuzey şehirlerinde buldular. Yeni kimyasal girdilerin dönüştürdüğü tarım son derece mekanize oldu ve tarımsal verimlilik patladı. Kapitalist ülkelerde tarım fiyatları geriledi ve ürün fazlalarını devletin güvenceli fiyatlarından alması için çiftçilerin lobi yapması gerekti.

Ancak düşük fiyatlar tüketiciler için daha iyi ve bol beslenme anlamına geliyordu. Savaştan kısa bir süre sonra Kuzey Amerika'da bebek doğumlarında bir patlama yaşandı. Bebek

ölümleri keskince azaldı ve yaşam süresi uzadı. Gelişmiş kapitalist ülkelerde kadınlar, erkeklerden daha uzun bir ortalama ömürden yararlanmaya başladı; bu durum ekonomik kalkınmanın kesin bir işaretiydi. Kadınlar savaş sırasında çalışmış, ancak kısa süreli düşük ücretli, büro memurluğuna dayanan iş deneyiminin ardından eş-ve-anne rolüne geri dönmeye teşvik edilmişlerdi. Ev içindeki angaryalar buzdolabı, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi ve elektrikli süpürge gibi kullanımı giderek artan ev aletleri sayesinde dönüşüme uğramıştı. Eskiden aylak zenginlerin tekelinde olan moda, şimdi sınıfsal yapının en altına dek yayılmıştı. Kadınlar, ilgileri için yaygara koparan dergilere sahipti. Kadınlar bu yıllarda kafese kapatıldıklarını hissetmişlerse, bu en azından yaldızlı bir kafestti.

Ama erkekler, özellikle çalışan erkekler –ya da Amerikan ifadesini kullanacak olursak mavi yakalılar- sadece temel eğitime ama iyi bir fiziksel çalışma kapasitesine sahip erkekler en iyi dönemlerini Altın Çağ'da yaşadılar. Sendikalar, üye sayılarında devasa artışlarla büyüdü ve pazarlık haklarını kabul ettirdi. On beş ya da on altı yaşında okuldan mezun olan genç bir erkek üç tane 48 elde edebilirdi: 48 yıl boyunca istihdam, yılda 48 hafta ve haftada 48 saat çalışma. Haftalık çalışma saatleri normal ücretten daha yüksek olan fazla mesai ücretlerini de içeriyordu. Sendikalar, üyelerinin reel ücretlerinin her yıl arttığından emin oluyordu. İşçiler yaşam standartlarının bir aileye, tüketim mallarına -hatta bir otomobile- sahip olmaya yetecek seviyeye çıkmasını bekleyebilir, çocuklarını daha iyi okullara –hatta üniversiteye- gönderebilirdi. 1950'lerin sonunda gelindiğinde sosyologlar burjuvalaşmış işçiye keşfediyordu. Bu, devrimci işçinin sonu muydu? Marx'ın sonu muydu?

Birçok sosyal bilimci, hatta politikacı, öyle olduğunu düşündü. Parlak genç bir İngiliz sosyalist olan Anthony Crosland Altın Çağ'ın zirvesinde *The Future of Socialism*'i yazdı.¹²

Keynes, işsizlik sorununu akıllıca çözmüştü ve elbette kesintisiz ekonomik büyüme sağlanmıştı. Büyüme, işçi ve kapitalist arasındaki gelirden daha yüksek pay alma mücadelesini ortadan kaldırmıştı. Pasta büyüyordu, pay aynı kalsa hatta küçülse bile yiyebileceğin pastanın miktarı artıyordu. İngiliz sosyalizminin estetik mirasına, örneğin William Morris'e, kulak veren Crosland tüketimin kalitesini yükseltmek için kamu harcamalarının artmasını istiyordu: Sanat, parklarda belediyeler tarafından işletilen kafeler ve iyi tasarlanmış evler için sübvansiyonlar gibi.

John Kenneth Galbraith, ABD'de Altın Çağ'ın en yaygın okunan destekçisi oldu. 1950'lerin başında yazdığı *American Capitalism* ile ABD'de büyük işletmeler ile sendikalar arasındaki oluşmaya başlayan dengeyi fark etmişti.¹⁵ Bu, Galbraith'in birbirini dengeleyen iki güce dair görüşüydü: Arz ve talep arasındaki Marshallcı statik denge kavramı modern çağa uyarlanmıştı. 1950'lerin sonunda Galbraith en ünlü kitabını, *The Affluent Society*'yi yazdı; Batı Avrupa'nın aksine ABD'deki sorunun, yetersiz kamu malı üretimi olduğunu vurguladı. Belediye sosyalizminin, sanat için sübvansiyonların, hatta doğru düzgün yolların ve toplu taşımanın olmaması gibi. Belki de yolların durumu hakkında yanılıyordu, çünkü Eisenhower büyük bir otoyol inşa programını henüz başlatmıştı; ancak özel sektörün bütün bu zenginliğinin ortasında kamu sektörünün sefaleti hakkındaki tespitleri doğrudu. Galbraith'in belki de göremediği, Amerikan kapitalizminin üretkenliğinin, kârlılığının ve büyüme potansiyelinin düşük vergilere dayanmasıydı; Batı Avrupa sermayesine kıyasla Amerikan sermayesi bu durumdan faydalanmıştı. Çok sonraları kârlılık sorun olmaya başlayana dek kimse bu noktayı kavrayamadı. O dönem için herkes, herşeyin daha fazlasını aynı anda elde edebileceklerini düşünüyordu. Marx ölmekle kalmamış, kaynak kıtlığı hesabı da gereksiz hale gelmişti.

Batı'da 1920 ile 1945 arasında doğan bir kuşak insan için ekonomik büyüme, tam istihdam ve genişleyen refah devleti ile Altın Çağ kapitalizmin olağan işleyişi oldu. Tam istihdamı sağlamak için devletin ekonomiye müdahalesi, kapitalizmin olağan özelliği olarak görüyorlardı. Aslında birçok insan kapitalizmin temel amacının kâr elde etmek değil tam istihdam sağlamak olduğunu düşünüyordu, kimileri halen böyle düşünüyor. Devrevi dalgalanmalar, kitlesel işsizlik Keynes tarafından sonsuza dek ortadan kaldırılmıştı. Keynes'in, bütçe açıkları sadece zararsız değil aynı zamanda faydalıdır ve kendi kendimize borçlandığımıza göre kamu borçları önemsizdir, dediğine dair bir inanış –aslında bir yanlış anlama- mevcuttu. Keynes devrevi dalgalanma boyunca bütçenin dengede tutulmasını, genişleme döneminde fazla daralma döneminde açık vermesini, savunmuştu. Borç yüküne karşı ilgisiz değildi, II. Dünya Savaşı boyunca Keynes'in amacı İngiliz savaş borçlarını düşük faizle finanse etmek olmuştur. Tasarruf bolluğundan korktuğundan düşük faizle borçları finanse etmenin mümkün olduğunu düşünmüştü. Bu görüşünde yanılmasının nedeni, Keynes'in İngiltere'nin iki savaş arasındaki deneyimden çok fazla etkilenmesiydi. Bu safsatanın anlaşılması için birkaç yılın geçmesi gerekecekti. Ancak adil olmak gerekirse İngiliz, Oxbridge Keynesçileri Amerikalı meslektaşlarından çok daha güçlü mali politika savunucularıydı.¹⁴

1945 yılında Amerikalı Keynesçiler, ekonominin savaş sonrası durgunluğa gireceği tahmininde bulundu. Bu tahminleri desteklemek için yeni ve kendinden emin ekonometrik modeller kullanılmıştı. Ancak savaşın hemen ardından bir durgunluk değil 1949'a dek sürecek bir ekonomik genişleme dönemi başladı. Bu genişlemenin birçok nedeni vardı. Baskı altında tutulan bir talep bulunuyordu ve doğum oranlarının artmasıyla talep büyüdü. Savaş sırasında tasarruf edip savaş bonoları alanlar tasarruflarını nakite çevirmeye hazırdı. Ame-

rican ekonomisi aşırı sıkıntı yaşamadan savaşmayı sürdürebilmişti ve şimdi barış dönemi üretimine geçmeye hazırdı. Yeni ev eşyaları fabrikalardan taşıyordu. Aileler banliyölerdeki yeni evlere taşındı, ulaşım için otomobil ve eğlence için yeni oyuncaklarını, TV, aldı.

Keynesçi tahminlerin başarısızlığı model-kurma girişimlerini yok etmedi ama modellerin itibarını sarstı. Keynes'in Neoklasik eleştirmenleri, özellikle de eski öğretmeni ve King's College'dan mesai arkadaşı A. C. Pigou, ekonomik bir durgunluktan çıkışta piyasanın sahip olduğu otomatik bir düzeltme mekanizmasını Keynes'in fark edememiş olabileceğini iddia etti. Bir buhran döneminde fiyatların aralıksız düşmeye devam etmesi tasarrufların reel değerini, reel para (*real balances*) etkisini artıracaktır. Reel para zenginliğin bileşenlerinden biri olduğundan, insanlar kendilerini zenginlik açısından daha iyi durumda hissedecek ve harcamaya başlayacaktır. Pigou'ya göre, reel paranın tüketim üzerindeki olumlu etkisinin önemi ne Keynes yeterince eğilmemiştir. Keynes, nominal ücretlerde ya da faiz oranlarında bir indirimin tam istihdamı sağlayamayacağını gösterse de, Pigou'da tam istihdamı sağlayabilecek bir mekanizma bulunmaktadır. Makroekonomi alanında liberal bir iktisatçı olan Pigou, tam istihdam için devlet müdahalesine gerek olmadığını iddia etmek istiyordu.¹⁵

Akademik tartışmalardaki teorik bir iddia olarak Pigou, Keynes'in aldığı ilk 'yara'ydı. Bu iddia, Keynesçi teoriye karşı gelecek daha sonraki eleştirilerin içinden geçebileceği bir yarık oluşturmıştı. Ancak Tam İstihdam Kanunu'nun ABD Kongresi'nde kabul edilmesine rağmen, Amerikalı politikacılar Keynesçiliğin gerektirdiği mali savurganlığa şüpheyle bakmaya devam etti. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla, birçok genç Keynesçi üzerinde solculuk lekesi de belirdi. Rakip Cumhuriyetçi Parti'ye nazaran Demokratik Parti Keynesçiliğe gerçekten bağlı kaldı, ancak Demokratlar arasında dahi

sol-kanat 'liberaller' (ABD'deki algılamaya göre liberal) Demokratlar diğerlerinden daha Keynesçiydi.ⁱⁱⁱ 1950'ler boyunca Amerikalı Cumhuriyetçiler ve Muhafazakar Demokratlar keskin Keynesçileri kontrol altında tuttu. Ancak Kennedy'nin başkanlığı ile Ekonomik Danışmanlar Konseyi'nin tamamen Keynesçi olduğu söylenebilirdi. 1968'te Başkan olmasıyla, Richard Nixon Keynesçi geleneği sürdürdü, bu durum belki de onu ilk Keynesçi Cumhuriyetçi Başkan yaptı.¹⁶

Pasif para politikası ile ince-ayar maliye politikaları biçimindeki Keynesçilik daha çok bir İngiliz uygulamasıydı. Ödemeler dengesi kısıtı, İngiliz politika uygulayıcıları için bağlayıcıydı ve tam istihdam ile sabit döviz kurlarını uzlaştırmak için mali durumda –artış azalış gibi- değişiklikler yapılması zorunluydu. İngiltere'nin savaş yıllarında biriken dış borçları sert sermaye kontrollerini zorunlu kılmıştı. Keynes, bütün bunlar için gerekli olan çerçeveyi Bretton Woods mimarisinde hazırlamıştı. İngiliz Keynesçilere göre devalüasyon bütün sorunlarını çözecek sihirli, ama ne yazık ki yasak, bir iksirdi. 1949 ve 1967'deki iki devalüasyonun da politik maliyetleri olmuş, ama yine de iktisatçılar arasında popülerliğini korumuştur.

Amerika için ödemeler dengesi kısıtı yoktu, en azından 1950'lerde. İhraç edecekleri sermayeleri ve geniş altın rezervleri vardı; altın, onsu 35 dolardan döviz rezervi olarak satılmaya hazırды. Ekonomi yeniden silahlanmanın, Kore Savaşı'nı sürdürmenin, 1950'ler boyunca aktif askeri teyakkuzda bulunmanın ve hâlâ artan tüketici harcamalarının yükünü taşıyabilecek denli güçlü olduğunu ispat etmişti. 1960'lara gelindiğinde ödemeler dengesi kısıtı sorun olmaya başladı. Ama 1950'lerde ihtiyatlı bir mali duruş sürdürülebildi. Ekonomik Danışmanlar Konseyi'nin Başkanı, Arthur F. Burns, Keynes'e

iii Merkez sol politikalar, ABD'de 'liberal' olarak adlandırılmaktadır. (ç.n.)

düşkün değildi. 1960'ların başında Kennedy'nin Konsey Başkanı Walter Heller, 1962'de sönmeye yüz tutan ekonomik genişlemenin sürmesi için önleyici bir vergi indirimini savundu ve elde etti. Genişleme 1960'lar boyunca devam etti, ardından sorunlar baş gösterdi.

1957-58'de yaşanan hafif durgunluk, gelecekteki sorun hakkında bir önsezi sağladı. 1945 sonrasında ilk kez enflasyon düşmeden işsizlik artmıştı. Bu durum Keynesçi bir durgunluk değildi, daha çok Hayek'in 1930'larda yaptığı uyarılara benziyordu. Ancak Hayek başka şeylerle ilgileniyor (*The Constitution of Liberty*'yi tamamlıyor) ve kimse anormalliği fark edemiyordu. Neyse ki Keynesçilerin şansına, LSE'den A. W. Phillips'in bir makalesi işsizlik ile nominal ücretler arasındaki ilişkinin planını çıkardı.¹⁷ Phillips İngiliz ekonomisi için XIX. yüzyıl verilerini incemişti. 1861-1913 dönemi için, ortalama sekiz yıl süren altı buçuk devrevi dalgalanma tespit etti, ancak iki temel değişken arasındaki negatif ilişkiyi gösteren bir eğriyi de ortaya çıkardı. Buna göre, işsizlik arttıkça nominal ücretler yaklaşık yüzde 10'luk bir düşüşle tabana vuruyordu. İşsizlik oranının sifıra inmesiyle nominal ücret oranları ivmeye yükseliyordu. Phillips daha sonra iki savaş arası ve savaş sonrası dönemlerin verilerin XIX. yüzyıl eğrisine uyup uymadığına baktı. Yakın bir uyum yoktu, ama Phillips bir ilişki olduğunu düşünüyordu.

Önde gelen iki Amerikalı iktisatçı, daha sonra her ikisi de Nobel ödülü alacak olan, Paul Samuelson ve Robert Solow Phillips'in yaklaşımını aldı ve fiyat enflasyonuna uyguladı.¹⁸ Amerikan verilerinde enflasyon ile işsizlik arasında düzgün bir eğri buldular. Eğrinin bütün dönemlere uyumu konusunda Phillips'in şüpheleri olsa da, Samuelson ve Solow'un şüphesi bulunmuyordu. Böylece 1960'ta Phillips Eğrisi vaftiz edildi. Keynesçi politika uygulayıcılarının enflasyonla mücadelesi için reçete hazırdı: İşsizliği artırmak. Enflasyonu oranını bir

birim azaltmak için işsizliği ne kadar yükseltmek gerektiği sorusu birçok iktisatçı ve ekonometriciyi meşgul etti. İlk sonuçlar ABD’de enflasyonu sıfıra indirmek için yüzde 15’lik bir işsizlik oranı gerektiğini gösteriyordu. Bu sonuçlara güvenilmedi; modele ekler ve alternatifler arandı. Makul bir doz için reçetenin düzeltilmesi gerekiyordu. Ancak ilacın etkisi konusunda çok az kişinin şüphesi vardı. Sonuçta, bu konuda ampirik ekonometrik kanıtlar bulunuyordu.

Keynesçiliğin zaferi ile sessiz kalan Marksistlerin bu keşif ile heyecanlanması gerekiyordu. Ücret enflasyonunu ve dolaşısıyla fiyat enflasyonunu düşük tutmak için işsizlerin rezerv ordusuna ihtiyaç vardı. Ücret üretkenliği oranı –birim emek maliyeti- can alıcı bir değişkendi ve 5. Bölüm’de belirtildiği gibi sömürü oranı ile ilgiliydi. İlk saldırı Marksistlerden değil, University of Chicago’da toplanmış muhafazakar ve liberal iktisatçılar grubundan geldi. Bu iktisatçılar asla Keynesçiliğe katılmamıştı ve göz ardı edilmelerine rağmen, gelir dalgalanmalarının açıklanmasında temel değişkenin para arzı olduğunu öne sürüyordu. Dalgalanmayı açıklayan şey Keynesçi çarpan değil, para arzı ve miktar teorisi idi. Milton Friedman’ın başını çektiği bu grup, 1960’larda Amerikan kampüslerinde, bizzat tanık olduğum gibi, birçok şakanın hedefiydi.¹⁹ Ancak ısrarları karşılığını verdi. Enflasyon Keynesçilerin karşılaştığı zor bir sorundu ve Phillips Eğrisi –özellikle sol kanat Keynesçiler için- sadece siyasi olarak nahoş değil, aynı zamanda etkisizdi. Ücret pazarlıkları ve fiyat kontrolleri üzerinde doğrudan kontroller gibi gelir politikaları savunulmaya başlandı. Keynesçi politikalardan memnun olan Muhafazakarlar gruptan ayrıldı.

Amerikan ekonomisi 1960’larda kendine has sorunlarla karşılaştı. 1964 Kennedy-Johnson vergi indirimi ekonomik genişlemeyi uzatmış ama Vietnam Savaşı federal bütçe üzerindeki yükü artırmıştı. Ekonomide emek kıtlığı ve enflasyon

vardı. Amerika büyük dış ticaret açıkları yaşamaya ve dolar aşırı değerli görünmeye başlamıştı. De Gaulle'ün liderliğindeki Fransızlar, hakları olduğu üzere, dolar rezervlerinin altına çevrilmesini istedi. Amerikan dış ticaret açıkları tüm dünyayı dolara boğuyordu. Sermaye hareketleri vergilendirilerek dolar çıkışı engellenmeye çalışıldı. Bu politika, vergi kaçırmaya yol açtı. Amerikan bankaları dolarlarını yurtdışında tuttu; böylece Eurodolar piyasası doğmuş oldu.

İşte bu dönemde, anti-Keynesçi iktisatçılar ortodoksinin kalesine doğru sızmaya başladı. Pigou'nun ilk reel para eleştirisi fiyatlar karşısında nominal mevduatlar ile ilgiliydi. Para ve para politikasının, Keynes tarafından değilse de, Keynesçilerce göz ardı edildiği söyleniyordu. Enflasyonu kontrol etmek için para arzını kontrol etmek gerekiyordu. Philips Eğrisi sayesinde Keynesçiler, işsizlik ile enflasyonun optimal bir bileşiminin bulunup denge olarak sürdürülebileceğini iddia ediyordu. Friedman, işçilerin beklentilerine enflasyonu dahil edebileceklerini ve ücretleri artıracaklarını öne sürüyordu. Yüksek ücretler yüksek işsizlik ya da –hükümet işsizliği hedef seviyesinde tutmayı denerse- daha fazla harcama ve daha yüksek enflasyon anlamına gelecekti.

Düşük enflasyon ile işsizliğin sürdürülebilmesi ücret pazarlığında birtakım düzenlemeleri gerektiriyordu. Reformcu sosyalistler ve Keynesçiler bu konuda örtüşüyordu. Bu gruplar, sendikaların dostu ve savunucuları olmuştu. Bu ihtilaflı konu aralarını açacaktı. Düzenlenmemiş ya da ücret pazarlıklarının serbest olduğu emek piyasaları ile enflasyon olmaksızın tam istihdama ulaşılması birbiri ile tutarsız hedefler olarak görülüyordu. İsveç'te bu durum çoktan kabul edilmişti ve ücret pazarlıkları ulusal düzeyde hükümetin, sendikaların ve işverenlerin yer aldığı üçlü görüşmelerle belirleniyordu. Avusturya ve Almanya'da benzer 'toplumsal sözleşmeler' geçerliydi. Ancak Anglo-Saxon dünyada sendikalar görece zayıf ve parça-

lanmıştı. İşverenler, ulusal ücret pazarlığı konusunda daha da isteksizdi. Siyaset, endüstriyel ilişkiler ve makroekonominin bu dağınık karmaşası içinde 'enflasyonun politik ekonomisi' yeni bir terim haline geldi.

Bu aşamada (1960'ların sonu) monetaristler basit bir çözüm sunuyordu; bu çözüm Keynesçilere göre aşırı basitti: Para arzını kontrol edin. Ancak bu politika bütçe açıklarını gidermeyi ve ortaya çıkabilecek bu tür açıkları 'para basarak' değil piyasadan borçlanarak finanse etmeyi gerektiriyordu. Monetaristler aynı zamanda birçok konuda serbest piyasacı liberallerdi. Dolayısıyla Friedman, o dönemde Amerika'ya bir çok sorun çıkaran sabit döviz kuru rejimine de karşı çıkıyordu. Kamu borçları birçok sağ-kanat siyasi grubun öcüsü haline geldi ve neoklasik iktisatçılar (sadece monetaristler ya da liberaller değil) borcu kuşaklar arası bir sorun olarak görmeye başladı. Biz borç alıyoruz, çocuklarımız ödeyecek. Saf Keynesçiliğin basitlikleri terk ediliyordu.

Keynesçiliğin çöküşünün eksiksiz hikayesi başka bir bölümü bekleyebilir, ama sorunun özü hiçbir grubun görmediği ölçüde, bütün berraklığıyla 1960'larda Marksist iktisatçılarca görülebilirdi ve görüldü de. Enflasyon, özellikle de ücret-maliyet-enflasyon aslında bir kârlılık sorunuydu. Tarımdan devşirilecek artık nüfus olduğu ya da doğum oranları arttığı ya da göçmenler geldiği ve üretkenlik arttığı sürece ücretler yeterince hızlı artmadı ve ücret/üretkenlik oranı düşük gerçekleşti. Ancak üretkenlik artışı sadece büyük ölçekli yatırımlar ile, emeği yeni sermaye ile ikâme ederek sürdürülebilirdi. Sürdürülen tam istihdam politikaları ve güçlü sendikalar artı geniş kamu ekonomisi artan ücret paylarına yol açtı. Reel ücretler üretkenlikten hızlı artmaya başladı ve kâr payı aşınmaya başladı. Makroekonomik düzeyde kârlılık 1960'ların Keynesçi modellerinin bir parçası değildi. (1940'ların sonu ve 1950'lerin başında, örneğin Lawrence Klein'in çalışmalarında, ücret/

kâr bölüşümü Keynesçi bir modelin parçası haline getirmeye çalışılmıştı. Ancak Soğuk Savaş bütün bu çabalara son verdi.) Dolayısıyla, enflasyon/kârlılık bağlantısı Keynesçiler yerine Marksistler tarafından görülmüştü. Neden Marksistler tarafından ve ne tür Marksistler tarafından?

Batı'da Marksistler hiçbir zaman tek bir merkeze bağlı olmadı. Komünist Parti Sovyetler Birliği'nde prestije sahipti ve savaşın hemen ertesinde Marksizm, partinin tekelindeydi. Komünist Parti, Fransa'da 1945'ten sonra bir dönem iktidarı paylaştı. Anti-faşist mücadele nedeniyle itibarları yüksekti. Muhafız hizipler Komünistlerin tekelini eleştiriyordu; ancak, genellikle Troçki'nin takipçileri olan, Lenin ve Marx'ın gerçek takipçisi olduklarını iddia eden bu grupların üye sayısı çok azdı. Kavgaları Stalin ve Stalinizm ileydi. Konu, Sovyetler Birliği'nin doğası, fakat aynı zamanda da Batı'da bir devrimi olasılığıyla ilgiliydi.

Paradoksal bir biçimde, Soğuk Savaş muhalif Marksistlere yardımcı oldu. Stalin'in Doğu ve Güneydoğu Avrupa'ya yönelmesi ve Almanya'nın bölünmesi, Komünistlerden şüphelenilmesine yol açtı. Ancak birçok Troçkist, Soğuk Savaşçılarca savunuldu. Sonuçta Troçkistler Lenin, Stalin ve Demir Perde'nin ardında olan biten esrarengiz olaylar hakkında bilgi sahibiydiler. Özellikle Avrupa'da birçok komünist üniversitelerde bilimsani, tarihçi ve iktisatçıydı. Troçkistler bu dönemde akademiye girmeye ve entellektüel olarak kabul edilmeye başlandı. Stalin ve Troçki'nin biyograficisi Isaac Deutscher bunlardan biriydi. Amerikalı bir Troçkist, James Burnham *The Managerial Revolution* yazdığında bir guru haline geldi.²⁰ Troçkistler, Stalinistlere göre, daha az ortodoks ve katıydılar. Marx ve Lenin'in sözlerini tanrısalılaştırmak konusunda benzer eğilimlere sahiptiler, ancak Troçkistlerin görevi, Marksizm'i Stalinist Marksizm'in dogmatik basitleştirmelerinden kurtarmaktı.

Ardından 1956'da, doğrudan kalenin içinden, Stalin'in aşırılıklarının itirafı geldi. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Parti Kongresi'nde Genel Sekreter olarak Stalin'in halefi, Nikita Kruşçev Rusya'nın toplama kamplarının –Gulagların- ayrıntılı ve kanlı hikayesini anlattı. Bu açıklama, birçok Komünist ve sosyalist hareketi izleyen daha büyük bir kitle için bir krize yol açtı. Marx, Lenin, Stalin ve devrimci komünist harekete dair bir yazın seli dizginlerinden boşaldı. İngilizce çevirisi daha sonra çıkacak olmakla birlikte, 1950'lerde Marx'ın 1844 Elyazmaları her yerde bulunabiliyordu. Stalinizmin ahmaklıkları içinde çoktan unutulmuş, hümanist bir Marx kamuoyunda belirtmeye başlıyordu; yabancılaşma ve insanın türdeş olarak insani özü ile yeniden bütünleşmesiyle ilgilenen, Aydınlanma geleneğinden bir Marx.²¹ Marx'ın özgün çalışmaları yeniden okunmaya başlandı. Hegemon liberal demokrasiden farklılık göstermekle birlikte, Marx'ın demokrasi hakkındaki görüşleri, Bolşeviklerin onun adına vaaz ettikleri ya da Lenin, Stalin ve hatta Troçki'nin uyguladıkları ile taban taban zıttı. Gelişmiş kapitalist ülkelerde Yeni bir Sol doğmuştu.

Ancak 1950'lerde kapitalizm hâlâ muzafferdi ve her hangi bir sorunu yok gibi görünüyordu. III. Enternasyonal'in kapitalizmin nihai krizini yaşadığı biçimindeki doktrini, Komintern'in çöküşünün ardından da yaşamını devam ettirmişti. Bu konuda Stalinistlerden geri kalmayan Troçkistler de aynı görüşe saplanıp kalmıştı. Yeni Sol anti-Stalinist olabilirdi, ama bu bakışa göre Lenin hâlâ yıkılmazdı ve Lenin'in Marx yorumu halen bütünüyle yutuluyordu. Ama, Batılı solcu akademisyenler ve aktivistler günlük hayatlarında tam istihdamın varlığının ve yaşam koşullarının iyileştiğini görüyordu. Antisömürgeci mücadele bir yönüyle kapitalizmin, özellikle de Avrupa kapitalizminin, eskisi gibi davranmasına örnekti. Hindicini ve Cezayir'de Fransa, Malaya ve Kuzey ya da Batı

Afrika'da İngiltere, Kongo'da Belçika, Endonezya'da Hollandalılar emperyalist görüntüye uygun davranıyordu.

Geleneksel Soğuk Savaş anlayışı SSCB ile bir *modus vivendi*'ye^{iv} ulaşmıştı. Kruşçev'in sağladığı anti-Stalinist propagandadan memnun olan Batılı politikacılar Sovyet askeri gücü ve teknolojisine hâlâ saygı duyuyordu. Tarihsel olarak zaten oldukça zor bir süreç olan sanayileşmenin, Sovyetler Birliği tarafından başarıldığına dair zımni bir kabul oluşmuştu. Bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin benzer yollarla sanayileşmeye çalışmaları anlaşılabilirirdi. İktisatçılar Keynesçi makroekonomi ışığında bir büyüme teorisi yaratmıştı: Operasyonel, pozitivist ve ülke koşullarından bağımsız bir teori. Gelir artışı, yatırıma dönüşen tasarruflar sonucunda gerçekleşiyordu. Bu yatırım, eldeki mevcut teknoloji ile, yeni sermayenin artan gelire dönüşmesiydi. Yatırımların varolan sermayeye oranı ne kadar yüksekse gelir artışı da o denli yüksek olacaktı. Ürünün sermayeye oranı ile temsil edilen teknolojinin, şaşırtıcı bir biçimde, sabit olduğu varsayılıyordu. Sonuç olarak büyüme, tasarruf ve sermaye ürün oranına dair bir mesele olarak görülüyordu. Bu teori basit, tek bir matematik denklemydi.²²

Ancak tasarruflar nereden ve nasıl gelirse gelsin, büyüme büyümedir anlayışı hakimdi; bu nedenle Soğuk Savaş'taki rakipleri Sovyetler Birliği'nin büyüme performansına gıpta ile bakıyordu. Son zamanlarda elde edilen büyüme oranlarının uzun bir dönem daha devam etmesinin matematiksel projeksiyonları yapılabilirirdi. Batı'nın tarihindeki en hızlı gelir artışı na son yüzyılda sahip olmasına rağmen, Sovyetler Birliği'nin büyüme oranı ABD'nin ve İngiltere'nin en az iki katıydı. Bu büyümenin kökeninin yoğun bir incelemeye konu olması gerekmektedir; ancak ABD ile SSCB arasındaki 'büyüme açığı, Amerikan siyasetinde 1950'lerde önemli bir politik soruna dönüşecekti.

iv Yaşam biçimine. (ç.n.)

Böylece düşmanın hayranlığı ve kıskançlığı bir aradaydı. İngiliz iktisadi tarihinde uzmanlaşmış bir iktisat tarihçisi ve MIT'de profesör olan Walt Rostow, 1959'da Cambridge Üniversitesi'nde saygın Marshall Derslerini verdi. Bu derslere *A Non-Communist Manifesto* adını vermişti,²³ ancak Rostow'un 'kendi kendine sürdürülebilir büyümeye havalanmak' kavramı aslında Sovyet sistemine olan hayranlığın ürünüydü. Rostow her hangi bir ekonominin büyüme rotasında beş aşama belirlemişti ve tasarruf gelir oranının yüzde 10'a ulaştığı ikinci aşama 'havalanmaya' denk geliyordu. Daha yüksek aşamalarda kitlesel tüketim ekonomisine ulaşıyordu. Rostow, SSCB'nin henüz bu aşamaya gelmediğini ama kapitalist ve komünist sistemlerin birbirine yakınsayabileceğini öne sürüyordu. Bu yakınsama, geometrik büyüme oranının kaçınılmaz mantığıydı. Ne özgürlük ne mülkiyet hakları ne de emeğin serbest dolaşımı önemliydi. Büyüme otomatik mekanik bir süreçti. İktisadi anlamda sistemler arasında her hangi bir fark bulunmuyordu.

Yakınsama her iki taraf için de garip bir doktrindi. Leninistlere göre yakınsama, nihai-kriz-çöküş senaryosunun revizyonist bir inkârıydı. Liberallere göre ise, özgürlüğün ekonomik refah ile bir ilgisi olmadığının kabulü anlamına geliyordu. Soğuk Savaş politikalarını şekillendiren pragmatistlere göre yakınsama, düşmanlıklara son verilmesi ve uluslararası ilişkilerde rahatlama için sağlam bir temel sunuyordu. Yakınsama teorisi Eisenhower dönemi Amerikan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in şiddetli anti-komünizminin elinden kaçtığı için, Amerikan liberalleri -ağırlıklı olarak Demokratlar- bu kavramı sahiplenmişti. Komünizm şeytani olabilir, ama bu 'onların' sistemi ve işe yarıyor. Aşırı ekonomik deterministler, (Marx'ı tamamen inkâr ederek) artan refahın ileride Sovyetler Birliği'ne demokrasi getirebileceğini dahi umut ediyordu. Bu umut, eski dogmatizmin yeni bir biçimiydi: Mülkiyet → orta

sınıf → demokrasi. Bir kez eve, buzdolabına ve otomobile sahip olunca ardından demokrasi isteyeceklerdir.

Rostow, Vietnam Savaşı sırasında Kennedy ve Johnson'a danışman olur olmaz kendi tezinin inkârı içine girecekti. Herşeyden çok bu savaş Batı'da Marksizm'i popüler hale getirmişti. Sürdürülebilir tam istihdam her yerde siyasi eşitlik taleplerini güçlendiriyordu. ABD'de Güney'de ve Kuzey'de sivil haklar için yürüyenler, o zamanki ifadeyle, renkli halklar^v idi (aşağılamak için zenci olarak adlandırılan bu insanlara, siyasi hava değiştikçe daha sonra Siyah, Afro-Amerikalı ya da renkli halklar da dendi). Küba Devrimi Marksist bir rejimi Amerikan kıyılarının yakınlarına getirmişti ve Latin Amerikalıları yaşadıkları farklı diktatörlük rejimlerinin bir alternatifini fark etmelerini sağlamıştı. Kennedy Latin Amerika için Demokrasi İttifakı'nı ve barış gönüllüleri programını başlattı ve Amerika'nın barışçıl anti-komünist yüzünü göstermeleri amacıyla genç Amerikalıları gelişmekte olan ülkelere yolladı. Ancak 1963'te Kennedy'nin ölümü ve Vietnam'daki savaşın şiddetlenmesi, ABD'de enflasyonist baskılar ve dış ticaret açıklarına rastladı. Zorunlu askerlik hizmetinin en ön saflarındaki öğrenciler, yıllar boyunca anti-emperyalist olan ABD'nin, anti-komünizm kisvesi altında eski usul Fransız tarzı emperyalizmi sürdürdüğünü keşfettiler. Vietnamlı köylüler Pentagon, Dışişleri ve Beyaz Saray'ın yürüttüğü Amerikan ideolojisine karşı yapılan saldırıların günah keçisi haline geldi. Sendikaların, Siyahların ve yoksulların dostu sol-kanat Demokratik Parti saldırı altındaydı.

^v Beyaz olmayan Amerikalılar bu döneme değin, 'coloured people' olarak adlandırılmıştı. Bu ifadeyi 'renkli halk' olarak çevirdik. Ancak 'colored' ifadesi İngilizce kullanımda ırkçı bir aşağılamayı da içermektedir. (ç.n.)

Amerikan radikal hareketi hiçbir zaman tamamen Marksist olmadı. Henry David Thoreau gibi takip edecekleri kendi gelenekleri vardı. Ancak hareket askeri-sanayi kompleksini, devlet mekanizması ile birarada yaşayan çokuluslu şirketlerin karmaşık ama oligarşik güç yapısını sorgulamaya başladı. Barışçıl olduğu kadar şiddet içeren protesto biçimlerine de yöneldiler. 1964'te Berkeley, Columbia, Harvard ve Stanford'da başlayan ve Chicago'daki 1968 Demokratik Parti Kongresi ile devam eden radikal öğrencilerin protestosu zaman içinde şiddetlendi.

Bu protestolar, 1968 Mayıs'ında Paris'te büyük bir fırtına ile yankılandı. Fransa sarsılıyordu ve öğrenciler açıkça Marksist görüşlere sahipti. Fransız Komünist Partisi öğrencileri reddetti ve Muhalif Troçkist ve Maoist gruplar güçlendi. Marx'ın anarşist eğilimleri yeniden keşfedildi; özerklik, öz-örgütlenme ve anti-bürokrasi Sol'un yeni sloganları oldu. Kısa bir dönem için, Fransız devletinin tehlikede olduğu bile düşünüldü. Kısa bir süre sonra Çekoslovakya'da Prag Baharı'nın başlamasıyla birçok kimse, Stalinist olmayan bir Marksizmin hem doğu hem hem Batı Avrupa'yı elde edebileceğini düşündü.

Ama Rostow haklıydı: Her iki sistem de isyanları bastıracak güçte işliyordu. Paris ya da Prag'daki öğrenci heyecanı ve militan işçi gösterileri iki sistemi de sarsmadı. Enflasyon ve kârların erimesi Batı için çok çok daha önemli bir tehditti. Bu dönemde, 1960'ların sonunda, Marksist iktisat yayılıyordu. Bütün üniversitelerde, Marksist ya da radikal politik ekonominin öğretilmesi için talepler yükseliyordu. Altın Çağ kapitalizminin kibirli hoşnutluk duygusu eriyordu. Grevler, liderlerini hiçe sayan sendika militanlığı, işyeri sendika temsilcileri hareketi, ayrımcılık karşıtı mücadele yükselmeye başladı. Öğrenciler ve işçiler arasında her hangi bir mutabakat yoktu, her grubun kendi şikayetleri vardı. Eski ortodoksi ile

zihinleri bulanmamış Batıdaki genç Marksist iktisatçılar, kapitalizmin uzun süredir beklenen nihai çöküşünü bir kenara bırakıp devam eden bir sistem olarak kapitalizmin eleştirisine geri dönebilmişti.

Kesintisiz tam istihdam kârlılığı etkilemeye başlamıştı. İlk sonuçlar İngiliz Marksistler Andrew Glyn ve Robert Sutcliffe tarafından *New Left Review*'da bir makalede incelendi, bu derginin kendisi de Batılı sosyalist hareketin 1956 sonrası döneminin bir ürünüydü.²⁴ Çalışma, makroekonomik verilerin dikkatli bir incelemesiydi, ancak toplam ürün ya da harcama yaklaşımları yerine gelir hesaplarına dayanıyordu. Ücret ve maaş, kâr ve kiradan oluşan gelir verileri tüketim, yatırım, kamu harcamaları gibi harcama verilerine göre elde etmesi ve üzerinde çalışılması daha zor verilerdir. Gelir ve kârların vergilendirilmesi ile uğraşmak ayrı bir sorundur. Ancak kâr oranı hesaplayabilmek için sermaye stoğunun değerinin bilinmesi gereklidir. Bu istatistiksel bir kabustur, çünkü amortisman ve aşınma payları kaygan kavramlardır. Muhasebe yöntemleri şirketten şirkete, ülkeden ülkeye ve zamandan zaman farklılık gösterir. Muhasebecilerin amortismanından anladığı vergi kanunlarına dayanabilir ve bu tanımlama nadiren, iktisatçıların anladığı amortisman kavramı ile örtüşür. Bu nedenle, o tarihlerden bugüne değin, birçok makroekonomik araştırmalar kârların hesaplanmasından kaçınır.

Ancak iyi bir modern iktisat eğitimi almış ve aynı zamanda keskin bir eleştirel zihne sahip genç Marksistler olan Glyn ve Sutcliffe, modern kapitalist ekonomiyi Marksist kavramlar ile incelemek istiyordu. Glyn ve Sutcliffe, fiyat-değer dönüşümü karmaşasına girmediler (ve bu nedenle Marksist dostlarıncı saf olmayan bir yaklaşım seçmekle suçlandılar), ancak kârlılığı hesaplayabilmek için gerekli olan sermaye değerlerini buldular. 1970'te ABD ve İngiltere'deki kâr oranlarının, 1960'a göre açıkça daha düşük olduğunu gösterebildiler; 1960'ta

yüzde 9,9 olan ABD kâr oranları 1965'te yüzde 13,7'ye yükselmiş ve 1970'te yüzde 8,7'ye düşmüştü. İngiltere'de kâr oranları, yüzde 14,2'den (1960) yüzde 11,8'e (1965) ardından da yüzde 8,7'e (1970) inmişti. Ancak bu eğilim her yerde geçerli değildi. Batı Almanya'da kâr oranları, yüzde 23,4 (1960), yüzde 16,5 (1965) ve yüzde 15,6 (1970) olmuştu; kâr oranları azalmakla birlikte büyük bir düşüş olmamıştı. Japonya'da kârlılık yüzde 19,7'den (1960) yüzde 22,7'ye (1970) artmıştı. Fransa kârların canlanmasına tanık olmuştu: Yüzde 11,9 (1960), yüzde 9,9 (1965) ve yüzde 11,1 (1970).

Anglo-Saxon ekonomilerde enflasyon, Japonya'da ya da kıtasal Avrupa'da olduğundan çok daha ciddi bir sorundu. Aradaki fark sadece ücret pazarlığı geleneğinden değil, diğer ülkelerdeki korporatist yapıya karşın Anglo-Saxon sistemin ademi merkezîyetçi ve anarşik yapısından kaynaklanıyordu. Asıl mesele ABD ve İngiltere'de kârların erimesiydi. Bu ekonomiler savaş sırasında büyük zararlara maruz kalmış, ama savaşın ardından –yukarıda bahsettiğim artan azalan- ödemeler dengesi kısıtları nedeniyle sermaye stoklarını yenileyememişti. Ancak ABD baskın ekonomik güçtü. Sanayisi her alanda başı çekiyordu. Aslında J. K. Galbraith *The New Industrial State* kitabında, yeni teknolojik yapının Ford, GM ve Chrysler gibi büyük şirketlere, tüketici talebini şekillendirme ve piyasa kontrol etme yeteneğini verdiğini öne sürüyordu.²⁵ Amerikan sanayisi şimdi Avrupalı ve Japon üreticilerin rekabeti ile karşı karşıya kalmıştı. Otomotiv sektöründe Almanya'dan Volkswagen, İtalya'dan Fiat, Fransa'dan Peugeot, küçük ama verimli otomobiller ile kendi iç piyasalarında pazar paylarını artırmanın yanı sıra Amerikan pazarlarına da sızıyordu. Rekabetten geri kalmamak için Amerikalıların daha fazla yatırım yapmaları ve artan reel ücretler karşısında maliyetleri kısımları gerekiyordu.

Bütün bu baskılar kâr oranlarındaki düşüşe yansımıştı.

Glyn ve Sutcliffe'nin dikkat çeken yönü, herkesten önce bu durumu fark etmeleriydi. Keynesçi ya da monetarist olmuş olsalardı, ücretler, kamu açıkları ya da para arzı ile ilgelenecleklerdi. Bu değişkenler önemli olmakla birlikte, aslında derinlerde yatan kârlılık sorununun görünen belirtileriydi. Sadece Marksistler, aslında bazı Marksistler, genç ve daha eleştirel olanlar, kârlılık sorunuyla ilgileniyordu. Çünkü ana akım iktisatçılar kapitalizmi bir çalışma alanı görmez, ekonomi ya da piyasayı inceler. Kâr ya da kâr oranları çalışmalarında her hangi bir rol oynamaz. Marksistler kapitalizm ile ilgilenir, her ne kadar çöküşünü hızlandırmak isteseler de.

Kapitalizmin yeni bir i yakındı. Makale 1971'de *New Left Review*'da yayınlandığında bir miktar ilgi topladı. LSE'den yaşlı bir iktisat profesörünün dergiye aboneliğimin olup olmadığını ve makale bende varsa hakkında çok şey duyduğum bu yazıyı ona gösterip gösteremeyeceğimi sorduğunu hatırlıyorum. Ancak 1971'de dahi enflasyon henüz iki haneli sayılara ulaşmamıştı. İngiltere'nin yeni seçilmiş Muhafazakar hükümeti artan işsizlik nedeniyle alarma geçmişti ve aynı yıl işsizliğin bir milyonluk 'kabul edilemez' seviyeye çıkması, hükümeti paniğe, keskin bir U-dönüşüne ve büyük bir genişleme politikasına itmişti. Keynesçilik halen resmi politikaydı.

Atlantiğin öte yanında, ABD kendi sorunlarıyla uğraşıyordu. Vietnam Savaşı şiddetleniyor ve kısa bir süre sonra Kamboçya'ya sıçrayacaktı. Nixon, Çin-Sovyet bölünmesinden faydalanmaya ve Mao'ya barış teklif etmeye hazırdı. Ama hepsinden önemlisi, dolar-altın standardının koruyucusu olan ABD, bu uluslararası sorumluluğundan sıyrılmaya karar vermişti. 15 Ağustos 1971'de Nixon ABD'nin onsu 35 dolardan altın alıp satmaya son verdiğini ilan etti. Keynes'in itinayla inşa ettiği Bretton Woods'un sabit kur rejimi, böylece, öldü. Anti-Keynesçiler kale duvarlarının içine sirayet etmişti. Milton Friedman'ın sallanan oyuncak atı olarak görünen ama

1950 ve 1960'lar boyunca iktisat disiplini tarafından aptallık olarak algılanan, değişken kur rejimi başlamıştı.

Sosyalizmin Doruğu

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yirmi beş yılda, Sovyetler Birliği ve Stalinizm itibarının zirvesine ulaştı. Ama Keynesçilikte olduğu gibi, yıkımın tohumları da bu yıllarda atıldı, Leninist sistemin nihai çöküşü daha sonra gerçekleşecek olsa da sistemin itibarı bu dönemin sonunda gerilemeye başladı. Tıpkı Keynesçilikte olduğu gibi sorun, sonraki takipçilerin ve siyasi elitlerin aşırı kibiri idi. Marksist bir devrim ile Avrupa'yı özgürleştirmek, 1917'nin idealist bir beklentisiydi; devrimlerin, Rusya dışında her yerde başarısız olmasına rağmen bu türden bir özgürleştirme düşüncesi bir süre daha canlı kaldı. Doğu Avrupalı devletleri ele geçirmek, Komünist Parti dışında bütün partileri lağvetmek ve Stalinist bir rejimi dayatmak, trajik bir şaka ve özgürlük karşıtı bir karşı devrimdi. Doğu ve Orta Avrupa kara kitlesini Habsburglar ve Hohenzollernler' ile paylaşan Çarın, Eski Avrupa siyasetinin bir yankısıydı. Komünizm kisvesi, en az halkların demokrasi retoriği kadar uydurmaydı. Ancak, Müttefiklerin savaşın hemen ardından dağılmaya istekli olmamaları nedeniyle, Sovyet nüfuz alanına izin verildi.

Ancak bu karşı devrime rağmen, savaşın hemen ertesinde komünizmin itibarı yüksekti. Komünizm bir başarı ve ekonomik büyüme için bir reçete olarak kabul edilmeliydi. ABD'de ve Batı Avrupa'daki McCarthy türü cadı avlarına rağmen

i Sırasıyla Avusturya-Macaristan ve Prusya hanedanları. (ç.n.)

yandaşları ve yoldaşları artıyordu. Çin Devrimi ve –yukarıda gördüğümüz üzere- komünist partilerin bağımsızlık mücadelelerine verdiği destek sayesinde, komünizmin gelişmekte olan ülkelerde itibarı yüksekti.

Ardından Soğuk Savaş başlayınca bloklar oluştu. Fransız gazeteci Tibor Mende'nin, Üçüncü Dünya'nın bağımsız ve hâlâ sömürge ülkelerini adlandırmada dahiyane bir fikri vardı. Buna göre, Batı Birinci, Sovyet bloğu İkinci Dünya idi. Yaftalar, hatta kusurlu olanlar bile, kendi yaşam sürelerini elde eder ve hatta güçlü kuvvetlere dönüşebilir. Üçüncü Dünya bunlardan biriydi. Bu yaftanın hemen ardından gelen soru, Üçüncü Dünya ülkelerinin nihai hedefinin Birinci mi yoksa İkinci Dünya mı olacağı idi. Emperyalist güçler olan Birinci Dünya, bu ülkelerin sömürge karşıtı elitlerinin bilincini biçimlendirmişti (kimilerine göre yanlış biçimlendirmişti). Birçok ülkede bağımsızlık için haykıran liberal, anayasacı bir kanat vardı, ancak bu hareketlerin bastırılmasıyla, Birinci Dünya'dakilere benzer, radikal bir sol kanat türedi. Bu kanadın bir bölümü II. Enternasyonal'in reformist geleneğine aitti, ancak Batı Avrupalı sosyalist hükümetlerin davranışları bu grupları anti-kapitalist çizgiye yöneltti. Sonuç olarak üç ayrı eğilim, Üçüncü Dünya'da entellektüel ve siyasi hegemonya için rekabet etti: Reformist, anayasal sosyalist ve anti-kapitalist, komünizm yanlıları olmak üzere.

Ülkeler 1945 ile 1970 arasında bağımsızlıklarını elde ettikçe, iktidarın el değiştirme biçimi hangi grubun başa geçeceğini büyük ölçüde belirledi. Üçüncü Dünya için hayati öneme sahip Hindistan, silahlı mücadeleye gerek kalmadan, şöyle ya da böyle barışçıl bir iktidar değişimine sahip oldu. Liberal anayasacı ve reformist sosyalist gruplar, Jawaharlal Nehru önderliğindeki Kongre Partisi içinde bir arada yer aldı. Ekonomik kalkınmaya dair birçok düşünce ilk kez Hindistan'da ortaya çıktı ve politika olarak uygulandı. İki blok karşısında bağlan-

tısız kalma kavramı da ilk kez Hindistan'da geliştirildi ve bu hareket Üçüncü Dünya'ya uyum getirdi. Yine Hindistan'da, demokratik bir yönetim biçimi ile planlı bir karma ekonomi, politika çerçevesi olarak en ciddi biçimde ele alınıyordu. Üçüncü Dünya kendi kaderini kendi yaratmak istiyordu; ne Birinci Dünya'nın liberal kapitalizmini ne de İkincinin otoriter komünizmini istiyordu.

Ancak Üçüncü Dünya'nın politika eğilimi antikapitalistti. Nehru, ticaret ve parayı küçümseyen İngiliz züppeliğinden etkilenmişti. Hindistan'ın politikası korumacılıktı ve 1950'lerin ortasından itibaren ithal ikâmecî sisteme resmi olarak bağlandı. Yeni sanayi sektörlerinin kamu mülkiyetinde olması zaten kabul edilmişti. Devlet sanayileşmede başı çekecekti ve planlama bu sanayileşmenin aracı olacaktı. Bu durum, Hindistan'ın yerli kapitalist kültürü olmadığı anlamına gelmiyordu. Modern Hint sanayisi, bir pamuk eğirme atölyesi ile 1850'lerde Ahmedabad'da Gujarati bir Brahman tarafından başlatılmıştı. Uzun çalkantılardan sonra, XX. yüzyıl'ın başında Hindistan kendi gümrük tarife vergilerini koyma gücünü elde etti. Bağımsızlığını elde ettiği 1947 yılında Hindistan, tüm Üçüncü Dünya'nın -tüccarlar, sanayiciler ve finansörlerden oluşan- en büyük yerli kapitalist sınıfına sahipti. Aslında sanayi üretimi hacmi ile (*kişi başına* değil) 1945'te yedinci büyük sanayi ülkesiydi.¹

Ancak genel kanı Hindistan'ın İngiliz yönetimi sırasında sanayisizleştirildiği ve yoksullaştırıldığıydı. İki yüzyıllık bir bakış açısı ile Hindistan'ın 1950'de, 1750'ye göre daha yoksul olduğu söylenebilir; her ne kadar bu denli uzun dönemler için gelir hesaplamak spekülâtif bir çaba olsa da. Hintli bir iktisatçı ve daha sonra Liberal Parti'nin Finsbury milletvekili olan Dadabhai Naoroji, *Poverty and Un-British Rule in India* kitabında Hindistan'ın zenginliğinin düzenli olarak İngiliz hazinesine 'akıtıldığı' görüşünün öncüsü olmuştu.² Hindistan'ın

ticaret fazlası 'yönetim masrafları' ve Whitehall'un uygulamaya koyduğu İmparatorluğu idare masrafları ile kemirilmişti. Naoroji'nin eleştirileri, Hindistan sivil servisinin bir üyesi olan Romesh Chandra Dutt tarafından da desteklenmişti. Naoroji, Hindistan'ın kırsal yoksulluğu konusunda toprak kiralama sistemini sorumlu tutmuştu. Gelir hesabının bir seferde kalıcı olarak görüldüğü 'zamindari'ye" sahip Bengal, üretilen artığın bölgede kalması sayesinde XIX. yüzyıl'da zenginleşti. Ancak diğer bölgelerde oluşturulan toprak sistemleri, artığa devlet geliri olarak el koyulmasına yol açtı.

1950 itibariyle kırsal yoksulluk, Bengal'i de ele geçirdi. Buhran yılları birçok çiftçi ailesini yok etmiş ve onları sürdürülemez borçlar ile baş başa bırakmıştı. Hindistan nüfusu XX. yüzyıl'ın ilk yarısında yüzde 60 oranında artarken tarımsal ürün neredeyse hiç artmadı. Kullanıma hazır gıda tahılı miktarı XX. yüzyıl'ın ilk elli yılı boyunca azaldı. Kentler yeni sanayi ve ticari avantajlarını elde ederken kırsal yoksulluk arttı. Hindistan, uluslararası piyasalarda rekabet edebilecek bir tekstil sanayisini Ahmedabad ve Bombay'de kurdu, ayrıca yeni emekleyen bir çelik sanayisine sahipti, ancak makina ve tüketim malları kıtlığı yaşıyordu.

Bu nedenle Hindistan sanayileşmeye kararlıydı, ancak sanayileşmeyi varolan sektörler üzerine kurmayacaktı. Karşılaştırmalı üstünlükten faydalanacak, tarımsal ve basit sanayi malları (özellikle de tekstil) ihracatına dayanan bir büyüme stratejisi reddedildi. Ticaret hadlerine dair karamsarlığın yanı sıra, ürünler için Batı'da piyasa bulmanın zorlukları Hindistan'ı ithal ikâme stratejisine yöneltti. Böylece Hindistan, kendi makine malları sanayisini (Kısım I) üretecek, 'önemli olmayan' malların ithalatını kısacak ve tekelci güç kullanabilecek büyük özel şirketleri denetim altına alacaktı.

ii Hindistan'da bulunan bir tür toprak ağalığı sistemi. (ç.n.)

Ricardo, Marx lehine olmasa da, Stalin lehine reddedilmişti.

Bu yolda Hindistan yalnız değildi. birçok Latin Amerika ülkesi, örneğin Meksika ve Brezilya, aynı stratejiyi benimsedi. Asya ve Afrika'daki İngiliz sömürgeleri, bağımsızlıklarını elde eder etmez, Hindistan'ın kalkınma stratejisini incelediler. Sanayileşmede kamu sektörünün başı çektiği ithal ikâme, standard bir reçete haline geldi. Kırılgan sermaye piyasalarının olduğu bir ortamda devletin tasarrufları harekete geçirmesi gerekiyordu. 1914 öncesine kıyasla, özel yabancı sermayenin çevreye yönelmesine dair çok az olasılık vardı. Kısa bir süre sonra dış yardımlar, devletten devlete sermaye transferi talep edilmeye başlandı; çünkü yerli tasarruflar bu iddali sanayileşme görevine yeterli olmadıklarını ispat etmişti. Soğuk Savaş sayesinde her iki kamptan da yardımlar geldi; bu yardımlar ekonomik olduğu kadar siyasi amaçlar da taşıyordu.

Bu koşullarda serbest kapitalizmin yanı sıra piyasalar da reddedildi. Fiyatlar, faiz oranları, döviz kurları kontrol altında tutuldu ya da sabitlendi. Komünist bağışçılar gibi Dünya Bankası da bu yaklaşımdan memnundu. Batılı üniversiteler Hindistan'a yardımda ve geliştirmekte olan diğer ülkelerin planlama modellerinin, para, mali ve ticaret politikalarının belirlenmesinde öncü bir rol oynadılar. Batılı büyüme teorisi, Üçüncü Dünya'da büyümenin yaratılmasında önemli bir malzeme oldu.

Ancak bu karma ekonomi stratejisine, Marksistlerden yoğun bir saldırı geliyordu. Bu bakışa göre, piyasaların düzenlenmesi ya da reddedilmesi yeterli değildi. Büyümek istiyorlarsa, geliştirmekte olan ülkelerin kapitalizmin kendisini reddetmesi gerekiyordu. Bu dönemin etkili bir kitabı Paul Baran'ın *The Political Economy of Growth* idi.³ Stanford Üniversitesi'nde profesör ve 1950'li yıllarda Amerikan iktisatçılar arasındaki nadir Marksistlerden biri olan Baran, geliştirmekte olan ülkelerdeki 'burjuva' rejimlerinin, müsrif tüketim, lüks malı sanayileri,

bürokrasi, sermaye kaçıışı ve vergi kaçakçılığı biçimlerinde zaten varolan potansiyel artışı harekete geçiremeyeceklerini iddia ediyordu. Bu artık harekete geçirilebilirse, tasarruf kısıtlılığı sorunu ortadan kaldırabilirdi. Ancak Baran, bu ülkelerden gelecek ucuz malların rekabetinden çekindiği için Batılı tekelci kapitalizmin kendi çevresinde bulunan gelişmekte olan ülkelerin büyümesine izin vermeyeceğini iddia ediyordu. Gelişmiş ülke ekonomilerinde, yatırım eksikliği nedeniyle ekonomik büyüme yavaşlıyor ve ekonomi uzun dönemli bir durgunluğa doğru yol alıyordu. Uzun dönemli durgunluk düşüncesi Alvin Hansen'den gelmişti, Harvard'lı bir iktisatçı olan Hansen, Keynesçi mesajın Aziz Pavlus'uydu. Gelişmiş ülkelerdeki aşırı tasarrufları ve yetersiz yatırımları tahmin etmişti. Ekonomik durgunluk bu ülkeleri dış ticarete korumacı tedbirler alamaya yöneltecekti. Dolayısıyla, ticaret eksikliğini büyüme ya da özel *laissez-fairez* kapitalizmi gelişmiş ülkeler için de kapalıydı. Büyüyebilmeleri için kapitalizmi tamamen reddetmeleri gerekiyordu.

Baran'ın kitabı Üçüncü Dünya'da oldukça etkili olmuştu. Kitabın yazıldığı 1960'ta daha fazla ülke bağımsız hale geldi. Çin, 'geri kalmış' bir ülkenin Komünist bir devrim yapabileceğini göstermişti. Sert bir toprak reformu uyguladı ve hızla kooperatif çiftliklerden komünlere geçti. Çin, Kore Savaşı sırasında Amerikan askeri gücünün karşısında durmuştu. Mao yakında Amerika'yı geçme sözü vermiş ve Büyük İleri Atılımı başlatmıştı. Biri demokratik ve burjuva, diğeri Komünist bir diktatörlük olan bu iki rakibin, Hindistan ve Çin'in aralarındaki rekabet Soğuk Savaş mücadelesinin çevre ülkelerdeki yansımasıydı (her ne kadar Hindistan bağlantısız olmayı tercih etse de). Çin kalkınmada komünizmin etkinliğini gösteriyor, deniyordu.

Baran'ın iddiasının farklı bir biçimi, Andre Gunder Frank tarafından Latin Amerika ülkeleri için çok daha ileri taşın-

dı.⁴ Gunder Frank'ın tezinin ana fikri, Avrupa ve ABD'nin gelişmiş kapitalizminin Güney Amerika'da geri kalmışlık ve az gelişmişliğe neden olduğuydu. Yeraltı sektörlerinde faaliyet gösteren (örneğin Şili'de bakır) ve gizli fiyat transferleriyle hammaddeleri eksik fiyatlandıran Batılı sermaye, ekonomik artığı kuzeye taşıyordu. Bu görüş, Hint sızdırma teorisinin yeniden vücut bulmasıydı, ancak emperyalizm yerine sanayi kapitalizmine uygulanıyordu. Dolayısıyla, bu yeraltı sektörlerinde faaliyet gösteren çokuluslu şirketlerin kârları, saf ekonomik artık, kazanılmamış ranttı.

Bu yolla Baran ve Frank, üretken güçleri geliştirmek amacıyla gittiği her yerde kapitalizm eski üretim tarzlarını yok eder, biçimindeki XIX. yüzyıl klasik Marksist görüşü tersine çevirmişti. Lenin'in *Narodnikler* ile yaptığı tartışmalar, *Emperyalizm* kitabı lehine unutulmuştu. Tekelci kapitalizmin bu yeni biçiminde (neosömürgecilik), kapitalizm yok ediyor ama sonucu önemsemiyordu. Gunder Frank'ın önsözünün ilk birkaç satırından alıntı yapacak olursak: 'Paul Baran ile birlikte, geçmişte azgelişmişliğe neden olanın ve günümüzde halen azgelişmişliği yaratmaya devam edenin hem uluslararası hem de ulusal Kapitalizm olduğuna inanıyorum.'⁵

Marksistler, nerede gerçekleşirse gerçekleşsin kapitalist birikimin küresel çerçevede Kuzey'in işine geldiğini ve Güney'e zarar verdiğini, Güney'in bu sürecin kurbanı olduğunu öne sürüyordu. Bu yeni kalkınmacı politik ekonomi disiplinin, kapitalizm, dış ticaret ve çokuluslu sermaye hakkında çok derin şüpheleri vardı.

Burada birçok çelişki vardı. İber emperyalizmini XIX. yüzyıl'da yenilgiye uğratmış Latin Amerika, XX. yüzyıl'ın tamamında siyasi olarak bağımsızdı. Latin Amerika, (Japonya hariç) Asya ve Afrika'ya kıyasla varlıklıydı; düşük değil orta gelire sahip bir bölgeydi. Arjantin, Colin Clark'ın 1940'da basılan öncü çalışması *The Conditions of Economic Progress* tara-

findan en zengin beş ülke içinde sınıflandırılmıştı.⁶ Elbette ki, Latin Amerika'da birçok bölgede toprak bölüşümünde büyük adaletsizlikler bulunuyordu; XX. yüzyıl'ın başlarında kendi köylü devrimini yapan Meksika bu durumun dışındaydı. Latin Amerika iki savaş arasında bir sanayileşme hamlesi yapmış ve 1950'lerin sonu ile kısmen varlıklı hale gelmişti.

Latin Amerika'nın geri kalmışlığını toprak dağılımı, bölgesel sınıai eşitsizlikler, demokratik olmayan hükümetler, İspanyolca (Portekizce) konuşan yönetici sınıfların yerli halklara uyguladığı ırkçı ayrımcılık, vb. gibi iç yapısal sorunlar ile incelemek mümkün olabilirdi. Ancak bütün bunlar bir kenara bırakılıp bütün suç dışsal bir özneye yıkıldı: Dünya kapitalizmi. Bu iddia oldukça zekice ve çok elverişliydi. Elitler dahi iddiayı kabul edebilirdi ve Latin Amerika üniversiteleri Baran-Frank tezini sahiplendi.

Küba Devrimi bu havayı güçlendirdi. Amerika artık kendi Marksist devrimine sahipti. Küçük olmasına rağmen Küba, ABD'ye çok yakındı ve uzun süredir ABD'nin arka bahçesiydi (*Guys and Dolls* müzikalini hatırlayın). Şimdi Marksist bir hükümeti vardı ve kalkınma konusunda sıkı bir antikapitalist yol tutmuştu. Bu gelişme üzerine alarma geçen ABD, Latin Amerika'nın gayri resmi olarak Yankeeler tarafından yönetildiği biçimindeki Baran-Frank tezini kendince doğrulama yolunu seçti. Küba üzerindeki ekonomik ambargo kırk yılı aştı. Amerika kıtasındaki komünist isyanlardan endişeye düşen ABD, Guatemala, Şili, Panama, Nikaragua, El Salvador ve diğer birçok ülkenin iç işlerine yoğun bir biçimde müdahale etti. Ancak ABD Latin Amerika'yı diğer kıtalardan ayırmıyordu: Bu dönemde Vietnam, Kamboçya ve Laos'u da bombalıyordu.

ABD'nin 1945'e dek süren anti-emperyalist özelliklerden sıyrılıp, 1960 ve 1970'lerdeki bütün bir gençlik kuşağı için emperyalizm ikonuna dönüşmesi, birbirini takip eden Ame-

rikan yönetimlerinin yıkıcı politikalarının bir sonucuydu. (David Halberstam'ın ABD'nin Vietnam politikasını anlatan kitabındaki başlığı kullanırsak)⁷ Dışışleri, Pentagon ve Beyaz Saray'ın 'en iyi ve en parlak' çalışanları bu politikaları hazırlamıştı. Anti-komünizm ideolojisi inşa ederken ABD kendi tarihini unutmuştu. Bu girişim içinde üniversiteler, araştırmalarını devletin amaçları doğrultusunda esnetmeleri için askeri-sanayi kompleksi tarafından baştan çıkarıldı. Açıkta bağışların yanı sıra gizlileri de kabul ettiler ve araştırma gündemlerini –ve ne yazık ki kimi araştırmacı öğrencilerini- Amerikan dış politikasına hizmet için manipüle ettiler. Galbraith, *The Affluent Society* kitabında kamu harcamalarının yetersizliğinden şikayet ederken, CIA sanatın ve akademinin büyük ama gizli bir hamisi olmuştu. CIA *Encounter* adlı gerçekten entellektüel bir dergiyi finansal olarak destekledi, dergi hangi biçimde olursa olsun davaya katılan anti-komünist yazarlara büyük miktarlarda paralar ödüyordu. CIA, soyut resmi ve operayı da destekledi ve hatta MIT'de bulunan ve Hindistan ekonomik planlaması hakkında çok başarılı işler de yapan bir araştırma merkezini finanse etti. Amerikan şirket kapitalizmi ve ulusal güvenlik aygıtı Amerikan kültürünün en iyi yönlerini elde etmişti. 1960'ların ortasında öğrencilerin ayaklanmasına şaşmamak gerek.⁸

ABD topraklarına bir santim eklemeyen emperyalist güç ünvanını kazanmayı başardı ve her hangi bir ekonomik artık elde etmek bir kenara Amerikan vergi mükelleflerinin parasından gelen geniş bir serveti bu amaçla harcadı. En uzun ekonomik genişlemenin ortasında ve yoksullukla mücadeleye harcanan paralara rağmen, Amerikan radikal iktisatçıları toplumlarının yapısal sorunlarına karşı bir saldırıya girişebiliyordu. Amerika'nın iki kıdemli Marksisti, Paul Sweezy ve Paul Baran, *Monopoly Capital*⁹ ile öncü olmuştu. Sweezy ve Baran'a göre, Amerikan toplumu yoksulluk ve ırkçılık ile mücadele

edecek yeterli ekonomik artığa sahipti, ancak –daha sonraki bir kitabın tanımlayacağı gibi- ‘sosyal birikim yapıları’ (*social structure of accumulation*) bütün bu zenginliğe rağmen Amerika’nın bu sorunlar ile kuşatılmasına neden oluyordu. Amerika eleştirisi içseldi; en azından Amerikan Marksistlerin sorunları için suçlayabileceği yabancı bir güç bulunmuyordu.

Bu yeni Amerikan radikal politik ekonomist kuşağı (kendilerini hiçbir zaman Marksist olarak adlandırmadılar), Avrupalı denklerine göre büyük bir avantaja sahipti: Sovyetler Birliği’ne karşı, olumlu ya da düşmanca, duygusal bir bağları yoktu. Amerikan Marksizmi Bolşevizmden değil, kendi çağdaş toplumunun eleştirisinden doğmuştu. Bu kişiler (siyasi) güç yapıları, güç ağ ve etkilerinin dizilişi ile de oldukça ilgiliydi. Bir anlamda Amerikan radikalizminin anti-tekelci, anti-kartelci –Louis Brandais- geleneğine kulak veriyorlardı. Amerikan kapitalizminin oligopolistik doğasını askeri-sanayi kompleksinin ana nedeni olarak görüyorlardı, bu yapı bozuk vergilendirme ile yoksullardan alıp büyük şirketlere veriyordu.¹⁰

Amerikan radikallerinin Sovyetler Birliği’ne olan kayıtsızlıkları, Batı Avrupalı yoldaşlarının yaşadığı birçok travmadan onları sakındı. 1950 ve 1960’larda Sovyetler Birliği dışarıda otoriter doğasını gösterdi. 1956 Macar Devrimi acımasızca bastırıldı, ancak İngiltere ve Fransa’nın Süveyş macerasının aynı haftaya denk gelişi Sovyetlere olan öfkeyi örtbas etti. Birleşmiş Milletler’deki görüşmelerde, örneğin Hindistan, Macar Devrimi’nin bastırılmasının kınamak yerine Sovyetler Birliği’nin tarafında oy verdi. (Doğu Avrupa’dan gelen kimi parlak yönetmenler, Andrej Wajda ve Milos Forman, Sovyet çizmesi altında yaşamının acılarını filmlerine taşıdı.) Sıra Prag Baharı’nın 1968’de bastırılmasına geldiğinde, Sovyetler Birliği Batılı Marksistler arasındaki itibarını büyük ölçüde kaybetmişti.

Batı Marksizmi garip bir sera bitkisiydi. Kendi toplumuna karşı —oldukça haklı bir biçimde— eleştireldi. 1930'larda istek-sizce ABD'ye taşınan ama şimdi geri dönen Frankfurt Oku-lu kapitalist kültürün bir eleştirisini yürütüyordu.¹¹ Theodor Adorno, Max Horkheimer ve Herbert Marcuse klasik gelene-ği sürdürmede Georg Lukács'a layık mirasçılardı, ama ikti-sattan uzak duruyorlardı. Sovyetler Birliği ya da Çin'deki (ya da elbette her hangi bir Doğu Avrupa ülkesindeki) Marksist toplumları onaylamıyor, kendi yaşadıkları toplumdan da hoş-lanmıyordu. Bir ideal olarak işaret edebilecekleri gerçek bir kapitalizm ötesi toplum bulumuyordu, ancak bu süre zarfın-da (Marcuse'un tanımını kullanacak olursak) Batı'nın 'baskıcı hoşgörüsü' acı ile kabul ediliyordu. Fransız, İngiliz ve İtalyan Yeni Sol yazarların geniş Batı Marksizmi kilisesine katıldıkları sırada durum bundan ibaretti. Kısa bir süre önce kullanılabilir hale gelen Marx'ın el yazmaları üzerine çok güzel akademik işler yapıldı. Marx ve Lenin ayrıntılı olarak incelendi, bu tür çalışmalar Lenin'in 1924'teki ölümünden beri görülmemişti. Ancak Batı Marksizmin büyük bir kısmı III. ve IV. (Troçkist) Enternasyonal'de ilan edilen Leninizme sadık kaldı. İman hâlâ tamdı.

Savaşın hemen ardından monolitik Komünist blokta bir bölünme gerçekleşti. Josep Broz Tito önderliğindeki Yugos-lavlar ilk ayrılan grup oldu. Ancak 1950'lerin sonunda Çin Sovyetler Birliği ile çekişiyordu. Mao, Stalin'i reddettiği için Kruşçev'e kızgındı. Çinlilere göre Sovyetler revizyonist ol-muştu. Mao Komünist kilisenin yeni ikonu haline geldi, en üst düzeye yükseldi. Marksizm-Leninizm-Maoizm ortaya çıktı. Sovyetler Birliği'ne kıyasla Çin daha uzlaşmaz ve dev-rimciydi. Ayrışmanın, Sovyetlerin Marksizm tekeline kırmada sağlıklı bir etkisi oldu. Marx'ın eski el yazmalarının daha çok baskısı yapıldı. Sovyet alternatifine göre Maoizm anti-bürok-ratik, daha eşitlikçi ve tarımcıydı. Çin'in Vietnam'a desteği

genç Marksistler arasında saygınlığını artırdı. Mao'nun köylülük üzerine yazıları Asyalı Marksistler üzerinde büyük bir etki yaptı ve Lenin'e rakip oldu. Hindistan'da devrimci bir Maoist hareket, Naxaliteler, ortaya çıktı ve Hint devletine karşı şiddetli bir saldırı denedi. Bu savaşı hemen kaybetti, ancak isyanın yankısı Bihar ve Andhra Pradesh bölgelerinin kabile hinterlandlarında hâlâ devam ediyor.¹²

Mao Çin'i Kültür Devrimi'nin içine soktu; bu karmaşık, şiddetli ve üzücü bir olaydı.¹³ Kültür Devrimi'nin kökeni Mao'nun, Sovyetler Birliği'ni bürokrasizm batağında gördüğü eleştirisinde yatıyordu. Mao, Çin liderliğini (tabii ki kendi hariç) elden geçirmek ve genç öğrencilerin desteğini kazanmak istiyordu. Parti, hükümet (yönetim) ve işçiler her işletme, komün, okul ve üniversitede üçlü bir yönetim içinde yer alacaktı. Ademi merkeziyetçi yönetim kavramı, Marksizm tarihinde ilk kez yüceltiliyordu. Mao'nun, SSCB'nin bürokratik olarak katılaştığı eleştirisi doğrudu; ancak bu sorun karşısında getirdiği çözüm demokratik değil Bonapartistti.

Ancak 1965'ten 1975'de dek, dünyanın dört bir yanındaki gençlik için temel devrimci mücadeleyi oluşturan şey Vietnam Savaşı idi. 1930'lardaki İspanyol İç Savaşı bizden bir önceki kuşak için ne anlama geliyorsa, Vietnamlı köylülerin Amerikan askeri gücüne karşı verdiği savaş da benim kuşağım için en belirleyici olaylardan biriydi. Bu savaş, entellektüel değilse de derin bir duygusal siyasi savaştı; Ho Chi Minh'in, bir Marksist olarak, Amerikan anti-Komünist gücü ile savaşması Marksizm'in saygınlığını artırıyordu. 1975'te Amerikalıların yenilip Vietnam'ı terk etmesiyle, birçoklarına göre komünizm, en an azından Asya'da, mücadeleyi kazanmıştı.

Çin, Asya ve Afrika'nın büyük bir bölümü gibi Vietnam bir köylü toplumdur. Toprak reformu, tarımsal ilişkiler ve verimlilik bu aradaki temel meselelerdi. Batılı Marksistlerin aksine, Asyalı Marksistler köy kökenliydi. Yaşamının son yılları

hariç tutulursa, Marx'ın köylülük hakkında söyleyecek çok az şeyi vardı; bu görüşler ise (1970'lerin başına dek) yayınlanmış notlarda bulunuyordu. Köylü sınıf analizinin temel kaynakları Lenin ve Mao idi. Mesele, küçük ve orta gelirli köylüleri büyüklere karşı harekete geçirmekti. Sayıları çok az olmakla birlikte Çinli kapitalistler, emperyalistlerle işbirliği yapmakla kınanmıştı (Hindistan'ın hiçbir zaman böyle bir sorunu olmadı). Böylece antikapitalizm Asya komünizmi içinde kök saldı; ancak tarım kökenli bu komünizm piyasalara, Avrupalı Marksistlerin sahip olmadığı, bir sağduyu ile yaklaşıyordu. Asya Marksizmi sadece Kamboçya'da, Kızıl Kmerler yönetiminde, şiddetli bir vahşete dönüştü. Sorbonne'da doktora yapmış liderlerinden birinin de ifade ettiği üzere, Kmerlerin düşüncesi sınıfsız bir toplum yaratmak için köylüler dışındaki bütün sınıfları fiziksel olarak ortadan kaldırmaktı. Bu nedenle Pol Pot ve arkadaşları Kamboçya nüfusunun yedide birini katletti. Stalin'den daha beter bir biçimde, Kızıl Kmerler insanlık dışılığın en derinine daldı. Elbette ki, Batı tarafından destekleniyorlardı, çünkü Soğuk Savaş koşullarında düşmanın düşmanıydılar. O dönemki düşman ise Vietnam idi.¹⁴

1970 ve 1980'lerde, Doğu Asya birbiri ardına gelen savaşlarla kilitlenip kalmışken, dünyanın diğer bölgelerinde ekonomik kalkınma toplumları değiştiriyordu. Afrika, Latin Amerika'nın yanı sıra Güney ve Güneydoğu Asya'da, GSYİH büyüme oranları yüzde 5 ya da daha yüksek bir seviyede seyreliyordu. *Kişi başına düşen* gelir iyileşiyordu. Korumacı sanayileşme politikasının ilk etkileri pek de fena değildi. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda çoğunluğu oluşturan gelişmekte olan ülkeler, kendilerine ait, serbest-ticaret-karşıtı bir BM örgütünün kurulmasını istediler ve elde ettiler: BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UN Conference on Trade and Development-UNCTAD). Üçüncü Dünya ülkelerinin dünya sanayi üretimindeki payını artırmayı amaçlayan BM Sanayi

Kalkınma Örgütü (UN Industrial Development Organization-UNIDO) da kuruldu. Örgüt, Üçüncü Dünya'ya ithâl ikameye dayanan ve devlet eliyle yönlendirilen bir sanayileşme stratejisi tavsiye ediyordu.

Bu tür programların çoğunun Aşıl topuğu sanayi değil tarımdı. Sanayileşme, en iyi olasılıkla tarımın göz ardı edilmesi ya da en kötüsü -böyle bir zorunluluk olmamasına rağmen- tarımsal artığın acımasızca sömürülmesi olarak anlaşıyordu. Çiftçiler, kontrol edilmesi zor olduklarını göstermişti ve Doğu Avrupalı Komünist rejimlerin büyük kısmı çiftçilere kolektivizasyon dayatmaya cesaret edemedi. Komün sistemi Çin'de iyi işliyor gibi görünüyordu, dünya 30 milyon insanın öldüğü 1962 kıtlığından henüz haberdar değildi ve bu durumu çok sonra öğrenecekti. Hindistan'da, Nehru'nun toprakları birleştiren kooperatif çiftçilik politikası Kongre Partisi'nin 1959 konferansında reddedildi. Özel mülkiyeti etkin bir biçimde savunan Kuzey Hintli çiftçilerin lideri ve daha sonra kısa bir süre başbakanlık da yapan Charan Singh, kırsal kesimde sosyalizmin önüne geçti. Ancak Hindistan 1950'lerin sonunda bir gıda kıtlığı krizi ile karşı karşıya kaldı. Rockefeller Vakfı'nın sağladığı yüksek verimli tohumlar, sabit fiyat garantisi sunan cömert teşvikler, sübvans edilen girdiler ve milyonlarca Hintli çiftçinin girişimlerinin mucizevi (ama plansız) bir bileşimi ile gıda engeli aşıldı. Kentli sol entelijansiya ve onların Batılı sosyal bilimci dostları bu Yeşil Devrim'i kınıyordu. Birçokları Yeşil Devrim'in Kızıla dönmesini bekliyor (ya da umut ediyordu). Ne yazık ki, hayal kırıklığına uğradılar.¹⁵

Hindistan tarımı, yüzyıl belki de daha uzun bir süre için, ilk defa kârlı hale geldi. Kapitalizm Hindistan kırlarına girdi. Hindistan 1960'ların sonunda ABD Başkanı Lyndon Johnson tarafından aşağılanmıştı; Johnson, 480 nolu Amerikan Kamu Kanunu uyarınca gıda yardımlarını bir silah olarak kullanmış

ve Vietnam Savaşı'ndaki tutumu nedeniyle Hindistan'ı cezalandırmıştı. Birkaç yıl içinde Hindistan'ın gıda yardımlarına ihtiyacı kalmadı. Hindistan'da sanayileşme politikası uzun bir süre için devletçi olacaktı ama en azından tarımda mantık hakim gelmişti.

Bu Hint tecrübesi Afrika'da tekrarlanamadı. Bağımsızlık sarhoşluğu içindeki Afrika hükümetleri sanayileşmeye yöneldi. Batı Afrika ülkelerinde, kakao, kahve ve palmiye gibi köklü bir tarımsal ihracat tarihi vardı; ancak sınai büyüme peşindeki bu ülkeler tarımı yok etti. Tarım ile ihracat pazarlaması Batı Afrika'da kadınların işiydi; kentlerdeki erkeklerin yeni oyuncakları olmalıydı. Ancak tarımın gözardı edilmesinin etkileri 1960'lara dek hissedilmedi, ancak daha sonra yanlış politikaların boyutu anlaşılmaya başlandı. Afrikalı entellektüeller de, o yıllarda, kapitalizmin Afrika'yı geri bıraktığı düşüncesine inanıyordu. Piyasaların reddedilmesi gerekiyordu. Hatta bir dönem için Afrika sosyalizmi olarak adlandırılan bir kavram ortaya çıkmıştı. Neden olmasın? Tıpkı bir havayolu gibi, her ulusal elitin kendi sosyalizmi olmalıydı. Bu, 'sahip olunması' gereken bir orta-sınıf lüksüydü.¹⁶

Ancak hem İkinci hem de Üçüncü Dünya'nın lider ülkesi Sovyetler Birliği'ydi. Savaşın yaralarını sararken etkileyici bir büyüme performansı göstermişti. 1950'lerde hayat, Sovyet vatandaşları için daha iyi olmaya başlamıştı. Siyasi yumuşama ile birlikte tüketim malları da artmaya başlamıştı. De-Stalinizm kampanyası, Kruşçev ve hükümet ortağı Mareşal Nikolay Bulganin tarafından yürütülüyordu. Uluslararası ilişkilerde havayı yumuşatmaya çalışan liderleri dünyayı dolaşüyor ve eski totaliter devlet miti yerine güleryüzlü bir ifade sunuyorlardı. Kruşçev Sovyet ekonomik performansının nihai sınırının tarım olduğunu kabul etmiş ve yeni toprakları tarıma açmıştı. Uzayda kazanılan zafer, Rusya'nın başarısını tasdik ediyordu ve Boris Pasternak'ın, Nobel edebiyat ödülünü

kazandığı sırada, maruz kaldığı kötü muamale bu durumu çok az gölgeliyordu. Dünyanın dört bir yanından, özellikle de Asya, Afrika ve Latin Amerika'dan, halklar Sovyetler Birliği'ni vatandaşlarına refah ve gurur sağlayan bir ülke olarak görüyordu. Eğitim, toplu taşıma ve sağlık iyi örgütlenmişti. ABD özel zenginliğin ortasında kamu sefaleti çekerken Sovyetler Birliği tamahkâr özel tüketimin yanı sıra iyi bir kamu işesi sağlıyordu.

Kruşçev'in tarımsal kısıtları aşma çabaları çabucak meyvelerini vermedi. Kruşçev başka bir grupla yer değiştirildi. Leonid Brejnev Parti Genel Sekreteri, Aleksey Kosigin başbakan oldu. Sovyet ekonomi doktrinin yeniden gözden geçirilmesinin işaretleri belirdi. Halen yeterli ekonomik büyüme sağlamakla birlikte Sovyet sanayisi etkin değildi. Büyüme sağlamak kolaydı; daha fazla girdi daha fazla çıktıya neden oluyordu. Ancak etkinlik aynı miktarda girdi ile daha fazla (maksimum) çıktı elde etmeyi gerektiriyordu. Başka bir açıdan bakacak olursak etkinlik, çıktı gelirin e kıyasla girdi maliyetini hesaplamaktır. Minimum maliyetler bu amaç için iyi bir hedef olabilir; ancak bu durum verimliliğe kıyasla, girdi maliyetlerinin materyal kıtlığını yansıtmaması durumunda geçerliydi. Sovyet planlaması fiziksel girdi-çıkta oranlarına dayanıyor, fiyatları hatta gölge fiyatları göz ardı ediliyordu. Girdi katsayıları eski değerlerde donmuştu ve kimse daha ucuz yöntemler bulmaya çabalamıyordu.

Merkezi planlama sistemine eklenebilecek piyasa ilkeleri dikkatlice inceleniyordu. Ne kadar yetersiz olursa olsun kapitalist sistemin piyasaları vardı; nispi değerleri hesaplamaya hazır fiyatlar vardı. Üretim, mevcut fiyatlarla bir kâra neden oluyorsa, üretim yapmak en azından üreticinin çıkarınadır. Fiyatlar 'gerçek' kısıtları yansıtıyorsa bütün toplum üretimden kazançlı çıkar. Bu nedenle, kâr, planlı bir ekonominin rehberi olabilir miydi? Nihayetinde, tekellerin aşırı kâr elde

etme tehlikesi bulunmuyordu. Ama fiyatlar doğru muydu? Doğrusu neydi, hangi ölçüte göre? Sovyet bloğu bu soruları tartışıyordu. SSCB'den profesör E. G. Liberman 1962'de projelerin seçiminde kârların bir ölçüt olarak kullanılması önerisiyle ünlü oldu.¹⁷ 1960'lar boyunca bütün Sovyet bloğunda, özellikle de Macaristan'da, piyasa sapkınlığı denemeleri yürütülmüştü. Kosigin deney ile özdeşleşmişti. Ancak kısa bir süre sonra Çek Devrimi ile onun bastırılması çıkageldi. Brejnev tek lider olarak idareyi eline aldı ve ortodoksi Sovyet bloğunda yeniden kuruldu.

Yugoslavya'da benzer deneyler vardı. Genel planlama sistemi içinde işletmelerin daha geniş özerklikleri vardı. Bu özerklik daha çok çalışma güdüsü sağlıyordu, çünkü ücretler kâr öğelerini de içeriyordu. Bu durum, kapitalistlerin olmadığı bir kapitalizmdi. Dışa kapalı ekonomik planlamanın olmadığı ve Stalinizm tarafından çarpıtılmadığı gerekçesiyle Yugoslav sosyalizmi birçok Batılının ilgisini çekti. Saf Marksistlere göre bu durum, işçiler arasında eşitsizliğe neden oluyordu; çünkü işçilerin bir kısmı kârlı firmalarda çalışırken diğerleri çalışmıyordu ve kâr dışsal nedenlerden kaynaklanabilirdi. Bir malın modası geçebilir, başka bir mal popüler hale gelebilirdi. Bunlar, kapitalizmde her zaman olan şeylerdi. İşçiler, işe alınıp kovulabilir ya da kendi rızalarıyla işten ayrılabilir. Ama işçilerin sahip olduğu bir firma, işçi paylarını azaltacağından, yeni işçi almak istemeyebilir. İşten çıkarmak da başka bir sorun olabilir, sermaye piyasalarının ve hisse senetlerinin olmadığı bir ekonomide işten çıkarılan bir işçi kendi payını nasıl satabilir?

Çinlilerin iş ve ödüle tamamen farklı bir bakışı vardı. Birçok köye yayılmış binlerce haneden oluşan kırsal komünler çok genişti. Farklı türlerdeki vasıflı ve vasıfsız emeğe verilecek ücret, komün tarafından kararlaştırılıyordu. Haneîçi ya da köyler arasında eşitsizlik olmaması için dikkatli bir politika

uygulanıyordu. Verimli topraklarda ya da meyve bahçelerinde çalışanlar, binalarda ya da arazi açılmasında çalışan mesai arkadaşlarından daha yüksek değer üretkenliğine sahipti. Ancak toplam ürün, bütün bu çeşitli emek türleri için toplumsal ve ortaktı. Bu nedenle bölüşüm yapılması gerekiyordu. Aynı kural kentli sanayi kuruluşlarında da denendi. 1973'teki Çin ziyaretimde, Dörtlü Çete döneminde ücretler ile işçinin istihdam edildiği kuruluşun üretkenliği arasındaki bağı zayıflatmaya dönük dikkatli bir çaba olduğu görülüyordu. Toplumsal kâr payı daha kötü yerlerde çalışan işçiler ile paylaşılmalıydı. Klasik Marksist sorular bütün bu konuların ardına gizlenmişti: Artık nereden gelir ve bu artığa kim el koyar? Sosyalist bir toplum yatırım ve ücret politikasını, kârlılığın gizli bir işareti olan üretkenlik ölçütü üzerine kurabilir mi?

Bu zor konular, henüz tamamen kalkınmamış ama sosyalist olmaya çabalayan bütün toplumlarda ortaya çıkar. Yukarıda tanımladığım üzere Kapitalizm dışında Sosyalizm (KdS), bu dönemde serpildi. Artığın yaratılması ve birikimi, yoksullukla mücadele ve eşitliğin sağlanması, vasıflı ile vasıfsız işçi arasında gelir farkı, tüketici tercihi ve gelecek kuşakların ihtiyacı gibi bütün bu konuların kapsamlı olarak ele alınması gerekiyordu. Marx bu konular hakkında çok az şey söylemişti, 'Gotha Programının Eleştirisi'ndeki görüşleri bir istisnaydı. Marx'ın bu konudaki görüşleri genellikle olumundu; kapitalizm ve kıtlığın halen devam ettiği sırada bu tür soruların tartışılmasına karşı çıkıyordu. Ruslar devrimin ilk on yılında bu konuları tartışmış, ancak ardından hiyerarşik, idari ve üretkenlik-tabanlı bir gelir dağılımı sistemi kurmuşlardı. Sağlık, eğitim ve ulaşım gibi kamu malları herkes tarafından paylaşılırken, kişisel gelir hâlâ eşitsiz dağıtılıyordu. Her hangi bir sosyalist ülkede eşitsizlik, elbette ki, zengin ya da fakir bir kapitalist ülkeye göre çok düşüktü.

KdS sistemi içinde artan bir çeşitlilik olduğu görülüyordu.

Asya, Avrupa ve Amerika boyunca Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Çin ve Küba bir dizi olasılıkları – ve aslında bir dizi farklı iklimleri- temsil ediyordu. Yoksul, tarıma dayalı ve geniş bir nüfusa sahip Çin; tek bir ürüne bağlı tropik bir ada, Küba; orta-gelirli Güneydoğu Avrupa ülkesi, Yugoslavya; ve elbette Avrupa ve Asya ekolojilerini içine alan devasa kara kitlesiyle SSCB. Yüzeysel olarak bakıldığında, kapitalizm, Batı Avrupa ve Amerika'nın bir köşesine sıkışmışken sosyalizm her yerde varolabilir, gibi görünüyordu. Sosyalizm, Avrupa'nın doğusunu, Kuzey Kore, Vietnam ve Kamboçya'yı eklersek Doğu Asya'nın büyük bir bölümünü ele geçirmişti. Marx'ın öngörüsü bu muydu? Olanları görse, kendi adına yapılanları alkışlar mıydı?

Şimdilerde anlaşıldığı üzere, Sovyetler Birliği'nin Marx ya da Marksizm ile çok az ilgisi bulunuyordu. Adı, Marksizm-Leninizm'de kullanılmış; sakallı yüzü Engels'in yanı sıra afişlerde dalgalanmıştı. Ancak Sovyetler Birliği'nin bir Batı devrimi için çok az umudu vardı. Komünist partiler, her yerde, 1956'ın ifşası ile sersemlemişti. SSCB-Çin tartışmasının alevlenmesiye bir kısmı Sovyet çizgisinden ayrıldı, ancak sadece farklı bir efendinin ideolojik kölesi oldu.Örneğin Hindistan'daki komünistler, Hindistan Komünist Partisi (HKP) ve Hindistan Komünist Partisi (Marksist) (HKM) olarak ikiye bölündü. Bu garip bir sınıflandırmaydı çünkü iki grup da Marksizmi reddetmemişti. Partilerden biri Moskova'nın emirlerini beklemeye devam ederken diğeri Pekin'e tabii olmuştu. HKP 1968'te Sovyetlerin Prag'ı bastırmasını savunurken, benzer bir savunmayı HKM 1989 Tian An Men Meydanı katliamı sırasında yaptı.

Sovyetler Birliği, kapitalizmin nihai bir kriz içinde ya da devrime hazır olduğu biçimindeki doktrini terk etti. İki sistem barışçıl bir biçimde birarada yaşayabilirdi. 1960'taki 22. Parti Kongresi'nde Kruşçev, bir tüketim malları çığı ile Sov-

yetler Birliği'nin ABD'yi gömeceği öngörüsünde bulunmuştu. Sovyetler Birliği, yirmi beş yıl içinde ABD'den daha fazla çelik, çimento ve diğer mallardan üretecekti. Böyle bir senaryo Marx ya da Lenin tarafından, ne 1917'den önce ne de sonra, düşünülmemişti. İki sistem, milli gelir hesabıyla ölçülen ekonomik büyüklüklerine göre rekabet edecekti. Kruşçev'in ki boş bir böbürlenmeydi, ama rakip askeri-sanayi kompleks tarafından ciddiye alınacaktı.

Çinliler böyle bir revizyonizme isteksizdi. Mao, devrimci proleteryanın çevreden, Doğu'dan yükselmesini istiyordu. 'Doğu Kızıldır' bir slogan haline geldi ve bir Pekin operasının adı oldu. Çinliler Vietnam'a, ve aslında, Sovyet pasifliğini reddeden ve devrimi kışkırtan bütün komünist partilere yardım etti. Mao, Sovyet tarzı ılımlı bir komünist olan eski yoldaşı Liu Shao-Ch'i'yi reddetti ve doğudan yükselen dünya devriminin kapitalizmi yeneceği tezini geliştiren Lin Piao'yu destekledi. Piao kısa süre sonra Çin Komünist Partisi'nin Bizans politikaları ile gözden düşecekti. Mao, eşitlikçi Kültür Devrimi'ni, içlerinde Mao'nun karısının da olduğu genç komünistlerden oluşan Dörtlü Çete'nin yardımı ile devam ettirdi.

Çin üniversiteleri o dönem (1960 ve 1970'ler) bütün öğrencilerin *Komünist Manifesto*'yu, Engels'in *Anti-Dühring*'ini ve Lenin'in *Emperyalizm*'ini okumalarını şart koşuyordu. Marksizm Çin'de, III. Enternasyonal'de olduğu gibi, doktriner olmaya devam ediyordu. 'Başkan Mao'nun Düşünceleri' gibi vecizeler içeren *Küçük Kızıl Kitap* daha komikti. Bu kitap, bir şirket yöneticisinin nasihatları gibi bayağılıklara sahipti; ama yine de New York'ta moda olan radikal partilerde popüler hale geldi. Ancak Çinliler, yabancı tüketim için Marx'ın yazılarının daha az sansürlenmiş yeni baskılarını çıkardı. Rakip bir ortodoksinin varlığı Batılı Marksistleri derinden etkiledi, artık Leninizm'in iki –Troçkizmi de sayarsak üç- ayrı türü bulunuyordu. Mao'nun düşüncelerindeki anti-bürokratik duruş,

Batılı gençler arasında yaygınlaşan ve üniversite, devlet, parti bürokrasine karşı duyulan nefret ile uyumluydu. Öğrenciler Batı'da ayaklanıp kendi devletleri tarafından üzerlerine ateş açılırken, Mao öğrenci isyanlarını kışkırtıyordu. Hayranlık verici!

1971'de Henry Kissinger bir diyalog başlatmak amacıyla Pakistan'ın Rawalpindi kentinden Çin'e gizli bir seyahat yaptı. Kısa süre içinde ping-pong diplomasisi gelişti ve Nixon'ın Çin açılımı öğrenildi. Diğer birçok Asyalı ve Çinlilere göre, güçlü beyaz ırklar, iki yüzyıllık bir tarih boyunca ilk kez, Çinli bir liderle eşitlik temelinde görüşmek için gelmişti. Bu görüşme, Sovyet-Çin bölünmesinden çok Amerika'nın Vietnam'da yaşadığı zorlukları kabul etmesiydi. Çin ABD'yi durdurmuştu. Asya amacına ulaşmıştı.

Ancak Asya'da başka bir güç daha yükseliyordu; yükselişi Amerikalılar ve diğer herkes tarafından hafife alınmıştı. Japonlar, yüzyılın başında Çarlık Rusya'sını yenilgiye uğratmış, iki dünya savaşında savaşmış ve 1945'te yenilmiş ve enkaz içinde kalmıştı. General MacArthur anayasayı ve hatta yüzey-sel olarak kültürü Amerikanize etti. Amerikalılar Japonları küçük görüyordu ve Japonya'nın ekonomik büyümesini fark edemedi. Ağustos 1971'de altını, onsu 35 dolardan satmaktan vazgeçip altın standardından ayrıldıklarında, Japon hükümetini önceden bilgilendirmeye tenezzül etmediler, ancak Avrupalı dostlar haberdar edilmişti.

Japonya, XX. yüzyıl'ın ikinci yarısının ilk mucizevi kapitalist ülkesiydi, aynı yüzyıl içinde iki kez yoksulluktan zenginliğe çıkan ilk ülkeydi. Savaş sırasındaki davranışları nedeniyle cezalandırmak için, Amerikalılar Japonya'nın bir tarım ülkesi olmasını amaçladı. Ancak Kore Savaşı ve Soğuk Savaş bütün planları değiştirdi. Doğu'daki Amerikan güçleri için bir merkez olarak Japonya'ya ihtiyaç vardı. Japon toplumu bu ihtiyaç karşılık verdi. Devlet ve sanayi eliti, muazzam ölçekte bir

sanayi büyüme mekanizması kurulması için işbirliği yaptı. Japonya hammadde ithal ediyor, ancak sanayi ithalatını engelliyordu. Tüketim artışını kontrol ederek tasarrufları teşvik etti. Keynesçi olmayan bu politika, agresif bir imalat malları ihracatı politikası ile desteklendi. Girişimci kapitalizme sahip bir ekonomik planlama, Nasyonel Sosyalizmin Japon biçimiydi. Özel sektör, ulusal hedeflere ulaşılması için (elbette ki kendi belirlediği ve kontrol ettiği) devlet tarafından idare edilmeye istekliydi. Kol boyu saçmalıklarına yer yoktu. Kârlar elde ediliyordu, ama kârlar ikincil öneme sahipti. Temel amaç, Japonya'nın gelişmiş kapitalist ülkelerin Büyük Liginde yerini sağlama almasıydı. Bu yapılanlar, idare edilen kapitalizmdi. Bu Asya kapitalizmiydi.

Japonya'nın kapitalist sahneye gelişi başarılı bir kalkınma stratejisi kavramını yeniden şekillendirecekti. Herkes Sovyetler Birliği, Çin ya da ABD ile ilgilenirken kapitalizm koşulları altında hızlandırılmış bir büyümenin reçetesini bulan Japonya olmuştu. Gelişmekte olan bir ülkenin bir kuşak içinde gelişmiş bir kapitalist olabilmesi mümkündü. Stalinist büyüme oranlarına Gulaglar olmadan ulaşılabilirdi. Gelecek kapitalizmindi.

Ve tam da o sırada, 1973'te, kapitalizm yeni bir krizin içine daldı.

Herşey Dağılırken

1963 yazı benim için çok keyifliydi. Philadelphia'da University of Pennsylvania'da doktoramı tamamlıyordum. Tezlerimi yazmış, danışmanımın onayını almış ve sözlü savunmayı bekliyordum. Yakınlardaki Swathmore College'da bir tartışma vardı. Paul Samuelson ve George Stigler 'Devletin Ekonomide Rolü' konusunu tartışacaktı. Bu aslında devlerin savaşıydı, henüz kırk yedi yaşındaki Paul Samuelson *enfant terrible* ve çağının en önde gelen iktisatçısıydı. Chicago'da ders veren George Stigler daha kıdemli ve bilimseldi; ayrıca keskin zekası ile tanınıyordu. Bu tartışma, MIT'ye karşı Chicago, tuzlu suya karşı tatlı su, ilericiye (Amerikan anlayışınca liberal) karşı muhafazakar arasındaydı. Bu nedenle bizi oraya çeken sadece güzel lisans öğrencileri görme umudu değildi.

Tartışma benim için bir vahiy olmuştu. Samuelson oldukça komikti. Dinleyicilere kendi hakkında birçok şey anlattı, Beyaz Saray ile temas halinde olduğunu söyleyerek bizi pohpohladı, ama kaba diyemeceğimiz zarif bir biçimde Keynesçi davulu çalmaya devam etti. Ancak, kendisine yöneltilen soruları cevaplamadı. Ona göre tartışılacak bir şey yoktu. Devletin ekonomide mutlak bir rol oynaması gerekiyordu ve devlet de bunu yapıyordu. Kennedy halen hayattaydı; vergi indirim yasaı devam etmeliydi. Samuelson bir sosyalist değildi, Galbraith'in biraz sağında kalıyordu.

Stigler fevkaladeydi. Arayan, şok eden sorular soruyordu. Piyasalar hakkında ders veren iktisatçılar, piyasa başarısızlığı kavramını neden sorgusuz sualsiz kabul ediyordu? Postane ya da itfaiyeyi özelleştirebilir miyiz? Yapamıyorsak, bunlar gibi birçok hizmetin devlet eliyle yürütülmesinin ekonomik mantığı nedir? Doğal olarak, Stigler'in, sorgusuz sualsiz kabul ettiğimiz sağlam görüşlerimizi yıkmaya hazır iddiaları vardı. Piyasa başarısızlığı iddiasını (postmodern değil gerçek anlamda) 'parçalara ayırabilmişti.' İnsanlar sigortanın yanı sıra yangın önleyici hizmetler alıyor. Demek ki yangına karşı bir maliyet-fayda analizi yapıyorlar. İtfaiye hizmetinin özel sektörçe sağlanmasını neden düşünmeyelim? Neden postanenin mektup ve paket taşımada bir tekeli olsun? Bu durum etkin mi, zira ekonomik teori tekellerin genellikle etkin olmadığını söylüyor?

Stigler'i dinledikçe, Chicago'daki piyasa taraftarı iktisatçıların yenilmediğini ve boş boş oturmadıklarını fark ettim. Ana akım iktisatçıları, entellektüel bir savaşın içine çekmeye istekliydiler ve ezberci bilgi bu savaşta yeterli olmayacaktı. Bu iktisatçılar statükonun savunucusu mufazakarlar olarak değil radikal olarak karşımıza çıkıyordu, ama radikalizmin biz Solcuların tekeline olduğunu sanıyorduk. Bu olaydan sonra, Stigler'in konuşması gelecekte olabilecek şeyler için bir önsezi olarak zihnime saplandı.

Chicago orta yolcu, piyasa başarısızlığı iktisadına yönelik karşısaldırının yeni resmi-olmayan merkezi haline geldi. Makroekonomide, Keynesçiliğe karşı saldırının başını Friedman çekiyordu. Keynes karşısında miktar teorisini on yıldır savunduktan sonra, çabalarının karşılığını 1960'ların ortasında aldı; enflasyon Keynesçilerin baş edemediği bir sorun olmaya başlamıştı (Bu cephedeki ilk muharebeyi 14. Bölüm'de anlattım). Savaş, petrol ihracat eden ülkelerin petrol fiyatlarını, 1973 Yom Kippur Arab İsrail Savaşı'nda, dört katına çıkar-

masıyla çirkin bir hal aldı. Artan ücret payları, dolayısıyla düşük kârlara dayanan enflasyona ek olarak, karşımıza şimdi bir de artan enerji maliyetleri çıkmıştı, bu maliyetler ekonominin bütün girdi-çıkıtı yapısı etkiliyordu. Çift basamaklı enflasyon günleri gelmişti. Keynesçiler savunmaya geçmişti.

Mikroekonomi alanında da Chicago için önemli zaferler vardı. Piyasa radikalleri, havayolları ve kamu hizmetlerinin düzenlenmesini sorguluyordu. Havayolları kartelleri neden sürdürülsün? Uçuşların, iniş alanlarının ve rotaların kontrol edilmesinde ne gibi bir tüketici faydası olabilirdi? Düzenlenmiş kamu hizmetleri, elde edecekleri getiri oranı kısıtlandığı için, sermayeyi israf etmiyor mu? Maksimum getiri oranını elde etmelerine izin verilmesi daha etkin olmaz mıydı? O yıllarda Chicago'da bulunan ve daha sonra Nobel ödülü alacak olan Ronald Coase, 1968'de, birçok piyasa başarısızlığı örneğinin, mülkiyet haklarının belli ya da açık olmadığı koşullarda ortaya çıktığını çarpıcı bir inceleme ile gösterdi.¹ Evime prim fiyat ödediğim için komşumu susturma hakkım varsa, gürültü yapan komşuları mahkemeye verebilirim. İnsanlar bahçelerindeki yeni mülk inşası için sık sık mahkemeye gider. Mülkiyet hakları belirsizleşince sorunlar ortaya çıkar. Böylece Coase, piyasa başarısızlığına karşı iktisatçıların ciddiye alması gereken çok güçlü bir iddia sundu. Geniş bir hukuk ve iktisat interdisipliner çalışma alanı, Coase 'teoremi' etrafında oluştu.

Serbest piyasa iddialarının 1970'lerde geri dönüşü birçok kişiyi şaşırttı. Bu durumu, muhafazakar canlanmaya, daha sonra hatta IMF ve Dünya Bankası'na bağladılar: Washington Uzlaşması. Yukarıdaki hikayeyi, 1950 ve 1960'larda serbest-piyasa radikallerinin sıkı çalıştığını, 'düşünülemez' değil 'düşünülmeyen' düşündüklerini göstermek için anlattım. Keynesçi iktisatçılar, kibirlice, devrevi dalgalanmaların sona erdiğini öne sürüp, ekonominin optimal bir kontrolü için daha gelişmiş bir bilgisayarı beklerken piyasa radikalleri insan

davranışının eski moda kavramlarına yoğunlaşmıştı. Rakiplerinin iddialarını incelemenin yanı sıra kendilerini de acımasızca eleştiriyorlardı. Savaşlar öğrenilmiş dergiler, konferans ciltleri ve kitaplar içinde devam ediyordu. Kan dökülmemişti, ama iktisatçıların düşünme tarzında en büyük değişim, gerçek bir devrim, gerçekleşmişti.

Gelişmiş kapitalist ülkelerin, petrol şoku ile, bir enflasyon krizine girdiği sırada alternatif politikalar geliştiriliyordu; her ne kadar demode bir azınlık bu işle uğraşsa da sayıları her geçen gün artıyordu. 1970'li yıllar, savaşın akademiden siyasete kaymasına tanık oldu. Sadece Sağ'da değil, bütün siyasi partilerde tam istihdam ile enflasyonun nasıl uzlaştırılacağına dair bir tartışma vardı. Londra'da bulunan Institute of Economic Affairs gibi düşünce kuruluşları kamu politikası konularında, sabırla radikal, piyasa merkezli incelemeler yayınlıyordu. Keynesçi uzlaşının 1970'lerdeki çöküşü ile, bunun sorumlusu petrol fiyatlarındaki artış ve süregiden enflasyondur, bu düşünce kuruluşları siyasi partilere ve basılı medyaya hakim oldu. London *Times*'in editörü (şimdilerde Lord) Rees-Mogg, monetarizmin tutkulu bir savunucusu oldu. *Times*'in ekonomi bölümünün o yıllardaki editörü Peter Jay, dönemin başbakanı olan kayınpederi (şimdilerde Lord) Jim Callaghan'ı, İngiltere'nin yüksek enflasyon ve işsizlik (stagflasyon) sorununun Keynesçi açık ve devalüasyon politikaları ile düzeltilemeyeceğine ikna etti.² Bu acı ders, 1976 yazında, döviz piyasalarında sterlinin değerinin düşmesiyle öğrenilecekti; tam da Callaghan'ın başbakanlık görevini Harold Wilson'dan aldığı esnada, mali ve para politikalarının nasıl yürütüleceğine dair kanunları oluşturmak amacıyla IMF, İngiltere'nin yardımına geldi (bu ilk kez gelişmiş bir kapitalist ülke için oluyordu, İngiltere'nin dünya ekonomisinde anahtar bir paraya sahip bir ülke olduğunu saymıyoruz bile). Yazdığı *The Future of Socialism* ile İngiltere'nin bütün bir demokratik sosyalist kuşağına

ilham vermiş Tony Crosland sıkça alıntısı yapılan şu sözleri söyledi: 'Parti sona erdi.'

Keynesçi çeyrek yüzyıl aslında bir partiydi. Herşey yükselti, istihdam, çalışılan saat, tatiller gibi; ya da düzenli olarak artmıştı, gelir ve zenginlik gibi. Kamu sektörü merkezi ve yerel hükümetler, kamu girişimleri, her hangi bir sorun çıkar-madan büyümüştü. Hükümet bakanları, kamu harcamaları-nın her yıl reel olarak artmasını bekliyordu. Aslında, İngiliz Hazinesi, yıllık bütçe harcama kalemlerini hacim cinsinden hesaplıyor ve büyüme oranları belli olduktan sonra bunları parasal değerlerine dönüştürüyordu. Para önemli değildi, her zaman bolca mevcuttu.

Tam istihdam ve istikrarlı büyüme devam ederken Keynesçi politikalar bütçe açığı vermeden sürdürülebilirdi. 1950 ve 1960'larda birçok yıl için bu durum geçerliydi. Ancak enflasyon kârlılığı eritmeye başlayınca işsizlik özel sektörde arttı. Kamu sektöründe iş alanları oluşturmak için hemen harekete geçildi; yerel yetkililer, sosyal hizmetler, öğretmenler ve sağlık işçilerine ağırlık verildi. Bu çalışanlar ücretlerini kamu bütçesinden alıyor ama ürettikleri hizmetler piyasalarda satılmıyordu. Dolayısıyla bu açıkların ekonomiye olan etkileri, bu işçilerin harcamaları ile tamamen talep yönlüydü. Arz yönündeki etkileri iki kez olumsuzdu. Bu çalışanlar, tam istihdamı sürdürerek ücret artışı taleplerini ve ücretleri yüksek tuttular. Ancak satılabilir mal ve hizmet miktarında her hangi bir artış bulunmuyordu. Enflasyonun başlamasıyla bu ikili olumsuz etki enflasyonu hızlandırdı. Yüksek ücretler ve artan fiyatlar ile özel sektörün maliyetleri arttı. Ancak vergi artışı nedeniyle kârlar da eridi. Vergi aralıkları ve eşikleri nominal değerlerde sabitlenmişti ve enflasyon ile birlikte yeniden düzenlenmemişti. Fiyatlar artınca, nominal gelirler arttı ve dolayısıyla kârlar arttı. Kârlar 'reel' anlamda –yani fiyatların etkisi giderildiğinde- nominal değerlerdeki artış kadar artmamıştı. Ancak eski-

den vergi aralığının dışında kalan insanlar yüksek gelir vergisi ödemeye başladı. Küçük işletmeler ve büyük şirketler, vergi ağına yakalanmıştı. İngiltere’de enflasyon oranının yüzde 25’e ulaştığı 1975’te, envanterlerin değerini vergi hesabına katan tuhaf kurallar nedeniyle birçok şirketin kârı abartıldı ve bu şirketler felce uğratan vergiler ödedi.

Enflasyon, vergileri kamu bilincine yeniden dahil etti ve vergi verme isteksizliği başladı. Kârların erimesi, birçok işletmeyi iflasa sürükledi. Gidebilenler, işlerini yurtdışına taşıdı. Büyük bütçe açıklarına rağmen işsizlik artmaya devam etti. Enflasyon işçileri devletin yaptığı herşeye yabancılaştırdı, sübvansede edilen konutlar, (İngiltere’de) parasız sağlık, çocuklar için parasız eğitim gibi kendilerinin alıcı olduğu devlet yardımları da bu yabancılaşmaya dahildi. Keynesçi bir ekonomik politika için oy yoktu, kısıntıya gidilecekti.

Savunmada kalan Keynesçiler, işçi, işveren ve devlet arasında ‘toplumsal sözleşme’ sağlayacak gelir politikaları ya da biçimleri öneriyordu. Ulusal düzeyde ücret pazarlığı kurumlarına sahip Avusturya, İsveç gibi ülkeler, bu tür toplumsal sözleşmeler ile işsizliği düşük tutmayı başarmıştı. Almanya’da işverenler ile sendikalar arasında toplumsal ortaklık kültürü bulunuyordu, ve bu kurumsal model toplumsal uzlaşmayı sağlıyordu. Ancak ABD ve İngiltere gibi Anglo-Saxon ülkelerde ücret pazarlığı merkezi değildi. İşçilerin sendikaları bulunmakla birlikte, işverenlerin nadiren güçlü pazarlık örgütleri vardı. İktidar partisine bağlı olan gelir politikaları duruma özgüydü. Sendikalar ve hükümetler arasında düellolar olurken, işverenler kavganın dışında kalıyor ya da suçluyu oynuyordu. Keynesçiler, enflasyon konusunda işçileri suçluyordu ve bu durum sosyalist partiler için bir krize neden oldu; sosyalistlerin iktidara gelmek ve iktidarda kalmak için sendikaların desteğine ihtiyacı vardı. Kârların vergilendirilmesi, sorunları çözmek yerine ağırlaştıracaktı.

Keynesçi iktisat hiçbir zaman kârlılık ve istihdam arasındaki hayati bağı incelememi. Keynes kârları veri olarak aldı ve kârlara öncelik vermedi. Polanyalı iktisatçı Michal Kalecki,³ Keynes'in makroekonomik görüşlerinin bir kısmını önceden sezdi ve tekel ve oligopol piyasalarında ortaya çıkan kârları teorize etti. Dolaylı olarak, rekabet koşullarında kârın sıfır ya da çok düşük olduğu Marshallcı görüşü kabul etti. Tekel gücü varsa –piyasaya girişte engeller ya da yoğunlaşma bulunuyorsa- kârlar yüksekti. Bu statik model Keynesçiler, özellikle de radikal post-Keynesçiler, arasında yüksek bir statü kazandı. Ancak Kalecki kapitalist bir ekonominin kâr ve yenilikçi dinamiğini gözden kaçırmıştı. İktisat ders kitapları, dengeye sahip statik ekonomi ile ilgileniyordu. Kapitalizm, dinamik bir denge dışı sistemdir. Kârlar statik modelde şeytaniyken, dinamik modelde temel yaşam kaynağıdır. Tekel gücü kârın kaynağı olarak görülürse, düşük kârlar istenilen bir durum olur. Dolayısıyla, Keynesçiler kârların erimesinden hoşnuttu. Stagflasyonist senaryoda radikal –hatta devrimci- fırsatlar görüyorlardı. Devlet, özel sektörü daha fazla millileştiremez, işçilere istediklerini verip fiyatları kontrol edemezdi.

Marksistlerin, kâr erimesi ile stagflasyon arasındaki bağı açıkça görmeleri gerekirdi. Kârlılığın düşüp, fiyatların artması çok önceden aşikâr olduğuna göre, Marx ya da genç bir Lenin'in vereceği cevap, istihdamı artırmak istiyorsanız kârlılığı yükseltin, olurdu. Ancak bu anlayış, iki büyük kafa karışıklığı arasında kayboldu. Enflasyonun sorumlusu olarak işçi ücretlerindeki artış görüldüğü için Marksistler, işçi ücretlerindeki artışı savunuyor, bu artışları haklı ve koruyucu olarak görüyordu. 1970'lerin önde gelen Marksist iktisatçısı Ernest Mandel, aşırı para arzının enflasyona yol açtığı biçimindeki monetarist görüşü kabul ediyor, dolayısıyla devleti sorumlu tutuyordu.⁴ Monetarist ve Marksistlerin bu birliği şaşırtıcı olmuştu, ama sendikalardaki Marksistlerin iyi hesap

tutmalarına neden oldu. Ama soru hâlâ ortadaydı: Devlet neden fazla para basıyordu? Bu sorunun cevabı ikinci kafa karışıklığına neden oldu.

Devlet harcamaları, kamu sektöründeki ücretleri finanse etmek için artmıştı. Bu işler, özel sektörde yok olan istihdamın yerine konmuştu. Özel sektörün aksine kamu sektöründeki işler her hangi bir artık-değer ya da kâr üretmiyordu. Marx bu işleri üretken olmayan emek olarak sınıflandırmıştı. Kâr üretmeleri için işçilerin kapitalistlerce istihdam edildiği işler üretkendi. Üretken olmayan işçiler, kâr için değil tüketim hizmetleri için işe alınıyordu. Üretken işçiler gibi bu işçilere de sermayeden değil, gelirden ödeme yapılıyordu. Üretken işçiler, kapitalistler için kâr yaratarak birikime katkıda bulunuyordu. Üretken olmayan işçiler bir harcama, tasarrufların aktarılmasıydı.

Aradaki fark, nihai ürünün mal ya da hizmet olmasına dayanmıyordu. Benzer bir ayrım yapan Adam Smith, fiziki somutluğu bir ölçüt olarak kabul etmeye çok yaklaşmıştı. Klasik politik ekonominin neredeyse tamamında, bir ekonominin temel amacının servet yaratmak -Marx'ın ifadesiyle- üretken güçleri geliştirmek ve sermaye birikimini sağlamak olduğu kabul ediliyordu. Neoklasik iktisadın temel amacı olan tüketici faydası ya da refahı burada önemli bir rol oynamıyordu; ekonomik düşünce tarihinin bilginlerinden esinlenen bu garip sıradışı yazarı bir kenara koyarsak, Smith'ten Marx'a ve John Stuart Mill'e göre ana tema servetin yaratılmasıydı. Gelir dağılımı, birikimin kaynaklarını anlamada yardımcı olduğu için Ricardo'ya ilgi çekici geliyordu. Para, üretken faaliyetlere yatırım yapan tüccar ve sanayicilere ne kadar çok giderse ve uşakları ve beleşçileri istihdam eden toprak sahiplerine ne kadar az giderse, birikim için o kadar iyi olacaktı. Kira bu nedenle birikim üzerinde bir yükü.

XX. yüzyıl boyunca, özellikle de 1945'ten sonra, devlet

faaliyetlerinin büyümesi, hizmet sunan işçilerin kâr için değil tüketim için istihdam edilmesi anlamına geliyordu. Öğretmenler, sosyal çalışanlar, hapisane çalışanları, polisler, memurlar bu işçilerin tamamı Marx'a göre üretken değildi. Halkın refahı için işe yaramaz oldukları anlamına gelmiyordu, ancak bu kişilerin ücretleri, tasarrufları sermaye birikiminden ayıran vergiler ile ödeniyordu. Keynesçilere göre bu gereksiz bir ayırımdı, çünkü Keynesçiler istihdamın, efektif talebi destekleyen katkısı ile ilgileniyordu.

Yeni Sol'da yer alan birçok kişi tamamen üretken olmayan işçiydi, üniversite ve lise öğretmenleri, farklı düzeylerdeki hükümet görevlileri, sendika çalışanları gibi. Dolayısıyla, doğal işgüdüleri devletin rolünü savunmak ve bu rolü artmasını desteklemek olmuştu. Refah devleti ile eğitimin, sağlığın ve konutların devlet eliyle sağlanmasının önemine gönülden inanıyorlardı. Ancak Marx, kendi aksi ifadesiyle, bütün bunların özelleştirilmesini ve kâr sağlayan ellere bırakılmasını savunuyor gibi görünüyordu. Marksist yazarlar, kendilerini devrimci olarak görse de, üretken olmayan emekçi miydi? Ya da Marx'ın yeni bir revizyona mı ihtiyacı vardı?

Kaçınılmaz bir tesadüf ile, ana akım iktisat üzerine iyi bir eğitim almış ve matematiksel olarak yetkin, yeni bir radikal iktisatçı kuşağı Marx'ın teorisinin kökenlerini yeniden incelemeye başladı. Keynes'in teorisinin kökeni için de benzer bir süreç yaşandı, her ne kadar buradaki saldırı yeni bir Chicago iktisatçı kuşağından gelse de. Saldırıların ortak noktası Walras'ın genel denge teorisinin canlandırılmasıydı.⁵ İlk kez 1870'te ortaya konan ve Walras'ın *Elements of Pure Economics* kitabının sonraki dört baskısında yer alan bu teori, kıta Avrupa'sında popülerken, Anglo-Saxon gelenek Cambridge'ten Alfred Marshall'ın geliştirdiği kısmi dengeye bağlı kaldı. Ancak İngilizce konuşan iktisatçılar 1930'larda Walras'ın titiz matematiksel iddialarını ciddiye almaya başladı. Teorisyenin

karşı karşıya kaldığı sorun, bütün tekil mal ve hizmet piyasalarının aynı anda dengeye geldiğini, devlet gibi dışarıdan bir güç olmadan talep eğrilerinin arz eğrilerini pozitif fiyatlarla kestiğini göstermekti.

Bu, gerçek bir ekonominin günlük işleyişinin betimleyeci bir gerçeklik projesi değildi. Bu, mantıksal, analitik bir projeydi; tüketici ve üretici davranışları ile teknolojiye dair minimum varsayımlar altında, bütün mal ve hizmet dengesinin eşzamanlı olarak gerçekleşebileceğini göstermeyi amaçlıyordu. Walras bunu ispatlayamamıştı. Walras karşılaştığı bir sorunla başedememişti; buna göre arzın bütün pozitif fiyatlarda talepten fazla olduğu bir durumda denge olamazdı. Daha sonra istatistiğe öncü katkılar yapacak bir matematikçi olan Abraham Wald, yeni geliştirilen kimi matematiksel teknikleri kullanarak Walras'ın sorununun çözülebileceğini ve fiyatların daima pozitif olacağını göstermeyi başardı. Nobel ödülünü ortaklaşa kazanan John Hicks ve Kenneth Arrow gibi diğer iktisatçıların otuz yıllık çalışmaları, ABD'ye göç etmiş bir Fransız matematikçinin yayınladığı kitap ile 1959'a zirveye ulaştı. Gérard Debreu'nun ince kitabı *Theory of Value*,⁶ zamanın iktisatçılarına göre iktisattan çok bir matematik kitabıydı ancak Walrascı dengenin varlığını ispatlayarak matematiksel analitik titizliğin yeni standartlarını oluşturdu. Birçok iktisatçı kalkülüs ve lineer cebir içinde boğulurken, Debreu iktisat teorisinin kapsamını genişletmek için yeni geliştirilmiş olan topoloji yöntemlerini kullandı.

Debreau da Nobel ödülüne layık görüldü, ödülün ilan edildiği gün Amerika'daki enflasyona karşı ne yapılmasını düşündüğünü soran gazetecilere, uğraştığı iktisat türünün bu tür pratik cevaplar vermeye yardımcı olamayacağını çekinmeden söylemişti. Ancak teorisi, Keynesçi ekonominin beklentilerini derinden etkiledi ve Marksist iktisadın prestijinde de bir gedik açtı. Ancak bunu, teorisini olabildiğince gerçekdışı yaparak

başarmıştı. Arrow-Debreu ekonomisinin özneleri, tüketiciler ve üreticilerdi. Tüketiciler tercih yapıyordu ve bütün malları ikili olarak sınıflandırabiliyordu, bir sıralama diğerine tercih ediliyor ya da tüketici bu iki sıralama arasında farksız oluyordu. Çok gelir az gelire tercih ediliyordu. Bütün mal ve hizmetlerin birlikte tanımlandıkları bir tarih ve yer sırası vardı; bugün Londra'daki elmalar, Birmingham'daki ya da yarın Londra'daki elmalardan farklı mallar oluyordu. Tarihten ve yerden daha önemlisi, insanlar mal taleplerini farklı şartlar altında yapabiliirdi. Dolayısıyla 10 Temmuz 2010'da yağmur yağıyorsa bir şemsiye talep edebilirim, yağmıyorsa etmem. Hipotez edilen koşulların gerçek olması durumunda, malları teslim etmeye söz veren şartlı mal piyasaları bulunuyordu.

Mallar bu hünerli biçimde ele alınırsa, açıklanması gereken çok sayıda arz-talep tepkisi ve bunların yol açtığı milyonlarca denge fiyatı bulunuyordu. Bu büyüleyici düşünce deneyinde, bugünden gelecekteki her hangi gerçek bir tarihe ya da hipotetik koşullara –farklı ‘doğa durumlarına’- varıncaya dek, milyonlarca tüketicinin milyonlarca mala olan taleplerini bilir hale getirdiklerini hayal edin. Ve ardından, evrenin kökeninin Büyük Patlama teorisinde olduğu gibi, milyonlarca fiyatın denge fiyatı olarak piyasa tarafından bir an içinde çözüldüğü gösterilebilirdi. Bu çözüm, 1960 matematiksel iktisat tarzında genel dengeydi. Kitap yüz sayfadan biraz azdı. Matematiksel şıklığın ve nefes kesici sadeliğin bir işiydi.

1960 kuşağı kitabı anlaşılması zor olsa da, on yıl içinde yirmili yaşlardaki genç lisansüstü öğrenciler Debreu'nun teorisindeki iddiaları büyük bir beceri ile uygulayacaktı. Teori, büyük bir inceliğe sahip bir mikroekonomiydi. Eğer doğruysa –ki doğru olduğunu söyleyen bir ispat vardı- Keynes'in makroekonomisi ile Walrasçı genel denge nasıl bir arada olabilirdi? Eğer bütün piyasalar dengedeysen, emek piyasası neden farklıydı ve istemsiz işsizlik vardı? Emek arzı talepten fazlay-

sa, neden emeğin fiyatı –reel ücret- piyasayı dengeye getirmek için düşmüyordu? Keynesçi makroekonominin mikro temelleri neredeydi?

Keynesçi ve monetaristler arasındaki savaş polemige dayanıyor ve pratik politika konularıyla ilgiliniyorken, mikro temeller arayışı akademik ve teorikti. Tartışma işsizlik etrafında şekilleniyordu; hali hazırdaki işsizlerin tercihi şimdikinden daha yüksek reel ücretler olduğundan işsizlik gönüllü müydü; ya da işçilerin şimdiki ücretlerden çalışmak istemesine rağmen talepteki bir yetersizlik nedeniyle işsizlik istemsiz miydi? Keynes belirsizliği, özellikle de yatırımının parasını çıkarmak isteyen bir yatırımcının uzun dönemde karşılaştığı belirsizliği vurgulamıştı ve parasal bir ekonomide pazarlıklar ile sözleşmelerin reel değil nominal değerler üzerinden yapıldığını söylemişti. Gerçekten isteseler de işçiler reel ücretlerini düşüremeyebilir, sadece ve sadece nominal ücretlerini azaltabilir. Ücretler ile birlikte fiyatlar da düşüyorsa, nominal ücretleri kısmak reel ücretleri düşürmek için yeterli olmaz. Ne olursa olsun, yatırımcılar kötümserse yatırım yapmaz ve emek talebi yaratmazlar.

Bu yapının sökülmesi, Chicagolu genç bir ekonomist olan Robert Lucas'ın başarısıydı, çalışmalarıyla Lucas 1995'te Nobel kazandı.⁷ Lucas işe Phillips Eğrisi'nin mantığını sorgulayarak başladı; Phillips eğrisi, politika uygulayıcısının aralarından seçim yapabileceği enflasyon ve işsizliğin farklı bileşimlerini gösterme iddiasında bulunuyordu. Bu durum emek piyasasında çoklu dengeler olduğu anlamına geliyordu. Ancak Debreu, Walrasçi dengenin birçok durumda tek olduğunu göstermişti. Bu nedenle emek piyasında, diğer piyasalarda olduğu gibi, yalnızca tek bir dengenin olması gerekiyordu. Bu denge durumundaki işsizlik düzeyi, doğal işsizlik oranıydı. Buradaki doğal kelimesi kaçınılmaz ya da Tanrı buyruğu anlamına gelmiyor. İsveçli iktisatçı Knut Wicksell 1914'ten önceki kitabı

Interest and Prices'ta 'doğal faiz oranı' kelimelerini kullanmıştı. Doğal denge yerine geçen bir anlamdaydı. Lucas, enflasyon ne olursa olsun, belirsizliğe ve paranın kullanımına rağmen ekonominin tek bir dengeye –yani doğal işsizlik oranına- sahip olacağını göstermeye çalışıyordu. Hükümet, doğal işsizlik oranı değiştirmeye çalışan politikasının yarattığı para arzı ile enflasyon oranını belirleyebilirdi.

Bu görüşler, Keynesçi teoriye olabildiğince karşıydı. Keynes, kendi haline bırakılan bir piyasanın tam istihdamın altında kalacağını ve bu durumda saplanıp kalacağını, dolayısıyla eksik istihdamın denge durumu olacağını öne sürmüştü. Fiyatların, ücretlerin ve faizlerin esnekliği gibi, bu durum için kullanılan alışıldık tedavilere de şüpheyle bakıyordu. Dolayısıyla piyasa baskısına maruz kalmayan bir otoritenin eylemine ihtiyaç vardı. Bu otorite devletti, bu görüş, kendi başına bırakılan piyasanın (sivil toplumun) kötüye gideceği biçimindeki Hegel'in kaygısının yankılanmasıydı. Lucas eksik istihdamlı bir dengenin varlığını reddetti. İktisatçılar, mikroekonomik teoriyi anlatırken, rekabetin piyasayı dengeye getiren bir süreç olduğu konusunda mutabıksa, makroekonomi bu mikro temelleri *ad hoc*ⁱⁱ olarak reddedemez. Keynesçiler bu konuda bir dizi itirazı öne sürdüler; yapışkan ücretler, katı fiyatlar, faiz oranlarının esnekliğini gideren ve etkisizleştiren likidite tuzağı bunlardan bir kısmıydı. Ancak bunlar ampirik örneklerdi. Teoride, kimse denge ile yapışkan fiyatların bir arada olabileceğini gösterememişti, vs...; bu kurumsal gerçekçiliğin davranışsal temelleri eksikti. Eksik istihdam teorisinin titizce tamamlanmış bir ispatı olsaydı, bu ispata teslim olmak gerekirdi.

Doğu kıyısı üniversitelerindeki Keynesçiler –tuzlu su iktisatçıları- karşı saldırıya geçti. Birçok ampirik test denendi ve

ii Buna özel, (ç.n.)

kimin teorisinin verilere daha iyi uyduğu üzerine savaş devam etti. 1950 ve 1960'lar boyunca Keynesçiler ekonometride üstünlük sağladı. Friedman'ın başını çektiği monetaristler, o yıllarda Keynesçi ekonometri ile kurulan ekonometrik üstyapı ile alay ediyor ve kendi daha basit yöntemlerinin üstünlüklerini savunuyordu. Ancak bu savunmanın, ekonometri tekniğini seven genç iktisatçılar kuşağına çekici gelmesi pek olası değildi. Ancak 1970'lerde Lucas ve etrafındaki diğer Chicago ve Minnesotalı iktisatçılar da, örneğin Thomas Sargent, Edward Prescott, Neil Wallace ve Lars Hansen, ekonometrinin zirvesinde bulunuyordu. Lucas 1970'te moda olan birçok ekonometrik modeli çürüttü; para talebi, Phillips Eğrisi gibi bu modellerin ortaya koyduğu ekonomik ilişkilere dair ekonometrik hesaplamalarının oldukça istikrarsız ve kırılgan olduğunu gösterdi. Bu durumun istatistiksel ya da ampirik bir nedeni yoktu. Keynesçi teorilerin özü, -tüketiciler, işçiler ve üreticiler gibi- öznelerin aldıkları kaçamak tavır ile devlet müdahalesinin etkilerini boşa çıkarabileceklerini göz ardı etmişti. Keynesçi modeller hükümet politikalarının amaçlanan etkiyi yapacağını varsayıyordu. Ancak hükümetler sadece önerir ve ekonomideki bireyler, yani piyasa, kararları verir.

Kullandıkları çok sayıdaki denkleme ve dev bilgisayarlara rağmen, Keynesçi ekonometricilerin sık sık tahminlerini yeniden elden geçirmesi gerekiyordu. Zaman ilerledikçe yeni verilerin gelmesiyle, bu düzeltmeler rutin hale gelmişti. Dolayısıyla bulunan ilişkiler, doğa bilimlerinde olduğu gibi, 'sabit' değildi. Politika rejimindeki değişikliklere ya da petrol fiyatlarının dörde katlanması gibi garip rastlantısal şoklara göre 'değişmez' değildi. Lucas, yapısal değişmezliğin olmayışının bu modelleri işe yaramaz hale getirdiğini öne sürdü. Yapılacak iş bu denklemleri, ekonomik teorinin insan davranış hakkında söyledikleri üzerine inşa etmektir. Tüketiciler bütçe sınırları içinde faydalarını maksimize edecek, işsizlik dalgasının

dışında kalan işçiler gelirlerini maksimize etmeye çalışacak ve üreticiler kârlarını maksimize edecekti. Bu öznelerin tamamı, geleceğe dair belirsizlikle karşı karşıya kalacak, gelecekteki hükümet politikaları ya da fiyat hareketleri uyarınca beklentilerini şekillendirecekti. Bu beklentileri oluştururken, rasyonel davranacak ve mevcut bütün bilgiyi kullanacaklardı. Ekonomik teori, fiyat ve ücretler arasındaki bağ ile reel ücretlerin istihdamı etkilediğini göstermektedir; bu nedenle ekonomik modeller kuran bir kişinin bu bilgileri modeline dahil etmesi gerekir. İnsanların, iktisat teorisinin öğrettiği modelleri kullanması bekleniyordu.

Bu yüzyıldaki herkesten çok, John Maynard Keynes liberal demokratik kapitalizmi popüler bir hale getirmişti. Kapitalizmi, demokrasi için, güvenli hale getirdiği söylenebilir. Ancak Keynes bir elitistti. Ekonomiyi hükümete emanet ettiyse; hükümetten kendisini ya da Hazine'deki bir grup Eton, Winchester ya da Oxbridge kökenli beyefendileri anladığı içindi. İktisatçılar, işareti Keynes'ten aldı. Bir an için insanların rasyonel olduğu varsayılabilir, ama sadece Amerikalılar bu rasyonelliği gerçekten ciddiye aldı. Hepimizin bildiği gibi, gerçeklik çok farklıydı. İngiliz, Fransız ya da Hollandalı devlet memurları Hindistan, Hindicini ya da Endonezya halklarının rasyonel olmadığını düşünüyordu. Bu insanlar gelenek ve alışkanlıklarla kuşatılmış ve değişime yavaş tepki veriyordu. Ne kadar iyi yürekli olsalar da rasyonel değiller, asla. Daha sonra Kalkınma Çalışmaları adını alacak olan disiplin de bu önyargıyı devraldı. Bu insanlar rasyonel olmadığı için, anti-neoklasik iktisat izlenmesi gereken yoldu. Köylüler rasyonel değildi. Kitlelerin rasyonel hesaplama yapması, kavramsal olarak Avrupa merkeziliğine ters düşüyordu.

Köylüler ve tüccarlar arasında sabırla saha çalışması yapan sağcı iktisatçılar, tıpkı kendilerine yaptıkları gibi, bu insanlara da rasyonellik atfetti; bu kişiler yıllarca LSE'de ders vermiş

(Lord) Peter Bauer ve Chicago'dan Profesör Theodore Schutz idi. Sol, elitistti ve bu insanları hor görüyordu; Sağ ise tam tersine demokratikti. 1970'lere gelindiğinde elitizm her iki taraftan saldırıya uğradı; öğrenciler, Siyahlar, kadınlar, Üçüncü Dünya hareketleri ve diğerleri tarafından. İnsanların rasyonel olduğu düşüncesi iktisadi düşüncede öylesine temeldir ki, Lucas sadece bu kavramı çok ciddiye almakla suçlanabilirdi. Böylece, teknik ayrıntılar birbiri ile yarışıyor ve iki taraf da diğerinin aleyhine yeni ampirik sonuçlar üretiyordu. Ancak, iktisat teorisini ciddiye alıyorsak kabul etmemiz gereken temel nokta, Keynesçilerin bir sorunu olduğuydu. Keynesçiler, Keynesçi makroekonomileri ile uyumlu anti-Walrasçı bir mikroekonomi oluşturmaya tenezzül etmemişti. Bazı asi post-Keynesçiler ekonominin rekabetçi olmadığını ve oligopollerden oluştuğunu öne sürdü. Ancak bunu söylemekle birlikte, sunabilecekleri bir genel denge modelleri yoktu. Geri kalan herşey duruma özgü açıklamalardı; bunlar kim-kime-neyidedi türünden kafa şişirmeydi. Lucas, Keynes'i sorgulayan güncel teknik bir dil ile, iyi bilinen bir alternatif sunuyordu.

1972'den 1975'e dört yıl içinde Robert Lucas, sayıları beşi geçmeyen akademik makaleler ile Keynesçi Devrimin iktisat-taki hegemonyasını tersine çevirdi: İstemsiz işsizlik bir denge kavramı olamazdı. Hükümet politikaları önceden ilan edilmişse, iktisadi özneler, bu politikayı boşa çıkarabilirdi; özneler sözkonusu politikanın sonuçlarından hoşnut olmayacakları düşüncesiyle böyle davranabilirdi. Ricardo'nun kederli bilimi, Bloomsbury şımarıklığından birkaç on yıl sonra eski haline gelmişti. Keynes öncesi iktisadın bu restorasyonu, Milton Friedman'ın 1972'de Nobel ödülünü alması ve Fredrick Von Hayek ile Gunnar Myrdal'ın 1974'te ortaklaşa olarak Nobel'e layık görülmesi ile güçlendi. Myrdal İsveçli bir Sosyal Demokrat ve Amerika'da ırkçılığın incelenmesi de dahil olmak üzere birçok alanda öncü çalışmalar yapan bir sosyal bilimciydi.

Hayek tam tersine bir liberteriyandı.ⁱⁱⁱ Ancak gün Myrdal için tükeniyor ve Hayek'in saygınlığı, otuz yıllık bir aradan sonra gelen bir kuyruklu yıldız gibi, artıyordu. Bu, Yeni klasik iktisadın doğuşuydu.

Keynesçi politikacıların çaresizliği işleri kolaylaştırmadı. Gelir politikaları sert grevlere ve siyasi partilerde bölünmelere yol açıyordu. Devlet bütçeleri kontrolden çıkmış ve açıklar büyüyordu. 1973'te petrol fiyatlarındaki artışı 1979'da başka bir artış takip etti. Aynı yıllar içinde, ABD nihayet vazgeçti ve yenilmiş olarak Vietnam'dan kaçtı. Richard Nixon başkanlıktan azledilmekten kılpayı kurtuldu ve Gerald Ford seçim kazanmadan başkan oldu. Kömür madencilerinin grevi, İngiltere'de Edward Heath hükümetinin altını oydu. 1974'te gelen iki seçim ile, Harold Wilson İşçi Partisi hükümeti için kırılğan bir çoğunluk oluşturmayı başardı. Ancak sendikalar ve İşçi Partisi hükümeti arasındaki ücret ve fiyat kavgası arttı. Gelir politikaları denendi ve başarısız oldu. IMF gelerek, İngiliz Hazinesi'nde monetarist bir disiplin kurdu.

Kapitalizm kriz içindeydi. Sendikalar, şirketler ve hükümetler arasındaki eski uzlaş çöküyordu. Enflasyonist sarmal ve artan vergi baskısı nedeniyle işçi militanlığı yükseliyordu. Ücret isyanı kadar vergi isyanı da vardı. Kapitalizmi yok edecek bir savaş başlatarak, Sol'un iktidarı ele geçirmesi için bir fırsat doğmuştu. Almanya'da Bader-Meinhoff, ABD'de Weathermen, İngiltere'de Angry Brigade ile Fransa, İtalya ve Hollanda'da bulunan benzerleri ile şiddet yanlısı Marksist anarşist gruplar ortaya çıkmıştı. FKÖ gerillaları Münih Olimpiyatları'nı kesintiye uğratmıştı.

iii Hayatın her alanında tam bir ekonomik liberalizmi savunan ve devletin piyasa üzerindeki bütün kontrolünün kaldırılmasını savunan akım. Örneğin Hayek, devletin doktorlara, eczacılara verdiği ruhsatların, merkez bankasının para basma tekeline sahip olmasının piyasaya müdahale etmek olduğunu ve piyasa etkinliğini engellediğini öne sürüyordu. (ç.n.)

Marksistler de teorilerinin mikro temelleri olmadığını fark etti. Marksizm, üniversitelerdeki iktisat derslerinde popülerdi. Öğrenciler, Marx'ın kapitalizm eleştirisini öğrenmek istiyordu ancak burada da teorik titizliğin yeni bir seviyesine alışkindılar. Keynesçi-monetarist tartışmada olduğu gibi, ilk saldırı dalgası mesleğin yaşlılarından geldi. Yaygın okunan bir akademik dergide Paul Samuelson, Marx'ın sömürü 'ispatı'nın hatalı ve 'dönüşüm problemi'nin işe yaramaz olduğunu öne sürdü.⁸ Fiyatlar, girdi-çıktı tablolarındaki katsayılar kullanılarak hesaplanabilirdi. 'Değerleri' ya da 'artık-değerleri' hesaplamaya gerek yoktu. Bir sistemden verebileceği maksimum kâr oranı teknoloji tarafından belirleniyordu. Bir girdi olarak emek gerekliydi ama 'emek değerleri' olduğu kadar 'enerji değerleri' de hesaplanabilirdi.

Dolaylı bir saldırı, uzun zamandır Cambridge Trinity College'da bulunan bir İtalyan iktisatçıdan geldi. Piero Sraffa, 1926'da yazdığı bir makale ile, Marshall'ın rekabet teorisinin, yani bütün İngilizce iktisadın temelini, mantıksal olarak hatalı olduğuna işaret etmiş ve bütün iktisat dünyasını havaya uçurmuştu. Bu makale, eksik rekabet, monopolcü rekabet, vb. hakkında geniş bir yazının doğmasına neden oldu. Sraffa kuşağının üretken iktisatçılarından tem tersiydi: ders vermekten nefret ediyor, yazmaktan daha fazla nefret ediyordu. Ancak gerçek bir bilim adamıydı ve 1930 ve 1940'lar boyunca çalışarak David Ricardo'nun tüm eserlerini bir araya topladı. Keynesçi Devrim'in yanında yer aldı. Ancak Ricardo derlemesinin ilk cildinin başına yazdığı kısa önsözde, Ricardo'ya göre, kâr oranının tarımdaki üretkenlik tarafından belirlendiği düşüncesini ağızından kaçırdı. Bir tahıl ekonomisinde, kira çıkıldıktan sonra, girdiler ile çıktılar aynı meta cinsinden hesaplanabilir. Girdi olarak tohum gerekir. İşçilere geçimlik ücret ödeniyorsa, bu ücretler de tahıl olarak düşünebilir. Bu sayede kâr, tahıl girdisi ve çıktısı arasındaki saf artı olarak,

fiyatlardan ve piyasadan bağımsız hesaplanabilir. Kâr oranları bütün ekonomide aynıysa, tarımdaki kâr oranı önemlidir. Bu oran sömürü tarafından değil, doğa ve teknoloji tarafından belirlenir.

Debreu'nün *Theory of Value* kitabını yayınlamasından bir yıl sonra Sraffa, kendine has bir başlığı olan *The Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a Critique of Economic Theory*^{iv} kitabını yayınladı.⁹ Bu kitap ile, Ricardo önsözünde yaptığı iddiayı geliştirdi. Girdi-çıktı tablolarıyla tanımlanmış bir ekonomide, kâr oranı fiyatlardan bağımsız hesaplanabilir-di; bu kâr oranı tamamen sistemin teknolojik düzeyinin bir sonucuydu. Emek, emek gücü ya da artık-değere gerek yoktu.

Sraffa Marksizm'e sempatiyle bakıyordu ve İtalyan Komünist Antonio Gramsci'nin dostuydu; Sraffa, Gramsci'nin hapiste kitap satın alabilmesi için bir hesap ayırmıştı. Ludwig Wittgenstein, Sraffa'nın çok zeki olduğunu ve karşısında kendini çıplak hissettiğini söylemişti. Yüz sayfadan biraz fazla bu ince kitap, Sraffa'nın yazılarının üçüncüsü, ilk ve tek kitabıydı. Ancak Marx'ın teorisini derinden sarsıyordu. Marx, hazırladığı kâr teorisi ile Ricardo ve diğer klasik iktisatçılara katkı yaptığını düşündüyse, yüz yıl sonra bu iddiası sorgulanıyordu; hem de siyasi yelpazenin, sağ değil, solundan.

Sraffa, öncelikle bir 'ücret-kâr sınırı' elde etti. Bu sınır, her bir ücret oranına denk gelen kâr oranını gösteriyordu. Ücretlerin sıfır olması durumunda, maksimum kâr oranı teknik koşullar tarafından belirleniyordu. Ancak yürürlükteki gerçek kâr oranı, ücretleri belirleyen toplumsal ve siyasi koşullara – yani 'sınıf mücadelesi'ne- dayanıyordu. Sraffa bu sosyopolitik çerçeveden bahsetmemişti, ancak takipçileri, neo-Ricardocular bu açıklamayı yaptı.

Sraffa neoklasik iktisadı, özellikle de bölüşümün marjinal

iv Malların Mallarla Üretimi: İktisat Kuramını Eleştiriye Açış. (ç.n.)

üretkenlik teorisini, çürütmeyi amaçlamıştı. Bu teori, emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin gelirlerinin marjinal katkıları tarafından belirlendiğini söylüyordu; yani kullanılan bir faktörün miktarının bir birim artırılması ile üretime getireceği ek katkı, bu faktörün elde ettiği geliri belirliyordu. Bu nedenle, marjinal üretkenlik teorisi sömürünün varlığını reddediyordu. Sraffa, yürürlükte olan kâr ve ücret oranlarının gelir dağılımına dayandığını, bu nedenle ücret ya da kârların üretkenlik cinsinden açıklanamayacağını göstermek istiyordu. Gerçek kârlılık, teknik koşullarca değil, gelir dağılımının politik ekonomisi tarafından belirleniyordu. Teknik koşullar, sadece maksimum kâr oranı ve ücret-kâr sınırını tayin ediyordu.

Bu kitap, 1960'lar boyunca, neoklasik iktisat lehinde ve aleyhinde bir dizi makalenin çıkmasına yol açtı. Rakip iktisatçılar Cambridge, Massachussetts'deki MIT'ten Paul Samuelson ve Robert Solow ile Cambridge, İngiltere'den Joan Robinson ve Luigi Pasinetti idi. Bu karşılıklı görüşler, sermaye tartışması (*capital controversy*) olarak adlandırılmıştı; çünkü sorun, sermayenin değerinin, kâr oranından bağımsız olarak hesaplanmasının mümkün olup olmadığına dayanıyordu. Bu tartışma 1970'lerin başında son buldu. Sraffa teorisinin ucu aslında Marksistlere dokunuyordu.

Sraffa'nın teorik yapısı, Macar-Amerikan matematikçi John von Neumann'ın yazdığı bir makale ile büyük benzerlikler içeriyordu. Von Neumann'ın 1932'de Princeton'da sunduğu 'A Model of General Economic Equilibrium' başlıklı makalesi, iktisat alanındaki en etkili yazılardan biriydi ve gerçek bir matematik dehasına yakışıyordu. Bu makale, maksimum kâr oranının girdi-çıkıtı teknolojisi tarafından belirlendiğini gösteriyordu; makinalar ve hammaddelelerin yanı sıra emek ise girdileri oluşturunuyordu. Her üretim sürecinde, hammaddeleler tükenip emek yenilenirken, makinalar sabit kalıyordu. Ma-

kinaların sabit kalması nasıl düşünülebilirdi? Eski makinaların değeri, iktisat teorisinin en büyük bulmacalarından biri olmuştur. Çok az sayıdaki piyasa, beş yıllık bir demir çelik fabrikasının gerçek değerini verebilir. Muhasebiciler amortisman ve aşınmayı hesaplamak için birçok formül kullanır; ancak eski bir sermayenin ekonomik değerini aramak nafile bir çabadır. Sermaye tartışmasının büyük bölümü, bu sorun ile uğraştı, ancak bir yere ulaşamadı.

John von Neumann iktisatçıların sorunları konusunda masumdu. Bir yıllık makinaların, üretim süreci sonucunda ortaya çıkan nihai ürünlerin bir parçası olduğu varsayımında bulundu. Dolayısıyla ürünün değeri, nihai malların yanı sıra eski makinaların değerini de içeriyordu; girdiler ise daha yeni makinalar, daha az az emek ve hammadde idi. Eski sermaye sorunu, sermayenin sadece girdi değil aynı zamanda da çıktı olarak görülmesi ile çözülmüştü; bu çıktı daha sonra yeniden girdi olarak kullanılabilirdi. Buna ortak üretim deniyordu. Klasik örnek ise şarap yapımıydı. Üzümler toplanıp ezilirken, emek kullanılıyordu. Ardından üzüm suyu bir süre için mayalanmaya bırakılıyor ve şarap haline geliyordu. Şarabın değeri üzüm suyunun değerinden çok daha fazladır, ancak iki ürün arasında emeğin ekstra bir katkısı bulunmaz. Sonuçta, değer ve artık-değer emek dışındaki faktörler ile de oluşabilir.

Marx, sermaye girdilerinin katkısını, bunların tamamını değişmez sermayenin içine katarak hesaplamış ve sermayenin üretimdeki aşınma ve yıpranma paylarını emek değeri cinsinden ifade etmişti. Dayanıklı sermaye sorunu ile *Kapital*'in ikinci cildinin ortalarında uğraştı, ancak bu sorunun temel tezini etkilediğini düşünmedi. Ancak şimdi, artık-değerin sadece emekten değil başka kaynaklardan geldiği olasılığı ile de yüzleşilmesi gerekiyordu. Sraffa'nın bir öğrencisi olan Ian Steedman, von Neumann ve Sraffa tarafından geliştirilen yeni tekniklerin Marx'ın iddiasındaki tutarsızlıkları ortaya çıkara-

bileceğini iddia etti. Negatif artık-değer ile pozitif kâr bulunabilirdi.¹⁰

Bu noktada Steedman, mantıksal olasılıklara işaret ediyor, gerçek hayattaki kapitalizmdeki gerçek bir sonuçtan bahsetmiyordu. Ancak, siyasi olduğu kadar matematiksel konulara da yayılan görüşleri etrafında hararetli bir tartışma başlamıştı. Marksist Sol bölünmüş ve kavgaya tutuşmuştu. Akademi dışındaki insanlar için bu tartışmalar, bir iğnenin ucunda kaç meleşin dans edebileceğini tartışmaya benziyordu. Sonuçta kapitalizmin dinamik dengesizlik doğası bu tartışmaların içinde yer almıyordu. Sorun, Marksistlerin, daima Marx'ın 'sömürü' kavramının bilimselliği ile gurur duymasıydı. 5. Bölümde makroekonomik düzeyde gördüğümüz gibi, sömürü rekabet kavramına oldukça benzer. Ama Keynesçi makroekonomi, güçlü mikroekonomik temeller olmadan kurulmuştu ve aynı durum Marx içinde geçerliydi.

Marksistler dağınıklık içindeyken, komünist ekonomiler de daha iyi durumda değildi. Sovyet ekonomisi 1970'lerde yavaşlamaya ve büyüme için gerekli ilave girdileri daha fazla üretemez duruma gelmeye başladı; varolan girdilerin üretkenliğini artırmak da mümkün görünmüyordu. Marx'ın ifadesi ile sistem, nisbi artık-değeri üretmeyi başaramıyordu. Çalışabilir durumdaki herkese tam istihdam sunan Sovyetler Birliği çoğu kez negatif artık-değer üreten işçileri de istihdam ediyordu (her hangi bir işsizlik ödeneği yoktu); bu işçilerin ürettiği değer aldıkları ücretin altında kalıyordu. Bu matematik değildi, Sovyet planlamasının politik ekonomisiydi. Silah ve uzay sanayileri bir kenara konursa, ekonomide çok az yenilik yapılmıyordu ve etkinliği artırıcı hiçbir teşvik yoktu. Her işçinin garantili bir işi vardı, aynı durum yöneticiler, bankacılar ve planlamacılar için de geçerliydi. Üretkenlik düşüktü ve Sovyet bloğu mallarının dünya piyasalarında rekabet gücü yoktu.

Petrol fiyatlarındaki artış Sovyetler Birliği'ne yardımcı

oldu. Bir petrol ihracatçısı olarak iyi miktarda yabancı döviz kazanmaya başladı. Ancak 1971'de Polonya'da ayaklanan işçiler daha yüksek bir yaşam standardı istiyordu. Polonyalı komünist lider Edward Gierek cesurca yurtdışından borçlandı. Sovyetler Birliği bu duruma bir engel çıkarmadı. Kısa bir süre sonra, birçok Doğu Avrupalı ekonomi petrodolarlar üzerinden borçlanabiliyordu. Güçlü rezervlere sahip Sovyetler Birliği, Batılı bankalara olan bu yükümlülükleri önemsemedi. Doğu Avrupalı ülkeler ile olan dış ticaret ilişkilerinde, Sovyetler Birliği eski konumunu değiştirdi ve geçmişte sömürdüğü Komekon ülkelerini sübvansetmeye başladı. Hayat, Sovyet bloğu vatandaşları için bir miktar iyileşti. Petrol fiyatının getirdiği bolluk, yapısal duraklamanın kusurlarını gizliyordu.

Yirmi beş yıllık komünist kemer sıkma politikasının ardından gelen bu küçük mutluluk damlaları, Sovyet bloğunda muhalif faaliyetleri cesaretlendirdi. Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'da, politik sistemin dışında kalan muhalif bireyler gruplar oluşturmaya başladı; bu grupların şiddet kullanarak Komünist rejimi devirmek gibi bir programları yoktu. Bu yaşananların, 1956 Macaristanı ya da 1968 Çekoslovakyası ile bir ilgisi yoktu. Bunlar şiddet içermeyen ve otorite ile alay eden bireysel muhalefetti. Bu hareket, Gdansk Polonya'daki Lenin tersanelerinde büyük bir greve ve Dayanışma hareketinin doğmasına yol açtı. 1975'te Helsinki'de yapılan anlaşma uyarınca, muhaliflere bir miktar koruma sağlanmıştı; Soğuk Savaş sırasında uluslararası ilişkilerdeki rahatlamanın bir parçası olarak, Sovyet bloğu insan haklarına saygı gösterecekti.

Partisiz-siyasi-muhalefetin yeni bir biçimi, Batı'da da geliyordu. Siyah Amerikalıların 1960'lardaki sivil haklar mücadelesi bu alanda öncü olmuştu. Ancak 1970'lerde kadın hareketi patlak verdi. Hareket hem sağ hem sol, parlamenter ve devrimci siyasi partileri şaşkına çevirdi. Kadınlar demokrasinin doğasını, eşitliğin tanımını sorguluyor ve ev işlerinin

kendileri üzerinde yarattığı hasar için ücret ödenmesini vur-guluyordu. Sınıf ve sınıf mücadelesi kavramları üzerine çalışan Marksistler, kendilerini, cinsiyeti ve toplumda tüm sınıflara hakim olan güç ilişkilerini görmezden gelmekle suçlanır bul-muştu. Bütün otoriteye, sıklıkla da erkek otoritesine, şüphey-le bakılıyordu. Ne kapitalizm ne de sosyalizm cinsiyet sorunu ile yüzleşmemişti. Kâr kadar, gücün de anlaşılması ve güç için savaşmak ve kazanmak gerekiyordu.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde kadınlar, her yerde yeni bir güç olarak belirliyordu. Kuzeyde kârlılık düştükçe, sermaye, ücretlerin düşük olduğu gelişmekte olan ülkelere göç edi-yordu. Kadınlar teknoloji ile çalışmada erkeklerden daha iyi oldularını birçok sektörde ispatladı. Kadınlar daha marifetli, yumuşak başlı ve esnek çalışma saatlerine istekliydi. Yabancı sermaye akımına uğrayan gelişmekte olan birçok ülkede ka-dın istihdamı arttı. Ancak istihdam ve gelir kadınları güçlen-diriyor, kadınlar evde ve toplumda kendilerini ifade etmeye başlıyordu. Aynı zamanda kuzeydeki kızkardeşleri ile bağlan-tıya geçmişlerdi.¹¹

Petrol fiyatlarındaki artış birçok Üçüncü Dünya ülkesi için bir nimet olmuştu. Bunların bir kısmı petrol ihracatçısıydı. Aniden artan zenginlik sayesinde, vasıflı ve vasıfsız işçileri komşularından ithal etmeye başladılar. Bu nedenle, petrol zengini Körfez ülkeleri Güney ve Güneydoğu Asya'dan müs-lüman işçileri göçmen olarak davet etti. Bu işçilerin evlerine yolladıkları paranın artmasıyla, bu durum milyarlarca doların Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Malezya'ya akması anla-mına geliyordu.

En büyük fayda dolaylı olarak gerçekleşiyordu. Petrol ihraç eden ülkeler, devasa ihracat gelirlerini ülkelerinde değerlen-diremiyordu. Bu zenginliğin büyük bir kısmı Batılı banka-lardaki mevduatlara dönüştü. Bu durum, yüksek enflasyona rağmen faizlerin düşmesi anlamına geliyordu. 1975'te İngil-

tere yüzde 25 oranında bir enflasyona ve yüzde 5 oranında bir nominal faize sahipti. Bankalar borç vermeye istekli hale geldi ve 1914'ten itibaren ilk kez özel sermaye gelişmekte olan ülkelere akmaya başladı. Bu akım elbette ki banka kredilerinden oluşuyordu ve bankalar miktarın mümkün olduğu kadar büyük olmasını istiyordu. Petrol arama, petrole alternatif geliştirme gibi faaliyetler ile Brezilya'nın Amazon ormanlarında arazi açmak gibi egzotik projeler için finansman vardı. Bir miktar yatırım sermayesi de bölgeye akıyordu ama banka kredileri ağırlıktaydı.

Bu dönemde, 1970'lerin ikinci yarısında, Güney Kore, Taiwan, Singapur ve Hong Kong gibi dört Asya ekonomisi ihracat büyüme performansları ile tüm dünyayı şaşkına çevirdi. Japonya'nın 1960'larda yaptığı ve yapmaya devam ettiği, şimdi Asya Kaplanlarınca taklit ediliyordu.¹² İhracata dayalı açık ekonomilere sahip bu ülkeler, rekabetçi fiyatlar ile tüm dünya piyasalarına nüfuz ediyordu. Güney Kore, Japonya'yı kendine model almış ve bankalar, imalat devleri ve hükümet arasında sıkı ortaklıklar inşa etmişti. Ancak, ülkenin evrensel okur-yazarlık oranı ve toprak reformu gibi sağlam temelleri de vardı. Kırsal kesimdeki halk tasarruf edecek kadar varlıklıydı ve bu tasarruflar bankacılık sistemi tarafından *chaibol*'ların yatırımlarını finanse etmek için kullanılıyordu; *chaibol*'lar ülkenin az sayıdaki imalat devlerinin adıydı. Taiwan az miktardaki bu tür büyük şirketlere sahipti; ancak benzer bir kalkınma stratejisi vardı, evrensel okur-yazarlık oranı, toprak reformu, yüksek tasarruf oranları ve ihracat odaklı yüksek yatırım. Diğer iki ülke, Singapur ve Hong Kong, kadim antrepo tarihi bulunan ada ekonomileriydi. GATT'ın kuruluşu ve üyelerinin devamlı olarak tarife vergilerini düşürmesi nedeniyle, son otuz yıldır dış ticaret sürekli olarak artmıştı. Ada ekonomileri, büyüyen iş dünyasının kavşağında yer almalarından kazançlı çıkmıştı; ancak düşük ücretler ve esnek piyasalar da bu ba-

şarıda etkili olmuştu. Diğer birçok Asya ekonomisine hakim olan devletçi ekonomiden sakınmışlardı. Devlet ekonomide büyük bir rol oynuyordu, ancak piyasaya sekte vurmamak yerine piyasanın yanında yer almıştı. Sanayiciler objektif bir ihracat rekabeti testine tabi tutuluyordu.

Petrol fiyatlarındaki artış, gelişmiş ülke GSYİH'lerinin yaklaşık yüzde 5'ini petrol ihraç eden ülkelere transfer etti. Bu miktar, Marshall Yardımı ile ABD'nin Batı Avrupa'ya aktardığı kaynağa eş değerdii; ancak bu transferin büyük bir kısmı enflasyona gitti. Transferin maliyeti işsizlik, reel ücretlerin yavaş artışı, kamu harcamalarında kesintiler ve kamu hizmetlerin bozulması oldu. Ancak 1970'ler boyunca resmi politika Keynesçi olarak kaldı. Hükümetler artan harcamaları finanse edebilmek için para basmaya yöneldi, bu kaynağın büyük kısmı ise enflasyon ile eridi. Petrol ihracatçıları için de paranın bir miktar değerinin düşmesi söz konusuydu. Petrolün dolar cinsinden fiyatı artmıştı, ancak doların değeri düşmüştü. 1971'in başında altının onsu 30 dolarken, 1970'lerin sonunda 300 dolara yükselmişti. Dolar değerini kaybetmiş ve petrol ihracat eden ülkeler, gelişmiş kapitalist ülkelere daha az mal ve hizmet satın alabilecek duruma gelmişti.

Sonuç olarak enflasyon bir çözücüydü. En azından, düşük kârlılık ve rekabet gücü gibi sorunları ertelemişti. O yıllarda insanları ürküten grevler ve kesintiler vardı. Irkçılık birçok ülkede, özellikle İngiltere'de artmıştı. Sanayinin eski bölgelerden ayrılıp Asya ve Latin Amerika'ya taşınması ile birçok mavi-yakalı iş tehdit altında kalmıştı. Sanayisizleşme ve paslanma kuşağı, Kuzey'in alışması gereken yeni kavramları olmuştu. İnsanların bir kısmı başka alanlarda istihdam ediliyordu; ancak işsizlik bütün Batılı ekonomilerde artıyordu.

Enflasyon tutkalı uzun bir zaman yapışıp kalmadı, kalamazdı da. Yükselip hükümetin kontrolünden çıkmasa da enflasyon ile mücadele edilmesi gerekiyordu. Artan ücretlere

rağmen, enflasyonun alım gücünü eritmesi nedeniyle işçiler hoşnutsuzdu. Grevler ve iş bırakmalar bütün kapitalist ülkelerde arttı. Bu hareket, öğrenci isyanlarından ya da sivil haklar propogandasından daha beterdı. Emegın talepleri ile devamlı olarak uzlaşmak ne kârlı ne de mümkündü. Kapitalist düzenin kârlılığının düzeltilmesi gerekiyordu. Aksi takdirde alternatif birçoklarının umut ettiğı gibi sosyalizm değıl, ama kolaylıkla faşizm olabilirdi.

1979'da petrol fiyatlarının ikinci kez artması sert bir çözüm mü zorunlu kıldı. Tarihi tesadüflerden biri olarak, Aklın Hilesi ile, yeni siyasi liderler ABD, İngiltere ve Almanya'da 1970 sonu ile 1980 başında göreve geldi. Bu liderler, eski kuralları aşıp kapitalizmi yeniden inşa edebilirdi. Bu politikaların toplumsal maliyeti korkunçtu, kumarı kaybetme riskleri vardı ve bunun gerçekleşmesi durumunda demokrasinin elden çıkabilirdi. Radikalizm artık sadece Sol'un tekeline değıldi; Yeni Sağ liberal demokrasinin dilini ve kültürünü değıştirmek için harekete geçmişti. Bu hareket, kapitalizmin hayatta kalma şansını da değıştirmişti.

Dipsiz Kuyudan Çıkış

1970'ler kapitalist ve komünist dünyaların ortak krizine tanık oldu. Üçüncü Dünya ise petrodollarlardan gelen kolay paranın içindeydi: Petrodollarları ya kazanmış ya da borç almıştı. Temel emtia fiyatları 1977'ye dek bütün 1970'ler boyunca arttı. Üçüncü Dünyanın kendinden saydığı BM örgütlerinden biri, UNCTAD, Yeni Uluslararası Ekonomik Düzeni'nin kurulmasını teklif etti. Bu Yeni Düzen, emperyalizmin neden olduğu yüzyıllık adaletsizlikleri ve Üçüncü Dünyanın Birinciden gördüğü iddia edilen sömürüyü telafi edecekti. Bu düzenleme ile temel emtia fiyatları artmayacak -ama dörde katlayan petrol fiyatlarına benzer biçimde- istikrara kavuşacaktı; ayrıca yeni ve adil bir ticaret düzenlemesi yapılacaktı. Vietnam ve başka sorunlarla kuşatılmış ABD, Üçüncü Dünya'yı bir süre için idare etti. Ancak, 1980'lerin krizi kapitalist ve komünist dünyalar için farklı anlamlar taşıyordu ve bu krizler ile Üçüncü Dünya dizlerinin üzerine çöktü.¹

ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi Birinci Dünya'nın başlıca ülkelerinin ikinci petrol krizine verdiği tepki radikal olduğu kadar beklenmedikti. 1960 ve 1970'ler Sol radikalizmi sokağa dökmüş; ancak fikir mücadelesini ve hatta seçim sandığını kazanan Sağ olmuştu. Can alıcı yıl, petrol fiyatlarının ikinci kez arttığı 1979'tu. Federal Reserve'in yeni başkanı Paul Volcker ABD para politikasını monetarist bir yöne

¹ ABD Merkez Bankaları sistemi, (ç.n.)

sokmuş ve Margaret Thatcher İngiltere'deki seçimleri Muhafazakar Parti adına kazanmıştı. Volcker para arzının kontrolünü, para politikasının temel eksenini haline getirmiş ve böylece kamu borcu faiz oranları, kendi seviyelerini bulmaları için, serbest bırakmıştı. Muhafazakar hükümet iktidara gelişinin ilk aylarında sermaye hareketlerini serbestleştirdi ve ABD'nin 1972'deki örneğini takip etti. Bu iki olay, faiz oranlarını çift basamaklı değerlere fırlattı, faiz oranları pratikte üçe katladı. Zengin ülkeler, 1970'ler boyunca kamu açıklarını 'para basarak' finanse etmişti ve artık para basmak yerine borçlanmaya yönelmişti. Enflasyon, 1970'lerin sonunda en düşük seviyesine inerken, 1978-79 yıllarında İngiltere'de yüzde 5 olmuştu, faiz oranları yüzde 15 seviyesine yükseldi. 1974'ten itibaren süren ve milyarların borç alındığı negatif reel faiz bolluğunun ardından, borçlanma maliyetleri içerde nihayet artıyordu.

Amerikan ve İngiliz ekonomilerinin monetarist politikaları kabulü, bu ülkelerde krize neden oldu ve Büyük Bunalım'dan sonraki en ağır krizlerden biri yaşandı. Reel faiz oranları 1973'ten itibaren ilk kez pozitif değere ulaştı; üretim aniden düştü ve sonuç olarak işsizlikte keskin bir artış yaşandı. İşsizlik 1945'ten beri görülmemiş bir düzeye çıktı ve bir on yıl daha düşmedi. Keynesçilerin anladığı tam istihdam -yani daimi olarak sıkı bir emek piyasası- anlayışı, demokratik yollardan seçilmiş liderlerce açık ve seçik olarak terk edildi. Yeni düşman enflasyondur. Enflasyonun aşağı çekilmesi, makroekonomi politikasının temel hedefi oldu. İşsizlik artışı, derin bir resesyon, sanayi üretiminde keskin bir düşüş, bunların tamamı 'ödenmesi gereken maliyetler' idi.

İngiltere'de faktör maliyetleri ile GSYİH endeksi, 1979'un ikinci çeyreğinde 79,6'ya çıkmıştı (1990 = 100). Bu seviyeye ancak dört yıl sonra 1983'te ulaşılacaktı. Sanayi üretimi daha çok zarar gördü. Endeks (1990 = 100), 1979'daki 89,1'lik zirvesine 1985'e dek yeniden ulaşamadı. 1980'in son çeyre-

ğinde endeks, en düşük seviyesi olan 77,8'e son on sekiz ayda yüzde 12 oranında gerileyerek inmişti. 1978'de 1,38 milyon olan işsizlik, 1982'de ikiye katlayarak 2,92 milyona çıkmış ve işsizlik istatistiklerinin artışı gizleme çabalarına rağmen, takip eden dört yıl boyunca artmaya devam etmişti.

Yavaşlama ABD'de daha yumuşaktı. Carter'ın başkanlığının son yılında, 1979 ile 1980, toplam üretim duraklamıştı; daha sonra 1981'de biraz arttı ve 1982'de yüzde 3 civarında düştü, 1983'te bu düşüşü telafi etti. Gelişmiş kapitalist ülkelere bir bütün olarak bakıldığında, GSYİH büyüme hızı 1950-73 döneminde yüzde 3'ten, 1973-89 döneminde yüzde 2,1'e düştü. ABD ve İngiltere bu yavaşlamadan en az etkilenen ülkelerdi. Bu iki ülke, 1950 ile 1973 arasında nisbi olarak yavaş büyüyen ekonomilerdi; büyüme oranları ABD ve İngiltere'de sırasıyla yüzde 2,2 ve 2,5 olmuş, ardından yüzde 1,6 ve 1,8'e düşmüştü. Japonya'da yüzde 8'den 3,1'e, Almanya'da yüzde 4.9'dan 2,1'e, Fransa'da yüzde 4'ten 1,8'e düşmüştü.

Ancak asıl değişim durgunluğun doğasında değil, hükümetlerin durgunluğa verdiği tepkideydi. Keynesçi ders kitaplarına göre verilecek tepki, bütçe açığını daha da genişletme pahasına kamu harcamalarını artırmak ve ekonomiyi genişleterek işsizliği aşağı çekmekti. 1971'de işsizlik düzeyi bir milyona ulaşınca, Edward Heath yönetimindeki bir önceki Muhafazakar hükümetin tepkisi böyle olmuştu. Thatcher hükümeti ekonomiyi genişletmeyi reddetmekle kalmamış, bütçe açığını yok etmeyi bir onur meselesi haline getirmişti; ayrıca ortaya çıkabilecek her hangi bir bütçe açığı 'para basarak' değil piyasadan borçlanılarak finanse edilecekti. Bu durum, Keynesçi ortodoksinin dramatik bir reddiyesiydi; 1981 yılı bütçesini takiben, İngiliz üniversitelerinden 364 iktisatçı *The Times*'a yazdıkları bir mektup ile Maliye Bakanı Geoffrey Howe'u kınayacaktı. Howe, bunları görmezden geldi.

Bu tarihi bir andı. İngiliz hükümetinin Keynesçi genişleme

politikalarını reddettiği sırada, François Mitterand'ın başkan olmasıyla 1981'de iktidara gelen Fransız Sosyalistler saldırgan bir Keynesçi politika sürdürmeye karar verdi. İktisat dünyasında sıradışı bir durum ve iki rakip teoriyi test edecek bir deney ortaya çıkmıştı. Elbette ki deney, ideal laboratuvar koşullarında yürütülmüyordu, ancak İngiltere ve Fransa uygun denekler olabilecek kadar birbirine benziyordu. İngiltere'deki Muhafazakar ile Fransa'daki Sosyalist hükümetler arasında açık bir ideolojik fark bulunuyordu. Her iki hükümet de programlarını uygulayabilecek yeterli yasama gücüne sahipti.

İlk sonuçlar şaşırtıcıydı ve sonradan bir çok tartışmanın konusu oldu. 1981 deflasyonist bütçesinin hemen ardından, İngiliz ekonomisi düzelmeye başladı. Ekonomik durgunluğun dibi aynı yılın ikinci çeyreğinde görülmüştü. 1982'de Güney Atlantik'teki bir savaşın yardımıyla Thatcher hükümeti, 1983 seçimlerini güçlenmiş bir çoğunluk ile kazandı; işsizlik halen üç milyonun üzerindeydi ve işsizliği düşürmek için hükümet seçim sırasında her hangi bir söz vermemişti. Eski Keynesçi tam istihdama bağlılık terk edilmiş, ancak bu durum seçimlerde sorun olmamıştı. Geleneksel müttefikleri İşçi Partisi yerine Muhafazakar Parti'ye oy veren sendika üyelerinin sayısı artmıştı. İşçi Partisi'nin Muhafazakar Parti'yi yenilgiye uğratabilmesi için üç seçimin ve on dört yılın geçmesi gerekecekti.

Fransız deneyinin 1983'te terk edilmesi ve tersine çevrilmesi gerekti. Keynesçi bir genişleme olasılığı finans ve yabancı döviz piyasalarını alarma geçirmişti. Bu piyasalar, ne yazık ki, küresel bir ölçekte faaliyet göstermeyi yeni öğrenmişti. Bretton Woods sisteminin çöküşünü takip eden on yıl boyunca serbest döviz kurları geçerli olmuştu. Fransızlar, Alman müttefikleri ile birlikte, 1979'da yeniden sabit bir döviz kuru sistemi kurmaya çalışmıştı; Döviz Kuru Mekanizması (Exchange Rate Mechanism-ERM) ile bu sistem Avrupa Para Sistemi idi. Bu sistem, diğer bütün para birimleri karşısında

Fransız frangının, yüzde 2,5 aralığında dalgalanmasına izin veriyordu. Keynesçi politikalar ile bu politikalara eşlik eden bütçe açıklarının kabul edilmesi, sermayenin Fransa'dan kaçmasına ve Fransız devlet borçları piyasasının çökmesine neden oldu. Sermaye kaçıışının yanı sıra büyük bir ticaret açığının varlığı, Fransa'yı, frangı devalüe etmeye zorladı. Sadece dört yıl önce kurulan ERM'nin, sistemin önde gelen para birimlerinden birinin içine düştüğü kriz ile uğraşması gerekiyordu. Aslında ulusal itibarına inen bu darbeden sonra Fransız hükümeti tamamen döviz kuru istikrarı politikasına *-frank kalesi-* yöneldi ve işsizlik oranının, bu kuru korumak için gerekli olan seviyelere dek çıkmasına izin verdi.

Keynesçi politikalara gelen bu çifte darbe, Batı Alman ekonomisinin deneyimleri ile arttı. Keynesçi politikalar hiçbir zaman Alman iktisadi ortodoksisinin bir parçası olmamıştı. Ludwig Erhard'ın 1950'de liberal serbest-piyasa politikalarını başlatması ile Almanya, ortodoks mali politikalar izlemişti. Bundesbank'ınⁱⁱ özerk bir statüsü vardı ve bu statü Federal Anayasa ile korunuyordu; banka uzun zamandır monetarist bir politika izliyordu. Banka para arzını bir şahin gibi izliyor ve enflasyon ile mücadelede öncelik veriyordu. Almanya, ekonominin itici gücü olarak tüketim talebi yerine, yüksek tasarruflara ve yatırımlara dayanıyordu. 1970'lerin gelip stagflasyon krizinin Avrupa ekonomilerini vurması ile Bundesbank'ın, dolayısıyla Batı Almanya'nın, saygınlığı artmıştı. Almanya daima düşük enflasyon, düşük kamu borcu ve yüksek yatırımı vurgulamıştı. Almanya, imalat mallarının önemli bir ihracatçısıydı ve ticaret fazlasına sahipti. Batı Alman vatandaşları, daha düşük tüketim, ama daha yüksek istihdam oranlarına ve daha düşük enflasyon düzeylerine sahipti. Sendikalar, işverenler ve devlet arasında, diğer ülkelerin kıskandığı, bir toplum-

ii Alman Federal Merkez Bankası. (ç.n.)

sal işbirliği bulunuyordu. Ancak bu erdemlerin hiçbiri Keynesçi politikaların kabulü ile olmamıştı. Bunlar, Almanya'nın savunduğu klasik politikalar idi. Dolar ve yenin yanı sıra, Deutschmark temel para birimlerinden biri olmuştu.

Almanya ve Japonya 1970'lerde yeni büyük ekonomik güçler olarak ortaya çıktı. Fiziksel olarak topyekün imha edilmelerinden otuz yıl sonra, bu iki eski düşman ülke, örnek kapitalist ekonomiler haline geldi. Ancak ulusal kapitalizmleri, Anglo-Saxon firmaların hissedar finansman mantığını ve bu ekonomilerin emek-sermaye ilişkilerindeki düşmanca tutumlarını takip etmedi. Almanya'da olduğu gibi Japonya'da da büyük şirketlerde emek-sermaye ortaklığı bulunuyordu. Hissedarlık borç finansmanına göre küçük bir rol oynadı ve hissedar finansmanı bulunmakla birlikte kapsamı çok dar tutuldu. Büyük oranda şirketler arası ortaklıklar bulunuyordu ve bankalar, bu şirketlerin finansmanında olduğu kadar yönetilmesinde de etkin bir rol oynuyordu. Japonya'da hükümet, şirket ve bankaların ortaklaşa geliştirdiği sanayi stratejisine başkanlık ediyordu. Mitsui, Mitsubishi ve benzer kuruluşlar, farklı sektör ve hizmet alanlarına yayılmış holdingleri ile Japon stratejisinin başarısında kilit rol oynuyordu. Bu durum, Alman Nasyonel Sosyalistleri tarafından kullanılan felsefenin benzeriydi (ama Nazizmin berbat sonuçları ile her hangi bir ilgisi yoktu).

Japonya aynı zamanda korumacı bir strateji de uygulamıştı; ihracat yapmasına rağmen imalat mallarını ithal etmemişti, hammadde ithal etmiş ancak gıda mallarını özellikle de pirinci ithal etmemiş ve yabancı sermayeyi Japon sanayilerinden uzak tutmuştu. Almanya, bir gümrük birliği de olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun bir parçasıydı ve ithalatı engelliyordu. Hem Almanya hem de Japonya birçok GATT görüşmelerinde üzerlerine düşen tarife indirimlerini yapmıştı; ancak Adam Smith'ten çok Frederick Listci bir stratejileri vardı.

Anglo-Saxon ekonomiler 1970'ler boyunca sendelerken Mihver ekonomiler zenginleşti. Anglo-Saxon ekonomilerin 1980'lerde acı verici bir yeniden yapılanma sürecine girmesiyle, iki yaklaşım arasındaki fark daha da belirgin hale geldi. İngiltere ve ABD'de işsizlik ve faiz oranları artmıştı. İmalat ithali serbest bırakılmış, bu durum da yerli sanayilerde iflaslara neden olmuştu. İngiliz hükümeti sterlinin devalüasyonunu bir silah olarak görüyordu; ABD de benzer bir görüşe sahipse de 1980'lerin ilk yarısı boyunca dolar aşırı değerli olarak kaldı. Kuzey Denizi'nde petrol bulunması nedeniyle pound sterlin, ilk olarak, petrol fiyatlarının ikinci artışında değerlendirildi, İngiltere net petrol ihracatçısı durumuna gelmişti. Petrol fiyatları 1979'daki zirvesinden inince, sterlin dolar ve Deutschemark karşısında düşmeye başladı. Anglo-Saxon ekonomilerin döviz kurlarını serbest bırakmaları ile liberal dış ticaret rejimleri, yüksek işsizliğe ve varolan sanayilerin yok edilmesine neden oluyor gibi görünüyordu. Bu, cesur ama savunulması zor bir stratejiydi. Gelişmiş birçok ülkeye göre, şefkatli ve toplumsal duyarlılığa sahip Alman/Japon kapitalizmi, Anglo-Saxon modelinden daha iyiydi.

Keynesçi politikalar İngiltere'de kesin olarak terk edilmişti ama politika değişikliği ABD'de sadece söylemde kalmıştı. Reaganomics refah devletini reddetmiş ve arz-yönlü iktisadı benimsemişti. Para arzı üzerindeki kontrol, Paul Volcker'in başkanlığındaki Federal Reserve Sistemi tarafından uygulanıyordu. Ancak Thatcher'in aksine Reagan kamu harcamalarını kontrol altına almıyordu. Silah harcamaları fırlamış ve bütçe açık vermişti. Devletin ekonomideki rolünü sınırlandırmak ya da azaltmak üzerine yapılan sert konuşmalara rağmen tek yapılan iş refah devleti bütçe artışını sınırlandırmaktır; silah harcamaları ve cömert vergi indirimleri çoktan bu indirimi fazlasıyla geçmişti. Reaganomics pratikte Beveridge'in olmadığı bir Keynes'ti, (hiçbir zaman resmi olarak kabul etmemesine

rağmen) Keynes'in 1938'deki kendi ifadesi ile, silah harcamaları bir ekonomiyi durgunluktan çıkarmanın en iyi yoluydu. 1982'den sonra her yıl reel üretim arttı ve 1989 itibariyle toplam artış yüzde otuz oldu. Ancak anti-Keynesçi söylem hâlâ yaygındı.

Mikroekonomik politikalar ile varolan kuralların kaldırılması (deregölasyon) ve özelleştirme kural haline geldi. ABD'de havayollarının, iletişimin, elektrik şirketlerinin (kamu mallarının) devlet eliyle düzenlenmesi, birçok iktisatçı tarafından geniş kapsamlı ve etkili bir eleştiriye maruz bırakılıyordu; Ronald Coase bu iktisatçıların en önde geleniydi. Ücret yapıları ve uçuş programları ile havayolları deregüle edildi. Radyo frekansları, bürokrasi tarafından bölüştürülmek yerine, piyasada açık artırma ile satıldı. Büyük elektrik ve telefon şirketleri bölündü ve her hangi bir tavan fiyat olmadan kâr maksimizasyonu yapmalarına izin verildi. İngiltere'de kamunun sahip olduğu şirketler sadece yeniden yapılandırılmadı, aynı zamanda da özelleştirildi. Havayolları, çelik, telefon, gaz, elektrik gibi 'hakim tepeler' birbiri ardına özel sektöre satıldı. Özelleştirme süreci, kamu mallarının satışından elde edilecek kazaçtan, sıradan vatandaşların da pay alabileceği biçimde düzenlenmişti. Vatandaşlar, başlangıçta düşük fiyatlardan işlem gören hisseler ile risk almaya teşvik ediliyordu ve hisseler borsada işlem görmeye başlar başlamaz nasılsa fiyatlar yükselecekti. Büyük reklam panolarınının haykırdığı mesaj şöyleydi: 'Sid'e haber ver.' Sid, içgüdü ve alışkanlıklarıyla bir kumarbaz olan sıradan İngiliz temsil ediyordu, Sid şimdi ava katılmaya ve özelleştirmeden bir servet kazanmaya çağrılıyordu. Bu popülist bir reklam ile özelleştirmeydi.

Özelleştirme hiçbir biçimde kolay bir iş değildi. Londra'da Brixton, Liverpool'da Toxteth, Los Angeles'te Watts gibi şehir merkezlerindeki isyanlar; İngiltere'de kömür madencileri, gazete baskıcıları ve muhabirleri grevleri gibi uzun ve acı

sanayi grevleri; ırkçı ve faşist partilerin İngiltere, Almanya, ABD ve Fransa'da güçlenip büyümesi; bütün bunlar keskin bir değişim içine giren politikanın karşılaştığı homurdanmalardı. Kadın hareketi yaygınlaşmıştı, sesi çok daha gür ve etkin çıkıyordu. Siyasi partiler içinde her hangi bir tercihleri yoktu, feminist bakış açısına göre, çözüm olmak yerine bütün partiler sorunun bir parçasıydı. Hak iddiaları ve pozitif ayrımcılık ABD'de artıyordu; bunlar Siyahlar, Yerli Amerikalılar, kadınlar, engelliler ve yaşlılar idi. Demokrasinin biçimi aynı kalmakla birlikte içeriği değişiyordu. Seçim döneminde oy veren sıradan, otonom bir seçmen olmak vatandaşları artık memnun etmiyordu. Hükümetin refah devletinden vazgeçmesi nedeniyle vatandaşlar, mahkemelerde haklarını aramak ve özel durumlarda lobicilik yapmak için gönüllü dernekler ve siyasi hareket komiteleri kuruyordu.

Bu yeniden yapılanmanın en ilginç yanı, sendikalar, entellektüeller ve 'ilericilerin' bu politikalara sert bir biçimde karşı çıkmasına rağmen, seçmenlerin bu değişimi onaylaması olmuştu. Sol daima çoğunluğu temsil ettiğini, ancak şeytani düzenlerin onu daimi iktidardan alıkoyduğunu düşünüyordu. Ancak bu dönemde hükümetler, işçi karşıtı bir söylem benimsemiş, eski güçlü kurumları ortadan kaldırmayı seçmiş, kademeli vergilendirme ve kamu harcamaları konularındaki ortodoksiye meydan okumuştur. Ancak tekrar ve tekrar seçilmiş ve halk tarafından iktidara getirilmişti. Margaret Thatcher'ın 1983'teki zaferi, Falkland Savaşı nedeniyle göz ardı edilebilir, ancak Falkland Savaşı'ndan önceki seçim anketlerine göre en dipten yukarı doğru yükselmeye başlamıştı. İşçi Partisi içindeki bölünmeler bu duruma yardım etmişti. Ancak 1983 seçimi bir kenara bırakılsa bile 1987'de Thatcher yeniden kazandı ve 1992'de partideki halefi John Major kazandı. Zorlu yolun sonunda net bir kazanç görüldüğü sürece, insanlar acıya aldırılmaz görünüyordu. Bunu, 1984'te Reagan ve 1988'de Bush

seçimleri kazanarak gösterdi. 1983-88 dönemindeki yüksek işsizliğe rağmen Mitterand 1988'de yeniden seçildi.

Olan biten 1945'e sapanıp kalan toplumsal sözleşmenin yeniden yazılmasıydı. Tam istihdam yeni sözleşmenin merkezinde değildi. Düşük enflasyon ve istikrarlı büyüme odak haline gelmişti. Daha zengin bir seçmen kitlesi daha iyi kamu hizmetleri istiyor, bunları kimin sağladığı ya da bu hizmetler için ödeme yapması ile ilgilenmiyordu. Batının şansı, toplumsal sözleşmenin yeniden yazılması gerektiğini görebilen siyasi liderlerin ortaya çıkmış olmasıydı. Liderler aslında kârlılığın restorasyonu için ekonomiyi yeniden yapılandırıyordu. Ortaya çıkan yeni küresel çerçevenin kısmen farkındalardı; bu yeni çerçevede ülke ekonomilerini sermaye hareketleri şekillendirecekti. Sermayenin ucuz üretim merkezlerine göç etmesi, yeni ekonomik faaliyetler için bir arayış başlattı; mal yerine hizmet, savaş sonrası ekonomilerin üzerine kurulduğu dayanıklı imalat malları yerine gelişmiş teknolojik mallar üretmek gibi. Paralel bir süreçle yeni teknolojiler de geliştirildi; bu süreç devlet planlamasının görünen elinin güdümünde değildi. Bilgisayarlar daha hızlı, daha etkin ve daha küçük hale gelerek, bilgisayarların geliştikçe devasa boyutlara ulaşacakları iddialarını boşa çıkardı. Mikroçipin cep hesap makinelerine ve ardından kişisel bilgisayarlarla eklenmesi 1890'dan itibaren en büyük sanayi devrimi oldu.

Yeni teknoloji Schumpeterci bir sürecin sonucuydu. Risk (*venture*) sermayesine dayanan ve risk almada başarılı olan girişimciler Silikon Vadisi'nde bir araya geldi. Düzensiz ve plansız bir biçimde, rekabetçi faaliyetleri ile bir ITⁱⁱⁱ devrimi yarattılar. On yıllardır ilk kez, fiyatlar düştükçe kalitenin arttığı bir mal demeti bulunuyordu. Bilgi toplama ve telekomünikasyon güç geçtikçe daha ucuz hale geldi ve kısa süre içinde üretimin

iii Bilgi teknolojisi. (ç.n.)

yanı sıra tüketimi de dönüştürdü. IBM ve Bell gibi 1970'in köklü devleri, bu süreç içinde cesur yeni firmalar tarafından yok edildi; bu süreç kapitalizmi eleştiren birçok kimsenin, dünyanın çalışma prensipleri olarak gördüğü mantığa ters düşüyordu. Galbraith gibi iktisatçılara göre şirket devleri güçlü ve kalıcıydı. Teknik yapıları yenilmezdi. Sol kesimden gelen radikal eleştirmenler, sanayideki sermaye yoğunlaşma düzeyini ve en büyük üç ya da dört firmanın sektörün bütün satışlarına hakim olmasını vurguluyordu. Ancak yeni firmalar, devleri tünedikleri zirveden aşağı ediyordu. Yeni sanayi alanları ortaya çıkıyordu. Bu yeni şirketler, bulabildikleri her alanda kâr elde ediyorlardı ve yenilik yapmak kârlılığı canlandırmanın en 'emin' yoluydu. Bunlar, çağımızın 'yaratıcı yıkımı' idi.

Bu arada, Komünist dünya yeniden yapılanmayı başaramadı. Demokrasiler halkları ile birlikte yeni toplumsal sözleşmeler yazarken diktatörlükler çok ürkek davranıyordu. 1982'de Brejnev öldüğünde, halefleri Sovyet yaşlılar idaresinin en kötü örnekleriydi. Bolşevik meşalenin taşıyıcısı ve Lenin'in halefi olmayı hak etmiyorlardı. Yuri Andropov ve Konstantin Çernenko tarihte bir dipnot bile değildi. Batı yeniden şekillenip inşa edilirken, Sovyetler Birliği titriyordu. 1985'te iktidara gelen Mikhail Gorbaçov, birçok söz verdi ve bu sözleri neredeyse yerine getirecekti. Memnuniyetle karşılanan açıklık politikası (glasnost), sonunda Doğu Avrupa'da Sovyet İmparatorluğu'nun dağılmasına yol açtı. Ancak yeniden yapılanma (perestroika) kötü bir başarısızlıktı. Sovyet ekonomisinin acilen derin yapısal reformlara ihtiyacı vardı. Ekonomi, artık yaratma ve büyümeyi sürdürme gibi temel görevlerini yerine getiremiyordu, bu görevler çökmüştü. Üretilen malların, Batı'dakilere nazaran teknik bir üstünlüğü ya da rekabetçi özelliği artık bulunmuyordu. Sovyet ekonomisi askeri ve uzay araçlarındaki başarısına rağmen, bilgisayar, telekomünikasyon, fiber optik gibi yeni ufuk teknolojilerinde

geri kalmıştı. Sovyet ekonomisi, dayanıklı tüketim malları ya da hizmet üretme becerisi olarak da geri kalmıştı. Alternatifi olmayan tüketicilerin ne bulurlarsa onu tükettikleri, yüksek maliyetli ve düşük kaliteli bir ekonomi haline gelmişti. Sovyetler Birliği orta düzeyde gelire sahip bir ülke olarak görünüyordu ancak GSYİH hesaplamaları yanıltıcıydı. Sovyetlerin ürettiği mallar, çok daha düşük olan uluslararası fiyatlardan hesaplandığında, askeri-uzay yapısından çok farklı bir biçimde, SSCB bir Üçüncü Dünya ülkesiydi. Eski kuşak Marksistlerin ifade edeceği gibi, SSCB değer kanununun katı testinden kalmıştı.

Bu durum, SSCB ve uydularında açık bir biçimde görülüyordu. Doğu Avrupalı ekonomilerin Batılı bankalardan aldıkları kredilerin, dolar ya da mark gibi yabancı döviz cinsinden ödenmesi gerekiyordu. 1985 itibariyle petrol fiyatları çöktü ve SSCB uydularını destekleyemez hale geldi. Polonya ya da Çekoslovakya imalat mallarını Batı'ya ihraç edemiyordu, bunu söylemek hoş olmasa da, bunlar aslında ıvır zıvır mallardı ve çok pahalı ıvır zıvırdı. Tarımsal mallar ihraç etmek zorundaydılar ve bu durum iç piyasalarda gıda fiyatlarını artırıyordu. Tamamen bu ifadeler kullanılmasa da, yıllar boyunca acımasız bir birikim süreci ile inşa edilmiş sınai yapının, işe yaramaz olduğu, birden bire fark edildi. Marx'ın dediği gibi sermaye bir eşya değil, toplumsal ve artık-değer üreten bir ilişkidir. Polonya, Çekoslovakya ve GDR (Doğu Almanya) üretken ekonomiler değildi, bu ülkelerde de GSYİH ve büyüme hesaplamaları yanıltıcıydı. (Bu durum, ideolojik bir mesele değildi, dışa kapanmanın beklenen bir sonucuydu. Benzer bir biçimde, Batı Avrupa tarımının da fiyatlara ve değeri olduğundan yüksek gösteriliyordu. Tarımda serbest ticaret olsa Batı Avrupa tarımı da çökerdi, serbest ticaret ne kadar önce başlarsa o kadar iyi olurdu.)

1980'ler, Doğu Avrupa ve SSCB için hem neşe verici hem

de sorunlu olmuştu. Birçok yanılsama dağıldı. Birçok insan piyasa sosyalizmini bir çıkış yolu olarak düşünüyordu. Ancak bu kişiler piyasa sosyalizmine dair ilk tartışmaları hatırlamıyordu (bkz. 12. Bölüm); oradaki durum olgunlaşmış bir kapitalist ekonominin piyasa sosyalizmine dönüşmesiydi. Artık-değer üretme görevi başarılı olarak kabul edilmişti. Piyasaların aktif olduğu, mal ve emek piyasalarına nüfuz ettiği varsayılmıştı. Doğu Avrupa ekonomileri piyasa sosyalisti olamazdı, çünkü yeterince kapitalist değillerdi ve piyasa disiplini bulunmuyordu. Bu çelişki birçok kişinin idrakının dışında yer alıyordu; bunlara göre, Sovyet tarzı 'Kapitalizm dışında Sosyalizm' çökmüştü ama kapitalizmden kaçınılabilmek mümkündü.

Bu ekonomilerin kalıcı başarıları, (silah ve uzay teknolojisi istisna olmak üzere) mal ve hizmetlerin üretiminde bulunmuyordu. Başarı eğitim ve sağlık alanlarındaydı. Eleştirel düşüncenin önemli olmadığı mühendislik, matematik ve doğal bilimler alanlarında başarılı oldular. Beşeri ve sosyal bilimlerde durakladılar. İçinde Václav Havel gibi şairler, George Konrad gibi düşünürler ya da Adam Michnik gibi gazetecilerin olduğu bireyler sonunda bu rejimleri dönüştürecek yaratıcı fikirler ortaya koydu. Bu kişiler girişimcilerdi; risk alan ve *ancien régime*'in yaratıcı yıkımına neden olan ideojik girişimcilerdi. Ancak arkalarında, okuyan konuşan ve bu düşüncelerin ardından yürüyebilecek bir okur kitleleri vardı. Marx'ı değil, Lock'u, Hayek'i ve Popper'i örnek alıyorlardı. Doğu Almanların siyah beyaz televizyonlarında görebildikleri görüntüler, onlara Batı Almanya'nın gerisinde kaldıklarını söylüyordu. Stalinizm özgürlüklerin kaldırılması pahasına bolluk sözü vermişti, ancak yoksulluk ve tutsaklık sağlamıştı. Evet, eşitsizlik düzeyi düşüktü; ancak bu durum sadece Adam Smith'in, eşit toplumlar yoksul toplumlardır, ilkesini doğruluyordu.²

Olması gerek bu değildi. Sosyalizm, kapitalizmin eşitsiz eğilimlerine meydan okuyarak yükselmişti. Eşitsizliğin yanı

sıra yokluğu ortadan kaldırmaya söz vermişti. Aynı zamanda, insanın özgürlük programıydı. Ancak XX. yüzyılın orthodoks Marksizm rahipleri asla Marx'ın mesajıyla uyuşmayacak işler yapmıştı. Leninizm baskının, yokluğun ve özgürlüğün yok edilisinin bir doktrini olmuştu. Kapitalizm dışı Sosyalizm 1917'de prematüre doğdu ve 1991'de SSCB'nin yıkılmasıyla—ne mutlu ki kansız bir biçimde— ortadan kalktı. Devrim'i umudun simgesi olarak gören ya da Devrim'e ihanetin yasını tutanlardan hiç kimse çöküşü beklemiyordu. En kötü düşmanları dahi gücünü gözlerinde büyütmüştü ve ani çöküşü ile şaşkına döndü. Oz Büyücüsü sadece küçük, korkmuş, yaşlı bir adamdı. Sarı tuğlalarla döşenmiş yoldan Oz'un tapınağına ulaşmayı başaran herkes hayal kırıklığına uğrayacaktı.

Hakim bir ideoloji olarak Leninizm'in ölümü, çoktandır kendi sorunlarına gömülmüş rakibini çok kötü etkiledi. II. Enternasyonal'in reformist sosyalizmi 1980'lerde en büyük meydan okuma ile karşılaştı ve yenildi. Fransa, İspanya, Portekiz, İtalya ve Yunanistan'da Sosyalist hükümetler iktidarda bulunuyordu. Sosyalistler Avusturya, İsveç ve Danimarka'da hegemonik bir güce sahipti. Ancak Kapitalizm içi Sosyalizm'in (KiS) talihi can alıcı bir biçimde kapitalist refaha dayanıyordu; KiS, yukarıdaki değişime, yeniden yapılanma ve inşa süreci içindeyken yakalandı. Keynesçi koruma ağı ile tek ülkede kapitalizm tarih sahnesinden çıkıyordu. Serbest sermaye akımları ve esnek döviz kurları, ulusal ekonomi politikasının özerkliğine, Fransa'nın keşfettiği gibi, ciddi kısıtlar getirmişti. Gün geçtikçe daha hızlı ve ucuz hale gelen telefon ve bilgisayar hatları ile güçlenmiş piyasalar, faiz oranları ve döviz kurları üzerine spekülasyon yapmaya başlamıştı. Ükelere para giriş ve çıkışları devasa boyutlara ulaşmıştı.

Bu yeni dünyaydı. Bretton Woods döneminde, döviz kurları dar aralıklarda sabitlenmiş, sermaye akımları serbest değil, telefonlar yavaş ve bilgisayarlar brokerların erişiminde

değildi. 1973'teki kur krizinde döviz piyasalarında bir günde 3 milyar dolar işlem görmüştü. 1970'lerin sonunda işlem hacmi 100 milyardı, 1980'lerin sonunda 650 milyar dolardı. 1960'da transatlantik bir kablo, bir seferde 138 telefon görüşmesini ilebiliyordu. 1995'te, fiber optik kablolar sayesinde bu miktar 1,5 milyona çıktı.

Bu işlemlerin hızı ve boyutu birçoklarının sinirlerini bozdu, özellikle de ekonomiyi kontrol etmek için devletin gücünü kullananları. Birçok kimse, kağıt üzerinde bu kadar büyük işlemlerin yapılmasını ahlakdışı görüyordu. İktisadi alanda, somut işlerin daima bir çekiciliği vardır. Birçok kişi, özellikle de ham emek değer teorisine gömülmüş olanlar, soyut sayıların manipülasyonuna böylesine değer verilmesini kirli bir iş olarak görür. İmalatçılar iyi işler yapar. Hizmetler, özellikle de finansal hizmetler, kötüdür. İmalat sanayilerindeki sendikali işçilere dayanan sosyalist partiler için bu bir aksiyomdur. Ancak bu ahlakçılar yanlış bir iktisada sahiptir. Aynı zamanda ağır derece miyopturlar. Basit bir kendi kendine yeten köy ekonomisinin (ki bu da eski bir mittir) ötesindeki bütün toplumlarda, alım ve satım işlemlerinin sayısı daima insan sayısının birkaç katıdır. Bu işlemlerin toplam değeri daima nihai malın değerinin birkaç katıdır. Tüketime hazır bir ürün üretmek için birçok kez girdilerin satın alınması, ara malların satılması ve bunların üretim sürecinde tekrar elden geçirilmesi gerekir. Her bir aşamadaki katma değer, satın alınan toplam girdilerin ya da satılan nihai malın değerlerinin sadece bir kısmıdır. Bir çift ayakkabı on beş ya da yirmi farklı üretim aşamasının bir sonucu olabilir; derinin alınması, tabaklanması, şekil verilmesi, kesilmesi, taban ve topuğun eklenmesi gibi her biri farklı bir süreçten oluşabilir: Biz satın almadan önce dikilmesi, parlatılması, toptancıya ve ardından perakendeciye yollanması gibi. Bu süreçlerin bir kısmı uluslararası ticareti gerektirebilir, deri Hindistan'dan, taban ve topuk malzemesi

başka bir ülkeden gelebilir. Bu girdilerin de ulaştırılması gerekir; Hindistan'ın içinde bir tüccarlar ağı ile girdiler limanlara ardından limandan diğer ülkeler taşınır. Her bir aşamadaki bütün bu faaliyetlerin toplam değerini 'çift hesaplarsak' ortaya çıkan miktar nihai satış değerinin birkaç katı olur.

Ahlakçılar bu iddiaları reddeder. Onların dünyalarında, mallar bir biçimde doğrudan ilk üreticiden satın alınır ve geri kalan araçlar gereksizdir. Ancak şehirdeki evinizde taze organik gıdalar yemek istiyorsanız, bu ürünlerin ülke boyunca köy yollarından, karayollarından ve kentin sokaklarından taşınarak iştahınızın giderilmesi için yerel süpermarketinize getirilmesi gerekir. Gıdalarınızı ne kadar taze istiyorsanız kamyonların da o kadar hızlı seyahat etmesi gerekir. Gıdanızın sağlıklı ve hijyenik olmasını istiyorsanız, gıdaların plastik ya da şeffaf kağıtla kaplanması gerekir ki bunlar da aracı sayısını artırır.

Zenginleştikçe daha talepkar olduk. Modern ekonomilerin dayandığı iş bölümü bu tür karmaşık istekleri yerine getirmek için tasarlandığından, bu durum bir sorun değildi. Ancak ilk üreticiden nihai tüketiciye uzanan zincir uzadıkça, bu zincire yeni katmanlar eklemek gerekir. Kaynakları daha da uzağa taşır. Bu uzatılmış zincire ve birçok aşamaya rağmen elde edilen avantaj, ürünlerin makul fiyatta satın alınabilmesidir. Kralların satın almaya gücünün yetmeyeceği mallara iş bölümü sayesinde sahibiz. Ancak bütün bunlar, araçlar, sayısız işlemler ve sektörler arası koordinasyon gerektirir. Sonuçta bütün bunlar, Adam Smith'in doğal özgürlük sisteminin beğendiği yanlarıydı.

Finansal işlemlerin konumu bunlardan farklı değildir, belki tek farkı sıradan tüketicilere değil bankalar, finansdışı şirketler, emeklilik fonları, brokerlar gibi firmalara hizmet vermesidir. Soyut bir ürün satar, tıpkı bir sokak satıcısının müziği, öğretmenin öğrencilere verdiği ders ya da bir dokto-

run teşhisi gibi dayanıklı olmayan bir hizmettir. Bunlar yerine getirildiğinde elde somut birşey bulunmaz, ama bir hizmet sunulmuştur. Altın sistemi varken yabancı döviz piyasaları bulunmuyordu. Tüm dünyada sabit döviz kur rejimi varken de benzer bir durum bulunuyordu. (Değiştirilemez döviz kurlarının başka zararlı sonuçları da olabilir, ama bunları şimdilik bir kenara bırakıyorum.) İki ayrı döviz kuru esnek hale gelirse, şimdiki –spot- işlemler için bir döviz kuru olması gerekir. Ancak gelecekteki ticaretin öngörülebilir ihtiyaçları olabilir. Bu nedenle forward işlemler olacaktır. İşlemin tarihine göre birçok forward olabilir. Ancak gelecekteki muhtemel olaylar –doğal durumlar- nedeniyle para birimlerinin değeri değişebilir. İnsanlar kendilerini zarara uğratabilecek bu tür olasılıklara karşı koruma isteyebilir. Hedge edebilirler. Dolayısıyla sadece iki ayrı para birimi için, bu döviz kurunun etrafında sayısız işlem yapılabilir. Gelecek belirsiz olduğu sürece, insanlar olası bir zarara karşı ya da kazanç için hedge yapabilir.

Para birimlerinin sayısı arttıkça, döviz kuru sayısı da hızla artacaktır: İki para için sadece tek bir döviz kuru, üç para birimi için üç ayrı kur, on para birimi için kırk beş kur, yüz para birimi için dört bin dokuz yüz elli döviz kuru. Dolayısıyla döviz kurları esnek hale gelip ülkeler bir biri ardına sermaye hareketlerini serbestleştirdikçe (1988 itibariyle bütün AB ülkeleri, 1990 itibariyle bütün OECD ülkeleri) işlem görmesi muhtemel döviz kuru sayısı patladı. Birçok ülkede faaliyet gösteren şirketler, kazandığı veya ödeme yaptığı farklı para birimleri cinsinden döviz kuru dalgalanmalarına karşı hedge yapmak zorundaydı. Sadece spot değil, forward işlemleri de bulunuyor ve gelecekteki olası durumlara karşı korunmaya da ihtiyaçları vardı. Kur dalgalanmalarını tahmin edememenin ya da bunlara karşı korunmamanın şirket yöneticilerine için maliyeti ağırdı.

Bütçe açığı ya da para arzına dair beklentilerin değişme-

siyle döviz kuru hareketleri tetikleniyordu. Bir hükümetin enflasyona karşı yumuşak görünmesi ve bütçe açığı sürdüreceğinin düşünülmesi, o ülkenin para biriminin değer kaybetmesine neden olur. Hükümetin bu sorundan kurtulmak için kısa dönemli borç faizini yükseltmesi gerekir. Bu nedenle, faiz oranlarında beklenen hareketler piyasa tarafından bir spekülasyon nesnesi haline gelebilir ve genellikle hükümetleri, planladıklarından önce, harekete geçmeye zorlayabilir. Ortodoks finansın denk bütçe, para arzının kontrolü gibi kuralları hükümetler için *de rigueur*^{iv} hale gelmiştir.

Bu zorunluluk sosyalist partilerin özüne aykırıdır. Bu partiler tam istihdam, büyüme ve zaman zaman da gelirin yoksullar lehine yeniden bölüştürülmesi gibi Keynesçi politikalara bağlıdır. Bu tür politikaların araçları bütçe açıkları, düşük faiz oranları ve kademeli vergilendirmedir. Ancak, devletin mali gemisini bu yeni çalkantılı uluslararası sularda idare etmek beceri gerektirir. Muhafazakar partiler ise vergi indirimlerini ve gelirin zenginler lehine dağılımını savunuyordu. Reagan, Kaliforniyalı iktisatçı Arthur Laffer'in tavsiyeleri uyarınca gelir vergisini indirdi ve Thatcher bu modayı takip etti. Sosyalist partiler, yeni işlerin yaratılması için gerekli olan harcama politikası ile denk bütçe ve düşük vergileri uzlaştıramadı. Ayrıca, Döviz Kuru Mekanizması ile Avrupalı sosyalist hükümetlerin üzerine bir deli gömleği giydirilmişti. Bu mekanizma ile, para birimlerinin değerini düşürecek herhangi bir hareketin etkilerini, devalüasyona giderek tersine çevirme serbestlikleri kısıtlanmıştı. Benzer bir durum, istihdam için kullanılan kamu harcamaları için de geçerliydi. Bu yeni açık ekonomi koşullarında, büyük ithalat sızıntıları nedeniyle kamu harcamasının çarpan etkisi küçülmüştü. Sonuç olarak, Keynes'in savunduğu, kendi kendini finanse eden bütçe açığı biçimindeki eski

iv Zorunlu. (ç.n.)

moda görüş artık geçerli değildi. Kamu harcamaları küçük çarpanlara ve dış ticaret açıklarına neden oluyordu.

Sosyalist partiler, yeni bir düşünce tarzını zorunlu kılan bir değişimin gerçekleştiğinin hemen farkına varamadı. Başlangıçta, eski politikaların terk edilmesine karşı bir direnç bulunuyordu. Bu partilerin birçoğu on yıllar sonra ilk kez iktidara geliyor ve savundukları reçeteleri uygulamak istiyordu. Taraf-tarları millileştirme, hızlı büyüme, yüksek ücretler ve tam istihdam bekliyordu. Dışarıdan beklemedikleri baskılar ile karşılaştılar. İktidara gelen Avrupalı sosyalist partiler, 1983'te Fransa'nın öğrendiği dersi bir biri ardına öğrenecekti.

Mali sınırlar içinde ilerici politikalar için hareket alanı bulunuyordu. Hükümetler kadın hareketi, etkin azınlıklar ve yaşlanan nüfusun meydan okuması ile baş edebilirdi. Bir 'gökkuşağı koalisyonu' kurmaya çalıştılar ancak bu insanların çoğu yoksuldu. Kamu harcamalarını doğrudan yoksullara yönlendirecek yollar bulmak zorunlu hale geldi. Solda, sosyal yardımların bürokratik ve elitist yönetimine karşı bir soğukluk oluşmuştu. Merkezi yapıdan uzaklaşma, ademi merkeziyetçilik, öz-örgütlenme zorunlu taleplerdi. Bunlar mali olarak tarafız taleplerdi ve sosyalist partiler, bu yeni talepleri karşılamak için yeni ve düşük maliyetli yolları deniyordu.

Bu yeni taleplerin ardında yatan sebep, sosyalist partilerin seçmen tabanındaki değişimdi. Büyük ölçekli imalat sanayi, en büyük istihdam kaynağı olarak önemini kaybediyordu. Şimdilerde çok iyi bilindiği gibi, üretim teknolojileri standard hale gelmiş ürünlerin —olgun imalat malları— üretimi yurtdışına, emeğin ucuz ve vasıflı olduğu Asya ve Latin Amerika ülkelerine taşınyordu. 1980'lerin sonunda, mavi-yakalı işler tüm OECD ülkelerinde, farklı derecelerde olmakla birlikte, baskı altındaydı. İngiltere ve ABD gibi Anglo-Saxon ekonomiler imalat sanayindeki bu gerilemenin en ön saflarındaydı. Ancak Fransa ve Almanya da bu dalgaya direnemiyordu. Bü-

tün gelişmiş kapitalist ülkelerde, imalat sanayinin yeni bilgi-yoğun ürünlerde uzmanlaşması gerekiyordu; gemi inşası, otomobil, tekstil ve elektrikli ürünler yok olurken ilaç sanayi, uzay çalışmaları, telekomünikasyon ve bilgi teknolojileri öne çıkıyordu. Yeni hizmet sektörleri yerlerini aldı. En hızlı büyüyen finansal hizmetlerdi, ancak bilgi işlem, iletişim, reklamcılık, dizayn ve moda da geliyordu. Bunlar yeni 'soyut' mallardı. Ancak bu sektörler genellikle hiyerarşik yapıları olmayan, esnek çalışma saatlerine sahip küçük girişimlerdi ve üniversite mezunlarını istihdam ediyordu. Geleneksel işçi sınıfı küçülüyordu. Beyaz yakalı çalışanların yeni bir heterojen karışımı proleteriyayı oluşturuyordu. Solun orta sınıf seçmen ile uzlaşması gerekiyordu.

Marksist teoride olduğu gibi, eski kesinliklere meydan okunuyordu. Marx'ın tarih teorisi, birbiri ardı sıra gelen üretim tarzları ve bu üretim tarzlarındaki altyapı üstyapı ilişkileri ile yeniden incelendi: Önce Fransız felsefi geleneğinin bakış açısı ile Louis Althusser, daha sonra İngiliz felsefi açısı ile Gerry Cohen tarafından.³ Fransız bir filozofun hoşnut olacağı Kartezyen bir kesinlik ya da İngiliz felsefesinin arzu edeceği mantıksal bir sıkılık yoktu. Marx'ın tarihsel materyalizmi, Hegelci genç döneminin son dönem ürünlerindendi. Kendi görüşüme göre Marx'ın tarihsel materyalizmi, tıpkı Adam Smith'in geçim biçimleri teorisi gibi, Batı Avrupa'nın XVIII. yüzyıl'da kapitalizmin eşğine nasıl geldiğini anlatmak için yararlı bir hikayedir; ancak bu teori evrensel bir mantıksal şema değildir ve böyle bir şema haline getirilmemelidir. Geniş genellemele-re sahip bu teori, çığır açan binyıllık bir plandır. Marx 1848, 1851, 1871 Fransıza gibi özgül tarihsel olayları tartışırken çok detaylı bir politik ekonomi çerçevesi kullanmıştır. İki sınıflı yapı, birçok sınıf ve grup ile yer değiştirilmiştir. Şansın ve tesadüfin dinamizmi öne çıkarılmıştır. Kaçınılmaz olan olayların sayısı çok azdır. Rus Marksistlerle yaptığı mektuplaşma-

sının gösterdiği gibi (bkz. 5. ve 6. bölümler), Marx teorisinin özgüllüklerinin farkındadır. Marx, gençlik spekülasyonlarının, genel bir evrensel teori seviyesine çıkarılmasını kabul edecek son kişidir. Bu durum, Stalinizm'in Marksizmi bir din seviyesine çıkarmasının sonucudur.

Proleteryanın daima kapitalist sisteme meydan okumaya hazır olduğu anlayışının da elden geçirilmesi gerekir. Sendika üyeliği ağırlıklı olarak kamu sektöründe ya da bilgi tabanlı özel sektörlerde çalışan beyaz yakalı işçilere kayıyordu. Ömür-boyu iş garantisine sahip -48 yıl boyunca, yılda 48 hafta, (fazla mesai ile birlikte) haftada 48 saat- çalışan geleneksel işçi tipi ortadan kalkıyordu. Ancak bu işçinin devrimci imajı da sorgulanıyordu. Kadın hareketleri ev işlerindeki sömürüyü ve ezilen proleteryanın ataerkil yapının bir parçası haline gelmesini öne çıkarıyordu. Uluslararası arenada Üçüncü Dünya ülkelerinin ortaya çıkışı, sömürgeciliğe dair yeni soruları ve gelişmiş kapitalist ülkelerdeki 'emek aristokrasinin' emperyalist sömürden kazançlı çıktığı türü düşünceleri ortaya atmıştı. Ortada bir proleterya var mıydı? Sınıflar nasıl tanımlanmıştı?

Marksist sosyoloji ve politik ekonominin büyümesi 1980'lerde de devam etti; ancak bu Marksizm türü Batılı sosyal bilim yöntemleri ile gelişmişti. Marx'ın kavramları yeniden gözden geçirildi ve sınandı. Sınıf, hakkında birçok istatistiki bilginin mevcut olduğu meslek ile aynı şey miydi? Sınıflar arasında hareketlilik var mıydı? Sınıf ve sömürü kavramlarını titiz bir biçimde inceleyen Amerikalı iktisatçı John Roemer, doğuşta sahip olunan varlıkların sınıfları belirlediği sonucuna vardı; proleteryanın hiçbir varlığı yoktu; küçük burjuvazi az miktarda varlığa sahip olmakla birlikte sadece bu varlıklardan gelen kâr ile yaşaması mümkün değildi; kendisinin çalışmasına ihtiyacı olmayan burjuvazi başkalarını çalıştırmaya yetecek kadar varlığa sahipti.⁴ Sınıflar bir kez belli olduktan sonra Roemer'in şeması sınıflar arası geçişe izin vermiyordu. Statik

dönemli bir modeldi; yaşam boyu birikim, beceri kazanma ya da sadece şansa dayanarak sınıflar arasında geçiş gibi olasılıklara yer vermiyordu. 16. Bölüm'de gördüğümüz gibi sömürü kavramı çoktan değiştirilmişti. Sermaye ve zamanın artık-değerin üretimindeki önemi teslim edilmeliydi. Bu önemli teknik düşünceler Marx'ın ilk Avusturyalı eleştirmeni Eugen von Böhm-Bawerk tarafından bilinmiyordu. Ancak bu itiraz dahi Marksizm'in bilimsel aurasını sarsmıştı. Walrasçı iktisadın talepkâr bakış açısına göre, Marx'ın teorileri genelde yetersizdi. Ancak Walrasçı iktisat, hatta bu iktisadın son avatârı Arrow-Debreu modeli de (16. Bölüm), statiktir. Devrevi dalgalılar, yenilikler ve krizler ile ilgilenmez. Kâra ya da birikime her hangi bir rol tanımaz. Ancak 1980'lerde Marx'ın Walras testinden geçememesi, Marksizm'in genç sosyal bilimcilerine için cazibesini yitirmesine neden oldu.

Ortada kusursuz bir devrimci kimliğe sahip ve tanımlanabilir bir proleterya yoktu, kapitalizme karşı tek muhalefet reformist sosyalist ülkelerden gelebilirdi. Ancak 1980'ler reformist sosyalizmin zayıflığını göstermişti ya da bu durum, Almanların 1914'ten önceki yıllarda yaptıkları sosyal demokrasi tartışmaları ile ulaştıkları sonucun bir kez daha kabul edilmesiydi. Reformist sosyalizm kapitalizm zenginleştikçe serpili ve büyür; ancak ne yazık ki, kapitalizmin başı derde girince sosyalizm iktidara çağrılır. Sorunların ortadan kalkması ile zenginliğin hasadını burjuva partileri toplar. 1980'lerde, kapitalizmin yapısal sorunlarının çözümü konusunda burjuva partiler, çok daha sert bir tutum sergiledi. Reformist sosyalistlerin, iyi zamanda olduğu gibi kötü zamanda da, genel akımı en azından takip etmesi gerekiyordu; ancak düşmanları tarafından ayakları kaydırılmıştı.

Sosyalist partiler 1980'leri, sosyalizmin geleceği umutsuz olarak, kapattılar. Asla devrimci bir programları olmamıştı, ancak şimdilerde tutarlı sınıf desteklerini de kaybetmişlerdi.

Tercih ettikleri iktisadi felsefe, Keynesçilik, geri çekiliyordu. Seçmenleri orta-sınıfa dahil oldukça, refah harcamaları üzerindeki baskı şiddetlendi. Ardından Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Doğu Avrupa'da Leninist partilerin çöküşü geldi. Bu ülkelerin seçtiği hat reformist sosyalizm değil dizginlerinden boşalmış bir kapitalizm olacaktı. Doğru ya da yanlış bir biçimde, Doğu Avrupalıları özgürleştiren hat kapitalizm olmuştu.

1980'lerde Üçüncü Dünya ülkelerindeki durum, bir felaket değilse de, çok daha kötüydü. Ancak bu yıllarda Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki farklar ortaya çıktı. Üçüncü Dünya ya da lobi organizasyonu G-77 homojenliğini kaybetmeye başladı. Kimi ülkeler ağır bir başarısızlık içindeyken diğerleri başarılı oldu. Yeni bir kalkınma kavramı doğmak üzereydi.

Felaketin kökeni petrodolarlar üzerinden aşırı borçlanma idi. Yıllar boyu cimri OECD hükümetleri nedeniyle finansal kaynak kıtlığı çekmiş bu ülkeler, istedikleri kadar borçlanabilmiş ve kredi boyutu ne kadar yüksekse ticari bankaların cevabı da o kadar çabuk gelmişti. 1970'lerde, bu tür borçlanmanın yanlış bir fikir olabileceği olasılığı göz ardı edildi. Bu bakış, piyasaya inanç yönündeki salınımın ilk meyvesiydi. Bir dünya merkez bankası gibi çalışması ya da en azından bu denli büyük kredi akışlarını takip etmesi gereken IMF sessice kenarda durdu. Bretton Woods ödemeler sisteminin çöküşü ile bütün '*raison d'être*'sini^v henüz yitirmişti. 1970'lerde IMF'nin de kendini yeniden oluşturmak konusunda kafası karışık; 1980'ler ise bu gençleşme için yeni bir platform sağladı.

Petrodolarlar, nominal faiz oranı yüzde 5 civarında bir faiz ile borç alınmıştı (reel oran yaklaşık eksi 10 civarındaydı). 1970'lerin emtia fiyatları artışı kısa ömürlü oldu ve ardından gelen aşağı yönlü fiyat trendi bütün 1980'ler boyunca sürdü. Para Keynesçilerin, her ne kadar saldırı altında olsalar

v Varlık nedeni. (ç.n.)

da, politika merkezlerine hükmettiği yıllarda borç alınmıştı. 1970'lerde tercih edilen ekonomik kalkınma modeli, devlet güdümlü ithal ikameci sanayileşme idi. Bu paralar, bir kısmı petrol arama olmak üzere, uzun bekleme süresi, düşük getiri ve ihracat potansiyeli olan projelerin uygulanması için kullanılmıştı.

Faiz oranlarındaki artışın borçların geri ödenmesini sorunlu hale getirdiği yıllarda, IMF ve bir dizi gelişmiş ülkedeki politika yapım merkezlerinde entellektüel iklim değişmişti. Bütçe açıkları kötü, ticaret açıkları makroekonomik istikrarsızlığın bir işareti olarak görülüyordu ve sabit döviz kurları tavsiye edilmiyordu. İklimdeki değişim çok aniydi; karşı-devrim IMF ve ABD Hazinesi'ndeki politika uygulama merkezlerini ele geçirmede hızlı davranmıştı. 1960 ve 1970'ler her derde deva reçeteleri artık sorunun kaynağı olarak görülüyordu.

1973 petrol fiyat artışını takip eden on yıl, ABD ve İngiltere'de Keynesçi ve monetaristler arasındaki akademik savaşın en şiddetli olduğu dönem oldu. 1981 itibariyle Keynesçiler gönülsüzce çarpışıyordu. Eski Keynesçiler, monetarist iddialarla uzlaşmayı reddediyordu. Ancak ABD'nin Batı ve Doğu kıyılarında eğitim görmüş genç Keynesçi kuşak için Robert Lucas'ın teknik şıklığı cazip görünüyordu. Bu kuşak, Lucas'ın teorisinin temeli olan, doğal işsizlik oranında ekonominin dengeye sahip olduğu görüşünü kabul ediyordu. Tartışma, bu durumun kısa dönem sapmaları olmayan kalıcı bir denge mi olduğu yoksa zaman zaman dengenin bozulduğu mu biçimindeydi; asla bir sapma olmaması demek, eski ve hatta yeni Keynesçilere göre, asla bir iyileşmenin olmayacağı anlamına geliyordu. Tartışma, her iki tarafın matematiksel ve ekonometrik incelikler kullandığı teknik bir biçime dönüştü. Ancak Keynesçi iktisadın hegemonyası bitmişti. Artık, Yeni Keynesçi iktisatla yüzleşen, Lucas'ın yeni klasik iktisadına sahip olmuştuk; diğer taraftan her iki okul da Walrasçı genel

dengeye bağlıydı. Lucas'ın doğal işsizlik oranı Yeni Keynesçilerin onurunu korumak için, enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı (Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment- NAIRU) olarak yeniden adlandırıldı.

Bu savaşın başlamasından önce de Keynesçiler arasında görüş ayrılıkları vardı. Cambridge (İngiltere) ve daha birçok başka yerde bulunan birçok sol Keynesçi, Amerikalıların 1960'lardaki teorilerini "piç Keynesçilik" olarak reddetmişti. Post-Keynesçilerin, diğer bütün Keynesçi okullar ile metinsel ve yorumsamacı görüş ayrılıkları bulunuyordu. Resmi Keynesçi politikaları öyle ya da böyle neoklasik olarak görüyorlardı. Sağ kanat üstünlük kazanınca, neo-sol ya da post- bütün Keynesçiler ortada kaldı.

Gelişmekte olan ülkelerde, Keynesçi teorilerin bu ülkelerde uygulanabilirliği olmadığına dair çok uzun zamandır devam eden bir görüş bulunuyordu. Serbest piyasa kurallarının kölesi olan neoklasik iktisadın bütün çeşitlerine şüpheyile bakılıyordu. Üçüncü Dünya iktisatçıları her yerde piyasa başarızlığı görüyor ve kapsamlı bir devlet müdahalesi ihtiyacına işaret ediyordu. Neoklasik ve hatta neo-Keynesçi iktisatçılar rekabetçi piyasalardan bahsederken Üçüncü Dünya iktisatçıları oligopol ve kartelleri görüyordu. Sovyet planlaması, Listci korumacılık ve makroekonomik katılıkların yapısalci teorilerinin bir karışımını harmanlamışlardı.

Ancak ülkeleri aniden büyük ticaret açıkları, borç geri ödemeleri ve keskin bir yabancı döviz kıtlığı ile karşı karşıya kaldı. Devlet güdümlü ithal ikameci sanayileşme politikasının önde gelen örneği Meksika, 1982'de borçlarını ödeyemeyeceğini açıklayan ilk ülke oldu. Diğer birçok borçlu ülkenin benzer sorunları vardı. Ülkeler iflas edebilir miydi, iflasları ile kredi verenlerin ödeme gücünü sarsabilir miydi? O yaz, kapitalizmin krizine dair birçok konuşma yapıldı. Keynes'in, bankaya bin pound borçluysan gecelerini uykusuz geçirirsin

ama bir milyon pound borçluysan bankerin gecelerini uykusuz geçirir, sözlerine alıntı yapıyorlardı.

Bu darağacı mizahı yanlıştı. IMF borç batağında yüzen ülkelerin sorumluluğunu üzerine aldı; bu ülkeler yabancı döviz kıtlığını aşmak için IMF'nin yardımını istemişti. Keynes, bu amaçla, IMF'ye kısa vadeli borç verme yetkisi vermişti. Keynes'e göre, kredi sağlanması ile deflasyona gitme ihtiyacı ortadan kalkacaktı. Ancak Keynes bu sözleri 1944'te söylemişti ve şimdi, 1982'de, Keynes her zmandan daha çok ölmüştü. IMF şiddetli bir deflasyonu, bütçe açıklarının derhal kapatılmasını, sabit döviz kurlarının devalüasyonunu ve para arzının kontrol edilmesini istiyordu. İthalatı kontrol etmek ya da geçici tarife vergileri koymak yerine, borçlu ülkelerin bütün koruma duvarlarını kaldırması ve ithalatı liberalize etmeleri gerekiyordu. İthal ikameci modeli terk etmeleri ve ihracat geliştirici politikalar benimsemeleri gerekiyordu.

IMF politikalarının sonuçları trajik olmasaydı, IMF'nin bu herşeyi bilir havasına gülünüp geçilebilirdi. Tarihi, coğrafyası ve kültürüne bakılmaksızın bütün ekonomiler iki üç denklemden oluşan bir robot modele indirgendi. Bu modellerde, bir para talebi denklemi, enflasyon ve üretim miktarına dair bir denklem (Phillips Eğrisi) ve belki –sadece belki- bir döviz kuru denklemi bulunuyordu. Her ülkede, enflasyonun ortadan kalktığı ve dış ticaret açığının yok olduğu bir denge üretim seviyesinin bulunması gerekiyordu (çünkü Lucas olduğunu söylemişti). Bu tür bir denge, milli gelirin şimdiki seviyesinin yarısında olduğu bir seviyede olabilirdi, ama ne gam. Sıfır enflasyonun olduğu bir dengenin varolması gerekiyordu. IMF, borçlu ülkelere, bu dengeye ulaşmalarını tavsiye ediyordu.

İlginç ama hayırlı olmayan bir gelişme IMF'ye yardımcı oldu. Bir yönüyle bu aslında bir ilerlemeydi, ancak etkileri yıkıcıydı. Bağımsızlık hareketleri sonucunda yeni bölgesel dev-

letlerin sayısındaki artış, 1960'ların olağanüstü olaylarından biriydi. Yeni ülkelerin devlet olmanın gerektirdiği araçlara sahip olması gerekiyordu: Kendi para birimleri, merkez bankaları ve hava yolları gibi. Milli gelirlerinin hesaplanması için BM ya da Batılı üniversitelerce yetiştirilmiş, özverili iktisadi istatistikçilere sahiplerdi. Bu gelir sayıları bilimsel olmakla birlikte geleneksel ekonomilerin geniş bir kısmını genellikle dışarıda bırakıyordu. En iyi olasılıkla, kırsal kesim ve göçebelerin yanı sıra kentlerdeki kayıt dışı sektörlerin faaliyetlerinin değeri tahmin edilerek gelir hesabına dahil edilmeye çalışılıyordu. En kötü olasılıkla bu faaliyetler göz ardı ediliyor ve sadece kentlerdeki kayıtlı ekonomi gelir rakamlarına giriyordu. Para arzı genellikle IMF'nin yardımı ile hesaplanıyor ve bu arzın birçok ekonomik faaliyet ile çok az ilişkisi bulunuyordu.

Ancak yeni ekonometrik modellere uyacak sayılar mevcuttu. IMF para talebi denkleminin 'hesaplanmasını' istiyordu ve isteğini elde ediyordu. Sonuç olarak ekonominin çok bozuk bir haritası elde ediliyor ve haritaya göre ekonomi kontrol edilmeye çalışılıyordu. Bir otomobilin kontrol paneli bir öküz arabasına takılmış ve herkes bu yeni taşıtın nasıl sürüldüğünü biliyor gibi davranıyordu. Sonuçlar felaketti.

1980'ler boyunca ülkeler bir biri ardında 'niyet mektubu' imzaladı; ülkeler, bu mektuplar ile aslında, ekonomilerini reform edeceklerini ve bu sayede IMF kredilerine ihtiyaçları kalmayacağını IMF'ye söz veriyorlardı. Bu ülkelerin bütçe açıklarını kısımları, ihracatlarını artırabilmek için döviz kuru rejimlerini serbest bırakmaları ve tarife vergilerini indirmele-ri gerekiyordu. Bütçe açıklarını kısmanın yükü doğal olarak yoksullara kaldı; çünkü petrodollarları borç alan (ve birçok durumda bu paraları kişisel zenginlik olarak İsviçre'ye aktaran) elitler bu zorluklar ile karşılaşmayacaktı. Ordular kayırılmaya devam edilecekti ama gıda sübvansiyonları, etkin olmadıkları için, kaldırılacaktı. Eğitim ve sağlığa harcanan yetersiz mik-

tarlar da kısılacaktı. IMF'nin, elbette ki, bu ülkelerin bağımsızlığına saygı duyması gerekiyordu. Umurunda olan tek şey bu açıkların kısılmasıydı ve bu politikanın yoksulları koruyarak ya da toplumda zenginliğe göre kademeli olarak yapılmasını talep edemezdi.

İhracatı artırma teşvikleri daha kötü sonuçlar verdi. Birçok borçlu ülke, özellikle de Sahra-altı Afrika ülkeleri, tek bir meta ihracatçısıydı. Tek başlarına ele alındığında her ülkeye, ihracatları için 'verili' bir 'dünya talep eğrisi' olduğu ve bu eğriye göre gelir ile fiyat esnekliklerinin hesaplanabileceği tavsiyesinde bulunulmuştu. İhracatı artırabilmek için fiyatların ne kadar indirilmesi gerektiği bu esneklikler kullanılarak hesaplanabilirdi, ardından devalüasyon ve maliyet indirimi ile fiyatlar düşürülebilirdi. Ancak elbette ki, fiyatlar hep birden indirilince bütün bu ihracatçı ülkelerin ihracatlarını artırmaları mümkün değildi. Bu ülkeler birbiri ile rekabet halindeydi. Dünya talep eğrisi hiçbir biçimde 'verili' değildi. Soruna bir bütün olarak bakan IMF'nin bu durumu görebilmesi gerekiyordu. Ama göremedi. Kullandığı iktisat böndü ve 'ülke masaları' birbirinden bağımsız olarak yürütülüyordu.

Bu Yapısal Uyum Politikaları (YAP) bütün borçlu ülkelerde birer nefret nesnesi haline geldi. Borçlu ülkelerin çoğu negatif gelir artışı yaşadı ve bu duruma rağmen devalüasyon nedeniyle azgın bir enflasyona sahipti. Büyük ölçüde yoksul olan bu ülkelerin nüfusunda gerçek bir ızdırap bulunuyordu. Milli gelir istatistikleri bir yana bırakılırsa, sefalet bebek ölüm oranlarına ve yaşam beklenti istatistiklerine yansımıştı. Bu hesaplamalar, mükemmel olmamakla birlikte, sanal varlıklara değil gerçek olaylara dayanmaktadır. Halk sağlığındaki iyileşmeler sayesinde, daha önceki son yirmi yıl boyunca bebek ölüm oranları düşüyor ve yaşam beklentisi uzuyordu. Bu yollarda bu alandaki ilerleme durdu ya da tersine döndü. Ancak bu sayılar, IMF'nin politika etkinliği ölçümünde yer

almıyordu. Bu sayılar, IMF'nin tek derdi olan makroekonomik veriler değildi.⁵

Sonuç olarak, bağımsızlığın ardından dünya uluslararası bankacılık sistemi ve finansı ile bütünleşmenin ilk tecrübesi, birçok gelişmekte olan ülke için aniden trajik bir hal aldı. Borcun büyük bir kısmı Latin Amerika ülkelerine verilmişti, bu ülkeler yeni bağımsız ya da *kişi başı* gelire göre en yoksul ülkeler değildi. İçinde bulundukları çıkmazın sorumlusu büyük ölçüde kendileriydi, aldıkları borçları düşük getiri ve zayıf ihracat potansiyeline sahip kamu sektörü projelerini finanse etmek için kullanmışlardı. Bu ülkeler, YAP'ların maliyetini kendi halklarına aktardıkça, ekonomik politikaların yanı sıra eşitsiz zenginlik yapılarının ve siyasi gücün de sorunun bir parçası olduğu anlaşılmaya başlandı. Seçkinler IMF'yi suçlayabilirdi ancak onların da ne yönettikleri hükümetlerin, ne de yürüttükleri yoksullukla mücadelede politikalarının, demokratik olarak sorumlu olmadığı eleştirisi ile yüzleşmeleri gerekiyordu.

Diğer taraftan, gelişmekte olan ülkeler arasında birkaç tane gerçek başarı öyküsü bulunuyordu. Asya'da yeni bir kalkınma paradigması keşfedilmişti. Asya Kaplanları -Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong- 1980'lerde hızlı gelir artışı ve güçlü imalat ihracatçısı ülkeler olarak ortaya çıkmıştı. Yüksek eğitim ve sağlık seviyelerine, kent ve kırsal kesim arasında iyi bir dengeye sahiptiler. Gelir ve zenginlik dağılımları düşük bir eşitsizlik seviyesi gösteriyordu. Bunu nasıl başarmışlardı? Başarıları taklit edilebilir miydi?

Bu dört Asya Kaplanı'na kısa süre sonra başka Asya ülkeleri de katılacaktı: Malezya, Endonezya, Tayland ve kısmen Filipinler. Bu ülkeler dışa kapalı ithal ikameci sistemi reddetmişti. İhracat odaklıydılar. İmalat sektörleri devlet değil özel mülkiyettedir. Ancak ihracat etkinliğinin artırılması konusunda devlet temel bir rol oynadı. Doğu Asyalılar için ideal

model SSCB değil Japonya idi. Savaş sonrası Japonya'da tek bir ulusal ekonomik zenginleşme çabası bulunuyordu ve bu çaba hükümet, şirketler ve bankaların oluşturduğu bir çıkar koalisyonu ile sürdürülüyordu. Bankalar tutumlu bir nüfusun tasarruflarını düşük faizlerle topluyordu. Bu fonlar çelik, otomobil, radyo/TV ve bilgisayar gibi hükümetin, ihracat büyümesinin sürdürülmesi için belirlediği sektörlerde faaliyet gösteren şirketlere aktarılıyordu. Bu, azimli bir ekonomik büyüme amacına sahip, ideal bir korporatist devlet modeliydi.

Asya Kaplanları bu modeli taklit etti. Güney Kore ve Tayvan 1950'lerde radikal toprak reformları yapmış ve bu reformlar kırsal kesimdeki servet eşitsizliğini azaltmıştı. Ücretsiz eğitim sağlanmış ve toptan okur-yazarlığa ulaşılmıştı. Sağlık sistemleri de birçok gelişmekteki ülkeye göre daha iyi durumdaydı. İmalat sanayilerini, ürünleri ihracata yönelten sübvansiyonları dikkatle seçerek inşa ettiler. Bu durum, ürün kalitesinin dünya pazarlarında rekabet edebilecek seviyede olmasını zorunlu kılıyordu. Asya Kaplanlarının başarısının anahtarı korporatist işbirliğiydi.

Asya Kaplanlarının, otoriter siyasi yapılarına rağmen, iyi piyasa performansı ve yüksek refah seviyeleri ile iki anlamda da başarılı ekonomilere sahip olmaları temel gelişkileriydi. Brezilya 1960 ve 1970'lerde otoriter hükümetler altında yüksek büyüme performansı yakalamışsa da eşitlik ve halk refahı bu ülkede göz ardı edilmişti. Tek partili bir demokrasiye sahip Meksika, kamu sektörü korporatizmini denemiş ancak sıradan insanların durumunu iyileştirmeyi başaramamıştı. Demokrasiye sahip Hindistan, kamu ve özel sektörün zayıf bir korporatist karışımı ile yerli ekonomiye odaklanmış ama büyüme ya da eşitlik sağlayamamıştı. Güney Kore ve Tayvan, Singapur ve Hong Kong ile birlikte otoriter yönetimler için bir mazeret bulmuştu: Yoksulluğa karşı duyarlı olabilme becerisi.

Asya Kaplanlarının başarısı, ideolojik savaşın her iki tarafı için de felsefelerinin doğruluğunu gösteriyordu. Dışa açık ekonomi ve özel mülkiyeti savunanlar (Milton Friedman'ın yaptığı gibi), kamu mülkiyeti ve dış ticaret düşmanlığından kaçındığı için mucizeyi selamlıyordu. Piyasa yerine devletin ekonomiyi kontrol etmesini savunanlar, Kaplanların "piyasa-yı idare ediş" becerilerini kutluyordu.⁶ 1960'ların başından beri, ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltmadığından şikayet eden birçok kişi, elde edilen eşitlik ve refah seviyelerinden memnundu. Bu ülkelerden birçok lider, özellikle de Singapur'dan Lee Kuan Yew, bu başarının, Batı demokrasinin çürümüşlüğüne karşı bir cevap olduğunu düşünüyordu. Burada, Asya'nın tutumluluk, çok çalışma ve disiplin değerleri-güçlü bir otoritenin rehberliğinde başarının anahtarı olmuştu.

Siyaset, sanayi ve finans arasındaki işbirliği ile, Japonya ve Asya Kaplanları tarafından uygulanan korporatizm biçimi, iki savaş arasındaki dönemde liberal ekonomik ve siyasi düzene bir alternatif olarak denenmişti. Nazizm ile olan ilişkisi bu korporatizmi gözden düşürdü; ancak daha önce vurguladığım gibi, kamu ve özel girişimin bir karması ile kapitalist bir ekonomide planlama yapma buluşu, Nasyonel Sosyalizmin şüphesiz bir başarısıydı. Bu uygulamanın, Nazilerin uyguladığı yıkıcı Anti-Semitizmden ayrılması gerekir. Bu tür uygulamaların her alanda sorunları vardır; demokrasi eksikliği, uluslararası rekabete karşı seçici korumacılık (Japonya'ya bakılacak olursa, ithalat kısıtlamaları), yerli üretimde kartelleri teşvik etmesi bunlardan bir kaçıdır. Bu uygulamaların sonucu olarak tüketim standartları feda edilmiştir. Asya ülkelerinde kabul gören bir yüksek tasarruf geleneği bulunuyordu ve bu tasarruflar, ihracatı özendirmek için kullanılan eksik tüketim stratejisine yardımcı oldu. Bu tasarruf eğilimlerinin ne kadarının gerçekten gönüllü ve ne kadarının kontrol mekanizması sonucu oluştuğu tartışmalı bir konudur.

Ulusal korporatist model, 1990'larda sınanacaktı; ancak buna hâlâ vakit vardı. 1980'lerin sonu itibariyle, Asya deneyiminde yeni bir kalkınma paradigmasının bulunduğu dair bir görüş birliği bulunuyordu. Asya deneyimi bir yönüyle, kapitalist sistem içinde hızlı ve sürdürülebilir büyümenin mümkün olduğunu göstermişti; bunu da Paul Baran'ın geri kalmışlıktan tek kaçış yolu olarak gördüğü yol –Küba'nın yöneldiği Sosyalist Devrim- olmadan gerçekleştirmişti. Asya'nın ilerlediği yola eşitlik, yüksek eğitim ve sağlık düzeyi eklenebilirdi. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Program-UNDP) bu karışımı İnsani Kalkınma Paradigması olarak adlandırmıştı. Bu paradigma, piyasa dostu ama yoksullar yararına idi; dışa açık ekonomiyi destekliyor ancak devletin olumlu rolünü övüyordu. Ekonomik büyümenin yanı sıra sağlık ve eğitime değer veriyordu.

Yeni klasik iktisatçılar bu konuda hemfikirdi. Robert Lucas ve Paul Roemer, Yeni İçsel (Endojen) Büyüme Teorisi'ni formüle etti.⁷ Nobel ödüllü Robert Solow tarafından 1950'lerin ortalarında geliştirilen neoklasik büyüme modeli, sermaye birikiminin daha yüksek üretimi nasıl sağlayacağını göstermişti, ancak işçi başına düşen sermaye miktarı arttıkça ilave üretim miktarı daha az gerçekleşecekti. Durum böyleyse, yüksek bir sermaye-üretim oranına sahip zengin ülkelerin, yoksul ülkelere kıyasla daha yavaş büyümesi gerekir. Bu ülkeleri eşitleyici bir sonuçtu. II. Dünya Savaşı sonrasındaki kırk yıllık ekonomik büyüme deneyiminde, bu tür bir eşitleyici etki bulunmuyordu ya da bu etki kesinlikle fark edilebilecek bir hızda değildi. Açıklama ne olabilirdi?

Lucas-Roemer modeli, teknolojiye yaratıcı yeniliklere ve gelişmelere yol açan eğitim ve bilginin artan getirisini vurguluyordu. Her bir yeni yaratıcı yenilik üretim fonksiyonunu artırdığından, yüksek sermaye-işçi oranına sahip üretimin getirisi azalmıyor, artıyordu. Bu görüş ile ilgi, sabit sermayeden

beşeri sermayeye, donanımdan yazılıma, demir-çelik fabrikalarından okullara kaydı. Bu model, önsezinin nadir bir örneği olarak, bir sonraki onyılın bilgi ekonomisi olacağını tahmin etti.

Ancak gelecek on yıl salt bilgi ekonomisinden fazlasını görecekti. Küresel kapitalizmin 1914'ten beri görülmeyen bir gençleşmesini görecekti. Bolşevizmin ölümünü ve *Komünist Manifesto*'nun dünyasının geri dönüşünü görecekti.

Yanılsamalardan Bir Şenlik Ateşi

Fransız Devrimi'nin iki yüzüncü ve Sosyalist Enternasyonal'in yüzüncü yıldönümü olan 1989'u takip eden on yıl da en beklenmedik olaylar gerçekleşti. Kapitalizm dışında Sosyalizm'in (KdS) devasa gövdesi, Leninist devletin yapısı ve bu devletin Elbe'den Pasifik'e bütün Avrasya boyunca uzantıları, Doğu Avrupalı uydularının yanı sıra SSCB çöktü.¹ Sorunlar muhakkak birikiyordu. Doğu Almanya, Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'da muhalif hareketler vardı. Ancak bu türden muhalefet daha önce de olmuştu ve Sovyetler Birliği bütün bu hareketleri 1953'te, 1956'ta ve 1968'de ezmışti. Sovyetler Birliği içinde de ara sıra muhalefet oluyordu ve bu olaylar Nathan Sharansky gibi baş belalarının sürgüne gönderilmesine yol açıyordu.

Kimse, ama kimse, Sovyet sisteminin çöküşünü tahmin etmedi. Bu çöküşün kaçınılmazlığına dair *ex post facto* bir çok açıklama bulunuyor. Ancak hiçbir sosyal bilimci, Kremlinolog ya da Sovyetlerin Şeytan İmparatorluğu olduğuna inanlar, tıpkı Dorothy gibi, güçlü Oz Büyücüsü'ne duyulan korkunun aşırı abartıldığını fark edemedi. Bu köhne yapıyı hayatta tutan şey, herhangi bir maddi güçten çok düşmanlarının saygısıydı.

i Olay gerçekleştikten sonra. (ç.n.)

Sosyalizmin övücü, kapitalizmden daha üstün olma iddiasıydı. Kapitalizm içi Sosyalizm (KiS) söz konusu olduğunda, üretimin göreceli etkinliği alanında bu iddia sürekli olarak kaybedilmişti ve övünç, üretimin getirilerinin paylaşımında sosyalizmin kapitalizme katkı yapabileceğine indirgenmişti. Hakim tepelerin kamu mülkiyetinde bulunmasının ve millileştirilen sanayilerin üstünlüğünü savunmak daha zordu. Ancak Leninist alternatif, KdS daha fazlasını iddia etti. Üretim ve bölüşüm konularında sosyalizm kapitalizmden üstündü. Tartışmaya açık tek konu, ekonomik ve sosyal haklara dair olumlu özgürlükler karşısında olumsuz siyasi özgürlükler ve sivil haklar idi.

1960 ve 1970'ler boyunca, kendi arka bahçesinde büyük değişimler ile yüzleşen kapitalizm olmuştu. Eşitlik mücadelesi, ilginin (gelir ve servet gibi) ekonomik eşitlikten, kadınların, siyahların, yerli halkların ve engellilerin toplumsal eşitliğine kaymasına yol açtı. Bütün bunlara ek olarak Batı, sömürgelerdeki süren bağımsızlık savaşlarının ve eski sömürge halklarının kendi yerel seçkinlerinin baskılarına karşı verdikleri mücadelelerin farkına vardı; bu baskılar sıklıkla Batılı hükümetlerin işbirliği ile yürütülüyordu. Bu nedenle, Vietnam, Güney Afrika, Nikaragua ve Şili Batı'daki başkaldırı hareketlerinin toplanma çağrısı haline geldi. Bu mücadelelerin çoğu, özellikle de kadın hareketi,² klasik Sağ/Sol siyasi parti şablonunun dışında gerçekleşti. KiS partileri, iktidarda olmadıkları sürece, bu hareketlere zaman zaman destek verdi ama sonuç itibarıyla kararsız kaldılar (örneğin, İngiltere'de İşçi Partisi'nin Vietnam Savaşı'na dair tutumu.)

Bunlar olurken, artan işsizlik ve yüksek enflasyon ile Batı'daki ekonomik kriz nedeniyle, kapitalizmin üstünlüğü de sorgulanıyordu. KiS partilerin bu sorunlarla uğraşması ve çoğu kez muhafazakar bir ekonomik gündem benimsemeleri gerekiyordu (örneğin, Mitterand döneminde Fransa). Birçoklarına

göre, siyasi yönden baskıcı olmakla birlikte, sosyalist ülkelerin bu tür ekonomik sorunları bulunmuyordu. KdS ekonomilerin içinde bulunduğu, özellikle 1980'lerdeki, derin ekonomik kriz kamuoyundan gizlenmişti. Yüksek petrol fiyatları, büyük bir petrol ihracatçısı olan Sovyetler Birliği'ne nefes alma imkanı vermişti. Sovyetler Birliği bu sayede ülkedeki siyasi baskıları gevşetti ve uyduları ile olan ticari ilişkilerinde tersine bir artış transferine izin verdi. Polonya'daki Dayanışma hareketinin görünümü, işte bu nedenle, 1950 ve 1960'lardaki benzer protestolara göre daha iyiydi. General Jaruzelski'nin iktidardaki gücünü sürdürmesine rağmen, işçilerle yapılan pazarlıklar çok sertleşmedi. Sovyet sistemi, Stalinizm'in uç aşırılıkları ile kendi arasına biraz mesafe koymuştu.

Sadece on yıldan biraz uzun bir zaman sonra, bunlar abartılı görünebilirdi. Batı'da sosyalistler uzun bir zaman önce Stalinizm'den uzaklaşmıştı. Gulaglarda olan bitenleri okumuşlardı. Ortodoks Stalinist Komünist partilerin üye sayısı azalmıştı. İtalyan Komünist Partisi, Avrupa'nın en büyüğü, iktidarı 'burjuva' partileri ile paylaşmak konusunda uzlaşmıştı. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde komünizm çekiciliğini hâlâ sürdürüyordu. Piyasa yönlü sapmalarına rağmen Çin, tek partili Leninist bir devlet olarak kaldı. Ancak Güney Asya, Afrika ve Latin Amerika'da Sovyet deneyimi halen taraftarlarına sahipti. Piyasa ve üretim araçlarının özel mülkiyetinin reddi, hızlı bir büyüme isteyen birçok Üçüncü Dünya liderine cazip geliyordu. Küba, Vietnam ve hatta Etiyopya'nın güçlü bir cazibesi bulunuyordu.

Piyasa sosyalizminin uygulanabilirliğine dair tartışmalar yeniden canlanmıştı; 1930'lardaki eski tartışmalar bilinçli olarak gündeme getirilmişti (bkz. 12. Bölüm).³ Ancak şimdilerde, bu Walrasçı sistemin çok daha gelişmiş bir değerlendirmesi ortaya çıkmıştı. Yeni tartışma, SSCB ve Doğu Avrupa'daki sosyalist deneyimlerinden de faydalanabilirdi.

1968 sonrasında Macaristan'da ve 1980'lerde Polonya'da piyasa işleyişi doğrultusunda bir miktar gevşeme yaşanmıştı. Bu yıllarda, 1989-91 arasında, merkezi planlı ekonomilerin, tam teşekküllü bir kapitalizm yerine, bir piyasa sosyalizmi düzenlemesine yumuşak bir uyum sağlayacağına dair bir umut da bulunuyordu.

Tartışmanın bu aşamasında, başlangıç noktası Lange çözüümüydü. Bu nedenle, Otto Neurath'ın düşüncesi olan, 'mal hesabı' ile piyasayı yer değiştirme fikri terk edilmişti. Fiyatlar ve tüketici tercihinin yanı sıra emek piyasasında serbestlik olacaktı. Piyasa sosyalizminin kapitalizmden farklı olduğu tek alan, yatırım kararlarının özel kâr hesabına bırakılmayacak oluşuydu. Sermaye makbuzlar yoluyla kamu mülkiyetinde olacak ancak bu makbuzların ticareti yapılmayacaktı. Bu görüşe göre kapitalizmin başlıca sorunu, özel yatırımların gelecekteki kâr beklentisi ile irrasyonel bir biçimde yapılmasıydı. Tıpkı Keynes'in *Genel Teori*'de öne sürdüğü gibi. Dolayısıyla çözüm, yatırım kararlarını toplumsallaştırmak, ancak sermayenin mülkiyetini bütün vatandaşlar arasında dağıtarak devlet mülkiyetini engellemekti. Mülkiyetin böylesine geniş bir biçimde dağılmasıyla kârlar eşit olarak dağıtılabiliirdi.

Sonuç olarak, bu yeni piyasa sosyalizmi modeli devrevi istikrarsızlıktan, gelir ve servet eşitsizliğinden kaçınmayı vurguluyordu. Yöneticilerin verimlilik için nasıl teşvik edileceği biçimindeki Hayek sorunu, tabii ki, devam ediyordu. Ancak bir de Schumpeterci bir yaratıcı yenilik sorunu bulunuyordu. Risk alıp yaratıcı yenilik yapanlar büyük ödüller bekler. Bundan önce Adam Smith'in iki yüz önce öne sürdüğü gibi, eşitsizlik verimlilik artışının dürtüsüdür. Hali hazırda varolan sermaye üzerindeki hakların alınıp satılması ile büyük bir servet elde etme imkânı da bulunmaktadır ve buna sermaye payı denir. Borsada bir istikrarsızlık eğilimi bulunmakla birlikte, aynı zamanda borsanın -firmalarının net değerini maksimize

etmeyi başaramayan- yöneticiler üzerinde, mükemmel olmasa da, disipline edici bir etkisi bulunur.

Yeni piyasa sosyalistleri, yönetici performansını izleyecek yaratıcı yöntemler geliştirmeye hazırdı, ancak bütün bu yöntemler servet havucu ya da iflas sopası veya şirketin ele geçirilmesi yerine öyle ya da böyle denetime dayanıyordu. Sermaye ekonomisi modelleri Walrasçı olduğu için risk ya da eşitsizlik, dengesiz dinamik büyüme ve devrevi dalgalanmaların planlarında yeri yoktu. Piyasa ekonomisi istikrarsızlık ve dalgalanmalar ile, servet ve gelirin eşitsizliği ile işler. Servet birikimi üzerindeki kısıtlar ile üretkenlik artışını uzlaştırmak, matematiksel modeller haricinde, mümkün değildir. Bu yeni modeller, daha çok matematiksel sosyalizmin düzeyinde kaldı.

Ancak gerek Sovyet tarzı merkezi planlamanın kötü yanlarından gerekse de kapitalizmin büyüme ve çöküş dalgalanmalarından uzak durmaya dair genel bir istek bulunuyordu. Bir biçimde, sermayenin kontrol altına alınması ve emeğin güçlendirilmesi gerekiyordu. Bu ütopyanın planları, bu yeni tartışma içinde hazırlanacaktı.

Bu ütopyanın yaşayan bir örneği de vardı: Yugoslavya model ekonomiydi. Devlet mülkiyeti yerine işçi mülkiyetine sahipti. Ülkede planlama mevcuttu, ancak federal bir sistem içinde yüksek derecede bir bölgesel özerklik bulunuyordu. Piyasa hesaplaması dışarıda bırakılmamıştı. Yugoslavya, Sovyetler Birliği'nin insanı bir biçimi ve Batı kapitalizmi karşısında işçilerin bir cenneti olarak görünüyordu. Yugoslavya, Küba gibi yoksul değil, orta gelirli bir ülkeydi.

İşçi-idaresindeki bir ekonomi fikri, kimi iktisatçılar için çok cazipti. İşçiler şirketlerine sahip olabiliyor, müdürleri işe alıp kovabiliyordu.⁴ Bu nedenle, işçileri işe alıp kovan kapitalistlerin ironik bir simetrisi bulunuyordu. Yeni piyasa sosyalizmi modelğinde olduğu gibi bütün vatandaşların makbuz ya da kupon sahibi olması yerine, mülkiyet işçilere aitti; ancak işçiler

sadece kendi çalıştıkları firmalara sahip oluyor ve gelirlerinin bir kısmı olarak firma kârını alıyorlardı. Yugoslav firmalarının yanı sıra benzer düzenlemelerin sürdüğü kooperatifler İspanya (Mondragon), Fransa ya da Belçika'da da bulunuyordu.

İşçi-idaresindeki firmalar, teoride, hissedar-mülkiyetindeki firmalar kadar iyi işleyebilirdi. Her iki durumda da yöneticiler işe alınıyor ve yöneticilerden net değeri maksimize etmeleri isteniyordu. Yaratıcı yenilik sorununu göz ardı ediliyordu ve bu büyük bir eksiklikti. Ancak bu sorun bir kenara bırakıl-sa bile, firma hisselerinin ticareti yapılabiliriyorsa yeni sorunlar ortaya çıkıyordu. Bir işçi firmadan ayrıldığında, burada bulunan hisselerini satması gerekiyordu; ancak hisseleri dışarıdan birine satamazdı. Bu piyasa firmada kalan eski işçiler ile sınırlıysa, bu işçilerin satılan hisseye düşük bir fiyat vermek için her türlü nedeni mevcuttu. Benzer bir biçimde, işe yeni alınan bir işçi, uzun yıllar boyunca firmada bulunan işçilerin oluşturduğu sermayeye hemen sahip oluyordu. Elbette ki, ayakta kalması için işçi çıkarmak gerektiğinde, bu tür bir işçi-idaresindeki firmanın yapabileceği en son şey, emek gücünü küçülterek yeniden yapılanmaktır.

Şüphesiz kapitalizm içinde de birçok eşitsizlik mevcuttur. Teoride alternatifler, kendi dezavantajları olmadan tasarlanabilir. Ancak kapitalizmin avantajları -servet yaratma becerisi, dinamizmi ve yaratıcılığı- diyalektik olarak dezavantajlarına bağlıdır. Matematiksel modeller dışında, bu ikisini ayırmak zordur. Ancak kapitalist üretim tarzı içinde dahi, eşitlikçi İskandinav ekonomilerinden eşitsizliğin en ağır olduğu Latin Amerika ülkelerine dek yayılan bir aralıkta geniş bir çeşitlilik bulunur. Sonuçta gelir ve servet eşitsizliği hafifletilebilir ya da şiddetlendirilebilir ve buna neden olan değişkenler kapitalizmin dinamizminin merkezinde yer almayabilir. Yaratıcı yeniliğin, risk alan faaliyetlerin sonucu olan servet eşitsizliği, sabit yarı-feudal toprak mülkiyetinin yol açtığı eşitsizlikten ya

da siyasi güç ve rant arayışının elit kontrolünün neden olduğu sorunlardan daha küçük bir problemdir. Doğu Avrupa belki de bu nedenle, Stalinizm deneyimi ya da piyasa sosyalizmi ütopyası yerine kapitalizmin istikrarsız geleceğini seçti.

Leninist Sol'da, Rusya'daki bozulmuş Devrimin içeriden işçi sınıfı tarafından devrileceğine dair bir umut daima vardı. Stalinizm, Leninist Mirasa ihanet ettiği ve Rusya'nın kahraman işçi sınıfını kandırdığı için (çözümleme böyle devam ediyordu), bir sonraki adım işçilerin iktidarı yeniden ele geçirmesi olmalıydı. Devlet kapitalist sistemi yok edilmeli ve gerçek bir devrimci sosyalizm kurulmalıydı. Bütün bozukluklara rağmen, şimdiye değin yeterli sermaye birikimi gerçekleşmiş olmalıydı. Böylece işçiler bir anlamda olgun bir (devlet) kapitalist makineyi ele geçirecekti.

Berlin Duvarı çökmedi. Doğulu ve Batılı Almanlar tarafından parça parça yok edildi. Gorbaçov'un Doğu Avrupa'daki Sovyet hegemonyasını güçlendirmeme kararı, sömürgeciliğin sonu kadar radikal bir değişimdi. Gorbaçov, Sovyetler Birliği'nin köklü bir reforma ihtiyaç duyduğunu görmüştü. Bu durum, her ne kadar çok partili demokrasi henüz gerçekleşmese de, siyasi ekseninde daha fazla açıklık anlamına geliyordu. Muhalefete hoşgörü anlamına geliyordu: Glasnost. Ancak ekonominin yeniden yapılanması da gerekiyordu: perestroika. Bu konuda net bir cevabı yoktu. Gorbaçov, girişimlere daha fazla özerklik vermesi gerektiğini biliyordu; ancak mülkiyet haklarını açıklığa kavuşturmanın önemini kavramamıştı. Devlet mülkiyetinde bulunmalarına rağmen, girişimler kârlarını ödemeyi durdurdu. Her hangi bir şirket vergisi bulunmuyordu. Mali sistem çöktü.

1989 ile 1991 arasında, Doğu Avrupa ve Avrasya'da Sovyet hegemonyasından çok daha fazlası kaybedildi. Sovyetler Birliği'nin tamamen ölüşü, Fransa'da *ancien regime*'in sonu kadar dikkat çekiciydi.⁵ Piyasa sosyalisti bir ekonomi olarak

ya da devrimci sosyalizmin yeniden doğuşu gibi Rusya'nın toparlanması için her hangi bir umut bırakmadı. Bolşevizm için bir gelecek kalmamıştı. Diğer birçok organizma gibi Bolşevizm'in de nihayetinde sınırlı bir yaşamı olduğu anlaşıldı; her ne kadar bu yaşam, siyasi ideolojilerin yaşam ölçeğine göre çok kısa olsa da. Bunlar 'Umudun Sonu' olmadığı gibi bir anlamda 'Tarihin Sonu' da değildi. Sosyalizm, daima, geleceğin bugünkünden iyi olacağı umudu üzerine kurulmuştur. Sosyalizm bir iyimserlik doktrini'dir. Sosyalizmin tutulması, Umudun Sonu'dur.

Sovyetler Birliği, ölümü esnasında diğerinin -reformist sosyalist alternatifi'nin, KiS- görünümüne de zarar verdi. İlişkileri düşmanca olmakla birlikte, her iki alternatif hayatın kapitalizmin sunduğundan daha iyi olabileceği sosyalist rüyasını paylaştı; düzenleme, kontrol veya özel mülkiyetin kaldırılması ile insanlık tarihinin bir sonraki aşaması belirlenecekti. Leninist otoriterizmi ve kolektivizasyonu reddeden KiS, kapitalizm ile geçici barışını yaptı. Ancak bu barış nihayetinde kapitalizmin daha iyi bir sisteme çevrilmesi anlamına geliyordu: kamu harcamaları alanının sürekli olarak genişletilmesi, kamu mülkiyetinin özel mülkiyet üzerindeki üstünlüğünün gösterilmesi, ekonominin kâr için değil ihtiyaç için kullanılması, azınlığın açgözlülüğü değil çoğunluğun ihtiyaçlarının daha iyi karşılanması gibi.

Sovyetler Birliği'nin ölümü, reformist sosyalizmin iddialarını savunulmaz hale getirdi. Bu elbette adil değildi. Reformist sosyalizmin işe yarayacağını kanıtlayacak kontrollü bir deney yapılmadı. Millileştirilmiş sanayiler, İngiltere'de 1980'lerin sonlarında dahi savunuluyordu. Ancak birden bire planlama ve/veya kamu mülkiyeti sayesinde devletin ekonomiyi daha iyi yöneteceği fikri cazibesini kaybetmeye başladı. İskandinav ekonomileri dahi yüksek vergilerle finanse edilen refah kapitalizmlerinin yeniden düşünülmesi gerektiğini keşfettiler;

çünkü kapitalistler, vergi vermek ya da devlet borç bonusu satın almak yerine yurtdışına yatırım yapabiliyordu. İdeolojik bir gelgit dalgası, farklı biçimlerdeki sosyalizmin kumdan kalelerini vurdu ve süpürdü. 1970 ya da sonrasında doğan kuşak için, her hangi birinin sosyalizmin işe yarayacağını düşünmesi açıklanamaz bir durumdu. Büyüme çağındaki çocuklarımla 1990'ların başında bana anlattığı gibi, bu durumu bilmeliydim.

İdeolojik gelgit dalgası elbette ki liberal ideolojinin yeniden doğuşuydu. Bu dalga, bence yanlış bir biçimde, neoliberal olarak adlandırıldı. Neoliberalizmden kastedilen genellikle, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşlar ile ilgilidir. Çokuluslu şirketler de aynı fırça ile katranlanmışlardır. Ancak sade muhafazakarlık ile liberalizmi bir birinden ayırmak gerekir. İlki vergi afları, sübvansiyonlar, sendikaların bastırılması ve hatta korumacılık üzerinden devlete, kapitalistlere yardım etmesi için önemli bir rol verir. Askeri olarak saldırgandır; ancak bu özelliği Soğuk Savaş'a dair bir tesadüf de olabilir. Mali muhafazakarlık ve anti-enflasyonist bir para politikası neoliberal bir programın temelidir, ancak bu politikalar da devleti ekonominin dümenine oturtur. Neoliberalizmin ilk avatarı olan Parasalcılık (*Monetarism*), devletin (merkez bankası yoluyla) para arzını kontrol etmesini savunur. Ronald Reagan, sözleriyle, ilk mali muhafazakardı; ancak icraatta devlet parasını müsrifçe harcıyordu. Margaret Thatcher devletin ekonomik gücünü merkezileştirmek konusunda bütün seleflerinden daha çok şey yaptı. Rekabet güçlerini serbest bırakmak yerine, kamu mallarını özel tekellere satmayı seçti.

Ancak bu türden bir neoliberalizm ardından gelecek çok daha derin bir değişimin öncüsü olmuştu: XIX. Yüzyıl liberal düşüncelerinin yeniden doğuşu. Bu kişilere şimdilerde özgürlükçü (*liberteryen*) deniliyor; ancak bunlar aslında XIX. yüzyıl –sağ ve sol- düşüncesinin benimsediği fikirlerdi. Temel

kavram sivil toplumdur (ve genel olarak toplumun yanı sıra piyasadır); organik bir süreç olan sivil toplum, insan tasarımı ile değil insan eylemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu nedenle, hiç bir özne tek başına ya da bir avuç komplocu kurum, her gün ortaya çıkan olayların gidişatından sorumlu olamaz. Marx tekelci kapitalistleri suçlamaz; mülkiyetin sınıfsal tekelinden bahseder. Kapitalistler sadece kâr elde etmeye ve birikim yapmaya çabalar. Piyasayı kontrol etmezler, rekabetin üstesinden de gelemeyizler. Aslında rekabet, neoklasik iktisatta olduğu gibi, tıpa tıp aynı malları üreten ve sıfır kâr elde eden bir grup firmanın oyunu gibi anlaşılmamıştır. Firmalar küçük ya da büyük, sayıları az ya da çok olabilir. Firmalar, patentler, kartel anlaşmaları ve fiyat oyunları ile piyasayı kontrol etmeye çalışır. Ancak nihayetinde ikâme malları, yenilikler ve rakip mallar olacaktır. IBM gibi dev bir firma Microsoft gibi yaratıcı bir küçük balık tarafından tahtından edilebilir ve Microsoft da sırası gelince dev bir firmaya dönüşebilir. Sırası gelince Microsoft ya da farklı bir dev firma sürekli kâr arayışı, yenilikler ya da yaratıcı yenilik fırtınası ile yerinden edilebilir. Aynı biçimde, devlet de ekonomiyi kontrol etme becerisine sahip olarak ya da ekonomiye müdahale edebilecek bir özne olarak görülmez. Neoliberalizm, XX. yüzyıl devlet aşkının muhafazakar biçimi ise liberteryanizm onun XIX. yüzyıl radikal kuzenidir.⁶

Bu liberal ideolojinin –liberteryanizmin- yeniden doğuşunun elbette ki maddi bir temeli vardı. Neoliberal ideoloji tarafından yürütülen hayati görev sermaye hareketlerini serbestleştirmekti. Ancak diğer birçok şeyde olduğu gibi, bu politika hamlesinin öngörülme ve istenmeyen daha büyük sonuçları oldu. İngiltere, sermaye hareketlerini serbestleştirmenin yanı sıra sabit bir döviz kuru yerine değişken bir kura geçerek ABD'nin öncülüğünü takip etti ve devletin ekonomi üzerindeki kontrolünün önemli bir yapı taşı kaldırılmış oldu.

Bu, devletin güçlü olmadığı anlamına gelmez. Para birimi, kamu harcamaları ile vergiler ve elbette ki bölgesine girişler/göçmenler üzerindeki kontrolünü sürdürür (XIX. yüzyıl'da olduğu gibi Altın Standardı ya da emeğin serbest dolaşımı bulunmuyordu).

Ancak kapitalizmin Altın Çağı'nın sakin çeyrek yüzyılında olduğu gibi devlet ekonomiyi kontrol etmez. Kamuya ait para çantasını kontrol eder, ama büyük bütçe açıkları sürdürme yetkisi sınırlandırılmıştır. Daha da önemlisi, bu açıkların tam istihdam sağlayabileceğine dair bir inanış artık bulunmamaktadır. Devlet para üzerindeki tekeli sürdürür, ancak paranın yanlış idaresinin sonuçlarının sert olacağının bilincindedir. Küresel serbest sermaye piyasaları, bir ülkedeki faiz oranının diğer ülkelerin borçlandığı orandan ne kadar farklı olacağının sınırlandırır. Döviz kuru esnek ise, parasal bir müsamahadan elde edilebilecek olası kazançların etkisini tersine çevirebilecek sermaye hareketleri derhal ortaya çıkar. Kur sabitse, ülke bu kuru savunmak için rezervlerini kaybedecektir.

Devletin ekonomiyi kontrol etmedeki gücünün küçültülmesinin, belirli bir ulusal kapitalizm modeli üzerinden derin etkileri oldu. Japonya kendini, devletin seçkin şirketlere rehberlik etmesi ve bankaların, sanayi genişlemesini finanse etmek için tasarrufları harekete geçirmesi üzerine kurmuştu. Yurtiçinde olduğu gibi yurtdışında yatırım yapmak mümkün olur olmaz, Japon bankaları sermayelerini ihraç etmeye başladı. Hatta, Sony gibi Japon firmalar imalat dışında da faaliyetlerini çeşitlendirdi ve ABD'de medya ve eğlence şirketleri kurdu. Japonya, eski stratejinin dar kuralları dışına çıkıldığında, ne bankalarının ne de firmalarının yurtdışında verimli çalışamayacağını ve rekabet edemeyeceğini keşfetti. Uzun bir durgunluk dönemi 1990'larda Japonya'yı pençesine aldı ve ufukta bu dönemin sona ereceğine dair hiçbir işareti bulunmuyordu; Margaret Thatcher ve Ronald Reagan'ın yapmaya

cesaret ettiği gibi, ekonominin baştan aşağı yeniden yapılandırılması gerekiyordu ancak iktidarın bunu yapacak gücü ve isteği bulunmuyordu.

Benzer bir kriz, 1970 ve 1980'lerin mucize ekonomisi Güney Kore'yi vurdu. Sermaye piyasalarını serbestleştirme ve ekonomiyi dış rekabete açma cüreti, bankalar, şirketler ve devletin üç taraflı yardımlaşması ile özenle inşa edilen yapıların kırılganlığını açığa çıkardı. Japonya'nın aksine Kore, ekonomik değişimin yanı sıra siyasi değişimi de benimsedi ve eski siyasi seçkinler grubunun dışından gelen bir başkanın yönetiminde acılı bir yeniden yapılanmaya girişti. Ancak, ulusal kapitalist ekonomileri ya da bunların Leninist biçimlerini şekillendirmede çok güçlü olan devlete, eski başarılarını tersine çevirmek ve piyasaya uyum sağlamak gibi zor bir görev verilmişti.⁷

Bu sürecin bilinmeye başlanan adı olan küreselleşme, serbestleştirilen sermaye hareketlerinin, bilgi/iletişim/ulaştırma teknolojilerindeki ilerlemelerin ve ideolojinin sosyal demokrasi ve devletçilikten neoliberalizm ve liberteryanizme kayışının bir bileşimidir.⁸ Küreselleşmenin bu üç yönü, Bretton Woods'un çöküşü ve OPEC petrol krizinin ardından 1970'lerde ortaya çıktı ve karşılıklı olarak hızlarını artırdı, ardından 1980 ve 1990'lar boyunca birbirlerini güçlendirdi. Keynesçilik, baskın bir iktisadi ideoloji olarak, savaşı ilk kaybeden oldu.⁹ 1980'lar boyunca serbestleştirme ile özelleştirme, yaratıcı alternatifler olarak denenmeye başlandıkça, ekonomiye devlet müdahalesi geri çekiliyordu. Bu eğilimler 1980'lerde ABD ve İngiltere'de başlamakla birlikte, diğer gelişmiş ekonomiler 1990'ların başlarında bu akıma katılmaya başladı. Aynı yıllarda Doğu Avrupa'nın geçiş ekonomileri devlet mülkiyetinin terk edilmesine katıldı. Gelişmekte olan ülkeler dahi 1990'larda serbestleştirme ve özelleştirme doktrinini benimsedi.

Bu değişim hâlâ devam ediyor. Şimdilerde bile, değişimin

hızı her ülkede farklı farklı gerçekleşiyor. Fransa, İngiltere'ye göre gönülsüz bir liberaldir, ama Almanya ve İtalya hızlarını artırmaktadır. Hindistan, uzun bir süre liberal iktisadi reformların karşısında durdu, ancak 1990'ların sonu itibariyle politika değişikliğinin erdemini fark etti.¹⁰ Politika yapımcılar hükümetlerin iş yaratmadığını, ekonomik büyüme getirmedğini; hükümetin sadece özel sektörün iş ve gelir artışı yaratabilmesi için gerekli koşulları hazırladığını her yerde tekrarlamaya başladı.

Yabancı sermayeye bakışta da bir değişim vardı. Yabancı şirketlerin varlığı gelişmiş ülkelerde dahi hoş karşılanmıyordu, özellikle de bu şirketler Atalantik ötesindeki 'kuzenler' değilse. 1990'ların başı gibi yakın bir tarihte, Japon otomobil ve televizyon akını, kimi İngiliz sendika liderlerinin kızgın yorumlarına davetiye çıkardı. İngiliz işlerinin, sadece İngilizlerin sahip olduğu sermaye ile yaratılacağı düşünülüyordu. Amerikalılar, Japonların Hollywood'u işgali ve Rockefeller Merkezi'ni satın alması ile şok oldu. Ancak kısa sürede görüşleri değişti. Hükümetler, hatta zengin ülkelerin hükümetleri görevlerinden birinin, emeği üretkenlik ve yüksek katma değer işleriyle donatacak yabancı sermayeyi çekmek olduğunu fark etti. Bu anlayışın doğal sonuçlarından biri, yeni teknolojinin vasıflı ve eğitilmiş işçilere ihtiyaç duymasıydı. Eğitim, çok daha öne çıkarılan bir hükümet sorumluluğu haline geldi. Sermaye ve emek bu yeni paradigmada bir birine düşman değildi. KiS hükümetleri (ya da Clinton demokratları gibi Amerikan benzerleri) dahi etkin bir hükümet politikası olarak bu görevleri sürdürmek gerektiğini kabul ettiler; bu görevler sermayeyi cezbetmek, eğitim ve yeni beceriler kazandırarak işçileri eğitmektir.

Bu aşamanın sonuçlarından biri devletin bundan böyle ekonomiyi kontrol etmemesiydi; ancak devlet ekonomideki oyunculardan biri (elbette ki en önemlisi) idi. Devlet, kontrol

edemediği ancak karşılık vermesi gereken güçlere uyum sağlamalı ve kendini bunlara uyarlamalıydı. 1950 ve 1960'lerde ekonomi ile otoyolda ilerleyen bir otomobil (maksimum büyümeye ulaşma) ya da bir jetin havalanması (kalkınma) arasında bir analogi sıklıkla kurulurdu; ancak günümüz dünyasında ekonomi açık denizlerde seyreden bir gemiye daha çok benzemektedir. Gemide kontrol edilebilecek makinalar bulunur, ancak seyir sırasında kaptan dalgaları ya da rüzgarı kontrol edemez. Bu güçler öğrebilebilir, ama kontrol edilemez. Bunları göz ardı eden ya da reddeden bir kaptan, gemiyi karaya oturtabilir ya da batırabilir.

Ekonomiler de benzer biçimde çöker. 1980'lerin başında Fransa karaya oturdu ve rotasını değiştirmek zorunda kaldı. Alan García yönetimindeki Peru aşırı ve pervasız kamu harcamaları nedeniyle çöktü. Gelişmekte olan birçok ülke, rekabet ya da piyasa gibi kavramların göz ardı edildiği günlerde kurdukları üretken olmayan varlıkları ellerinde tutmaya hâlâ devam ediyor. Hindistan devlet merkezli ekonomi politikasını 1990'ların başında değiştirmek zorunda kaldı.

Buna rağmen, eski davranışlar ve modası geçmiş düşünce alışkanlıkları sürüyor. Bu en açık olarak finansal piyasalarda görünüyor. Bu piyasalarda faaliyet hacminde büyük bir genişleme yaşandı ve bu durum, fiyatların –faiz oranlarının, hisse fiyatlarının, döviz kurlarının- değişkenliği konusunda endişelerin artmasına neden oldu. Pound sterlinin 1992 Eylül'ünde ERM'den çıkışı hakkındaki cesur spekülasyonlarıyla bilinen George Soros dahi, şimdilerde aşırı değişkenlik nedeniyle hayıflanıyor.

Mani, çöküş ve panikleriyle birlikte devrevi dalgalanmalar kapitalizme aittir.¹¹ Bu durum, tıpkı XIX. yüzyıl'da olduğu gibi, sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği bugün için özellikle geçerlidir. Keynesçiliğin altın çağında, sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlar nedeniyle dalgalanmalar sık ve sey-

rekti. Aslında, 1960'ların sonunda iktisatçılar devrevi dalgalanmaların ortadan kalkıp kalkmadığını tartışıyordu. Ancak, 1970'lerin başlarından itibaren sert ekonomik durgunluklar gerçekleşmeye başladı. Bu tarihin ardından bile, tam teşekküllü bir dalgalanma, 1997'de Asya para birimlerinin çalkantısıyla finansal bir krizin yanı sıra geldi. Bu küresel bir krizdi ve Asya'dan Rusya'ya, ardından ABD ve Brezilya'ya yayıldı. Bir önceki küreselleşme aşamasındaki bütün dalgalar gibi iyileşme gerçekleşti; ancak XIX. yüzyıl'a göre çok daha hızlı bir biçimde: iki yıl içinde oldu. Aralık 1994'teki Meksika pesosu krizi yereldi, ancak bu özelliğine rağmen kısa ve sert olduğunu gösterecek ve iyileşme on sekiz ay içinde gerçekleşecekti.

Daha birçok bu tür dalgalanmalar, finansal krizler ve borsa fiyat çöküşlerini olacak. Ancak bunların 1931'deki Büyük Bunalım'a benzemesi olası değil. Bu, nadir ve benzersiz bir deneyimdi ve (Sovyet kolektivizasyonu ve Rus çiftçilerin fiyatları düşürmesinin sayesinde oluşan) tarımdaki aşırı arz, bu krizin oluşmasında önemli bir rol oynadı. ABD merkez bankacılarının uluslararası Altın Standardı'nı yönetmedeki tecrübesizlikleri likidite kırılganlığına (*credit crunch*) neden oldu. Bunlar bugün için olası değil. Aslında, ABD'nin Eylül-Ekim 1998'de faizleri bir biri ardına hızla indirme kararı, dünya ekonomisini Asya Krizi'nden çıkardı.

Küresel finansal piyasaya dair üç ayrı görüş biçimi bulunuyor.¹² İlki klasik/liberal Marksçı görüş: dalgalanmalar kapitalizme özgüdür, ancak aynı zamanda kendi kendini düzeltici ve devam ettirici özelliğe sahiptir. Böyle bir dünyada piyasanın yukarıdan idare edilmesine gerek bulunmaz. Marx bu teoriye katılmakla birlikte, sistemin kendi kendini yıkıcı kapasitesini vurgular. Hayek ve neo-Avusturyalılar gibi modern liberaler, temel düzenin kendiliğinden gerçekleşme özelliğini öne çıkarır.¹³

Tamamen zıt bir görüş, piyasaların sık sık başarısızlığa ma-

ruz kalacağını ve doğru idare edilmezse çökebileceğini savunur. Büyük Bunalım'ın hatırası bu görüşü renklendirir. Cevap Roosevelt'in yönettiği gibi bir Yeni Anlaşma'dır (*New Deal*). Şimdilerde piyasa küresel ise küresel bir idare düzenine, bir Dünya Finansal Otoritesi'ne ihtiyaç bulunmaktadır. Elbette ki, devletlerarası sistem hiyerarşik olduğundan, bu tür bir idare düzeninin demokratik olabilmesi için işlerin, son yüzyılda olduğundan inanılmaz bir biçimde çok daha iyi gitmesi gerekir. Ancak piyasanın işlevsiz olduğu görüşü bu iddiaların merkezinde yer alır. Bu görüşün ardındaki ruh Polanyi'dir.

Bu ikisinin arasındaki görüş, sistemin normalde ve genellikle kendi kendini düzenlediğini ancak arada sırada kontrolden çıkma eğilimi bulunduğunu öne sürer. Bu durum dümenin hafifçe düzeltilmesini, akıntıya karşı gitmek yerine akıntı içinde düzeltme yapmayı gerektirir. ABD Federal Bankası'nın 1998 sonbaharındaki eylemi, bu tür bir etkili müdahaleye örnektir. Sonuçta Merkez bankacılığı, XIX. yüzyıl İngiltere'sinde, liberalizm doruğunda iken, bu tür amaçlar için icat edildi. Bu görüş ile en çok bağdaştırılabilecek kişi Keynes'tir. Birçok Keynesçinin aksine, Keynes, piyasanın serbest çalışmasına mümkün olduğunca izin verilmesine ve sadece ara sıra düzeltici müdahale yapılmasına inanan bir liberaldi. Aynı görüş ile bağdaştırılabilecek bir diğer isim, sivil toplum eleştirisi ile, Hegel olur.

Bu üç anlayış –Marx/Hayek, Polayi ve Keynes/Hegel- kapitalist sistemin işleyişine dair akla gelebilecek bütün görüşleri kapsar. İçlerinden sadece birinin doğru olduğuna inanacak her hangi bir neden bulunmamaktadır. Aslında kapitalizm genellikle Marx/Hayek kalıbında bulunur ama zaman zaman Keynes/Hegel sapmasına kayabilir. Nadiren Polanyi'nin korktuğu derinliklere iner. Nihayetinde, Talleyrand'ın Fransız Devrimi'nin ardından yaptığı övünç kapitalizm tarafından da yankılanabilir: 'Hayatta kaldım.'

Kapitalizmin Geleceği II: Oyunun Sonu mu Yoksa Sadece Oyun mu?

Kapitalizm XX. yüzyıl'da hayatta kaldı. Aslında sadece hayatta kalmadı, önüne çıkan belli başlı tehditlere –faşizm ve Leninizme- karşı zafer kazandı. Ciddi bir beklenti olan Kapitalizm dışında Sosyalizm bertaraf etti. Kapitalizm içi Sosyalizm (KiS) hâlâ mevcut, ancak eski halinin soluk bir gölgesi durumuna dönüştü. Amaçlarının çoğunu gerçekleştirdiği için KiS'in uyuşuk olduğu iddia edilebilir. Bu iddia, 1960'larda (Crossland düşüncesi) ve hatta kapitalizmin son krizini idare etmek için KiS'in bir kez daha iktidara geldiği 1970'lerde öne sürüldü. Ancak KiS, bu görevi becerememekle kalmadı; demokratik zaferi (Thatcher, Reagan, Kohl gibi) neoliberal hükümetlere bırakarak ya da (1983 sonrası Mitterand ve 1994 sonrası İngiliz İşçi partisinin yaptığı gibi) neoliberallerin yöntemlerini taklit ederek, entellektüel üstünlüğü de düşmanlarına bıraktı. Dahası, tam istihdam, refah devleti, sanayi ve kamu hizmetlerinin devlet kontrolü gibi, 1970'lerde çok güçlü görüldüğü kazançları da tükendi.

Kapitalizm sadece hayatta kalmakla kalmadı; aynı zamanda gençleştirdi ve yakın bir gelecekteki çöküşün ya da yaşlanmanın hiçbir belirtisini göstermedi. Bu durum, XX. yüzyılın asla tahmin edilemeyen bir sonucu oldu. Birçok kimse, bu yeni kaderin adaletsizliği, eşitsizliği ve maliyetine vurgu ya-

par. Başkaları Keynesçiliğin şanlı günlerine bir geri dönmeyi ister. Aslında Keynesçi politikalar, hâlâ KiS'in eski biçimini savunanların yegane amacı haline geldi. Yorumcular, şirket sahipliğinin şüpheli ve sıkça tartışılır olduğu Anglo-Saxon sistemi karşısında Alman veya Japon korporatizmini övmektedir. ABD ve İngiltere'deki esnek koşulların tersine, ücret pazarlığı ve işe almada güçlü sendikal ağırlığın olduğu emek piyasalarına övgüler düzülmektedir. Mali yapının büyüklüğü, güvenlik ağının sağlamlığı, dış ticaret ve yabancı sermayeden tecritin derecesi, bütün bunlar kapitalizm karşı alternatiflerin göstergeleri haline geldi.

Ancak bütün bunlar sadece kapitalizmin farklı biçimleridir. Rakip bir üretim tarzı, olası bir alternatif olarak, ufukta görünmemektedir. Çekişme kapitalizmin rakip biçimleri arasında sürmektedir: Anglo-Saxon model karşısında Kıta Avrupası ve Japon modeli arasında.¹ Sermayenin finansal piyasalarda serbest dolaşımı, yeni ulaştırma teknolojileri, bilgi aktarımı ve iletişim Anglo-Saxon modelinin, en azından bugün için, ağır bastığını gösteriyor. Çünkü Anglo-Saxon ekonomileri, küreselleşmenin ilk on yılı olan 1990'larda –kapitalist başarısının tek ve kesin sınavı olan– kârlılık açısından daha iyi durumda olduklarını gösterdi. Kârlar artıyordu ve dahası 'İşin Sonu'na dair daha önceki kasvetli tahminlere rağmen yüksek istihdam seviyeleri, Kıta Avrupası'nın aksine Anglo-Saxon ekonomilerinde devam ediyordu. GSYİH ve gelir artışı açısından her şey iyi görünüyordu.

Önceki bölümlerde iddia ettiğim gibi, XX. yüzyıl'ın ekonomi ve topluma dair entellektüel düşüncesinin büyük bir bölümü, kapitalizmin yok olması değilse de zayıf düşmesi üzerine kurulmuştu. Bütün sosyal bilimler 'devletçi' olmuştu; devlet ekonominin kontrol edilmesinde ve toplumsal sorunların dindirilmesinde başlıca özne olmalıydı. Bu tür bir dünya yerine; ortadan kalkması pek muhtemel olmayan ve devletle-

rin uymak zorunda olduğu değişimin hızını dikte eden bir kapitalizm ile karşı karşıya kaldığımız düşüncesi, birçoklarının sınırlarını bozdu ve kafalarını karıştırdı. Bu durum, elbette, inkâr da edildi. Küreselleşme gerçekleşmedi, yeni hiç bir şey yok ya da uluslararasılaşma yanlış bir tanımlama; bütün bu iddialar şiddetle öne sürüldü.² Devletin küreselleşme karşısında güçsüz olmadığı tutkuyla iddia edildi. Piyasa başarılı olamayacak, efendi değil hizmetkar olacak; Fransız Sosyalist Başbakan Lionel Jospin bu konudaki görüşlerini böyle açıklıyordu. Polanyi piyasayı imkansız, yıkıcı ve işlevsiz bir kara ütopya olarak eleştirmişti; bu güçlü eleştiri, küreselleşmenin (belki de?) kendi kendini yok edeceği (ürkek) umudu içinde kısmen yeniden canlandı.

Küreselleşmenin nihai zaferine dair açıklamalar da vardı. Sınırların olmadığı bir dünya, Tarihin Sonu, herkes için görülmemiş bir zenginlik, her ülkede demokrasi ve her evde bir video olacağı tahmin ediliyordu.

Bu incelemelerde eksik kalan unsur, kapitalizm denilen üretim tarzının diyalektik çelişkileriydi. Kapitalizm kâr ile yönlendirilen ve üretkenliği artırmak için yeni teknolojilerin sürekli arandığı bir birikim sistemidir. Bu nedenle dalgalanmalara, çöküşlere ve krizlere meyillidir. Küresel finansal piyasalar, devletler üzerinde güçlü bir disiplin aracı görevi görür; ancak bu piyasaların kendileri de oldukça değişken ve kırılgandır. XVIII. yüzyıl'daki Sanayi Devrimi ya da XIX. yüzyıl'daki ikinci sanayi devrimi gibi, daha önceki devrimci dönemlerde olduğu gibi, eski sanayiler ve bu sanayilerdeki istihdam azalıp yeni teknolojiler ve vasıflar öne çıktıkça eşitsizlikler belirgin olarak artacaktır.³

Ancak bir önceki Sanayi Devrimi büyük ölçüde Kuzeybatı Avrupa ve ABD'yi etkilemişti. Sanayileşme dünyanın geri kalanını emperyalizm, dolayısıyla negatif bir biçimde etkilemiş, bu bölgelerde yeni bir üretim tarzı kurmadan eskisini yok et-

mişti. Ancak içinde bulunduğumuz dönem gerçekten küresel. İster portföy isterse de doğrudan yatırım olsun, sermayenin etkisi, finansal piyasaların hegemonyası, ticaretin artan nüfuzu bütün dünyalarda hissediliyor: Birinci, İkinci ve Üçüncü dünyada. Aslında, bu sayısal sınıflandırma da artık işlevsiz hale geldi. Kapitalizmin yararları ve zararları dünyanın bütün bölgelerine –eşit olmasa da– simetrik olarak düşüyor. İki yüz yıldır ilk kez, kapitalizmin beşiği –metropolü ya da çekirdeği– değişimin hızından en az çevre kadar korkuyor.

İşte bu nedenle, Kasım 1999'da Seattle'daki WTO konferansı önünde gösteri yapan kalabalığın içinde, çevre ya da bölüşüm sorunlarından endişe duyanlardan çok AFL-CIO'ya¹ bağlı sendikalı işçiler bulunuyordu ve bu işçiler yüksek ücretli işleri için koruma talep ediyordu.² Serbest ticareti ortak düşman olarak göstererek, gelişmiş kapitalist ülkelerin varlıklı vatandaşları, pastalarını hem ellerinde tutmak hem de yemek istiyorlardı. Eldeki pasta, serbest ticaret yoluyla, eninde sonunda işçilerin daha düşük ücret aldığı diğer ülkelere gidecekti.

Ancak gerçek bir çıkarlar koalisyonu da bulunuyordu; bu koalisyon yoksul ile zengin ülkeler arasında ve küreselleşme karşıtı öfkelerini farklı mekanlarda gösteren insanlar arasında mevcuttu: Seattle, Washington DC, Davos, Prag ya da IMF/Dünya Bankası/WTO/G-7 toplantılarının olduğu her yerde. Bu endişelerin mantığı ve mantıksızlığının anlaşılması için kapitalizmin şimdiki döneminin, yakın geçmişteki tarihsel sürecin bir sonucu olarak görülmesi gerekir. Çünkü küreselleşme henüz başlamadı bile. Bu yönüyle küreselleşme en az yeni yüzyıl kadar taze ve 'kısa XX. yüzyılın' bitimiyle 1989'da başladı. IMF/Dünya Bankası tarafından sembolize edilen 1945 sonrası küresel düzen mantığı, kapitalizmin bu

i ABD'nin en büyük işçi sendikaları konfederasyonu. (ç.n.)

yeni döneminin piyasa eksenli mantığı ile çelişki içindedir. Bu nedenle ilerleyişimizin kökenine yeniden bakmalı ve son bir kez daha yakın tarihimizin yanı sıra Marx'a yönelmeliyiz.

Uzun Bir Bakış Açısıyla Kapitalizm

Bu nedenle, XXI. yüzyıl'ın gelişi, bir başlangıç olduğu kadar, sürecin kaldığı yerden devam etmesidir. Dünya 1914'te bıraktığı noktaya geri döndü. Ancak bu bir daire değil, bir sarmaldır. Çünkü günümüz birçok yönden XIX. yüzyıl'dan farklıdır.

Bu sadece yeni bir yüzyıl değil aynı zamanda yeni bir milenyumdur. Takvim Avrupalı ve Hristiyan olmakla birlikte, tarih bir klişeden fazlasıdır. Bir önceki milenyumun gelişinde Avrupa 'Karanlık Çağ' içindeydi. Dönemin dinamik gücü İslam'ın dünyayı fetheden gücüydü. Çin teknolojik olarak en ileri ve belki de en varlıklı ülkeydi. Kahire ve Bağdat üniversiteleri, Antik Yunan ve çağdaşı İtalya'dan gelen bilgiyi koruyor, aktarıyor ve bu bilgiye katkı yapıyordu.

Bu bir önceki milenyumun ikinci yarısında Avrupa ve Dünyanın Geri Kalanı (ki, bu da Avrupa-merkezci bir ifadedir) arasındaki denge değişti. Silahlanmış, hafif ve hızlı yelkenliler dönemin çok önemli yenilikleriydi ve bu gemiler İberli maceraperestlerin Amerika, Afrika ve Asya ile temas geçmesini sağladı. 1492'de Kolomb ve 1498'de Vasco da Gama, bir dünya sistemi olarak kapitalizmin başlangıcının işaretini verdi. Böylece modern emperyalizm dönemi başladı. Bu dönemde ilk defa denizci imparatorluklar ortaya çıktı.

Bu genişlemeyi mümkün kılan, savaş ve denizcilik alanındaki yeniliklerdi.⁵ Ancak büyük bir vahşet ile sömürge-lerden metropollere artık transferine yol açtı. Bu genişleme dini fanatizmin kışkırttığı ırk küstahlığını da başlattı. Tanrı ve silahlar altın ele geçirmek için kullanıldı. Milenyumun ön-

ceki yüzyıllarında Müslümanlar tarafından sömürgeleştirilen İberya'nın, şimdi Avrupa ırkçılığının küstah öncüsü oluşu ironik bir durumdu.

Avrupa emperyalizminin geleceğini değiştiren şey, XVIII. yüzyıl'da yaşanan teknolojik sıçramaydı. Batı Avrupa, öncü emperyalistlerin açgözlülüğünden daha fazla artığı, hızlı ve büyük miktarlarda *yaratabilirdi*. Sanayi Devrimi sonrasında kapitalizme ikinci bir hayat verilmişti. Tanrı ve silahlar yerine, dokuma ve torna bu yeni dönemi belirledi. Emperyalizm XIX. yüzyıl'da devam etti ve hatta Asya ve Afrika'da daha derinlere yayıldı. Ancak emperyalizmin temeli değişmişti. Piyasa ve doğal kaynaklar arıyordu. Sadece artık transferi değil aynı zamanda artığı yükselten teknolojinin ihracı söz konusuydu.

XX. yüzyıl'ın sonu, sadece, bir üretim tarzı olan kapitalizm karşısındaki tehditlerin değil yol boyunca emperyalizmin de sonunu getirdi; hem karasal hem de denizci emperyalizm yok oldu. Yüzlerce yıldır emperyalizm ile olan derin ve uzun soluklu benliği ile, Avrupa, iki farklı aşamada imparatorluklarını kaybetti. Osmanlı, Habsburg ve Romanofflar gibi toprak temelli imparatorluklar 1918'den sonra yok oldu. Romanoff İmparatorluğu, elbette ki, daha sonra yeniden canlandı. Ancak, 1945'ten sonra Britanya, Fransa ve Hollanda'nın denizci imparatorlukları Portekiz ve Belçika'ninkiler ile birlikte yok oldu; en son giden ve gitmeye en isteksiz olanlar bu son ikisiydi. Böylece, liberal-demokratik kapitalizmin zaferi, yarım milenyum içindeki bütün imparatorlukların sonunu gördü. Bu durum sömürgelerin mücadelesi olmaksızın gerçekleşti. Anti-emperyalizmin köklü bir savunucusu olan ABD, emperyalizmin bu son döneminde, Vietnam'da 1945'ten 1975'e dek süren uzun bir bağımsızlık savaşına bulaştı.

XXI. yüzyıl'ı küreselleşmenin XIX. yüzyıl döneminden farklı kılan, artan sayıdaki yeni bölgesel (ulus-) devletlerin

varlığıdır. Bağımsızlık hareketi, XX. yüzyıl'ın ikinci yarısında (1945-89) Soğuk Savaş ile etkileşim içine girdi ve bu etkileşim, yeni ulus-devletlerin ekonomi ve devlet yönetiminde birçok çarpıklığa neden oldu. Diktatörler, güç siyasetinin alaycı oyunu içinde, her iki kesim tarafından desteklendi. Ancak bu savaş yüzyılı, Leninist devletin Avrupa'da barışçıl yoldan çöküşü ile sona erdi; ardından liberal-demokratik aşama Asya, Afrika, Latin Amerika ve Doğu Avrupa'nın bağımsız devletleri arasında başladı.

Klasik liberalizm özgürlüğü savundu ama demokrasi konusunda temkinliydi. Marx'ın yarım kalmış Hegel eleştirisi işte bu nedenle zamanı için çok radikaldi.⁶ Mülksüzlerin (proleteryanın) seçmen saflarına kabulü, Locke ya da Mill'in hayal gücünün ötesindeydi. Klasik liberalizm için özgürlük, mülkü elde tutma ve mülkün ürünlerinden faydalanma özgürlüğüydü. Elbette buna, emek-gücünün mülkiyeti de dahildi. Ancak iktisadi mülkiyet özgürlüğünü, siyasi seçme-seçilme özgürlüğüne genişletince liberal demokrasinin zımni çelişkileri belirgin hale gelir.

Hegel eleştirisinde genç Marx, mülksüzlerin seçme özgürlüğüne dahil edilmesinin, temsil hakkının mülk sahipliğine dayandığı devlet yönetim biçimini yıkacağını düşünmüştü. Dolayısıyla, seçim için mülk zorunluluğunu kaldırmak topyekün mülkiyeti kaldırmanın eylemi olacaktı. Ancak bu düşüncesinin nedeni, Marx'ın politik ekonomiyi henüz anlamamış oluşuydu: Sistem proleteryanı nasıl üretiyor ve yeniden üretiyordu; yani işçi sömürülmesine yol açan bir sözleşmeyi gönüllü olarak nasıl kabul ediyordu. Bu zaman alacaktı. *Kapital*'in 1. Cildi'ni yayınladığında bu süreci anlamış ve kitabın altıncı bölümünü Emek-Gücünün Alımı ve Satımı'na adanmıştı.

Proleteryanın yaratılmasının çok derin ve istenmeyen sonuçları oldu. Sözleşme ve emek-gücünü satma özgürlükleri bir kez verilince, sözleşmeler üzerindeki statü eşitliği eninde

sonunda hayatın her alanında eşitlik talebine yol açacaktı. Önceki bütün toplumlar, sadece servet ve güç eşitsizliği üzerine değil ama aynı zamanda dar bir piramit içinde bir statü hiyerarşisi üzerine kurulmuştu. Ancak insanlar bir kez müdabelenin öznesi ve emek-gücünün satıcı haline gelince, statü eşitsizliği sürdürülemez oldu. Her ne kadar Eski Dünya'da gerçekleşmesi çok uzun sürse de, işçilerin oy hakkı ilk adımdı. (ABD ve Antipodlar, bütün yetişkin erkeklere oy hakkını önceden vererek çok daha iyi yaptı.)

Bir sonraki adım kadınların oy hakkı idi. Cinsiyet meselesi halen çözülemedi. Bunun nedeni, erkek işçilerin iktisadi sözleşme özgürlüğü politik haklarından önce yerleştirilirken, kadınların ekonomik güç kazanmaları politik haklarının yarım yüzyıl gerisinde kaldı. Ancak kadınların ve işçilerin siyasi özgürlü mücadelesi, bağımsızlık güdüsünü şiddetlendirdi. Bağımsızlık hareketleri ise daha sonra ABD'de ırk ayrımcılığı karşıtı ve sivil haklar hareketlerini besledi. Statü eşitsizliğinin kaldırılması iktisadi sözleşme hakkının mantıksal bir sonucuydu. Yunan demokrasisinde statü eşitsizliği yoktu; ne kadınlar ne de köleler oy kullanabilirdi. Kulağa her ne kadar paradoksal gelse de, sözleşme özgürlüğü statü eşitliğine yol açtı.

Ancak ne oy kullanma hakkı ne de statü eşitsizliğinin kaldırılması, ekonomik eşitsizliğin çözümüne belirleyici bir katkı yaptı.

Marx, emek-gücünün bir meta haline gelmesiyle özgürlük ve serbestlik kazanacağını açıkça gördü. Emek-gücünün hukuki olarak sözleşmeye girme hakkı vardı. Ancak bu eşitlik servetin ekonomik eşitsizliği ile bir arada bulunuyordu. İşveren (Bay Para Çantası) geliri/serveti ile yüzlerce, belki binlerce çalışanına denk olabilirdi. Hukuki eşitlik temelinde yürütülen mübadele ekonomik eşitsizlik çerçevesinde yürütülüyordu.

Ancak 1867'de ya da daha sonra, Marx, Hegel'in *Hukuk Felsefesi* eserine yaptığı kendi eleştirisi ile yeniden bir bağ ku-

ramadı. Servet işverene orantısız bir güç verdi, ama işçilerin gücü sayılarında bulunuyor. Emek-gücü piyasasında pazarlık gücünün belirlenmesinde sayı önemlidir; ancak bir kez daha Marx'ın kendi devrevi dalgalanma teorisi, kârlılık tehdit altındayken, sermayenin emeği nasıl yerinden edebileceğini gösterir. Oy hakkının –evrensel değilse de– yaygın olduğu bir dünyada siyasi bileşim, ekonomik bileşimden daha güçlüdür. Bunun nedeni, siyasi güçteki çalkantıların, ekonomide olduğu gibi, bir devrevi dalgalanma oluşturmamasıdır. Demokrasi bu nedenle piyasaya karşı bir tehdit haline gelir.

Ancak, bu durum, Kapitalizm dışında Sosyalizm için de bir tehdit olduğunu göstermiştir. Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg önderliğindeki Alman Devrimi'nin yenilgisinin nedeni, işçilerin Almanya'yı bir cumhuriyet yapan ılımlı reformlara sıkı sıkıya bağlı kalma kararlarıydı. USPD'nin tek-lifini, mülkiyet haklarını kaldıran devrimci alternatifi istemediler. Bunun nedeni, Reichⁱⁱ döneminde çok yaygın olan statü eşitsizliğine cumhuriyet ile bir darbe vurulmasıydı. SPD, Hohenzollern hanedanlığının uzaklaştırılması ve Alman devlet idaresinin daha kapsayıcı olmasında etkili olmuştu.

Oy hakkı ve demokrasiye dahil edilmeleri ile işçiler kapitalizme dahil edildi. Demokratik güç, işçinin pazarlık gücünü belli bir noktaya dek artırabilir. Kârlılık ciddi olarak tehdit altında kalırsa, sermaye çekilir ya da göç eder. Sermaye ile emek arasında –belki de– kısa dönemli bir devrevi çelişki olmasına rağmen, ikisi arasında uzun dönemli bir tamamlayıcılığa ihtiyaç olduğunu, Marx'ı baş aşağı tutan biri olarak, yukarıda öne sürdüm. Marx'ın *Kapital*'deki genel bakışını yorumlarsak, bu iddia anlamlı hale gelir; Marx kapitalizmin devrevi doğasını öne çıkarır, ancak kâr oranında sistemi yıkmaya yeterli bir düşüşün olacağının garantisi yoktur. Kâr oranı da felaket

ii İmparatorluk. (ç.n.)

düzeyinde düşmemiştir. Bu tamamlayıcılık kısa dönemde de geçerli olabilir; işçilerin sermaye ile olan savaşlarının sonucu sermayenin yok edilmesi değil de sermayenin kıtlığı olursa, sonuç işsizlik olur.

Gelişmiş kapitalist ülke işçilerinin, gerçi 1980'lerin sonu ile, ulaştıkları sonucun bu olduğunu iddia edebilirim. Sermayenin hareketli hale gelmesiyle, dünyanın her yerindeki sosyal demokratik partiler kârlılığın yeniden sağlanmasının önemini fark etti. Ancak sermaye hareketli hale gelince, işçiler ile çatışma değil dayanışma talep etti. İsteddiği işbirliğini aldı. Bu durum en çarpıcı olarak, İngiliz Solu'nun 1980'lerin sonundaki yönelişini eleştiren, Ambalavaner Sivanandan tarafından tasvir edildi: 'Sermaye işçilerden kurtuldu, [bu durum] Sol'un tamamen gözünden kaçtı.'⁷

Çatışma kapitalizme özgüdür, ancak kapitalizmin ölmeyeceği anlaşılırsa, bunun ardından işçilerin davranışlarının yanı sıra inançları da bir değişim geçirir. Elbette ki, bütün bunlar birden olmaz. Her ülkede eşit olarak da değil. KiS partilerinin 1990'lerdeki genel geri çekilişinin nedeni, emek ve emeğin siyasi öznelerinin, sermaye ve emek arasındaki bu tamamlayıcılığı fark etmeleriydi.

Ulus-devletlerin XX. yüzyıl'ın sonlarında çoğalması, kapitalizmin mantığına diğer bir çatışmacı mantık ekliyordu: Devletlerarası (sıklıkla kullanılan ifade ile uluslararası) siyasi sistemin doğası. Avrupa devlet sistemi, 1648'deki Westphalia Anlaşması'nın ardından, üç yüzyıl boyunca Avrupa-merkezci bir evrim geçirdi; ancak dışa açılması ve evrenselleşmesi XX. yüzyıl'ın sonuna aittir. Woodrow Wilson başarısız oldu; ancak Franklin D. Roosevelt devletlerarası siyasi sistemde Avrupa-merkezciliği yıkmayı başardı. Birleşmiş Milletler, Westphalia Anlaşması'nın egemen devlet mantığını kabul etti ve sistem, düzeni anlaşmalar üzerinden kurdu. XX. yüzyıl'da küresel kapitalizmin 1919 sonrası bir dizi ulusal kapitalizme

dönüşmesiyle, anlaşıma-temelli mantık uluslararası ekonomik sisteme uyarlandı. 1945 sonrası küresel ekonomik düzenin inşasında, BM gibi kurumlar ve Bretton Woods'un finansal örgütleri, IMF ve Dünya Bankası, kuruldu. Bu kurumlar, Westphalia Anlaşması'nın kağıt üzerinde birbirine eşit, ege-men devletler prensibinin üzerine bir süper güçlerin dengesi fikrini yerleştirdi; Avrupa Uyumu dünyaya uyarlandı. Böylece BM, bir Genel Kurul'a (Westphalia) ve beş Daimi Üye (Uyum) ile Güvenlik Konseyi'ne sahiptir. IMF ve Dünya Bankası'nda oy hakkı bir ülke, bir oy prensibine göre değil, ülkelerin IMF ve Dünya Bankası sermayesine yaptıkları katkıların oluşturduğu kotalara göre belirlenir. Bir kez daha bu kurumlara G-7 hükmeder.

Bu nedenle, iktisadi ya da *de facto* eşitsizlik ile siyasi ya da *de jure* eşitlik tedirgin bir uyum içinde yaşar. Bu durum, Marx'ın, kapitalizm koşulları altındaki emekçinin özgürlüğünü tasvir edişinden farklı değildir. Görünen eşitlik seviyesinin altında servet ve gücün eşitsiz yapıları gizlenir. Bu devletlerarası sistem mantığı, XX. yüzyıl'ın ikinci yarısının tamamında hüküm sürdü. Tek ülkede kapitalizmler sisteminin maddi temelinin yanı sıra Soğuk Savaş da bu duruma yardımcı oldu. Diğer taraftan, Doğu ve Batı'nın Soğuk Savaş kampaşmaları bulunuyordu. Bağımsızlığını yeni kazanmış eski sömürgeler Üçüncü Dünya'yı oluşturuyordu; bu ülkeler rakip kutuplara farklı seviyelerde sadakat gösteriyor, bir kısmı ise Bağlantısızlar Hareketi içinde yer alıyordu. Zengin ve yoksul ülkeler arasındaki ekonomik bölünme Kuzey ve Güney olarak yaftalandı.

Siyasi eşitlik ve ekonomik eşitsizlik arasındaki bu çelişki, küresel kurumlarının daha az etkili olmasına yol açtı. Bu nedenle, BM içinde Güvenlik Konseyi Daimi Üyeler arasındaki Doğu-Batı ayrımı nedeniyle felç olurken, Genel Kurul Üçüncü Dünya ile özdeşleştirildi. IMF ve Dünya Bankası,

Birinci Dünya'nın çıkarları doğrultusunda (bilinen ismiyle) G-7 tarafından yönetilen birinci Dünya kurumları olarak görüldü. Üçüncü Dünya talep etti ve UNCTAD'ı aldı; Üçüncü Dünya'ya ait olarak görülen bu kurum, bu ülkelerin tarife vergileri ve kalkınmaya dair endişeleri konusunda IMF ve hatta Dünya Bankası'na göre daha dostça görünüyordu. Bu düzenlemeler, zengin ve yoksul uluslararasıdaki çatışmaların açığa çıkarılmasına yardımcı olabilir.

Proleteryanın çelişkisi ve bağımsızlığını yeni kazanmış ulus-devletlerin benzerliğinin fazla abartılmaması gerekir. Ancak bunu yapma girişimleri oldu. Bu nedenle bir dönem, Üçüncü Dünya ülkelerinin, küresel düzeni/dünya kapitalizmini yıkmak için tıpkı proleterya gibi ayaklanabileceği biçiminde, Çin Komünist düşüncesi bulunuyordu. Bu anlayış, Troçki'nin zayıf-halka hipotezinin aşırı uç bir biçimiydi. Böylece, Marx'ın teorisine tamamen zıt bir biçimde, zayıf-halka sosyalizme en çok yaklaşan ve dünya devrimine liderlik edecek ülke olacaktı. Özellikle 1970'lerde petrol fiyatlarının OECD ülkelerini zayıflatmasıyla, Kuzey karşısında Güney'in dayanışma içinde olması gibi daha az devrimci anlayışlar da bulunuyordu.

Bunların çoğunun bir yanılsama olduğu kanıtlandı. Ne kadar dayanışmacı olursa olsun, Güney'in tek başına başarabileceği çok az şey vardı. Tıpkı KiS partilerin, ekonominin iyi gittiği dönemlerde davalarının güç kazandığını anlamaları gibi; Güney'in de zenginliğin yolunun Kuzey ile olan mal mübadelesinden geçtiğini kabul etmesi gerekiyordu. Bu, 'Marx'ı baş aşağı tutma' düşüncesinin devletlerarası düzlemdeki karşılığıdır; mal mübadelesi tarafların birbirine eşit olmadığı durumlarda dahi çatışmacı değil tamamlayıcı bir süreçtir.

Bu mantığı uygulama fırsatı, 1945 düzenlemesi kurumlarından birinde yürütülen pazarlıklarda ortaya çıktı; bu kurum hiyerarşik bir temelde örgütlenmemiştir: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and

Trade-GATT). Güney'in kalkınma deneyimlerindenki farklılıklar (bkz. 17. Bölüm), kimi ülkeleri 'yeni sanayileşmiş' ve Kuzey pazarlarına girmeye istekli hale getirmişti. Bu ülkeler GATT'ın Uruguay Round'unun başlamasına öncülük etti. Bu çabalar sonunda pazarlıklara ve Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) dönüşecek Anlaşma'nın imzalanmasına yol açtı. Ticaret karşılıklı bir ilişkidir ve DTÖ bütün üyelerinin, En Çok Kayırılan Ülke kuralını ticaret yaptıkları ülkelerin tamamına genişletmeyi kabul etmelerini zorunlu kılar. Karşılıklılık ve simetri DTÖ sürecinin kalbinde yer alır. DTÖ'nün yapısı, uluslararası kurumlar içinde en eşitlikçi olandır; bir ülke bir oy kuralı geçerlidir. Buna rağmen, BM Genel Kurulu'nun aksine, kurumun işleyişi popülist demogojiye karşı dirençlidir. Uyguladığı hukuk, ABD ve Avrupa Birliği gibi güçlü Kuzeyli üyelerin ceza almasına yol açmıştır; ne BM ne de IMF böyle bir şeyi yapamaz.

DTÖ, küreselleşmenin yeni döneminin ilk kurumudur. Üyelik gönüllüdür ama otomatik değildir. Ülkelerin, serbest ticaret ve ayrımcı ticaret engellerinin kaldırılması konularında bir dizi kriteri sağlaması gerekir. Bu nedenle, BM Güvenlik Konseyi'nin Daimi Üyesi olan Çin'in, DTÖ'ye katılmadan önce uzun bir pazarlık sürecinden geçmesi gerekti. Gelişmekte olan ülkeler, DTÖ'ye katılma istekliliği göstererek, 1945-89 bölünmüşlüğü'nün geçmişte kaldığını gösterdi.

Çağımızın en büyük paradoksu budur. Piyasa-güdümlü küreselleşmenin güçleri tarafından yavaş ama emin adımlarla tek dünya yaratılıyor. Küresel yönetişimin bu aşamasının önde gelen kurumu DTÖ'dür. BM/IMF/Dünya Bankası eski devletlerarası sisteme aittir. Gücün eşitsizliği faaliyetlerine nüfuz etmiştir. Ticaretin aksine, devletler arasındaki siyasi (güç) ilişkileri ne simetrik ne de her zaman karşılıklıdır. Eşit egemenler karinesi ticari ilişkilerin karşılıklılığıyla aynı şey değildir.

Bu durum borçların iptali için Jübile 2000 tarafından ya-

pılan ajitasyonun aksine, belki de en iyi olarak gelişmekte olan ülkelerin 1980'lerdeki borç sorununda farklı biçimlerde görüldü. 1980'lerdeki borçlar, Batılı ticari bankaların elle-
rindeki petrodolarları Latin Amerika'daki egemen devletle-
re, özellikle 1970'de, ticari kredi olarak vermesiyle artmıştı.
Meksika, 1982'de borç servisini sürdüremeyeceğini açıklaya-
rak krizin sinyalini vermişti. Uzun pazarlıkların ardından ge-
len sonuç, birçok borcun ödemenez olarak iptal edilmesi idi.
Bu çözümün tasarlanması için, Brady Bonoları ve benzerleri
gibi,⁸ birçok finansal yaratıcılıklar kullanıldı, ancak sonunda
toplam borcun çok küçük bir kısmı geri ödendi. Bunun ne-
deni, borç tahvilleri piyasaya sürüldüğünde, finansal piyasalar
bu varlıklara çok düşük bir alım fiyatı biçti, bu fiyatlar nomi-
nal değerlerin küçük bir bölümüydü.

Hükümetlere ve çok taraflı kamu borç kurumlarına olan
ödenmemiş kamu borçlarının iptali çok daha zor oldu. Bu
borçların, önceki borç krizinden daha ağır etkisi bulunmak-
tadır, çünkü bugünkü durumda borçlu ülkeler ağırlıklı olarak
Sahra Altı Afrika'dan gelmektedir. Borcun büyük bir kısmı,
ödenmemiş eski borç servislerinin asıl borca eklenerek borcun
katlanması sonucunda oluşmuştur. Günün birinde borcun
ödenebileceğine dair ciddi bir ihtimal bulunmamaktadır. An-
cak devletlerarası sistem, 1980'lerde piyasanın kabul ettiğini
kabul etmemekte, borcu ne iptal etmekte ne de borca bağlı
yeni bonolar çıkarmaktadır. Bu nedenle, piyasanın garip bir
sonucu ile karşı karşıyayız; genellikle küreselleşmenin şeytani
dehası olarak görülen piyasa, devletlerarası sisteme göre daha
affedici ve daha az zarar verici olduğunu göstermiştir; diğer
tarafтан devletlerarası sistemin birçok üyesi (Fransa, Alman-
ya) sosyalizmi ya da en azından ilerici bir sosyal felsefe biçimi-
ni vaaz etmektedir.

Tamamen küresel olan diğer bir sorun ekosistemdir. Ozon
tabakasındaki delik ve küresel ısınmaya yol açan sera gaz-

larının aşırı emisyonu, devletlerarası sistemi apaçık aşan ve egemen bir devletin tek başına hiçbir şey yapamayacağı iki konudur. Sanayi süreci ve tüketim alışkanlıklarının çevre üzerindeki zararlı etkilerine olan ilgi, 1960'ların başında Rachel Carson'un *Silent Spring* eseriyle başladı. O dönemdeki anlayış büyük ölçüde ulusal düzeydeydi; gelişmiş ülkelerde ve birkaç gelişmekte olan ülkede çevre grupları hükümet ve sanayi ile mücadele ediyordu. 1972 Stockholm Konferansı'ndan Sürdürülebilir Kalkınma üzerine Bruntland Raporu'na (1989) dek çevre hareketi kamu politika tartışmalarında önem kazandı.

Çevre konularındaki bir bakış açısına göre, çevre sorunları devasa ölçekli bir piyasa başarısızlığıdır. Kâr arayışı içindeki işletmeler, faaliyetlerinin gerçek çevresel maliyetlerini göz ardı eder. Tüketiciler, piyasa tarafından, sürdürülemez tüketim alışkanlıkları sürdürmeye teşvik edilir. Bu görüşlerde bir miktar gerçeklik payı bulunmaktadır. Ancak piyasa, aynı soruna karşı etkili bir çözüm olduğunu da ispatlayabilir; tüketicilerin ve işletmelerin güdülerini vergiler ve sübvansiyonlar ile değiştirerek, kural koymaktan daha güvenilir bir değişim piyasa eliyle gerçekleştirebilir. Enerji verimliliğindeki en büyük gelişme 1973'te ham petrol fiyatlarının dörtte katlanması ve 1979'daki diğer bir artışın ardından gerçekleşti.

Ürünler ve üretim süreçlerine çevresel zararı azaltan çok sıkı düzenlemeler de getirildi. Piyasaların her hangi bir kural ya da düzenleme olmaksızın işlediğini düşünmek saflık olur. Finansal piyasalar dünyanın her yerinde çok sıkı kuralları altında bulunur ve dolandırıcılık, iflas, zimmete para geçirme, vs... gibi kanunlara bağlıdır. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa, belki de, çevreye en çok zarar veren sanayi politikalarını sürdürdüler. Ortada bir piyasa yoktu ama kaynak dağılımını yapan otorite çevre sorunlarını göz ardı etti.

Ancak en ciddi sorunlar, gerçekten küresel bir kapsamı olanlardır. Bütün konferanslarına rağmen BM sistemi burada

etkin değildir. İşe yarayacak yöntem, GATT/DTÖ durumunda olduğu gibi, hükümetler ve işletmelerin küresel bir düzenlemeyi pazarlık etmek için biraraya gelmesidir. Kloroflorokarbonlar üzerine Montreal protokolü, ozon tabakası sorununa karşı ilk başarılı girişimdi; protokol, kloroflorokarbonların üretimini durdurarak soğutucuların üretim teknolojisine kısıtlamalar getirmişti. Aralarında çok güçlü küresel şirketlerin de bulunduğu üreticiler, bu kısıtlamaları kabul ederek işbirliği yaptı.

Küresel ısınma çok daha zor bir sorun olduğunu gösterdi. Yine bu konuda da diğer bir gerçek küresel konferans 1998 Kyoto Konferansı idi ve BM himayesi dışında toplanmıştı; konferans bir de zaman çizelgesi oluşturmuştu. Ancak bu durumda, büyük üreticilerin bir kısmı şirketler değil egemen devletlerdi. Masada bulunan ve işe yaracak olan çözüm, (karbon) alım-satım izinleri kullanılmasıdır. Bu ticaret, piyasa başarısızlığına karşı Coase çözümününün güzel bir örneğidir; temiz bir çevre için mülkiyet hakları oluştur ve alım-satım izinleri biçimindeki bu hakları dağıt. Piyasa mantığı devletlerarası sistem ile çatıştığı için, bu uygulamanın kabülü kolay olmayacaktır. Egemen devletler, bankaların karşı karşıya kaldığı rekabetçi baskılardan yalıtılmış olabilir. Borç iptallerinde olduğu gibi, bu konuda da, piyasa mantığı daha iyi ve etkindir.

Kapitalizm müşfik ya da yardımsever bir sistem değildir. Servet yaratımında şimdiye değin keşfedilmiş en etkin üretim tarzıdır. Kapitalizmin nihai bir hedefi bulunmaz; kapitalizm milyonlarca kapitalistin kâr arama çabaları üzerinden işler. Yan etki olarak ekonomik büyüme, refah ve istihdam yaratır. Aralıksız değişim eğiliminden dolayı sefalet ve yıkıma da neden olur. Ancak son iki yüz yıl boyunca, önceki bütün milenyumların en büyük refah artışını sağlamıştır. Örneğin, 1800'lere göre çok daha fazla insan (yaklaşık altı katı) şim-

di hayattadır; bu insanlar, yine o zamanlara kıyasla ortalama olarak –on ile yirmi yıl arasında- daha uzun yaşamaktadır. Bu anlamda Malthus yanılmıştır, ancak bu yanılma Malthusçuların onu takip etmesini engellememiştir. Yaşam süresi potansiyel refahın ham bir göstergesi olarak ele alınabilirse; bir milyar insanın 1800’lerde ortalama kırk yıl yaşamasına karşın, 6 milyar insanın bugün ortalama 60 yıl yaşaması kapitalizmin başarısını anlatmaktadır. 1800’lerde bu bir milyanın belki üçte ikisi yoksulluk içinde yaşıyordu; bugün, altı milyanın en fazla dörtte biri yoksuldur. Ancak yoksulluğun azalması ne otomatik ne de kendiliğinden gerçekleşen bir süreçtir.⁹

Ancak Adam Smith, yeni doğal özgürlük sistemine dair açıklamasında yanılmıştır; Smith’e göre yeni sistem, yaşam standartlarını evrensel olarak iyileştirirken eşitsizliği de zorunlu olarak beraberinde getiriyordu. Son iki yüzyılda, özellikle 1945’ten itibaren, her zamankinden daha fazla insan yoksulluktan kurtarılmıştır. Yoksulluğun ortadan kaldırılabilceği düşüncesi kapitalizm öncesi hiçbir aşamada varolmamıştır. Kapitalizm yoksulluğu yok edecek araçları sağlar, ancak kalkınma sürecinde bu araçlar hemen ya da eşit olarak hareket geçirilemez. Mutlak yoksulluk kapitalizmin anavatanında –Büyük Britanya’da- ancak XIX. yüzyıl’ın sonlarında ifade edilmeye başlandı. Yoksulluk, kişisel bir deneyim olarak, işlevsiz iki savaş arası dönemde yoğunlaşırken kamuoyunun bu konuya ilgisi yok olmuştur.¹⁰

Keynesçi Altın Çağ’ın parlak yıllarında, 1960’larda, zengin ülkelerde yoksulluk konusu yeniden ortaya çıktı. Bu yıllarda odaklanılan konu mutlak yoksulluk değil göreceli yoksulluktu. Bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerde ulusal öncelik ekonomik büyümeye verilmişti; ancak yoksulluk sadece istenilmeyen bir sonuçtu. 1980 ve 1990’larda kimi ülkelerin, özellikle Asya’dakilerin, piyasa merkezli açık ekonomi politikalarını kabul etmesiyle, bir kez daha, olağanüstü büyüme

yaşandı. Bu Asya ülkelerinin çoğu, okur-yazarlık ve sağlık hizmetlerinin sunma bilgeliliğini gösterdi. Ardından, yüzyıllardır en kalabalık ve en yoksul kıta olan Asya, inanılmaz ve beklenmedik bir biçimde yoksulluktan çıkmaya başladı.

Adam Smith'in ifadesini belki de en iyi temsil eden ülke Çin'dir. 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'ni kuran devrimden 1978'e dek, Çin eşitlikçi ama yoksulluğu devam ettiren politikalar uyguladı. Sovyet-tipi bir ekonomik düzen ile büyük bir sanayi gelişmesi yaşandı; ancak Mao'nun politikalarının keyfiliği Kültür Devrimi sırasında büyük bir kıtlığa ve yıkıma yol açtı. Ancak, komünlerde okuryazarlık ve iyi sağlık hizmetlerinin temelleri atılmıştı. 1978'den itibaren tarımda daha bireyci sorumluluk sisteminin kurulması ile komünlerin yeniden yapılandırılması, ekonominin yabancı sermayeye açılması ve yerel girişimlerin teşvik edilmesi sonrasında Çin iki haneli büyüme rakamlarını görmeye başladı. Son yirmi iki yılda Çin GSYİH'si sekiz kat arttı. Bölgesel eşitsizlik ve gelir eşitsizliği arttı, ancak yoksulluk azaldı. Çin üzücü bir insan hakları sicili ile tek-partili bir devlet olarak kaldı.

Bu nedenle Marx'ın Adam Smith'e karşı çıkışını incelemek gerekmektedir. Kapitalizmin kıtlığı yok edebilme potansiyelini çok iyi bilen Marx, yoksulluğun yanı sıra eşitsizliğin de kapitalist bir toplumda yok edilebileceğini göremedi. Ancak 1840'lardaki gençlik dönemi ile *Kapital*'deki olgunluk yazıları arasında, kapitalist sistemin hemen ortadan kalkacağına şüpheli olduğunu düşünmeye başladı. Ne yazık ki, olgunluk incelemeleri yerine gençlik retorisi mirası oldu. Duyulmamış bir çok suç Marx adına işlendi, kapitalizmin kısa süre içinde yıkılacağına dair kehanet hatırlandı, ancak bütün bunlar Sovyetler Birliği'nde yeni sistemin kurulması ile yenilgiye uğratıldı. Varolduğu sürece kapitalizmin ilerici bir üretim tarzı olduğu fikri ve reaksiyoner alternatiflere karşı kapitalizmin coşkulu gelişmesinin tercih edilmesi gerektiği unutuldu. An-

cak bu görüşler bir intikam ile geri döndü. Kapitalizm gerçek anlamda küreselleşti ve hâlâ sınırlarına ulaşmadı. Bu durumda Marx'a ne olacak?

Kapitalizmden sonra ne gelecek kehaneti konusunda, Marx'ın isteksizliğini hatırlayın. Sosyalizm olacak, bir süre sonra sosyalizmi komünizm takip edecek. Ancak nasıl geleceği, neye benzeyeceği, nasıl işleyeceği gibi konulara Marx değinmemişti. Politik ekonominin eleştirisine –kapitalizmin nasıl işlediğinin incelemesine- adanmış yirmi yılın ardından Marx, gençlik el yazmalarında ortaya koyduğu hiçbir soruya bir daha geri dönemedi. Sadece kendi kendini örgütlemekle kalmayıp aynı zamanda bunu bilinçli olarak yapan bir topluma sahip olmak mümkün müdür? Bireylerin işlerinden ya da kendilerinden yabancılaşmadığı, kendi özgürleşmelerine tamamen katılabildiği, sahip oldukları türdeş özelliklerin gerçek potansiyelini gerçekleştirebildiği bir toplum, kendi işleyişinin tamamen bilincinde olabilir ve bunları yönetebilir mi ya da diğer bir ifade ile Kapitalizm ötesi Sosyalizm mümkün olabilir?

Marx, bu soruları cevaplamak yerine kendini kapitalizmi çalışmaya yönlendirdi ve çağdaşı sosyalistleri, başarılı bir sosyalizmin geleceğine dair yanılsamaları nedeniyle şiddetle eleştirdi. Ancak bu yanılsamalar Marx'ın ölümünün ardından yeniden ortaya çıktı ve 1917'den sonra kanlı sonuçları oldu. Dünya tarihinin bu üzücü, vahşi ve barbar dönemi artık sona erdi. Marx intikamını aldı. Ancak bir gün ödülünü alabilecek mi? Kapitalizm ötesi Sosyalizm gerçekleşebilecek mi?

Son Notlar

Bölüm 1

1. François Furet (1988/1992), *The French Revolution 1770-1814*; Antonia Nevill tarafından *Révolution*'dan (1988) yapılan İngilizce çeviri, Hachette, Blackwell, Oxford; Simon Schama (1989), *Citizens: A Chronicle of the French Revolution*, Viking, Londra.

2. Francis Fukuyama (1992), *The End of History and the Last Man*, Hamish Hamilton, Londra; Karl Popper (1945), *The Open Society and Its Enemies*, 2 cilt, Routledge Kegan Paul, Londra. Burada kitabın 2. cildine atıfta bulunuyorum, *The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx and Aftermath*.

3. Harold Laski (ed.) (1948), *The Communist Manifesto: The Centenary Edition*, İşçi Partisi için Allen & Unwin tarafından yayınlanmıştır, Londra, ss. 123-5.

4. Friedrich Engels (1845/1892), *The Condition of the Working Class in England in 1844*, ilk olarak 1845 yılına Almanca olarak yayınlandı, 1885 yılında, Florence Kelly-Wischnewetzky tarafından İngilizce'ye çevrildi ve 1886 yılında, John W. Lovell tarafından New York'ta ve 1892 yılında, George Allen & Unwin tarafından Londra'da yayınlandı. Engels, İngilizce baskıya bir önsöz yazdı.

5. Sidney ve Beatrice Web (1923), *The Decay of Capitalist Civilisation*, Harcourt Brace, New York.

6. Lenin (1916) *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism* (çok sayıda çevirisi yapıldı), aynı zamanda *Collected Works*, 45 cilt, Lawrence & Wishart, Londra, 22. cilt; Ernest Mandel (1972/1975), *Late Capitalism*; *Der Spätkapitalismus*'un (1972) Joeis de Bres tarafından yapılan çevirisi (1972), Suhrkamp Verlag, Berlin, New Left Books, Londra.

Bölüm 2

1. Bu bölümde iki kitaptan çok faydalandım: Istvan Hont ve Michael Ignatieff (ed.) (1993), *Wealth and Virtue: The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment*, Cambridge University Press, Cambridge. Bu bölümde faydalı arka plan bilgisi sağlayan iki makale şunlardır: Hont ve Ignatieff,

'Needs and Justice in *The Wealth of Nations*', giriş niteliğinde bir makale ve Donald Winch, 'Adam Smith's "Enduring Particular Result": A Political and Cosmopolitan Perspective' ve Donald Winch (1978), *Adam Smith's Politics: An Essay in Historiographic Revision*, Cambridge University Press, Cambridge.

Adam Smith'in kısa bir süre önce yayınlanmış bir biyografisi için bkz, Ian Simpson Ross (1995), *The Life of Adam Smith*, Clarendon Press, Oxford. Adam Smith'in çalışmalarına yapılan bütün göndermeler, Smith'in ölümünün ikiyüzüncü yıldönümü için bir grup Smith uzmanı akademisyen -J. C. Bryce, R. H. Campbell, A. L. Macfie, E. C. Mossner, D. D. Raphael, I. S. Ross, A. S. Skinner, P. D. Stein, W. B. Todd ve W. P. D. Wightman- tarafından yayıma hazırlanan, *The Works and Correspondance of Adam Smith* başlıklı altı ciltlik harikulâde Glasgow baskısına yapılmıştır. Bu, Glasgow Üniversitesi tarafından yapılmış çok değerli bir girişimdir ve Oxford University Press tarafından yayımlanmıştır. Özellikle şunları kullandım: *Lectures on Jurisprudence*, ed. R. L. Meek, D. D. Raphael ve P. D. Stein (1978) ve elbette, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 2 cilt, ed. R. H. Campbell ve A. S. Skinner, metin editörü W. B. Todd.

2. John Millar'dan yapılan alıntı, *Lectures on Jurisprudence*'a kitabın editörleri tarafından yazılmış olan Önsöz'den aktarılmıştır, s. 3

3. LJ (A) 14 *Lectures on Jurisprudence*'a gönderme yapılmaktadır -konferans notları 1762-63 yıllarında tutulmuştur ve Glasgow baskısında kitabın A bölümü olarak yayınlanmıştır, s. 14.

4. Early Draft of Part of the *Wealth of Nations*, *Lectures on Jurisprudence*'in eklerinden biri olarak yayınlanmıştır.

5. Aktaran Donald Winch, *Adam Smith's Politics*'in içinde, s. 71.

6. Burada *Wealth of Nations*'ın yukarıda belirtilen iki ciltlik Glasgow baskısına gönderme yapılmaktadır; 2. Cilt, V. Bölüm, s. 50.

7. Alıntı *The Theory of Moral Sentiments*'ten, D. D. Raphael ve A. L. Macfie (editörler), VII. Bölüm, 4. Bölüm, paragraf 36, ss. 340-41.

Bölüm 3

1. Bu bölüme arka plan oluşturan iki kitap şunlar: Laurence Dickey (1987), *Hegel: Religion, Economics and the Politics of Spirit 1770-1807*, Cambridge University Press, Cambridge; Charles Taylor (1975), *Hegel*, Cambridge University Press, Cambridge.

2. Burada yapılan gönderme; Winch, *Adam Smith's Politics*.

3. Dugald Stewart'ın Smith'i revizyondan geçirişyle ilgili olarak bkz. Emma Rothschild (2001), *Economic Sentiments: Adam Smith, Condorcet and the Enlightenment*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

4. Burada yapılan gönderme; K. J. Arrow (1951), *Social Choice and Individual Values*, John Wiley, New York; Marie Jean Antoine Nicolas de

Condorcet (1785), *Essai sur l'application à probabilité des decisions rendue à la pluralité des voix* (Paris).

5. James Madison, Alexander Hamilton ve John Jay (1789), *The Federalist Papers*, ed. Isaac Kramnick (1987), Penguin, Londra.

Bölüm 4

1. Bkz. Leopold Schwarzschild (1948), *The Red Prussian: The Life and Legends of Karl Marx*, Pickwick Books, Londra.

2. Bruno Bauer ve Genç Hegelcilerle ilgili arka plan bilgisi için bkz. David McLellan (1969), *The Young Hegelians and Karl Marx*, Macmillan, Londra; Harold Mah (1987), *The End of Philosophy and the Origins of Ideology*, University of California Press, Berkeley; Daniel Brudney (1998), *Marx's Attempt to Leave Philosophy*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Karl Marx (1844/1970), *A Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right*, Joseph O'Malley'in editörlüğü ve sunumuyla (1970), Cambridge University Press, Cambridge; önsöz ilk olarak Deutsche-französische Jahrbücher'de (Paris) yayınlandı, çevirisi O'Malley'de (1970) yer almaktadır, ss. 131-42, aynı zamanda Lucio Colletti'nin sunumunu yaptığı Karl Marx (1975), *Early Writings* içinde yeniden yayınlandı: Pelican Marx Library, çev. Rodney Livingstone ve Gregor Benton, Penguin, Harmondsworth, ss. 243-57.

Karl Marx ve Friedrich Engels (1845/1956), *The Holy Family, or Critique of Critical Criticism Against Bruno Bauer and Company*, ilk olarak 1845 yılında Almanca olarak yayınlandı: Literarische Anstalt, J. Rutten, Frankfurt; çev. Richard Dixon ve Clemens Dutt, Progress Publishers, Moskova, 1956.

Karl Marx ve Friedrich Engels (1846/1964), *The German Ideology: Critique of Modern German Philosophy According to Its Representatives*, Feuerbach, Bauer ve Stirner (I. Cilt) ve *German Socialism According to its Various Prophets* (2. Cilt). İlk olarak 1932 yılında Marksizm-Leninizm Enstitüsü (Moskova) tarafından Almanca olarak yayınlandı ve Progress Publishers tarafından (çevirmenlerin isimleri belirtilmemiş) İngilizceye çevrildi, Moskova, 1964.

3. Marx'ın felsefeyi terk etmesi konusunda bkz. Brudney, *Marx's Attempt to Leave Philosophy*.

Karl Marx ve Friedrich Engels (1848/1888), *The Communist Manifesto*. Komünist Liga tarafından Almanca olarak yayınlandı, İngilizceye ilk olarak, metni *The Red Republican*'da dizi haline getiren Hellen Macfarlane tarafından çevrildi, Kasım 1850. Daha yaygın olarak bulunabilen çevirisi Engels'le birlikte Sam Moore tarafından yapıldı (1888).

Manifesto'nun yayınlanmasının tarihini ve Manifesto'nun nasıl karşılandığını ele alan daha yeni değerlendirmeler için bkz. Mark Cowling (ed.) (1998), *The Communist Manifesto: New Interpretations*, Edinburgh University Press, Edinburgh, özellikle Terrell Carver'in 'Re-Translating the Manifesto:

New Histories, New Ideas', ss. 51-62 ve Ian Thatcher'in 'Past Reception of the Communist Manifesto', ss. 63-74 başlıklı makaleleri.

Leo Panitch ve Colin Leys (1998), *The Communist Manifesto Now: Socialist Register 1998*; özellikle bkz. Sheila Rowbotham, 'Dear Mr Marx: A Letter from a Socialist Feminist', ss. 1-17.

Karl Marx (1859/1904), *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Meisner, Hamburg. İngilizce çeviri N. Stone ve Charles Kerr (1904), Şikago.

Karl Marx (1867/1887), *Capital Volume I: Capitalist Production*, Almanca Baskı Otto Meisner (Hamburg), üçüncü Almanca baskıdan İngilizceye 1887 yılında Samuel Moore ve Edward Aveling tarafından çevrildi, Swan Sonnenschein, Lowry & Co., Londra. O zamandan bu yana Pelican Library de dâhil çok sayıda baskısı yapıldı.

4. Karl Marx (1871/1951), *The Civil War in France*, ilk olarak International Workingman's Association (Londra) tarafından yayınlandı. İngilizce çevirisi, *Selected Works of Karl Marx and Frederick Engels*'in içinde yer almaktadır; Progress Publishers, Moskova, 1951. Bu bulabildiğim en erken İngilizce kaynaktır.

5. Karl Marx (1885/1919), *Capital Volume 2: The Process of Circulation of Capital*, ed. Friedrich Engels, ilk olarak Almanya'da Otto Meisner tarafından yayınlandı (Hamburg), ilk İngilizce çevirisi 1919 Charles Kerr tarafından yayınlandı, Şikago. O tarihten bu yana Progress Publishers, Moskova ve Lawrence & Wishart, Londra tarafından çeşitli baskıları yapıldı. Aynı zamanda Pelican Marx Library tarafından da yayınlandı.

6. Eugen von Böhm-Bawerk (1896/1949) 'Zum Abschluss des Marx-schen System', O. V. Boenigk (ed.), *Staatswissenschaftliche Arbeiten: Festgaben für Karl Kneis*, Berlin içinde. İngilizce çeviri, Paul M. Sweezy (ed.) (1949), *Karl Marx and the Close of His System* içinde, Augustus M. Kelley, New York.

7. Eduard Bernstein için bkz. Peter Gay (1952), *The Dilemma of Democratic Socialism: Edouard Bernstein's Challenge to Marx*, Columbia University Press, New York; Edouard Bernstein (1899), *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, J. H. Dietz, Stuttgart, çev. (1909) *Evolutionary Socialism*, Huebsch, New York.

8. Rosa Luxemburg (1913/1951), *The Accumulation of Capital*, ilk kez 1913 yılında Almanca olarak yayınlandı, çev. Agnes Schwarzschild (1951), Routledge & Kegan Paul, Londra.

9. Karl Marx (1859/1971), *A Contribution to the Critique of Political Economy*, çev. S. W. Ryazanskaya, ed. Maurice Dobb, Lawrence & Wishart, Londra, s. 21.

10. Bir üslup ustası olarak Marx için, bkz. Stanley Edgar Hyman (1961), *The Tangled Bank: Marx, Darwin, Frazer and Freud*, Atheneum, New York; S. Praver (1976) *Karl Marx and World Literature*, Clarendon Press, Oxford.

11. Marx, *Early Writings*, s. 248.

12. Aynı yerde, s. 256.

13. Asya tipi üretim tarzı üzerine geniş bir yazın bulunmaktadır: Stephen Dunn (1982), *The Fall and Rise of the Asiatic Mode of Production*, Routledge & Kegan Paul, Londra; Brendan O'Leary (1989), *The Asiatic Mode of Production*, Blackwell, Oxford; Lawrence Krader (1975), *The Asiatic Mode of Production*, Assen, New York; Karl Wittfogel (1957), *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, Yale University, New Haven, CT.

14. Feodalizmden kapitalizme geçişte etkili olan içsel ve dışsal etkenlerin karşılığı üzerine konuların bir bölümü Sweezy ve diğerleri tarafından şu kitapta ele alınmaktadır: Paul Sweezy (ed.), Rodney Hilton'ın önsözüyle (1978), *The Transition from Feudalism to Capitalism*, Verso, Londra. Kapitalizmin kökenlerinin Ortodoks Marksist bir tarihi için bkz. Maurice Dobb (1946), *Studies in the Development of Capitalism*, Routledge & Kegan Paul, Londra.

15. Marx, *Critique*, s. 20

16. Aynı yerde.

17. John Millar (1806), *The Origin and Distinction of Ranks*, Edinburgh, 4. Baskı, aynı zamanda William C. Lehmann (1960), *John Millar of Glasgow 1735-1801: His Life and Thought and his Contribution to Sociological Analysis* içinde, Cambridge University Press, Cambridge. Aynı zamanda bkz. Michael Ignatieff (1983), 'John Millar and Individualism', Hont ve Ignatieff (editörler) içinde, (1983), ss. 317-44.

18. Marx, *Critique*, s. 21

Bölüm 5

1. Engels, *The Condition of the Working Class in England in 1844*.

2. David Ricardo'nun toplu eserleri Piero Sraffa tarafından, Maurice Dobb'un yardımıyla yayına hazırlandı. Sraffa, Ricardo'nun *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*'ne [Principles of Political Economy and Taxation] yazdığı önsözde, Ricardo'nun teorisinde, marjinal topraklar üzerindeki kâr oranının piyasa fiyatlarından bağımsız katıksız bir oran olarak görülebileceğini öne sürdü. Ücretler buğday cinsinden ödeniyordu ve üretim buğday cinsindendi. Sabit sermayenin önemli olmadığı durumda, kâr ve sermayenin (ücret fonu) her ikisi de buğday cinsinden ölçülürdü. O halde tarımdaki kâr oranı, diğer kâr oranlarının çevresinde eşitlendiği eksen olabilirdi. Diğer Ricardo uzmanı bilim insanları –örneğin Profesör Samuel Hollander– aynı görüşte değillerdi. Ama Sraffa'nın bu tezini daha sonra 1960 tarihli *Malların Mallarla Üretimi* [Production of Commodities by Means of Commodities] (Cambridge University Press, Cambridge) başlıklı kitabında genişletmesi 1970'lerde Marksistler arasında önemli bir anlaşmazlık kaynağı haline gelecekti. Bunu kitabın 17. Bölümünde tartışacağım.

3. Marx'ın metaların içerdiği emeği ölçme yöntemi doğrudan bir ölçümdü. Günümüz istatistikçileri ücretler tarafından *hak kazanılan* emeği, örneğin ortalama bir işçinin bir ekmek ya da bir bisiklet almak için kaç saat çalışması gerektiğini sorarak ölçüyorlar. Bu tür ölçümler artık yaygın bir biçimde bulunabilmektedir.

4. Engels'in itirazlarını ve Marx'ın bunlara verdiği cevapları içeren mektuplar kolayca erişilebilecek bir biçimde Marx ve Engels (1954/1983) *Letters on Capital* başlığı altında bir araya getirilmiştir. İlk olarak Almanca yayınlandı: *Briefe über Das Kapital*, Dietz Verlag, Berlin, çev. Andrew Drummond (1983), New Park Publications (Londra) tarafından yayınlandı. Fiyat-değer dönüşüm sorununun 'tarih öncesini' 'The Transformation Problem'da tartıştım; G. Caravale (ed.) 1991, *Marx and Modern Economic Analysis* içinde, (Edward Elgar), Cheltenham.

5. Ladislaus von Bortkiewicz (1907/1949) *On the Correction of Marx's Fundamental Theoretical Construction in the Third Volume of Capital*; ilk olarak *Jahrbücher für National Ökonomie und Statistik*, July 1907, içinde basıldı, çeviren Sweezy (ed.), *Karl Marx and the Close of His System*, ss. 199-221. Bortkiewicz'in çözümünü Meghnad Desai (1979), *Marxian Economics*, Blackwell, Oxford içinde tartıştım.

Fiyat-Değer Bilmecesinin Çözümü

Kapital Cilt 2'nin önsözünde Engels, Marx'ın kâr teorisinin tutarlı olmadığını öne süren birçok eleştirmeni kızdırdı. Artık-değer sadece değişken sermayeden geliyorsa, değişmez sermaye nasıl olur da değişken sermaye olarak aynı kâr oranını kazanırdı? Marx ya değer teorisi ile çelişkiye düşmüştü ya da bütün faaliyetlerde eşit kâr kanununa karşı gelmişti. (Bir dizi ayarlamalar yapıldıktan sonra dahi, tabii ki bütün firmalar ampirik olarak aynı kâr oranını elde etmez. Ancak iktisatta savaşlar, ampirik verilere asla yer vermeden, teorik eksende verilir ve kazanılır.) Engels eleştirmenlere acele etmelerini ve *Kapital*'in son cildini yayınlamadan bu sorunu çözmelerini istedi. Birçok kimse bu meydan okumayı kabul etti, ama çok azı çözebildiğini düşündü. Viyanalı iktisatçı Eugen von Böhm-Bawerk 1896'da yazdığı 'Karl Marx and the Close of His System' makalesi ile Marx'ın sisteminin tutarsız ilan etti.

On bir yıl sonra, Alman bir İstatistik Profesörü, Ladislaus von Bortkiewicz zarif bir çözüm yayınladı. Böhm-Bawerk'in eleştirisi yüz sayfalık şişkin ve sıkıcı bir metin iken Bortkiewicz'in çözümü 25 sayfalık basit cebir denklemleri ve sayısal tablolardan oluşuyordu. Bir matematikçi olması sayesinde sorunu kendi genelliği içinde tasarlayabilmişti, uğraşılacak bir örneği ele almış ve sayısal sonuçlar vererek çözümünü anlaşılır hale getirmişti.

Makinalar, tüketim malları ve lüks mallar üreten üç Kesimin (sektörün) olduğunu varsayarak başlamıştı. Başlangıç için Marx'ın Basit Yeniden-Üretim şemalarını kullanmış ama bu şemayı üç Kesime genişletmişti. Her bir sektör için hesapları değer cinsinden $-C \rightarrow C'$ devresiyle- göstermiş (bkz. 5. Bölüm'deki A2 çerçevesi) ve paralel bir hesabı $-M \rightarrow M'$ devresiyle- para cinsinden düzenlemişti. Aradaki tek bağlantı toplam artık-değer ile toplam kârın eşit olması gerektiği idi. Üç fiyat ve bir ortalama kâr oranı için denklemi çözmesi gerekiyordu. Denklemler aşağıdaki gibiydi;

Değer Hesapları

$$C_1 + V_1 (1 + r) = C_1 + C_2 + C_3$$

$$C_2 + V_2 (1 + r) = V_1 + V_2 + V_3$$

$$C_3 + V_3 (1 + r) = S_1 + S_2 + S_3$$

İlk denklem, değişmez sermaye artı değişken sermaye artı artık-değerin (r burada sömürü oranı oluyor), üç sektörün her birinde de kullanılacak olan makina mallarını ürettiğini söylüyor. İkinci Kesim işçilerin ücretleriyle aldığı tüketim mallarını üretiyor; üçüncü Kesim ise kapitalistlerin artık-değer ile satın aldığı lüks malları üretiyor.

Para Hesapları

$$[P_1 C_1 + P_2 V_1] (1 + q) = P_1 (C_1 + C_2 + C_3)$$

$$[P_1 C_2 + P_2 V_2] (1 + q) = P_2 (V_1 + V_2 + V_3)$$

$$[P_1 C_3 + P_2 V_3] (1 + q) = P_3 (S_1 + S_2 + S_3)$$

Burada ilk denklem, makina girdisini P_1 ile çarparak, emek girdisini P_2 ile çarparak girdi maliyetlerini bulur ve bu maliyete q kâr oranını ekler, bu kâr oranı ürünün P_1 fiyatından satılmasıyla elde edilecek gelire karşılanacaktır. Benzer bi durum tüketim malları için de gereklidir. Lüks mallar üretimde girdi olarak kullanılmaz, ancak üretim maliyetlerinin karşılanması gerekir. Böylece son denklem;

'Köpri'

$$(S_1 + S_2 + S_3) = q [(P_1 C_1 + P_2 V_1) + (P_1 C_2 + P_2 V_2) + (P_1 C_3 + P_2 V_3)]$$

yani, toplam artık-değer toplam kârlara eşittir.

Böylece, P_1 , P_2 , P_3 ve bilinmeyenler ve C 'ler, V 'ler ve r 'yi değişmez verili olarak alıyoruz. Çözümün karmaşıklığını azaltmak için Bortkiewicz $P_1 = 1$ olarak aldı ya da bugünkü ifade ile, diğer bütün fiyatları lüks malların fiyatları ile normalize etti. (Birçok insanın lüks malın altın, yani para olduğunu düşünmüştü. Ancak ne bu varsayım ne de normalizasyon

gerekli değil. Sadece uygun bir başlangıç noktası.) Kâr oranının ikinci dereceden bir denklem ile çözülebileceği daha sonra gösterildi. Ama ayrıntıları bir kenara bırakacağım.

Sayısal örnek aşağıdaki gibiydi:

Kesim	Değişmez sermaye	Değişken sermaye	Artık-değer	Toplam değer	Makina maliyetleri	Ücret ödemeleri	Kârlar	Toplam gelir
I	225	90	60	375	288	96	96	480
II	100	120	80	300	128	128	64	320
III	50	90	60	200	64	96	40	200
	375	399	200	875	480	320	200	1000

Sayılar elbette ki rastgele ve hiçbir anlam taşımıyorlar. Yukarıda toplam artık-değerin (200) toplam kârlara (200) eşit olduğunu görüyoruz. Ancak artık-değerin, kâr olarak, üç Kesim arasında fiyatlar tarafından belirlenen dağılımı birbirinden farklı. Kesim I, artık-değerinden daha yüksek bir kâr elde ediyor ve diğer iki kesim bu nedenle kaybediyor. Değişmez sermayenin fiyatı $1\frac{7}{25}$, değişken sermayenin fiyatı $1\frac{1}{15}$ ve kâr oranı % 25 idi. Elbette ki gerçek hayatta fiyatları ve kâr oranını biliyoruz ve sömürü oranını bulmaya çalışıyoruz. Bortkiewicz'in çözümü kimseyi tatmin edemeyecek denli çok temiz ve objektif idi. Marksistlerin bu alıştırmadan, neden teknik bir sorunun çözümünden daha fazlasını istediğini metinde belirttim. Marksistler, kapitalizmin çöküşünün anahtarını istiyorlar. Bu nedenle de bakmaya devam ediyorlar.

7. Sermaye tartışması için bkz. Geoffrey C. Harcourt (1972), *Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital*, Cambridge University Press, Cambridge; Christopher Bliss (1975) *Capital Theory and the Distribution of Income*, North Holland, Amsterdam.

8. Ampirik tartışmalar için bkz. Anwar Shaikh (1984), 'The Transformation from Marx to Sraffa', Ernest Mandel ve Alan Freeman (ed.), *Ricardo, Marx, Sraffa: The Langston Memorial Volume* içinde, Verso, Londra; P. Petrovic (1987), 'The Deviation of Production Prices from Labour Values: Some Methodology and Empirical Evidence', *Cambridge Journal of Economics*, 11, 197-210. Bu makaleleri şu çalışmalarda tartıştım: 'Methodological Problems in Quantitative Marxism', Paul Dunne (ed.) (1990), *Quantitative Marxism* içinde, Polity Press, Oxford.

9. Formül şöyledir: W reel ücret, L toplam istihdam, Q toplam ürün (katma değer), ardından $WL/Q = \alpha$ ücretlerin toplam ürün içindeki payı, Q/L ise işçi başına düşen ürün miktarı, bu sayede şöyle yazabiliriz:

$\alpha = W/[Q/L]$. Şimdi W işçi başı değişken sermaye ve Q/L işçi başına düşen katma değer (artık-değer artı değişken sermaye); böylece:

$$\alpha = v/(s + v) = 1/(1 + s/v) = 1/1 + e$$

10. Clément Juglar (1862), *Des Crises commerciales et de leur retour périodique en France, en Angleterre et aux États-Unis* (Paris).

11. A. W. H. Phillips (1958), 'The Relationship of the Rate of Change of the Money Wage Rate and Unemployment', *Economica*, yeni seriler, 1-18.

12. Richard M. Goodwin (1967), 'A Growth Cycle', C. H. Feinstein (ed.), *Capitalism, Socialism and Economic Development: Essays in Honour of Maurice Dobb* içinde, Cambridge University Press, Cambridge. Ayrıca bkz. Meghnad Desai (1973), 'Growth Cycles and Inflation in a Model of the Class Struggle', *Journal of Economic Theory*, Aralık, yeniden baskısı Desai (1995d) *Macroeconomics and Monetary Theory: Selected Essays of Meghnad Desai*, Cilt 1 içinde, Edward Elgar, Cheltenham.

Goodwin'in makalesi bir dizi ilavelere neden oldu ve bunların bir kısmı R. Goodwin, M. Kruegar and A. Vercelli (1984), *Non-Linear Models of Fluctuating Growth*, Springer Verlag, Berlin, içindedir.

13. Bu şemaların bir kısmını Meghnad Desai (1979), *Marxian Economic*, Blackwell, Oxford, içinde tartıştım.

14. Michio Morishima (1973), *Marx's Economics*, Cambridge, Cambridge University Press, dengeli büyüme sonuçlarını tartışır. Morishima, Marx'ın sonucunun modern iktisat açısından ne kadar güçlü olduğuna ilk işaret eden kişiydi.

15. Friedrich von Hayek (1938), *Profits, Interest and Investment*, Routledge & Kegan Paul, Londra, s. 4.

16. Sahip olduğum kopyanın her hangi bir tarihi bulunmuyor ancak kitap Karl Marx, *Selected Works in Two Volumes: Prepared by Marx-Engels-Lenin Institute, Moscow*. (ed.) V. Adoratsky, Martin Lawrence, Londra, olarak belirtilmiş.

17. Karl Marx, *Capital Volume 1*, Lawrence & Wishart edn, Londra 1974, bölüm 32, ss. 714-15.

Bölüm 6

1. Almanya markını 1871 yılında dolara bağlamaya başladı, Fransa bunu 1878'de gerçekleştirdi; ABD 1879'da kendi para birimini bütünüyle altın karşılığı haline getirdi.

2. 1896 yılında Demokrat Parti'nin Başkan Adayı olan William Jennings Bryan'dan yapılan bu alıntının tamamı şöyledir: 'Bu dikenli tacı emeğin alnına bastırarak takmamalısınız, insanlığı altın bir haç üzerinde çarmıha germemelisiniz.'

3. Bu kitapta aktarılan gelir ve fiyat verilerinin çoğu Maddison'ın şu

kitabından alınmıştır: Angus Maddison (1991), *Dynamic Forces in Capitalist Development: A Long Run Comparative View*, Oxford University Press, Oxford. Bu kitap gelir, nüfus, üretkenlik, sermaye oluşumu ve fiyatlar üzerine en güvenilir ve kapsamlı karşılaştırmalı istatistiklerden çok daha fazlasını içermektedir. Aynı zamanda kapitalizmin gelişimi konusunda da, bu çalışmama birçok açıdan katkıda bulunmuş olan bir tahlil niteliğindedir.

4. Herhangi bir niceliğin ikiye katlanması için gerekli olan yıl sayısı yıllık bileşik büyüme oranına bağlıdır. Basit hesaplama yönteminde x 'i ikiye katlamak için gerekli yıl sayısı n olarak gösterilirse, $n = 72/x$ 'in yıllık büyüme hızı. Dolayısıyla % 6 oranında büyüme bir niceliği 12 yıl içinde ikiye katlar vb.

5. N. D. Kondratieff, Moskova'daki Devrevi Dalgalanmalar Araştırma Enstitüsü'nün Müdürü olarak uzun dalgalılar üzerinde öncü çalışmalar yapmış olan bir Rus iktisatçıydı. Bu konudaki ilk yayını şuydu: 'Die Langen Wellen der Konjunktur', *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* içinde, Aralık 1926. Kondratieff'in çalışmaları Schumpeter'in şu kitabında etraflıca tartışılır: J. A. Schumpeter (1939), *Business Cycles*, McGraw-Hill, New York.

6. Gelir eşitsizliği verilerini kesintisiz bir süre için hesaplamak herkesin bildiği gibi çok zor bir iştir. Britanya ve Amerika'daki gelir ve servet eşitsizliği verileri ile ilgili iyi bir özet için bkz. David Hackett Fisher (1996), *The Great Wave: Price Revolutions and Rhythm of History*, Oxford University Press, Oxford. Fisher, 'Viktoria Döneminde Denge' başlığını taşıyan bir çizelgede, 1801-1913 yıllarında, Kuzey ve Güney ABD'de servet ve İngiltere'de gelir eşitsizliği için bir Gini katsayısı (bir eşitsizlik ölçütü) vermektedir. Eşitsizlik değişmemekle birlikte, bugün bizim içinde yaşadığımız ortama kıyasla çok daha yüksek düzeydedir. İngiltere'de gelir eşitsizliğinin Gini katsayısı 0,50'ydi, oysaki bugün bu değer 0,35 civarındadır. (Katsayının sıfır olması tam eşitliği ve bir olması bir kişinin bütün geliri aldığı ve geriye kalanların hiç gelir elde edemedikleri durumu anlatır.)

7. Robert Owen'in *A New View of Society or Essays on the Principle of the Formation of the Human Character and the Application of the Principle to Practice* başlıklı çalışması 1813-16 yıllarında kaleme alınmıştı. Şimdilerde yoksulluğun zayıflatıcı etkilerini ifade etmek için çok sık başvurulan 'dışlanma' sözcüğünü ilk kullanan kişi Owen olmuştu. Nitekim ilk makalesinde şöyle yazar:

Sistemin, dışlanmışların mutluluğunu yok edici olması gerektiği artık apaçık ortadadır; bu durum, dışlanmışların, kendilerinin sahip olmaya izin verilmeyen şeylerin tadını başkalarının çıkarmasını görmesiyle gerçekleşir ve aynı zamanda sistem, dışlanmışların haklı olarak yaralanmış duygularına karşı -dışlanmanın kapsamına kıyasla- bir zıtlık yaratarak ayrıcalıklıların mutluluğunu dahi azaltır...

Robert Owen [1991] *A New View of Society and Other Writings*, ed. Gregory Claeys, Penguin, Harmondsworth, s. 15.

John Ruskin (1958), *Unto This Last and Other Writings*, ed. Clive Wilmer; Penguin, Harmondsworth.

Charles Booth 1887-97 yılları boyunca Londra'daki yoksulluğu çok ayrıntılı bir haritasını çıkardı. Onun 'yoksulluk sınırı'nı buluşunun kısa ve özlü bir anlatımı için bkz. Alan Gillie (1996) 'The Origin of the Poverty Line', *Economic History Review*, cilt XLIX, sayı 4, 715-30. Gillie, Booth'un yazdıklarının, onun dokuz ciltlik *Labour and the Life of People* adlı çalışması dâhil, kapsamlı bir bibliyografisini verir; aynı zamanda bkz. B. Seebohm Rowntree (1922), ancak ilk baskısı 1901, *Poverty: A Study in Town Life*, Longmans Green, Londra.

8. Alman SPD'si üzerine çok kapsamlı bir yazın bulunmaktadır. Klasikleşmiş olan çalışma: Carl Schorske (1955), *German Social Democracy 1905-1917: The Development of the Great Schism*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

9. Karl Marx'ın 'Gotha Programının Eleştirisi', 1875 yılının Mayıs ayında yazıldı ancak 1891 yılında, SPD'nin dergisi *Vorwärts*'da yayınlandı. İngilizce çevirisi için bkz. Karl Marx ve Friedrich Engels (1968), *Selected Works*, Lawrence & Wishart, Londra, ss. 315-35 (s. 317).

10. Aynı yerde.

11. Aynı yerde, s. 319.

12. Aynı yerde.

13. Karl Marx ve Friedrich Engels (1974), *The First International and After*, ed. David Fernbach, Penguin, Harmondsworth, ss. 344-5.

14. Karl Kautsky'i analitik bir biçimde ve ona sempati duyarak ele alan bir çalışma için bkz. Massimo Salvadori (1979), *Karl Kautsky and the Socialist Revolution 1880-1938*, Verso, Londra.

15. Donald Sassoon (1996), *One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century*, I. B. Tauris, Londra, s. xx.

16. Aynı yerde, s. xxii.

17. Karl Kautsky (1891/1910), *The Class Struggle (Erfurt Programme)*, çev. William E. Bohm, Charles Kerr, Chicago, s. 8.

18. Peter Gay (1952), *The Dilemma of Democratic Socialism: Edouard Bernstein' Challenge to Marx*, Columbia University Press, New York, s. 63.

19. Aynı yerde, ss. 67-8.

20. Önemli bir eleştirmen Bukharin idi. Eleştirileri ve Rosa Luxemburg'un eleştirmenlerine cevabı için bkz. Rosa Luxemburg ve Nikolai Bukharin (1972), *Imperialism and the Accumulation of Capital*, çeviri Rudolf Wickman, ed. Kenneth Tarbuck, Allen Lane Londra.

Geniş kapsamlı konu M. C. Howard and J. E. King (1989) *A History of Marxian Economics, Volume I 1883-1929*, ve (1992) *Volume II 1929-1990*, Macmillan, Londra içinde de tartışılmıştır.

21. Rudolf Hilferding (1927/1981), *Finance Capital*, Almanca ilk baskısı Wein tarafından yapılmıştır, çevirmen T. Bottomore, Routledge & Kegan Paul, Londra.

22. Fabian'lar arasındaki tartışmalar Wicksteed ve Edgeworth gibi iktisatçılardan etkilenmişti. Bunları Meghnad Desai (1974), *Marxian Economic Theory*, Gray-Mills, Londra içinde belirttim. Ayrıca bkz. Eric Hobsbawm 'Dr Marx and the Victorians', E. Hobsbawm (1964), *Labouring Men: Studies in the History of Labour* içinde, Weidenfeld & Nicolson, Londra.

23. Alfred Marshall (1890), *Principles of Economics*, Macmillan, Londra; A. C Pigou (1920), *The Economics of Welfare*, Macmillan, Londra.

24. M. C. Howard ve J. E. King, *A History of Marxian Economics*, vol. 1, Rus Marksizminin iyi bir tartışmasını içerir.

25. Vera Zasulich's mektubu ve dört taslak ile Marx'ın cevabı için bkz. Teodoi Shanin (ed.) (1984), *Late Marx and the Russian Road: Marx and the Peripheries of Capitalism*, Routledge & Kegan Paul, Londra.

26. Karl Marx, *Otechestvenniye Zapiski* editör kuruluna mektup, Karl Marx and Friedrich Engels (1955), *Selected Correspondence* içinde, Progress Publishers, Moskova, s. 293.

27. Laski (ed.), *The Communist Manifesto*, s. 104.

28. Lenin'in iktisadi yazılarının tam bir listesi için bkz. Meghnad Desai (ed.) (1989), *Lenin's Economic Writings*, Lawrence & Wishart, Londra; Lenin (1893/1937), 'On the So-Called Question of the Home Market', 1893'te yazılmış ve ilk olarak 1937'de basılmış, yeniden baskısı *Lenin: Collected Works Volume I*, yine Desai (1989) içinde; Lenin (1897), *A Characterization of Economic Romanticism: Sismondi and Our Native Sismondists*, ilk baskısı *Novoye Slovo*'nun dört sayısı içinde, Nisan-Temmuz 1897, K T ... imzasıyla. İngilizce çevirisi *Collected Works Volume 2* içinde. Ben Progress Publishers'in 1971 tarihli bir kitapçığından alıntı yapıyorum.

29. W. A. Lewis (1954), 'Economic Development with Unlimited Supplies of Labour', *Manchester School*, vol. 22, pp. 139-91.

30. Lenin in Desai, *Lenin's Economic Writings*, pp. 81-2.

31. Ibid., pp. 134-5; original emphasis.

32. Ibid., p. 135.

Bölüm 7

1. Bernard Shaw'un biyografisinin yazarı Stanley Weintraub bunu, Shaw'ın *Hearthbreak House*'u üzerine yaptığı çalışmasında ortaya çıkardı: Stanley Weintraub (1973), *Bernard Shaw 1914-1918: Journey to Hearthbreak*, Routledge, Londra.

2. Karar önergesi Schorske'den aktarıldı, s. 83.

3. Massimo Salvadori Kautsky üzerine yazdığı kitabında şu değerlendirmeyi yapar:

Sosyal Demokrasiyi Alman toplumuyla bütünleştiren şey ... yanlış ideoloji değildi: bu bütünleşme gerçek tarihsel koşulların ürünüydü. XIX. yüzyılın sonuyla 1914 arasında, SPD her şeye rağmen resmi ideolojisi olan Marksizmin mirası tarafından hiçbir biçimde önceden öngörülmemiş olan bir durumla karşı karşıya kaldı. SPD'nin İkinci Reich ile bütünleşmesi esas olarak partinin kimi kesimlerinin aktif mutabakatıyla ve diğer kesimlerinin muhalefetiyle karşılaşan nesnel süreçler, hepsinden önemlisi de aristokratik militarizm ve seçkin bürokrasinin bir ittifakına ve acımasız bir finans kapitalin egemenliği altında gerçekleştirilen eşi görülmemiş sanayi kalkınmaya dayanan, güçlü ve muhafazakâr bir devlet aygıtı tarafından belirlendi. Bu koşullar altında bütünleşmenin gerçek 'motor gücü' aslında sendikal hareketti. Alman sosyal demokrasisi, hızla sona ereceği teorisi bu beklentiyi yaratmış olan, ama sona ermek yerine geniş kitlelerin desteğini arkasına alan bir emperyalizm içinde dışa doğru patlayan kapitalist bir sistemle doğrudan doğruya ve açıkça uğraşmak zorunda kalan ilk büyük işçi partisiydi. (Salvadori [1979] s. 19)

4. Schorske, s. 106.

5. Alman savaş sosyalizmi tartışmaları için, Paul Auerbach, Meghnad Desai ve Ali Shamsavari (1988), 'The Dialectic of Plan and the Market: On the Transition from Actually Existing Capitalism', *New Left Review*, 170, Eylül-Ekim. Planlama hakkında iktisatçılar arasında yapılan tartışmalar aşağıda 12. Bölümde ele alınmaktadır.

7. Almanya'daki ayaklanmada yaşanan olayların Sola sempatik yaklaşan bir tarihi için bkz. Chris Harman (1982), *The Lost Revolution Germany 1918-23*, Bookmarks, Londra.

8. Rus Devrimi üzerine çok geniş bir yazın mevcut olduğundan, konuyla ilgili bütün materyalleri burada sıralamak güçtür. Kuşkusuz, şimdi artık bir klasik haline gelmiş olan, E. H. Carr (1950), *The Bolshevik Revolution*'ını belirtmek gerekiyor (3 cilt, Macmillan, Londra). Aynı zamanda bkz. Alexander Rabinowitch (1968), *Prelude to Revolution: The Petrograd Bolsheviks and the July 1917 Uprising*, Indiana University Press, Bloomington.

Daha yakın zamanda yapılmış çalışmalar içinde, Orlando Figes (1996), *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924*, Jonathan Cape, Londra, yer almaktadır.

Devrimin ihanete uğradığına ilişkin iddialar Trotskiy ve izleyicileri ama aynı zamanda Menşevikler tarafından öne sürüldü. Bkz. Tony Cliff, *Lenin*, 4 cilt (1975-79); 1. Cilt, *Building the Party*; 2. Cilt, *All Power to the Soviets*; 3. Cilt; *Revolution Besieged*; 4. Cilt; *The Bolsheviks and World Communism*, Pluto Press, Londra; Tony Cliff (1989), *Trotsky: Towards October, 1879-1917*, Bookmarks, Londra.

9. Cliff, *Lenin*, 2. Cilt, s. 156.

10. Kronstadt isyanıyla ilgili olarak bkz. Paul Avrich (1970), *Kronstadt 1921*, Princeton University Press, Princeton, NJ. Bu, Finlandiya

Körfezi'nde yer alan donanma kalesi Kronstadt'daki denizcilerin 1921 yılının Mart ayında gerçekleştirdikleri bir isyandı. Kronstadt 1917 Devriminin 'gururu ve övüncüydü' ve onun Bolşevik hükümete karşı 'özgür sovyetler' sloganı altında ayaklanmış olması, Bolşevikler için çok ciddi bir olaydı. İsyan on altı gün sonra acımasızca bastırıldı. Hemen sonrasında Lenin, Yeni Ekonomi Politikasını ilan etti.

11. Raphael Samuel (1994), *Theatres of Memory*, 1. Cilt, *Past and Present in Contemporary Culture*, 2. Cilt, *Island Stories: Unravelling Britain*, Verso, Londra ve New York.

12. Isaac Deutscher (1954-1963), *The Prophet Armed: Trotsky, 1879-1921*; *The Prophet Unarmed: Trotsky, 1921-29*; *The Prophet Outcast: Trotsky, 1929-1940*, Oxford University Press, Oxford.

Tony Cliff, *Lenin*, 4. Cilt, 8. ve 9. Bölümlerde, Deutscher'inkine benzer doğrultuda tezler ileri sürer.

13. Karl Kautsky (1919), *The Dictatorship of the Proletariat*, yeni bir sunuş yazısıyla birlikte yeniden yayımlandı (1964); çev. H. J. Stenning, University of Michigan Press, Ann Arbor.

Karl Kautsky (1946), *Social Democracy versus Communism*, ed. ve çev. D. Shub ve J. Shaplen, Rand School Press, New York.

Rosa Luxemburg (1935), *Leninism or Marxism*, Anti-Parliamentary Communist Federation, Glasgow; ayrıca (1961), *The Russian Revolution and Leninism or Marxism*, University of Michigan Press, Ann Arbor.

14. Cliff, *Lenin*, 4. Cilt, s. 127.

15. E. Preobrazhensky (1966), *The New Economics*, Clarendon Press, Oxford. Michael Ellman (1975), 'Did the Agricultural Surplus Provide Resources for the Increase in Investment in the USSR during the First Five Year Plan?', *Economic Journal*, Aralık.

Bölüm 8

1. Avrupa'nın Asya, Afrika ve Amerika ile karşılaşması uzun, karmaşık ve ihtilaflıdır; ancak yeni bir kitap birçok okuyucu için yeterli olabilir: Mark Cocker (1998), *Rivers of Blood, Rivers of Gold: Europe's Conflict with Tribal Peoples*, Jonathan Cape, Londra.

¹ Sömürü oranı: $\frac{s}{v}$

Bir artı sömürü oranının tersi: $\frac{1}{1 + \frac{s}{v}} = \frac{v}{v + s}$

v'nin ücretleri, s'nin kârı temsil ettiği ve toplam gelirin sadece ücret ve kârdan oluştuğu varsayılırsa ikinci denklem ücret/(toplam gelir) oranına denk gelir. Ç. N.

2. J. A. Hobson, *Imperialism: A Study*, 1. baskısı 1905, Archibald Constable, Londra; 3. baskısı 1988, Unwin Hyman, Londra.
3. J. A. Schumpeter (1919/1951), *Imperialism and Social Class*, çeviren Heinz Norden, Augustus Kelley, New York.
4. Alıntıları Kenneth E. Boulding ve Tapan Mukerjee (ed.) (1972), *Economic Imperialism: A Book of Readings*, University of Michigan Press, Ann Arbor, s. 39'dan aldım.
5. Aynı yerde.
6. Desai, Lenin's Economic Writings, ss. 29-30.
7. Aynı yerde.
8. Aynı yerde.
9. W. W. Rostow (1960), *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press, Cambridge.
10. John Wells (1997), *The House of Lords: From Saxon Wargods to a Modern Senate*, Hodder & Stoughton, Londra, s. 155.
11. Marx, *Capital Volume 1*, Lawrence & Wishart baskısı, s. 720.

Bölüm 9

1. Chris Harman (1997), *The Lost Revolution: Germany 1918-1923*, Bookmarks, Londra.
2. Alfred Döblin (1983), *Karl and Rosa: November 1918. A German Revolution, A novel*, çev.: John Woods, International Publishing Corporation, New York.
3. George Dangerfield (1980), *Strange Death of Liberal England*, G. P. Putnam's Sons, New York.
4. Arno Mayer (1981), *The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War*, Croom Helm, Londra.
5. İkinci Enternasyonal'in bölünmesinin ve Üçüncü Enternasyonal'in kuruluşunun, Leninist bir bakış açısıyla olsa da, iyi bir anlatımı için, Cliff, Lenin ve Sassoon, *One Hundred Years of Socialism*.
6. Avrupa'da enflasyonun 1918 sonrasında izlediği yolun haritası J. M. Keynes (1923), *A Tract on Monetary Reform*, Londra, Macmillan içinde çıkarılmıştır.

Altın Standardına geri dönülmesiyle ilgili olarak bkz. J. M. Keynes (1925), 'The Economic Consequences of Mr. Churchill', bir broşür olarak yayımlandı ancak 1972 yılında *Essays in Persuasion: The Collected Works of John Maynard Keynes*'in (IX. Cilt, Macmillan, Londra) içine dâhil edildi.

7. Almanya'da yaşanan hiper-enflasyonla ilgili olarak bkz. Gerald Feldman (1993), *The Great Disorder: Politics, Economics and Society in the German Hyperinflation 1914-1924*, Oxford University Press, Oxford.

Weimar Cumhuriyeti ile ilgili olarak bkz. Anthony Kaes, Martin Jay ve

Edward Dimendberg (1994), *The Weimar Republic Sourcebook*, University of California Press, Berkeley.

8. İki dünya savaşı arasındaki finansal tarih için bkz. C. P. Kindleberger (1973), *The World in Depression 1929-1939*, Macmillan, Londra; A. J. Brown (1938), *International Gold Standard Reinterpreted*, 2 cilt, Princeton University Press, Princeton, NJ.

9. Lenin'in politikasıyla ilgili olarak bkz. onun 'The Tax in Kind' başlıklı broşürü; Meghnad Desai (editör) (1989), *Lenin's Economic Writings*, Lawrence & Wishart, Londra içinde yeniden yayımlandı.

Bolşevik Rusya'nın tarihiyle ilgili olarak bkz. Carr, *The Bolshevik Revolution*. İşçi muhalefetine bastırılmasıyla ilgili olarak bkz. Robert V. Daniels (1960), *The Conscience of the Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

10. 'Sosyal devlet' tanımlaması Nigel Harris tarafından kullanıldı (1995), *The New Untouchables: Immigration and the New World Worker*, I. B. Tauris, Londra.

11. Rusya'nın Birinci Beş Yıllık Planının Marksçı kökenleri için bkz. Meghnad Desai (1979), *Marxian Economics*, Blackwell, Oxford.

12. Marx'ın emperyalizme bakışına yönelik heterodoks bir değerlendirmeye için bkz. Bill Warren (1980), *Imperialism, the Pioneer of Development*, New Left Books, Londra.

13. İtalya ve Almanya'da faşizmle ilgili olarak bkz. Stanley G. Payne (1995), *A History of Fascism 1914-45*, UCL Press, Londra.

14. Sinema üzerine bkz. David Putnam ve Neil Watson (1998), *Movies and Money*, Alfred Knopff, New York.

Bölüm 10

1. Kaotik dinamikler üzerine bkz. Richard Goodwin ve Lionello Punzo (1987), *The Dynamics of Capitalist Economy: A Multi-Sectoral Approach*, Polity Press, Oxford, özellikle de Appendix A3'e.

2. ABD'deki Buhran için bkz. Arthur Schlesinger (1957), *The Crisis of the Old Order 1919-1933 The Age of Roosevelt*'in 1. cildi, Houghton Mifflin, Boston, MA; Charles Kindleberger (1973), *The World in Depression, 1929-1939*, Macmillan, Londra.

3. 1929 çöküşü üzerine bkz. J. K. Galbraith (1980), Fiftieth Anniversary Edition (ilk baskısı 1955), *The Great Crash, 1929*, André Deutsch, Londra.

4. The Federal Reserve Bank'ın Buhran için suçlu görülmesi için bkz. Milton Friedman and Anna Schwarz (1963), *A Monetary History of the United States 1867-1960*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

5. Hegemon için bkz. Kindleberger, *The World in Depression*.

6. Hitler'in iktisat politikası üzerine bkz. see Richard Overy (1994), *War and Economy in the Third Reich*, Clarendon Press, Oxford.

7. Yeni Anlaşma üzerine bkz. Arthur Schlesinger (1959), *The Coming of the New Deal, The Age of Roosevelt*'in 2. cildi, Houghton Mifflin, Boston, MA.
8. İşçi Partisi'nin 1929-31 yıllarındaki talihi üzerine, bkz. Robert Skidelsky (1967), *Politicians and the Slump: The Labour Government of 1929-1931*, Macmillan, Londra.
9. David Marquand (1977), *Ramsay MacDonald*, Jonathan Cape, Londra.
10. İsveç'in sosyalis başarısı için bkz. Sassoon, *One Hundred Years of Socialism*.
11. 1930'larda Troçki üzerine bkz. Deutscher, *The Prophet Outcast*. Rus siyaset ve iktisat tarihi üzerine bkz. E. H. Carr (1958), *Socialism in One Country*, 3 cilt, Macmillan, Londra.
12. Moshe Lewin (1975), *Russian Peasants and Soviet Power: A Study of Collectivization*, Norton, New York.
13. Sidney and Beatrice Webb (1935), *Soviet Communism: A New Civilization?* Longman, Londra. 1935'teki ilk baskısının ardından 1937 ve 1941'de gözden geçirmeler ile –yani şov mahkemeleri açığa çıktıktan sonra– yeniden basıldı.
14. Frankfurt Okulu üzerine bkz. Martin Jay (1984), *Marxism and Totality: The Adventure of a Concept from Lukács to Habermas*, University of California Press, Berkeley.
15. Marxçı İktisat üzerine bkz. M. C. Howard ve J. E. King (1989, 1992), *A History of Marxian Economics*, cilt 1, 1883-1929; cilt 2, 1929-90, Macmillan, Londra.

Bölüm 11

1. Teknopol – bildiğim kadarıyla - uluslararası iktisatçı John Williamson'a borçlu olduğumuz bir sözcüktür.
2. Ludwig von Mises (1922), *Socialism*. Tam bir referans için, 12. Bölümün notlarına bakınız.
3. A.g.e., s. 51.
4. Wicksell için, bkz. Erik Lundberg (1996), *The Development of Swedish and Keynesian Macroeconomic Theory and its Impact on Economic Policy*, Cambridge University Press, Cambridge.
5. Hayek'in, kâr oranının doğal oran olarak yeniden adlandırılmasına ilişkin açıklamasıyla ilgili, bkz. Hayek, *Profits. Interest and Investment*.
6. Joseph A. Schumpeter (1913/1934), *The Theory of Economic Development*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
7. Schumpeter teorisini ampirik olarak desteklemek için bir girişimde bulundu ama 1939 yılında devrevi dalgalanmaları ele alan iki ciltlik kitabını bastırdığı zaman, Keynes'in Genel Teorisi yayımlanmıştı ve iktisatçılar daha eski temalara olan ilgilerini yitirmişlerdi: Joseph A. Schumpeter (1939), *Business Cycles*, 2 cilt, McGraw-Hill, New York.

8. Friedrich von Hayek (1931), *Prices and Production*, 1. Baskı 1935, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskı, Routledge, Londra.

9. Paul Sweezy bu açıklamayı, LSE'de düzenlenen Profesör David Glass'ı anma toplantısında yaptı. O toplantıya ben de katılmıştım.

10. J. M. Keynes (1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Macmillan, Londra.

11. Samuel Brittan, 'Voices in the Air', *Financial Times*, 2 Eylül 1999.

12. Genel Teori'yi yazdığı yıllarda Keynes'in gösterdiği faaliyetlerin ayrıntıları için, bkz. Robert Skidelsky (1992), *John Maynard Keynes*, 2 cilt, Macmillan, Londra.

13. 'Bölgesel (Territorial) sosyal devlet' ifadesi Harris'in, *The New Untouchables*'ından alınmıştır.

14. Marksistlerin Keynes'e yönelik tutumu için, bkz. Paul Mattick (1969), *Marx and Keynes: The Limits of Mixed Economy*, Merlin Press, Londra.

15. J. M. Keynes (1940), *How to Pay for the War*, Macmillan, Londra, J. M. Keynes (1972), *The Collected Writings of John Maynard Keynes*. 9. Cilt, *Essays in Persuasion*, Macmillan, Londra içinde yeniden yayımlandı.

Essays in Persuasion'ın ilk baskısı 1931 yılında yapıldı. Bu, toplu eserler baskısının içinde yayımlanmış olan gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskıdır.

16. Seymour E. Harris (ed.) (1952), *The New Economics: Keynes' Influence on Theory and Public Policy*, Alfred Knopf, New York.

17. Lawrence R. Klein (1947), *The Keynesian Revolution*, Macmillan, New York.

Bölüm 12

1. Otto Neurath üzerine bkz. Nancy Cartwright, Jordi Cat, Lola Fleck and Thomas Hebel (1996), *Otto Neurath: Philosophy Between Science and Politics*, Cambridge University Press, Cambridge. Neurath üzerine yaptığım bütün tartışmalar bu mükemmel kitaba dayanır. Marjinal Teori'nin büyümesi konusunda en yaygın kaynak Mark Blaug (1987) *Economic Theory in Retrospect*, 4th edition, Cambridge University Press, Cambridge.

2. Cartwright vd., s. 29 içinde Neurath.

3. Aynı yerde, s. 37.

4. Mises için referans, Ludwig von Mises (1923/1936/1981), *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*, Almanca ilk baskısı *Die Gemeinwirtschaft*, Gustav Fischer, Jena, 1932 (ikinci basım), çevirmen J. Kahane 1936, Jonathan Cape, Londra tarafından basıldı. Alıntıları 1981 Liberty Classics baskısından yaptım (Liberty Fund Inc. Indianapolis, IN).

5. Aynı yerde, s. 95.

6. Aynı yerde, s. 101.

7. Friedrich von Hayek (ed.) (1935), *Collective Economic Planning: Critical*

Studies on the Possibilities of Socialism, Routledge, Londra. Bu eser Hayek'in sosyalist hesaplama konusu üzerine iki makalesini içerir:

- (1) 'The Nature and History of the Problem' (ss. 1-40);
- (2) 'The Present State of the Debate' (ss. 201-43).

Üçüncü bir makale 'The Competitive Solution'; Lange-Taylor ve Dickinson üzerine bir değerlendirme makalesidir, *Economica*, cilt VII no. 26, Mayıs 1940. Bu üç makale Friedrich von Hayek (1948), *Individualism and the Economic Order*, University of Chicago Press, Chicago, ss. 119-208, içinde bir araya getirildi.

8. Enrico Barone'nun 'The Ministry of Production in the Collective State' makalesi ilk kez 1908'de İtalyanca olarak basıldı; İngilizce çevirisi Hayek, ss. 245-90 içinde.

9. Lange-Taylor için referanslar F. M. Taylor (1929), 'The Guidance of Production in a Socialist State', *American Economic Review*, Mart. Bu ve Lange'in makalesi B. E. Lippincott (ed.) (1938), *On the Economic Theory of Socialism*, University of Minnesota Press, Minneapolis, içinde yeniden basıldı.

10. Hayek, *Collective Economic Planning*, ss. 207-8.

11. H. D. Dickinson (1939), *Economics of Socialism*, Oxford University Press, Oxford.

12. Lippincott, 1938.

13. Friedrich von Hayek (1937), 'Economics and Knowledge', *Economica*, IV, ss. 33-54. Bu makale Hayek, *Individualism and the Economic Order* içinde de yeniden basıldı.

14. Hayek, 'Economics and Knowledge', ss. 45-6.

Bölüm 13

1. Friedrich von Hayek (1944), *The Road to Serfdom*, Routledge, Londra.

2. Kartel karşıtı saldırının yönünün değiştirilmesinde Keynes'in oynadığı rolün önemi konusunda bkz. Arthur Schlesinger (1959), *The Age of Roosevelt, Volume 3: The Politics of Upheaval*, Houghton Mifflin, Boston, MA.

3. Joseph Schumpeter (1942), *Capitalism, Socialism and Democracy*, 5. Basım 1996, Routledge, Londra; Joan Robinson, (1942), *An Essay on Marxian Economics*, Macmillan, Londra; Paul Sweezy (1948), *The Theory of Capitalist Development*, Monthly Review Press, New York; Böhm-Bawerk (1949), *Karl Marx and the Close of His System*.

4. Laski (ed.) (1948), *The Communist Manifesto: The Centenary Edition*.

5. Savaş sırasında yürütülen ve IMF ve Dünya Bankası'nın kurulmasını sağlayan müzakerelerle ilgili, bkz. Robert Skidelsky (2000), *John Maynard Keynes: Battling for Britain, Volume 3*, Macmillan, Londra.

6. Skidelsky (aynı yerde) Harry White'in Sovyetler Birliği'yle gizli anlaşma içinde olduğunu öne sürer. Böyle bir durum söz konusu olmasaydı bile, Britanya karşıtı duygular ABD'de güçlüydü.

7. Paul Rosenstein-Rodan (1943), 'Problems of Industrialisation in East-ern and South-Eastern Europe', *Economic Journal* 53, ss. 202-11.

8. James Meade, GATT için yapılan düzenlemeyi tasarlayanın, Birleşik Krallık Kabine Ofisi'nde çalıştığı sırada kaleme aldığı bir notla kendisi olduğunu bana bizzat söyledi. Bu not, Susan Howson (ed.) (1990), *The Collected Papers of James Meade: Volume 4: The Cabinet Office Diary, 1944-46*, Unwin Hyman, Londra içinde yer almaktadır.

9. ABD'nin Britanya İmparatorluğu'na yönelik tutumu için, bkz. Christopher Thorne (1979), *Allies of a Kind: The United States, Britain and the War against Japan 1941-1945*, Oxford University Press, Oxford.

10. Karl Kautsky (1902), *Die Agrarfrage: eine Übersicht über die Tendenzen der Modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie*, J. H. W. Dietz Nachf, Stuttgart, çev. Peter Burgess, Swan, Londra.

11. A. V. Chayanov (1966), *The Theory of the Peasant Economy*, çev. Basile Kerblay, ed. Daniel Thorner, Basile Kerblay ve R. E. F. Smith, Richard D. Irwin, Homewood, IL.

12. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*.

13. Anthony Downs (1957), *An Economic Theory of Democracy*, Harper & Row, New York.

14. Karl Polanyi (1944), *The Great Transformation*, Farrar & Reinhart, New York.

15. Bu iddialar ve tüm referanslar, Perry Anderson (1992), *English Question*, Verso, Londra içinde yer almaktadır.

Bölüm 14

1. Keynesçi Altın Çağ üzerine çok geniş bir literatür bulunur. Genel Teori'nin 30. Yıldönümü'nde Robert Lekachman (1966) *The Age of Keynes*, Random House, New York'u yayınladı. Andrew Schoenfield'in *Modern Capitalism* (1965) kitabı Altın Çağ'ın zirvesinde belirdi ve karma ekonomi Keynesçiliğini en iyi ve zeki biçimde cisimleştirdi: Oxford University Press, Oxford.

2. Sosyalist enternasyonalin tarihi için bkz. Sassoon, *One Hundred Years of Socialism*.

3. Bağımsızlık için bkz. V. G. Kiernan (1982), *European Empires: From Conquest to Collapse, 1815-1960*, Fontana, Londra.

4. A. V. Dicey (1914), *Introduction to the Study of the Law of the Constitution* (8. baskı), Macmillan, Londra, ilk baskısı 1885'te yapılan klasik bir liberal metindi. Liberty Classics of Indianapolis, IN (1982) tarafından Liberty Classic olarak yeniden basıldı.

5. Prebisch-Singer hipotezi olarak adlandırılan görüş en iyi John Eatwell vd. (ed.) (1990), *The New Palgrave Dictionary of Economics*, Macmillan, Londra içinde açıklanır.

6. Friedrich List (1837/1856), *The National System of Political Economy*, çevirmen Sampson Lloyd, Longmans Green, Londra.

7. Ulusal ekonomilerin yanı sıra küresel bir ölçekte ekonometrik modeller hazırlamak, 1984'te Nobel Ödülü'nü alan Lawrence Klein ile bağdaşmıştır. Basit bir giriş için bkz. Meghnad Desai (1976), *Applied Econometrics*, Philip Allan, London.

8. Girdi-çıkıtlı modelleri savaşın hemen ardından ABD hükümeti tarafından kullanıldı. Eisenhower'ın iktidara gelmesinin ardından bu modellerin sivil ekonomide politika yapmak için kullanılmasına son verildi; ancak modellerin savunma planlanmasında kullanılmasına devam edildi. University of Pennsylvania'dan tanınmış bir araştırma öğrencisinin 1960'larda Washington'daki bir PARM programı için girdi-çıkıtlı çalışmaya davet edildiğini hatırlıyorum. PARM'in Post-Attack Resource Management (*Saldırı Sonrası Kaynak Yönetimi*) anlamına geldiği kendisine söylenmemiştir. ABD dışında girdi-çıkıtlı modelleri başarılı olmaya devam etti. Leontieff İktisat alanında Nobel Ödülü aldı.

9. George Dantzig (1963), *Linear Programming and Extensions*, Princeton University Press, Princeton, NJ. Koopmans Nobel Ödülünü Sovyet iktisatçı Leonid Rantorovich ile paylaştı. Ayrıca bkz. C. Tjalling Koopmans (ed.) (1951), *Activity Analysis for Production and Allocation*, John Wiley, New York.

10. Harold Kuhn ve Abraham Tucker (1951), 'Nonlinear Programming', Jerzy Neyman (ed.) (1951), *Proceedings of the Second Berkeley Symposium on Mathematical Statistics and Probability* içinde, University of California Press, Berkeley.

11. Gölge fiyatlar ile gerçek fiyatlar arasındaki bağ, Nobel ödüllü Paul Samuelson tarafından Rand Corporation'da sunulan bir bildiri ile ilk kez 1949'ta gösterildi. Bu bildiri daha sonra basıldı: 'Market Mechanism and Maximization', *The Collected Scientific Papers of Paul Samuelson, Volume 1* içinde, MIT Press, Cambridge, MA, ss. 425-92.

12. Anthony Crosland (1956), *The Future of Socialism*, Jonathan Cape, Londra.

13. John Kenneth Galbraith (1952), *American Capitalism; The Concept of Countervailing Power*, Harcourt Brace Jovanovich, Boston, MA; (1958), *The Affluent Society*, Hamish Hamilton, Londra.

14. Genel Teori basıldıktan sonra Keynes'in İktisat politikası üzerine görüşleri Robert Skidelsky'nin yazdığı biyografinin üçüncü ve son cildinde tam olarak tarif edilir: R. Skidelsky (2000), *John Maynard Keynes: Battling for Britain 1937-1946*, Macmillan, Londra. Ancak daha önceki yıllarda dahi Keynesçi düşüncesinin savunucuları temkinliydi: Harris (ed.) *The New Economics*.

15. Pigou'nun reel para iddiası Patinkin tarafından tam olarak geliştirildi: Donald Patinkin (1949/ 1965), *Money, Interest and Prices: An Integration of Monetary and Value Theories*, Harper & Row, New York.

16. Keynesçi politikaların Amerikalılar tarafından kabulü tam olarak Herbert C. Stein (1969), *The Fiscal Revolution in America*, University of Chicago Press, Chicago içinde tariff edilir.

17. Phillips 'The Relationship...'

18. Paul A. Samuelson ve Robert M. Solow (1960), 'The Analytics of the Anti-Inflation Policy', *American Economic Review* 50, ss. 177-94.

19. Milton Friedman (ed.) (1956), *Studies in the Quantity Theory of Money*, University of Chicago Press, Chicago, bu savaştaki ilk salvoydu. Zirveye R. J. Gordon (ed.) (1974), *Milton Friedman's Monetary Framework: A Debate with the Critics*, University of Chicago Press, Chicago, ile ulaşıldı. 1974 itibariyle Friedman kazanmıştı. Bir de Nobel iktisat ödülünü aldı.

20. James Burnham (1942), *The Managerial Revolution, or, What is Happening in the World Now*, Putnam, Londra.

21. Hümanist Marx'ın eski bir açıklaması için bkz. Eric Fromm (1967). *Marx's Concept of Man*, Ungar, New York. Ayrıca bkz. Robert Tucker (1972), *Philosophy and Myth in Karl Marx*, Cambridge University Press, Cambridge.

22. Büyüme teorisinde ufuk açan çalışma Robert Solow'un ki idi, açıklama için bkz. Robert M. Solow (1970), *Growth Theory*, Oxford University Press, Oxford.

23. W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth*.

24. Andrew Glyn ve Robert Sutcliffe (1971), 'The Collapse of UK Profits', *New Left Review*, 66 (Mart-Nisan) kârlılıktaki düşüşü ilk fark eden makale oldu. Bu iddia daha sonra Andrew Glyn ve Robert Sun (1972) *British Capitalism. Workers and Profit Squeeze*, Penguin, Harmondsworth; ve Andrew Glyn ve John Harrison (1980), *The British Economic Disaster*, Pluto Press: Londra ile geliştirildi.

25. J. K. Galbraith (1971), *The New Industrial State*, Houghton Mifflin, Londra. Ayrıca bir eleştirisi için bkz. Auerbach, Desai ve Shamsavri (1988), 'The Dialectic of Plan and the Market'.

Bölüm 15

1. Hindistan'ın sanayileşmesinin iktisadi tarihi için bkz. D. R. Gadgil (1971), *Industrial Evolution of India in Recent Times. 1860-1939*, 5. baskı, Oxford University Press, Bombay.

2. Dadabhai Naoroji (1901), *Poverty and Un-British Rule in India*, Swan Sonnenschein, Londra. Orijinal metin 1962'de yeniden basıldı.

Romesh Chandra Dutt (1908), *Economic History of India*, 2 cilt, Kegan Paul, Trübner Trench, Londra.

Hindistan'ın iktisadi tarihine dair birçok olgu tartışmalıdır. Revizyonist görüşler için bkz. Dharma Kumar (ed.) (1983), *The Cambridge Economic History of India 1757-1970* (2. cilt), Cambridge University Press, Cambridge.

Bağımsızlık öncesi günlerdeki sanayi büyümesi özellikle Morris David Morris'in bölümüne bkz.: 'The Growth of Large-Scale Industry to 1947'.

Hindistan 1914 itibarıyla, dünyanın en büyük jüt sanayisine ve dördüncü ya da beşinci en büyük tekstil sanayisine ve üçüncü en büyük demiryolu ağına sahipti.

3. Paul Baran (1960), *The Political Economy of Growth*, Monthly Review Press, New York.

4. Andre Gunder Frank (1967), *Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil*, Monthly Review Press, New York.

5. Aynı yerde, s. xi.

6. Colin Clark (1940), *The Conditions of Economic Progress*, Macmillan, Londra. Bu kitap milli gelir hesaplamasında bir öncüydü. Clark, Keynes'in Cambridge'ten öğrencisi ve dostu idi.

7. David Halberstam (1972), *The Best and the Brightest*, Random House, New York.

8. CIA'nın destek kültürü üzerine bkz. Francis Stonor Saunders (1999), *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War*, Granta, Londra.

MIT'te Uluslararası Çalışmaları Merkezi kurulmuştu ve Hindistan'dan gelen genç parlak iktisatçılar bu merkezde Amerikalı meslektaşları ile işbirliği yapıyordu. Matematiksel planlama modelleri üzerine birçok başarılı çalışma yapıldı. Merkezin CIA tarafından finanse edildiği ortaya çıkınca büyük bir utanç duyuldu. Nihayetinde Hintli iktisatçıların çoğu kendilerini, komünist değilse de, sosyalist olarak görüyordu!

9. Paul Baran ve Paul Sweezy (1968), *Monopoly Capital*, Monthly Review Press, New York.

10. Amerikan ekonomisinin genel bir eleştirisi için bkz. Samuel Bowles, David Gordon ve Thomas Weiskopf (1991), *After the Wasteland: A Democratic Economics for the Year 2000*, M.E. Shape, Armonk, NY.

Bowles ve Amerikalı Marksist arkadaşları 'Amerikan kapitalizminin eşitsizliği ve müsrifliğinin bir eleştirisini' yapmak için 'sosyal birikim yapıları' teorisini geliştirdiler.

The Union of Radical Political Economists (URPE) yayınladığı Review of Radical Political Economy ile Amerikan kapitalizmini Sol bir perspektif ile inceleyen birçok makale basar.

11. Frankfurt Okulu'na dair en iyi kaynak Jay, *Marxism and Totality*'dir. Ayrıca bkz. Perry Anderson (1979), *Considerations of Western Marxism*, Verso, Londra.

12. Naxalite hareketi üzerine bkz. Sumanta Banerjee (1982), *India's Simmering Revolution: The Naxalite Uprising*, Zed Books, Londra. Bu kitap ilk kez 1980'de *In the Wake of Naxalbari: A History of Naxalite Movement in India*, Subarnarekha, Calcutta, başlığı ile basıldı.

13. Kültür Devrimi üzerine, Roderick MacFarquhar birkaç ciltlik tarih

kitabı en iyi kaynaktır: Roderick MacFarquhar (1974/1983/1997), *The Origins of the Cultural Revolution*, 3 cilt, Oxford University Press, Oxford.

14. Ben Kiernan (1985), *How Pol Pot Came to Power*, Verso, Londra, Kamboçya üzerine en iyi kaynaktır.

15. Yeşil Devrim ve diğer konular üzeribe bkz. Meghnad Desai (1975) 'India: Contradictions of Slow Capitalistic Development', R. Blackburn (ed.), *Explosions in a Subcontinent* içinde, Penguin, Harmondsworth. Bu, Meghnad Desai (1970), 'The Vortex in India', *New Left Review* 170, Eylül-Kasım, makalesinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş bir versiyonudur.

16. Leopold Senghor, Kwame Nkrumah ve Julius Nyerere gibi öncü Afrikalı Sosyalistlerin tamamı samimi ve adanmış politikacılarıdır. Afrika sosyalizminin entellektüel bir hobi olarak kaldığı gerçeği hâlâ sürüyor. Kısmen kapitalist bir ekonomide vakitsizce sosyalist bir politika uygulama çabalarının sonuçları, Gana ve Tanzanya örneklerinin gösterdiği gibi birer felaketti. Bkz. Leopold Senghor (1959), *African Socialism*, American Society for African Culture, New York.

17. E. G. Liberman (1971), *Economic Methods and the Effectiveness of Production*, International Arts and Sciences Press, New York.

Bölüm 16

1. Ronald Coase'ın makaleleri Ronald Coase (1988), *The Firm, the Market and the Law*, University of Chicago Press, Chicago, ile bir araya toplandı ve bir önsöz ile yeniden basıldı.

Stigler'in daha popüler eserleri için bkz. George Stigler (1982), *The Economist as a Preacher and Other Essays*, Blackwell, Oxford.

2. Stagflasyonun çok ülkeli bir çalışması için bkz. Michael Bruno ve Jeffrey Sachs (1985), *The Economics of Stagflation*, Blackwell, Oxford.

3. Kalecki'nin erdemlerinden pek hoşlanmadığımı itiraf etmeliyim. Daha olumlu bir görüş için Malcolm Sawyer gibi post-Keynesçilerin yazılarına bkz: Malcolm Sawyer (1985), *The Economics of Michal Kalecki*, Macmillan, Basingstoke.

Kalecki'nin original çalışmaları Michal Kalecki (1968), *Theory of Economic Dynamism*, Monthly Review Press, New York içinde; ayrıca (1971), *Selected Essays on Dynamism of the Capitalistic Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, içinde basıldı.

4. Ernest Mandel, (1978), *The Second Slump*, New Left Books, Londra.

5. Walras'ın genel dengesi ve bu dengenin varlığının ispatlarına dair düşüncelerin bir tarihi için bkz. E. Roy Weintraub (1993), *General Equilibrium Analysis: Studies in Appraisal*, University of Michigan Press, Ann Arbor.

6. Gérard Debreu (1959), *Theory of Value*, John Wiley, New York.

7. Robert Lucas'ın çalışmasının okuyucu dostu bir anlatımı için bkz.

Thomas J. Sargent (1996), 'Expectations and the Non-neutrality of Lucas', *Journal of Monetary Economics* 37, ss. 535-48.

Bu çalışma Lucas'ın, anti-Keynesçi bir iddia sunan 'Expectations and the Neutrality of Money', *Journal of Economic Theory* 4, ss. 103-24, makalesinin yirmibeşinci yılını kutluyordu. Lucas'ın diğer makaleleri Sargent'in referanslarında yer alıyor.

8. Paul Samuelson (1971), 'Understanding the Marxian Notion of Exploitation: A Summary of the So-called Transformation Problem between Marxian Values and Competitive Prices', *Journal of Economic Literature* 9 (2), ss. 399-431. Yakınlarda Samuelson bunun üzerine komik bir *divertissement* (eğlence) yazdı: Paul Samuelson (1999), 'Sherlock Holmes and the Swarthy German: The Case of Inanely "Transforming" *Mehrwert* to Prices' Martin Faase *vd.* (ed.), *Economics, Welfare Policy and History of Economic Thought: Essays in Honour of Alfred Heertje* içinde, Edward Elgar, Cheltenham.

9. Piero Sraffa (1960), *The Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a Critique of Economic Theory*. Cambridge University Press, Cambridge.

10. Ian Steedman (1977), *Marx After Sraffa*, New Left Books, Londra.

11. İngiltere ve Bangladeş'teki Bangladeşli kadınlar çerçevesinde bu güçlerin yakın dönemki bir anlatımı için bkz. Naila Kabeer (2000), *The Power to Choose: Bangladeshi Women and Labour Market. Discussions in London and Dhaka*, Verso, Londra ve New York.

12. Asya Kaplanları'nın çok iyi tanıtıldığı: Alice Amsden (1989), *Asia's Next Giant*, Oxford University Press, Oxford.

Ayrıca bkz. Robert Wade (1990), *Governing the Market: Economic Theory and the Role of the Government in East Asian Industrialization*, Princeton University Press, Princeton.

Bölüm 17

1. 1970 ve 1980'lerin arka planı için bkz. Meghnad Desai (1981), *Testing Monetarism*, Pinter, Londra.

2. Bkz. Mary Kaldor (ed.) *The Ideas of 1989*, LSE, Centre for the Study of Global Governance Publication, baskıda.

3. Louis Althusser (1969), *For Marx*, Verso, Londra; G. A. Cohen (1978), *Karl Marx's Theory of History: A Defence*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

4. John Roemer (1982), *A General Theory of Exploitation and Class*, Harvard University Press, Cambridge, MA. Bir eleştirisi için bkz. Roberto Veneziani (2000), *Exploitation and Time*, basılmamış, LSE.

5. Özellikle bkz. Giovanni Cornia, Richard Jolly ve Frances Stewart (ed.) (1987), *Adjustment with a Human Face*, Clarendon Press, Oxford.

6. Wade, Governing the Market.

7. Robert Lucas (1988), 'The Mechanism of Economic Development', *Journal of Monetary Economics* 22, ss. 3-42; Paul Romer (1986) 'Increasing Returns and Long-Run Growth', *Journal of Political Economy* 94, ss. 1002-37.

Bölüm 18

1. SSCB'nin çöküşü üzerine bir tartışma için bkz. Michael Cox (ed.) (1999), *Rethinking the Soviet Collapse: Sovietology, the Death of Communism and the New Russia*, Pinter, Londra; Robert Skidelsky (1995) *The World After Communism*, Macmillan, Londra; Janos Kornai (1992), *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

2. Kadın hareketi üzerine geniş bir literature bulunuyor. Bkz. Rowbotham (1972), *Women, Resistance and Revolution: A History of Women Revolution in the Modern World*, Allen Lane, Londra; Nancy Folbre (1994), *Who Pays for the Kids? Gender and the Structure of Constraints*, Routledge, Londra.

3. Piyasa sosyalizmi üzerine birçok kitap ve makale bulunuyor. Özellikle bkz. Alec Nove (1983), *The Economics of Feasible Socialism*, Allen & Unwin, Londra.

Yatırımların kamu kontrolü ya da sosyalleştirilmesini tavsiye eden kimi modern İktisat anlayışları nedeniyle sosyalist tartışma yeniden canlandı. Bkz. John Roemer ve Pranab Bardhan (1993), *Market Socialism: The Current Debate*, Oxford University Press, Oxford; Joseph Stiglitz (1994), *Whither Socialism?* MIT Press, Cambridge, MA.

4. İşçi mülkiyeti ilk olarak geniş bir biçimde Jaroslav Vanek tarafından tartışıldı. James Meade de bu konu üzerine yazdı: J. Vanek (1977), *The Labour Managed Economy*, Cornell University Press, Ithaca, NY; James Meade (1972), 'The Theory of Labour Managed Firms and Profit Sharing', *Economic Journal* 82, ss. 402-28.

5. Sosyalizmin çöküşü üzerine, bkz. Meghnad Desai (1992) 'Is Socialism Dead?' *Contention*, Indiana University Press, Indianapolis.

6. Neoliberal ve özgürlükçü (*liberteryan*) teorilerin karşıtlığı üzerine, bkz. Meghnad Desai (2000d), 'Neither Ideology nor Utopia', *Cambridge Review of International Affairs*, November.

7. Güçsüz devlet hakkında tartışmalar üzerine, bkz. Linda Weiss (1998), *The Myth of the Powerless State: Governing the Economy in a Global Era*, Polity Press, Cambridge; Kenichi Ohmae (1990), *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*, Collins, Londra.

8. Küreselleşme üzerine birçok kitap bulunuyor. Bkz. Paul Hirst ve Graeme Thompson (1996/2000), *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, Polity Press, Cambridge; David Held

(1999), *Global Transformations*, Polity Press, Cambridge; Meghnad Desai (1995b), 'Global Governance', in Meghnad Desai ve Paul Redfern (ed.), *Global Governance: Ethics and Economics of the World Order*, Pinter, Londra; Meghnad Desai (1998), 'Profitability and the Persistence of Capitalism', R. Bellofiore (ed.), *Marxian Economics: A Reappraisal, Cilt 2, Essays on Volume III of Capital Profit. Prices and Dynamics* içinde, St Martin's Press, New York, ss. 291-305; Meghnad Desai (2000b), 'Rejuvenated Capitalism and No Longer Existing Socialism', in Jan Toporowski (ed.), *Political Economy and New Capitalism: Essays in Honour of Sam Aaronovitch*, Routledge, Londra.

9. Keynesçiliğin yıkılışı üzerine, bkz. Meghnad Desai (1996), 'Hayek, Marx and the Demise of Official Keynesianism', Mauro Baranzini ve Alvaro Cencini (ed.) *Inflation and Unemployment* içinde, Routledge, Londra.

10. Hindistan reformları üzerine, bkz. Meghnad Desai (1993), *Capitalism, Socialism and Democracy in India*, EXIM Bank, India; Meghnad Desai (1995a), 'Economic Reform: Stalled by Politics?', Philip Oldenburg (ed.), *India Briefing: Staying the Course*, M. E. Sharpe, New York/Londra; Will Hutton (1995), *The State We're In*, Jonathan Cape, Londra.

Bir değerlendirme için, bkz. Meghnad Desai (1997), 'It's Profitability, Stupid', Gavin Kelly, Dominic Kelly ve Andrew Gamble (ed.), *Stakeholder Capitalism* içinde, Macmillan, Londra, ss. 203-18.

11. Devrevi dalgalara üzerine, bkz. Charles Kindleberger (1978), *Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises*, Macmillan, Londra; George Soros (1998), *The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered*, BBS/Public Affairs, New York.

12. Kapitalizmin üç biçimini Meghnad Desai (2000a), *Financial Crises and Global Governance*, basılmamış, LSE, içinde ele aldım.

13. Marx/Hayek tartışması için, bkz. Chris M. Seccavaccia (1995), *Marx, Hayek and Utopia*, State University Press of New York, Albany, NY.

Bölüm 19

1. Alternative kapitalizmler için, bkz. Hutton, *The State We're In*, 10. Bölüm: 'The Political Economy of World Capitalism', ss. 257-84.

2. Küreselleşme üzerine, 18. Bölüm notlarında yer verilen referanslara ek olarak, ayrıca bkz.: Peter Burbach, Orlando Nunez ve Boris Kagarlitsky (1997), *Globalization and Its Discontents: The Rise of Post-Modern Socialisms*, Pluto Press, Londra (Sol bir perspektiften oldukça olumsuz bir küreselleşme bakış açısı, ancak değişimin yakınlığı konusunda biraz daha iyimser. Yazarlar çeşitli sosyalizmlere inanıyor.)

Samir Amin (1997), *Capitalism in the Age of Globalisation: The Management of Contemporary Society*, Zed Books, Londra (olgun bir Marksist-Leninist'ten eleştiri, Avrupa Birliği'nin Amerikan hegemonyasını tehdit edeceğine dair biraz umutlu).

Saskia Sassen (1998), *Globalisation and its Discontents: Essays on Mobility of People and Money*, New Press, New York (küreselleşmeyi şekillendiren göç ve kayıtdışı ekonominin feminist bir perspektiften anlatımı).

3. Diyalektik 'klasik Marksist' görüşün kullanıldığı: Desai, 'Profitability and the Persistence of Capitalism'; ve Desai, 'Rejuvenated Capitalism and No Longer Existing Socialism'.

4. Seattle ve WTO üzerine bkz. Meghnad Desai (2000c), 'Seattle: A Tragicomedy', Barbara Gunnell ve David Timms (ed.), *After Seattle: Globalisation and Its Discontents* içinde, Catalyst Pamphlet, Londra.

5. İber genişlemesi için hayati olan savaş ve denizcilik alanlarındaki yenilikler için bkz. Carlo Cipolla (1966), *Guns, Sails and Empires*, Pantheon, New York. Klasik çalışma Emmanuel Wallerstein (1980), *The Modern World System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World Economy*, Academic Press, NewYork'tur.

6. Karl Marx (1844/1970), *A Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right*, giriş yazarı ve editör Joseph O'Malley, Cambridge University Press, Cambridge.

7. Ambalavaner Sivanandan (1990), *Communities of Resistance: Writing on the Black Struggle for Socialism*, Verso, Londra.

Alıntı 2. Bölüm 'All that Melts into Air is Solid: The Hokum of New Times', s. 23'ten alınmıştır. Alıntının tamamı:

Ekonomik analizin araçlarının ekonomizmin ideolojik yükü ile atılması nedeniyle, yeni Marksistler Yeni Zamanlara [Büyük Britanya Komünist Partisi'nin Ekim 1988'de *Marxism Today*'de yayınladığı yeni bir program] getirilemedi; ustalıklı ve cesurca tanımladıkları toplum ve kültürdeki bütün sismik değişimlerin ekonomik ve üretken güçler düzeyindeki devrimci değişimlerden doğduğu (ve onlara katkı sunduğu) anlayışı yeni teknoloji tarafından getirilmişti. Burada boyutu, alanı ve kapsamı insanlık tarihi boyunca asla görülmemiş bir devrim sürüyor ve -Thatcherism yanlışlıkla dikkatleri bu alana çekene dek- Sol'un yanından geçip gidiyordu. Ancak ondan sonra, Sol bu devrimin başarılarının bilimsel ve teknik boyutunu anladı; Sir Iewan Maddock'un ifadesinde özetlendiği gibi, bir zamanlar buharın kaslarının yerini aldığı gibi elektronik, beyin yerini almıştı. Ancak bunun sosyolojik boyutu - Sermaye'nin Emekten kurtulmuş olması- Sol'un dikkatinden kaçtı. İşçi Partisi, işçi sınıfının yeni üretim güçlerinin etkisi altında ayrıştığını ve eski emek örgütlenme biçimlerinin kırılan olduğunu göremeyecek kadar kendi sendikalizminin sersemliği içine gömülmüştü.

Sivanandan'ın benim analizimi kabul edip etmeyeceği yönünde şüphelerim var ancak kitabı benim küreselleşme anlayışımı zenginleştirdi.

8. Nicholas Brady Reagan-Bush günlerinde ABD Ticaret Bakanıydı.

Borç sorununu çözmek için ABD hükümetinin garantisine sahip bonolar çıkardı; bu bonolar borçlu ülkelerin, bankalara olan borçlarını satın almasını sağlayacaktı.

9. Nüfus ve yoksulluk tahminleri için bkz. World Bank (2000), *World Development Report*, Oxford University Press, Oxford.

10. İngiltere'de yoksulluk için bkz, Peter Townsend (1979), *Poverty in the UK*, Penguin, Harmondsworth.

ABD'de de yoksulluğun benzer 'keşifleri' bulunuyor. Bkz. Meghnad Desai (1995e), *Poverty, Famine and Economic Development: The Selected Essays of Meghnad Desai, Volume II*, Edward Elgar, Aldershot, özellikle 13. Bölüm: 'Poverty and Capability: Towards an Empirically Implementable Measure' (ss. 185-204).

Kaynakça

- Althusser, Louis (1969) *For Marx*, Verso, London.
- Amin, Samir (1997) *Capitalism in the Age of Globalisation: The Management of Contemporary Society*, Zed Books, London.
- Amsden, Alice (1989) *Asia's Next Giant*, Oxford University Press, Oxford.
- Anderson, Perry (1979) *Considerations of Western Marxism* Verso, London.
- Anderson, Perry (1992) *English Questions*, Verso, London.
- Arrow, Kenneth J. (1951) *Social Choice and Individual Values*, John Wiley, New York.
- Auerbach, Paul, M. Desai and A. Shamsavari (1988) 'The Dialectic of Plan and the Market: On the Transition from Actually Existing Capitalism', *New Left Review* 170, September-October.
- Avrich, Paul (1970) *Kronstadt 1921*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Banerjee, Sumanta (1982) *India's Simmering Revolution: The Naxalite Uprising*, Zed Books, London.
- Baran, Paul (1960) *The Political Economy of Growth*, Monthly Review Press, New York.
- Baran, Paul and Paul Sweezy (1968) *Monopoly Capital*, Monthly Review Press, New York.
- Baranzini, Maurizio and Alvaro Cencini (eds) (1996) *Inflation and Unemployment*, Routledge, London.
- Bellofiore, R. (ed.) (1998) *Marxian Economics: A Reappraisal, Volume 2, Essays on Volume III of Capital - Profits, Prices and Dynamics*, St Martin's Press, New York.
- Bernstein, Edouard (1899/1909) *Evolutionary Socialism*, English translation of *Die Voranssetzungen des Socialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, J. H. Dietz, (Stuttgart) Huebsch (New York).
- Blackburn, Robin (ed.) (1975) *Explosion in a Subcontinent*, Penguin, Harmondsworth.

- Blaug, Mark (1987) *Economic Theory in Retrospect*, fourth edition, Cambridge University Press, Cambridge.
- Bliss, Christopher (1975) *Capital Theory and the Distribution of Income*, North Holland, Amsterdam.
- Böhm-Bawerk, Eugen von (1896/1949) *Karl Marx and the Close of His System*, originally published in German in O. Boenigk (ed.) *Staatswissenschaftliche Arbeiten: Festgaben für Karl Kneis* (Berlin), ed. and trans. Paul Sweezy and published in Sweezy (ed.) (1949).
- Bortkiewicz, Ladislaus von (1907/1949) *On the Correction of Marx's Fundamental Theoretical Construction in the Third Volume of Capital*, originally published in *Jahrbücher für National Ökonomie und Statistik*, July 1907, trans. in Sweezy, (ed.) (1949).
- Boulding, Kenneth E and Tapan Mukerjee (eds) (1972) *Economic Imperialism: A Book of Readings*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Bowles, Samuel, David Gordon and Thomas Weiskopf (1991) *After the Wasteland: A Democratic Economics for the Year 2000*, M. E. Sharpe, Armonk, NY.
- Brown, A. J. (1938) *International Gold Standard Reinterpreted*, 2 vols, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Brudney, Daniel (1998) *Marx's Attempt to Leave Philosophy*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Bruno, Michael and Jeffrey Sachs (1985) *The Economics of Stagflation*, Blackwell, Oxford.
- Burbach, Peter, Orlando Nunez and Boris Kagarlitsky (1997) *Globalization and Its Discontents: The Rise of Post-Modern Socialisms*, Pluto Press, London.
- Burnham, James (1942) *The Managerial Revolution, or, What is Happening in the World Now*, Putnam, London.
- Caravale, G. (ed.) (1991) *Marx and Modern Economic Analysis*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Carr, E. H. (1950) *The Bolshevik Revolution*, 3 vols, Macmillan, London.
- Carr, E. H. (1958) *Socialism in One Country*, 3 vols, Macmillan, London.
- Cartwright, Nancy et al. (1996) *Otto Neurath: Philosophy Between Science and Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Chayanov, A. V. (1960) *The Theory of the Peasant Economy*, trans.

- Basile Kerblay, ed. Daniel Thoner, Basile Kerblay and R. E. F. Smith, Richard D. Irwffi, Home-wood, IL.
- Cipolla, Carlo (1966) *Guns, Sails and Empires*, Pantheon, New York.
- Clark, Colin (1940) *The Conditions of Economic Progress*, Macmillan, London.
- Cliff, Tony (1975-79) *Lenin*, 4 vols, Pluto Press, London.
- Cliff, Tony (1989) *Trotsky: Towards October*, Bookmarks, London.
- Coase, Ronald (1988) *The Firm, the Market and the Law*, University of Chicago Press, Chicago.
- Cocker, Mark (1998) *Rivers of Blood, Rivers of Gold: Europe's Conflict with Tribal Peoples*, Jonathan Cape, London.
- Cohen, G. A. (1978) *Karl Marx's Theory of History: A Defence*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Condorcet, M. de (1785) *Essai sur l'application à la probabilité des décisions rendue à la pluralité des voix*, Paris.
- Cornia, Giovanni, Richard Jolly and Frances Stewart (eds) (1987) *Adjustment with a Human Face*, Clarendon Press, Oxford.
- Cowling, Mark (ed.) (1988) *The Communist Manifesto: New Interpretations*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Cox, Michael (ed.) (1999) *Rethinking the Soviet Collapse: Sovietology, the Death of Communism and the New Russia*, Pinter, London.
- Crosland, Anthony (1956) *The Future of Socialism*, Jonathan Cape, London.
- Dangerfield, George (1980) *Strange Death of Liberal England*, G. P. Putnam's Sons, New York.
- Daniels, Robert V. (1960) *The Conscience of the Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Dantzig, George (1963) *Linear Programming and Extensions*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Debreu, Gérard (1959) *Theory of Value*, John Wiley, New York.
- Desai, Meghnad (1970) 'The Vortex in India', *New Left Review*, 170, September-October.
- Desai, Meghnad (1973) 'Growth Cycles and Inflation in a Model of the Class Struggle', *Journal of Economic Theory*, December, reproduced in Desai (1995d).
- Desai, Meghnad (1974) *Marxian Economic Theory*, Gray-Mills, London. Desai, Meghnad (1975) 'India: Contradictions of Slow Capitalist Development', in Blackburn (ed.) (1975).

- Desai, Meghnad (1976) *Applied Econometrics*. Philip Allan, London.
- Desai, Meghnad (1979) *Marxian Economics*, Blackwell, Oxford.
- Desai, Meghnad (1981) *Testing Monetarism*, Pinter, London.
- Desai, Meghnad (ed.) (1989) *Lenin's Economic Writings*. Lawrence & Wishart, London.
- Desai, Meghnad (1990) 'Methodological Problems in Quantitative Marxism', in Dunne, P. (ed.) (1990).
- Desai, Meghnad (1991) 'The Transformation Problem', in Caravale (ed.) (1991). Desai, Meghnad (1992) 'Is Socialism Dead?', V. S. Desai Memorial Lecture, 15 December 1990, *Contention*, Indiana University Press, Indianapolis.
- Desai, Meghnad (1993) *Capitalism, Socialism and Democracy in India*, EXIM Bank Bombay, India.
- Desai, Meghnad (1995a) 'Economic Reform: Stalled by Politics?', in OldenbuiK (ed.) (1995).
- Desai, Meghnad (1995b) 'Global Governance', in Desai and Redfern (eds) (1995).
- Desai, Meghnad (1995c) *Poverty and Capability: Towards an Empirically Implement'abb Measure*, in Desai (1995e).
- Desai, Meghnad (1995d) *Macroeconomics and Monetary Theory: Selected Essays of Meghnad Desai, Volume I*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Desai, Meghnad (1995e) *Poverty, Famine and Economic Development: The Selected ssays of Meghnad Desai, Volume II*, Edward Elgar, Aldershot.
- Desai, Meghnad (1996) 'Hayek, Marx and the Demise of Official Keynesianism', in Baranzini and Cencini (eds) (1996). Desai, Meghnad (1997) 'It's Profitability, Stupid', in Kelly, *et al.* (1997).
- Desai, Meghnad (1998) 'Profitability and the Persistence of Capitalism', in Bellofiore (ed.) (1998).
- Desai, Meghnad (fiOOOa) *Financial Crises and Global Governance*, LSE, unpublished. Desai, Meghnad (2000b) 'Rejuvenated Capitalism and No Longer Existing Socialism', in Toporowski (ed.) (2000).
- Desai, Meghnad (2000c) 'Seattle: A Tragi-Comedy', in Gunnell and Timms (eds) (2000).
- Desai, Meghnad (2000d) 'Neither Ideology nor Utopia', *Cambridge Review of International Affairs*. Autumn/Winter.

- Desai, Meghnad and Paul Redfern (eds) (1995) *Global Governance: Ethics and Economics of the World Order*, Pinter, London.
- Deutscher, Isaac (1954-63) *The Prophet Armed: Trotsky, 1879-1921; The Prophet Unarmed: Trotsky, 1921-1929; The Prophet Outcast: Trotsky, 1929-1940*, Oxford University Press, Oxford.
- Dicey, A. V. (1885/1914/1982) *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, first edition 1885, eighth edition 1914, reprinted as a Liberty Classic in 1982, Liberty Fund Inc., Indianapolis, IN.
- Dickey, Laurence (1987) *Hegel: Religion, Economics and the Politics of Spirit 1770-1807*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Dickinson, H. D. (1939) *Economics of Socialism*, Oxford University Press, Oxford.
- Döblin, Alfred (1983) *Karl and Rosa: November 1918. A German Revolution. A Novel*, trans. by John Woods, International Publishing Corporation, New York.
- Downs, Anthony (1957) *An Economic Theory of Democracy*, Harper & Row, New York.
- Dunn, Stephen (1982) *The Fall and Rise of the Asiatic Mode of Production*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Dunne, Paul (ed.) (1990) *Quantitative Marxism*, Polity Press, Oxford.
- Dutt, Romesh Chandra (1908) *Economic History of India*, 2 vols, Kegan Paul, Trübner Trench, London.
- Eatwell, John, Peter Newman and Murray Milgate (1990) *The New Penguin Dictionary of Economics*, Macmillan, London.
- Ellman, Michael (1975) 'Did the Agricultural Surplus Provide Resources for the Increase in Investment in the USSR during the First Five Year Plan?', *Economic Journal*, December.
- Engels, Friedrich (1845/1892) *The Condition of the Working Class in England in 1844*, first published in German, trans. Kelly-Wischniewetzky (1885), published in New York (1886) (John W. Lovell); and in London (1892) (George Allen & Unwin) with a preface by Engels.
- Faase, M. et al. (eds) (1999) *Economics, Welfare Policy and History of Economic Thought: Essays in Honour of Alfred Heertje*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Feldman, Gerald (1993) *The Great Disorder: Politics, Economics and*

- Society in the German Hyperinflation 1914-1924*. Oxford University Press, Oxford.
- Feinstein, C. H. (1967) *Capitalism, Socialism and Economic Development: Essays in Honour of Maurice Dobb*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Figes, Orlando (1996) *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924*. Jonathan Cape, London.
- Fisher, D. H. (1996) *The Great Wave: Price Revolutions and the Rhythm of History*. Oxford University Press, Oxford.
- Folbre, Nancy (1994) *Who Pays for the Kids? Gender and the Structure of Constraints*. Routledge, London.
- Frank, Andre Gunder (1967) *Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil*. Monthly Review Press, New York.
- Friedman, Milton (ed.) (1956) *Studies in the Quantity Theory of Money*. University of Chicago Press, Chicago.
- Friedman, Milton and Anna Schwarz (1963) *A Monetary History of the United States 1867-1960*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Fromm, Eric (1967) *Marx's Concept of Man*. Ungar, New York.
- Fukuyama, Francis (1992) *The End of History and the Last Man*. Hamish Hamilton, London.
- Furet, François (1988/1992) *The French Revolution 1770-1814*, trans. Antonil Nevill from *Révolution* (1988) (Hachette), Blackwell, Oxford.
- Gadgil, D. R. (1971) *Industrial Evolution of India in Recent Times, 1860-1939*, fifth edition, Oxford University Press, Bombay.
- Galbraith, J. Kenneth (1952) *American Capitalism: The Concept of Countervailing Power*. Harcourt Brace Jovanovich, Boston, MA.
- Galbraith, J. Kenneth (1955/1980) *The Great Crash, 1929*. Fiftieth Anniversary Edition, André Deutsch, London.
- Galbraith, J. Kenneth (1958) *The Affluent Society*. Hamish Hamilton, London. Galbraith, J. Kenneth (1971) *The New Industrial State*. Houghton Mifflin, London.
- Gay, Peter (1952) *The Dilemma of Democratic Socialism: Edouard Bernstein's Challenge to Marx*. Columbia University Press, New York.
- Gillie, Alan (1996) 'The Origin of the Poverty Line', *Economic History Review*, vol. XLIX, no. 4.

- Glyn, Andrew and John Harrison (1980) *The British Economic Disaster*, Pluto Press, London.
- Glyn, Andrew and Robert Sutcliffe (1971) 'The Collapse of UK Profits', *New Left Review* 66, March-April.
- Glyn, Andrew and Robert Sutcliffe (1972) *British Capitalism, Workers and I'm/it Squeeze*, Penguin Books, Harmondsworth.
- Goodwin, R. M. (1967) 'A Growth Cycle', in Feinstein (ed.) (1967).
- Goodwin, R. M., M. Krueger and A. Vercelli (1984) *Non-Linear Models of Fluctuating Growth*, Springer Verlag, Berlin.
- Goodwin, Richard and Lionello Punzo (1987) *The Dynamics of Capitalist Economy A Multi-sectoral Approach*, Polity, Oxford.
- Gordon, R. J. (ed.) (1974) *Milton Friedman's Monetary Framework: A Debate with his Critics*, University of Chicago Press, Chicago.
- Gunnell, Barbara and David Timms (eds) (2000) *After Seattle: Globalisation and its Discontents*, Catalyst Pamphlet, London.
- Halberstam, David (1972) *The Best and the Brightest*, Random House, New York.
- Harcourt, Geoffrey C. (1972) *Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Harman, Chris (1982) *The Lost Revolution: Germany 1918-1923*, Bookmarks, London.
- Harris, Nigel (1995) *The New Untouchables: Immigration and the New World Worker*, IB. Tauris, London.
- Harris, Seymour E. (ed.) (1952) *The New Economics: Keynes's Influence on Theory and Public Policy*, Alfred Knopf, New York.
- Hayek, Friedrich von (1931) *Prices and Production*, Routledge, London.
- Hayek, Friedrich von (ed.) (1935) *Collective Economic Planning: Critical Studies in the Possibilities of Socialism*, Routledge, London.
- Hayek, Friedrich von (1938) *Profits, Interest and Investment*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Hayek, Friedrich von (1944) *The Road to Serfdom*, Routledge, London.
- Hayek, Friedrich von (1948) *Individualism and the Economic Order*, University of Chicago Press, Chicago.
- Held, David (1999) *Global Transformations*, Polity Press, Cambridge.

- Hilferding, Rudolf (1927/1981) *Finance Capital*, published in German by Wein, trans. Tom Bottomore, Routledge & Kegan Paul, London.
- Hirst, Paul and Graeme Thompson (1996/2000) *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, Polity Press, Cambridge.
- Hobsbawm, Eric (1964) 'Dr Marx and the Victorians', in *Labouring Men: Studies in the History of Labour*, Weidenfeld & Nicolson, London.
- Hobson, J. A. (1905/1988) *Imperialism: A Study*, Archibald Constable, London, first edition; Unwin Hyman, London, third edition.
- Hont, Istvan 'and Michael Ignatieff (eds) (1993) *Wealth and Virtue: The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Howard, M. C. and J. E. King (1992) *A History of Marxian Economics, Volume 1 1883-1929; Volume 2 1929-90*, Macmillan, London.
- Hutton, Will (1995) *The State We're In*, Jonathan Cape, London.
- Hyman, Stanley Edgar (1961) *The Tangled Bank: Marx, Darwin, Frazer and Freud*, Atheneum, New York.
- Jay, Martin (1984) *Marxism and Totality: The Adventure of a Concept from Lukács to Habermas*, University of California Press, Berkeley, CA.
- Juglar, Clément (1862) *Des Crises commerciales et de leur retour périodique en France, en Angleterre et aux États-Unis*, Paris.
- Kabeer, Naila (2000) *The Power to Choose: Bangladeshi Women and Labour Market, Discussions in London and Dhaka*, Verso, London and New York.
- Kaes, Anthony, Martin Jay and Edward Dimendberg (1994) *The Weimar Republic Sourcebook*, University of California Press, Berkeley, CA.
- Kaldor, Mary (ed.) (forthcoming) *The Ideas of 1989*, LSE, London, Centre for the Study of Global Governance.
- Kalecki, Michal (1968) *Theory of Economic Dynamism*, Monthly Review Press, New York.
- Kalecki, Michal (1971) *Selected Essays on Dynamism of the Capitalist Economy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kautsky, Karl (1891/1910) *The Class Struggle (Erfurt Programme)*,

- trans. William E Bohm, Charles Kerr, Chicago.
- Kautsky, Karl (1902) *Die Agrarfrage: eine Übersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie*, J. H. W. Dietz Nachl. Stuttgart, trans. Peter Burgess, Swan, England.
- Kautsky, Karl (1919/1964) *The Dictatorship of the Proletariat*, reprinted with a new introduction, trans. H. J. Stenning, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Kautsky, Karl (1946) *Social Democracy versus Communism*, ed. and trans. D. Sliuli and J. Shaplen, Rand School Press, New York.
- Kelly, Gavin, Dominic Kelly and Andrew Gamble (eds) (1997) *Stakeholder Capitalism*, Macmillan, London.
- Koopmans, Tjalling C. (ed.) (1951) *Activity Analysis for Production and Allocation*, John Wiley, New York.
- Keynes, J. M. (1923) *A Tract on Monetary Reform*, Macmillan, London.
- Keynes, J. M. (1925) 'The Economic Consequences of Mr Churchill', published as a pamphlet by Hogarth Press, reprinted in Keynes (1972). Keynes, J. M. (1936) *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Macmillan, London.
- Keynes, J. M. (1940) *How to Pay for the War*, Macmillan, London, reprinted in Keynes (1972).
- Keynes, J. M. (1972) *Essays in Persuasion: The Collected Works of John Maynard Keynes*, vol. 9, an expanded version of the original 1931 book, Macmillan. London.
- Kiernan, Ben (1985) *How Pol Pot Came to Power*, Verso, London.
- Kiernan, V. G. (1982) *European Empires: From Conquest to Collapse, 1815-196** Fontana, London.
- Kindleberger, Charles (1973) *The World in Depression, 1929-1939*, Macmillan London.
- Kindleberger, Charles (1978) *Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises*, Macmillan, London.
- Klein, Lawrence R. (1947) *The Keynesian Revolution*, Macmillan, New York.
- Kondratieff, N. D. (1926) 'Die Langen Wellen der Konjunktur', *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, December.
- Koopmans, C. Tjalling (ed.) (1951) *Activity Analysis for Production and Allocation* John Wiley, New York.
- Kornai, János (1992) *The Socialist System: The Political Economy of*

- Commitment* Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Krader, Lawrence (1975) *The Asiatic Mode of Production*, Assen, New York.
- Kuhn, Harold and Abraham Tucker (1951) 'Nonlinear Programming', in Neyman (ed.) (1951).
- Kumar, Dharma (ed.) (1983) *The Cambridge Economic History of India Volume 2: 1757-1970*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Laski, Harold (ed.) (1948) *The Communist Manifesto: The Centenary Edition*, published for the Labour Party, Allen & Unwin, London.
- Lehmann, William C. (1960) *John Millar of Glasgow 1735-1801: His Life and Thought and His Contribution to Sociological Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lekachman, Robert (1966) *The Age of Keynes*, Random House, New York.
- Lenin, V. I. (1893/1937) 'On the So-Called Question of the Home Market', written in 1893, first published in *Collected Works*, vol. 1, also reprinted in Desai (ed.) (1989).
- Lenin, V. I. (1897) *A Characterization of Economic Romanticism: Sismondi and Our Native Sismondists*, first published in four issues of *Novoye Slovo*, April-July 1897; also in *Collected Works*, vol. 2.
- Lenin, V. I. (1916) *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, in *Collected Works*, vol. 22.
- Lenin, V. I. (1921) 'The Tax in Kind', reprinted in Desai (ed.) (1989). Lenin, V. I. (1955) *Collected Works*, 45 vols, Lawrence & Wishart, London.
- Lewin, Moshe (1975) *Russian Peasants and the Soviet Power: A Study of Collectivization*, Norton, New York.
- Lewis, W. Arthur (1954) 'Economic Development with Unlimited Supplies of Labour', *Manchester School*, vol. 22.
- Liberman, E. G. (1971) *Economic Methods and the Effectiveness of Production*, International Arts and Sciences Press, New York.
- Lippincott, B. E. (ed.) (1938) *On the Economic Theory of Socialism*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- List, Friedrich (1837/1856) *The National System of Political Economy*, trans. Sampson Lloyd, Longmans Green, London.
- Lucas, Robert (1971) 'Expectations and the Neutrality of Money', *Journal of Economic Theory* 4.
- Lucas, Robert (1988) 'The Mechanism of Economic Development', *Journal of Monetary Economics*, 22.

- Lundberg, Erik (1996) *The Development of Swedish and Keynesian Macroeconomic Theory and Its Impact on Economic Policy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Luxemburg, Rosa (1913/1951) *The Accumulation of Capital*, trans. Agnes Schwarzschild, Routledge & Kegan Paul, London.
- Luxemburg, Rosa (1935) *Leninism or Marxism*, Anti-Parliamentary Communist Federation, Glasgow.
- Luxemburg, Rosa (1961) *The Russian Revolution and Leninism or Marxism*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Luxemburg, Rosa and Nikolai Bukharin (1972) *Imperialism and the Accumulation of Capital*, trans. Rudolf Wickman, ed. Kenneth Tarbuck, Allen Lane, London.
- MacFarquhar, Roderick (1974/1983/1997) *The Origins of the Cultural Revolution*, 3 vols, Oxford University Press, Oxford.
- McLellan, David (1969) *The Young Hegelians and Karl Marx*, Macmillan, London.
- Maddison, Angus (1991) *Dynamic Forces in Capitalist Development: A Long Run Comparative View*, Oxford University Press, Oxford.
- Madison, James, Alexander Hamilton and John Jay (1789/1987) *The Federalist Papers*, ed. Isaac Kramnik, Penguin, London.
- Mah, Harold (1987) *The End of Philosophy and the Origins of Ideology*, University of California Press, Berkeley, CA.
- Mandel, Ernest (1972/1975) *Late Capitalism*, trans. Joeis de Bre, of *Der Spätkapitalismus* (1972) Suhrkamp Verlag, Berlin New Left Books, London.
- Mandel, Ernest (1978) *The Second Slump*, New Left Books, London.
- Mandel, Ernest and Alan Freeman (eds) (1984) *Ricardo, Marx, Sraffa: The Langston Memorial Volume*, Verso, London.
- Marquand, David (1977) *Ramsay MacDonald*, Jonathan Cape, London.
- Marshall, Alfred (1890) *Principles of Economics*, Macmillan, London.
- Marx, Karl (1844/1970) *A Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right*, ed. with an intro. by Joseph O'Malley, Cambridge University Press, Cambridge.
- Marx, Karl (1859/1904) *A Contribution to the Critique of Political economy*, originally published in German by Otto Meisner (Hamburg), trans. N. Stone, Charles Kerr, Chicago; Lawrence & Wishart edn trans. S. W. Ryazanskaya, ed. Maurice Dobb, London 1971.

- Marx, Karl (1867/1887) *Capital Volume 1 : Capitalist Production*. German publication Otto Meisner (Hamburg), trans, from the third German edition by Samuel Moore and Edward Aveling in 1887, Swan Sonnenschein, Lowry & Co, London; Lawrence & Wishart, London 1974.
- Marx, Karl (1871/1951) *The Civil War in France*, originally published by International Workingman's Association (London), in English in *Selected Works of Karl Marx and Friedrich Engels*. Progress Publishers, Moscow.
- Marx, Karl (1885/1919) *Capital Volume 2: The Process of Circulation of Capital*. ed. Engels, published in German by Otto Meisner (Hamburg); trans. N. Stone Charles Kerr, Chicago.
- Marx, Karl (1894/1909) *Capital Volume 3: The Process of Capitalist Production as a Whole*. ed. F. Engels, published in German by Otto Meisner (Hamburg); trans. N. Stone, Charles Kerr, Chicago; Lawrence & Wishart, London 1974.
- Marx, Karl (1974) *The First International and After*. ed. David Fernbach, Penguin, Harmondsworth.
- Marx, Karl (1975) *Early Writings*: Pelican Marx Library, trans. Rodney Livingstone and Gregor Benton, intro. Luccio Colletti, Penguin, Harmondsworth.
- Marx, Karl (no date) *Selected Works in Two Volumes: Prepared by the Marx-Engels-Lenin Institute, Moscow*, ed. V. Adoratsky, Martin Lawrence, London.
- Marx, Karl and Friedrich Engels (1845/1956) *The Holy Family, or Critique of Critical Criticism Against Bruno Bauer and Company*, first published in German 1845 (Literarische Anstalt, J. Rutter, Frankfurt); trans. Richard Dixon and Clemens Dutt, Progress Publishers, Moscow.
- Marx, Karl and Friedrich Engels (1846/1964) *The German Ideology: Critique of Modern German Philosophy According to Its Representatives, Feuerbach, Bauer and Stirner* vol. I and of *German Socialism According to Its Various Prophets* vol. 2, first published in German in 1932 and in English translations (translators not given) Progress Publishers, Moscow.
- Marx, Karl and Friedrich Engels (1848/1888) *The Communist Manifesto*, first trans, by Helen Macfarlane, serialized in *The Red Republican*, November 1850.
- Marx, Karl and Friedrich Engels (1954/1983) *Letters on Capital*,

- originally published in German as *Briefe über Das Kapital*, trans. Andrew Drummond, New Park Publications, London.
- Marx, Karl and Friedrich Engels (1955) *Selected Correspondence*, Progress Publishers, Moscow.
- Marx, Karl and Friedrich Engels (1968) *Selected Works*, Lawrence & Wishart, London.
- Mattick, Paul (1969) *Marx and Keynes: The Limits of Mixed Economy*, Merlin Press, London.
- Mayer, Arno (1981) *The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War*, Croom Helm, London.
- Meade, James (1972) 'The Theory of Labour Managed Firms and Profit Sharing', *Economic Journal*, 82.
- Meade, James (1990) *The Collected Papers of James Meade Volume 4: The Cabinet Office Diary*, ed. Susan Howson, Unwin Hyman, London.
- Millar, John (1806) *The Origin and Distinction of Ranks*, Edinburgh.
- Mises, Ludwig von (1923/1936/1981) *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*, first published in German as *Die Gemeinwirtschaft* (Gustav Fischer, Jena), second edition 1932, trans. J. Kahane (1936), Jonathan Cape, London, republished as a Liberty Classic by Liberty Fund Inc., Indianapolis, IN.
- Morishima, Michio (1973) *Marx's Economics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Morris, David (1983) 'The Growth of Large-Scale Industry to 1947', in Kumar (ed.) (1983).
- Naoroji, Dadabhai (1901) *Poverty and Un-British Rule in India*, Swan Sonnenschein, London. Republished 1962.
- Neyman, Jerzy (ed.) (1951) *Proceedings of the Second Berkeley Symposium on Mathematical Statistics and Probability*, University of California Press, Berkeley, CA.
- Nove, Alec (1983) *The Economics of Feasible Socialism*, Allen & Unwin, London.
- Ohmae, Kenichi (1990) *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*, Collins, London.
- Oldenburg, Philip (ed.) (1995) *India Briefing: Staying the Course*, M. E. Sharpe, New York/London.
- O'Leary, Brendan (1989) *The Asiatic Mode of Production*, Blackwell, (Oxford).

- Overy, Richard J. (1994) *War and Economy in the Third Reich*, Clarendon Press, Oxford.
- Owen, Robert (1991) *A New View of Society and Other Writings*, ed. Gregory Claeys, Penguin Books, Harmondsworth. Panitch, Leo and Colin Leys (1998) *The Communist Manifesto Now: Socialist Register 1998*, Merlin Press, London. Patinkin, Donald (1949/1965) *Money, Interest and Prices: An Integration of Monetary and Value Theories*, first edition 1949, second edition 1965, Harper & Row, New York.
- Payne, Stanley G. (1995) *A History of Fascism 1914-45*, UCL Press, London. Petrovic, P. (1987) 'The Deviation of Production Prices from Labour Values: Some Methodology and Empirical Evidence', *Cambridge Journal of Economics* 11. Phillips, A. W. H. (1958) 'The Relationship of the Rate of Change of the Money Wage Rate and Unemployment', *Economica*, new series, February.
- Pigou, A. C. (1920) *The Economics of Welfare*, Macmillan, London.
- Polanyi, Karl (1944) *The Great Transformation*, Farrar & Reinhart, New York. Popper, Karl (1945) *The Open Society and Its Enemies*, 2 vols, Routledge & Kegan Paul, London.
- Prawer, S. (1976) *Karl Marx and World Literature*, Clarendon Press, Oxford. Preobrazhensky, E. (1966) *The New Economics*, Clarendon Press, Oxford. Putnam, David and Neil Watson (1998) *Movies and Money*, Alfred Knopf, New York.
- Rabinowitch, Alexander (1968) *Prelude to Revolution: The Petrograd Bolsheviks and the July 1917 Uprising*, Indiana University Press, Bloomington.
- Ricardo, David (1821/1951) *Principles of Political Economy and Taxation Volume 1 of Collected Works*, ed. Piero Sraffa with Maurice Dobb, Cambridge University Press, Cambridge.
- Robinson, Joan (1942) *An Essay on Marxian Economics*, Macmillan, London. Roemer, John (1982) *A General Theory of Exploitation and Class*, Harvard University Press, Cambridge, MA. Roemer, John and Pranab Bardhan (1993) *Market Socialism: The Current Debate*, Oxford University Press, Oxford. Romer, Paul (1986) 'Increasing Returns and Long-Term Growth', *Journal of Political Economy* 94.

- Rosenstein-Rodan, Paul (1943) 'Problems of Industrialisation in Eastern and South-Eastern Europe', *Economic Journal* 53.
- Ross, Ian Simpson (1995) *The Life of Adam Smith*, Clarendon Press, Oxford.
- Rostow, W. W. (1960) *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Rothschild, Emma (2001) *Economic Sentiments: Adam Smith, Condorcet and the Enlightenment*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Rowbotham, Sheila (1972) *Women, Resistance and Revolution: A History of Women and Revolution in the Modern World*, Allen Lane, London.
- Rowntree, B. Seebohm (1901) *Poverty: A Study of Town Life*, Longmans Green, London.
- Ruskin, John (1958) *Unto This Last and Other Writings*, ed. Clive Wilmer, Penguin, Harmondsworth.
- Salvadori, Massimo (1979) *Karl Kautsky and the Socialist Revolution 1880-1938*, Verso, London.
- Samuel, Raphael (1994) *Theatres of Memory*, 2 vols, Verso, London and New York.
- Samuelson, Paul (1949) *Market Mechanism and Maximization*, Rand Corporation, reprinted in Samuelson (1966) *The Collected Scientific Papers of Paul Samuelson*, vol. 1, ed. Joseph Stiglitz, MIT Press, Cambridge, MA.
- Samuelson, Paul (1971) 'Understanding the Marxian Notion of Exploitation: A Summary of the So-called Transformation Problem between Marxian Values and Competitive Prices', *Journal of Economic Literature* 9 (2).
- Samuelson, Paul (1999) 'Sherlock Holmes and the Swarthy German: The Case of "transforming" Mehrwert to prices' in Faase *et al.* (eds) (1999).
- Samuelson, Paul and Robert Solow (1960) 'The Analytics of the Anti-Inflation Policy', *American Economic Review* 50.
- Sargent, Thomas J. (1996) 'Expectations and the Non-Neutrality of Lucas', *Journal of Monetary Economics* 37.
- Sassen, Saskia (1998) *Globalisation and Us Discontents: Essays on Mobility of People and Money*, New Press, New York.
- Sassoon, Donald (1996) *One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century*, I. B. Tauris, London.

- Saunders, Frances Stonor (1999) *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War*, Granta, London.
- Sawyer, Malcolm (1985) *The Economics of Michal Kalecki*, Macmillan, London.
- Schama, Simon (1989) *Citizens: A Chronicle of the French Revolution*, Viking, London.
- Schlesinger, Arthur (1957/1959/1981) *The Age of Roosevelt: The Crisis of the Old Order 1919-1983* (vol. 1), Houghton Mifflin, Boston, MA; *The Age of Roosevelt: The Coming of the New Deal* (vol. 2); *The Politics of Upheaval* (vol. 3) (vols 2 & 3 Heinemann, London).
- Schoenfield, Andrew (1965) *Modern Capitalism*, Oxford University Press, Oxford.
- Schorske, Carl (1955) *German Social Democracy 1905-1917: The Development of the Great Schism*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Schumpeter, Joseph (1913/1934) *The Theory of Economic Development*, original in German (1913), trans. 1934, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Schumpeter, Joseph (1919/1951) *Imperialism and Social Class*, trans. Heinz Norden, Augustus Kelley, New York. Schumpeter, Joseph (1939) *Business Cycles*, 2 vols, McGraw-Hill, New York.
- Schumpeter, Joseph (1942) *Capitalism, Socialism and Democracy*, George Allen & Unwin, London, fifth edition, reprinted with an intro. by Richard Swedberg (1996), Routledge, London.
- Schwarzschild, Leopold (1948) *The Red Prussian: The Life and Legends of Karl Marx*, Pickwick Books, London.
- Seccaraccia, Chris M. (1995) *Marx, Hayek and Utopia*, State University Press of New York, Albany, NY.
- Senghor, Leopold (1959) *African Socialism*, American Society for African Culture, New York.
- Shaikh, Anwar (1984) 'The Transformation from Marx to Sraffa', in Mandel and Freeman (eds) (1984).
- Shanin, Teodor (ed.) (1984) *Late Marx and the Russian Road: Marx and the Peripheries of Capitalism*, Routledge & Regan Paul, London.
- Sivanandan, Ambalavaner (1990) *Communities of Resistance: Writing on the Black Struggle for Socialism*, Verso, London.
- Skidelsky, Robert (1967) *Politicians and the Slump: The Labour*

- Government of 1929-1931*, Macmillan, London.
- Skidelsky, Robert (1983/1992/2000) *John Maynard Keynes*, 3 vols: *Hopes Betrayed 1883-1920*; *The Economist as Saviour 1920-1937*; *Battling for Britain 1937-1946*, Macmillan, London.
- Skidelsky, Robert (1995) *The World After Communism*, Macmillan, London.
- Smith, Adam (1757/1976) *The Theory of Moral Sentiments*, ed. D. D. Raphael and A. L. Macfie, Oxford University Press, Oxford.
- Smith, Adam (1776/1976) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, ed. R. H. Campbell and A. S. Skinner, 2 vols, Oxford University Press, Oxford.
- Smith, Adam (1978) *Lectures on Jurisprudence*, ed. R. L. Meek, D. D. Raphael and P. D. Stein, Oxford University Press, Oxford.
- Solow, Robert M. (1970) *Growth Theory*, Oxford University Press, Oxford.
- Soros, George (1998) *The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered*, BBS/ Public Affairs, New York.
- Sraffa, Piero (1960) *The Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a Critique of Economic Theory*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Steedman, Ian (1977) *Marx After Sraffa*, New Left Books, London.
- Stein, Herbert C. (1969) *The Fiscal Revolution in America*, University of Chicago Press, Chicago.
- Stigler, George (1982) *The Economist as a Preacher and Other Essays*, Blackwell, Oxford.
- Stiglitz, Joseph (1994) *Whither Socialism*, MIT Press, Cambridge, MA.
- Sweezy, Paul M. (1948) *The Theory of Capitalist Development*, Monthly Review Press, New York.
- Sweezy, Paul, M. (ed.) (1949) *Karl Marx and the Close of His System*, Augustus Kelley, New York.
- Sweezy, Paul M. (ed.) (1978) *The Transition from Feudalism to Capitalism*, Verso, London.
- Taylor, Charles (1975) *Hegel*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Thorne, Christopher (1979) *Allies of a Kind: The United States, Britain and the War against Japan 1941-45*, Oxford University Press, Oxford.
- Toporowski, Jan (ed.) (2000) *Political Economy and New Capitalism*:

- Essays in Honour of Sam Aaronovitch*, Routledge, London.
- Townsend, Peter (1979) *Poverty in the UK*, Penguin, Harmondsworth.
- Tucker, Robert (1972) *Philosophy and Myth in Karl Marx*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Vanek, Jaroslav (1977) *The Labour Managed Economy*, Cornell University Press, Ithaca, NY.
- Veneziani, Roberto (2000) *Exploitation and Time*. LSE, unpublished.
- Wade, Robert (1990) *Governing the Market? Economic Theory and the Role of the Government in East Asian Industrialization*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Wallerstein, Immanuel (1980) *The Modern World System II. Mercantilism and the Consolidation of the European World Economy*. Academic Press, New York.
- Warren, Bill (1980) *Imperialism, the Pioneer of Development*, New Left Books, London.
- Webb, Sidney and Beatrice (1923) *The Decay of Capitalist Civilization*, Harcourt Brace, New York.
- Webb, Sidney and Beatrice (1935) *Soviet Communism: A New Civilization ?* Longman, London.
- Weintraub, E. Roy (1993) *General Equilibrium Analysis: Studies in Appraisal*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Weintraub, Stanley (1973) *Bernard Shaw 1914-1918: Journey to Heartbreak*, Routledge, London.
- Weiss, Linda (1998) *The Myth of the Powerless State: Governing the Economy in a Global Era*. Polity Press, Cambridge.
- Wells, John (1997) *The House of Lords: From Saxon Wargods to a Modern Senate*, Hodder & Stoughton, London.
- Williamson, John (1999) 'Economic Reform: Content, Progress, Prospect', www.icrier.re.in.
- Winch, Donald (1978) *Adam Smith's Politics: An Essay in Historiographic Revision*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Wittfogel, Karl (1957) *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, Yale University Press, New Haven, CT.
- World Bank (2000) *World Development Report*, Oxford University Press, Oxford.

Dizin

- Action Française 256
Adalet, devletin rolü 37
Adorno, Theodor 370
AFL-CIO 461
Afrika 352, 371, 444
 Sahra Altı 471
 Tarım 371
Aile, duygu küresi 1-54
Akıldışılık 158, 199
Aklın Hilesi 47, 49, 156, 408
Alman İdeolojisi 59, 72, 76, 121
Almanya 3, 10, 11, 12, 19, 27, 42, 48,
 55, 56, 59, 61, 73, 74, 75,
 76, 78, 82, 96, 128, 130, 131,
 132, 133, 135, 144, 146, 147,
 148, 150, 158, 162, 163, 164,
 166, 187, 188, 189, 190, 191,
 192, 193, 194, 197, 198, 202,
 204, 205, 215, 216, 217, 221,
 223, 224, 225, 226, 228, 229,
 234, 243, 244, 248, 249, 251,
 252, 253, 254, 255, 256, 258,
 260, 261, 262, 274, 278, 282,
 285, 290, 304, 305, 307, 308,
 311, 321, 331, 334, 348, 350,
 357, 387, 398, 408, 409, 411,
 413, 414, 417, 420, 421, 427,
 442, 454, 466, 471, 480, 485,
 489, 491, 492
Bölünme 321
Buhran 243
Büyüme 411
Fransız Devrimi sonrası 42
I. Dünya Savaşı sonrası 55-241
Komünist parti politikası 1-241
Ücret pazarlığı 387
 Üzerine Marx 1-83
Althusser, Louis 428
Altın 20
 Amerikan rezervleri 345
 Sabit fiyat 315, 358, 380
Altın Standardı 17, 129, 158, 164,
 225, 227, 230, 233, 244, 246,
 247, 256, 289, 294, 315, 452,
 456, 491
Amerika Birleşik Devletleri 210, 307,
 328
Anti-emperyalizm 318, 463
Bağımsızlık 210
Barışçıl birarada yaşam 1-381
Büyük Bunalım 243
Emperyal güç olarak 1-381
I. Dünya Savaşı 211
Kapitalizm 1-216, 327
Kârlılığın erimesi 1-359
Liberal demokrasi 55-216
Marshall Yardımı 337
Sovyetler Birliği ile rekabet 17-359
Üretkenlik 1-216
Zenginlik 1-241
Amerikan
 Bağımsızlık Savaşı 210
Amerikan Devrimi 2, 40, 54, 210
Amerikan İç Savaşı 211
Anarşist grup 398
Anderson, Perry 327, 496, 499
Andropov, Yuri 419
Angola 319
Angry Brigade 398
Anschluss 261
Anti-Semitizm 439
Aristokrasi 132, 217

- Almanya 190
 Britanya 326
 Arjantin 231, 243, 366
 Arrow-Debreu ekonomisi 392, 430
 Arrow, Kenneth 391
 Artık değer 89, 90, 91, 92, 93, 94,
 97, 98, 99, 101, 102, 109,
 110, 111, 113, 116, 117, 184,
 279, 325
 Aspe 263
 Asya
 Kapitalizm 14
 Marksistler 371
 Asya Kaplanları 406, 437, 438, 439,
 501
 Asya tipi üretim tarzı 77, 78, 481
 Avcılar Çağı 25
 Avrupa
 Genişleme 462
 Normale dönüş 84-262
 Avrupa Birliği 470, 503
 Avrupa Ekonomik Topluluğu 414
 Avrupa Para Sistemi 412
 Avustralya 128, 130, 200, 209, 231,
 246
 Avusturya 3, 27, 96, 130, 166, 208,
 218, 224, 238, 248, 253, 256,
 261, 264, 266, 268, 272, 285,
 286, 289, 290, 292, 299, 304,
 311, 348, 360, 387, 422
 Avusturya-Macaristan İmparatorluğu
 208, 285
 Avusturya-Marksizmi 285
 Aydınlanma 198, 305
 Bader-Meinhoff grubu 398
 Bağımsızlık hareketleri 318
 Bağımsız Sosyal Demokratik Parti
 (USPD) 162, 166
 Bağlantısızlar Hareketi 468
 Bakunin 140
 Balcerowicz 263
 Balfour deklarasyonu 228
 Bangladeş 405
 Banka kredisi 272
 Genişlemesi 271
 Bankalar 247, 309
 Alman sanayisindeki rolü 147
 Borç verme 406
 Japonya 414, 438
 Baran, Paul 14, 364, 366, 368, 440,
 499
 Barone, Enrico 163, 294, 495
 Batı Almanya
 Ana ekonomik güç 1-441
 Mali Politika 413
 Batı Marksizmi 67, 71, 261, 370
 Bauer, Bruno 58, 479
 Bauer, Otto 285
 Bauer, Peter 397
 Bavyera 229, 248, 292
 Bebek doğumlarında patlama 340
 Bebek ölümleri 436
 Bebel, August 139, 140
 Belçika 56, 78, 130, 208, 317, 331,
 352, 447, 463
 Belçika (devam)
 İşçi ve Asker Konseyleri 193
 Berlin Duvarı, yıkılışı vii, 1, 3, 4, 7,
 431
 Berlin Federasyonu 193
 Bernstein, Edouard 64, 139, 480, 487
 Beveridge, William 283
 Beyaz Ruslar 169, 174
 Bilgi ekonomisi 441
 Bilgisayarlar 418
 Bilgisayar modellemesi 337
 Bilgi teknolojileri 14, 428
 Birinci Beş Yıllık Plan 185, 235
 Birinci Dünya Savaşı 157, 198, 199,
 202, 203, 208, 211, 212, 217,
 248, 254, 258, 263, 265, 307,
 309, 335, 336
 Birinci Enternasyonal 140
 Birleşik Krallık 227, 496. *Bkz.* Büyük
 Britanya
 Birleşmiş Milletler 291, 313, 317, 369,
 372, 440, 467

- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı 291, 440
- Bismarck, Otto von 135, 190, 191
- Böhm-Bawerk, Eugen von 63, 64, 96, 264, 285, 312, 430, 480, 482, 495
- Bolşevikler 17–196, 65, 165, 166, 192, 195, 220, 231, 249, 297, 306
- Başarıları 17–196
- Booth, Charles 132, 487
- Borç, gelişmekte olan ülkeler 1–441
- Borsa 147
- Büyük Çöküş 243
- Bortkiewicz, Ladislaus von 99, 482
- Bracke, Wilhelm 133
- Brandeis, Louis 309
- Brejnev, Leonid 375
- Brest-Litovsk Anlaşması 179
- Bretton Woods 1–330, 358, 422, 431, 453, 468
- Brezilya 364, 438
- Brittan, Samuel 274, 494
- Buharin, Nikolay 286
- Bulganin, Nikolay 374
- Bulgaristan 331
- Burjuva demokratik devrimi, Almanya 1–197
- Burjuva devrimleri, yokluğu, Britanya 17–329
- Burjuva üretim tarzı 73
- Burjuvazi 6, 7, 82, 122, 132, 138, 190, 193, 205, 327, 429
- Burma 313
- Burnham, James 350, 498
- Bürokrasi 49
- Sınıf temsilcileri 1–82
- Bush, George 1, 417
- Bütçe açıkları 343, 349, 387, 413, 426, 434, 435, 452
- Ortadan Kaldırılması 1–412
- Büyük Britanya 130, 131, 144, 146, 147, 148, 202, 208, 209, 212, 223, 225, 229, 262, 310, 311, 474, 504
- Burjuva devrimi, eksikliği 1–330
- Rekabet düzeni 310
- Sanayi 146
- Sömürgecilik sonu 319
- Büyük Bunalım 410, 456, 457
- Büyük Çöküş 243
- Büyük İleri Atılım 365
- Büyük Toplum 328
- Büyüme
- Sovyetler Birliği 1–359
- Callaghan, James 385
- Carlyle, Thomas 131, 148
- Carson, Rachel 472
- Çayanov, A.V. 320
- Çekoslovakya 262, 331, 355, 404, 420
- Alman iddiaları 261
- İmalat sanayi 1–441
- Çernenko, Konstantin 419
- Cezayir 237, 319, 351
- Chamberlain, Neville 261
- Charan Singh 373
- Chicago, piyasa taraftarı
- İktisatçılar 1–408, 390
- Chunder Dutt, Romsch 363
- Churchill, Winston 227, 261, 309, 312
- CIA 368
- Çin vii, 1, 7, 21, 25, 26, 54, 55, 56, 66, 68, 78, 185, 200, 201, 230, 234, 237, 240, 243, 250, 260, 261, 304, 319, 320, 321, 322, 331, 333, 358, 361, 365, 370, 371, 373, 377, 378, 379, 380, 381, 444, 462, 469, 470, 475
- Devrim 66
- Japon işgali 261, 304
- Kıtlık 373, 475
- Komünist devrim 1–330, 331, 365
- Modernizasyon 1–241
- Sovyet-Chinese hizbi 380
- Sovyetler Birliği'nden uzaklaşma 370
- Çin Halk Ordusu 321

- Çin Komünist Partisi 1, 185, 234, 321, 379
 Çitleme 122, 221
 Clark, Colin 366, 499
 Coase, Ronald 384, 416, 500
 Çobanlar Çağı 25
 Cohen, Gerry 428
 Coolidge, Calvin 240
 Cordell Hull 314
 Crosland, Anthony 341, 497
- Danielson, N.F. 150
 Danimarka 130, 422
 D'Annunzio, Gabriele 238
 Dantzig, George 338, 497
 Debreu, G.rard 391, 500
 Deflasyon 434
 De Gaulle, Charles 333, 348
 Değişim değeri 87, 88, 89, 91, 92, 93, 286, 290, 295
 Demokrasi İttifakı
 Latin Amerika için 354
 Deng Şiaoping 185
 Depresyon 66, 243, 245, 267, 272
 Deutscher, Isaac 350, 490
 Devalüasyon, İngiltere 345
 Devlet
 Hegselci kavram 1-54
 Devlet harcamaları 279, 281
 Para arzı ve 1-441
 Devlet kapitalizmi 184, 187, 188, 204, 205, 206, 207, 216, 221, 274, 278, 306, 333
 Devletler
 Oluşumları 331
 Devrevi dalgalanmalar 113, 343
 Dicey, A.V. 334, 496
 Dinamik sistemler, modelleme 242
 Disraeli, Benjamin 326
 Diyalektik 15, 43, 54, 125, 199, 447, 460, 504
 Dış yardım 185, 234, 364
 Doğal faiz oranı 118, 394
 Doğal işsizlik oranı 393, 394, 432, 433
- Doğu Almanya 331, 420, 442
 Doğu Avrupa
 Sovyet hegemonyasının sonu 448
 Doğu Hindistan Şirketi 236
 Dokuma, mekanizasyon 73
 Dolar 415
 Altına bağlı 315, 358, 380
 Dörtlü Çete 377, 379
 Döviz kuru
 Çalkantısı 246
 Esnek 422
 Sabit 316, 349
 Spekülasyon 422
 Döviz Kuru Mekanizması 412, 426
 Downs, Anthony 323, 496
 Dulles, John Foster 353
 Dünya
 Dönüşüm 1-56
 Normale Dönüş 84-241
 Dünya Bankası 317, 364, 384, 450, 461, 468, 469, 470, 495
 Dünya Ticaret Örgütü 470
 Durbin, Evan 299
 Dyer, General 228
- Ebert, Friedrich 162, 217
 Eisenhower, D.D. 333, 342
 Ekim Devrimi vii, 3, 12, 171, 175, 176, 182
 Ekonomik büyüme
 İktisadi düzenlemeler, II. Dünya Savaşı sonrası 1
 Ekonomik Danışmanlar Konseyi 345
 Ekonomileri
 Asya Kaplanları 1-408
 Petrol ihracatçısı 407
 Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı 77
 Ekonomizm 504
 Ekosistem 471
 Eksik istihdam 105, 274, 394
 Elitizm 397
 El zanaatları 155, 269
 Emeğin üretkenliği 90
 Emek değer teorisi 86, 87, 89, 92, 93

- Emperyalizm 14, 200–415
 Avrupa 1–262, 463
 Kapitalizm ve 1–241
 Lenin'in görüşü 1–216
 Piyasalar 146
 Endonezya 26, 313, 318, 321, 352, 396, 437
 Engels, Friedrich 5, 477, 479, 480, 487, 488
 Erfurt Programı 137, 140, 160, 161, 233
 Erhard, Ludwig 413
 Estonya 331
 Etiyopya 261, 332, 444
 Eurodolar piyasası 348
 Fabianlar 53, 149
 Falklands Savaşı vii, 417
 Faşizm 66, 305, 322
 İtalya 1–241
 Federal Rezerv Sistemi 244
 Feldman, G.A. 113, 252
 Feodalizm
 Kapitalizme geçiş 122
 Üretim tarzı 77
 Ferguson, Adam 8
 Filipinler 437
 Filistin 208, 228
 Finansal hizmetler 268, 423, 428
 Finansal piyasalar
 Küresel 460
 Fiume 238
 FKÖ 398
 Ford, Gerald 398
 Ford, Henry 241
 Fourier, Charles 164
 Frank, Andre Gunder 14, 365, 499
 Frank, Fransız, döviz kuru 1–441
 Frankfurt Okulu 260, 312, 370, 493, 499
 Fransa 2, 10, 12, 18, 19, 25, 41, 43, 52, 55, 56, 58, 74, 75, 76, 78, 79, 128, 130, 132, 135, 144, 149, 163, 166, 172, 187, 189, 190, 194, 200, 202, 204, 208, 215, 216, 225, 226, 228, 229, 233, 237, 243, 244, 247, 254, 256, 260, 262, 286, 304, 308, 318, 331, 333, 350, 351, 355, 357, 369, 398, 409, 411, 412, 413, 417, 422, 427, 443, 447, 448, 454, 455, 463, 471, 485
 Alman işgali 304
 Buhran 243
 I. Dünya Savaşı sonrası 225
 Keynesçilik 412
 Fransız Devrimi 1, 40, 41, 46, 47, 53, 58, 142, 199, 212, 442, 457
 Fransız Komünist Partisi 312, 355
 Freud, Sigmund 198, 285
 Friedman, Milton 347, 358, 397, 439, 492, 498
 Fukuyama, Francis 3, 43, 477
 G-7 15, 461, 468, 469
 Gaitskell, Hugh 299
 Galbraith, J. K. 342, 357, 492, 497, 498
 Gandhi, M. K. 129, 228
 García, Alan 455
 GATT 317, 318, 336, 406, 414, 470, 473, 496
 Gdansk 404
 Geleneksel ekonomiler 435
 Gelir politikaları 347, 387
 Gelir vergisi 387
 Gelişmekte olan ülkeler
 BaranFrank tezi 55–420
 Borç 1–441
 Sanayileşme 1–381, 336
 Tarım 1–382
 Yapısal Uyum Programları 1
 Gelişmiş kapitalist ülkeler xii, 282, 332, 341, 351, 385, 405, 411
 Genç Hegelciler 58, 67, 76, 479
 Genel denge 113, 265, 280, 281, 287, 295, 297, 298, 302, 337, 390, 392, 397, 432, 500
 Genel Denge Teorisi 264, 266
 Genel grev, İngiltere 233

- Gentile, Giovanni 239
 Getiri oranı 266, 267, 271, 384
 Gierek, Edward 404
 Girdi-çıkıtı analizi 88, 337
 Girişimciler 268
 Gıda fiyatları 420
 Gıda sübvansiyonları 435
 Gıda yardım 373
 Glasnost 419, 448
 Glass-Steagall Kanunu 255
 Glyn, Andrew 356, 358, 498
 Goa 319
 Göç 129
 Batı Avrupa 340
 Göçmenler, işçiler 405
 Gölge fiyatlar 339, 375
 Goodwin, Richard 106, 242, 492
 Gorbacov, Mikhail 419, 448
 Görünmez El, Adam Smith'in kavramı
 34, 222, 287
 Gotha Programı 136, 221, 325, 377,
 487
 Gramsci, Antonio 400
 Grevler 408, 416
 Grundrisse 72, 260
 GSYİH, büyüme 411
 Gulag 78, 351, 381, 444
 Gümrük tarifesini korumacılığı 238
 Gümüş para 129
 Gunder Frank, Andre 14, 365, 499
 Güney Afrika 129, 201, 443
 Güney Kore 406, 437, 438, 453

 Habeşistan, İtalyan işgali 261
 Habsburg İmparatorluğu 218, 285
 Haçlılar 79
 Halberstam, David 368, 499
 Halk cephesi 260
 Hansen, Alvin 365
 Hansen, Lars 395
 Harding, Warren 240
 Havayolları, düzenleme 384
 Havel, Václav 421
 HawleySmoot Kanunu 244
 Hayek, F.A. von 4, 15, 117, 271, 285,
 308, 485, 494, 495
 Eksik bilgi üzerine 1-303
 Heath, Edward 398, 411
 Hegel, G.W.F. ix, 2, 3, 4, 7, 15, 16,
 24, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 47,
 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 57,
 58, 59, 63, 72, 73, 74, 75,
 78, 80, 82, 95, 101, 149, 156,
 209, 221, 259, 339, 394, 457,
 464, 465, 477, 478, 479, 504
 Heller, Walter 346
 Helphand, Alexander 224
 Helsinki anlaşması 404
 Hicks, John 391
 Hilferding, Rudolf 13, 147, 488
 Hindenburg, Başkan 248
 Hindistan vii, 21, 26, 37, 54, 55, 128,
 129, 200, 201, 209, 228, 230,
 236, 237, 240, 243, 256, 261,
 263, 269, 305, 312, 313, 319,
 361, 362, 363, 364, 365, 368,
 369, 371, 372, 373, 374, 378,
 396, 405, 423, 424, 438, 454,
 455, 498, 499, 503
 Tarım 373
 Hindistan Komünist Partisi 378
 Hindistan Komünist Partisi (Marksist)
 378
 Hindistan Ulusal Kongresi 312, 313
 Hiperenflasyon, Almanya 229
 Hisse senedi ile finansman, sanayi 147
 Hitler, Adolf 229, 248
 Hobson, J. A. 201, 491
 Hollanda 25, 78, 130, 132, 208, 317,
 318, 331, 398, 463
 İmparatorluğu 318
 Hollywood 239, 240, 454
 Hong Kong 319, 406, 437, 438
 Hoover, Herbert 240
 Horkheimer, Max 370
 Howe, Geoffrey 411
 Hume, David 18, 27, 44
 Hutcheson, Francis 8, 18

- İç savaş, Rus 17-196, 166
 Idea, Hegelci 1-54
 İğne fabrikası, Adam Smith'in örneği 17-330
 İhracata yönelik ürünler 154
 İhracat performansı, Asya Kaplanları 1-408
 İhracat, politikaları 434
 İkinci Enternasyonal 199, 203, 207
 İki sektörlü modeller, dengeli büyüme 113
 İktisadi öznel, rasyonellik 84-407
 İktisat
 Değer yargılarından bağımsız 323
 Liberal düzen 1-264
 Marksist 1, 1-262
 Matematiksel/nicel yaklaşım 1-359
 İletişim
 İlerlemeler 128
 İlk Beş Yıllık Plan 185, 492
 İlkel/klasik üretim tarzı 77, 79
 İlkel komünizm 8, 77
 İmparatorluklar
 I. Dünya Savaşı'nın Etkileri 208
 İmparatorluk Serbest Ticaret Bölgesi 244, 314
 İngiltere, serbest ticaret 128
 İnsan hakları 404
 İnsani Kalkınma Paradigması 440
 Institute of Economic Affairs 385
 İrk ayrımı 65
 İrkçilik 249, 368
 İrlanda 227, 228, 256
 İşçiler
 Milan 398
 Yabancılaşma 149
 İşçi Muhalefeti 179, 180
 Iskra 171, 250
 İslam 26, 53, 54, 462
 İspanya 79, 201, 256, 304, 422, 447
 İspanyol İç Savaşı 261, 371
 İşsizlik
 Enflasyon ve 346, 385
 Enflasyon vex 386
 İstihdam
 Kadınlar 405
 İsveç 422
 Sosyalizm 257
 İşverenler 1-408
 İtalya 3, 100, 130, 166, 224, 238, 256, 261, 357, 398, 422, 454, 462, 492
 İtalyan Komünist Partisi 444
 İthal ikâme 336, 363, 364
 İWW 212
 Japonya 130, 230, 240, 261, 262, 304, 313, 318, 320, 336, 357, 366, 380, 381, 406, 411, 414, 438, 439, 452, 453
 Jaruzelski, General 444
 Jaures, Jean 65, 163
 Jay, Douglas 300
 Jay, Peter 385
 Jevons, W.S. 143, 266, 286
 Jogiches, Leo 194
 Johnson, L.B. 328, 347, 354, 373
 Jospin, Lionel 460
 Juglar, Clement 105
 Juglar dalgalanmaları 271
 Kadın hareketi 404, 427, 443
 Kadınlar
 İleri kapitalizm 1-359
 Oy hakkı 1-216, 254, 465
 Kalecki, Michael 279, 283, 388
 Kalkınma 1-330
 Kalkınma çalışmaları 396
 Kalküta 230
 Kamboçya 250, 319, 321, 332, 358, 367, 372, 378, 500
 Kamu borcu 225, 410, 413
 Kamu harcamaları 244, 245, 257, 275, 342, 356, 368, 386, 407, 411, 415, 417, 426, 449, 452, 455
 Kamu hizmeti 53, 149
 Kaos teorisi 242
 Kapital 60, 63, 71, 72, 77, 93, 94, 96, 103, 104, 105, 106, 108, 111,

- 114, 115, 116, 119, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 137, 140, 141, 142, 147, 150, 151, 153, 190, 213, 214, 236, 280, 283, 402, 464, 466, 475, 482
- Kapitalizm**
 Almanya 137
 Altın Çağ 331
 Asya 381
 Bunalım 84-242
 Büyüme 1-157
 Dengeli büyüme 107-115
 Devrevi doğası 466
 Dinamizm 13, 15
 Diyalektik doğa 7-462
 Doğuşu 122, 126
 Dünya piyasası 6
 Dünya sistemi 462
 Etkilerinin hafiflemesi 149
 Geçiş 122, 187
 Geleceği 63, 64, 71, 103, 114, 127
 Gerileme 1-241
 Hayatta kalma 146, 408
 Hitler'in bakışı 1-262
 Kökeni ve devamı 9
 Komünizm ile yakınsama 1-329
 Kriz 219, 358, 398
 Küreselleşmenin tersi 226, 309
 Refah ve 17-474
 Rusya 1-157
 Ulusal 25-361
 Uzun dönem duraklama 365
- Kapp darbesi** 195
Karanlık Çağlar 26, 79, 157
Karl Popper 4, 42, 477
Karma ekonomi xi, 308, 322, 334, 362, 364, 496
Kâr Oranlarının Düşme Eğilimi Ka-
nunu 118
Karşılıklı uygulanan adalet 37
Karteller 146, 147, 148, 203, 289, 309, 310, 311, 384, 433, 439
Kayıtdışı sektör 435
Kentliler 1-54
Kesim III malları 145, 252, 279, 307
Kesim II malları 107-113, 280
Kesim I malları 279, 280, 306
Keynesçilik vii, 278, 345, 358, 431, 433, 453
Keynes, J.M. xi, 4, 15, 16, 105, 143, 227, 244, 245, 257, 260, 263, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 299, 309, 310, 313, 314, 315, 324, 331, 334, 342, 343, 344, 345, 348, 358, 383, 388, 390, 392, 393, 394, 396, 397, 415, 416, 426, 433, 434, 445, 457, 491, 493, 494, 495, 496, 497, 499
Kilise 27, 28, 45, 140, 167, 210, 235
Kira 84, 85, 115
Kişisel bilgisayarlar 293, 418
Kissinger, Henry 380
Kitchin dalgalanmaları 271
Kırsal yoksulluk, Hindistan 363
Kızıl Kmerler 250, 372
Klein, Lawrence 349, 497
Kohl, Helmut xii, 458
Kolomb, Christopher 462
Komintern 189, 351
Komünist Devrim
 Çin 1-330
Komünist Manifesto 6, 59, 63, 82, 104, 121, 122, 124, 125, 137, 152, 156, 221, 236, 270, 312, 379, 441
Komünist Parti 1-359
Komünist partiler 207, 235, 258, 261, 361, 379
Komünizm 4, 5
 Çin 1-330
 Değişen algı 1-330, 360
 Doğu Avrupa 331
 Kapitalizm ile yakınsama 16-329
Komün sistemi, Çin 373
Kondratieff dalgalanmaları 131, 246, 269, 271, 486

- Kongo 352
 Kongre Partisi, Hindistan 237
 Konrad, George 421
 Kooperatifler 289, 447
 Koopmans, Tjalling 338, 497
 Kore Savaşı 345, 365, 380
 Korporatizm 438, 439, 459
 Korumacılık 204, 244, 336, 362, 433, 439, 450
 Kosigin, Aleksei 375, 376
 Köylüler
 Toprak 193
 Köylülük
 Çin 1-330
 Kollektivizasyon 84-262
 Toprak 17-197
 Yoksullaşma 1-157
 KPD 189, 195, 197, 249
 Kronstadt isyanı 171, 176, 258, 489
 Kruşev, Nikita 351
 Küba 68, 317, 332, 333, 354, 367, 378, 440, 444, 446
 Küba Devrimi 354, 367
 Küçük Kızıl Kitap 379
 Küçük meta üretimi 122, 126, 206
 Kuhn, Harold 338, 497
 Kulaklar 258
 Kültür Devrimi 371, 379, 475, 499
 Küresel ekonomi 84-262
 küresel ısınma 471
 Kurucu Meclis
 Rus 169
 Kuzey Kore 332, 378
 Kyoto Konferansı 473

 Laffer, Arthur 426
 Lange, Oscar 296, 297
 Laos 319, 321, 367
 Larin, Yuri 164
 Laski, Harold 312, 477
 Latin Amerika 14, 201, 230, 240, 243, 354, 364, 365, 366, 367, 372, 375, 407, 427, 437, 444, 447, 464, 471
 Lee Kuan Yew 439
 Lenin, V.I. viii, xii, 2, 12, 13, 14, 65, 68, 114, 121, 139, 153, 154, 155, 156, 159, 164, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 179, 183, 184, 187, 189, 192, 195, 197, 203, 204, 205, 206, 207, 221, 231, 232, 235, 236, 248, 249, 250, 257, 259, 284, 290, 311, 313, 320, 328, 332, 339, 350, 351, 366, 370, 371, 372, 379, 388, 404, 419, 477, 485, 488, 489, 490, 491, 492
 Leontieff 337, 497
 Letonya 331
 Lewis Kalkınma Modeli 154
 Liberal düzen 255, 321
 Liberalizasyon 326
 Liberaller, Almanya 191
 Liberman, E.G. 376, 500
 Liberteryanizm 451, 453
 Liebknecht, Karl 160, 218, 466
 Likidite tercihi 281
 Lineer olmayan programlama 338
 Lineer programlama 338
 Lin Piao 379
 List, Friedrich 313, 497
 Litvanya 331
 Lloyd George, David 227
 Locke, John 42, 126, 210, 211, 325
 Lord Halifax 307
 Lucas, Robert 393, 397, 432, 440, 500, 502
 Lundberg 257
 Luxemburg, Rosa 64, 114, 142, 143, 159, 160, 175, 193, 204, 217, 218, 246, 252, 279, 286, 306, 333, 466, 480, 487, 490

 Macar Devrimi 13, 197, 369
 Macaristan 3, 67, 166, 197, 208, 218, 224, 255, 256, 285, 331, 360, 376, 404, 442, 445

- İşgali 67
- MacArthur, General Douglas 380
- MacDonald, James Ramsay 65, 163, 256, 493
- Maddison, Angus 486
- Major, John 417
- Makinalar, değer 1-408
- Makroekonomi 349, 352, 392, 393, 394, 397, 410
- Keynesçi 310
- Malaya 351
- Malezya 26, 319, 405, 437
- Malinowski, Bronislaw 285
- Malthus, Thomas 85
- Mançurya, Japon işgali 261
- Mandel, Ernest 14, 388, 477, 484, 500
- Manmohan Singh 263
- Marcuse, Herbert 370
- Marjinal fayda 148, 286
- Marjinal üretkenlik 148, 400, 401
- Marksizm 10, 12, 13, 16, 61, 62, 65, 66, 67, 71, 95, 121, 125, 139, 140, 141, 148, 153, 156, 157, 161, 166, 167, 193, 206, 207, 216, 220, 223, 235, 236, 237, 255, 260, 261, 279, 285, 311, 312, 320, 325, 332, 350, 354, 355, 369, 370, 371, 372, 378, 379, 399, 400, 422, 429, 430, 479, 489
- Marshall, Alfred 149, 264, 287, 289, 390, 488
- Marshall Yardımı 337, 407
- Marx, Karl 3, 4, 40, 55, 96, 312, 479, 480, 482, 485, 487, 488, 495, 498, 501, 504
- Meade, James 300, 317, 496, 502
- Mehring, Franz 160
- Meksika 200, 263, 364, 367, 433, 438, 456, 471
- Memurlar, ilgisiz 1-54
- Mende, Ribor 361
- Menger, Carl 264, 286, 289, 329
- Menşevikler 169, 171, 177, 249, 305, 489
- Meta fetişizmi 324
- Metalar, ihracat 436
- Michnik, Adam 421
- Midway 313
- Millar, John 8, 23, 81, 478, 481
- Millerler Cemiyeti 225
- Milliyetçilik 67, 200
- Mill, James 9, 84, 105
- Mill, John Stuart 53, 105, 280, 389
- Mises, Ludwig von 264, 292, 493, 494
- Mitsubishi 414
- Mitsui 414
- Mitterrand, Francois 1, 412, 418, 443, 458
- Molotov-Ribbentrop Anlaşması 262
- Monetarizm vii, 385
- Montesquieu, Baron de 18
- Morgenthau, H. 315
- Morris, William 342
- Mosley, Oswald 256
- Mozambik 319
- Mübadele, anonim 34
- Muhafazakar Parti, İngiltere 256, 410
- Münih darbesi 229
- Mussolini, Benito 238
- Myrdal, Gunnar 397
- NAIRU 433
- Naoriji, Dadabhai 362, 498
- Narodnikler viii, 150, 151, 153, 154, 175, 176, 183, 204, 207, 237, 320, 328, 366
- Nasyonel Sosyalizm 381, 439
- Nehru, Jawarhalal 236, 361, 362, 373
- Neoklasik iktisat 100, 280, 396, 401, 451
- Neoliberalizm 450, 453
- Neurath, Otto 222, 290, 298, 445, 494
- Newton, Isaac 8, 17
- Nietzsche, Friedrich 198
- Nikaragua 367, 443
- Nikolaion 150
- Nixon, Richard 345, 398
- Nominal ücretler 144, 255, 344, 346, 393

- Nükleer silah 333
- Ödemeler dengesi
ABD 345
İngiltere 345
- Ohlin 257
- Oldenburg auf Januscahn, Herr von
161
- Otomobil sanayi 241
- Owen, Robert 131, 486, 487
- Oy hakkı
Almanya 135
Genişletilmesi 253
- Özelleştirme 416, 453
- Ozon tabakası 473
- Pakistan 380, 405
- Para arzı 244, 281, 282, 283, 347,
348, 349, 358, 388, 394, 410,
413, 425, 426, 434, 450
- Pareto, Vilfredo 163
- Paris Komünü 2, 60, 94, 184, 190
- Parvus 224
- Pasinetti, Luigi 401
- Pasternak, Boris 374
- Pearl Harbor 262, 304
- Perestroika 419, 448
- Peru 455
- Petrodolarlar 404, 409, 431, 435, 471
- Petrol fiyatları 444
- Phillips, A. W. 346
- Phillips Eğrisi 105, 106, 346, 347,
393, 395, 434
- Pigou, A. C. 344
- Piyasa başarısızlığı x, 324, 334, 336,
339, 383, 384, 472, 473
- Piyasa müdahalesi 149
- Piyasa sosyalizmi 297, 298, 299, 300,
421, 445, 446, 448
- Plekhanov 151
- Polanyi, Karl 16, 324, 496
- Polonya 27, 73, 159, 262, 263, 296,
297, 304, 404, 420, 442,
444, 445
- Pol Pot 372, 500
- Portekiz 256, 317, 319, 331, 422, 463
- Prag Baharı 355, 369
- Prebisch, Raul 335
- Prescott, Edward 395
- Proletarya 5, 69, 75, 76, 152, 155,
162, 171, 175, 179, 180,
183, 189
- Propaganda 323, 352
- Proudhon 60, 164
- Prusya 44, 49, 52, 57, 58, 59, 161,
190, 204, 360
- Radek 195
- Rathenau, Walter 163
- Reaganeconomics 1-441
- Reagan, Ronald 450, 452
- Reel ücretler 104, 106, 144, 185, 186,
233, 235, 255, 272, 275, 283,
307, 340, 341, 357, 393,
396, 407
- Rees-Mogg, William 385
- Refah
Harcamaları 431
- Refah devleti 67, 107, 190, 220, 228,
327, 328, 343, 415, 417, 458
- Rekabet
Kârlılık ve 388
- Resesyon 410
- Rhineland, yeniden işgali 261
- Ricardo, David 9, 84, 105, 149, 313,
399, 481
- Road to Serfdom (Kölelik Yolu) 308,
495
- Robert 356
- Robinson, Joan 401, 495
- Rockefeller Center 454
- Rockefeller Vakfı 373
- Roemer, John 429, 501, 502
- Roemer, Paul 440
- Romanofflar 463
- Romanya 331
- Roosevelt, F. D. 17, 251, 255, 274,
277, 282, 294, 307, 309, 314,
315, 457, 467, 492, 493, 495

- Rostow, Walt 14, 208, 353
 Rowntree, Seebohm 132
 Ruhban, serflerin özgürlüğü 27
 Ruhr, Fransız işgali 228
 Rus Devrimi viii, x, 11, 66, 152, 159, 162, 165, 166, 167, 168, 173, 174, 189, 489
 Ruskin, John 131, 148, 487
 Russell, Bertrand 158, 198, 232
 Rusya 3, 9, 10, 11, 12, 27, 57, 61, 63, 65, 94, 150, 151, 152, 153, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 175, 176, 177, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 221, 224, 230, 231, 232, 234, 235, 237, 240, 248, 249, 253, 256, 259, 260, 266, 284, 297, 304, 313, 319, 320, 339, 351, 360, 374, 380, 448, 449, 456, 492
 Marksizm 128-157
 Sanayileşme 183
 Ryazanov 71, 151
 Salisbury, Markizi 218, 326
 Samuelson, Paul 339, 346, 382, 399, 401, 497, 501
 Sanayi Devrimi 198, 460, 463
 Sanayi üretimi, düşüş 410
 Sargent, Thomas 395
 Savaş sosyalizmi 164, 204, 274, 297, 307, 333, 489
 Savaş tazminatları 225
 Schacht, Hjalmar 251
 Schorske, Carl 162, 487
 Schultz, Theodore 397
 Schumpeter, Joseph 15, 201, 268, 323, 495
 Schwerin von Kosigk, Count 251
 Sera gazları 471
 Serbest ticaret 5, 39, 128, 155, 156, 158, 198, 206, 226, 238, 244, 245, 246, 253, 254, 289, 294, 313, 314, 315, 318, 322, 325, 326, 336, 420, 461, 470
 Sermaye
 İhracı 119
 Kârlılıktaki rolü 1-95
 Sermaye hareketleri
 Kontrolü 277, 314
 Sermaye stoğu, değeri 357
 Sermaye tartışması 401
 Servet
 Birikim 1-457
 Eşitsizliği 447
 Servet yaratımı ix
 Shaikh, Anwar 100, 484
 Sharansky, Nathan 442
 Shaw, Bernard 158, 198, 232, 276, 488
 Silah sanayi 145
 Şili 366, 367, 443
 Sinema 240
 Propaganda 250
 Sinema endüstrisi 239
 Singapur 406, 437, 438, 439
 Singer, Hans 335
 Sivil haklar 404
 Hareketi 465
 Sivil toplum 54, 149
 Sınıf çatışması 1-83
 Sınıf, Marksist bakış 429
 Smith, Adam ix, xii, 7, 8, 9, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 24, 39, 43, 44, 45, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 81, 115, 149, 202, 222, 254, 270, 287, 300, 329, 339, 389, 414, 421, 424, 428, 445, 474, 475, 478
 Geçim biçimleri 428
 İlerleme 43
 Lectures on Jurisprudence 22
 Sivil toplum 339
 Soğuk Savaş 66, 172, 318, 321, 322, 333, 344, 350, 352, 353, 361, 364, 365, 372, 380, 404, 450, 464, 468

536 DİZİN

- Solow, Robert 346, 401, 440, 498
Sombart 63
Sömürgecilik, kapitalizm ve 1-241
Sömürü 399, 400, 429, 464
 Derecesi 214
 Oranı 90
Soros, George 455, 503
Sosyal bilimler 339
Sosyal Demokrat İşçiler Partisi, İsveç 257
Sosyal Demokrat Parti, Almanya 10, 62, 132, 163
Sosyalist Devrimciler 169
Sovyetler Birliği vii, 1, 13, 66, 67, 68, 113, 167, 168, 172, 205, 235, 237, 252, 253, 254, 259, 260, 294, 306, 307, 313, 331, 333, 335, 350, 351, 352, 353, 360, 369, 370, 371, 374, 375, 378, 379, 381, 403, 404, 419, 420, 442, 444, 446, 448, 449, 472, 475, 495
 Barışçıl birarada bulunma 1-381
 Büyüme 1-359
 Çöküş 1, 1-457, 167, 442
 Ekonomik kriz 444
 Planlama 113, 253, 403
 Sanayileşmiş güç 1-83, 1-359
Sputnik 335
Sraffa, Piero 399, 481, 501
SSCB. *Bkz.* Sovyetler Birliği
Stagflasyon xi, 500
Stalingrad 313
Stalin, J. V.
 Halk cephesi 260
Steedman, Ian 402, 501
Steffens, Lincoln 208
Sterlin
 Anahtar para birimi 315
 Hesapları 314
Steuart, Sir James 19
Stewart, Dugald 42
Stigler, George 382, 500
Stockholm Konferansı 472
Şubat Devrimi 165, 181, 193
Sun Yat-sen 319
Sürdürülebilir Kalkınma üzerine Bruntland Raporu 472
Sutcliffe, Robert 498
Sverdlov, Yacov 170
Sweezy, Paul 272, 312, 368, 481, 494, 495, 499
Takas 154, 266, 268, 280, 281, 290, 293, 295
Tam istihdam 105, 116, 164, 226, 264, 274, 275, 277, 281, 283, 307, 315, 340, 343, 344, 345, 348, 349, 351, 354, 356, 385, 386, 394, 403, 410, 412, 426, 427, 452, 458
Tarihsel materyalizm 127, 151, 428
Tarım
 ABD 254
 Afrika 374
 Britanya 326
 Çin komünizmi 320
 Hindistan 373
 Kâr oranı 399
 Kolektivizasyon 185, 258
 Sovyetler Birliği 374
Tarım Çağı 25
Tayland 319, 437
Taylor, F. M. 296, 495
Tayvan 406, 437, 438
Tekelci kapitalizm 140, 365
Tek ülkede kapitalizm 163, 226, 245, 274, 332, 422
Tek ülkede sosyalizm 226
Telekomünikasyon 301, 418, 419, 428
Thatcher, Margaret 1, 410, 417, 450, 452
Thompson, Edward 327
Ticaret 20
Ticaret Çağı 25, 28, 31, 33
Ticari toplum
 Karşılıklı bağımlılık 1-38
Tito, Josip 67, 370

- Toplama kampları, Sovyet 259
 Topluluk, Hegelci kavram 43-49
 Toplumsal sözleşme 348, 387, 418, 419
 Toprak reformu 365, 406
 Trieste 238
 Troçki, Leon 332
 İhanete Uğrayan Devrim 17-197
 Sürgün 235
 Troçkizm 13, 173, 205, 379
 Tröst karşıtı mücadele 309
 Tucker, Abraham 338, 497
 Tüketim 275, 276
 Tüketim mallar 280
 Tüketim malları 247
 Turgot, Jacques 18

 Ücretler 85
 Artma 1-284
 Üçüncü Cumhuriyet 233, 256
 Üçüncü Enternasyonal 278, 351, 370, 379
 Emperyalizm ve sömürgecilik 1-241
 Ulaştırma sorunu 338
 Ulusal gelir 106, 107, 108, 110, 111, 113, 115, 130, 276
 Ulusal gelirin 85, 107
 Ulus devletler 15
 Uluslararası ticaret 165, 274, 311, 336, 423
 UNCTAD 372, 409, 469
 UNIDO 373
 Üretim ilişkileri 80
 Üretim ilişkileri
 Çatışması 1-83
 Üretim tarzları 8, 63, 77, 79, 80, 83, 202, 237, 329
 Uzun yarış 335

 Vasco da Gama 20, 462
 Vergiler 149, 387
 İndirimler 426
 Vico, Giovanni Battista 18
 Vietnam 59, 66, 250, 319, 321, 332, 347, 354, 358, 367, 368, 370, 371, 372, 374, 378, 379, 380, 398, 409, 443, 444, 463
 Vietnam Savaşı 59, 347, 354, 358, 371, 374, 443
 Volcker, Paul 409, 415
 Von Neumann, John 401, 402

 Wald, Abraham 391
 Wallace, Neil 395
 Wall Street, yükselme 229
 Walras, Leon 264
 Webb, Sidney ve Beatrice 12, 259, 477
 Weimar Cumhuriyeti 228, 232, 248, 254, 305, 491
 Wells, H. G. 232
 Westphalia Anlaşması 262, 467, 468
 White, Harry 315, 495
 Wicksell, Kunt 257, 266, 267, 271, 393, 493
 Wilson, Harold 385, 398
 Wilson, Woodrow 211, 225, 313, 334, 467
 Winch, Donald 40, 478
 Wittgenstein, Ludwig 285, 400

 Yabancı sermaye 153, 206, 214, 235, 364, 405, 414, 454, 459, 475
 Yapısal reform 419
 Yapısal Uyum Programları 436
 Yaratıcı yenilikler 268, 302, 440
 Yaratıcı yıkım 269, 419, 421
 Yaşam beklentisi 291, 436
 Yaşam standartları 31, 33, 35, 38, 132, 265, 322, 341, 474
 Hesaplama 1-16
 Yeni Anlaşma (New Deal) 255, 294, 307, 327, 457, 493
 Yeniden silahlanma 252, 253, 261, 345
 Yeniden silahlanmak 252, 262
 Yeniden Üretim Şemaları 142, 236
 Yeni İktisat Politikası (NEP) 181, 185, 188, 234, 259
 Yeni Sağ 408
 Yeni Sol xi, 13, 67, 173, 351, 370, 390

538 DİZİN

Yeni teknoloji 104, 139, 418, 454,
460, 504

Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen
409

Yeni Zelanda 128, 200, 231

Yeşil Devrim 373, 500

Yoksulluk ix, 60, 127, 363, 368, 377,

380, 421, 437, 474, 475,
487, 505

Yom Kippur Savaşı 383

Yugoslavya 68, 100, 376, 378, 446

Yunanistan 78, 79, 322, 422

Zasulich, Vera 151, 152, 488

"Bu kitap kızdırmayı ve kışkırtmayı amaçlıyor..." Seçkin bir iktisatçı ve alıştığımız sıradışı insan Meghnad Desai yaşamının büyük bir kısmını Sol'un savunucusu olarak geçirdi. Bu kitap, Thatcherizm'in meydan okumasının, Sovyet sisteminin çöküşünün ve İngiliz İşçi Partisi'nin piyasa odaklı siyaseti benimsemesinin başlattığı bir gözden geçirme döneminin sonucudur; bu olaylar Desai'nin "demokratik sosyalizm yolunun sonuna gelindiğini" kabul etmeye itmiştir.

"Uyarıcı, tedbirli ve malumatlı bir kitap, zaman zaman kışkırtıcı ve eğlenceli, ama, hepsinden çok dünyanın geldiği yer ile, güçlenmiş öz-bilincimiz ile ekonomik dünyamızdan geri çekilmeyi sağlayan yargının hataları ve devrimleri hakkında düşünceli."

Development Policy Review

Sol'dan gelen eleştirilerden biri, 'toplumsal kapitalizmi' umut etmenin aşırı iyimser olduğuydu. Belki de. Ancak elimizdeki tek şey kapitalizm ve Meghnad Desai'nin Verso tarafından basılan kitabı Marx'ın İhtikamı'nın zamanlaması mükemmel."

William Keegan, The Observer

"Marx, kim bilebilirdi ki, küreselleşmenin savunucu ve peygamberidir."

Will Hutton, Independent Magazine'

"...küreselleşme karşıtı aktivistler, genel okuyucuyu hedefleyen bir iktisat tarihi olan Marx'ın İhtikamı'nı incelemekle iyi ederler."

Irish Times

Meghnad Desai, London School of Economics'te bulunan Center for Global Governance'ın yöneticisi. Önceki kitapları *Marksist İktisat*, *Applied Econometrics* ve *India's Triple Bypass*.

EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.

Ahmet Rasim Sokak 18/2 Çankaya/Ankara, Türkiye

Tel : (+90) 312 442 52 10

GSM : (+90) 541 232 00 96

Faks : (+90) 312 442 52 12

www.efilyayinevi.com

